p-ISSN : 1300-9702
e-ISSN : 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/*Volume*: 27 Sayı/*Issue*: 2

Temmuz / *July* – 2017

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/*Volume*: **27** **Sayı**/*Issue*: **2**

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER
Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Doç. Dr. Hasan ŞENER
Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ
Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / *Correspondence*
Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128
http://dergipark.ulakbim.gov.tr/firatsbed/issue

Dizgi / *Composition*:
Mehmet ÜNSALDI

Baskı / *Print*:
Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ - 2017

YAYIN KURULU / *Editorial Board*

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / *Advisory Board*

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Yıldız Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

Cilt / *Volume*: **27** **Sayı** / *Issue*: **2**

BU SAYININ HAKEMLERİ */ Referees of The Issue*

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Burhan AKPINAR (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Dolunay ŞENOL (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ (Sinop Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Nuri GÖMLEKSİZ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEMEL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut AYDIN (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mualla BİLGİN AKSU (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep YILDIRIM (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay DİLCİ (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abit BULUT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KANTER (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihad DEMİRLİ (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma MIZIKACI (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret OTLU (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil ALDEMİR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÇALIŞKAN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Taner ŞENGÜN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AKDAĞ (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet TURHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARABULUT (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Nahide KONAK (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Neriman AÇIKALIN (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Özcan BAYRAK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Selahattin BAKAN (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Vesile ÇAKIR (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalın Kılıç TÜREL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin DOĞAN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Zehra ASLAN (Recep Tayyip ERDOĞAN Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / *CONTENT*

Coğrafya / *Geography*

İskender DÖLEK, Fuat ŞAROĞLU

Muş İli ve Yakın Çevresinde Jeoturizm Açısından Değerlendirilebilecek Jeositler
Geositesto Be Used In Terms Of Geotourism in Muş Province and Its Surroundings ……. 1

Dil ve Edebiyat / *Language and Literature*

Abdulhalim AYDIN

Batı Kavşağında Şinasi ve Duruşu
Şinasi And His Attitude At The Western Junction ……..……. 17

Gökşen YILDIRIM

Matmazael Noraliya'nın Koltuğu Romanında Mekânın Poetiği
The Perception Of Space In The Novel "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" …… 27

Hasan ŞENER

Kilisli Mustafa Rûhî'nin Bir Şiir Mecmûasındaki Gazelleri
Mustafa Rûhî From Kilis's Gazels In A Poetry Journal ……..…… 43

Eğitim Bilimleri / *Education Sciences*

Cihan KARA

7. Sınıf Sosyal Bilgiler Kazanımlarının Yerindeliğinin Değerlendirilmesi
The Evaluation of Social Studies Curriculum Attainments' Suitability for 7th Grade Students …….. 53

Esen DURMUŞ, Kenan BAŞ

Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
The Analysıs Of Social Studies Pre-Service Teachers Vıew About European Unıon Cıtızenshıp Wıth Regard To Various Varıables ……..……..… 77

Kübra ŞENGÜL

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye Türkçesine Yönelik Görüşleri
The Opinions of Afghan Uzbek Turks that are Learning Turkish as a Foreign Language on Turkish. 91

Melih DİKMEN, Adil ÇAĞLAR

Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa Yönelik Duyarlılıklarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi
Examination of Sensitivity of Teacher Candidates towards Cyberbulliying in Terms of Different Variables …… 101

Mukadder BOYDAK ÖZAN, Dönüş ŞENGÜR

Öğretmenlerin Çok Kültürlü Eğitim Ve Anadilde Eğitim Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi
An Investigation Of The Teachers' Viewpoints on Multicultural Education and Education in Mother Tongue …… 113

Müzeyyen BULUT ÖZEK

Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Motivasyon ve Öğrenme Stratejilerinin Programlama Başarılarını Yordama Gücü
The Predictive Power of Programming Successes on Motivation and Learning Strategies of Engineering Faculty Students …… 123

Önder ŞANLI, Çetin TAN

Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
Analysing Of Teachers Exhaustion Level With Regards To Several Variables …… 131

Sibel YALI

Avrupa Birliği'nde Yükseköğretim Çalışmaları: Bologna Süreci ve Türkiye Üniversiteleri
The European Union's Work in Higher Education: Bologna Process and Turkish Universities …… 143

İktisadi ve İdari Bilimler / *Economics and Administrative Sciences*

Handan KARAKAYA

Türkiye'de Ulusalcılık, İslamcılık Ve Modernizm Açısından Kadın
Women in terms of Nationalism, Islamism and Modernism in Turkey..... 155

Murat AYGEN
Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği
An Examination On The Presidency System : Turkey Example..... 167
Nurcan YÜCEL, Melike HALİFEOĞLU
Marka Kişiliği Algısı: Sosyal Medya Markaları Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma
Perception of Brand Personality: A Search About Social Media Brands On Undergrad..... 177
Özcan DEMİR, İrem TANYILDIZI
Muhasebe Kültüründe Etik Değerlerin Etkisinin CHAID Analizi ile İncelenmesi: Elazığ İlinde Yapılan Bir Araştırma
Review Of Chaid Analysis Of The Ethical Values In Accounting Culture: An Analysis In Elazıg..... 193

İlahiyat / *Theology*

Hekim TAY
Kur'an'da "Tâğût" Kavramı
The concept of "Tâğût" in the Qur'an..... 215

İletişim / *Communication*

Adem DOĞAN
Genel Seçim Sonuçları Çerçevesinde Elazığ Seçmeninin Siyasal Tercihleri
Political Preferences Of Elazığ's Voters In The Framework Of General Election Results..... 229

Sosyoloji / *Sociology*

Fatime GÜNEŞ
Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme
A Critical Analysis on Patriarchy Discussions in Feminist Theory 245
Murat SARI
The Impacts of The Age Factor on Religiosity
Yaş Faktörünün Dindarlık Üzerindeki Etkileri 257
Süleyman İLHAN, Muhammet FIRAT
Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme
Gypsyness as a Building Process: A Theoretical Analysis..... 265

Tarih / *History*

Sevim ERDEM
Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Malatya – Tokma (Tohma / Tokhma) Nehri Suyu'nun Arazi ve İçme Suyunda Kullanımı
The Use Of Malatya Tokma (Tohma/Tokhma) Rıver As Drınkıng Water And Land In The Last Century Of Ottomans)..... 277
Seydi Vakkas TOPRAK
Cemal Paşa'nın Emriyle Aliye Sıkıyönetim Mahkemesince İdam Edilen Arap İleri Gelenlerinin Arap Ayrılıkçı Hareketlerine Etkisi
The Effect of Leading Arabs, Who Wewe Executed With The Order of Cemal Pasha by The High Martial Cort, on The Arabic Seperatist Movements 297
Yavuz HAYKIR
Tek Parti Dönemi Valilerinden Tevfik Sırrı Gür ve Elâzığ Valiliği
One of the Governors of the One Party Period: Tevfik Sirri Gür and Governorship of Elaziğ 311
Yunus EKİCİ
Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası
The Republican Citizen Party In The Turkish Democrasy Life..... 349
Yüksel ARSLANTAŞ, Cuma Ali YILMAZ
Hellenizmin Gölgesinde Diadokhlar Dönemi
Diadochs Era in The Shadow of Hellenism 361

Makale Yazım Kuralları / *Writing Instructions for Papers*..... 375

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 1-16, ELAZIĞ-2017

MUŞ İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNDE JEOTURİZM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLEBİLECEK JEOSİTLER*

Geositesto Be Used In Terms Of Geotourism in Muş Province and Its Surroundings

İskender DÖLEK[1] **Fuat ŞAROĞLU**[2]

Özet

Muş ili ve yakın çevresinde çok sayıda jeoturizm açısından önemli sayılabilecek jeositler mevcuttur. Hamurpet Gölü; oluşumunda etkili olan volkanik ve tektonik olaylar bakımından Muş il sınırları içerisinde kalan önemli jeositlerden biridir. Muş-Varto karayolu üzerinde yer alan fosiller, Bingöl ve Nemrut volkanları, Solhan obsidyen yatakları, Sergen riyolitleri içerisinde yer alan Mercimekkale domu gerek jeolojik geçmişleri ile gerekse kültürel değerleri ile jeoturizm açısından değerlendirilebilecek önemli jeosit alanlarıdır.

Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu Fayları yanında Muş Bindirme Zonu (MBZ), Varto Fay Zonu (VFZ) ve bunlar üzerinde yer alan jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar, Muş ili ve yakın çevresinde bulunan diğer jeositlerdir.

Muş ili ve yakın çevresinde yer alan jeositlerin değerlendirilmesi ile oluşturulacak jeoparklar; jeolojik güzelliklerin, doğal zenginliklerin, ender oluşumların bulunduğu bir yer olmanın ötesinde yeni bir anlayışla yönetilen ve/veya işletilen alanlara dönüştürülerek sosyo-ekonomik anlamda ile önemli katkılar sunabileceği gibi bu alanların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacaktır. Oluşturulacak jeoparklar ilin hem ulusal hem de uluslararası tanıtımına önemli katkı sunacaktır.

Bu çalışmada Muş ili ve yakın çevresinde jeoturizm açısından değerlendirilebilecek bazı jeositlerin tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeoturizm, Jeosit, Turizm, Jeolojik Miras

Abstract

There are a number of important geosites in terms of geotourism in Muş province and its surroundings. Hamurpet Lake is among important geosites in terms of volcanic and tectonic movements, which are effective in formation of the geosites, and it is located within the boundaries of Muş province. Fossils on Muş-Varto highway, Bingöl and Nemrutvolcanos, Solhan obsidian deposits and Mercimekkale DOM in Sergen rhyolites are signifi cant geosites with their geologic history and cultural values.

Muş Overthrust Zone (MOZ) and Varto Fault Zone (VFZ) near Northern Anatolia and Eastern Anatolia Faults; and geologic and geomorphologic formations on these zones are the geosites in Muş provinces and its surroundings.

Geoparks that can be designed by the use of geosites taking place in Muş province and its surroundings can bring significant contributions in socio-economic sense since these geoparks will be not only a place including solely geologic beauties, natural wealth and unique formations, but also manageable and/or operable areas created with a new perspective. They will help both natural and international promotion of the city.

This study aims to introduce some geosites that can be used in terms of geotourism in Muş province and its surroundings.

Key Words: Geotourism, Geosite, Tourism, Geoheritage

---

* Bu çalışma ÜNİDAP Bölgesel Kalkınma Konferansı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

[1] Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi MUŞ isdolek@gmail.com

[2] Dr. Jeolojik Mirası Koruma Derneği ANKARA fsaroglu@gmail.com

1.GİRİŞ

Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal, teknolojik gelişmeler ve değişimlere paralel olarak turizmin boyutları ve niteliği değişmektedir. Çeşitlenen ve ekonomik anlamda getirisi artan turizm, ülke ekonomilerinde daha önemli bir konuma sahip olmaktadır. Turizm sektöründe yapılan her türlü harcamanın, ekonomiyi hareketlendirme ve canlandırma etkisi vardır. Bu tür faaliyetler, gelişen küresel rekabet de göz önüne alındığında, ulusal ve uluslararası düzenlemeler ile de desteklenmektedir (Kaypak, 2010). Son yıllarda kıyı turizminin etkisiyle, kıyı yörelerinin taşıma kapasitesi iyice dolmuş ve kıyılarda artan turizm tesisleri nedeniyle büyük bir kıyı tahribatı yaşanmıştır. Dinlenme, eğlenme ve gezmeye yönelik turistik tüketim kalıplarında da önemli değişmeler yaşanmıştır. Giderek lüks turizm hareketlerine katılım azalmakta, bir tür doyum sınırına gelmiş olan alışılmış turizm merkezlerinden az da olsa uzaklaşma yönünde bir eğilim gözlenmektedir. Dolayısıyla, hem turist profilinde ki, hem de tüketim kalıplarındaki değişiklikler doğal kültürel çevrenin koruma-kullanma dengesi içinde kullanımını öngören eko-turizm, sürdürülebilir turizm gibi yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kaypak, 2010).

Muş ili sosyo-ekonomik koşullar bakımından Türkiye'nin geri kalmış illerinden biridir. Ekonomik anlamda tarım ve hayvancılığın öne çıktığı ilde, turizm gelirleri Türkiye ortalamasının altındadır. Turizmin mevcut yapısı ile il ekonomisi üzerinde hissedilir bir etkisinden de bahsetmek pek olanaklı değildir. Ancak, Muş ili sahip olduğu doğal ve kültürel özellikler bakımından geliştirilebilecek, turizm anlamında önemli değerlere sahiptir. Muş ili ve yakın çevresi alternatif turizm etkinlikleri bakımından değerlendirilebilecek, jeolojik ve jeomorfolojik anlamda ilginç bir geçmişe sahiptir. Jeolojik ve jeomorfolojik gelişiminin izlerini yansıtan ve jeoturizm açısından değerlendirilebilecek çok sayıda jeosit il ve ilin yakın çevresinde yer almaktadır.

21. yy. da ülkelerin kalkınmasında turizm sektörü sanayi sektörü kadar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle ülkeler güneş, deniz, kum sloganlı klasik turizmin yanında alternatif turizm arayışları içine girmişlerdir. Yeni tip turistlerin beklentileri, deniz-güneş-kum üçgeninin hakim olduğu alışılmış turizm merkezlerinden uzak alanlarda, doğa ile bütünleşmiş iyi hizmet sunulan, bozulmamış temiz bir çevre de aktif bir tatil geçirme olarak özetlenebilir (Kaypak, 2010). Ülkemiz de de bu eğilimlere uygun olarak yeni turizm akımlarına cevap verebilen turizm çeşitlerinin oluşturulması yönünde, son yıllar da bir hareketlenme yaşanmaktadır. Bu alternatif turizm etkinliklerinden biri de "jeoturizm"dir. Ülkemiz, üzerinde yer aldığı Alp-Himalaya Kuşağının geçirmiş olduğu jeolojik değişmelerin ve bu kuşakta etkili olan çok çeşitli süreçlerin izlerine sahiptir. Bütün jeolojik dönem ve jeolojik olaylardan etkilenmiş olması, aktif tektonik hareketlerin sürüyor oluşu; ülkemizi alternatif turizm alanlarından biri olan Jeoturizm açısından önemli bir potansiyele sahip kılmaktadır. Ancak bu zenginliğin yeteri kadar değerlendirildiği söylenemez.

Ülkemizde çok sayıda bilimsel ve eğitsel değeri olan jeosit mevcuttur (Kazancı, 2010). Bu jeositlerin içerisin de yok olmaya karşı korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekenler de bulunmaktadır. Jeoturizm ülkelere saygınlık kazandıran turizm etkinliklerinden biridir. Son yıllarda ülkelerin gelişmişlik göstergesi olarak **"korunan alanların ülke yüzölçümlerine oranı"** kavramı da kullanılmaktadır. Ülkemizin sahip olduğu jeolojik miras alanları düşünüldüğünde, halen koruma altına alınmış alanların alanına yakın bir alanın varlığından sözedilebilir (Gürler ve Erol, 2007).

Jeosit; en geniş kapsamıyla, "Güncel veya eski herhangi bir jeolojik süreci, olayı veya özelliği ifade eden, kaya, mineral, fosil topluluğu, yapı, istif, yer şekli veya arazi parçası olarak tanımlanmaktadır. Bu yer şekli veya arazi parçası, tarihsel ve/veya arkeolojik özellik gösteriyorsa "Kültürel Jeosit"; olarak adlandırılır. Jeosit veya kültürel jeosit özelliği taşıyan alanlar eğer yok olma tehdidi altında ise bu kez "Jeolojik Miras" olarak adlandırılmaktadır. Jeolojik mirasın korunması ve geliştirilmesinin önemli adımlarından olan jeoparklar içerdikleri jeolojik oluşumlar, biyolojik ve arkeolojik unsurlarla birlikte değerlendirilen doğal alanlardır. Koruma eğitim ve ekonomik kalkınma kavramları ile birlikte özdeşleşen bu alanlar, doğru organize edildiklerinde bulundukları bölgenin yerel halkının refah düzeylerinin artmasına katkı sağlayabilmektedir. Söz konusu alanların koruma altına alınarak jeoturizme açılması, gelir seviyesi düşük olan, tarım ve

hayvancılıkla geçimini sağlayan yöre halkının ve bölgenin sürdürülebilir kalkınma sürecine ulaşabilmesi açısından da oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Muş ili ve yakın çevresinde jeolojik ve jeomorfolojik açıdan ilginç olduğu kadar kültürel ve arkeolojik anlamda da değerli olduğu düşünülen oluşumlardan bazıları tanıtılmaya çalışılacaktır.

2. Muş İli ve Yakın Çevresinde Yer Alan Jeositler

Muş ili ve yakın çevresinde çok sayıda jeoturizm açısından önemli jeositler yer almaktadır. Hamurpet Gölü, Muş - Varto karayolu üzerinde ki yol yarmalarında yer alan fosiller, Bingöl ve Nemrut volkanları, Solhan obsidyen yatakları, Sergen riyolitleri içerisinde yer alan Mercimekkale domu gerek jeolojik geçmişleri ile gerekse kültürel değerleri ile önemli jeosit alanlarıdır (Şekil 1).

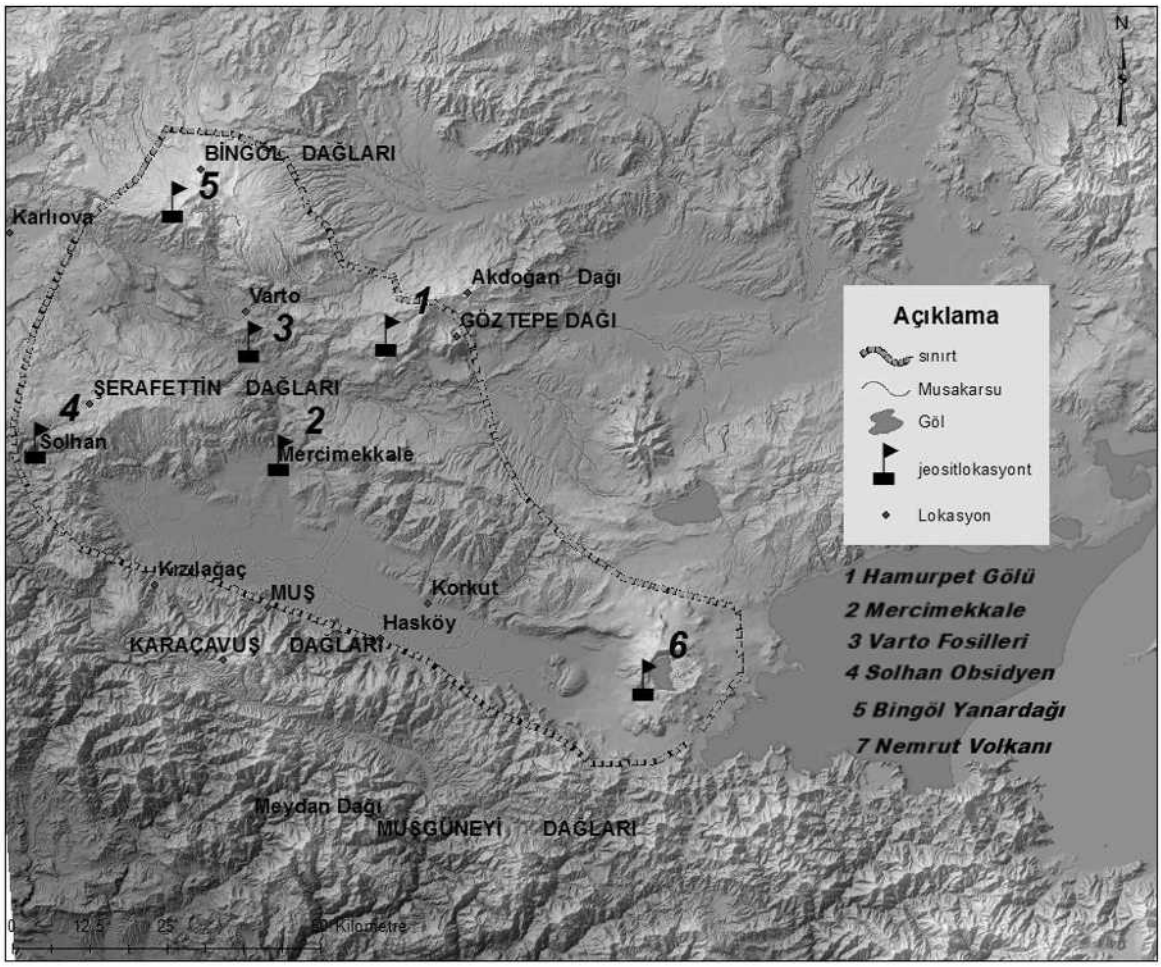

Şekil 1: Muş İli ve yakın çeveresinde yeralan jeositlere ait lokasyon haritası.

2.1.Hamurpet Gölü (Akdoğan Gölü)

Hamurpet Gölü, oluşumunda etkili olan volkanik ve tektonik olaylar bakımından Muş il sınırları içerisinde kalan önemli jeositlerden biridir. Muş ili, Varto ilçesi sınırları içerisinde kalan göl çanağı Alt Pliyosene ait andezit trakiandezit birimleri içerisinde yer alır. Büyük ve Küçük Hamurpet adlarıyla anılan iki göl halindedir. Saha gözlemlerimiz volkanik olaylara bağlı olarak meydana gelen göl çanağının Pliyosene ait birimleri de kesen daha genç bir fayla birbirinden ayrıldığını düşündürtmektedir. Büyük Hamurpet gölü; deniz seviyesinden yaklaşık 2149 m yüksekte, 21 m. derinliğindedir. Büyük Hamurpet Gölünün çevresi yaklaşık olarak 19,24 km, alanı ise yaklaşık olarak 11,31 km² ‘dir. Küçük Hamurpet gölünün çevresi yaklaşık 5,7 km. alanı ise 1,60 km²’dir. Göl, kaynak suları ve eriyen kar suları ile beslenir. Seviyesi yıl boyu fazla

değişmeyen Büyük Hamurpet'in suları kışın donar. Göl, fazla sularını İskender Deresine boşaltır. Göller aynı zamanda yöreye özgü bazı kuş ve balıkların da doğal yaşam alanıdır (Foto 1).

Foto 1: Hamurpet gölleri [3] . (Fotograf, FotoKritik)

2.2.Mercimekkale

Muş merkez ilçe sınırları içerisinde Muş-Varto karayolu üzerinde yer alan Mercimekkale, il sınırları içerisinde tespit edilen çok sayıdaki höyükten biridir (Foto 2). Bu doğal yapının höyük olarak değerlendirilmesi birazda Mercimekkale ile ilgili anlatılan hikayelere dayanmaktadır[4]. Mercimekkale literatürde Sergen formasyonu olarak adlandırılan (Şaroğlu ve Güner, 1981, Şaroğlu, 1985) birimin riyolitleri içerisinde yer alan bir domdur. Sergen formasyonu riyolitik lav ve tüflerden oluşmuştur. Bu formasyonu Muş ovasının batısında ve Murat Nehri kenarındaki Mercimekkale köyü yakınında da gözlenmek mümkündür. Bu riyolitler Miyosen ve Erken Pliyosen yaşlı birimleri kesmektedir. Birimin Miyosen yaşlı kireçtaşı-killikireçtaşını kestiği, dokanakta kireçtaşı-killikireçtaşı birimlerini metamorfizmaya uğrattığı ve bu metamorfizmanın izlerini görmek mümkündür. Mercimekkale domunun yaşı Geç Pliyosen - Pleistosen olmalıdır. Çünkü Pleistosen yaşlı Anzar formasyonunda blok ve çakılları izlenebilmektedir. Bu nedenle birimin yaşı Geç Pliyosen - Pleistosen olarak kabul edilmektedir (Şaroğlu ve Güner, 1981, Şaroğlu, 1985).

[3] Muş Kültür Tabiat Varlıklarını Koruma Sanat ve Tarih Derneği Üyesi Sanat Tarihçisi – Yerel Tarihçi Turhan Sur'la yaptığımız sözlü görüşmede; 1995 yılında Küçük Hamurpet Gölüne dalış yaptıklarını ve bu dalış esnasında göl'ün tabanında, Zıvana sistemi ile yapılmış ev kalıntıları ile Urartulara ait olduğunu düşündükleri şehir yapısına uygun taş duvar kalıntıları tespit ettiklerini belirtmiştir.

[4] Muş ovasında yaşanan bir kuraklık esnasında ovada sadece Sekavi Beyi'nin ekmiş olduğu mercimekten başka hiçbir ürün yetişmemiştir. Sekavi Beyi topladığı mercimekleri üst üste kale gibi yığmıştır. Rivayete göre bir gün Sekavi Beyi'nin yanına ihtiyar bir köylü görünümünde Hz. Hızır gelir. Bu ihtiyar köylü Sekavi Beyi'nden "Allah rızası için bir avuç mercimek" ister. Rivayet bu ya Sekavi Beyi, mercimek vermemek için yaşlı köylüye "Eğer benim mercimeğim varsa taş olsun" der. Bunun üzerine Hz. Hızır "Allah'ım bu beyin mercimeklerini taş et!" diye beddua etmiş ve bütün mercimeklerin taşa dönüşmesi üzerine o günden sonra bu yere Mercimekkale adı verilmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde volkanik oluşumlarla özdeşleşmiş bu tür hikâyeleştirilmiş rivayetlere rastlamak mümkündür.(Ayrıntı için bkz. Şaroğlu, F., 1983, Bingöl Dağı Öyküleri, Yer Yuvarı ve İnsan Dergisi, Sayı: 8/3)

2.3.Muş-Varto Karayolu Üzerinde Yer Alan Fosiller

Ülkemiz fosil cennetidir. Ancak çok az fosil yatağı koruma altına alınabilmiştir. Çok az sayıdaki araştırıcının bireysel gayretleri ve tespit çalışmaları ülkemiz fosillerini tanıtmaya ve korumaya yetmemektedir. Fosiller doğada oldukları yerlerde korunmalı, koruma açık hava müzeleri ile gerçekleştirilmelidir. Yer kabuğunun evrimini anlatan jeolojik süreçlerin bu güzel örneklerini her yerde bulmak mümkün değildir (Kazancı, 2001).

Foto 2: Mercimekkale Domu.

Muş Varto – karayolu üzerinde yer alan fosiller henüz ayırt edilip yaşlandırılmamıştır. Fosillerin yüzeylendiği alandaki koyu sarımsı-kahverengimsi bantlar muhtemelen değişen ekolojik ortam koşullarını yansıtan izlerdir (Foto 4A). Muş ve yakın çevresinde fosil bakımından önemli kayaç gruplarından biri de Pliyosen yaşlı Zırnak formasyonudur (Foto 3). Geniş alanlarda yüzeylenen Pliyosen yaşlı Zırnak formasyonu volkanosedimanterlerden meydana gelmektedir (Şaroğlu,1985). Birimde bulunan Sedimanter katmanların killi kireçtaşı, marn düzeylerinde çok sayıda fosil bulunmaktadır. Bu zengin fosil düzeyleri hem bilimsel hem de eğitsel yönü olan aynı zamanda görülmeye değer noktalar olarak birer jeosit olarak değerlendirilebilir. Muş-Varto karayolu üzerin de ve yolun Murat Nehrinden ayrılarak Varto'ya doğru saptığı noktada yoğun fosil kabukları ve bitki (yaprak) seviyeleri bulunmaktadır (Foto 4A).

Yörede bulunan diğer önemli bir jeosit de; Varto güneyinde yer alan Rindali Köyü'nün doğu girişinde yer alır (Şekil 4B). Bu jeositte, andezitik lav akıntısının altında bulunan marn, tüf, tüfit seviyelerinde balık, yaprak, böcek ve diğer tanımlanmayan hayvan kabuklarına ait fosiller yeralmaktadır (Şekil 4C).

Solhan ilçesi kuzeyinde Melekan Yaylası yakınında da aynı kaya birimleri içinde benzer fosil toplulukları bulunmaktadır. Tanımlanan üç jeositte de fosillerin içinde bulunduğu birim, kolay ayrışıp bozulan nitelikte olduğu için zamanla bu değerli fosiller yok olmaktadır. Yöreden toplanan balık ve yaprak fosilleri üzerinde yapılan ayrıntılı inceleme (Ülkümen,1987) bu fosillerin Üst Miyosen-Pliyosen yaş aralığında ve acısu ortamında yaşamış canlılara ait fosiller olduğunu ifade edilmektedir.

Foto 3: Page Köyü yolunda Piliyosen yaşlı volkanosedimanterler. Beyaz renkli kayalar tüf-marnlardan meydana gelmektedir ve bol fosil içermektedirler.

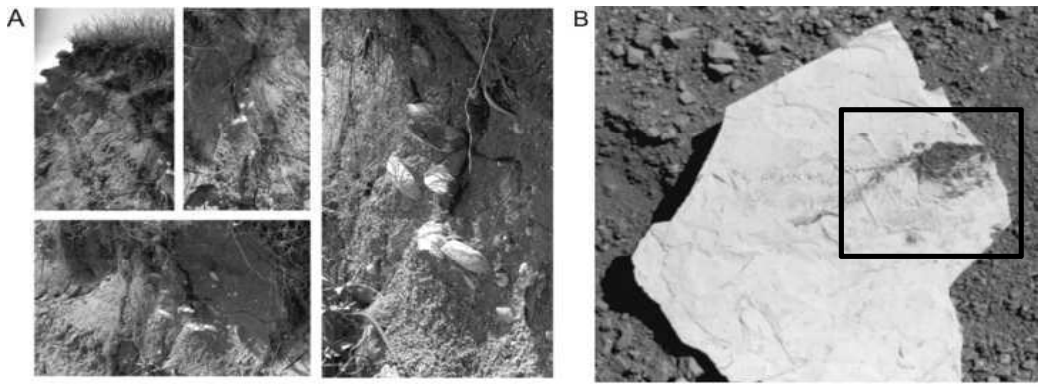

Foto 4: **(A)** Muş – Varto karayolu üzerinde yüzeylenmiş fosiller. **(B)** Zırnak formasyonunda bulunan balık fosili.

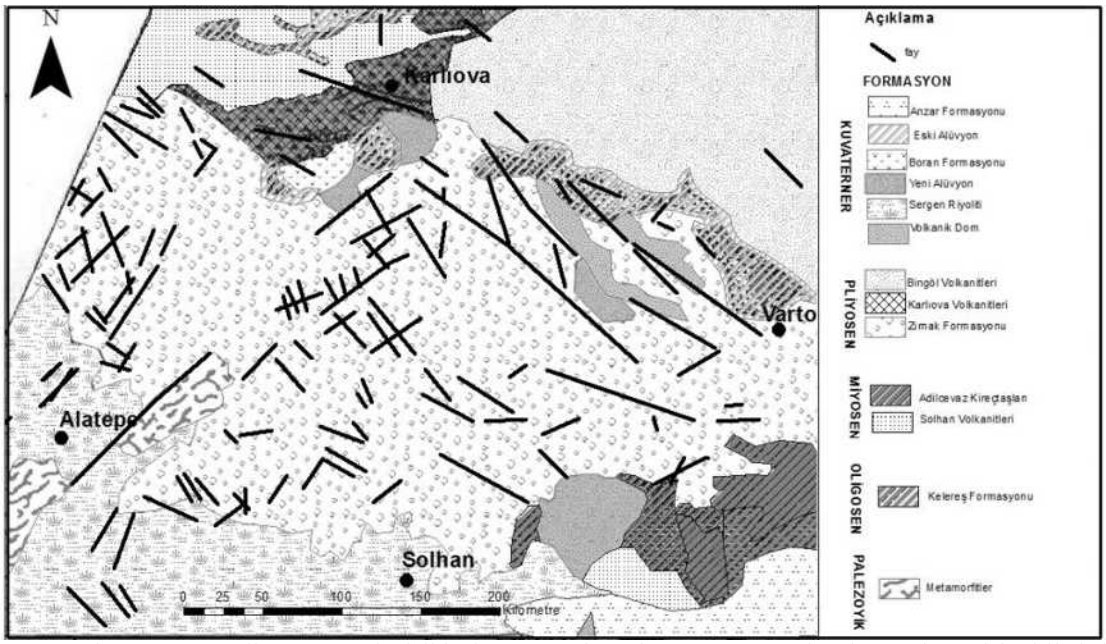

Şekil 2: Karlıova, Varto, Solhan arasının jeoloji haritası (Şaroğlu, Yılmaz 1991, Şaroğlu vd.1992 den sadeleştirilmiştir).

2.4.Solhan Obsidyen Yatakları

Paleolitik, Neolitik ve Bronz dönemi kültürleri için büyük önem taşıyan obsidyen, çeşitli aletlerin, ok mızrak uçlarının, vazo gibi dekoratif ve bazı süs eşyalarının yapımında ham madde olarak kullanılmıştır. Ege Denizi'nden Hazar Denizi'ne ve Kafkaslardan İran Körfezine dek Eskitaş Çağı sonu-Bronz Çağı geçişinde (günümüzden 14000-6000 yıl önceleri) el aletleri yapımında obsidyen yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu doğal kaynak, uzak yöreler arası ticarette kullanılan bir değişim aracı olup, tarih öncesi toplulukları irdeleyenler için, dağılım yollarını belirleyebilmek açısından da önemli bir bilgi kaynağıdır (Chataigner vd., 1998, Balkan vd., 1999, Balkan, 2003).

Obsidyen, kesilebilme özelliği, işlenmeye elverişli oluşu ve büyüleyici görünümlü parlak siyah yüzeyi ile dönemin insanları tarafından değerli bulunmuştur. Mezopotamya ve Asur yazıtlarında ise büyü törenlerinde büyü yapımında, heykelciklerde de takı olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bu volkanik cama Lübnan Dağı, Amanos Dağları, Zagros Dağları arasında kalan bölgede pek rastlanılmaz. Daha nitelikli olan kaynaklar kuzeyde, Anadolu ve Kafkaslardadır. Kafkaslardaki obsidyen yatakları Transkafkas topluluklarınca yaygın biçimde kullanılırken; Ortadoğu ile alışverişte çok az kullanılmıştır. Bu açıdan Anadolu, tarih öncesi Ortadoğu yerleşkelerinde bu lunmuş olan obsidyenlerin tek kaynağıdır.

Jacobs (1969) obsidyen yataklarını; volkanik cam ticaretinin yapıldığı, aynı zamanda pazar yeri işlevi gören kentlerin ortaya çıkmasında etkin olan yerler olarak tanımlamaktadır. Jacobs volkanı ve obsidyen yataklarını denetim altında tutan avcı kabileler ile avlanma ve diğer günlük faaliyetleri için obsidyene ihtiyaç duyan komşu kabileler arasında değiş tokuş yoluyla alışveriş yapıldığını, obsidyen yataklarına sahip olan kabilelerin komşu kabileler ile daha uzakta yaşayan avcıların obsidyen talebini karşılamak için aracılık yaptıklarını da belirtmektedir.

Jacobs'a göre zaman içinde talepte ortaya çıkan süreklilik ve düzenli alışveriş yapan avcıların varlığı, hem tüketici hem de aracı durumda olan kabilelerin yerleşik hayata geçmesine ve **"Yeni Obsidyen"** kentinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Yeni Obsidyen şehri, obsidyen ticareti sonucu gelişmiş olmasına rağmen, Anadolu yaylasında bulunan volkanik dağların yanı başında değil, birkaç yüz kilometre ötede kurulmuştur. Bu durum volkanları kontrol eden avcı kabilelerin yabancıları bu zenginliğe sokmamak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Zamanla şehrin işlevlerinde artış meydana gelince, başka alanlardan elde edilen işlenmiş çeşitli mallar, şehirde depolanmış ve çevrede ki yerleşmelere satılmıştır. Obsidyen karşılığında kente, avcı bölgelerin de üretilen mallar dışında, bakır, deniz kabuğu ve boya maddesi gibi az bulunan mallar da getirilmiştir.

Birçok arkeolojik kazıdan elde edilen bulgular obsidyenin Anadolu'dan Yakın Doğuya kadar geniş bir yayılım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Anadolu, Kafkasya ve Yakın Doğudaki birçok kazıda jeolojik anlamda kaynağı İç Anadolu ve Yakın Doğu ile bağlantılı olduğu bilinen obsidyen eserleri arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. Ancak birçok eserin kökeni bilinmekle birlikte Anadolu, Kafkasya ve Yakın Doğuda bulunan obsidyen eserlerinin Doğu Anadolu da bulunan ve henüz çok fazla araştırılmamış olan on üç obsidyen kaynağından birine ait olabileceği düşünülmektedir (Akköprü vd., 2015).

Cafer höyük, Çatal höyük, Gacılar ile çağdaş olan Çayönü höyüğü, on bin yıl öncesinden başlayarak, anıtsal ve değişiklik gösteren yapılarıyla bir yandan bakır madeninin işlendiği bir yerleş me, bir diğer yandan da hem bitki hem hayvan üretiminin basamak basamak nasıl geliştiğini gösteren bir buluntu yeridir. Ayrıca, Ön Asya arkeolojisinde, kültür ve uygarlık tarihinin açıklanmasında özel bir yere de sahiptir (Güney ve Güney, 2011). Obsidyen (volkan camı) ticareti Çayönü halkı için önemlidir. Çakmak taşıyla aynı alanlarda kullanılan bir taş olmasına rağmen, görünümü daha güzel olduğu için Neolitikte lüks ve değerli bir taş sayılmıştır.

Çayönü'ne 150 km kadar uzaklıktaki Bingöl Dağları çevresinde yaşayan topluluklar ile o dönemde Filistin de yaşayan topluluklar arasında takasa dayalı bir ticaret yürütülmüştür. Henüz hiç

bir yük hayvanının evcilleştirilmediği bir dönemde obsidyen gibi ağır bir maddenin yüzlerce kilometre boyunca taşınması, o dönemde ticaret ağının ne denli düzenli olduğunu, iyi işletildiğini ve geliştiğini göstermesi açısından önemlidir. Çayönü kazılarında yaklaşık bir ton kadar obsidyen bulunmuştur. Deniz kıyılarından gelen tüccarlar yarı değerli taşları ve deniz hayvanlarının kabuklarını getirerek Çayönü'n de obsidyenle takas etmişlerdir. Hint Okyanusu ve Akdeniz kökenli deniz hayvanlarının kabuklarından yapılma takılar da ticaretin boyutlarını göstermesi açısından ilginçtir (Güney ve Güney, 2011).

Neolitik döneme ait yaşam alanlarında yapılan kazılarda çok sayıda obsidyen ve çakmak taşlarına rastlanmıştır. Farklı amaçlarla kullanılan obsidyenlere Doğu Avrupa, Anadolu, Kafkaslar ve Orta Doğu ülkelerindeki höyüklerde de rastlanılmaktadır.14000-6000 yıl öncesi dönemin yaşam alanı olan bu höyüklerde görülen obsidyenlerin kaynak alanı, nerede, nasıl ve ne amaçla getirildiği arkeoloji bilim dalının önemli bir sorunu/sorusu haline gelmiştir. Araştırmalara göre Doğu Avrupa ve Orta Doğuda işlemeye uygun obsidyen kaynak alanı olabilecek önemli bir yüzeylenmeye rastlanmamıştır. Buna karşılık Anadolu'da son 20 milyon yıldan beri bazı seviyelerinde obsidyen bulunduran yoğun bir volkanik aktivite yaşanmıştır (Ercan vd., 1994). Ancak höyüklerde kullanılmış olan obsidyenlerin hangi noktalardan alındığını ayrıntılı çalışmalar yapılmadan söylemek mümkün değildir.

Şaroğlu ve Cauvin tarafından Malatya - Cafer Höyük ile Ergani - Çayönü höyüklerindeki obsidyenler üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda buradaki obsidyenlerin kaynak alanlarının Solhan yöresinde bulunan obsidyen yataklarının olabileceğini belirtmişlerdir. Solhan yöresinde yer alan obsidyen yataklarının Orta Doğu da bulunan höyüklere dahi taşındığı yine bu çalışmalar sonucunda elde edilen bulgulardan bazılarıdır (Cauvin vd., 1986, Şaroğlu,1989). Solhan çevresinde bulunan obsidyenlerin (Foto 5) kimyasal analizleri ve el örnekleri Solhan obsidyenlerinin Çayönü ve Cafer Höyük obsidyenlerine benzediğini göstermiştir. Solhan obsidyen yatakları çevresinde yapılan araştırmalarda o dönmede kullanılan aletlere benzeyen işlenmiş obsidyen parçaları ve yöredeki obsidyenlerin işlendiği atölyeye de rastlanılmıştır. Bu nedenlerden dolayı Solhan yöresindeki obsidyenlerin görsel çekiciliği dışında arkeolojik değerinin olması, bu yörenin ziyarete açılabilecek bir jeosit alanı olarak değerlendirilmesini düşündürmektedir.

Foto 5 : Solhan obsidyen yatakları (Fotoğraf, F. Şaroğlu).

2.5.Bingöl Dağı Jeositleri

Bingöl Dağı, Varto-Karlıova-Hınıs arasında yer alır. Üst Miyosen-Pliyosen yaşında sönmüş bir volkandır (Şekil 7). Bingöl Volkanında bugün tamamını göremesek de olasılıkla bir kaldera oluşmuştur. Bu kalderanın güney yarısı, Kuzey Anadolu Fayı tarafından kesilmiş ve yok olmuştur (Şaroğlu, 1985). Bingöl Dağı üzerindeki bazı tepelerin yükseltisi üç bin metreden fazladır. Bu nedenle Dağın kuzey ve doğu yamacında irili ufaklı yüzlerce göl yer almakta ve dağın üzerinde az da olsa sürekli kar bulunmaktadır (Şaroğlu, 1983). Bingöl Dağına adını veren bu göller geçmişteki buzullaşmanın ürünüdür (Tonbul,1997), (Fotoğraf 7). Günümüzde de Bingöl Dağında buzkar (neve) gölleri oluşmaktadır. Doğu Anadolu'da gelişmiş buzul olaylarının en iyi görüldüğü yerlerden biri olan bu dağda, gölleri sınırlı ölçüde besleyen yüzlerce pınar bulunur. Bingöl dağının özellikle kuzey ve kuzeydoğu yamaçları sulak, bitki örtüsünün nispeten daha yoğun olduğu, serindir. Bu bölümün ulaşımı daha kolaydır. Bu doğal özellikler tarih boyunca yöre halkına cazip gelmiş, burada yaşamışlardır. Yaz aylarında yöre halkıyla birlikte hayvancılıkla uğraşan göçerler buraya gelmekte ve geçici yerleşim alanları kurulmaktadır.

Bingöl Dağı jeolojik anlamda ilginç bir gelişim sürecine sahip olması yanında yörede yaşayanlar tarafından dile getirilen ilginç halk hikâyelerine de konu olan kültürel anlamda zengin bir yerdir.

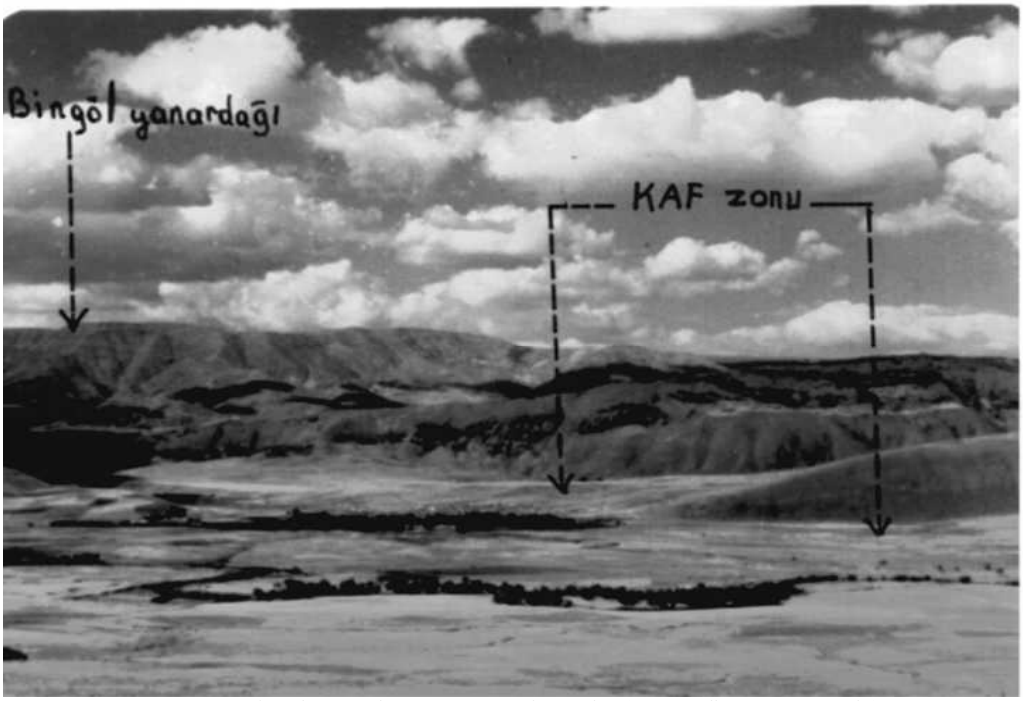

Foto 6 : Bingöl Yanardağı ve KAF'a ait yapılar (Fotoğraflar, Fuat Şaroğlu)

Bingöl dağı ile ilgili anlatılan ilginç hikâyelerden birinde hikâye kahramanlarından biri Köroğlu'dur. Hikâyenin konusu da Bingöl dağında çok sayıda bulunan buzul göllerinin kökenine dairdir. Hikâyeye göre Bingöl Dağı'nda hiç göl yokmuş. Köroğlu, Bingöl Dağında gezinirken dağda bulunan bir pınara, avladığı kekliği bırakmış. Birkaç saat sonrada kekliği alması için adamlarından birini göndermiş. Kekliği almaya giden kişi soğuk olan pınarda kekliğin dirildiğini ve yanına yaklaştığında da uçtuğunu görmüş. Uçan kekliğin ıslak olan ayaklarından damlayan her su damlacığının yere düştüğü dağda da her damla bir göl oluşturmuş. Böylece bin göller meydana gelmiş. Köroğlu ve adamı bu pınar suyunun yaşam verdiğini anlamışlar ancak biri bin olan sulardan hangisinin yaşam verdiğini bir türlü bulamamışlar. Bu hikâye yöre sularının temiz, sağlıklı, soğuk olduğunu anlatmak için için yörede yaşayan insanlar tarafından da yaratılmış olabilir.

Bingöl Dağları ve çevresinde anlatılan hikâyeler bu kadar değildir. Bingöl Dağındaki Kohkale Tepenin doğu yamacında dik bir yar vardır. Bu yarın doğusunda yaklaşık birkaç yüz metre aşağısında da bir tepe bulunmaktadır. Tepenin eteğinde eski bir yapının varlığı dikkati çeker. Bu yapı bazı kişilere göre eski bir barınaktır. Volkanik bir dom olan bu tepenin çevresinde de göller bulunur. Tepede bulunan bu barınak için yörede şöyle bir öykü anlatılmaktadır: Bingöl Dağında yaşayan bir ağanın güzel kızına köyde yaşayan bir delikanlı âşık olur. Delikanlı, kızı babasından ister ancak ağa delikanlıyı pek beğenmez ve ondan yiğitliğini kanıtlamasını ister. Delikanlı ağanın kızını alabilmek için tek başına kışı bu tepede geçirebileceğini söyler. Bu pek akıl karı bir iş değildir. Çünkü Dağ kışın mevsiminde sürekli fırtınalı ve karla kaplıdır. Tüm yöreyle de ilişiği kesilmektedir. Delikanlı o tepeye çıkar, kendine bir barınak yapar ve kışı orada geçirmek için Bingöl Dağı'na gelir. Mevsim sonunda delikanlıdan haber alınamayınca halk endişelenip tepeye çıkar. Delikanlıyı yaptığı barınakta ölü olarak bulurlar. Delikanlının başucunda bir not bulular. Notta şöyle yazmaktadır; "Ne soğuktan, ne yalnızlıktan; ben bu dağların gürültüsünden öldüm." diye yazmaktadır.

Yörede anlatılan bir başka öyküde, binlerce yıl önce Doğu illerine egemen olan bir Kral'ın kızının öyküsüdür. Kral kızının nişanlısı ölünce; kralın kızı dünyadan elini ayağını çeker. Babasına yalvararak Kohtepe'de bir kale yaptırmasını ister. İki hizmetçisi ve bir kış yetecek yiyeceğini de alarak bu kaleye kapanır. Hikâye buya Ocak ayında Bingöl Dağındaki korkunç fırtınalar yaşanmakta, fırtınaların sesi ortalığı çınlatmaktadır. Fırtına esansında bu kaleden çıkan müthiş seslerden ve gürültüden zavallı kızın öldüğü anlatılır. Kral kızının da yazdığı kısacık notun da "Baba bilmiş ol ki; ben ne açlık ne de susuzluktan öldüm. Ben dağların heybetli bağırışından öldüm" yazılıdır.

Her iki öyküde de Bingöl Dağında kış mevsiminin zorlu koşulları ile insanı öldürürcesine dağdan gürültülerden bahsedilir. Gürültülerin kaynağı tepenin jeolojik özellikleri olabilir. Söz konusu tepe bazaltlardan oluşur. Tepede tüm kayalar birkaç santimetre kalınlığında ve birkaç metre karelik yüzeyleri olan levhalar şeklinde kırılmışlardır. Bu dilimlenme şeklinde olan kırılmada levhalar birbirine paraleldir ve fazla yer değiştirmemiştir. Bazaltlar ayrışmamış ve heyelanlı olmadığı gibi bir fay zonunda da değildir. Bu tip kırılmaların nedeni daha çok bazaltların düşey çatlaklarının genişlemesidir. Bu tip kırılma, bazaltlardaki çatlaklara sızan suların donmasıyla, artan hacimlerinin bazaltlardaki çatlakları genişleterek açılmaya zorlamasıdır. Bu donma çözülme olayı günlük veya mevsimlik ısı farkından kaynaklanmakta ve sürekli tekrarlanmaktadır. Bu durum bazaltları büyük dilimler halinde parçalamaktadır. Bu çatlamalar tüm tepe boyunca oluştuğunda çok şiddetli gürültülerin olması muhtemeldir. Bingöllerin yüksek tepelerinde, insanı korkuturcasına duyulan yer gürültülerinin kaynağının bu doğal süreç olduğunu söyleyebiliriz.

Jeolojik olaylar ve kültürel imgeler arasındaki ilişkiye ilginç örneklerden biride Varto ilçesinin eski adıdır. İlçenin eski adının Gümgüm olduğu söylenir. İlçeye bu adın verilmesinde halk tarafından "güm güm" şeklinde seslerin duyulduğudur. Bu gürültüler ufak depremlerden olabileceği gibi yukarıda anlatılan donma çözülme olaylarına bağlı olarak da meydana doğal olaylardan kaynaklanabilir (Şaroğlu, 1983).

Fotoğraf 7: Bingöl dağlarında yer alan buzul gölleri (Fotoğraf, Fuat Şaroğlu).

2.6. Nemrut Volkanı

İsmini M.Ö. 2100 yıllarında yaşamış Babil hükümdarı "Narmuk"tan almaktadır. Farsçada sönmüş dağ anlamına gelen Narmuk, zamanla halk arasında Nemrut kelimesine dönüşmüştür (Özdemir ve Tuğ, 2015). Nemrut Volkan'ı Van Gölünün kuzeyinde, kuzeybatı-güneydoğu yönlü fay hattı üzerinde merkezi erüpsiyonlarla oluşan, en batıdaki volkan dağıdır (Sür, 1994). Nemrut Volkanının da bulunduğu saha, farklı yaş aralığına ait kayaç gruplarından meydana gelmektedir. Nemrut Strato Volkanı genellikle andezit-bazalt bileşiminde lav, kaynamış tüf, obsidyen ve ponzadan oluşmuş Pliyo-Kuvaterner yaşlıdır (Yılmaz vd, 1998). Birkaç safhada volkanik materyal çıkararak oluşan Nemrut Volkanı, aynı zamanda çıkardığı volkanik materyallerle, Van Gölü batısında bir set oluşturarak Van Gölünün oluşmasına da neden olmuştur (Şaroğlu, Güner, 1981, Alkan 2015). Bilinen son püskürmesi 1650 yılındadır. Volkanik aktivite yaklaşık 1 milyon yıl önce başlamıştır. 1411, 1441, 1597 ve 1692 yıllarında da aktivite kazandığı ifade edilmektedir (Ulusoy vd., 2008, Çubukçu d., 2012). Nemrut, sıcak ve soğuk gölleri, obsidyen ve ponza gibi özel kayaç oluşumları, gaz çıkış noktaları, sıcak mağaraları, jeotermal su çıkışları ile ülkemizdeki en son volkanik faaliyete ait unsurları içerdiği gibi çok zengin bir bio-çeşitliliğe sahip bir alandır. Bu nedenle önemli jeositlere sahip bir alandır.

Nemrut Volkanını jeolojik açıdan farklı kılan unsurlardan biri tektonik aktivite sonucunda meydana gelen Nemrut açılma çatlağı ve lav akıntısının oluştuğu Kantaşı Mevkiidir. Nemrut Açılma Çatlağı ve Kantaşı Mevkii, Nemrut Strato Volkanının kuzey bölümünde yer almaktadır (Foto 8).

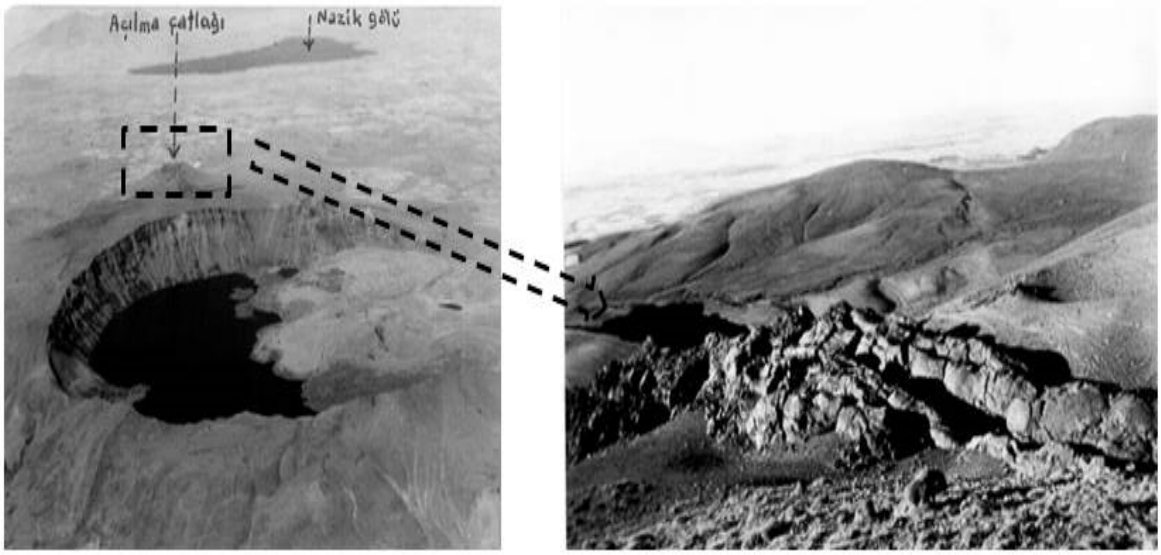

Fotoğraf 8: Nemrut volkanının kuzeyinde yer alan açılma çatlağı ve 1441 yılında çıkan lav akıntısı (Fotoğraflar F. Şaroğlu)

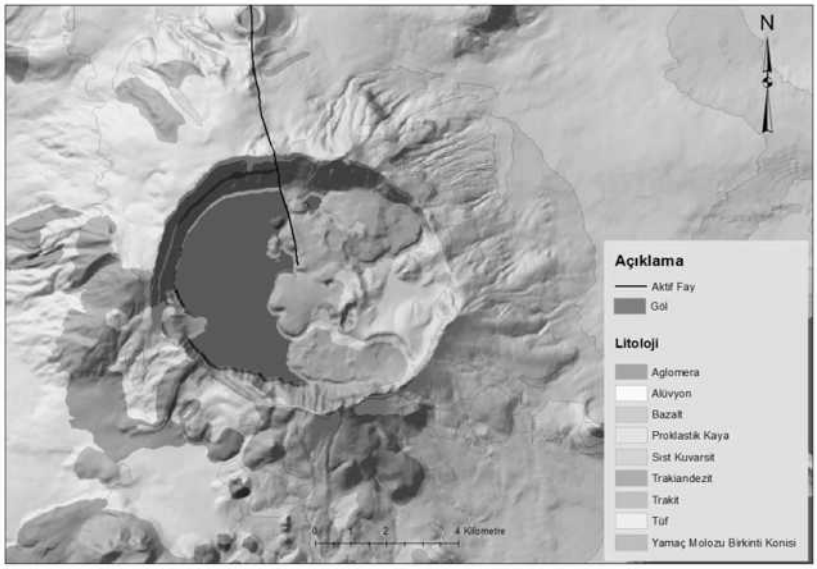

Şekil 3: Nemrut Yanardağı, jeoloji haritası (Harita Yılmaz vd.1998' den yararlanılarak çizilmiştir).

Nemrut Volkanının Kaldera'sı Türkiye'deki bu tip en büyük depresyon olması yanında (Sür, 1994) tarihsel dönemde sahip olduğu obsidyen yatakları ile de arkeolojik anlamda oldukça önemli bir değerdir. Obsidyen, bu volkanın tüm oluşum evrelerinde izlenmiştir. Kaldera öncesi obsidyen akıntıları güney ve doğu kanatlarda yoğundur. Kuzeydoğu bölümü ise obsidyen ve riyolit bileşimli domlarla ve lav akıntıları ile kaplanmıştır (Chataigner, 1998).

Yakındoğu'da çalışılmış buluntu ve el aletlerinin önemli bir bölümü (750 buluntudan 250si) Nemrut Dağı ve/veya Bingöl obsidyenleri grubundadır. Nemrut Dağı (kaldera sonrası) obsidyeni, hem zamansal hem de mekânsal olarak geniş yayılımlıdır. Yakın yıllara değin göçerlerin, göç dönemlerinde izlemiş olduğu Bitlis-Dicle Havzası-Çayönü/Nemrik/Jezirah (Kashkashok) geçidi olasılıkla, Nemrut Dağı obsidyeninin bu bölgede Yenitaş Çağından, Bronz çağına kadar yaş verilmiş yerleşkelere yayılmış olduğu dönemlerden kalmadır. Aswad (Şam) dolayında, bu doğal kaynağın büyük uzaklıklara hızla yayılmış olduğunu belgeleyen ve 10300 yıldan daha yaşlı el aletleri bulunmuştur. Nemrut obsidyeninin Shanidar'a (Kuzey Zagros) yayılımı Geç Eskitaş Çağ'ında ve yakın dönemlerde gerçekleşmiştir. Shanidar yerleşkesi Van Gölünden 300 km uzakta

olmasına karşın, Yüksekova geçidi ile erişimi kolaydır. Olasılıkla bu geçit çok erken çağlarda da izlenmiş ve bu doğal kaynağın tüm Yenitaş Çağı boyunca güneydoğuya yayılımına olanak tanımıştır. Nemrut Dağı ve Bingöl kaynaklı obsidyenler, Hallan Çemi'de (Yukarı Dicle Havzası 9600-8600 yıl öncesi dönemde) kullanılmıştır. Bu obsidyenler, bu yerleşmelerdeki taştan el-aletlerinin %90'nın ve Shimshara'da (Kuzey Zagros, 8000-7000 yıl önceleri) taş aletlerin %80'inin hammaddesini oluşturmaktadır. 6500 yıl öncesinde Ürdün Vadisine ve Levant kıyılarına (Munhata, Abu Zureiq), Nemrut Dağı ve Bingöl kaynaklı obsidyenler aşağı Mezopotamya'ya ve İran Körfezi batı kıyılarına kadar yayılmıştır (Chataigner, 1998).

2.6.1.Nemrut Volkan'ının Jeolojik Miras Niteliğindeki Özellikleri

Anadolu'da tarihsel dönemde lav çıkardığı kesin bilinen Nemrut Volkanı, Doğu Anadolu'da Muş - Bitlis illeri arasında yer alır. Bir volkanın oluşumunun tüm evrelerinin izlenebileceği bir yapıya sahiptir. Yerkürenin jeodinamiğinde önemli olaylar zinciri olarak kabul edilen kıta-kıta çarpışması ürünü olarak ortaya çıkan volkanik etkinliklere iyi bir örnektir. Muş Ovası, Van Gölü, Murat Nehri ve Bitlis Çayı yataklarının şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Ekolojik özellikleri ile de önemli bir jeoturizm potansiyeline sahiptir.

Yerkürenin tarihinde kıta-kıta çarpışması sonucunda kıtaların içlerinde özgün nitelikte yüzey şekilleri, kaya toplulukları, tektonik yapılar ve volkanik şekiller gelişmektedir. Doğu Anadolu bu özelliklerin en iyi izlenebildiği yerlerden biridir. Nemrut Volkanı, Güneydoğu Anadolu'da yaklaşık 16 milyon yıldan beri süregelen, Arap ve Avrasya kıtalarının çarpışması sonucunda kıta içinde meydana gelen deformasyon sonucu oluşan açılma çatlaklarından çıkan lavlar sonucu çıkmıştır. Çarpışma sürecinde Doğu Anadolu'da birçok volkan meydana gelmiştir. Bunlardan en genç olanlarının ilksel konumları bozulmamış olduğundan, çarpışma ürünü olan volkanizmanın özelliklerini incelemek için çok iyi bir örnek durumundadırlar. Çünkü aşınmamış, deformasyona uğramamış ve daha genç birimler tarafından örtülmemiş volkanların oluşumları daha kolay bir şekilde açıklanabilmektedir. Anadolu'da ekonomik değerleri olan kaynaklar içeren ama ilksel konumları bozulduğu için kökenlerinin açıklanmasında zorluk çekilen çok sayıda volkan bulunmaktadır. Bu tip oluşum kökeninin açıklanmasında zorluk çekilen volkanik yapıların aydınlatılması açısından Nemrut Volkanı ayrı bir öneme sahiptir. Doğu Anadolu'da son üç milyon yılda ortaya çıkmış en genç volkanları (Ağrı, Süphan, Nemrut ve Tendürek) arasında miras niteliğindeki özellikleri nedeniyle Nemrut Volkanı ve Kalderası oldukça önemlidir.

Sonuç olarak; Nemrut Volkanı bir volkanın çatlak erüpsiyonu ile başlayıp, kaldera oluşumuna kadar gelişen volkanik aktivitelerin tümünün izlenebileceği bir özelliğe sahiptir. MS. 1441 yılında meydana gelen lav çıkışı ile bölgede aktif olduğu kesin bilinen tek volkandır. Volkanik çıkışın sonuncusu olan ve kraterin kuzeyinde bulunan açılma çatlağından çıkmış olan lavlar (Foto 8), açılma çatlağının tartışmalı olan niteliğine veri sağlaması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Nemrut Kalderası bir kaldera oluşumunun incelenebileceği tüm verileri ihtiva etmektedir. Nemrut Kalderası'nın içinde farklı boyutta iki göl bulunmaktadır. Göllerden büyük olanının suyu atmosferik sıcaklıkta olmasına karşın küçük gölde termal su karışımı olması nedeniyle 50 C°'ye varan sıcaklıklar tespit edilebilmektedir. Kaldera içi lavların büyük bir bölümü camsı dokulu, bol gözenekli ve çok hafif olan volkanik cüruf özelliğindedir.

Nemrut Volkanı'nın güney bölümünde yoğun obsidyen yatakları bulunmaktadır. Yakın çevre de bulunan neolitik dönem yerleşim alanlarında bu obsidyenlerin kullanıldığı bir çok yayında yer almaktadır. Kanıtlanabilmesi durumunda Nemrut obsidyenleri arkeolojik değer de kazanacaktır.

Nemrut Volkanı oluşumundan önce tek havza halinde olan Van-Muş havzaları, volkanik etkinlik sırasında bölünmüş ve Van Gölü ortaya çıkmıştır. Bu değişim başta Murat Nehri ve Bitlis Çayı olmak üzere yöre drenajının bugünkü şeklini de almasını sağlamıştır.

Yukarıda özetlenen bilgileri destekleyen ilgili çok sayıda yayın, rapor, fotoğraf ve haritalar bulunmaktadır. Son zamanlarda çevrede bulunan yerleşim alanlarının volkana doğru gelişme göstermesi, pomza gibi endüstriyel hammadde işletmeciliği ile plansız turizm yatırımları, Nemrut

Volkanı'nın tanımlanan miras niteliğindeki özelliklerinin yok olmasına neden olmaktadır. Nemrut Volkanı'nın Doğu Avrupa'dan Ortadoğu'ya kadar olan alanda benzerleri arasında jeolojik miras değeri en yüksek olan volkanik yap olduğu söylenebilir.

3.Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'nin sosyo-ekonomik anlamda en geri kalmış illerinden biri olan Muş İli'nin kalkınması için turizmin özellikle jeoturzmin canlandırılması önerilmektedir. Deniz, kum, güneş sloganlı klasik turizme karşılık alternatif turizmin bir dalı olan jeoturizm için bölge önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgede artan yatırımlar, gelişen ulaşım alt yapısı, terör sorunun çözülmesine ve turizm potansiyelinin kullanılmasına da önemli katkı sunacaktır.

Muş ili ve yakın çevresinde bilimsel ve eğitici yönleri olup korunarak gelecek nesillere aktarılması gereken pek çok alan bulunmaktadır. Jeosit olarak tanımlanan bu yerlerin bazıları doğal güzellikleri yanında efsanevi özelliklere de sahiptir. Söz konusu bu alanların modern yöntemlerle korunarak turizme açılmasının, bölgeye canlılık getireceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacına uygun olarak jeolojik sitler ve jeolojik miras değerlerinin jeoturizme yönelik yönleri irdelenmiştir. Önerilen yerlerin biyoçeşitliliği, endemik özellikleri, çevreyle etkileşimi bu çalışma da tartışılmamıştır.

Muş ili ve yakın çevresi için jeoturizm açısından değer kazanabilecek jeositlerin çoğu yol üstünde olup ziyaret edilebilecek bağımsız noktalardır. Bu alanlar içerisinde, Nemrut Volkanı ve Kalderası ile Bingöl Dağı ve çevresi, pek çok jeosite sahip daha özel alanlardır.

Bu çalışmada tanıtılmaya çalışılan jeositler dışında, yörede albenisi olmayan fakat bilimsel değeri çok yüksek olan başka gözlem yerleri de bulunmaktadır. Muş-Bulanık yolu üzerinde gözlenen Alt Miyosen-Pliyosen yaşlı birimler arasındaki Diskordanslı yapı bunlardan biridir. Bu gözlem yeri Doğu Anadolu'da Neotektonik dönem başlangıcını gösteren önemli verilere sahiptir. Muş havzası, sıkışma tektonik rejiminde gelişmiş olan Dağarası Havzalara ve bu havza gelişimine katılan yelpazeler ile akarsu yataklarının evrimi için tipik bir alandır. **Dağarası Havza tanımı için tipik ideal j**eolojik ve jeomorfolojik verilere sahiptir. Nemrut Volkanının ortaya çıkışı, Van Gölünün şekillenmesi, Bitlis Vadisinin evriminin açıklanabileceği bir çok mevcuttur.

Yukarıda tanımlanan tüm jeositler, değişik nedenlerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Kazancı vd.,2004). Gelişen şehirleşme, sanayi, yol vb. ana yapılar, hammadde kullanımı, koleksiyon meraklıları ile defineciler, yanlış turizm yatırımları jeositlerin yok olmalarının başlıca nedenleridir. Bugün geçerli olan en iyi koruma UNESCO etkinliğinde gerçekleştirilendir. Ancak UNESCO önerilen alanları koruma altına alabilmek için önemli yaptırımları şart koşmaktadır.

Muş ili için Bingöl Dağı ve civarı ile Nemrut Volkanı ve kalderası birer jeopark niteliğine dönüştürüldüğünde daha iyi korunacağı ve turizm açısından uluslararası tanıtıma katkı sunacağı kanısındayız. Günümüzde Avrupa Jeopark Ağı ile UNESCO Jeopark Ağı içinde yer almak ülkeler için prestijli bir durumdur. Her iki jeopark ağının birlik içinde çalıştığı ve jeopark ağını kullanabilmek için de bu ağlara katılmak gerekmektedir. Türkiye'den bu ağlara katılan tek jeopark; Kula Jeoparkı'dır. Bu tek örnekte durumun ciddiyetini yansıtmaktadır.

Gün geçtikçe jeolojik miras ve buna bağlı koruma yönleri dünyada jeoturizm açısından daha fazla gündeme gelmektedir. İyi korunması ve işletmesinin doğru yapılması durumunda turizme de katkısı olacağı ve bulunduğu yöre, bölge, ülkeye ekonomik katkı sunacağı açıktır.

Kazancı ve Şaroğlu'nun (2016), "Jeolojik Miras ve Kamu Yararına Kullanılma Olanakları" konulu sunumlarında belirttikleri gibi en iyi koruma yerinde, olduğu haliyle ve yöre halkı tarafından yapılan korumadır. Aynı sunumda özetlendiği gibi UNESCO jeopark adı altında koruma altına alınması gereken jeositler için; yeterli büyüklük ve uygun saha durumunu, yönetim ve yerel katılım zorunluluğunu, ekonomik gelişmeye katkı sağlamayı, eğitim veriyor olmayı, doğa koruma rolünü, yeterli jeosit ve ana tema gerekliliğini jeoparklar için temel kriterler olarak koymaktadır.

UNESCO'ya göre jeopark, jeolojik güzelliklerin, doğal zenginliklerin, ender oluşumların bulunduğu bir yer olmanın yanında, belirli büyüklükteki bir yerin yeni bir anlayışla yönetilmesi ve/veya işletilmesidir. Adeta büyük bir işletme kurmak veya yeni bir yönetim birimi, örneğin bir ilçe oluşturmak gibidir. Bu yeni oluşuma oradaki doğa, tarih, kültür, sosyal yaşam ve yerel halk dâhildir. Dolayısıyla, bu yeni biçimde yönetilmeye bütün tarafların desteği gereklidir. İlin sahip olduğu jeoturizm potansiyelinin çeşitli etkinliklerle, yayınlarla dile getirilmesi ilde farkındalığın oluşturulması açısından önemlidir. Bu tür etkinliklere yerel halkın, öğrencilerin dâhil edilmesi jeositlerin korunması açısından atılması gereken önemli adımlardır.

Kaynakça

Akköprü E.,Mouralıs D.,Doğu A.F.,Kuzucuoğlu K.,Robin A.K., 2015Doğu Anadolu obsidyenlerinin Coğrafyası: Kaynakları, Karakteristik Özellikleri ve Prehistorik Dönem Sürecinde Yayılım. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu. Samsun

Aliağaoğlu ,A.,Uğur A., Şehir Coğrafyası. 2012 Nobel Akademik Yayıncılık Eğtim Danışmanlık. (2. Basım) Ankara

Alkan,A.,2015,Potansiyel Bir Jeoturizm Alanı: Van Gölü Batısı, Coğrafya cılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Atalay,İ.,1982, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, No.9, İzmir.

Balkan-Atlı,N.,Binder,D.,Cauvin, M. C. (with E. Bıçakçı, G. Der Aprahamian, C. Kuzucuoğlu), 1999, bsidian: Sources, Workshops and Trade in Central Anatolia, M. Özdoğan (ed.), Neolithic in Turkey, Arkeoloji ve Sanat Yay., 1999, s. 132-145, İstanbul.

Balkan-Atlı,N., 2003,Obsidien "Ticareti": Yeni Veriler, Yeni Modeller, Yeni sorunlar: Bir Deneme, Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük İçin Armağan: Yazılardan Ayrı Basım, s. 9-18, Ege Yayınları, İstanbul.

Cauvin,M.C.,Balkan,N., Besnus, Y. ve Şaroğlu, F., 1986, Origine de I'obsidienne de Cafer Höyük (Turquie): Premiers résultats, Paléorient, 12/2, 89-97.

Chataigner,C.,1998,Turkish occurrences of obsidian used by prehistoric peoples in the Near - East from 14000 to 6000 BP,Journal of Volcanology and Geothermal Research, 85,pp 517-537 (Çeviren Dursun Çevik –Mavi Gezegen Dergisi. 2000)

Çubukçu,H.E.,Ulusoy, İ., Ersoy, O., Aydar, E., Şen, E., Gourgaud, A. ve Guillou,H.,2012, Mt Nemrut Volcano (Eastern Turkey): Temporal petrological evolution. Journal of Volcanology and Geothermal Research 209-210,33-60.

Ercan,T.,Şaroğlu,F. ve Kuşçu,İ.,1994, Features of obsidian beds formed by volcanic activity in anatolia since 25 million years B.P., 29th international symposium on archaeometry, 9-14 Ay 1994, 505-513.

Güney,E. ve Güney U., 2011, Türkiye Coğrafyasının Uygarlıkları, Nobel Yayınevi, Ankara

Kaypak,Ş.,2010, Ekolojik Turizmin Sürdürülebilirliği, Alanya İşletme Fakültesi dergisi 2/2 93-114

Kazancı,N.,2001, Jeolojik miras üzerine. Sayı: 04 Yıl: 2001, TMMOB Türkiye Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını.

Kazancı,N.,2010, Jeolojik Koruma, Kavram ve Terimler, Jeolojik Mirası Koruma Derneği yayını, Ankara, 60 s.

Kazancı,N., Şaroğlu, F., Kırman, E. ve Uysal, F., 2004, Doğal Miras Büyük Tehdit Altında, Mavi Gezegen, 10, 4-9, Ankara.

Kazancı,N. ve Şaroğlu,F.,2016, "Jeolojik Miras" ve Kamu Yararına Kullanılma Olanakları (özet), Mağaracılık Çalıştayı, 2-3 Nisan 2016, Bursa.

Kazancı,N.,Şaroğlu,F. ve Suludere,Y.,2015, Jeolojik Miras ve Türkiye Jeositleri Çatı Listesi, MTA Dergisi 151, 263-272.

McKeever, Patrick J., and Nickolas Zouros. "Geoparks: Celebrating Earth heritage, sustaining local communities." *Episodes* 28.4 (2005): 274.

Sür,Ö.,1994, "Türkiye'de Volkanizma Ve Volkanik Yer Şekilleri." *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Dergisi, S* 3: 29-52.

Şaroğlu,F.,1983,Bingöl Dağı Öyküleri, Yer Yuvarı ve İnsan Dergisi, Sayı: 8/3

Şaroğlu,F.,1985,Doğu Anadolu'nun Neotektonik Dönemde Jeolojik ve Yapısal Evrimi. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 240 s.

Şaroğlu,F.,1989, Jeoarkeoloji; Bazı Uygulamalar ve İlk Sonuçlar, TÜBİTAK, Aksay Ünitesi 1988 İlgili Bilimsel Toplantı Bildirileri, 3-15.

Şaroğlu,F. ve Güner, Y., 1981, Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden ögeler: jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri, TJK Bülteni, 24, 2, 119-130.

Tonbul, S.1997, Bingöl Dağında Buzul Şekilleri. A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,S.6,347-374

Ulusoy,İ.,Labazuy, P., Aydar, E., Ersoy, O., Çubukçu, E., 2008. Structure of the Nemrut caldera (Eastern Anatolia, Turkey) and associated hydrothermal fluid circulation. Journal of Volcanology and Geothermal Research 174, 4, 269-283.

Ülkümen,N.R.,1987, Muş ve Aladağ'ın Fauna ve Florası Hakkında, TJK Bülteni 30, 1, 15-18.

Yılmaz,Y.,Güner,Y. ve Şaroğlu, F., 1998, Geology of the quaternary volcanic centres of the East Anatolia, Journal of Volcanology and Geothermal Research, 88, 173-210.

İnternet Kaynakları

Özdemir. A., Tuğ, O. Ç. Jeolojik Bir Değer: Nemrut Strato Volkanı. http://www.madencilik-turkiye.com/pdfler/mak-1379318420.pdf (erişim tarihi 09/08/2016)

Gürler G. Timur E, 2007. Jeoparkların koruma –kullanım yöntemlerinin belirlenmesi, Karapınar potansiyel jeopark alanı için bir değerlendirme, Türkiye. www. mta. gov. tr/v2.0/ birimler/ jeolojik_ miras/ doc.../ tammetin_bildiri.pdf (erişim tarihi 09/08/2016)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 17-26, ELAZIĞ-2017

BATI KAVŞAĞINDA ŞİNASİ VE DURUŞU

Şinasi And His Attitude At The Western Junction

Abdulhalim AYDIN[1]

"Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kaşaneler gördüm,
Dolaştım milk-i İslam'ı, bütün viraneler gördüm. "

Ziya Paşa

Özet

Türk toplumunun Batılılaşma serüveni Osmanlı devletinin Batılı devletler karşısında siyasi, ekonomik, askeri alanlardaki geri kalmışlığı nedeniyle başlar. Hareketin en anlamlı ve düzenli süreci ise 1839'daki Tanzimat fermanıyla gerçekleşir. Tanzimat hareketiyle Türk toplumunun Batı'yla olan ilişkileri her alanda olduğu gibi sanat ve edebiyat alanında da ivme kazanır. Yeni bir insan ve dünya algısı, yeni bir edebi duyuş ve ifade dönem aydınlarının büyük ilgisini çeker. Dönemin önemli aydınlarından Şinasi'nin batılılaşma hareketine olan katkısı önemsenecek kadar büyüktür. O, Batının insan ve dünya algısı üzerinde durarak özellikle XVIII. yüzyıl Fransız aydınlanmacı yazarlarını izlemiş ve bunların rasyonalist düşünceleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece Tanrı, insan, dünya, yaşam gibi temel konularda yeni bakış ve düşünceler geliştirerek Eski'nin karşı tarafında konumlanır. Metafizik konularda bile akıl ve mantığını kullanan bir "bu dünya insanını" salık vermeye çalışır. Gerek şiirlerinde, gerekse makalelerinde yenilik adına, dilde olmasa da, düşünsel bağlamda önemli değişimler yapmıştır. Fransa'da kaldığı yıllarda bir asır önce yaşamış aydınlanmacı yazarlarla ilgilenmesi onun Batılılaşmadan neyi anladığına ve hangi zihinsel programla gittiğine işaret eder. Batılılaşmayı toplumsal değişim ve dönüşüm olarak gören Şinasi, kendi tarihsel şartları içinde ciddi sayılacak katkılar sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Şinasi, Tanzimat Hareketi, 18. Yüzyıl Fransız Aydınlanmacıları

Abstract

The westernization of Turkish society starts with the situation of Ottoman Empire's backwardness against western countries in the fields of politics, economy and military. The peak of the movement is in 1839 with the Rescript of Gülhane. With the Rescript of Gülhane, beside all the other fields, in literature and arts, relations has gained momentum with the West. New perceptions of human, new literary perceptions and expressions attracted the intellectuals of the era. One of the prominent figure of the intellectuals of the era, Şinasi has contributed in great deal to westernization. By focusing on the human and world perception of the West, he stressed the rationalist thoughts of XVIII. Century French intellectual writers. By doing this, he developed new approaches and ideas to basic issues such as human, God, life and the world and positions himself against old tradition. Even in metaphysical matters, he favors a 'today's human' who uses his mind and intellect. In his poems and articles he made remarkable chances,-maybe not in terms of language but- in terms of thought. During his stay in France, his interest in intellectuals a century before reveals what he understands from westernization. Seeing westernization as social change and transformation, Şinasi contributed remarkably in his own account to the movement.

Key words: Westernization, Şinasi, Tanzimat Movement, 18th Century French Writers.

Tanzimat Öncesi Osmanlı Toplumunun Genel Durumu ve Tanzimat Dönemine Geçiş

Türk toplumunun çağdaşlaşma, yenilenme veya batılılaşma adlarıyla anılan değişim süreci uzun sayılabilecek bir zaman önce başlamıştır. Yenilenme macerasını başlatan asıl neden Osmanlı Devletinin Batı toplumları karşısında siyasi, ekonomik, askeri alanlarda gittikçe gerilemesi olmuştur. Bu olumsuz gidişi önlemek, İmparatorluğu eski güçlü dönemlerine yeniden kavuşturmak için XVII. yüzyıldan başlayarak birtakım ıslahat hareketlerine girişilmiştir. Ancak yapılan bu ıslahat hareketleri (Celâli ayaklanmalarının bastırılması, IV. Murat'ın ağır cezalandırmaları ve özellikle Köprülüler dönemindeki olumlu gelişmeler) çoğunlukla kişilerle sınırlı kaldığı ve sistem

[1] - Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bil. Fakültesi Batı Dilleri ve Ed. Böl. ELAZIĞ. halimaydin@gmail.com

değişikliğini hedef almadığı için bir müddet sonra aynı sıkıntılar yeniden baş göstermiştir.[2] XVIII. yüzyılda sadece disiplinin sağlanmasıyla düzelmenin sağlanamayacağı anlaşılmış, sistemle ilgili bir takım düzenlemelerin yapılması gerektiği anlaşıldığından bir dizi yenilik hareketine girişilmiş: Lâle Devri, I. Mahmut ve III. Selim dönemindeki reform hareketleri. XIX. yüzyılda imparatorlukta ıslahat hareketleri iyice hızlanır. Yeniçeri Ocağı kaldırılır, Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da, Islahat Fermanı[3] da 1856'da ilan edilmiştir. Görüldüğü gibi, bu hareket tümüyle yukarıdan aşağıya doğru inen, yani yönetim tarafından halka sunulan bir yenilenme projesidir[4]. Bunun devlet eliyle yapılmasının en büyük nedeni ülkenin içinde bulunduğu askeri, siyasi ve ekonomik durumu iyileştirme çabasıdır.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı devlet yönetiminde ve hukuk sisteminde Avrupai nitelikte bir takım düzenlemeler ve yenilikler manifestosudur. Bu fermanla toplumsal yaşamda Batı'nın örnek alındığı yeni bir dönem başlamış oluyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllardır mücadele ettiği Batılı toplumların medeniyet dünyasına girdiğini ve değerlerini benimsediğini ilan ediyordu.[5] Öte yandan, bu dönemde alt yapısı az çok olgunlaşmış, Batı kültür ve uygarlığını almaya hazır bir Osmanlı seçkin tabakasının varlığından da söz edilebilir. Belli bir süreden beri bir kısım aydınımızın ve devlet adamımızın çabalarıyla Osmanlı toplumunda Batı uygarlığını benimseyecek bir alt kültür birikimi oluşmuştu. Bu kültüre sahip sınıf ezici bir üstünlükle sanat, edebiyat ve devlet adamı çevresinden oluşuyordu. Kısaca, hareketin başında Kenan Akyüz'ün de belirttiği gibi samimi, idealist ve aydın bir nesil yer alıyordu ve yine bu aydın sınıfın inisiyatifiyle hareket halka mal edilmeye çalışılıyordu.[6]

Tanzimat Fermanının içeriği, bu hareketin 1789 İhtilalinden ve genel anlamda Fransız kültür ve uygarlığından ne tür etkiler taşıdığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu fermanda, Osmanlı devletinin yüz elli yıldan beri (1699-1839) yaşadığı olumsuzlukların nedeninin kanunlara saygısızlık gösterilmesinden olduğu, ülkenin kalkınması için yeni yasaların konması gerektiği anlatılmış, bunun için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kanun önünde padişah dahil herkesin eşit olacağı hukuki düzenlemeler yapılmıştır.[7] Ferman için Fuat Köprülü: «Bu devrin ve bu devir edebiyatının yalnız fikrî cephesini göz önüne alırsak, bu ideolojinin doğrudan doğruya büyük Fransız İhtilali'nin yaydığı prensiplerden ve XVIII-XIX. asır Fransız edebiyatından alınmış olduğunu açıkça görürüz» demektedir.[8] Hatta Fermanla ilgili o dönemde çıkan Le National gazetesinde, bu hareketin 1789 Fransız ihtilaliyle bir karşılaştırması yapılarak Tanzimat'ın kaynağının Fransız devrimi olduğu yorumu yapılmıştır.[9] İdari ve hukuki alandaki bu yeniliklere paralel olarak eğitim ve kültür alanında da önemli gelişmeler kaydedilir: okullar, gazeteler, Encümen-i Daniş gibi kurumlar ihdas edilir.

1839-1878 yılları arasında kalan dönemin en belirgin özelliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya, Batı'nın da Osmanlı İmparatorluğu'na iyice yakınlaşması ve Batı hayranlığının toplumumuzun geniş tabakalarına doğru yayılmaya başlamasıdır. Tercüme Odası'nın da zihniyet değişimindeki rolü büyük olmuştur. Fransız matbuatından yapılan siyasi, edebi ve kültürel ağırlıklı

---

[2]-Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*., Maarif Mtb. İst. 1940, s.15-16.

[3]-1856 Islahat Fermanı, Abdülmecid'in sadrazamı Mehmet Emin Paşa'yı muhatab alarak "memleket dahilinde icrası icap eden muhtelif hususatı tesbit ve bunların ifa ve icrasına" denilerek 1839 Tanzimat Fermanında belirtilen ve yerine getirilmemiş bazı hususların yeniden gündeme getirilmesi, ayrıca aynı fermanın bu fermanla daha da genişletilmek istenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Daha çok yabancıların baskısıyla ilan edilen bu fermanla azınlıklara daha önce tanınan hakların sınırları genişletilmiş, böylece İmparatorluk içinde Avrupa devletlerinin nüfuzu daha da artmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Recai G. Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat I.*, ss.114-115.

[4]-Recai G. Okandan, *agy*., s.114.

[5]-Osman Nuri Ekiz, *Şinasi*, Kastaş yay., İst. 1985, s.12.

[6]-Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İst., 1990, s.23

[7]-Daha fazla bilgi için bkz. Agah Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri-Tanzimat Edebiyatı*, Marifet Mtb., İst. 1934, ss.9-12

[8]- Ord. Prof. M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*., Ötüken, İst. 1989, s.299.

[9]-Daha fazla bilgi için bkz. Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", *Tanzimat I.*, ss. 751-752.

tercümeler Türk toplumunun Batı kültür ve uygarlığı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasına yol açmış. Burayı bir "mektep"e benzeten Tanpınar, Tanzimat'ın ilanıyla beraber bu odanın yalnızca gençlere Fransızcayı öğretmekle kalmadığını, aynı zamanda yeni bir dünya görüşünün, yeni bir siyasi idealin geliştiği çok ileri bir çevre olduğunu vurgular.[10] Tüm bu gelişmelere rağmen, şunu da belirtmek gerekir ki, Tanzimat'ın ilk dönemlerinde batılılaşma kavramı şekilcilikte kalmış, düşünsel ve edebi alanlarda çelişki ve yanılgılara düşmekten kaçınılamamıştır. Yeniliğin yalnızca Batı'daki cari düşünceleri ve hazır malzemeyi taşımakla gerçekleştirilebileceğine inanan Yeni Osmanlılar, Batı toplumunun yüzyıllar sonunda elde ettikleri tarihsel, siyasal, ekonomik nitelikli kazanımlarını göz ardı etmişlerdi. Bu ise, Batılılaşma hareketini eski-yeni, milli-yabancı gibi tartışmaların yaşandığı problematik bir alan haline getiriyordu.

Bu toplumsal değişimler edebiyat alanında da kendini göstermekte gecikmez. Batı kültürüyle yetişen yeni nesil, eski edebiyatın yeni yaşamı ifadeye elverişsiz olduğunu görür ve Batı edebiyatı yolunda yeni bir edebi anlayış açmaya girişir. Tanzimat Edebiyatı adı verilen bu devirde eski edebiyat gittikçe gerilemiş, buna karşılık yeni edebiyat ilerlemiştir. Batı edebiyatının Türk edebiyatına geçişi büyük ölçüde Avrupa'ya daha doğrusu Fransa'ya giden ya da oraya kaçan düşünce, edebiyat, siyaset ve devlet adamlarımızın gayretleriyle olmuştur. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, Mustafa Reşit Paşa, Şinasi, N. Kemal, R. Ekrem, A. Hamid, Cevdet Paşa, A. Vefik Paşa, Şemseddin Sami gibi pek çok aydınımız ya Avrupa'daki memurluk yaşamlarında Batı edebiyatını okumuş, öğrenmiş ya da ülkedeki Tanzimatçılarla sıkı ilişkiye girerek Batı dünyasını öğrenmeye çalışmışlardır. Ayrıca, bu yılda bolca tercüme faaliyeti yapılır. Şinasi; Racine, Moliere, Lamartine, Lafontaine, Gilbert ve Fenelon'dan yaptığı tercümeleri "Tercüme-i Manzume" adıyla yayımlar. Şinasi "Şair Evlenmesi"ni bu yıl yazar, Y. Kamil Paşa'nın ve Münif Paşa'nın Fransız edebiyatından yaptıkları tercümeler de bu yıla, yani 1859'a rastlar.

Batıya açılırken niçin ilk kapı hep Fransa olmuştur? Neden Fransız etkisi?

Bunu bir kaç nedene bağlamak mümkündür. Önce tarihsel olayların etkisiyle oluşan Fransız-Osmanlı dostluğu bu kapıyı ilk defa olarak açar.[11] Fransa kralı François I. Pavie'de İtalyanlara tutsak düşüp Kanunî'den yardım ister. Kanuni'nin yardımıyla hem özgürlüğüne, hem de tahtına kavuşur. Bu olay, geleneksel Türk-Fransız kültürel ilişkilerin başlangıcı sayılabilir. Öte yandan, XVII. yüzyılda Fransız dili ve kültürü Avrupa'da en yaygın durumdaydı. Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirler yeni yetişen kuşak üzerinde büyük etkiler meydana getirmişti. Tanzimat Fermanındaki fikirlerin yansımaları bunu gösterir. Fransız filozof ve edebiyatçılarının görüş ve düşüncelerinde yenilikçi Türk aydınının aradığı özellikler vardı: özgürlükçülük, akılcılık ve uygarlık. Bu yüzden Fransız yazarlarının eserlerinde tasvir edilen dünya, Tanzimat aydınlarının düşledikleri dünyayla örtüşüyordu. Bunun dışında, Fransız edebiyatının Batı edebiyatı içindeki parlak ve egemen durumu, dikkat ve ilgiyi bu ulusun edebiyatına çeviren bir başka etken olmuştur. Nitekim Batı'dan yapılan ilk edebi çeviriler Fransız edebiyatından olur. Tanzimat aydınları, özellikle XVII., XVIII. ve kendi çağdaşları olan XIX. yüzyıl yazarlarını eserlerinden izleyerek bu ulusun düşünsel ve edebi anlayışını kavramaya çalışmışlar. Hoca Tahsin Efendi'nin şu beyti, Fransa'nın durumunu ve aydınlarımızın bu ülkeye olan bakışını özetler:

"Paris'e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise,
Aleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris 'e."

Şinasi'nin Katkıları

"Batı'ya açılan ilk penceremiz"[12] olarak anılan Şinasi'nin bu uygarlık değişimi projesindeki rolü büyük olmuştur. Şinasi'nin eserlerinde öne çıkan asıl şey sanatsal nitelik değil, verdiği yeni mesajlar, duruş ve düşünceleridir. Düşünce sistemi akıl ve mantığa dayanan Şinasi'nin Batılılaşma yolundaki çabaları hem makaleleri hem de şiirleri yoluyla olmuştur. Yazılarında medeniyet, hak,

[10]-Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst., 1997,s.143.
[11]-Enver Ziya Karal, *agy*, s.30.
[12]-Daha fazla bilgi için bkz. Prof. Dr. Gündüz Akıncı, *Batıya Yönelirken Şinasi*, DTCF yay. Ank. 1966.

hukuk, adalet, kanun, akıl, vatandaşlık hakları gibi sosyal ve siyasal kavramları dile getirmiş, gazete aracılığıyla halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Kuşkusuz Şinasi'nin bu tutumunu ve yenilik arayışını Fransa'da kaldığı yıllarda edindiği bilgi ve kültürün bir yansıması olarak değerlendirebiliriz. Burada kaldığı yaklaşık dokuz-on yıllık bir sürede [13] Fransızcayı çok iyi öğrendiği, belli başlı Fransız yazarlarının çoğunu okuduğu ve oryantalist de Sacy ailesi ve Pavet de Courteille'le, Lamartine'le tanıştığı onun toplantılarına katıldığı, E.Renan ile tanıştığı ve dilbilimci Littré ile sıkı dostluk kurduğu bilinmektedir. [14] Littré'nin etkisiyle eski alfabeye göre "t" harfine kadar gelen bir Türkçe sözlük yazdığı da anlaşılmaktadır.[15] Fransız düşünüş ve edebiyatıyla olan bu ilişki, bu ulusun kültür ve uygarlığının yazarımız üzerinde bir düşünce sisteminin belli başlı çizgilerinin oluşmasına rehberlik edecektir. Nitekim o, Kemal ve Hamid gibi belli bir yazar ve edebi okula bağlanmamış, düşünce ve edebiyattaki etkilenme yelpazesi geniş bir alana yayılmıştır. Düşünsel ve siyasal görüşlerinin oluşumunda Fénelon, Voltaire, Montesquieu, Rousseau ve hatta Compte'un kimi görüşlerinden yararlanarak yeni bir topluma gidecek ana çizgileri belirlemeye çalışmış. Edebiyatta da Racine'den başlayıp Hugo ve Lamartine'e kadar bir dizi yazarı tanımaya çalışmış, benzemek yerine onlardan bir edebiyat dersi alma yoluna gitmiştir. Tanpınar bunu, "o, garptan falan ve filan muharririn değil, bir medeniyetin ve düşünce sisteminin dersini almıştır" sözleriyle ifade eder. Batı'dan gazeteciliği getirirken de bireyi ve toplumu bilgiyle donatmak istiyordu. Böylelikle, modeli "Batı olan kurulacak yeni bir uygarlığın içini eski malzemeden arındırmak" istiyordu. Mehmet Kaplan da Şinasi'nin gerek düşüncede, gerekse şiirde yaptığı yenilikleri "Fransa'da tahsil görmesine ve XVIII. yüzyıl yazarlarını okumuş olmasına" bağlar. [16] Şinasi'nin Avrupa'dayken gördüğü yeni düşünce ve uygarlık ölçütlerini kendi ülkesinde de uygulamak istemesi, onu gazeteciliğe yönlendirmiştir. Çünkü olabilecek en geniş biçimde halka ulaşmak ve Batı kültür ve uygarlığını tanıtmak ancak gazete yoluyla mümkündü. Çoğu zaman Şinasi ve Kemal'in gerek gazete ve gerekse bazı tiyatro eserlerinin başına "bil-iltizam lisan-ı avam üzre yazılmıştır" veya "giderek umum halkın anlayabileceği" gibi uyarılar yazmalarının temelinde Şinasinin başlattığı bu Halkçılık [17] hareketini, sarayda hapsolmuş ya da onun tekeline girmiş bir sanat ve edebiyatı kurtarma ve halka yayma operasyonu olarak algılayabiliriz.

"İstanbul sokaklarının tenvir ve tathiri" adındaki yazısında Şinasi, İstanbul için, «...öyle bir dârülmilk ki zamânemizde Asya'nın akl-i pîrânesi Avrupa'nın bikr-i fikri ile izdivaç etmek için bir haclegâh olmuştur»[18] (Öyle bir başkent ki zamanımızda Asya'nın gün görmüş (olgun) aklı, Batı'nın yepyeni düşünceleri ile birleşecek bir yerdir) demektedir. Kuşkusuz ki Şinasi bu sözleriyle, insanlık tarihiyle eş zamanlı olan Asya bilgeliğinin yeni bir bakış, yeni bir solukla bir ivme kazanması, bir bakıma ötekiyle tanışması gerektiğini anlatmaktadır. Asya'nın derin bilgeliğinin, Batı'nın rasyonalizm ve pozitivizmle beslenmiş yeni düşünce sistemine ihtiyaç duyduğuna inanır. Böyle bir süreçte Şinasi Türkistan diye adlandırdığı Türkiye için bir görev biçiyor: Doğu ve Batı uygarlıkları arasında bir buluşma köprüsü, bir uzlaşı noktası. Şinasi'nin bu 'evlilik'ten beklediği, Şarkın engin bir yaşam deneyimi ve bilgeliğinin yanında, Garbın pozitif bilimler ışığı altında, yenilikçi, akılcı ve gelecekçi bir anlayıştan doğacak bir çocuktur. Kökü geçmişinde ve benliğine bağlı; gözleri de gelecekte, parlak ve umutlu. Şinasi'nin bu düşünceleri daha sonra Yahya Kemal'in dilinde

[13]-Bu süre 1849-1854; 1865-1867; 1867-1869 yılları arasındaki aralıkları kapsar. Bunun için bkz. Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C.II*, MEB. Yay., İst.,1998, ss. 860-61; Osman Nuri Ekiz, *agy*, ss.40-44.

[14]-Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Agy*, s. 189; Hüseyin Seçmen, *Şinasi*, TDK. yay., Ank.1972; Nihad Sami Banarlı, *agy.,C.II.*; Orhan Köprülü, *Türk Klasikleri*, Dösar yay., İst., 1984, s.7.

[15]-Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *agy*., s. 190; Banarlı, *agy*, s. 868; Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kitapevi, İst.1986, s.4. Bu yazarlara göre, sözlüğün herhangi bir nüshası bulunmamaktadır. Hilmi Ziya Ülken ise, bunun aslının Fransız Ulusal Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale) bulunduğunu söylüyor. Bunun için bkz. H.Z.Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst.1998,s.65.

[16] - bkz. Mehmet Kaplan, "Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İst.1999, s.274.

[17]-Şinasi'nin halkçılığı için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII. TTK Ank. 1956, s.321.

[18]-Şinasi, *Makaleler*, Külliyat, IV. Baskıya hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Dün-Bugün yay., Ank. 1960.

"mektep" olacak; ancak şair bir önemli noktaya dikkat çekerek burada kalmamayı ve mutlaka "memlekete dönmeyi"[19] salık verecektir. Belirtmeli ki, Yahya Kemal'in bu ufuk açıcı ve tayin edici tespiti eğer örneğin 70-80 sene evvel söylenmiş olsaydı, belki ne eski-yeni kavgası bu kadar şiddetli olurdu, ne de kimi aydınımızın Avrupa'nın sanat, edebiyat, bilim..vb. alanlardaki gelişmişliğini övmek adına burayı yüceltip kendi yurdunu alçaltmak; aklıyla, fikriyle, tutum ve edimleriyle burada kalmak zehabına düşmüş olurlardı.

Şinasi'nin Batılılaşma düşüncesinde asıl üzerinde durmak istediği nokta burada gördüğü "insan" telakkisidir. Batının Hümanizmadan beri alıp işlediği insan, çok yol almış ve skolastik düşüncenin "köle insan" anlayışından uzaklaştırarak yeryüzü yaşamının merkezine oturtulmuştu. Aynı zamanda bireysellikte de büyük aşamalar kat etmiş bu insan, değerli, akıl ve irade sahibi, düşünen, eyleyen ve saygıya değer bir varlık olarak yüceltilmiştir. İnsan merkezli bu hümanist felsefe, 18 yüzyıl aydınlanmacıların ellerinde hukuk, adalet, siyaset, düşünce alanlarına kadar yayılarak rasyonalist bir bakış ve felsefeyle derinlemesine geliştirilmiştir. Böylece daha 2-3 asır öncesinin skolastik zihniyeti ve yoz insan düşüncesi yerini aydınlanmacı ve ilerici insan algısına bırakır. *"İnsan, doğuştan birtakım doğal haklara sahiptir ve her şey insan için vardır"* düşüncesi egemen kılınmaya başlar. Şinasi'nin gördüğü bu yeni insan telakkisi, alışık olduğu eski insan algısından çok farklıydı. Kaderci, kul, tevekkül eden, olaylara ilahi hikmetle bakan ve bu dünyaya önem vermeyen eski insan yerine o, bize düşünen, aklını kullanan, sebeplerin peşinden koşan ve bu dünyayı ve hayatını değerli sayan bir insan tipini sunmaya çalışır. Gözü gökte değil, yeryüzünde olan bir insandır bu.[20] Yapmaya çalıştığı şey Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçmektir. Bu, insan ve onun yaratımları üzerinde yükselecek bir medeniyettir. İşte bu yüzdendir ki, yazdığı şiirlerinde pek çok defa akıl, adalet, medeniyet, hak gibi kavramlar geçmekte ve tüm bunlarda yegane amil güç olarak insan merkeze alınmaktadır. Bu insan, yeni medeniyeti inşa edecek olan insandır.

Şinasi'nin Batı'dan esaslı olarak aldığı kavramların başında "akılcılık" (rationalisme) gelmektedir. Hilmi Ziya'ya göre, onun Batı dünyasından almak istediği şey "akıl ve kanun" kavramları etrafında yoğunlaşmıştır.[21] Çünkü Şinasi'ye göre, Batı'nın ulaşmış olduğu uygarlık seviyesi akılcılığa verdiği önemden gelmektedir. Reşit paşa için yazdığı kasidede akıl kelimesi 11 kez geçer. Şairin bu kavrama fazlaca önem vermesinin temelinde geleceği inşa edecek olan insan telakkisinin yanı sıra, Batı dünyasının bu kavrama vermiş olduğu önemle de yakından ilgilidir. Akıl, eskiler (Divan Ed.) tarafından kimi konularda yetersiz görülmüş ve hak etiği yeri alamamıştı. Onun Tanrı'yı anlamasına imkan yoktur. Çünkü eskiler için Tanrı'nın varlığı açık bir hakikattir. Bunu ispata çalışmak hem abes, hem de günahtır. Şinasi ise, "*vahdet-i zatına aklımca şehadet lazım*" diyerek geleneğin dışına çıkar ve Tanrı'nın varlığına inanması için aklının kabul edeceği birtakım delillere ihtiyaç duyar. Bu tavrında, Batı rasyonalizminde önemli yere sahip olan Voltaire başta olmak üzere XVIII. yüzyıl filozoflarının "doğal din" anlayışının açık etkileri muhakkaktır. Örneğin Tahmid'de şair bir yandan yeni insan algısını ortaya atarken, bir yandan da onun Tanrı karşısındaki duruşunu verir. Kendisine verilen akılla Tanrı'yı bulan insan yine diğer vergiler olan kalp ve dil ile O'na doğru gitmeye devam eder. Yalnızca bu beyitte bile akıl ile diğer iki enstrümanın sentaksik pozisyonu onun tanrı arayışında akla verdiği önemi belirtmesi bakımından dikkate değerdir. Tanrı arayışında akıl, doğal fonksiyonu gereği *a priori* düşünmek(fikretmek), yani varlığı, eşyayı sorgulamak üzere devreye girer. Buradan gelen ikna edici veriler ve deliller sonucunda ise kalp inanmakla şükür eylemini, lisan da zikir eylemini icra eder. Yani şair, kulluğunun gereği olan şükür ve zikir eylemlerini akıldan gelecek delil şartına bağlamış görünüyor:

Değil mi Tanrı'nın ihsânı akl-ü kalb-ü lisan,
Bu lûtfu etmelidir fikr-ü şükr-ü zikr insan.

Voltaire evrenin büyük düzeni ve sistemin kusursuz çalışması karşısında *"Tanrı olmasaydı,*

[19] - Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst., 1990, s. 139.
[20] - Mehmet Kaplan, "Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik", Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İst, 1999, s.258.
[21]- Bunun için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay., İst.1998, s.66.

onu yaratmak gerekirdi" diyerek akıl yoluyla Tanrı'yı bulur. Buna benzer akıl yoluyla Tanrı'ya ulaşma düşüncesi Münacaat'ın pek çok yerinde geçer. Örneğin, benzer bir duyuş ve düşünüşle varlık sisteminin muazzam çalışması ve ilişkileri karşısında şair, tüm evreni göğüslemeye gerek duymadan küçücük bir zerreden yola çıkarak yine akıl yolu ile ona ulaşır:

Varlığın bilme ne hâcet küre-i âlem ile.
Yeter isbâtına halk ettiği bir zerre bile.

Öte yandan, Batı'nın Aydınlanma düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir yer işgal eden Voltaire'in düşünceleriyle Şinasi'nin paradigması arasında önemli benzerlikler görmek mümkündür. Bunu derken Şinasi'nin onu birebir izlediğini kastetmiyoruz. Belirtmek istediğimiz şey, bu Fransız yazarının düşünceleri genel anlamda Batı'nın aydınlanmacı ruhunu yansıttığından, yazarımızın bu genel bakış ve yaklaşımdan etkilendiği dahası bu olguyu bakışının odağına yerleştirdiği gerçeğine vurgu yapmaktır. Bu bağlamda, Voltaire'in bu gibi konulardaki görüşlerinin belirtilmesi bir bakıma bu çağın genel karakteristiğinin yansıtılması anlamına gelecektir. İster Voltaire, ister, Rousseau, ister Descartes olsun, kısaca Batının aydınlanmacı düşüncesinden hareketle Şinasi'nin yapmaya çalıştığı şey bir zihniyet değişimi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Bunun en büyük delili metafizik konularda soyuttan somuta, ahiretten dünyaya, kalp ve ruhtan akla doğru giden bir çizgiyi esas almasıdır.

Varlık aleminin kusursuz işleyişi ve düzeni karşısında düşünen, gören, ilişkiler çıkaran ve bununla diyalektik bir sonuca ulaşan bilinç ve akıl sahibi insanın, Voltaire'e göre ulaşacağı tek nokta tüm varlığın sahibi ve kurucusu bir üst varlığa, Tanrı'ya ulaşmaktan başka çıkışı yoktur. Varlık ve yaratılışı hakkında çeşitli mülahazalara giren Voltaire, Tanrı'ya ulaşmada genel anlamda iki yol olduğunu, bunların akıl ve metafizik yöntemle mümkün olduğunu söyler. Akıl yoluyla evren ve varlık hakkında çıkarsamalara giderken diyalektik bir tutum izleyerek örneğin en yakından, insandan yani kendisinden başlar. Dokuz ay süreyle insanın rahimde yaşamsallığını sürdürmesine imkan sağlayacak tüm enstrümanlara sahip olması üzerinde durur. Ama yalnızca bu argümanla bir neticeye varamayacağını düşünür. Çünkü sonrasında görmek için gözle, tutmak için elle …vb tüm cihazlarla donatılması iki ihtimali akla getirir. Ya tüm bunları kendisi tasarlamış ve yapmıştır. O zaman da "yok"tan bunları meydana getirmesi gerekirdi. Bu durumda insanın her anlamda sonsuz güce sahip olması gerekecekti. Bu noktada Voltaire, şu yargıya varır ve ikinci ihtimali dile getirir: "*O halde, benden çok daha kudretli bir varlığın eseri olmam gerekir; bu varlık ezelden beri olmalıdır. O her şeyi yaratmış olmalı ve sonsuz olmalıdır.*"[22] Fransız filozofunun bu düşünceleri, Şinasi'nin diğer güçlü delilleri bir yana bırakarak yalnızca kendi varlığından hareketle Tanrı varlığına ulaştığı aşağıdaki beytindeki metodla aynı noktada buluşur:

Varlığım Hâlik'in varlığına şâhittir
Gayrı burhân-ı kavî var ise de zâittir[23]

Bilinçli süje sıfatıyla insan, kendisi için bir bilgi objesi olan varlık ve eşya karşısında henüz felsefi ve metafizik bir alana girmeden yalnızca epistemolojik anlamda, başka deyimle, özne – nesne ilişkisinin ilk ve yalın basamağı olan bilginin edinmesiyle bile kuşatıcı bir yüce varlığın bilgisine ulaşır. Voltaire'in varlık ve yaratılış ile ilgili genel tutumu bu çerçevede olmuştur. Aşağıdaki dizeleri Şinasi'nin akıl yoluyla Tanrı'yı aramanın genel sistematiğiyle örtüşüyor. Bunlar başta Münacaat'ında olmak üzere diğer beyitlerindeki tanrı arayışı ve buradaki duruşuyla yakın ilişki içindedir:

L'univers m'embarrasse, et je ne puis songer
Que cette horloge existe et n'ait point d'horloger.[24]

(Bir saat misali öylesine kusursuz işleyen evren varsa, saatçisi olmadığını düşünemiyorum)

[22] Voltaire, *Traité de Philosophie, Oeuvres de Voltaire*, P. Pourrat Freres Ed., Paris, 1839, p. 128.
[23] Şinasi, *Müntabahat-ı Eş'ar*, Hazırlayan : Süheyl Beken, Dün-Bugün Yay., Ankara, 1960, s.11
[24] -Voltaire*, Les Cabales*, in Œuvres de Voltaire, P. Pourrat Freres Ed., Paris, 1839, p. 127.

Eski edebiyatta ve gelenekte akla bu tür metafizik meselelerde görev verilmemiştir. Ancak Tanzimatla ve Şinasi'nin bu ilk septik üsluba dayanan hamleleriyle beraber, Tanzimat yazarları arasında bir akıl-ruh veya akıl-iman çatışması görülür. Şüphesiz ki bu tavır, bir imansızlık meselesi olarak değerlendirilmemelidir. Tavır ve bakışta bir değişiklik, duruş ve yöntemde bir yenilikti bu. Tanrı ve hakikat arayışındaki akılcı ve septik tutum, O'nu başka bir yolla aramanın ifadesiydi. Bu tutum ve yöntem değişikliğinin en temel nedeni, başta Şinasi olmak üzere Tanzimatçıların okumuş oldukları batılı düşünürlerin etkileridir. Bilindiği gibi Hümanizmayla ama daha çok XVIII. yüzyıl aydınlanmacıların kilisenin dogmatik ve baskıcı Tanrı inancını bir yana bırakarak akıl ve mantığı ölçüt almalarıyla başlayan rasyonalist, şüpheci ve araştırmacı bir arayış baş göstermişti. Akıl ve düşünce yoluyla her şeye ulaşılabileceği, sorunların aklın ölçüt alınmasıyla çözülebileceğine inanmışlardı. Voltaire, dünyayı açıklayıcı ilk ve zorunlu neden olarak aklı görür ve yine bu akıl sayesinde Tanrının varlığına ulaşır. Şinasi ve Hamid'in tavırları bu anlamda Batılı filozofların çizgisine yakın olmakla beraber, son tahlilde iman söz konusu olduğunda her defasında tüm sorgulamalarının sonunda Tanrı'nın önünde diz çökerken buluruz onları. Hamid'in "her nasılsa zihnimden geçti" dediği bu fikirlerin Şinasi'deki boyutu da bir inanç meselesinden çok akıl ve düşünceye verdiği önemi belirtmesi açısından kayda değerdir. Onunki, bir inançsızlık meselesi değildir; zaten iman ve itikat noktasında varlığından şüphe duymadığı tanrı düşüncesini akıl yoluyla buldurmak, bir bakıma rasyonalist bir tavırla diyalektik bir süreç sonunda O'na ulaşma, ispat etme gayretidir. Öte yandan, iman ve itikat noktasında varlığından hiç şüphe duymadığı Tanrı'yı akıl yoluyla buldurma çabasını, onun medeniyet değişimi projesine bir model sunma teşebbüsü olarak da düşünebiliriz: Tanrı'nın varlığı gibi en hassas ve temel konuda akla başvurmada bir beis yok ise, diğer tüm dünyevi işlerimizde buna neden bir sakınca olsun? Bu şekilde, en can alıcı ve kuşatıcı meselenin akıl yoluyla halledilebilmesi, toplumsal değişim ve dönüşüm denebilecek varlığın, insanın, hayatın anlamlandırılmasında aynı metodun önünün kendiliğinden açılması demekti. Bu ise şu anlama geliyordu: Bireysel ve toplumsal tüm sorunlarımız bir akıl yürütmeyle, bir diyalektik süreçle çözümlenebildiğine göre, uygarlık değişiminde "akıl" şaşmaz bir metot olacaktı.

Onun akılcı ve mantıkçı bir yolla Batı'ya yaklaşmasının bir göstergesi de Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Fenelon, Descartes gibi rasyonalist Fransız yazarları etrafında dolaşması ve bunların eserlerinden tercümeler yaparak onların düşünce dünyasını anlamaya çalışmasıdır. Ayrıca klasik Fransız edebiyatından seçme metinlerin yer aldığı *Tercüme-i Manzume* adlı eserde Racine, La Fontaine, Gilbert, Fenelon'dan tercümeler yapmıştır. Onun bu dönemde cari olan Romantizme yönelmeyip bir asır öncesi yaşanmış Aydınlanma Çağıyla meşgul olması bu bağlamda ilginçtir. 1849 yılında Fransa'ya ilk gittiğinde realizm doğum sancılarını yaşasa da bu tarihlerde dünya edebiyatını büyük ölçüde sarsan romantizmin etkileri devam etmekteydi. Ayrıca Hugo hala yaşıyordu ve tüm nüfuzu Fransa ve Avrupa'da sürmekteydi. Buna rağmen Şinasi'nin romantizme ve Hugo'ya ciddi anlamda iltifat etmemesi ve bir asır öncesi yaşamış filozoflardan yana seçim yapması onun Türk medeniyetinin bu dönüşüm noktasında hangi parametreleri esas aldığını göstermesi açısından son derece ilginçtir. Her ne kadar Hugo, Musset ve Lamartine gibi romantiklerden şiir çevirileri yapmışsa da, bu tavrı onun şiirde ve düşüncede gerçekleştirmek istediği değişimle ilişkili değildi. Bu, olsa olsa 1835'lerde Hugo ve Vigny'nin büyük katkılarıyla sonradan gerçekleşecek olan romantizmin "toplumcu" yanıyla ilişkilendirilmelidir. Çünkü romantizmin kalın çizgisi olan lirizm ve santimantalizmin yanında, bu tarihten itibaren şaire toplumcu, hümanist ve moralist bir görev veren ve onu bir çeşit "mage" (büyücü) gibi gören, onu toplumsal sorunlarla karşı karşıya getiren bir misyon verilir. Bu açıdan bakıldığında, Şinasi'nin o günkü Batı toplumunun "dönüşüm kodlarını" doğru yerden okuduğunu söyleyebiliriz. İşte Şinasi'nin bu öngörüsü onu asıl yenilikçiliğin başına getiren niteliğidir.

N. Kemal ve A. Hamid'e baktığımızda, yeniliklerinin çoğunlukla edebiyat alanında olduğu görülmektedir. Kemal'in kimi toplum ve bireyle ilgili makaleleri varsa da bunların –aralarındaki ilişkiden dolayı- Şinasi'nin etkisiyle yazıldığı muhakkaktır. Bu iki yazarın modernleşme ve değişimden anladıkları çoğunlukla edebiyat dairesiyle sınırlı kalmış ve kendi dönemleri için

Fransa'da çoktan sona ermiş olan romantik akımı büyük bir heyecan ve yenilik biçiminde alkışlayarak ülkeye sokmaya çalışmışlaradır. Oysaki bu tarihlerde, Kemal ve Hamid bu büyük heyecanları yaşarken, Fransa'da pozitivizmin ve sonra da daha katı tutumu olan determinizmin beslemesiyle realizm ve natüralizm rüzgarları en şiddetli biçimde esiyordu. Bu akım ve hareketler ise aslında tüm gücünü ve altyapısını bir asır önceki "aydınlanma dönemi filozoflarından" ve iki asır önceki "1660 Mektebi" denen klasik ekolden alıyordu. Tüm bunlar bize Şinasi'nin Batı'ya yönelirken şuurlu ve bilgili yaklaştığını gösterir. Her ne kadar sanatında ve eserlerinde bu yeniliği, örneğin Kemal ve Hamid'in romantizm için yaptıklarını yapamamışsa da, onun yeniliği ve batıcılığı düşünce ve yol göstericiliğinde kendini daha çok hissettirir.

Aslında Şinasi ile Tanzimat edebiyatının bu iki büyük ismi arasında yapacağımız basit bir karşılaştırma bile onun yenilikten ne anladığını ve hangi pencereden gördüğünü ortaya çıkaracaktır. Şairimizin anladığı yenilik veya batılılaşma genel anlamda bir toplumsal dönüşüm projesi olduğundan, Batı dünyasının Ortaçağ'ın skolastik zihniyetinden kurtuluşunu gerçekleştiren 18. yüzyıl filozof ve düşünürlerine yönelmiştir. Bu filozofların dünya algısı, akıl ve mantığın süzgecinden geçirilen bir dünyadır. Descartes'in "*düşünüyorum, o halde varım*" sözü Aydınlanma Çağının credo'su olmuştur. Öte yandan, kanun anlayışında Montesquieu'nün, toplumsal projelerde Voltaire'in, toplum eğitiminde (özellikle kız çocuklarının eğitimi, kadın hakları vb.) Rousseau'nun, tiyatro anlayışında (*Şair Evlenmesi*'nde Moliere'in *Le Mariage Forcé* ile *Le Medecin Malgré Lui*) Molière'in,[25] Rasyonalizm'de Descartes ve Voltaire'in görüş ve düşünceleri Şinasi için bir model niteliğinde olmuştur. Ayrıca, unutmamalı ki bu yazar ve düşünürler Batı aydınlanmasının hazırlanmasında önemli görevler yapmışlardır. Bütün bunlara ek olarak Batı'da gerçekleşen Sanayi Devrimi, Fransız İhtilali ve bilimsel gelişmelerle pozitivizmin ivme kazanması yine Batı dünyasının hangi süreçleri yaşadığını ve nasıl bir insan ve medeniyet algısına doğru yol aldığını gösterir. Tüm bu yazar ve hareketlerin ortak yanı, yeni bir insan algısı oluşturmak ve yeni bir medeniyet kurmaktır. Şinasi'nin Fransa'ya gittiğinde belli bir zihinsel olgunlukta oluşu ve en azından Batı'yı anlamaya çalışırken hangi yönlerden yaklaşacağını biliyor olması, Batılı aydınlanmacılarına neden ve nasıl yaklaşacağının bilgisini de veriyordu. Onun bu aydın yazarlarla olan ilgisi yalnızca tercüme faaliyetiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda, onların düşünce dünyasını anlamaya çalışarak yaptıklarına paralel birtakım faaliyetlere girişmesine de neden olmuştur. Örneğin; Voltaire gibi sosyal projeler üzerinde durmuştur. Voltaire, sosyal, siyasal, ekonomik bir takım projeler geliştirmiş ve oturduğu Ferney bölgesi ticaret ve sanayi bakımından model oluşturacak kadar kalkınmış bir bölge olarak tüm civarın "cazibe" merkezi olmuştur.[26] Paris sokaklarının yeniden düzenlenmesi, ışıklandırılması, temizlenmesi ve kanalizasyon şebekesinin kurulması konularında bir dizi proje hazırlamıştı. Şinasi de "*İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri*" adında bir makale yazmış ve Voltaire'e benzer görüşler ileri sürerek İstanbul'un daha modern ve uygar bir görüntüsü için düşüncelerini belirtmiştir.[27] Aynı şekilde, "Osmanlı Sanayi Sergisinin açılması"[28] münasebetiyle yazdığı makalede ise, Osmanlı devletinin Avrupa'nın sahip olduğu sanayi kurumlarına ve ticaret merkezlerine bir an önce sahip olması gerektiğini yazar. Kanun hakkındaki görüşlerinin 1789 Fransız Devrimini hazırlayan düşünürlerden kaynaklandığı görüşü çoğunlukla benimsenen bir görüştür.[29] Doğal Hukuk'tan devlet-birey ilişkisine kadar Şinasi genel anlamda Fransız düşünürlerinden etkilenmekle beraber kanun, yurttaşlık, hukuk, adalet, ulus, özgürlük konusundaki görüşleri Montesquieu'nün "*Esprit des Lois" (Ruhul Kavanin*) adlı eserinde geçen görüşlerle büyük paralellik göstermektedir.[30] Aynı şekilde, Molière'in "*Le Mariage Forcé"*

[25] - Bu piyesler arasındaki etki ilişkisi için bkz. Abdulhalim Aydın, "*Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde Fransız Etkisi*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, S.1, ss.137-149 (2001).

[26]-Bkz. Gustave Lanson, *Histoire de la Littérature Française*, Hachette, Paris, 1936,ss.388-415; Berke Vardar, *Fransız Edebiyatı*, Dönem Yay., C.III, İst., 1972, ss.45-61.

[27]-Şinasi, *Makaleler*, Külliyat, IV. Baskıya hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Dün-Bugün yay., Ank. 1960.

[28]-Şinasi, *agm.*

[29] - Bunun için bkz. A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, ist, 1997; Hüseyin Seçmen, *Şinasi*, TDK, yay, Ank. 1972; N. S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* C.II.;

[30] - Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C.I., (Çev: Fehmi Baldaş), İst., 1963.

(Zorla Evlenme, Zor Nikahı) adlı piyesinde söz-insan-akıl ile ilgili geçen "*"La parole a été donnée à l'homme pour expliquer sa pensée; et tout ainsi que les pensées sont les portraits de choses, de même nos paroles sont-elles les portraits de nos pensées"* şeklindeki ibare, adeta Şinasi tarafından manzum olarak yeniden yazılmış gibidir:

"Dilin irâdesini başta akl eder tedbir
Ki tercümân-ı lisandır anı eden takrîr
O tercümâna bedeldir kalem gehî elde
Eder tasavvurunû cism–i nâtıkın tasvir"

Öte yandan, Mustafa Reşit Paşa için beslediği büyük hayranlığı yalnızca Paşanın kendisini himaye eden tutumuyla değil, Batılılaşmada gösterdiği emekleri açısından açıklamak daha adilce olur. Birtakım tepkiler çeken "*Aceb midir medeniyet resûlü dense sana*" gibi sözler söylemesi, Paşa'nın Türk toplumuna yeni bir medeniyetin kapılarını açmış olmasıyla izah etmeli. Bu sayede toplumda adalet ve kanun hüküm sürecek ve kanun önünde herkesin eşit tutulmasıyla başta sultan olmak üzere herkese haddini bildirecektir. Hatta bu fermanla Türk yurdu batılılaşmayı başarırsa,

Ruma bir Avrupalı büt vereli revnak u şan
Reşk-i iklim-i Frenk olmadadır Türkistan

diyerek, Frenk elleri bile Türkiye'yi kıskanacak konuma gelecektir.

Sonuç

Genel bir çerçeve içinde düşündüğümüzde, batılılaşma açısından Şinasi'nin edebiyatımıza getirdiği ve Kemal'in de bir miras gibi devam ettireceği yenilikleri şöyle toplayabiliriz: Toplumu yeni bir kültürle tanıştırmak, ona yeni kavram ve görüşler sunmak ve bunları gündemde tutarak yaşama daha çabuk girmesini sağlamak için gazete çıkardı. Öte yandan, yine gazeteyle halkın kendi sorunları üzerinde görüş alış-verişinde bulunmasını sağladı, yazdığı makalelerle de ya topluma bir yenilik önerdi ya da eskimiş olanı yıkmaya çalıştı. Şiirde fazla bir yenilik yapamadıysa da kimi küçük örneklerle yeniliği gösterdi. Biçime çok dokunmamakla beraber, şiirimizin içeriğini çeşitli sosyal kavramlarla doldurdu. Daha sonra, bu yeni dünyanın içine girip Batı tarzında ürünler verecek olan Hamid'e yol gösterdi. Batı şiirinden dilimize ilk çevirileri o yapar. Yeni nesrin temelini de o atar. Batı tarzında ilk tiyatro oyunumuzu yazmış (Şair Evlenmesi) ve bu alandaki gelenek onunla başlamıştır. Dilde yenileşmeyi başlatmış ve dili, üzerinde durulacak bir toplumsal dava haline getirmiştir. Bu alanda başlattığı hareketi Namık Kemal ve diğerleri sürdürürler. Ancak, dilde kendisi önemli bir aşama gerçekleştiremediği gibi ne Kemal ne de özellikle Ekrem ve Hamid açılan bu yolu geliştirememiş, aksine daha da eskiye götürmüşlerdir. Genel anlamda bütün düşünüş, davranış ve görüşleriyle halka inmiş, sanat ve edebiyatı halkın ve ideallerin hizmetinde görerek bir "halkçı" olmuştur. Bu noktada, Kemal'in sanat ve edebiyat anlayışı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

KAYNAKÇA

Akıncı, Gündüz, (1966), *Batıya Yönelirken Şinasi*, DTCF yay. Ank.

Akyüz, Kenan, (1986), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap Kitapevi, İst.

Akyüz, Kenan, (1990), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İst.,

Aydın, Abdulhalim, (2001), "*Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde Fransız Etkisi*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, S.1.

Aydın, Abdulhalim, (2000)**,** *Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 17 / Sayı: 2.

Banarlı, Nihad Sami, (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C.II*, MEB. Yay., İst.

Ekiz, Osman Nuri, (1985), Şinasi, Kastaş yay., İst.

Hizarcı, Suat, (1955), *Tanzimat Edebiyatı Antolojisi*, Varlık yay., İst.

Kanter, M. Fatih, (2001), *Şinasi'nin Şiirinde Yeni İnsan Tipi*, Türk Kültürü, Ekim.

Kaplan Mehmet, (1999), "Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, İst.

Karabulut, Mustafa, (2016), *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum,* Mecmua Dergisi,S. 16**.**

Karabulut, Mustafa, (2010), *Tanzimat Dönemi'nde Osmanlının Yenilşeme Sürecine Bir Bakış*, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 187, Ağustos, İstanbul.

Karal, Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*., Maarif Mtb. İst. 1940.

Karal, Enver Ziya, (1956), *Osmanlı Tarihi*, C.VII. TTK Ank.

Köprülü, Fuat, (1989), *Edebiyat Araştırmaları I*., Ötüken, İst.

Köprülü, Orhan, (1984), *Türk Klasikleri*, Dösar yay., İst.

Lanson, Gustave, (1936), *Histoire de la Littérature Française*, Hachette, Paris.

Levend, Agah Sırrı, (1934), *Edebiyat Tarihi Dersleri-Tanzimat Edebiyatı*, Marifet Mtb., İst.

Montesquieu, (1963), *Kanunların Ruhu Üzerine*, C.I., (Çev: Fehmi Baldaş), İst.

Okandan, Recai G., (1940), "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri", *Tanzimat I.* Maarif Mtb. İst.

Okandan, Recai G., Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", Tanzimat I., Maarif Mtb. İst. 1940.

Özcan, Tarık, (2006), *Şinasi'nin şiirinde Dil ve Üslup,* Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim.

Perin, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Mat. , İst. 1946.

Seçmen, Hüseyin, (1972), *Şinasi*, TDK, yay, Ank.

Siyavuşgil, Sabri Esat, (1940), "Tanzimat'ın Fransız Efkârı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", *Tanzimat I*., Maarif Mtb. İst.

Şinasi, (1960), *Makaleler*, Külliyat, IV. Baskıya hazırlayan Fevziye Abdullah Tansel, Dün-Bugün yay., Ank.

Şinasi, (1960), *Müntabahat-ı Eş'ar*, Hazırlayan : Süheyl Beken, Dün-Bugün Yay., Ankara.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1997), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst.

Ülken, Hilmi Ziya, (1998), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İst.

Vardar, Berke, (1972), *Fransız Edebiyatı*, Dönem Yay., C.III, İst.

Voltaire, (1839), *Les Cabales*, in Œuvres de Voltaire, P. Pourrat Freres Ed., Paris.

Voltaire, (1839), *Traité de Philosophie*, in Oeuvres de Voltaire, P. Pourrat Freres Ed., Paris.

Yahya Kemal, (1990), *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 27-41, ELAZIĞ-2017

MATMAZAEL NORALİYA'NIN KOLTUĞU ROMANINDA MEKÂNIN POETİĞİ

The Perception Of Space In The Novel "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu"

Gökşen YILDIRIM[1]

Özet

Anlatı metinlerinin incelenmesinde mekân, olayın üzerinden geçtiği bir dekor ya da yalnızca olaya gerçeklik kazandırmak için kullanılan kurgusal (itibari/fiktif) bir unsur değildir, bunun yanında çok daha işlevsel bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Hikâye ve romanlarda mekân, metinlerin zaman, olay örgüsü ve kişi kadrosu gibi teknik kurgulamasında olduğu kadar tematik kurguda da önemli bir yere sahiptir. Mekân incelemeleri, olaya gerçeklik kazandırmak ve atmosfer yaratmak amacıyla kullanılan çevresel mekânlar ile insanın psikolojik durumuna göre şekillenen algısal mekânların değerlendirilmesi şeklinde yapılabilmektedir. Özellikle algısal mekânların öne çıktığı "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" romanı, mekânın kişilik-kimlik kazandığı ve adeta roman kişisine dönüştüğü, insan ile mekân özdeşleşmesinin yoğun olarak işlendiği bir romandır. Zamanın da baskı unsuruna dönüştüğü romanda başkişinin ruhsal çatışması, mekânla iç içe işlenmiş, birbirine zıt iki mekân üzerinden iki ayrı düşünce dünyası arasındaki çatışma verilmiştir. Bu çalışmada ise romanda mekân kavramı üzerinde durularak, "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" romanındaki mekân imgeleri çözümlenmeye çalışılmış ve anlatı metinlerinde mekânın işlevi değerlendirilmiştir. Böylece mekân ile birlikte varlık ve zaman konuları da irdelenmiş ve yeni çalışmalara yol açılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, mekân, zaman, açık/geniş mekân, kapalı/dar mekân.

Abstract

In the examination of expression texts, the space is not a decor in which the event is happened or is not a fictive element used for bringing reality to the event. Besides it comes across with a more functional structure. In the tales and novels space has an important place for tecnical editings such as time, event and personalstaff of texts as far as the thematic editing. Space examinations can be done by evaluating the sensorial spaces that shaped according to the phsicological status of human beings and envirenmental spaces that are used for creating and atmosphere and bringing reality to the event. Especially in the novel "Matmazel Norali'yanın Koltuğu" the sensorial spaces come forward and it is a novel in which the space gains personality-identity and transforms to the novel person and it is a novel in which human and space identification is intensively examined. The spiritual conflict of the main character in the novel, in which the time transforms to an impression elemet, is handled over the space and the confict between two different opinion worlds is given by two opposite spaces. In this study, the consept of space is emphasized, the space images in the novel "Matmazel Norali'yanın Koltuğu" are tried to be analyzed and the function of space in expression texts is evaluated. Thus, in colloboration with the space; the existence and time subjects are examined and finding a way for new studies is aimed.

Keywords: Human, space, time, open/wide space, close/narrow space.

Giriş

Arapçadan dilimize geçen mekân, "kevn" yani "olmak" kökünden türeyen bir kelimedir ve "oturulan yer" anlamının yanında "bulunulan çevre, ortam, yaşanan dünya ve kâinat" anlamlarını da içermektedir. Kelimenin sözlük anlamı zorlandığında "mekân bir bakıma var olmaktır" da denebilir (Göka 2001:8). Heidegger de varlığı "dünya-içinde-varolma" (Heidegger 2008: 43) şeklinde değerlendirirken her ne kadar zaman konusunu öne çıkarsa da mekân ile insan arasındaki dinamik ilişkiye ve varlığın/var olmanın mekân ile ilintisine de değinmektedir. David Harvey de mekân ve zamanı, insan varoluşunun temel kategorilerinden ikisi olarak değerlendirir (2003: 227). İnsanın mekân ile arasındaki bağ, yalnızca madde ya da beden açısından değildir; insan, duygu ve düşünce bakımından da mekâna bağlı ve bağımlıdır (Tümer 1979: 4). Özellikle bazı mekânlar,

[1] Okt. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl., ELAZIĞ gyildirim@firat.edu.tr

insanlara ait anıların ve geçmişin ambarıdır ve kültürel simgeler deposu olarak da işlev görmektedir (Urry 1999: 41-42). Kısaca mekân ile insan arasındaki ilişki semboliktir ve bu sembolik ilişki, derin göndermeleri olan dinamik bir inşa sürecini gerektirmektedir. "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu"nda da insan ile mekân arasında dinamik bir ilişki bulunmaktadır ve bu ilişkinin, romanın evren ve zihniyet algısını şekillendirdiği görülmektedir.

Kitap olarak ilk kez 1949 yılında yayımlanan Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, zaman ve mekân öğelerinin kullanımı bakımından oldukça işlevsel bir metindir. Olayların şekillenmesinde olduğu kadar başkişi olan Ferit'in fiziksel ve ruhsal gelişiminde de zaman ve mekân unsurları ön plandadır. Anlatıcı tarafından doğrudan belirtilmemesine karşılık vaka zamanının -romandaki gazete haberlerine dayanılarak- 1943 yılının ilk yarısı (Tekin 1999: 232), Mayıs ayı olduğu söylenebilir.

"*...Gazetelere bir göz at. Ne oluyor. Balkanlarda? Girecek miyiz harbe? Tecil mecil dinlemeyip gönderirler mi bizi cepheye.*" (s.52)

"*Bölmenin arkasında, odaya yeni gelen ve müttefikler Sicilya'ya ihraç yaptıkları için bugün seksen dört gazete fazla sattığını bağırarak haber veren Babuş'un neşeli gürültüsü vardı*" (s.96-97).

"*...Hiç şüphesiz Churchill, Sicilya ihracına, bunu Ferit gibi daha evvelden beklediği için, Babuş kadar sevinmiyecekti. Günün siyasî ve askerî hâdiseleri bir çocuğun kazancı ve kaderi arasındaki münasebetten ihracın muhtemel neticelerine kadar uzayan bir fikir zincirlemesi içinde, Ferit, Mussolini'nin bir iddiasını hatırladı. 'İngilizler, Sicilya'ya çıkabilirler, fakat ufkî olarak.' Şimdi âkıbetine ufkî olarak varmak tehlikesi Duçe'ye yaklaşıyordu…Sicilya ihracı demek, İtalya'nın tasfiyesi demekti. Saim gibi Ferit için de muhakkaktı bu. İtalya'nın tasfiyesi de Almanya'nın tam tecridi ve harbin son devresi demekti*" (s.97).

"*Müvezzi geçiyordu. Ferit bir gazete aldı. İtalya'da çöküntü emarelerine ait büyük başlıklardan sonrakilere korku ile göz atıyordu*" (s.200).

II. Dünya Savaşı'nın son yıllarına denk gelen romanda savaş psikolojisi, bireysel ve toplumsal düzeyde yoğun bir güvensizlik duygusu yaratmakta ve bu güvensizlik duygusu da karakterlerin ruhsal ve düşünsel arayışlarında çevresel bir zemin oluşturmaktadır (Şenderin 2010: 210). Şüphesiz ki bu hususlar da mekân organizasyonunu etkilemektedir. Süre bakımından da romanın tamamı on gün içerisinde gelişen olayları konu almaktadır. Savaş psikolojisi ile sürenin kısalığı da -karakter gelişimlerinin konu edildiği romanların temel niteliklerindendir- mekânı daha etkili çizmek ve kişiler üzerindeki psikolojik ya da duygusal baskının etkinliğini artırmak maksatlıdır.

1. Çevresel Mekân

Anlatı metinlerinin incelenmesinde oldukça önemli bir işleve sahip olan mekân, bir romanda "çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve eserin varoluş nedeni anlaşılıncaya kadar çeşitli anlamlar kazanır" (Bourneur-Quellet 1989: 91) ve bununla birlikte romanın diğer unsurlarına etki eder, onlara güç katar, yazarın niyetini ve amacını ortaya koyar" (Bourneur-Quellet 1989: 97). Yani romanlarda mekân, yalnızca olayın üzerinde geçtiği bir dekor ya da olaya gerçeklik kazandırmak için kullanılan literal/kurmaca (fiktif) bir unsur değildir. Romancı, mekân unsurunu olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak ve atmosfer yaratmak amacıyla kullanabilir ve böylece mekân, romanın ayağının yere basmasını sağlar (Tekin 2003: 129); ancak bunun yanında mekân, romanın "genel ve geniş anlamda maddi ve manevi değerler manzumesini" (Tekin 2003: 131) ortaya koyar. "Olayın geçtiği ve karakterlerin geliştiği mekânlar, sadece dış gerçekliğin (fiziki çevrenin) değil, büyük ölçüde iç gerçekliğin (moral gerçeğin) ortaya konulmasına, yansıtılmasına vasıta kılınır" (Tekin 2003: 142).

Çevresel mekânı ise genel olarak olayın üzerinde cereyan ettiği ve romanın ayağının yere basmasını sağlayan mekân olarak tanımlayabiliriz. Olaya gerçeklik kazandırmak için kullanılan bu tür mekânların anlatımında tasvir ön plandadır. Bu tasvirler, roman kişilerinin durdukları yeri

göstermelerinin yanında anlatıcının yerini, bu yer ile birlikte "romancının dünyaya verdiği dikkat derecesini ve bu dikkatin niteliğini" (Bourneur-Quellet 1989: 114) de göstermeleri bakımından önemlidir. Yine bu çevresel mekân tasvirleri, devrin ekonomisinden sosyokültürel yapılanmasına kadar birçok unsurun anlaşılmasına yardım eder ve karakter çiziminde de etkin bir şekilde kullanılır.

"Matmazel Noraliya'nın Koltuğu"nda fiziksel/çevresel mekân olarak İstanbul kullanılmıştır. Olaylar İstanbul'da cereyan etmekte; İstanbul, daha çok dekoratif bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Arka planda İstanbul bulunmasına rağmen anlatıcının İstanbul konusundaki tasviri oldukça kısıtlıdır. Anlatımda İstanbul'dan çok şehrin belli semtlerindeki yapılar ve onlara yüklenen anlamlar ön plandadır.

"Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" romanı, birbirine zıt özelliklere ve fonksiyona sahip iki ayrı mekân üzerine kurgulanmıştır. Bu mekânlardan ilki Yüksekkaldırımlar'daki Vafi Bey pansiyonu, diğeri ise Büyükada'daki Matmazel Noraliya'nın konağıdır. Vafi Bey pansiyonu, romanın merkezindedir ve hemen her hadisenin de odağındadır. Vafi Bey, bu pansiyonu, babadan kalma kitaplarını satarak almıştır. Ancak pansiyonuna yerleşecek olan müşterilerini "*içgüveysi alacakmış gibi*" (s. 92) titizlikle seçmeye çalışmasına rağmen pansiyon, maraziyetlerin ve marazîlerin yuvalandığı bir mekân olarak belirir. Babadan kalma kitapların satılmasıyla alınan bu pansiyonda geçmişin kök salmasına izin verilmez. Babadan kalma kitapların satılması; geçmişin, anıların ve birikimin şey'leşmesini/metalaşmasını, baba ile oğul birlikteliğinin sekteye uğramasını imlemekte, mekânı örgütleyen unsurların değişmeye başladığını göstermektedir. Babadan kalma kitaplarını satan Vafi Bey, babaya/babanın düzenine başkaldırarak belki yüzlerce yıllık bir birikimi reddederek geçmişine yabancılaşmış, şey'leşmeyi tercih etmiştir ve bu durum Ferit'in baba-oğul trajedisini de dolaylamaktadır. Geçmişi an'a taşımak dururken zamanı sekteye/süreklilik duygusunu kesintiye uğratan ve düzeni bozan Vafi Bey'in "iç güveysi alacakmış gibi" titizlenmesine karşılık bu pansiyondaki herkesin problemli oluşu da bu sebepledir.

Pansiyonda kalan kişilerin sadece iki ortak noktaları vardır. Bunlardan ilki aynı pansiyonda yaşıyor olmaları ikincisi ise hepsinin marazi kişilerden seçilmiş olmalarıdır. Bu pansiyon, tutunamayanların mekânıdır. Pansiyonda kalan kişilerin çoğu ya bedenen ya da ruhen bir maraziyete sahiptir. Romanın başkişisi olan Ferit, sürekli halüsinasyonlar gören bir sinir hastasıdır. Eda Hanım yüz felci geçirmiş bir sinir hastası, kızı Zehra dilsiz, Tahir Bey siyatikli, Babuş ise midesinden rahatsızdır. Pansiyonun diğer sakinlerinden Tosun Bey romatizmalı sanılan bir uyuz hastası, Fatma somnambüldür. Tüm bu marazi kişileri bir araya getirense bu pansiyondur.

Vafi Bey pansiyonu, fiziksel olarak pisliğin tam da ortasında yükselen bir yapıdır. Bulunduğu cadde pisliğe bulanmış bir yerdir ve İstanbul'un öteki yüzünü temsil etmektedir. Pansiyonun da bu sokakta bulunması şüphesiz ki tesadüf değildir. Pislikse aslında pansiyonun dışında değil tam da içindedir, daha doğru bir ifade ile dışardaki bu pislik, içerdeki pisliğin dışavurumudur.

"*Bu sokak insan bedeninden çıkan bilûmum ifrazat ve maiyatın boşaldığı bir çanak haline gelmişti; idrar, kan, meni, kusmuk, sümük, tükürük; belediye ve polis ilânı acz eylemişti…*" (s. 90)

Romanda olayların şekillenmesinde ve Ferit'in gelişmesinde mekân oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir. Mekân ile karakter arasında "döngüsel bir ilişki" vardır ve mekân "topografik bir zemin" (Korkmaz 2015: 80) değildir. Olayın geçtiği ve karakterlerin geliştiği mekânlar, neredeyse bir karakter hüviyetinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle roman kurgusunun üzerine oturtulduğu iki mekân (Vafi Bey pansiyonu ve Matmazel Noraliya'nın konağı), iki ayrı duygu ve düşünce dünyasının sembolik ifade yapılarıdır. Ancak bahsi geçen bu mekânların çevresel özelliklerinden çok algısal yönlerinin yani başkişi olan Ferit'in psikolojisine göre şekillenen yönlerinin ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

2. Algısal/Olgusal Mekânlar

Romanda zaman ve olaydan bağımsız olmayan mekân, kişiden de bağımsız değildir ve hatta çoğu kez anlatı kişisi ile doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan mekân, içinde barındırdığı kişilerin ruhsal yönelimlerini yansıtabildiği ölçüde metnin açımlanmasına hizmet etmektedir (Yılmaz 2007:123). Ancak mekândan çıkarılan anlam ya da mekâna yöneltilen dikkat, kişi ya da kişilere göre değişmektedir. "Algısal/olgusal mekân"lar da anlatı kişisinin ruh haline, psikolojik durumuna göre şekillenmektedir. "Olgusal mekânlar, kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topoğrafik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasını yansıtan bir değerdir" (Korkmaz 2015: 82). Algısal/olgusal mekânlar da kendi içerisinde kapalı/dar ve açık/geniş mekânlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.1. Kapalı/Dar Mekânlar

Mekâna dair kapalı ya da dar ifadeleri ile kastedilen fiziksel kapalılık ya da darlık değildir, burada psikolojik karakterli kapalılık ya da darlık söz konusudur. Kişinin içinde bulunduğu psikolojik durum, mekân algısını yönlendirmektedir. Bu yönlendirmede fiziksel olarak açık ve geniş olan bir mekân, algısal olarak daralıp kapanabilirken fiziksel olarak da kapalı ve dar olan bir mekân yine algısal olarak açılıp genişleyebilmektedir. "İnsanı ezen mekân tarzı" (Bourneur-Quellet 1989: 117) ile kapalı ve dar mekânlar, psikolojik etkinin ötesinde felsefi bir anlam da kazanan labirent temalı mekânlardır. "Labirent teması (ise) dünyada kendi yerlerini tam olarak bulamamış insanlardaki sıkıntıyı ifade etmektedir" (Bourneur-Quellet 1989: 117).

Ferit, Vafi Bey pansiyonunun kaotik atmosferine ve bahsi geçen marazi kişilerin arasına bir gazete ilanı ile katılır, roman da Ferit'in burada geçirdiği ilk gece ile başlar. Okuyucu daha romanın ilk sayfasında Ferit'i mekân ile çatışırken ve sıkışmış olarak bulur:

"Gözlerini açtı. Uyanma duygusunun etrafını pek az aydınlatan loş bir bilgi halesi içinde, sesin rüya bittikten sonra kesilmediğini yarım yamalak idrak etmeğe başlamıştı. Sağ yanındaki duvara ***değen*** *dirseğinin ucundan yukarıya doğru yürüyen* ***kireç soğukluğu****, yokluğun içinden yavaş yavaş çıkan bir kolunu ona tamamiyle keşfettirdiği anda, nefsiyle* ***dışarıda bir madde*** *arasındaki temasın delâletinden gelen taze bir idrak, bütün vücudunu mekân içinde tesis etmesini kolaylaştırdı ve* ***bir derece daha uyandı****.* ***Karyola ile duvar arasına kaymış ve sıkışıp kalmış omzu****nu, altında somya olmadığı için kamburlaşan şiltenin ortasına doğru zahmetle çekti, başını yastığın çukuruna yerleştirdi ve kulak verdi"* (s.7-8).

Burada daha ilk gecesi olmasına rağmen Ferit, bu pansiyon odasında kuşatılmış, köşeye sıkıştırılmıştır, dokunduğu bu odanın duvarından aldığı soğuk cevap ile reddedilmiştir. O, duvara dokunduğunda duyduğu soğuklukta iki ayrı olguyu keşfeder aslında; dokunan bedeni ile dokunduğu nesne. Ferit'in bu ilk teması, onun burayı ayrı bir varlık ya da "madde" olarak algılamasına neden olur. Böylece varlığı ile yaşamış olduğu mekân arasına kocaman bir sınır çizer, varlığını buraya konumlandıramaz, dolayısıyla buraya yerleşemez, kök salamaz ve ayrılıncaya değin bu mekânla bütünleşemez. Bu oda, ona sıcaklık sunmaktan çok uzaktır ve taşıdığı "kireç soğukluğu" ile Ferit'i kuşatarak duyduğu yabancılık hissini güçlendirmektedir. Bu odadaki hiçbir şey onun kendilik değerlerini yansıtabileceği ve dönüştürebileceği türden değildir. Bu oda ve içindekiler, ancak basit bir "madde"den ibarettir. Odada zaten önemli bir eşya çeşitliliği de yoktur. Bir karyola ve koltuktan ibaret bu küçücük oda, gece gündüz kapkaranlıktır, sürekli nem almakta ve içinde yaşayanı tüketmektedir. Ferit'in kaldığı bu oda, aslında onun düşünce ve ruh dünyasından da veriler sunmaktadır. Ferit'in düşünce ve ruh dünyası da bu oda gibi kısıtlayıcıdır, tekinsizdir ve çeşitlilikten uzak, tek yönlüdür.

Vafi Bey pansiyonunda kimsenin odasında kilit bulunmazken yalnızca Ferit'in odasında kilit bulunur. Diğer odalarda kilit bulunmamasına rağmen, oda sakinleri Ferit'e göre daha rahattırlar. Ferit ise kapısında kilit bulunmasına ve odasını kilitlemesine rağmen yine de odasına hâkim olamaz ve bu durum, onu tedirgin eder. Odasının kilit tutmaması, sürekli olarak gözetlendiği hissini uyandırır ve paranoyakça kaygılarını besler. Kilidin varlığı sadece semboliktir; çünkü kilidi

kullanma inisiyatifi Ferit'te değil odanın kendisindedir. Kilit ona değil, odaya hizmet etmektedir. Bu kilit, onu dışarıya ve dışarıdakilere karşı korumak amacından uzak, istendiğinde içeride tutmak ya da serbest bırakmak amacıyla vardır ve mekânın/odanın Ferit üzerindeki tahakkümünü simgelemektedir. Oda adeta Ferit'i yöneten bir güç durumundadır; onun düşünsel faaliyetlerini ve ruhsal durumunu yönlendiren bu odadır. Sürekli gözetlendiği hissine kapıldığı bu odada kendine ait bir sığınak/köşe oluşturamayan Ferit'i bütün ağırlığı ile ezen bu oda, "kendine has bir irade gösteren" (Bourneur-Quellet 1989: 116) bir mekândır ve kendine has bu iradesi ile öznenin/Ferit'in iradesini, iktidarını kaybetmesine sebep olmaktadır.

Pansiyonda Ferit'in mahremiyeti yoktur. Mahremiyeti Melek Göregenli; inzivaya çekilme, kendi başına kalma, yalnızlık, diğer insanlarla münasebet kurmama, kendine ait olanı başkalarıyla paylaşmama şeklinde (2010: 61) yorumlamaktadır. Ferit ise bu pansiyon odasında kendi içine kapanamaz, kendi başına kalamaz ve bir yabancı olarak katıldığı bu pansiyon yaşantısında dışarı ile kuşatılmış olur. Kapısının kilit tutmaması, mahremiyetin ihlalinin ve "içeri" kavramının onda şekillenememesinin en temel göstergesidir. Kapısının kilit tutmadığı, mahremiyetinin olmadığı bu yer, içeri ve içtenlik değerleri ile de şekillenemez. Romandaki çatışmanın yansıması olan mekânlardan pansiyon, kamusal; konak ise domestik alandır. Kapı kilit tutsa bile kamusal alana ait bir pansiyon odasının aidiyet duygusu ile şekillenebilmesi ve içtenlik mekânına dönüşmesi oldukça zor görünmektedir. Bu odaya teklifsizce herkes girebilmektedir. Bu odaya girmek için Ferit'in iznine gerek yoktur. Bu sebeple de böylesi bir mekâna kendilik değerlerinin yansıtılması mümkün değildir.

Ferit, yaşamış olduğu maddi sıkıntılar sebebiyle bu pansiyon odasında kalmak zorundadır ve bu pansiyonun tutsağı durumundadır. Burada kaldığı süre içerisinde de bu pansiyon, onu hem bedenen hem de ruhen tüketecektir. Her sabah şiddetli sancılarla uyandığı bu oda, onun ruhsal bunalımlarının da odağındadır.

"...Romatizmaya mı daha evvel yakalanacağım; aklımı mı daha evvel kaçıracağım? Bu evde ikisine de mahkûmum" (s.53).

"Nilüfer etrafına bakındı. Sonra yakındaki harap duvara vuran güneşin ikinci aksini kadavra sarısı bir aydınlık halinde odaya vuran pencereyi gördü. Ürperdi ve silkindi.

-Ben burada ölürüm. Bir damla güneş girmiyor buraya.

-Müthiş rutubet.

-Doğru odanın içi insanı boğamayan ve gözden saklanan bir karanlık su dolu. Ben de bu odadan kaçmalıyım." (s.106)

Ferit'in nerede olduğu bilinmeyen babasını ve onunla ilgilenmeyen teyzesini saymazsak ailesinden geriye kalan tek yakını, annesi gibi verem hastası olan kız kardeşi Nilüfer, bu pis odanın onu öldüreceğini söylerken aslında durumun Ferit için de pek parlak olmadığı anlaşılır. Bu oda, Nilüfer üzerinde de olumlu etkiler bırakmamıştır. Nilüfer, pansiyonu öne çıkaran üç önemli özelliği şu şekilde belirtir: *"...ne pis sokak, ne karanlık ev, ne suratsız adam o aşağıdaki sakallı..."* (s.103)

Odanın dışarıya açılan tek yapısı olan pencere ise içeriyi dışarıya ve dışarıdaki ışığı içeriye taşımaktan acizdir, ancak dışarıdan alıp getirdiği kiri ve karanlığı içeri sokmaktadır. "Kadavra sarısı" ile özdeşim kurularak izaha çalışılan pencere de odanın acımasızlığına ve odanın yaşamı tüketen atmosferine katılmıştır. Bu oda, bu pansiyon, bu sokak ve hatta içindekiler (Yahya Aziz hariç) iğrencin merkezindedir, tiksinti uyandırır. Ferit, bu sokaktan, bu pansiyondan, içinde yaşamak zorunda kaldığı bu odadan ve pansiyon sakinlerinden iğrenir, kız arkadaşı Selma'ya odasını göstermekten utanır ve yine kız kardeşi Nilüfer'i odaya davet ederken tedirgindir. Ferit, iğrenmenin dayanılamayacak duruma geldiği, doruğa ulaştığı anlarda da krize girer; temizlik hastalığı ile daha da belirginleşen özsever (narsist) eğilimleri bu iğrenme kasılmaları ile daha da belirginleşir.

Ferit, sadece bu pansiyondakiler ile değil arkadaşları ile, teyzesi ile ve hatta Selma ile bile çatışma halindedir. Kendisi ile ötekiler arasına çizdiği sınırda kendisi dışındakilere tahammül edemez ve hepsine kuşku ile yaklaşır. Öfke ve tahammülsüzlüğüne ek olarak el yıkama hastalığı ile daha çok gün yüzüne çıkan histerik ve paranoyakça kaygıları, ötekileri ve içindeki ötekiliği kendinden ayırmak istedikçe artacak ve garip bir şekilde onu daha çok içine çekecektir. Zaman zaman ortaya çıkan ve onu takip eden hayalî köpek, onun bu şekildeki ben (kutlu yabancı) ve öteki sınıflandırmasından beslenen paranoyakça kaygılarıdır. Ferit, aslında özsever (narsist) bir kişidir ve etrafındaki her şeyden iğrenerek varlığı ile ötekiler arasına sınırlar çizmektedir. Bu sınır belirleniminde kendini yabancı[2] olarak konumlayan Ferit, iğrenme ile birlikte yabancılığını da kutsamış olur. Çünkü "*Gibi* olmadan önce, 'ben' yoktur, ama bu 'ben' ayırır, reddeder, iğrençleştirir. İğrenme, (…) *narsisizmin* (özseverliğin) *bir önkoşuludur*,(…) narsisizmle birlikte var olur ve narsisizmi sürekli kırılganlaştırır" (Kristeva 2004:27). İğrençse yalnızca bir sınırdır; *alter ego*'ya dönüşen ötekinin, 'ben'in kendisiyle özdeşleşerek yok olup gitmemesi ve bu yüce yabancılaşmadan değersiz bir yaşam da oluşturabilmesi için izin verdiği tiksinti veren bir armağandır (Kristeva 2004: 23). Ferit'in bu iğrenme kasılmalarının, krizlerinin devam etmesi de onun varlığını tehdit altında görmesinin (özseverliğinin kırılganlaşmasının) uzantısıdır. Çünkü iğrenme kasılmaları, krizler, bulantılar kişiliğin, öteki tarafından tehdit edilmesi ile gelişir ve kişi, bu iğrenme kasılmaları sebebiyle sadece diğer anlatı kişileri ile değil zaman ve mekân ögeleri ile de çatışma içine girer. Böylesi durumlarda anlatı ögeleri psikolojik karakterli özellikler sergiler:

"Bu evde çoğaldı krizler. Ne zaman geldi bu odaya? Geçen pazartesi. Bugün cumartesi. Altı gün.

Altı gün! Bu kadar az mı? Tekrar hesapladı. Altı gün. Ona altı ay kadar uzun gelen ruh vakalarıyla dolu. Altı gün…" (s.177)

Baba ile oğul arasındaki arkaik rekabete mekân üzerinden göndermelerin de yapıldığı romanda babası, seçkinlerin mekândışı özgürlüğünü/yurtsuzluğunu (Bauman 2010:30) yaşarken, yani bir zamana ve mekâna mecbur olmayıp zaman ve mekân üzerinde istediği gibi hareket ederken Ferit, bu mekâna "çakılı kalmıştır". Çünkü ailesiyle olduğu süre içerisinde para sıkıntısı çekmemiş Ferit, mali sıkıntılar yüzünden böylesi bir pansiyonda yaşamak zorundadır. "Çakılı kalma" (Bauman 2010: 30) ise zaman ve mekâna sıkışmayı, men edilmeyi, eksik olmayı ve aşağılanmayı imlemektedir. Ferit, yaptıklarına -birçok kez- babasının gözünden bakmayı ihmal etmez ve tepkilerini babasının gözünden değerlendirmeye çalışır. Babası ortalarda olmamasına rağmen o, sürekli olarak babanın gözetleyen gözünü üzerinde hisseder. Bu gözetlenme hissi ise zamansal/mekânsal ve nihayetinde ruhsal sıkışma/darlaşmaya sebep olur. Özetle "Mekânsal sıkışma ve darlaşma, üzerinde yaşayan kişilerde ruhsal bir sıkışma ve parçalanma duygusu yaratır. Bu sıkışma ve parçalanma, insan benliğini parçalamaya yöneldiğinden; ontolojik açıdan büyük ve nitelikli bir tehdit olarak algılanır" (Korkmaz, 2015: 89). Gerek zaman gerekse mekân açısından sıkışma ve daralmayı derinlikli olarak hisseden Ferit için Vafi Bey pansiyonu, Bauman'ın "uzak" dediği mekândır. Bauman'ın uzak ifadesi de fiziksel olmaktan öte yine algısaldır. Çünkü Bauman, bu ifadeyi şöyle açıklamaktadır: "Kişinin ancak zaman zaman girebildiği ya da hiç giremediği, içinde kişinin öngöremediği ya da kavrayamadığı şeylerin meydana geldiği ve o zaman da nasıl tepki vereceğini bilmediği bir mekândır. Kişinin hakkında çok az şey bildiği, fazla bir şey bekleyemeyeceği ve özen gösterme yükümlülüğü hissetmeyeceği şeyleri barındıran bir mekândır" (2010: 20).

Ferit bu pansiyon odasına yerleştikten sonra mantık dâhilinde açıklayamayacağı bazı hadiselerle karşılaşır ve bu hadiseler onun ruhundaki gerilimi ve çelişkiyi yüzeye çıkarır. Vafi Bey

[2] Buradaki yabancılık, olumsuz anlamıyla kullanılmamış; aksine ötekilerden farklı olma durumu vurgulanarak olumlu bir anlam kazanmıştır. Parantez içinde kullanılan "kutlu yabancı" ifadesi de bu durumu açımlamaktadır. Çünkü Ferit'in megalomanlığı/büyüklenmeleri, kendini ötekilerden ayırmaya yarayan yabancılığı ile güç kazanır ve artar. O bir yandan ötekileri, varlığı için bir tehdit kabul edip onlarla çatışırken diğer yandan büyüklenebilmek için "öteki"lere ihtiyaç duymaktadır.

Pansiyonu, her an gelişecek yeni olaylara gebedir ve bu hadiseler, Ferit'i ucu bucağı olmayan belirsiz/tekinsiz bir dünyaya çeker. Bu odaya sıkışan Ferit'in ruhsal baskıları artar ve benliği parçalanır. Bu pansiyona yerleştikten sonra halüsinasyonları, bunalımları ve kâbusları artan Ferit, bu odadan kaçmak istedikçe karar verme ve hareket etme kabiliyetini kaybedecek ve dönüp dolaşıp yine buraya gelecektir. Çünkü "Mekânın donuk yüzü, içinde yaşayan kahramanların hareket etme yeteneklerini güçleştir(ecektir)" (Özcan 2000: 105). Mekân, bu haliyle de gotik bir görünüm arz eder: belirsiz, tekinsiz, korkutucu, sıra dışı, yüzeysel-tek boyutlu ve eksik.

"*Vafi Beyin evinde her şey olur. Mannik'i tâife götürür. Fatma'nın Hüseyin'i hortlayıp koynuna girer, Zehra havayı koklayarak saatin kaç olduğunu bilir, duvarda teyzesinin kalbine bıçak saplanarak öldürüldüğünü sinema seyrediyormuş gibi görür… Aman dur! Kes! İçim eziliyor*" (s.160-161).

Bu halüsinasyonlar ve olağandışılıklar, onun benliğindeki parçalanmanın ürünüdür. Ferit, karşılaştığı hadiselere mantıklı cevaplar aramaya çalışırken, iş daha da içinden çıkılamaz bir hal alacak ve Ferit, daha çok köşeye sıkışacaktır. Ferit içinden çıkamadığı bu yapı gibi, burada karşılaştığı hadiselerin etkilerinden de bunların oluşturduğu durumdan da bir türlü çıkamaz. Ferit bu pansiyonda tutunamaz ve burada varlığını üst bir ontolojik düzlem içerisine oturtamadığı gibi her geçen gün daha çok sıkıştığını, daraldığını anlar.

Ferit, Matmazel Noraliya'nın Konağı'na değin kendini "burada" hissetmez, mekânda içtenlik değerlerini yansıtacak bir köşe bulamaz. Çünkü kişinin kendisini "burada" hissettiği içtenlik mekânları, yine kendini "evde hissedebildiği yer(dir)" (Bauman 2010: 20). Ailesinin ötelerden yükselen alaycı sesi ve geçmiş trajedisi, onun mekâna tutunamayışının önemli nedenlerindendir. Yine aile sıcaklığından mahrumiyet, Ferit'in samimiyet ve içtenliği, mekân düzeyinde de yitirmesine sebep olur. Arkadaşları arasındaki samimiyetsiz ilişkiler ağı da bu sığlığı/yüzeyselliği ve dışsallığı anlamamızı kolaylaştırır. Onun Selma'dan başka kurtuluş ümidi yoktur, onu ve onun ilgisini de Ferit, hoyratça tüketmekte, her fırsatta onu aşağılayarak derinliğe/içtenliğe/içe ulaşma ümidine sırt çevirmektedir. Bu yüzeysel ilişkiler ağında ruhu iyice çekilen Ferit, hınçla etrafına saldırmaktadır.

Fiziksel olduğu kadar algısal olarak da kapalı ve dar bir mekân olan bu pansiyon ve oda, labirentleşen yapısıyla her geçen gün Ferit'i biraz daha ezer. Ferit'in içerisine sıkıştığı ve odasının duvarlarının her an biraz daha üzerine geldiği bu pansiyon, romanda karşıt gücün simge değeri olarak belirir ve onun içinden çıkamayacağı durumlar ve hadiseler zincirinin mekânı olarak Vafi Bey pansiyonu, kara bir deliğe dönüşerek onu yutmaya başlar. Onun benliği, bu pansiyonda yaşamış olduklarının yükü ve baskısı altında ezilmektedir. "İnsanı ezen mekân tarzı" (Bourneur-Quellet,1989:117) ile yutucu bir mekân olan bu pansiyon, onu oraya bağlayacak olan "kendilik değerleri"nden yoksundur ve onun "burada"sını (Gasset 1999: 85) "yakın"ını (Bauman 2010: 20) oluşturmaktan çok uzaktır. Ferit için bu pansiyon "öteki"nin diyarı, "orada"sı (Gasset 1999: 86), "uzak"ıdır (Bauman 2010:20). Mekânda görülen darlaşma eğilimi, zamanın belirsizliği ile birleşerek Ferit'i köşeye sıkıştırır ve onu karanlığa hapseder. Onun asıl uzlaşamadığı şey, bu mekândan ziyade bu mekânda karşılığını bulan "kuşatıcı ve kısıtlayıcı dünya izleği(dir)" (Korkmaz 2015: 92). Çünkü bu mekân, onun dünyayı algılayışında bir modeldir. Vafi Bey pansiyonu, Ferit'in dünya algısının simgeleşen yapısıdır. O, tamamen dışsal düzlem ile kuşatılmış ve içerdekini de yitirmiş bir karakterdir. Zaman, mekân, kişiler, olaylar ve hatta kendi varlığı bile onun için bir çatışma ve çelişki yumağıdır. Kendini bu pansiyona ve buradan hareketle dünya yüzeyine konumlandıramayan ve yer edinemeyen Ferit, kendini var edecek bir etkinlikten de yoksundur. Bu pansiyon odası ile Ferit'in kendine, evrene ve Tanrı'ya duyduğu güvensizlik artma eğilimi göstermiştir.

"*Ben çıldırırsam, odama kırmızı bir sis dolduğu için, yatağımın altından babamın sesi geldiği için, traş kutum yere düştüğü için değil, nerede, neden ve ne olduğumu bilmediğim için çıldıracağım*" (s.181–182).

Oda ve odaya bağlı olarak dünya, Ferit'in üzerine yürümekte, ona tuzaklar kurarak onu kandırmaya çalışmakta ve yitmeye zorlamaktadır. Ailesi ile problemli bir ilişkisi olan (Annesini ve kız kardeşini veremden kaybeder, babasından haber alamaz, teyzesi ile görüşmez, hayatta olduğundan emin olduğu tek akrabası olan kardeşi Nilüfer de veremdir ve geleceğinden kimse umutlu değildir.) Ferit, kendini hiçbir yere ait hissedemezken bu pansiyonda yitip gitmekten önemli oranda korkmaktadır. Korkuları, özsever iğrenme kasılmaları onu daha da dibe çekmekte ve yitmeye daha çok zorlamaktadır. Gerek fiziksel gerekse olgusal olarak dar bir mekân olan bu pansiyon odası, onun geçirdiği krizler ve görmüş olduğu kâbuslarla daha da küçülür, kapanır, daralır ve nefes alınamaz bir hale bürünür. Ferit'in üzerine gelerek onu kuşatan ve boğan bu mekân; Tosun'un, teyzesini öldürdüğünü itiraf etmesi ve ona teyzesinin parasını vermesiyle onun üzerindeki baskısını arttırır, bir süre sonra da kafasının içinde dolaşan sesler, mekânla iç içe geçerek onu esir alır. Yoğun bir baskı altında olan karakterin ruhsal durumuyla bağlantılı olarak eşyalar ayaklanır ve dile gelir. Oda ise kırmızı bir sis ile dolar. Eşyalar somut varlıklarından ve bilinen şekillerinden sıyrılarak, onun üzerine yürümeye başlar. Ferit ise bu durum karşısında daha çok köşeye sıkışır ve çıldırma korkuları içinde oda adeta başına geçer/dünyası ters yüz olur. Eşyaların hareketi ile mekân, kısıtlayıcı ve kuşatıcı etkilerini arttırarak onu tamamen ele geçirir. Eşyaları dile getiren ve odayı kırmızı bir sisle dolduran aslında Ferit'in onları algılayış biçiminden başka bir şey değildir.

"*Ferit yine titredi. Karyolasının altından gelen bir kahkaha duyar gibi olmuştu. Dikkat etti. Bir kahkaha daha. Babasının sesine benziyordu. Doğrulup oturdu. Titremesi artıyordu. Kahkaha bu sefer tavandan geldi.*

Ferit karyoladan indi ve kapıya doğru yürüdü. Evvelâ anahtarı, sonra topuzu çevirdi. Fakat bütün kuvvetiyle çektiği halde kanadı açamıyordu. Bu sefer kahkaha daha kısık ve sinsi, kapının dışından geliyordu.

Gerisin geriye, birkaç adım yürüdü. Beline ağır bir şey çarptı ve yere düşüp gürültü çıkardı. Hemen arkasına dönen Ferit, biraz evvel içine paraları koyduğu çantanın, ayaklarının dibinde sallandığını ve duvara doğru yürüdüğünü gördü. Dizleri o kadar şiddetle titremeğe başladı ki, vücudunu çekemiyor, kırılacak gibi oluyordu. Sol tarafında ve uzakta bir gürültü daha duydu. Koltuğun üstüne koyduğu tıraş kutusu yere düşmüş kapağı açılmış, makine dışarı fırlamıştı. Peşinden yere iki kitap düştü. Odanın içini yine kan renginde bir sis dolduruyordu. Gözlerini sımsıkı yumdu" (s.178).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere eşyalar ayaklanarak onu ele geçirir. Bu durumda mekân, Ferit üzerindeki ezici etkisini arttırarak sürdürür, içinden çıkılamayacak, nefes alınamayacak bir hale gelir ve Ferit'i tamamen kuşatır. O, düşmüş olduğu bu çukurdan ancak bilinçaltı değerlerinin içtenlik köşelerine sığınarak kurtulur. Vafi Bey'den duyduğu Ayet'el-Kürsî'yi hatırlamaya çalışan Ferit, Ayet'el- Kürsî'nin ancak bir kısmını hatırlayıp okuyarak dışarı çıkabilir. Bu ayet, onu Tanrı'ya taşır ve onu O'na yaklaştırır. Dua, içtenlik değerlerinin yansıdığı temel kalıplardandır. Tanrı'nın sözü nihayetinde Ferit'te yankısını bulur ve onun aradığı şeyi ona sunarak onu koruyup kollar. Tüm zorlamalarına rağmen önce bir türlü açılmayan ve Ferit'i hapseden "kapı" Ferit'in, içindeki yüceliğe sığınmasıyla ve okuduğu satırların neticesinde aralanır, eşyalar da yerlerine döner. Bu, Ferit için hayatından kovduğu Tanrı'ya yeniden dönme anlamı içermektedir. Kapı ise onun için bir "eşik"tir. Bu kapıdan çıkan Ferit'in bir daha bu kapıdan içeriye geçişine yer verilmez, Yahya Aziz'in odasında yaşananlara yer verilir ve ardından ikinci bölüme geçilir. Ferit, çıktığı bu kapıdan ikinci kez geçmez ve yeni bir mekânda ve yeni bir ruh hali ile karşımıza çıkar.

Pansiyonun beslediği ve Ferit'in mantık dâhilinde açıklamaya çalıştığı olaylar bir süre sonra onu iyice etkisi altına alıp kuşatarak onu tamamen kararsız kılmış ve tedirgin etmiştir. Karşılaştığı hadiseler ve bunların beslediği çelişik ve tedirgin ruh hâli onu karanlığın/girdabın merkezine çekmiştir. Bu merkez karanlığın en dip noktası ise eşyaların mekânı istila ederek ayaklandıkları gecedir. Ferit için bu gece, burada yaşadıklarının en dip noktasıdır. Yaşadığı her hadise ile biraz daha dibe düşen Ferit, Tosun'un teyzesini öldürdüğüne dair itirafından sonra döndüğü odasında

karşılaştığı hadiseler ve bunalımlar neticesinde en dibe düşecektir. O ana kadar soyut/algısal bir daralma ve labirentleşme görülürken eşyaların ayaklanması ve Ferit'i köşeye sıkıştırması, bu daralmayı ileri götürerek daha somut bir düzeyde gözler önüne serer. Karşılaştığı her hadise ile biraz daha daralan ve başına geçen mekân, o gece daha büyük bir tazyikle Ferit'in ben'ine karşı saldırıya geçer. Ferit ise düştüğü bu noktada hissettiği baskı ile bilinçaltına yönelir ve kurtarıcı olarak bu değerlere sığınır. Onu dipten kurtaran, bilinçaltı içtenlik değerlerini harekete geçirmesi ve Yahya Aziz'in yardımıyla bunları yorumlayabilme yetisini kazanmasıdır. Böylece Ferit düşmüş olduğu dipte ve yaşadığı darlıkta kendi büyüklüğünü ve genişliğini keşfedecek, o ana kadar bağlı bulunduğu disiplinleri sorgulayarak reddedecektir (O, ilgi alanları ile yaşadıklarını anlama ve yorumlama bilgisinden uzaktır. Yahya Aziz, bu eksikliği tamamlayabilmek için vardır.). Bu, onun o ana kadar yaşadıkları ile ilgili yapılmış yorumlara bir tepki mahiyetinde olmakla beraber kendi bakış açısına yönelik olarak yapılmış büyük bir eleştiridir de aslında. Yitip gitme korkusu ile bağlı olduğu disipline daha çok bağlanan Ferit, ancak gerçek bir sorgulama ile bu disiplinlerden uzaklaşır. Ferit, inandığı felsefelerin derin bir eleştirisini yaparak farklı bir mecraya ve onu kurtuluşa götürecek yöne doğru akar. Ferit'in ciddi anlamda uyandığı ve bilinçlendiği andır bu. Ferit, kendini ileriye götürecek olan atılımdan yoksundur. Çünkü o aslında bu atılımı gerçekleştirmesi için gerekli olan alt yapıya sahip değildir. Bu pansiyon onu inkâr boyutundan alarak inandıklarından şüphe etmeye ve dolayısıyla da doğruyu aramaya itecektir. Ferit burada sınanmaktadır ve Matmazel Noraliya'nın konağında yaşayacağı "mistik tecrübe"ye hazırlanmaktadır.

Genel olarak Vafi Bey pansiyonuna taşındıktan sonra Ferit'in yaşadığı şeylerin ve bu pansiyondaki uyumsuzluk, dengesizlik, belirsizlik ve çeşitliliğin onu bir yerde beslediği, sorumlulukları ile yüzleştirdiği ve nihayetinde de içindeki ötekilik ile uzlaştırarak onu sevmeyi öğrenmesini sağladığı söylenebilir. Zygmunt Bauman, mükemmel biçimde tasarlanmış mekânın, insan ilişkilerinin ahlakiliğinin nihai ve vazgeçilmez koşulu olan insan sorumluluğu için doğrudan doğruya zehir saçan bir toprak olmasa bile kısır bir toprak olacağını belirterek ekler: "Sorumluluğun, sürprizlerden, müphemlik ve çatışmadan kurtulmuş steril bir mekânda bırakın gelişmeyi, kök bile salamayacağı kesindir. Farklılıktan ve çeşitlilikten doğan belirsizlik ve müphemlik durumlarında eylemde bulunmanın zor zanaatına vakıf olabilmiş insanlar, sorumluluklarıyla yüzleşebilirler" (2010: 51). Bu açıdan Vafi Bey pansiyonu Ferit için dönüştürücü bir mekândır da. Ferit, bu kapalı ve dar mekân sayesinde bir şekilde Matmazel Noraliya'nın konağında yaşayacağı değişime hazırlanmıştır.

"Kuşatıcı ve kısıtlayıcı dünya izleği" sadece bu pansiyon odası ile karşımıza çıkmaz. Muhtar ile yaptıkları hararetli tartışmanın ardından kendini sokağa atan Ferit için artık belli bir süre sonra İstanbul bile dar gelmektedir. Sokak sokak, cadde cadde İstanbul, Ferit'in üzerine yürümeye başlar. İnsan mekân özdeşleşmesinin öne çıktığı bu bölümlerde Ferit'in mekânı algılayışı, onun o anki psikolojik durumu ile alakalı olarak şekillendiği için mekân da onun bünyesindeki bunalımdan üstüne düşeni alır ve Ferit'in içi gibi kararacak, onu daha çok bunaltır.

"*Kapalıçarşı'ya doğru yürüdü. Kalbi çarpıyordu. Kriz başlamıştı bile. Çarşının karanlığı artıyor ve bazı dükkânların elektrikleri, ışıkların hareketli bir sudaki akisleri gibi sallanıyordu… Şuralarda bir muhallebici olacaktı. Senelerce önünden geçtiği bu dükkânın yerini unuttu*" (s. 58).

Ferit, bu ruh hâli içerisinde girdiği muhallebicide bir ihtiyar ile karşılaşır ve bu ihtiyar, onun sorununu hemen anlamışçasına ona yardım etmeye çalışır. Yardımcı ihtiyar rolünde karşımıza çıkan bu adam, Ferit'e dönüş yollarını aralayan ve ona "kendine dön" çağrısını yapan yüce birey arketipini karşılar ve Ferit'in hayatından çıkarmış olduğu Tanrı kavramı ve onun açılımlarını ona hatırlatır:

"*-Ben de sana bir şey diyeyim de baba sözüdür, unutma dedi, ne zaman ki sıkıntıdasın, bu hapları yutacağın yerde, derin bir nefes al, içinden tut nefesini, yüreğinden bir kere, ama yüreğinden, sözüme dikkat et, yüreğinden, yüreğinden anladın mı, yüreğinden bir kere 'Allahım' deyiver, sonra nefesini birden koyuver. Anladın mı?*" (s.60)

İhtiyarın sözünü dinleyen Ferit'in az önceki hâlinden eser kalmadığı gibi mekânda da bir genişleme ve rahatlama belirecektir. Mekânın az önceki karanlığı ve darlığı yerini sınırsız bozkırların sonsuz genişliğine ve aydınlığına bırakacaktır. Bu bölümdeki ifadeler ise aşkınlık, genişlik ve rahatlık duygularının öne sürümüdür:

"*Cağaloğlu'na doğru yürüdükçe, belki ilâcın tesiri erken başladığı veya Ferit aradan geçen zamanı yanlış tahmin ettiği için, duyduğu ferahlık artıyordu. İçine dolan bu temiz* ***dağ başı havası****, bu* ***geniş soluk****, bu nefis, bu nefis dağbaşı sansasyonu, bu hafiflik, bu… Bu* ***berrak****, bu berrak dağbaşı* ***aydınlığı****, bu ferahlık, bu* ***yükseliş****, bu* ***kurtuluş****, bu… Bu… Bu* ***yaz bulutu şeffaflığı****, bu* ***gökyüzünün kendi oluş duygusu****, ruhunda bu* ***elenmişlik,*** *-bu deminden beri arayıp da bulamadığı asıl istiarenin bile eksik ifade edeceği- bu süzülüş, bu silkinme, hayır durulma, hayır, buğulanma, hayır, hayır, bu kelimesiz hal*" (s.51).

İhtiyarın "yüreğinden" tekrarıyla vurgulamak istediği Tanrı'ya/yüceye dönüş izleği, ilerleyen sayfalarda ise Ferit'in şahsında aradığı yankıyı bulacak ve onu daha büyük ölçekli bir huzura yönlendirecektir. Bu konuya aslında başka bir açıdan da bakmak mümkündür. Gerek burada gerekse Vafi Bey'den öğrendiği Ayet'el-Kürsî'yi hatırlamaya çalışırken onun, içindeki ötekiliği (Bu durum onun o anki durumu için ötekiliktir.) sevmeyi öğrendiği ve onunla uzlaşma eğilimine girdiği görülür.

2.2. Açık/Geniş Mekânlar

Açık/geniş mekânlar, ruhsal bir olgunlaşma yaşayarak kişilik bütünlüğünü sağlamış bireylerin algılarına bağlı olarak şekillenir. Bu tür mekânlarda hâkim olan duygu, eminlik ve rahatlıktır. Eminlik ve rahatlık da kişinin kendini güvende hissetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür mekânlarda tam bir uyum vardır ve bu uyum, yalnızca mekâna özgü değildir diğer anlatı ögelerine de sirayet etmiştir. Açık ve geniş mekânlar, içtenlik mekânlarıdır. İçtenlik ise mekânı içten dışa doğru çeviren ve açan bir niteliktir. Bu mekânlarda karakter, kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyuşum içindedir. Kapalı ve dar mekânlar nasıl çatışma mekânları ise açık ve geniş mekânlar da uyumun ve huzurun mekânlarıdır (Korkmaz 2015: 93) .

"Matmazel Noraliya'nın Koltuğu"nda iki farklı ruh hâli, Vafi Bey Pansiyonu ile Matmazel Noraliya'nın Konağı ile simgeleşir. Vafi Bey pansiyonu, darlaşma ile Matmazel Noraliya'nın konağı ise genişleme temayülü ile karşımıza çıkar. Ferit, Matmazel Noraliya'nın konağına taşındıktan kısa bir süre sonra farklı bir ruh hâline bürünecek ve bir aydınlanma yaşayacaktır. Bu konak, çamlıklar içerisinde oldukça ferah bir mekândır. Vafi Bey pansiyonundaki siyahlık ve kadavra sarısı yerini yeşilliğe bırakmış ve Ferit'in evren algısına sinmiştir. Ferit, bu mekân ile İstanbul'un betonlaşan yapısından tabiata sığınmış, kendini doğa ananın iyileştirici gücüne bırakmıştır. Burada tabiata yönelen Ferit, "yeniden doğma" (tinsel olarak doğma) fırsatını da yakalamış olur. Tabiata dönen Ferit, Matmazel Noraliya'nın hayatından ve tecrübelerinden istifade ederek duygu ve düşünce dünyasına şekil verir. Bu konakta kaldığı gecelerden birinde yaşamış olduğu mistik tecrübe ile de tam olarak bir değişimi yaşar. Pansiyon, onu hem bedenen hem de ruhen tüketirken, konak onu bedenen olduğu kadar ruhen de besleyecektir.

Dünyaya bakışımızda model olan "ev" imgesi, Ferit'in de kaderini belirlemiş ve onun dünyayı algılayışını şekillendirmiştir. Ferit'in olumsuz dünya algısının arkasında "ilk evren"ini (Bachelard,1996:32) model alması yatar. Ferit, bir yuva sıcaklığından ve anne baba şefkatinden uzak büyüdüğü için "ev/yuva" kavramı ve buna bağlı olarak gelişen değerler onda yankısını bulamamış ve o bir evinin olamayışı ile bağlantılı olarak dünyaya tutunamamıştır. Onun en büyük sorunu "evsiz" olmasıdır ve bu evsizlik, onun olumsuz dünya algısının merkezidir. "Evsizlik sorunu ele alınırken, çoğunlukla insanların fiziki mekânlar anlamında konutlara sahip olmadıklarından söz edilmektedir. Oysa 'evsizlik', ev deneyiminden; yani psikolojik bir olgudan yoksunluk anlamına gelmektedir" (Göregenli 2010: 121). Özetle Ferit'in ev deneyiminden yoksun, evsiz bir adam oluşu, onun dünyaya tutunamamasının en önemli sebebidir.

Çevreyi dünyalaştıran, dönüştüren insandır. İnsan, mekânı inşa ederken mekân da insanı kurmaktadır. Bu açıdan insan ile mekân arasında kurucu/dönüştürücü bir ilişki bulunmaktadır. İnsan çevreyi değer yargılarına göre dönüştürürken çevre de insanın bakış açısını, insana bakış açısını yönlendirmektedir. Çünkü "içine yerleşen maddî nesnelerden ayrı, mutlak bir kendilik olarak görülmemesi gereken" (Urry 1995: 96) mekânın insan statüsüne ve yaşam tarzına dair veri oluşturması, insanın değer yüklü bir varlık olmasından ve bu değeri mekâna yansıtmasından kaynaklanmaktadır (Alver 2007: 20).

İnsan ile mekân arasındaki en temel ilişki aidiyettir/ait olma (bir yerde olma) düşüncesidir. Matmazel Noraliya'nın konağı da bir yuva sıcaklından, ev deneyiminden uzak düşmüş Ferit için eve dönüş, tabiata ve Tanrı'ya yöneliş anlamlarını taşımaktadır. Pansiyon, labirentleşen yapısıyla kapalı ve dar bir mekânken konak ise pansiyonun aksine karaktere huzur ve ferahlık veren açık ve geniş bir mekândır. İçtenlik düşlerinin yansıtıldığı, sessiz ve dingin bir mekân olarak konak, ona aradığı huzuru verir, hem zaman-mekân baskısından hem de düşünsel karmaşasından kurtulur. Çünkü bir yandan "biyolojik büyümenin diğer yandan da ruhsal olgunlaşmanın kundağı" (Göka 2001: 76) olan "Ev, düşü barındırır, düş kuranı korur, ev dinginlik içinde düş kurmamızı sağlar" (Bachelard 1996: 34). Mekânın ikinci bölümde Yüksekkaldırımlar'dan Büyükada'ya taşınması, Ferit'in ruh dünyasında büyük bir değişimin başlangıcı olur. Mekân değişikliği, ruhsal değişimi/gelişimi de beraberinde getirir. Kısaca iki farklı mekân ile tematik ve karşıt gücün çatışmaları sembolik düzeyde işlenmiş, Ferit'in ruhsal farklılaşması ve esas çatışmanın zemini bu şekilde oluşturulmuştur. Bu konak, Ferit'in içindeki boşluğu doldurur ve o, kendi içine oturmayı öğrenir. Bu oturma eylemi, romanın adına da yansıyan "koltuk" ile simgeye dönüştürülür.

Yine birinci ve ikinci bölüm arasındaki altı çizilen önemli farklardan biri de birinci bölüme zaman dilimi olarak gecenin, ikinci bölüme ise gündüzün hâkim oluşudur. Vafi Bey pansiyonunun pisliklerin odağında cehennemleşen yapısına inat çamların arasında cennet imgesi ile bütünleşerek yükselen Matmazel Noraliya'nın konağının Vafi Bey pansiyonundan ayrılan özelliklerinden biri de yaşanılan mistik tecrübe gecesi dışında olayların gündüz cereyan etmesidir. Bir önceki mekâna hâkim olan "gece", Ferit'in hareket kabiliyetini kısıtlarken, bu mekânda yerini gündüze bırakmıştır. Mekânın gündüz ile özdeşleşmesi Ferit'in karanlıktan aydınlığa çıkmasının sembolik ifadesidir.

Romanda saatlerle ölçülemeyen bir yapıda karşımıza çıkan zaman mefhumu "gece" ve "gündüz" gibi iki sembolik yapılanma ile karşımıza çıkmaktadır. Birinci bölüm, Ferit'in Vafi Bey'in pansiyonundaki ilk gecesi ile başlar ve Ferit bu sahnede oldukça sıkıntılı olarak karşımıza çıkar. Gece, bunalımın ve karmaşanın rengi ve mekânı olarak Ferit'i kuşatır ve birinci bölümün kaderini belirler. Ferit'in sıkıntılarının, çatışmalarının ve kâbuslarının yurdu, her ne kadar iradesiz zihni ve acemi ruhu gibi görünüyorsa da esas olarak salt geceye bürünmüş karanlıklar diyarı Vafi Bey pansiyonudur. Çünkü Ferit'in kâbusları, çelişkileri, sıkıntıları bu pansiyonda ve çoğunlukla da geceleri artma temayülü göstermiştir. İkinci bölüm ise Ferit'in Matmazel Noraliyanın konağına gelişi ile başlar ve olay gündüz vakti cereyan eder. Gündüz ise aydınlığı ve bireye sunduğu huzur ile ikinci bölümün şekillenmesine yardımcı olur. Bu şekilde roman gece başlar ve gündüz biter. Birinci bölümün hâkim zamanının gece ikinci bölümün gündüz olması, geceden gündüze varılması, yaşananların bir "rüya" olarak değerlendirilmesini de sağlayabilir. Ancak bu durum, daha çok zamanın Ferit üzerindeki yansımalarını ve Ferit'in ruhsal yapısının zaman ile özdeşleştirilerek yapılandırılmasını göstermektedir.

Romanda mekânın ezici ve yutucu yönü ile cennet imgesine dönüşen besleyici yönü, zamanın da algısal bir yapı ile karşımıza çıkmasına sebep olur. Mekân ile zaman arasında bu şekilde paralel bir daralma-uzama, genişleme-kısalma birlikteliği bulunur. "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" romanı on gün içerisinde gelişen olayları konu almaktadır. Romanın birinci bölümü, bu on günlük sürenin ilk altı gününü, ikinci bölüm ise son dört gününü kapsamaktadır. Romanın ilk altı günü, Ferit'in Vafi Bey pansiyonuna gelişinden Necmiye teyzesinin öldürülmesine kadar geçen olaylar dizisini içine alır. İkinci bölümde yer alan dört gün ise Ferit'in Büyükada'daki Matmazel Noraliya'nın konağına yerleşmesi ve orada huzura ermesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

Birinci bölüm pazartesiden cumartesiye, ikinci bölüm ise pazardan çarşambaya kadar geçen süreyi içermektedir. Zaman olarak birinci bölüme ağırlık verilmesi, bu bölümün romanın esas kısmını oluşturan olaylara ve çatışmalara sahne olması ile alakalıdır. Aynı zamanda günlük dağılımda birinci bölüme ağırlık verilmesi Ferit'in psikolojik yapısına ve buna bağlı olarak zamanı algılayışına da bağlıdır. Ferit'in Vafi Bey pansiyonunda geçirdiği altı gün, onun için altı günden çok daha uzun bir zaman dilimine tekabül etmektedir.

"*Çıldıracağım. Söyleyiniz bana, nasıl bir dünyadayız biz? Vazgeçtim, söyleyiniz, nasıl bir evdeyiz? Demin hesapladım. Altı gündür burada imişim. Bana altı ay gibi geldi. Hayatımın en büyük hayretlerini bu altı günde yaşadım*" (s.180).

Ferit, bu pansiyonda huzurlu tek bir an bile yaşamamış ve sürekli olarak bir çatışmanın odağında kalmıştır. Ferit'in zamanı olduğundan daha uzun algılamasına neden olan şey, Ferit'in psikolojik olarak taşıdığı ağırlık ve duyduğu baskıdır. O yaşamakta olduğu buhran neticesinde her şeyi olduğundan farklı olarak algılamaktadır. İçine düşmüş olduğu durumdan bir türlü kurtulamayan ve çözüm yolları üretemeyen Ferit, zamanı da tarihsel/somut varlığıyla algılayamaz. Her an, yaşamış olduğu hadiselerle birleşerek, onu içinden çıkmayacağı bir hale götürür. Romanın birinci bölümünde bu açıdan zaman unsurunun Ferit üzerinde olumsuz bir tahakkümünden söz edebiliriz. Mekânın darlığı ve Ferit'in yaşamış olduğu hadiselerin ağırlığı zamanın da yavaşlamasına ve derinleşmesine neden olmuştur. Tüm bunların neticesinde de dakikalar saatlere, günler de aylara dönüşmüştür.

Romanın ikinci bölümü ise olayların çözümlendiği ve Ferit'in tüm tereddütlerinden, çatışma ve çelişkilerinden kurtulup huzura vardığı bir bölümdür ve olaylar Büyükada'da Matmazel Noraliya'nın konağında geçmektedir. Bu konak, Ferit'in huzuru bulduğu açık/geniş bir mekândır. Bölümler arası mekânsal geçişte, mekânın kısıtlayıcı ve daraltıcı etkisinin kalkması ile zamanın algılanışı da değişir ve olaylar daha rahat ve geniş aralıklarla gözler önüne serilir. Ferit, yaşamış olduğu huzur ile zamanın tahakkümünden çıkmış ve rahatlamıştır.

Zaman konusunda dikkati çeken unsurlardan biri de Ferit'in saatsizlik problemidir. Vafi Bey pansiyonunda pansiyonun sahibi olan Vafi Bey'den başka Ferit de dâhil kimsede saat yoktur ve bu durum Ferit'i oldukça rahatsız etmektedir. Ferit için zaman da tıpkı bu ev gibi karanlık ve belirsizdir. Bu evde saatsizlik sorunu ile karşılaşan Ferit, zamanı bilememenin karmaşasını yaşar ve kestirilemeyen zamanın belirsiz aralığında yaşamak zorunda kalır. Bu da Ferit'i daha kararsız ve iradesiz yapar, eylemlerini bir plandan yoksun kılar. Zamanın olmaması ya da daha yerinde bir ifade ile zaman bilgisinin yoksunluğu, Ferit'i planlı eylemlerin uygulamalarından alıkoyar ve o, günlerini öylesine geçirir. Zamana ait bilginin yoksunluğu, günlük yaşamın düzenlenmesini ve programlanmasını da olumsuz yönde etkilemiştir. Saati bilmemek ve zamanı ölçememek, Ferit üzerindeki baskıyı ve Ferit'in kararsızlığını arttırır.

"*Ferit sol elinin bileğinde, rehinden alamadığı kol saatinin yerindeki ince kılları baş ve işaret parmaklarının arasında eziyor, büzüyor, çekiyor, bırakıyor, sonra yine tutup çekiyordu. Saatin kaç olduğunu bilmediği için zaman da mekân kadar karanlıktı ve onda güne ait zahmetlerin plânını yapmak cesaretini azaltıyordu*" (s. 22).

Birinci bölümde saatin bulunmaması ve saatsizlik problemi her ne kadar zaman mefhumunun olmayışına delalet ediyor gibi görünse de esas olarak zamanın birey üzerindeki etkilerini öne çıkarmak için kullanılmıştır. Ferit her ne kadar saatten ve zamandan yoksun gibi görünüyorsa da aslında zamanın ezici baskısını yoğun bir şekilde üzerinde hissetmektedir. Zaman kavramının belirsizleştirilmesi, Ferit üzerindeki tesirini ve yoğunluğunu arttırma isteğine bağlıdır. Zaman ve saat silikleştirilerek Ferit için büyük bir eksiklik haline getirilir ve Ferit'in esas olarak zamanın dışına çıkamaması sağlanır. Çünkü saati olmayan Ferit, her an bu eksikliği duyumsar ve zaman belirsizken onun için önem kazanır. Saati olduğunda ise bu eksiği tamamlamış olan Ferit, artık zamanın dışına çıkabilmiştir. Kısaca saat ve zaman belirsizliği, bir karmaşa yaratmak ve Ferit'i de bu karmaşanın odağına taşımak için bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece saat yokken varlığı ön

plandadır, varken ise artık ikinci planda ve hatta fonda bir unsur olmaktan başka bir şey değildir, artık zaman saatlerle ölçülen yapısının dışında algılanmaktadır. Birinci bölümün ilerleyen günlerinde saatini rehinden kurtaran Ferit için zaman geri gelmiş, ancak onun olumlu algısı çoktan yitirilmiştir. İkinci bölümde de gerek kendi kolunda gerekse yaşadığı evde saat bulunmasına rağmen o bunu artık pek önemsememektedir. Çünkü onun için önemli olan, bir eksiği tamamlamaktır. Onun varlığının etkilerini görmezden gelmektedir. Zira ikici kısımda ise asıl vurgulanmak istenen "zamanın aşılması" mesajıdır. Matmazel Noraliya'nın hikâyesinde vurgu yapılan zamansızlık ve zamanın aşılarak farklı bir boyutta yeniden var olma düşünceleri Ferit'i etkisine alır.14 Haziran 1328 tarihli Noraliya'nın satırları bu açıdan dikkat çekicidir:

"*Ağlamak Cenabıhakka isyandır. Babaannem cennetin anahtarı sabırdır der idi. Öyle günlerin olur ki dakikalar kurşun gibi ağırlaşıp geçmek bilmez. Gündüz dahi, mumları yakıp koltuğuma oturur ve zamanı unutmaya çalışıp hayalâta dalarım. Ve Allah'a sorarım: Seni benden ayıran bu karanlık duvar nedir?*

Ve zamanı unutmak için artık oturduğum katta saat dahi bulundurmayacağım" (s.248).

Ferit, bu satırlar neticesinde asıl zamansızlığın ne olduğunu keşfedecek ve zamansız olmanın gerçek mahiyetine de böylece varmış olacaktır. Birinci bölüm ile ikinci bölüm arasında vurgusu yapılan zaman konusu da bu şekilde açığa çıkmış olur. Ferit birinci bölümde bir saate sahip değildir ve yaşadığı belirsizlikle zamanın kısıtlayıcı ve ezici etkisi altında "zaman"la, kuşatıcı dünya izleği ile yüz yüzedir, ikinci bölümde ise saatine kavuşan Ferit için zaman artık anlamını yitirmiştir; çünkü o zamanın asıl mahiyetini kavramıştır.

Zaman birinci bölümde, günler ve geceler birbirine karışmış olarak karmaşık bir yapıda ile gözler önüne serilirken, ikinci bölümde daha basit ve düzenli bir yapılanma hâkimdir. Böylece Ferit'in zamanı algılayışının mekâna ve olay örgüsüne göre belirlenmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ferit'in karanlıktan aydınlığa çıkışı aynı zamanda yürüyüşünün sembolik ifadesini taşımakta, Ferit'in nihilizmden sıyrılıp mistisizme varmasını temsil etmektedir.

Ferit'in altı gününü geçirdiği pansiyonun bir erkekle-Vafi Bey-, dört gününü geçirdiği konağın ise bir kadınla –Matmazel Noraliya- ile anılması ise şüphesiz ki tesadüfi değildir. Bu da eril ve dişil imgelerin genel niteliklerinin mekâna yükledikleri anlamın ve bunların fonksiyonlarının ifadesidir. Noraliya'nın konağında baba baskısından (Bu baskı sık sık babasını hatırlaması ile belirginleşir.) kurtulur ve kendini adeta şefkatli bir annenin kucağına –koltuğuna- bırakır. Özellikle Ferit'in "yeniden doğduğu" konağın bir kadınla özdeşleştirilmesi, mekânı rahim imgesi ile birleştirir. Bu ev, Ferit'in tinsel doğumunun rahmidir. Onu sarıp sarmalamakta ve onu her türlü tehlikeye karşı korumaktadır. Burası onu, alışmış olduğu çevre düzeninden ve genel geçer bakış açılarından uzaklaştırarak içine almış ve ona bir yuva sıcaklığı sunmuştur. Ferit ise var olmayı vadeden bu sıcaklık karşısında ben'ini yeniden ve farklı bir düzlem içerisinde yeniden inşa etmiştir. Ferit'in bu rahatlığa teyzesinin ölümü ile erişmesi, yeniden doğuşun ölümle gelişi, dirilme fikrini kuvvetlendirmiştir.

Ferit, Matmazel Noraliya'nın konağında dışarda kalma/olma hissinden kurtularak kendi içine yönelir ve Noraliya'nın günlüğü ile kendi içine yoğunlaşma fırsatı bulur, nihayetinde de kendisini "söz" ile kurar. Ondaki değişim, mekân merkezli bir değişim olmakla birlikte, önemli bir olay ya da başka bir şey ile değil basit bir okuma etkinliği ile gelişir. Okumak her ne kadar basit bir etkinlik olarak tanımlanabilirse de algılamak ve yorumlamak hiç de öyle değildir. Ancak algılama ve yorumlama süreci de Ferit için ciddi zorluklar içermemektedir ki bu konu, esere yöneltilen ciddi eleştiriler[3] arasındadır. Noraliya'ya gelecek olursak, aslında o, bir kişi bile değil, Ferit'in içindeki

[3] Berna Moran, romanın birinci bölümünde meydana gelen garip olayların üst üste yığılmasını, Ferit'in düşünsel değişmesinin iyi verilmeyişini ve romanın uyanış diyebileceğimiz ikinci bölümde Ferit'in edilgen bir konuma düşürülmesini (ikinci planda kalmasını) inandırıcılıktan yoksunluk olarak değerlendirir (Berna Moran, (1991), Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 192-193). Sevim Kantarcıoğlu da Peyami Safa'nın ruhun varlığını ispatlamak için, Ferit'in yaşadığı metapsişik olayları delil olarak

sestir. Ferit, bu sese kulak verdiğindeyse kendini keşfeder ve içtenlik değerlerine sığınarak kendisini kurar.

Vafi Bey Pansiyonu ile Matmazel Noraliya'nın Konağı arasındaki bir diğer çatışma, pansiyonun babadan kalma kitapların satılmasıyla alınmasına karşılık konağın baba mirası olduğunun vurgulanması noktasındadır. Pansiyon, çözülmenin, değişmenin ve değer yitiminin simgesi iken konak, köklerine tutunmanın, bağlanmanın ve korumanın simgesidir.

Michel Foucault "İçinde bulunduğumuz mekân bizden başka bir şey değildir." der. Konuya farklı bir açıdan yaklaşacak olursak Vafi Bey Pansiyonu, Ferit'in bilinçaltını temsil etmektedir. Vafi Vey'den Yahya Aziz'e, Yahya Aziz'den Tosun'a kadar pansiyonda bulunanların hepsinin Ferit'in bilinçaltı komplekslerinin bir yansısı olduğunu söylemek de bu açıdan mümkündür. Çünkü "Ben ile öteki arasındaki daha arkaik olarak İçerisi ile Dışarısı arasındaki karşıtlık, nevrotik durumlarda ortaya çıkan Bilinç ve Bilinçdışı karşıtlığının yerine geç(mektedir)" (Kristeva 2004: 20).

Sonuç

"Mamazel Noraliya'nın Koltuğu"nda mekân, kişilerin ruh halini yansıtan ve olaylara yön veren fonksiyonelliği ile dikkati çeker. Yazar ise mekâna kişilik kazandırarak mekân olgusundan çok yönlü istifade eder, mekânı kişileştirilerek roman karakterlerinden biri olarak sunar. Mekân insan özdeşleşmesi içerisinde kişi ile mekâna has özellikler birbiri içerisine geçmiş olarak gösterilir. Handan İnci Elçi, insanın iç dünyasını ve yetiştiği kültürü birebir yansıtan önemli bir yaşama alanı olarak evin, psikolojik ve sosyolojik çözümlemeler için verimli bir laboratuvar işlevi gördüğünü, romancının ele aldığı kişiyi ev ortamında göstererek onun kimliğini oluşturan unsurları da açığa çıkarmış olduğunu belirtir (2003: 17). Yazar, kahramanın krizlerinde ya da rahatlama anlarında onun ruhsal hâlini uzun uzadıya anlatmak yerine mekânı ve eşyayı algılayışı üzerinde durmuş, mekân ile insanı, birbirini yansıtan unsurlar olarak ele almıştır. Romanda mekân, Ferit'in dünyaya tutunuşunun, varlığını hayata konumlandırışının simgeleştiği yapılardır. Romanda çevresel mekân olarak İstanbul kullanılmıştır ve İstanbul, olaylar için bir dekor özelliği sergilemektedir. Asıl dikkati çekense İstanbul'daki iki mekânın algısal olarak öne çıkışıdır: Yüksek Kaldırımlar'daki Vafi Bey pansiyonu, kapalı/dar mekânken Büyükada'daki Matmazel Noraliya'nın konağı açık/geniş bir mekândır. Buradaki kapalılık/darlık ile açıklık/genişlik, fiziksel değil psikolojik yönelimli sınıflandırmalardır. Vafi Bey pansiyonunda etrafındaki her şey ile çatışma halinde olan Ferit, bu pansiyondaki odada adeta kuşatılmış ve köşeye sıkışmıştır. Matmazel Noraliya'nın konağında ise kendini bir annenin şefkatli kucağına –koltuğuna- bırakan Ferit, bilişsel bir kabulle kendini kurmuştur ve evren ile arasında önemli bir uyum vardır. Bu iki farklı mekân ile tematik ve karşıt gücün çatışmaları sembolik düzeyde işlenmiştir. Romanda mekânın yanında zamanın da Ferit'in gelişim ve değişimine paralel olarak şekillendiğini ve tarihsel boyutundan öte sembolik yapısı ile öne çıktığını söyleyebiliriz. Zira zamanın sembolik boyutundan istifade edilmesi, psikolojik karakterli romanların genel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda zaman, mekân ve olay örgüsü ile uygun tarzda şekillenir ve kişilerin gelişim grafiğine göre karanlıktan aydınlığa, karmaşadan çözüme varır; böylece tarihsel boyutundan, kronolojik zamandan öte psikolojik yapısı ile öne çıkar. Zamanın bu şekilde bireysel algısının öne çıkışı, romana psikolojik bir derinlik de kazandırmıştır.

KAYNAKLAR

Alver, Köksal, (2007), Steril Hayatlar, Hece Yay., Ankara.

Bachelard, Gaston, (1996), Mekânın Poetikası, Çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.

göstermekle rasyonel olmayanı rasyonel metotlarla açıklamak gibi bir hataya düşmekle kalmadığını, eserinin mantık dokusunu da zedelediğini belirtir (Sevim Kantarcıoğlu, (2004), Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm, Akçağ Yayınları, Ankara, s.98).

Bauman, Zygmunt, (2010), Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Bourneur-Quellet, Roland-Real, (1989), Roman Dünyası ve İncelemesi, Çev. Hüseyin Gümüş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Elçi, Handan İnci, (2003), Roman ve Mekân: Türk Romanında Ev, Arma Yayınları, İstanbul.

Gasset, Ortega Y., (1999), İnsan ve Herkes, Çev: Neyire Gül Işık, Metis Yay., İstanbul.

Göka, Şenol, (2001), Bir Bütünün İki Farklı Görüntüsü: İnsan ve Mekan, Pınar Yay., İstanbul.

Göregenli, Melek, (2010), Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

Harvey, David, (2003), Postmodernliğin Durumu,Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.

Heidegger, Martin, (2008), Varlık ve Zaman, Çev. Kaan H. Ökten, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Kantarcıoğlu, Sevim, (2004), Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm, Akçağ Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Ramazan, (2015), "Romanda Mekânın Poetiği", Yazınsal Okumlar, Kesit Yay., İstanbul.

Kristeva, Julia, (2004), Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Bir Deneme, Çev. Nilgün Tutal, Ayrıntı Yay., İstanbul.

Moran, Berna, (1991), Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özcan, Tarık, (2000), "*Romanda Sosyal Ortam*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.10, S.2, s.99-110, Elazığ.

Safa, Peyami, (1980), Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Şenderin, Zübeyde, (2010), "Ruhçu ve Maddeci Görüş Ekseninde Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 28, s. 209-233.

Tekin, Mehmet, (1999), Romancı Yönüyle Peyami Safa, Ötüken Yayınları, İstanbul.

____, _____, (2003), Roman Sanatı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Tümer, Gürhan, (1979), İnsan Mekân İlişkileri ve Kafka, Ege Üniv. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayımlanmış Doktora Tezi, İzmir.

Urry, John, (1995), Mekânları Tüketmek, Çev. Rahmi G. Öğdül, Ayrıntı Yay. İstanbul.

Yılmaz, Ebru Burcu, (2007), Edebiyat Psikoloji İlişkisi Açısından Anlatı Metinlerinde Mekân Kurgusu, 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, 23-26 Ekim, Isparta.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 43-52, ELAZIĞ-2017

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ'NİN BİR ŞİİR MECMÛASINDAKİ GAZELLERİ

Mustafa Rûhî From Kilis's Gazels In A Poetry Journal

Hasan ŞENER*

Özet

Asıl adı Mustafa olan Rûhî, 1133/1720-21 yılında Kilis'te doğmuştur. Kilis dışına çıkmamasına rağmen tezkirelere girme başarısı gösteren Mustafa Rûhî'nin bir divan tertip ettiği nakledilse de henüz divanına ulaşılamamıştır. Yaptığımız araştırmalarda Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3259 numarada kayıtlı bir mecmuada Kilisli Mustafa Rûhî'ye ait kaside, gazel, müfred ve tarih manzumelerine rastladık. Bu çalışmada Kilisli Mustafa Rûhî'nin bahsi geçen mecmuada yer alan hikemî ve âşıkâne tarzda yazılmış dokuz gazelinin genel özellikleri üzerinde durulacak ve bu gazellerin çevriyazılı metinleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kilisli Mustafa Rûhî, mecmua, gazel, çevriyazı.

Abstract

Rûhî whose actual name is Mustafa born in Kilis in 1133/1720-21. Even though Mustafa Rûhî never traveled outside of Kilis he was able to be in tezkires and it is reported that he owned a divan but we have not been able to locate it yet. On our research we found kaside, gazel, mufred and date manzumes belonged to Mustafa Rûhî in National Library with registration number 06 Mil Yz. A 3259. In this study we will focus on the general properies of the nine gazels of the Mustafa Rûhî that located in mentioned journal written in hikemi/wisdom and asikhane/amatory style and transcribed texts of these gazels will be given.

Keywords: Mustafa Rûhî from Kilis, journal, gazel, transcribed texts

Giriş

Mecmua kelimesi Arapça "cemʿ (جمع)" kökünden türemiş olup "*toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi; seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitaplar*" (Devellioğlu, 2015: 689) anlamına gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak mecmua, "defter, türlü konuların bir araya getirildiği yazıları içine alan kitap, şiir defteri" anlamlarında kullanılmaktadır (Kut, 1986:170; Aydemir 2001: 148). Mecmualar, başlangıçta birçok bakımdan benzediği cönk gibi ayetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilahiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilaç tariflerinin ve faydalı bilgilerin (fevâid), notların, tarihî belge ve kayıtların (tevârih) derlendiği bir not defteri hâlinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği kazanmıştır (Uzun, 2003: 265).

Agah Sırrı Levend (1984: 166-167) mecmuaları; 1. Nazire Mecmuaları, 2. Meraklılarınca toplanmış, birer antoloji niteliğinde seçme şiir mecmuaları, 3. Türlü konulardaki risalelerin bir araya getirilmesiyle oluşan mecmualar, 4. Aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualar, 5. Tanınmış kişilerce hazırlanmış, birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualar şeklinde tasnif ederken Günay Kut (1986: 170-72); 1. Nazire Mecmuaları, 2. Seçme şiir mecmuaları (mecmû'a-i eş'âr, mecmû'a-i devâvin) 3. Aynı konu ile ilgili eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan mecmualar (mecmû'a-i edviyye, mecmû'a-i tevârih, mecmû'a-i mu'ammeyât, mecmû'a-i münşeât, mecmû'a-i resâil gibi) 4. Karışık yani manzum ve mensur veya farklı dillerle yazılmış parçalardan oluşan mecmualar, 5. Derleyeni belli mecmualar (Ömer bin Mezid, Mecmû'atü'n-nezâ'ir; Eğirdirli Hacı Kemal, Câmi'ü'n-nezâ'ir; Edirneli Nazmî, Mecmû'atü'n-nezâ'ir; Pervâne Bey Mecmû'ası; Budinli Hisâlî, Metâli'u'n-nezâir) şeklinde sınıflamıştır. Çeşitli konularda düzenlenmiş farklı mecmualar bulunsa da bizim ilgi alanımıza daha çok edebî ürünleri içeren mecmualar, özellikle de şiir mecmuaları girmektedir.

* Doç. Dr., Fırat Üni. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. ELAZIĞ senerhasan@gmail.com

Şiir mecmualarının edebiyat tarihi açısından büyük bir öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Mecmuaların bu öneminden dolayı Fatih Köksal, "öncelikli olarak şiir mecmuaları, nihaî olarak da edebiyatla ilgili -cönkler de dâhil olmak üzere- bütün mecmuaların ayrıntılı tasnif ve dökümlerinin yapılması"nı hedefleyen "Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi (MESTAP)" adıyla ciddi bir proje hayata geçirmiş bulunmaktadır. Bu projenin tanıtımını dile getiren yazısında Köksal, mecmuaların önemini detaylı bir şekilde anlatmaktadır (bk. Köksal 2012).

Bazen edebiyat tarihinin asıl kaynaklarına yardımcı olmaları, bazen de yegâne kaynak olarak işlev üstlenmeleri açısından mecmualar, edebiyat tarihinde büyük bir boşluğu doldurur. Edebiyat tarihinin birinci dereceden kaynakları olan tezkirelere yansımamış birçok şair, şiir, tür ve belgeyi barındırdıklarından mecmualar, edebiyat tarihinin vazgeçilmez kaynakları arasında sayılır (Aydemir 2007: 123). Bugün basılı divanlarda olmayan bazı şiirlere; tezkirelerde yer almayan, divanı veya şiirleri hakkında bir bilgimiz olmayan nice şairlere mecmualar vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Sözgelimi Beyhan Kesik (2012: 115-122) basılı divanlarda bulunmayan Bâkî mahlaslı şiirleri, Özer Şenödeyici (2012: 1925-1939) Nâilî'nin bilinmeyen şiirlerini mecmualardan tespit etmişlerdir. XVIII. yüzyıl şairlerinden Sâfî Mustafa'nın rubaileri "*Eş'âr*" adlı bir şiir defterinden (Doğan 2015: 443-464); XVII. yüzyılın önemli nesir ustası Nergisî'nin kaside ve gazelleri (Selçuk 2014a, Selçuk 2014b) ile XVIII. yüzyıl şairlerinden Şefîk Mehmed'in kaside ve gazelleri (Selçuk 2015a: 1-13, Selçuk 2015b: 27-58) çeşitli şiir mecmualarından hareketle tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla şiir mecmuaları beğenilen, tanzîr edilen manzumeleri, çeşitli sebeplerle divanlara alınmamış şiirleri de barındırması yönüyle son derece önemli kaynaklardır. Bu kaynaklar vasıtasıyla kendi döneminde veya daha sonraki dönemlerde öne çıkan şiirleri tespit etmek ve bu vesileyle devrin edebî yapısını değerlendirirken somut veriler elde etmek mümkün olabilmektedir (Tanyıldızı 2012: 224).

Çalışmamıza konu olan Mustafa Rûhî'nin, Kilis ve bugün Suriye sınırları içinde kalan Azez ayanlarından Daltaban-zâde Mehmet Ali Paşa'nın idareciliği döneminde Kilis ve çevresinde sergilemiş olduğu bazı uygulamaları hakkında günümüze ışık tutan ve belli bir zaman zarfında Kilis ve çevresinde cereyan eden bazı olayları ayrıntıları ile aktarması hasebiyle tarihe tanıklık eden bir metin hüviyetindeki "Târih-i İbret-nümâ" isimli manzumesi şahsi kütüphanemizde bulunan bir şiir mecmuasından (Şener 2013: 33-50), bu makalenin konusu olan Mustafa Rûhî'nin gazelleri de yine başka bir şiir mecmuasından tespit edilmiştir.

Kilisli Mustafa Rûhî

Kilis eşrafından Çelebizâde ailesine mensup olan Rûhî'nin asıl adı Mustafa'dır. 1133/1720-21 yılında Kilis'te doğan Rûhî, Kilis'te yetişen âlimler silsilesinin öncüsü sayılan ve Çekmecelizâde olarak bilinen Hacı Mustafa Efendi'nin derslerine katıldı ve ondan icazetname aldıktan sonra Güllü Camii Medresesinde dersler vermeye başladı (Kilisli Kadri 1932: 142, 150). Rûhî, doğum yeri olan Kilis'te 1213/1798-99 yılında vefat etti. Surûrî, Rûhî'nin ölümüyle ilgili olarak şu tarih mısraını yazmıştır: *"Cihândan Mustafa Rûhî Efendi göçdü cennete"* (Çınarcı 2007: 63).

Arif Hikmet Bey'in bildirdiğine göre Mustafa Rûhî, âlim ve sâlih bir kişi; yetenekli bir şairdir. Vefat ettiğinde yaşı sekseni geçmiştir. Dönemindeki devlet adamlarının ve gezip dolaştığı Halep gibi bazı bölgelerdeki halkın teveccühüne mazhar olmuş, ziyadesiyle izzet ve ikram gömüştür (Çınarcı 2007: 63).

Mustafa Rûhî'nin, "*Türkçe, Arapça ve Fârisîce lisanlarının edebiyatına vâkıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir*" olduğunu söyleyen Kilisli Kadri (1932: 150), "*divan edebiyatını örnek ittihâz ederek yazdığı eş'ârı içinde hakîmâne ve Fuzûliyâne parçalar vardır*" demektedir.

Eserleri konusunda Arif Hikmet Bey, "*Pend-i Attâr üzerine Rûhü'ş-şurûh nâm bir şerh-i 'azîmi ve on cüz'i mütecâviz dîvân-ı eş'ârı var imiş. Âsârından bu târîh-i ra'nâya dest-res olduk*" diyerek

Rûhî'nin, 1173/1759-1760 yılında Şam'da meydana gelen deprem münasebetiyle yazmış olduğu meşhur "*Zelzele Manzumesi*"nden[1] aşağıdaki tarih mısraını nakletmektedir:

"*Gece sâ'at ikide zelzele yıkdı Şâm'ı*" (1173) (Çınarcı 2007: 63).

Kilisli Kadri (1932: 150-155) Mustafa Rûhî'nin, *Rûhu'ş-şurûh*, *Dîvân*, *Ta'bîr-nâme*, *İnşâ* ve *Kur'an-ı Kerim Havâssı* olmak üzere beş eserinden bahsetmekte ve bunların matbu olmadığını, yazma nüshalarının Mustafa Rûhî'nin çocuklarında bulunduğunu söylemektedir. Bu eserlerden Attar'ın Pend-nâme'sinin şerhi olan *Rûhu'ş-şurûh* günümüze ulaşmış ve bu eser üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır (Ün 2007). *İnşâ*'sı da yakın zamanda tarafımızdan tespit edilmiştir. [2] Diğer üç eserine henüz ulaşılamamıştır.

1. Gazellerin Genel Özellikleri

Mustafa Rûhî'nin çalışmamıza esas olan şiirleri, Milli Kütüphane 06 Mil Yz. A 3259 numarada kayıtlı olan *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid* adlı mecmuada bulunmaktadır. Mecmuanın her sayfası numaralandırılmış olup Mustafa Rûhî'ye ait olan gazeller 165, 174-177, 189, 242, 247, 256, 259. sayfalarda yer almaktadır. Mecmuanın künyesindeki notlar bölümünde Ruhî-i Kilisî ifadesi ile verilen bu sayfa numaralarından 242 ve 249. sayfalardaki gazellerin Bağdatlı Rûhî'ye ait oldukları tespit edilmiştir. Bu durum diğer gazellerin de Bağdatlı Ruhî'ye ait olabileceği şüphesini uyandırdığından Bağdatlı Rûhî'nin basılı divanı incelenmiş ve divanda söz konusu gazellere rastlanmamıştır.

Mecmuada Kilisli Mustafa Rûhî'ye ait toplam dokuz gazel bulunmaktadır. Bunlardan birinin başında "Rûhî-i Kilisî" ibaresi yazılı iken (G. 9), birinde "Nazîre-i Rûhî" (G. 8), birinde "Gazel-i Rûhî" (G. 3), altısında da sadece "Rûhî" (G. 1, 2, 4, 5, 6 ve 7) yazılıdır. Mecmuadaki gazellerin beşi 5, ikisi 6, diğer ikisi de 7 beyitten oluşmaktadır.

Tablo 1: Gazellerin mecmuadaki sayfa numaraları ve beyit sayıları.

Gazel No	Başlık	Sayfa Numarası	Beyit Sayısı
1. Gazel	Rûhî	174	5
2. Gazel	Rûhî	174	6
3. Gazel	Gazel-i Rûhî	175	6
4. Gazel	Rûhî	175	7
5. Gazel	Rûhî	176	7
6. Gazel	Rûhî	176-177	5
7. Gazel	Rûhî	189	5
8. Gazel	Nazîre-i Rûhî	242	5
9. Gazel	Rûhî-i Kilisî	247	5

Mustafa Rûhî, gazellerinde geleneğe uygun bir dil kullanmıştır. Genelde ikili terkiplere yer veren Mustafa Rûhî, üçlü terkipleri daha az kullanmıştır. Dörtlü terkiplere fazla yer vermemiştir (üç tane). Terkiplerin çoğunun istiare ve teşbih sanatlarına dayalı olduğu görülmektedir.

İkili terkipler: rūḥ-ı musavver, şarāb-ı nāb, pervāz-ı ḫayāl, evc-i viṣāl, murġ-ı dil, fikr-i ḫayāl, ẕevḳ-i maḳāl, şevḳ-i viṣāl, üstāẕ-ı süḫanver …

Üçlü terkipler: safā-yı nūş-ı laʿl, ḫāl-i zār-ı mübtelā, üftāde-i çāh-ı ẕeḳan, cām-ı leb-i laʿl, bāde-i gül-reng, lāʿl-i şeker-pāre, dil-i meh-pāre, aġyār-ı kerem-dīde, Rūḥī-i ġam-ḫᵛār, sākin-i künc-i ḫaḳīḳat, mālik-i mülk-i kemâl, naḫl-i dil-ārā, naẕar-ı ʿālem-i bālā.

Dörtlü terkipler: keyfiyyet-i cām-ı mey-i aḥmer, esrār-ı nikāf-ı ġam-ı ʿaşḳ, rehn-i mey-i gül-gūn.

[1] Zelzele Manzumesi için bk: Seyfettin Başçıllar, (ty.); *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, Kilis Kültür ve Dayanışma derneği yayınları. s. 9-14.

[2] Yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz Kilisli Mustafa Rûhî'nin *İnşa*'sı tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

Ağır ve ağdalı bir dilin kullanılmadığı gazellerde bazen "*Cānā baña bu ʿaşḳile n'itdiñse sen itdiñ / Āzāde iken boynuma zülfüñ resen itdiñ*" gibi günlük konuşma diline yakın canlı ve ahenkli ifadelerin varlığını da görüyoruz. Yine "*Yārim gibi bir gözleri mestāne bulunmaz*" gibi bir çırpıda söylenmiş intibaı veren, vezin açısından kusursuz mısralar da dikkatimizi çeken hususlardandır.

Dokuz gazelin sekizinde redif kullanmış olan Mustafa Rûhî, redifleri "*gerek oldu, -ı neylersin, itdiñ, bulunmaz (iki gazelde), çeker, ola, -mı değil*" gibi eylem bildiren Türkçe kelimelerden seçmiştir.

Klasik şiirde ahengi sağlayan unsurlardan biri paralel yapıların kullanılmasıdır. Mustafa Rûhî de zaman zaman mısra başlarında ön yineleme ve paralel yapıları kullanarak şiire ritmik bir hava kazandırmıştır.

Taḥṣīl-i umūr itmeniñ esbābı çoḳ ammā
Tekmīl-i umūr eylemege zer gerek oldı (G.1/2)

Bir sencileyin lāʿl-i şeker-pāre bulunmaz
Bir bencileyin ʿāşıḳ-ı bī-çāre bulunmaz (G.6/1)

Dildār odur ki kāmil ola ehl-i ḥāl ola
Server odur ki mālik-i mülk-i kemāl ola (G.8/1)

Bir musammat gazel olan beşinci gazelde iç kafiyelerle ritmik ahengin sağlandığını görmekteyiz (bk.G.5).

Mustafa Rûhî'nin gazellerinde genel olarak hikemî üslubun hâkim olduğunu görüyoruz. Bundan dolayıdır ki Mustafa Rûhî, şiirlerinde sanat yapma endişesinden ziyade anlamı ön plana çıkarmıştır diyebiliriz. Çoğunlukla mecaz, teşbih, istiare, iham, tevriye gibi edebî sanatları kullanarak şiirine bir anlam derinliği katmıştır.

Mustafa Rûhî'nin şiirlerinde günlük hayattan kesitlere de rastlanmaktadır. Rûhî, yaşadığı dönemde hacamat yolu ile hastalardan kan alma işinin berberler tarafından yapıldığını şu şekilde dile getirmektedir:

Ḳāmeti ʿarʿar gibi zülfi de ecder gibi
Şīşe-i berber gibi ġamzeden ol ḳan çeker (G.5/3)

Vezin-Kafiye

Kilisli Mustafa Rûhî, dokuz gazelin dördünde *Mef'ûlü / Mefâ'îlü / Mefâ'îlü / Fe'ûlün*; ikisinde *Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün* kalıbını kullanmış; *Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'îlü / Fâ'ilün, Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün, Müfte'ilün / Fâ'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün* kalıplarını ise birer gazelde kullanmıştır. Mustafa Rûhî'nin aruzu uygulamada başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2: Gazellerin kullanılan kalıpları.

Kalıplar	**Gazeller**
Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	G.7, G.9
Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'îlü / Fâ'ilün	G.8
Mef'ûlü / Mefâ'îlü / Mefâ'îlü / Fe'ûlün	G.1, G.3, G.4, G.6
Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün	G.2
Müfte'ilün / Fâ'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün	G.5

Mustafa Rûhî, mecmuadaki dokuz gazelin üçünde mücerred (-r, -n, -â); beşinde mürdef (-âb, -âne, -ân, -âre, -âl,)[3]; birinde de mukayyed (-ende)[4] kafiye kullanmıştır. Mürdef kafiyeli gazellerin beşinde de ridf harfi elif (-âb, -âne, -ân, -âre, -âl)dir. Gazellerin biri hariç sekiz gazelde redif kullanılmıştır. Rediflerin tamamı Türkçe kelimelerle kurulmuştur.

Tablo 3: Gazellerde kullanılan kafiye ve redifler.

Gazel No	Kafiye			Redif
	Mücerred	Mürdef	Mukayyed	
G.1	-r	---	---	gerek oldu
G.2	---	-âb	---	-ı neylersin
G.3	-n	---	---	itdin
G.4	---	-âne		bulunmaz
G.5	---	-ân	---	çeker
G.6	---	-âre		bulunmaz
G.7	---	---	-ende	---
G.8	---	-âl	---	ola
G.9	-â	---	---	-mı degil

2. Mecmuada Yer Alan Gazeller

-1-

Mefʿūlü / Mefāʿīlü / Mefāʿīlü / Feʿūlün
— — • / • — — • / • — — • / • — —

[174] 1 Ruḫsārına yāriñ ḫaṭ-ı zīver gerek oldı
Dildār olanıñ her biri dil-ber gerek oldı

2 Taḥṣīl-i umūr itmeniñ esbābı çoḳ ammā
Tekmīl-i umūr eylemege zer gerek oldı

3 Zāhid seni bilmem hele ben ʿāşıḳ-ı zāra
Bir sīm-beden rūḥ-ı muṣavver gerek oldı

4 Yārān-ı ṣafā seyrine ey sāḳī-i pür-feyż
Keyfiyyet-i cām-ı mey-i aḥmer gerek oldı

5 Ḥall itmege esrār-ı nikāf-ı ġam-ı ʿaşḳı
Rūḥī gibi üstāẕ-ı süḥanver gerek oldı

-2-

Mefāʿīlün / Mefāʿīlün / Mefāʿīlün / Mefāʿīlün
• — — — / • — — — / • — — — / • — — —

1 Gözüm ol çeşm-i mesti(?) yād idüp ḫūn-ābı(?) n'eylersin[5]
Ṣafā-yı nūş-ı laʿlin gör şarāb-ı nābı n'eylersin

[3] Kafiyeyi oluşturan revî, harekeli ve harekesiz olmak üzere ikiye ayrılır. "…bahâ**r**" ve "…ezhâ**r**" kelimelerindeki "r"ler" harekesiz revi; "…kemâ**le**" ve "…hayâ**le**" kelimelerindeki "le"ler de harekeli reviye örnektir (Saraç 2011: 139). Bu düşünceden hareketle mürdef kafiyeye örnek verdiğimiz "-âne, -âre"deki "ne" ve "re" harfleri harekeli revî olarak değerlendirildiğinden bu iki örnek, "reviden önce **ridf** (=â, û, î) bulunan kafiye çeşidi" olan mürdef kafiye kabul edilmiştir.

[4] Mukayyed kafiye, revi ve kayddan (reviden önce gelen ve kendinden sonra ünlü/hareke bulunmayan sakin/sessiz harften) meydana gelen kafiyedir. Örneğimizdeki revi harfi "de" (harekeli revi), kayd harfi de "n"dir.

[5] 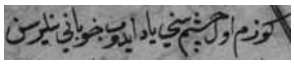

2 Görürken ḥāl-i zār-ı mübtelāsın ol perī-peyker
Beyān-ı mā-cerāda luṭf yoḳ işrābı n'eylersin

3 Vefāsız āşnānıñ ḳuyruġın dögmek münāsibdir
Saña bu demde ġam-ḫ^{v}ār olmayan ahbābı n'eylersin

4 Maʿārif ḳadrin añlar ḳalmamışdır bu fenā içre
ʿAceb bilsem bu deñlü muṣṭaliḥ elḳābı n'eylersin

5 Seni selb eyleyüp aġyāra dostluḳ ʿarż iden ḫūbuñ
Çeküp bī-hūde derdin zaḥmet-i īcābı n'eylersin

6 Bilād-ı ġayra nisbet cennetāsālikde ey Rūḥī
Hele inkār olunmaz şehr-i ʿAyıntābı n'eylersin

[175] -3-

Mefʿūlü / Mefāʿīlü / Mefāʿīlü / Feʿūlün
— — • / • — — • / • — — • / • — —

1 Cānā baña bu ʿaşḳile n'itdiñse sen itdiñ
Āzāde iken boynuma zülfüñ resen itdiñ

2 Pervāz-ı ḥayāl eyler iken evc-i viṣāle
Murġ-ı dilim üftāde-i çāh-ı ẕeḳan itdiñ

3 Sevdāña düşen ʿāşıḳıñ aḥvālini ey şūḫ
End[ū]h [u] ġam-ı firḳat [ü] derd ü miḥen itdiñ

4 Rehn-i mey-i gül-gūn içün ey sāḳī-i devrān
Ṣoyduñ niçe mestāneyi[6] bī-pīrehen itdiñ

5 Hengām-ı bahār içre sen ey ġonçe-i nev-ḫīz
Teşrīf-i ḳudūmuñ ile zeyn-i çemen itdiñ

6 ʿUşşāḳa dimişsin iderim vaʿd[7] liḳālar
Cānā bu umulmaz keremi sen neden itdiñ

-4-

Mefʿūlü / Mefāʿīlü / Mefāʿīlü / Feʿūlün
— — • / • — — • / • — — • / • — —

1 Yārim gibi bir gözleri mestāne bulunmaz
Cām-ı[8] leb-i laʿli gibi mey-ḫāne bulunmaz

2 Bī-şübhe bu ʿaṣr içre mevāʿid-i kibāra
Ümmīd eden ādem gibi dīvāne bulunmaz

3 Olmaz bilürüz her süḫan āṣār-ı ṭabīʿat
Çün her ṣadef içre dür-i yek-tāne bulunmaz

4 Yuyup ṭaramaḳ isteriz ol āfeti ammā
Ol zülf-i perīşāne gibi şāne bulunmaz

5 Bir devrde geldik bu ḫarābāt-ı fenāya
Nūş eyleyecek bir ṭolu peymāne bulunmaz

6 Bu şehr[i] ser-ā-pā aradım meşrebim üzre
Ārām idecek gūşe-i kāşāne bulunmaz

[6] Belirtme eki mestāneʾi şeklinde hemze ile gösterilmiştir.
[7] "vaʿde" şeklinde yazılmış kelime anlam gereği "vaʿd" şeklinde okundu.
[8] Metinde cām kelimesinden sonra ve (و) bağlacı yazılıdır.

[176] 7 Taʿmīr ise maḳṣūd aña bir ḫāne-i maṭbūʿ
Yapsun dil-i Rūḥī gibi vīrāne bulunmaz

-5-

Müfteʿilün / Fāʿilün / Müfteʿilün / Fāʿilün
— • • — / — • — / — • • — / — • —

1 Hīç ḫaberiñ var mı bu dil ġam-ı hicrān çeker
Dost ise sū-be-sū fikrini her ān çeker

2 Nān ü nemekden geçip bāde-i gül-reng içip
ʿĀşıḳa çoḳ kīn biçip zülf-i perişān çeker

3 Ḳāmeti ʿarʿar gibi zülfi de ecder gibi
Şīşe-i berber gibi ġamzeden ol ḳan çeker

4 Fikr-i ḫayāli ile ẕevḳ-i maḳāli ile
Şevḳ-i viṣāli ile ḫastaları cān çeker

5 Ḫāk-i rehinden[9] nişān bulsa eger ʿāşıḳān
Dīdesine her zamān kü[ḥ]l-i Ṣıfahān çeker

6 Cevrini eyler mezīd cānımız eyler ḳadīd
Ṣan bizi bu vaḳt-ı ʿīd ḥācıya ḳurbān çeker

7 Ṣoḥbet-i reʾfet için derd-i maḥabbet için
Dil-i ṣadef Rūḥiyā ḳatre-i nīsān[10] çeker

-6-

Mefʿūlü / Mefāʿīlü / Mefāʿīlü / Feʿūlün
— — • / • — — • / • — — • / • — —

1 Bir sencileyin lāʿl-i şeker-pāre bulunmaz
Bir bencileyin ʿāşıḳ-ı bī-çāre bulunmaz

2 Bir dil-bere dil virmege çoḳdan hevesim var
Bir kān-ı vefā [bir] dil-i meh-pāre bulunmaz

[177] 3 Aḥvālimiz ol dil-bere ʿarż eylemedikçe
Ḥaḳḳā dil-i nā-çārımıza çāre bulunmaz

4 Dāmānına rū-māl idi maḳṣūdumuz ammā
Aġyār-ı kerem-dīde[de]n āvāre bulunmaz

5 Aġyār o meh ḳanda ararsa bulunurmuş
Kūyunda velī Rūḥī-i ġam-ḫ^{v}āre bulunmaz

-7-

Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilün
• • — — / • • — — / • • — — / • • —

[189] 1 Ḫalḳa kīn eyleme var ise belāġāt sende
Seni ḳadḥ ideni sen medḥ ile [it] şermende

2 Aġlama kimseye ḥāliñ baña raḥm eyle diyü
Cehd ḳıl ḳılmasın üstüne [bu] ʿālem ḫande

---

[9] şeklinde yazılan kelime vezin gereği "rehinden" olarak okundu.
[10] Metinde "insān" şeklinde yazılan kelime anlam gereği "nisān" olarak okundu.

3 Sedd ider ḳarrını āḫir kişiniñ ser-keşlik
Ser-firāz olur ol āḫir ola çün efgende

4 Ehl-i ʿirfān ile külḫanda geçinmek yegdir
Cühelā ile ḫużūr eylemeden gülşende

5 Sākin-i künc-i ḥaḳīḳat olagör ey Rūḥī
Nefs içün ʿārif olan cāhile olmaz bende

[242] -8-

Mefʿūlü / Fāʿilātü / Mefāʿīlü / Fāʿilün
— — • / — • — • / • — — • / — • —

1 Dildār odur ki kāmil ola ehl-i ḥāl ola
Server odur ki mālik-i mülk-i kemāl ola

2 Olsa viṣālüñ ellere va'llāhi sevdiğim
ʿĀlemde ölmemek [ola] ölmek muḥāl ola

3 Dil-dāde ger merām-ı viṣālüñ durur müdām
Görme revā ki dilde melāl-i viṣāl ola

4 Olmam melūl göñlüm eger elemüñ ola
Ol lāle-rū ki her dem aña mekr ü āl ola

5 Rūḥī müdām laʿlüñe meddāḥdur eger
Kârger-i medḥiñ[11] [olmasa] ʿālemde lāl ola

[247] -9-

Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilātün / Feʿilün
• • — — / • • — — / • • — — / • • —

1 Niye ṣalınmaz o ḳad naḫl-i dil-ārā mı degil
Niçün açılmaz o leb ġonca-i raʿnā mı degil

2 Naẓar-ı ʿālem-i bālā yeridir ehl-i naẓarıñ
N'ola baḳsam ḳadiñe ʿālem-i bālā mı degil

3 Ḫūblar ṣadre geçirse n'ola ol servi ḳadi
Geliñ inṣāf idelim cümleden aʿlā mı degil

4 Ẓevḳımı ḳılma taʿaccüb ġam-ı hicrānında
İçdigim ḫūn-ı ciger bāde-i ḫamrā mı degil

5 Gülşen-i kūyuñı Rūḥī n'ola ger dutsa maḳāl
Ṭabʿ-ı güyāsı mı yoḳ bülbül-i şeydā mı degil

Sonuç

Mustafa Rûhî, Kilis dışına çıkmamasına rağmen tezkirelere girme başarısı göstermiş bir şairdir. Mustafa Rûhî'den bahseden kaynaklar güçlü bir şair olduğuna işaret etmişler, şiirlerindeki hikemî ve âşıkâne üslûp üzerinde durmuşlardır.

Divanı tespit edilemeyen Mustafa Rûhî'nin şiirleri, Milli Kütüphane 06 Mil Yz. A 3259 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid* adlı mecmuada yer almaktadır. Bu mecmuada Mustafa Rûhî'nin kaside, gazel, müfred ve tarih manzumeleri bulunmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız gazellerde hikemî ve âşıkâne üslûbun hâkim olduğu görülmektedir. Dokuz gazelin üçünde mücerred, üçünde mürdef ve üçünde de müesses kafiye kullanan Mustafa Rûhî, bu gazellerin sekizinde redif

11 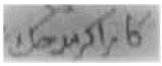

kullanmıştır. Rediflerin tamamının eylem bildiren Türkçe kelimelerden oluşması dikkat çekmektedir. Mustafa Rûhî'nin aruzu uygulamada başarılı olduğu görülmektedir.

Şiir dilindeki sağlamlık, mahalli söyleyişler, kafiye ve aruz uygulamaları, onun başka şiirlerinin de bulunduğunu, hatta kaynaklarda belirtildiği üzere divan sahibi bir şair olduğunu ispat eder niteliktedir. Divanı veya en azından başka şiirleri tespit edildikçe onun şiir dili ve üslubu hakkında daha net çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

Aydemir, Yaşar (2001), "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig*, S.19, s.147-156.

Aydemir, Yaşar (2007), "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler", *Turkish Studies- Türkoloji Araştırmaları*, S. 2/3, s. 122-137.

Aydemir, Yaşar- Nesrin Sağlam (2012), "Mecmualar Aynasında Nâbî", *Şair Nâbî*, Editör: Ali Fuat Bilkan, Ankara.

Çınarcı, M. Nuri (2007), *Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.

Devellioğlu, Ferit (2015), *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Doğan, Ahmet (2015), "XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Safî Mustafa ve Rubaileri", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4, p. 443-464.

Kesik, Beyhan (2012), "Bazı Şiir Mecmualarından Hareketle Basılı Divanlarda Bulunmayan Bâkî Mahlaslı Şiirler", *Adıyaman Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl 5, Sayı 9, s.115-122.

Kilisli Kadrî (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

Köksal, Fatih (2012), "Şiir Mecmûalarının Önemi ve Mecmûaların Sistematik Tasnifi Projesi" (MESTAP)". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII- Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı.* Haz. Hatice Aynur ve öte. İstanbul: Turkuaz Yayınları. 411-434.

Köksal, Fatih, MESTAP, https://mecmualar.tr.gg/MESTAP-Projesi-Hakk%26%23305%3 Bnda.htm (E.T. 25.07.2017)

Kut, Günay (1986), "Mecmualar", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: Dergâh, s. 170-173.

Levend, Âgâh Sırrı (1984), *Türk Edebiyatı Tarihi I,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Saraç, M.A. Yekta (2011), *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Selçuk, Bahir (2014a), "Bir Şehir Medhiyesi: Nergisînin Saray Kasidesi". *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3 Autumn. S.27-39.

Selçuk, Bahir (2014b), "Şiir Mecmûalarında Nergisî'nin Türkçe Gazelleri ve Bu Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.12, s.1-20.

Selçuk, Bahir- Mesut ALGÜL (2015a), "Şefîk Mehmed'in Kasideleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, s. 27-58.

Selçuk, Bahir- Mesut ALGÜL (2015b), "Şefîk Mehmed'in Gazelleri", *International Journal of Language Academy*, Volume 3/2 Summer 2015 p. 1-13.

Şener, Hasan (2013), "Tarihe Tanıklık Eden Bir Manzume: Kilisli Rûhî'nin Târîh-i İbret-Nümâ'sı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 23 (1), s. 33-50.

Şener, Hasan (2014), "Tezkirelerde Adı Geçen Kilisli Divan Şairleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 24 (1), s. 33-47.

Şenödeyici; Özer (2012), "Nâilî'nin Bilinmeyen Şiirleri ve Onlar Hakkında Bazı Mülahazalar, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 7/1 Winter 2012, p.1925-1939, Turkey.

Tanyıldızı, Ahmet (2012), "Şiir Mecmûalarının Neşri Hakkında", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5/1, s.224-239.

Uzun, Mustafa (2003), "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 265-268.

Ün, Cumhur (2007), *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Ruhu'ş-şurûhu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 53-76, ELAZIĞ-2017

7. SINIF SOSYAL BİLGİLER KAZANIMLARININ YERİNDELİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of Social Studies Curriculum Attainments' Suitability for 7th Grade Students

Cihan KARA[1]

Özet

Bir öğretim programındaki aksaklık ve eksikliklerin belirlenmesinde yapılacak iş programın değerlendirilmesidir. Bir öğretim programının en önemli öğesi ise kazanımlardır. Bu araştırmanın amacı 2004 İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programının genel hedefler de dâhil olmak üzere kazanımlarının (özel hedefler) ön-son test sonuçlarına ve öğretmen görüşlerine göre yerindeliğinin, etkililiğinin değerlendirilmesidir. Öğrenciler için deneysel araştırma türleri içinde yer aldığı kabul edilen ön-deneysel (pre-experimental) araştırma türü kapsamındaki Tek grup öntest ve sontest yöntemi kullanılmıştır. İlköğretim sosyal bilgiler 7.sınıf programının (SBÖP) ikinci yarıyıl kazanımlarını değerlendirmek için, araştırmacı tarafından geliştirilen geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmış bir başarı testi öğrencilere ön test ve son test olarak uygulanmış ve "t" değeri istatistiksel olarak manidar bulunmuştur. Buna göre kazanımların kısmen gerçekleştiği söylenebilir. Bazıları hariç genel olarak kazanımların yerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan özellikle süreç odaklı program geliştirme yaklaşımlarında öğretmen görüşleri vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada ilgi çekici veriler ve programcılara önemli dönütler sağladığı düşünülen öğretmen görüşleri ise beşli likert tipinde geliştirilen, KMO değeri .90 , Barttlet testi sonucu 2432.066; Cronbach Alpha katsayısı .93 olan 26 maddeden ve dört alt boyuttan oluşan öğretmen görüşleri ölçeğiyle tespit edilmiş, yorumlanmıştır. Her iki veri kaynağından elde edilen bulgulara göre de öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazanımlar, öntest ve sontest puanları, öğretmen görüşleri, sosyal bilgiler programı.

Abstract

There is need the assessment of curricula to determine its mistakes and flaws. The attainments are the most important element of a curriculum. The present study aims to evaluate attainments of 7th grade social studies curriculum in terms of their suitability and efficiency according to pre-test and teacher views. The One Group Pre-Test Post-Test Design, one of the experimental research, was employed for students. Developed by researcher reliability and validity studies conducted, the average difficulty of .55 ; KR- 20 reliability coefficient of .90, which is an achievement test as applied to the students pre-test and final test and the "t" value was found significant to Primary Grade 7 social studies program (SSP) to assess the attainments of the second semester. Accordingly, it can be said that the attainments are partly realized. With the exception of some others, it has generally been reached that the attainments. On the other hand especially given the importance of process-oriented approach to program development and the data of this study, Teachers' perceptions were assessed through teacher perception scale which has .90 KMO, 2432.066 Barlett Test, .93 internal consistency coefficient, 26 items, and four sub-dimension. Findings of the research were discussed and interpreted through findings based on the two instruments.

Keywords: Attainments, pretest and posttest scores, teacher opinion, social studies program

---

* Bu çalışma 2013 yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretimi Bilim Dalı'nda yazar tarafından hazırlanan doktora tez araştırmasından özetlenerek hazırlanmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

[1] Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı,
E-Posta: cihankara@artvin.edu.tr.

GİRİŞ

Eğitim, bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreçte bireylere çeşitli bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırılır. Eğitim her felsefi sisteme ve psikolojik yaklaşıma göre farklı tanımlanmıştır. İdealistler eğitimi Tanrıya ulaşma sürecinde yapılan etkinlikler, Realistler insanı toplumun başat değerlerine göre yetiştirme süreci, Marksistler çelişkiyi en aza indirip üretimde bulundurma süreci, Pragmatistler yaşantılar yoluyla kişide istendik davranış değişikliği yaratma süreci, Varoluşçular ise insanı sınır duruma getirme süreci olarak ele almışlardır (Sönmez, 2009, s. 5). Ayrı ayrı odaklı fakat bütün tanımların ortak yanı eğitimin bir değişim ve değiştirme süreci olduğudur. Bu süreç yalnızca bireysel olarak değil aynı zamanda toplumsal olarak değişimi de ifade etmektedir.

Günümüzde insan gücünün eğitilmesi, ekonomik kalkınmanın temelini oluşturmaktadır. Nitelikli insan gücü toplumsal ve ekonomik kalkınmanın itici bir kuvveti olarak tüm sektörleri etkilemektedir. Bilim, eğitim ve kalkınma, çağımızda olduğu kadar hiçbir zaman bu denli iç içe dinamikler olarak toplumların kaderini belirlememiştir. Çünkü yüzyıllar boyunca toplumsal-kültürel dünyamızı nasıl din ve dinsel kurumlar yönlendirip belirlemişse, Yeniçağdan bu yana bilim, yaşamımızı derinden etkileyen ve değiştiren bir konuma yerleşmiştir. Bu nedenle bilim hayatımızı derinden etkileyen toplumsal bir olgudur veya göstergedir (Günay, 2010, s. 153). Dolayısıyla çalışma alanı ne olursa olsun aslında her bilim dalı sebep olduğu sonuçlarla-değişimlerle sosyal kabul edilmelidir. Aslında bütün bilim faaliyeti temelinde sosyal olmaya mahkûmdur. Bilgi kolektif bir şeydir; bireyin ürünü değil, toplum ve kültürün ürünüdür. Bilginin varoluş temeli ise toplumdur. Bu önerme genelde sosyolojinin, özel olarak da bilgi sosyolojisinin temelinde yer alan ana düşüncedir (Arslan, 2007a, s. 16,17). Yeniçağdan başlayarak yakın çağda sosyal değişim normal kabul edilir edilmez, bu değişimin kontrolü ve örgütlenmesi yönünde büyük bir hareket başlamıştır. Sosyal bilimler, büyük ölçüde bu değişimleri anlama, yönlendirme ve kurumsallaştırmada işe koşulmak üzere ortaya çıkmıştır.

Sosyal bilimlerin doğuşunda nasıl ki toplumsal ve tarihsel olaylar belirleyici olmuşsa, sosyal bilgiler adı verilen disiplinin veya çalışma alanının ortaya çıkmasında da giderek karmaşıklaşan toplumsal yapıların ihtiyaçları etkili olmuştur. Sosyal bilgiler alanının sınırlarını çizme, işlev ve kapsamını belirleme çabaları, kısacası onu tanımlama birçok tartışmalara ve değişimlere yol açmıştır (Günay, 2010, s. 159). Sosyal bilgileri tanımlamak coğrafya ya da tarih gibi bir disiplini tanımlamaktan daha zordur; çünkü sosyal bilgiler disiplinler arası ve çok disiplinli bir alandır (Doğanay, 2002, s. 16). Her tanım sonuçta bir soyutlamadır. Tanımlama, tanımlanan şeyi yaşayan, tecrübe edilen ve bilinci harekete geçiren bir dinamik süreç olmaktan çıkararak belli bir perspektif içinde sabitleştirme çabasıdır (Tatar, 2004, s. 51). Sosyal bilgiler gibi gün geçtikçe sahası genişleyen ve yükü artan bir interdisipliner alanı sabitleme çabası tabii ki daha güç olacaktır.

2004 Sosyal Bilgiler programını hazırlayan MEB komisyonunun kapsamlı tanımına göre ise:

> Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgileri konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleşmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir. (MEB, 2005, s. 51)

Sosyal bilgiler bir yandan sosyal becerileri ve değerleri, öte yandan içeriği (tarih, coğrafya, vatandaşlık bilgisi…) öğretmeye çalışır. Bu nedenle, sosyal bilgiler öğretimi hakkındaki ders kitaplarında değer eğitimi, karakter eğitimi, işbirliği becerileri vb. bölümler vardır (Bacanlı, 2005, s. 47), Bu becerilerin ve eğitimin hedeflerine ulaşması hiç kuşkusuz öğretim programlarının hedeflerinin-kazanımlarının öğrenciye, konu alanına ve topluma uygun olmasıyla, yerindeliğiyle mümkündür.

Eğitim sistemimizde açık müfredat tutarsız ve çelişik bilgi ve uygulamalar içermektedir. Öğretilmek üzere seçilen konular ve ele alınan metinler hedeflerle çelişkili görünmektedir. Çelişkilerin yanında son ilköğretim programı değişikliğiyle kazanımların her uygulayıcıya aynı şeyi ifade etmesi biraz daha tartışmalı hale gelmiştir. Belirsizlik artmıştır. Mesela Aykaç ve Başar'ın (2005) araştırmalarında ulaştıkları bulgulara bakıldığında, eski programa göre bilgi yükünün azaltılması ve öğrencilerin etkinlikler yoluyla öğretim sürecinde aktif olmalarının sağlanmasına karşın, programda yer alan bazı kazanımların ölçülebilir ve gözlenebilir nitelikte olmadığı ve bazı etkinliklerin de kazanımları gerçekleştirecek nitelikte olmadığı yönünde olumsuz özellikler vurgulanmıştır. Kaldı ki hali hazırda hedefler için en yaygın ve ölçülebilir olan Bloom taksonomisini dahi - Cox'un çalışmasıyla - kullananların uzlaşma katsayılarının düşük olduğu görülmüştür (Bacanlı, 2005, s. 61-76). Yapılandırmacı öğrenme kuramını esas alan son ilköğretim reformunda, 1990'lı yıllardan itibaren bilimsel araştırmaların verilerine dayanılarak yapılan program geliştirme çalışmalarından elde edilen deneyimin ihmal edildiği düşünülmektedir. Örneğin 1998 Hayat Bilgisi Programı çağdaş program geliştirme süreçleri uygulanarak, yoğun emeklerle gerçekleştirilmişti. Aynı şekilde 2000'li yıllarda henüz yürürlüğe konan 4. ve 8. Sınıf Fen Bilgisi Öğretimi Programı'nın sonuçları bile alınmadan yeni programa geçilmiştir. Neticede Yeni İlköğretim Programının hazırlanmasında, önceki programın uygulayıcılarından ve uygulama sonuçlarından bilimsel bir süreç içinde dönütler alınmadığı görülmektedir (EPÖ, Profesörler Kurulu, 2005, s. 3-6).

Eğitim programı: "öğrenene, okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneğidir" (Demirel, 2008, s. 4). Bu düzenek insan yetiştirmeye yönelik olduğu için kimi düşünürlerce "yetişek" sözcüğü veya Latince etimolojik kökleri "izlenen yol" manasına uzanan "curriculum", "izlence" kelimesi kullanılmaktadır. Eğitim programı, öğretim programı ve ders programını içine alan, öğrencilerin eğitilmesinde işe koşulan her türlü faaliyetin sistematik bir planıdır. Eğitim programı bir programlama sürecidir ve "ne " sorusuna yanıt aranır. Onun kapsamında olan öğretim programı ise daha çok bir yöntem olup "nasıl" sorusuna cevap aranır (Yüksel, 2002).

Günümüzde her şey eskisinden çok daha fazla ve hızlı bir değişim, gelişim içerisindedir. Birey ve toplumun bu değişim ve gelişimleri sürekli izlemesi ve onlara uyum sağlama becerilerini geliştirebilmesi gerekmektedir (Güven, 2004, s. 9). Bu meyanda program geliştirme çalışmaları vazgeçilmez bir önem taşımaktadır. Bilindiği gibi program geliştirme, eğitim programının hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme öğeleri arasındaki dinamik ilişkiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle: Program geliştirme, hazırlanan programın uygulamada araştırma yoluyla devamlı geliştirilmesi, daha etkili duruma getirilmesi için yapılan tüm etkinliklerdir. Bu anlamda mükemmel, olmuş – bitmiş bir eğitim programı anlayışı mümkün olmadığı için program geliştirme, sürekli bir araştırma – geliştirme ameliyesi veya çabası olarak düşünülebilir (Akpınar, 2010, s. 31). Program geliştirme temel olarak program değerlendirmeye dayanır. Ancak program değerlendirme işi de gelişigüzel yapılmaz, doğruluğu çok uzun yıllardır denenmiş modellerle gerçekleştirilir.

Bu araştırmada ABD'de program değerlendirmeye yeni bir bakış açısı kazandıran R.Tyler'ın hedef dayanaklı değerlendirme modeli esas alınmıştır. 1933-1941 yılları arasında ABD'de R.Tyler lise programlarının yeniden gözden geçirilmesi amacıyla yürütülen proje ile hedef dayanıklı değerlendirme modelini geliştirmiş ve değerlendirme, hedeflere ulaşma derecesini tayin etme süreci olarak ele alınmaya başlanmıştı.

Araştırma konumuza esas olan 2004 sosyal bilgiler programındaki hedefler, programda genel amaçlar ve kazanımlar olarak tasnif edilmiştir. 1998 programındaki özel hedefler 2004 programında kazanımlar olarak adlandırılmıştır. Eski programda öğrencilerin bilgi, beceri ve tutumlarının net biçimde değerlendirilebilmesi için her hedef açıkça gözlenebilir ve ölçülebilir davranışlardan teşkil edilmişken 2004 programında bu gösterge davranışların yerine öğrencilerin doğrudan ya da dolaylı biçimde kazanmaları beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerler,

"kazanımlar" olarak belirlenmiştir. Programda kazanım kavramı "öğrenme süreci içerisinde, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar yoluyla öğrencinin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerler" şeklinde tanımlanmıştır (Özdemir, 2009, s. 36–37) . Hedefler, eğitim sisteminin bel kemiğini oluştururlar. Her aşamada önemli fonksiyonları olan hedefler, eğitim düzenini örgütleme, uygulama ve değerlendirme sırasında yön gösterici, seçici, eleyici birer ölçüt niteliğini taşırlar (Bilen, 2006, s.12).

Program değerlendirme çalışmalarında hedeflerin/kazanımların doğruluğu çoğunlukla bir sayıltı olarak kabul edilir ve öğrencilerin hedeflerine ulaşma derecelerine bakılır. Sonra bu programın etkililiğine karar verilir. Oysa program değerlendirme çalışmaları sırasında hedefleri doğru seçilmiş olarak kabul etmek yerine hedeflerin yerindeliğinin araştırılması program hakkında daha güvenilir kararlar verilmesine yardımcı olacaktır. Bir eğitim programının genel ve özel hedefleri değerlendirilirken hem programda yer alan hedeflerin yerindeliğinin sorgulanması hem de mevcut hedeflerden öğrenme eksikliği ve güçlüğü olanların belirlenmesi gerekir. Ayrıca halihazırda zaten öğrenilmiş olan hedeflerin tespiti ve programdan çıkarılması da önem taşır.

Eğitim açık bir sistem olarak vazgeçilmez bir öğe olan "dönüt"e her zaman ihtiyaç duyar. Çünkü dönüt, sistemin kendi kendini düzenlemesini sağlar. Yetişeklerin/eğitim programlarının dönütü ise kuşkusuz programlar ve öğelerinin yeterliği ve yerindeliği üzerine yapılacak akademik araştırmalardır. Bir öğretim programındaki aksaklık ve eksikliklerin belirlenmesi programın öğelerinin değerlendirilmesini gerektirir. Bu öğelerin birincisi ve en önemlisi hedefler/ kazanımlardır. Çünkü bir sistem olarak eğitim kazanımları gerçekleştirmek üzere kurulur. Özellikle süreç odaklı program geliştirme yaklaşımlarında süreç amaca, amaç öğrencilerin ihtiyaç ve eylemlerine göre belirlenmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımlarda uzman görüşünden çok öğrenci ve öğretmen görüşleri, onların duygu ve düşünceleri, kişisel tercihleri, kendileri ile ilgili algıları, programa ilişkin alınacak kararlara esas teşkil etmektedir (Erden, 1998, s. 5-24).

Sosyal Bilgiler Programıyla İlgili Araştırmalar

Bu çalışmanın amacı 2004 yılında hazırlanan ve 2005 yılından itibaren uygulamaya konulan ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programındaki kazanımların ön-son test sonuçlarına ve öğretmen görüşlerine göre yerindeliğini değerlendirmeye tabi tutmaktır. Zira sahada gittikçe artan sayıda derinlemesine ve ilgi çekici hususi konular (mizah, karikatür, kavram haritaları, mekan becerileri vs.) ihtiva eden çalışmaların yaygınlaşmasına; sosyal bilgiler alanının muhtelif konuları üzerine öğretmen adaylarının ve öğretmen görüşlerinin tespit ve analizine dayalı kıymetli araştırmalara karşın elde edilen farklı veya benzer bulguların genellikle birbirleriyle ilişkisiz bağlamlarda spesifik konuları açıklayıcı yardımcı-tali veya tek başına yalnız unsurlar halinde ele alındığı görülmektedir. (Koçoğlu, 2012), (Kan, 2012), (Ünlüer, 2008), (Demirkaya, 2008), (Alagöz, 2009), (Altun, 2010), (Er, 2010), (Pehlivan, 1997). Bununla birlikte program değerlendirme çalışmalarında, programın tüm öğelerini değerlendirme adına program öğelerine gereken ağırlığın verilmediği görülmektedir. Hâlbuki eğitim programlarının dönütü kuşkusuz programlar ve öğelerinin yeterliği ve yerindeliği üzerine yapılacak akademik araştırmalardır. Bu öğelerin birincisi ve en önemlisi hedefler/kazanımlardır. Bu araştırmada bütün öğeleri aynı anda ve yüzeysel değerlendirmek yerine; programın tek bir öğesini-kazanımları derinlemesine incelemek daha makul ve faydalı olacağı mütalaa edilmiştir. Üstelik kazanımlar diğer program öğeleri ve programın yürütülmesinde etkili olabilecek belli başlı diğer faktörlerle birlikte ana konumuza olan tesiri dolayımında ele alınmış, yalnızca öğrencilerin başarı puanları değil aynı zamanda öğretmenlerin görüşleri esas alınmak suretiyle programın bütünsel bir resmi çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın sahadaki belli bazı boşlukları doldurmada önemli bir katkıyla başta sosyal bilgiler programını hazırlayan komisyona ve karar vericilere, program geliştirme uzmanları, uygulayıcılar dâhil olmak üzere tüm eğitimcilere yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

MEB Talim ve Terbiye Kurulu vasıtasıyla MEB'in koordinasyon ve sorumluluğunda, beş alan uzmanı, birer program geliştirme ve ölçme-değerlendirme uzmanı ile on bir uygulayıcı öğretmenin görev aldığı bir komisyon tarafından (Küçükahmet, 2005) geliştirilen sosyal bilgiler öğretim

programı, diğer programlarla birlikte kısa sayılabilecek bir deneme uygulamasından sonra, kimine göre adeta aceleye getirilerek (Yaşar ve diğerleri, 2005, s. 331) "sonuçlar iyi" denilip, ülke geneline yaygınlaştırılmıştır.

Bununla birlikte 2004 yılında ilköğretim 4–7. sınıflarda ve arasında okutulan sosyal bilgiler programı yeni bir yaklaşımla geliştirilmiştir. Yeni program 2004 – 2005 öğretim yılında pilot okullarda uygulanmış, 2005 – 2006 öğretim yılında da bütün ülkede yürürlüğe konmuştur. İlköğretimin 4. ve 7.sınıflarını kapsayan bu program yeni bir yaklaşımla amaçlarında, içeriğinde, öğretim süreçlerinde ve değerlendirme biçimlerinde önemli ölçüde değişiklikler yapılarak geliştirilmiştir ve 2005 – 2006 öğretim yılından bu yana uygulanmaya devam edilmektedir. Mevcut programa yönelik eleştirilerin sürekli dinamik bir süreç olan program geliştirme disiplinine şöyle veya böyle bir katkı sağlayacağı açıktır ve fakat Türkiye'de her program değişikliğinde "program geliştirme öğelerinin ihmal edildiği" yönünde benzer eleştirilerin akademisyenler arasında yaygın olduğu da bilinmelidir. Örneğin 2000 yılında yayımlanan kitaplarında Çelenk ve diğerleri 1997-1998 yılında geliştirilen sosyal bilgiler programının da program geliştirme öğelerini önemsemediğini savunmuşlardır (Çelenk ve diğerleri, 2000, s. 142).

Yapılandırmacılık yaklaşımı temelinde geliştirilen 2004 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında hedefler, genel amaçlar ve kazanımlar olarak belirlenmiştir. Genel amaçlarda, öğrencilere ulusal ve kültürel değerlerin yanında evrensel, demokratik ve çağdaş değerler de kazandırılmak istenmektedir. Ayrıca bu programda özel hedefler, kazanımlar olarak adlandırılmıştır.

Öğrenme alanlarının içeriğini somutlaştıran, "kazanım", 2004 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında **"öğrenme süreci içinde, planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar yoluyla öğrencinin kazanması beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir."** Şeklinde tanımlanmaktadır. Kazanımların yapısı, Safran'a göre "yapılandırmacı eğitim" anlayışının esasını yansıtmaktadır (Safran, 2004, s. 23).

Bazı araştırmalarda programın öğretmen ve öğrenci açısından uygulama dönütlerine bakıldığında önemli sorunların olduğu görülmektedir. Örneğin Akdağ'ın doktora çalışmasında ulaştığı bazı sonuçlar:

> 1- Program hazırlığında, sosyal bilgiler öğretmenlerinden görüş alınmadığı, yeterli ön hazırlığın yapılmadığı, öğretmenlerin program hakkında ön bilgilerinin bulunmadığı, program tanıtımlarının zamanında yapılmadığı, hizmet-içi eğitim seminerlerinin yeterli olmadığı ve öğretmenlerin yeterince faydalanamadıkları, programı tanıtan uzmanların da program hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları, programın ders yılı başlarında tekrardan tanıtılması gerektiği,
> 2- Programın ders kitaplarına yansıtılamadığı, öğretmenlerin ders işlenişinde ve diğer derslerle ilişkilendirmede sorunlar yaşadıkları, programda tarih ve coğrafya konularının yeterince yer almadığı, programda yer alan bazı kazanımların öğrenci seviyesinin üstünde olduğu ve farklı zeka gruplarına cevap verebilecek nitelikte olmadığı, programın hazırlanmasında köy kasaba şehir farklılıklarının göz önüne alınmadığı, programın amacına uygun olarak hazırlanmadığı (Akdağ, 2008, s. 3). Şeklinde ifade edilmiştir.

Çeken (2006) tarafından yapılan araştırmada postmodern bir yaklaşımla hazırlanan yeni ilköğretim programlarının – özelde sosyal bilgiler dersi öğretim programının - çok fazla ekipman ve teknolojik donanım gerektirmesi nedeniyle Türkiye şartlarında uygulanmasının güç olduğu belirtilmiştir. Gerçekten de oluşturmacı (yapılandırmacı) öğrenme anlayışının öğrenme ortamlarına yansıtılması konusunda yapılan araştırmalarda alt yapı ve araç gereç olanakları yeterli olan okul ve sınıflar lehine anlamlı farklar bulunmuştur. Ancak oluşturmacılığın en çok da sosyal bilgiler dersi öğrenme ortamlarına yansıtıldığı da tespit edilmiştir (Doğanay ve Sarı, 2007, s. 149).

Arslan (2007b) yaptığı çalışmada eğitimde yeniden düzenleme söz konusu olduğunda başlangıç noktasının her zaman eğitim programlarının değiştirilmesi olduğunu belirtmektedir. Araştırmanın sonunda ise önemli olan şeyin programların uygulayıcıları olan öğretmenlere

değişimin ruhunun kazandırılması olduğu aksi takdirde programların yazılı birer belge olmaktan öteye gidemeyeceği belirtilmektedir. Ancak programın uygulayıcı-öğretmen boyutunun önemi iyi ve işlevsel bir programın önemini azaltamayacağı da açıktır. Kaldı ki programların etkililiği yalnızca öğretmen faktörüne bağlı değildir. Okulun, öğrencilerin içinde yer aldığı sosyoekonomik düzeye ve mesleki kıdemine göre öğretmenlerin öğretim programlarının etkililiği hakkındaki kanaatlerinin farklılaştığı bilinmektedir (Cüro, 2009, s. 139).

2004 yılı sosyal bilgiler programını, önceki 1998 yılı programıyla karşılaştırarak değerlendiren Canerik'e (2005) göre, 1998 sosyal bilgiler programının genel amaçlarında ulusal kavramlara (Atatürk, Türk, vatan, millet, cumhuriyet, milli) kırk üç kez yer verilirken, 2004 programında bu rakam on'dur. Canerik'e göre bu durum, **"küreselleşmenin programlara yansımasıdır"**. 2004 sosyal bilgiler programını benzer gerekçelerle eleştiren Merter (2005, s. 430) , konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

> Bu program çok uluslu, çok kimlikli, hoş görülü bir dünya vatandaşı yetiştirmeyi amaçladığı için, farklı kültürlere ve farklı dini gruplara mensup bireyleri sorgulamadan kabul eden bir anlayışa sahip olduğu için cumhuriyetimizin kuruluş felsefesi ile tam olarak uyuşmamaktadır. Bu programda Türk kültürü ve Türk Ulusu kavramlarından özenle kaçınılmıştır.

Aydın (2006, s. 31) bu durumu, "son ilköğretim programı değişikliğiyle Postmodernizm, Türkiye'nin de eğitim programlarının felsefi anlayışına yansımıştır" şeklinde dile getirmiştir. Bu noktada Aydın, programlara temel alınan yapılandırmacılığın aşırı özne merkezciliğe olan vurgusuyla eğitimin temel bileşenlerini karşı karşıya getirdiğini, nesnelliği tümüyle yok sayan bu septik epistemolojinin gerçekliği salt bireysel algıya indirgeyerek sanallaştırmasının eğitim kuram ve pratiği açısından önemli sorunlar yaratacağını düşünmektedir (Aydın, 2007, s. 68).

Hedefler hangi felsefi, ideolojik kaygıyla ele alınırsa alınsın eğitim sisteminin bel kemiğini oluştururlar. Her aşamada önemli fonksiyonları olan hedefler, eğitim düzenini örgütleme, uygulama ve değerlendirme sırasında yön gösterici, seçici, eleyici birer ölçüt niteliğini taşırlar (Bilen, 2006, s. 12). Kuramsal olarak eğitim programları hazırlanırken kazanımlar toplumun, konu alanının ve öğrencinin özelliklerini belirleyen araştırma bulguları temelinde, tercih edilen eğitim felsefesiyle tutarlılığına, eğitim psikolojisi ve eğitim ekonomisi verilerine dayalı olarak tespit edilmesi gerekiyorsa da uygulamada siyasal, bürokratik kaynaklı önemli aksaklıklar nedeniyle söz konusu özellikler ihmal edilmiş olabilir. 2005'te Eskişehir'de bir toplantı yapan eğitimci profesörler kurulu Milli Eğitim Bakanlığının 2004 program değişikliklerini farklı sosyoekonomik ve kültürel koşullara sahip yabancı ülkelerin programlarının alınıp uyarlanması nedeniyle eleştirmektedir."Örneğin Sosyal Bilgiler Programında yer alan öğrenme alanları ile ABD'nin Milli Sosyal Bilgiler Konseyi'nin (NCSS) okullara önerdiği öğrenme alanları büyük oranda aynıdır." (EPÖ, 2005, s. 5). Yalnızca sosyal bilgiler programının değil diğer 2004 yılı öğretim programlarının da ithal bir görüntü sergilediğini veya yabancı programların aceleye getirilmiş bir uyarlanması olduğunu düşünen çok sayıda bilim insanı bulunmaktadır (Akpınar, 2010, s. 37). Hâlbuki her toplumda eğitimcilerin öğrenenlere aktaracağı şeylerin neleri kapsayacağı sosyal olarak belirlenir (Philips, Soltis, s. 54).

Öğretim programlarındaki, eleştiriye konu olan bu uyarlamacı yaklaşımın, kazanımların yerindeliğini baştan olumsuz etkilediği açıktır. Bu sıkıntıların yanı sıra ayrıca programların uygulandığı süre içinde sosyal değişme ve bilim alanındaki ilerlemeler sonucu genel ve özel hedeflerde değişiklik yapmak gerekebilir.

Görüldüğü gibi 2004 sosyal bilgiler programı eğitimin en önemli paydaşı öğretmenlerin görüşleri belirlenmek yerine-programla ilgili zaten sınırlı sayıda yapılan ciddi çalışmalardan birisi haricinde (Akdağ, 2008)- daha çok spekülatif nitelikli ideolojik endişelerle değerlendirilmektedir. Hâlbuki öğretmenlerin programın içeriğine ve öğelerine ilişkin yargılarının tespiti büyük önem taşımktadır. Öte yandan programın uygulanmasını etkileyen potansiyel etki kaynaklarını ihmal

etmeden (cinsiyet, sosyoekonomik düzey, bilimsel makale okuma durumları, okul çevresi, aile – okul ilişkileri, teftiş ve denetleme, yönetici öğretmen koordinasyonu vb.) program öğelerine yönelik derinlikli bir sorgulamayı içeren bir çalışma yapılmadığı gibi bu çalışmadan önce programın öğrenci başarıları/erişisine göre bir değerlendirme araştırması da zaten yapılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırma sosyal bilgiler programının en önemli unsuru olduğu için kazanımlar öğesini merkezde tutarak öğrenci erişisini ve kazanımlar hakkındaki öğretmen görüşlerini tespit etmek suretiyle alandaki açık bir boşluğu doldurarak program kazanımlarının yerindeliğini belirlemeye bilimsel katkılarda bulunacaktır.

YÖNTEM

Bu araştırmada 7.sınıf öğrencilerinin akademik başarı ve erişisi öntest-sontest deseni ile 7.sınıf kazanımları hakkındaki öğretmen yargıları ise tarama (survey) araştırması ile belirlenmiştir. Birden fazla yöntemle elde edilen verilerin ulaşılan sonuçları teyit etme amacıyla kullanılmasına "veri çeşitlemesi" (data triangulation) adı verilir. Değişik yöntemlerin birlikte kullanılmasının toplanan verilerin ve açıklamaların doğruluğunu ve geçerliğini arttıracağı düşünülebilir. (Yıldırım, Şimşek, 2008, s. 97) Bu çalışmada öğrenciler için deneysel araştırma türleri içinde yer aldığı kabul edilen ön-deneysel (pre-experimental) araştırma türü kapsamındaki **Tek grup öntest ve sontest deseni** kullanılmıştır. Ön-deneysel araştırmalarda yer alan deney ve kontrol grupları ve rastgele atamalar yoluyla gruplar arası eşitliğin sağlanması gibi klasik deneysel yöntemin temel ilkelerinden en az biri ya da daha fazlası **bulunmamaktadır**. Bu yöntemde **sadece bir tek grup bulunmakta** ancak sontestin yanı sıra araştırmacı öntest de yapmaktadır. Yani araştırmacı tek bir gruba yapılan müdahalenin-bağımsız değişkenin (gönüllü katılımcı sosyal bilgiler öğretmeni tarafından dönem boyu işlenen sosyal bilgiler programı) bağımlı değişken (öğrenci akademik başarısı veya erişisi) üzerindeki etkisini daha sağlıklı ölçebilmek amacıyla hem müdahaleden (henüz program uygulanmadan) önce hem de müdahaleden sonra ölçüm yapmaktadır. (Karakuş, Başıbüyük, 2009, s. 219) Tek Grup Öntest-Sontest Deseni alan yazında "Deneysel Desenler" den kabul edilmektedir (Balcı, 2007, s. 212). Bu desende gelişigüzel bir gruba bağımsız değişken uygulanır. Hem deney öncesi (öntest) hem de deney sonrası (sontest) ölçmeler vardır. Deneysel araştırmalarda bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi kararlaştırılmaya çalışılır. Eğitimsel araştırmalarda bağımsız değişken *yeni bir eğitim uygulaması* veya bu araştırmada olduğu gibi 2004 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı olabilir. Eğer bağımsız değişkenin yani bu araştırmada bir yarı yıl dönemi için uygulanan söz konusu öğretim programının bir etkisi varsa, öğrenci başarısı ölçümlerinde bir değişme gözlenmelidir. Bu durum öntest ve son test farkı ile genelde gösterilmektedir (Balcı, 2007, s. 212-218). İlgili fark bu çalışmada kazanımlarının gerçekleşme düzeyini göstermektedir. Modelin simgesel görünümü:

G 1 0 1.1 X 0 1.2 dir. (Karasar, 2005, s. 96)

G 1 : Ön testin, Sosyal Bilgiler Programının ve Sontestin Uygulandığı Deney Grubu
0 1.1: Ön-Test Uygulaması
X: Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Uygulaması
0 1.2: Son-Test Uygulaması

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin araştırma konusu hakkındaki görüşlerinin tespitine yönelik olarak da Tarama (survey) araştırması yapılmıştır. Tarama geniş grupları kapsayan, evrenden seçilmiş bir örneklem grup üzerinde yapılan çalışmalardır. Bu araştırmalarda genellikle görüşme formu (anket) uygulanır. (Bal,2009, s. 60) Bu anketler insanların görüşlerini tespit için kullanılır. (Neuman, 2006, s.66) Survey araştırmasında araştırmacı bir araç geliştirir. Anket uygulamasında cevaplayıcılar soruları kendi kendilerine okuyup cevapları işaretlerler. (Newman, 1997, s. 231)

Adana İli merkez Seyhan İlçesi Bekir Sıtkı Kulak İlköğretim okulunda okuyan gelişigüzel olarak seçilen 7. sınıf şubesinden 96 ilköğretim öğrencisine henüz ders yılı başında pilot uygulaması daha önce 7.sınıf sosyal bilgiler programını görmüş 8.sınıflarda okuyan öğrencilere uygulanarak geliştirilmiş olan Başarı Testi "ön test" olarak uygulanmış ve yarıyıl sonu

beklenmiştir. 2011–2012 eğitim ve öğretim yılı 2. dönem başında ön-test olarak uygulanan başarı testi Haziran ayında öğrencilerin devamsızlık yapmaları nedeniyle fiili olarak dönem sonu olan Mayıs ayının birinci haftasında son-test olarak tekrar uygulanmıştır.

Program değerlendirme sürecinde tüm soruların yanıtını kontrollü deneysel araştırmalarla belirlemek mümkün olmadığından özellikle programdaki aksaklık ve noksanlıkların belirlenmesinde öğretmen görüşlerinin alınması gerekmektedir. Bilindiği gibi survey araştırmalarında veri toplamak için genellikle anket ve görüşme teknikleri kullanılmaktadır (Erden, 1998, s. 58-59). Araştırmamızda anket tekniği tercih edilmiştir.

İlköğretim 7.sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki tüm kazanımların öğretmen görüşlerine göre değerlendirilebilmesi için ise Adana merkez ilçeleri Seyhan, Çukurova, Yüreğir ve Sarıçam'da görev yapmakta olan sosyal bilgiler öğretmenlerine – 154 okulda 200 sosyal bilgiler öğretmenine Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinin görüşleri alınarak geliştirilmiş öğretmen görüşleri anketi yüz yüze görüşmek suretiyle uygulanmıştır. Adana Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü II. Atama Dairesi'nden 28 Aralık 2011 tarihinde alınan bilgiye göre Adana ili merkez ilçelerinde toplam 384 sosyal bilgiler öğretmeni görev yapmaktadır. Buna göre 384 sosyal bilgiler öğretmeninin 200'üne bizzat ulaşılmıştır. Bu sayı araştırma evrenini oluşturan Adana il merkezindeki okullarda görevli sosyal bilgiler öğretmenlerinin yüzde 50'den fazlasına tekabül etmektedir.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Adana İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı merkez ilçeler Seyhan, Çukurova, Yüreğir, Sarıçam ilköğretim okullarında görev yapan randomize olarak seçilmiş 200 sosyal bilgiler öğretmeni ve Bekir Sıtkı Kulak İlköğretim okulunda okuyan gelişigüzel olarak seçilen 7. sınıf şubesinden 96 ilköğretim öğrencisi oluşturmaktadır.

Tablo 1. Araştırma kapsamına alınan öğretmenlerin cinsiyetlerine göre dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	84	42
Erkek	116	58
Toplam	200	100

Tablo 2. Araştırma kapsamına alınan öğretmenlerin sosyal bilgiler öğretimi sahasında yayımlanan bilimsel makaleleri veya kitapları okuma durumuna göre dağılımı

Saha İle İlgili Okuma Sıklığı	N	%
Hiç	50	25
İki Ayda 1 Kez	67	33.5
Ayda 1 Kez	53	26.5
Ayda 2 Kez ve Üstü	22	11
Haftada 1 Kez ve Üstü	8	4
Toplam	200	100.0

Tablo 3. Araştırma kapsamına alınan öğretmenlerin görev yaptıkları okulların sosyoekonomik düzeylerine (SED) göre dağılımı

Okulların SED'leri	N	%
Düşük	84	42
Orta	77	38.5
İyi	30	15
Çok İyi	9	4.5
Toplam	200	100.0

Veri Toplama Araçları

İlköğretim sosyal bilgiler 7.sınıf öğretim programının değerlendirilmesinde veriler;

1.Öğrencilerin sosyal bilgiler dersi 7.sınıf programındaki hedeflere/kazanımlara erişi düzeyini belirlemek üzere geliştirilmiş başarı testi,

2. Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin sosyal bilgiler 7.sınıf programındaki kazanımlara yönelik görüşlerini tespit etmek amacıyla geliştirilmiş olan anket formundan elde edilmiştir.

Veri toplama araçlarının geliştirilmesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar aşağıda açıklanmıştır.

Öğrencilerin Sosyal Bilgiler 7.Sınıf Programındaki Hedeflere/Kazanımlara Erişi Düzeyini Belirlemek Üzere Geliştirilmiş Başarı Testi

İkinci dönemde işlenen bütün öğrenme alanları ve ünitelerin kazanımlarını kapsayan başarı testinin ifade biçimi, anlaşılırlığı ve öğrencilere uygunluğu, kapsam geçerliği açısından ne derece uygun oldukları Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri öğretim üyelerinin ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Bölümünün öğretim üyelerinin görüş ve eleştirileri doğrultusunda gözden geçirilmiştir.

Test sorularının hedeflere dağılımı öğrenci seviyesine uygunluğu ve ulaşılabilirliği açısından Veysel Sönmez'in ve Özcan Demirel'in kitaplarından faydalanılmıştır. Buna göre Bloom Taksonomisine uygun olarak yapılan ayrıntılı analizde sosyal bilgiler 7.sınıf öğretim programında yer alan genel amaçların dışındaki 39 adet kazanımın 32'sinin bilişsel alan; 7'sinin duyuşsal alan kazanımı olduğu tespit edilmiştir. Bilişsel alanın 9 kazanımı Bilgi basamağında, 13 kazanımı Kavrama basamağında, 7 kazanımı Analiz basamağında 2 kazanımı Değerlendirme basamağında-dır. Duyuşsal alanın 5 kazanımı Alma basamağında; 1 adet kazanımı Değer Verme basamağında yazılmıştır. 1 adet kazanımı da duyuşsal alanın alma basamağını değerlendirmede yer almıştır. Bilindiği gibi Değerlendirme bilişsel bir süreç olmasına rağmen tüm alanlarla ilgilidir. Yalnızca bilişsel alanlarda değil, duyuşsal, devinişsel ve sezgisel alanların tüm basamakları için değerlendirme yapılabilir. Hatta değerlendirmenin değerlendirilmesi dahi yapılabilmektedir (Sönmez, 2009: 39-86).

Yukarda görüldüğü gibi sosyal bilgiler 7.sınıf öğretim programındaki kazanımların hangi öğrenme basamağında yer aldığı tespit edilmiş, başarı testindeki sorular bu basamaklara uygun olarak hazırlanmıştır. Zira bir dersteki başarıyı ölçmede ölçülecek niteliğin belirlenmesi o dersle ilgili hedefler ve davranışların tanımlanmasıyla olur. Bu tanımlamanın açık seçikliği herhalde hedeflerin hangi öğrenme basamağında olduğunun veya en azından hedeflerin o basamağa yakın olarak yazılıp yazılmadığının tespiti ile olacağı da açıktır. Hedef, davranışa dönüştürülemiyorsa o hedefin varlığından veya gerçekleştirildiğinden söz edilemez. Hedefin ne istediği belirsiz ise davranışa nasıl dönüştürüleceği dolayısıyla sorularla yoklanacak şey de belirsiz demektir. Bu ucu tamamen açık, her öğretmenin kendine göre yorumlayacağı hedeflerle ortak standartın kaybolabileceği "kaos" demektir. Kaldı ki hali hazırda hedefler için en yaygın ve ölçülebilir olan Bloom taksonomisinin dahi Cox'un çalışmasıyla taksonomiyi kullananların uzlaşma katsayılarının düşük olduğu, ortak anlayışın zayıflığı görülmüştür (Bacanlı, 2005, s. 61-76). Dolayısıyla müşterek anlayışa dayanan davranışlar belirlenmeden eğitimde ölçme aracı hazırlanamaz; çünkü neyi ölçeceğimiz belli değildir (Sönmez, 2009: 45). Eğitim durumları ve içeriğin düzenlenmesinde de ölçütler takımı olarak kabul edilen hedeflerin, işlevsel olması ve amaca hizmet etmesi için yine davranışsal tanımlarının oluşturulması gereklidir. Davranış ifadelerinin eğitim açısından davranış olabilmesi için a) gözlenebilir b) ölçülebilir c) istenilir olması gerekmektedir (Demirel, 2008, s. 111-112). Nitekim öğrenmek, belli uyarıcı ve tepkilerle ilgili geçmişteki tecrübelerimizden dolayı meydana gelen uzun süreli ya da sürekli davranış değişikliğidir (Plotnik, 2009, s.195). Davranışın netliği öğrenme basamağının netliğidir. Tersi de doğrudur denebilir. Bu nedenle başarı testimizi hazırlamadan önce kazanımların Bloom taksonomisine göre hangi öğrenme basamaklarına ait olduklarının tespiti davranışın netleştirilmesine, soruların da yoklayacağı bu davranışa göre organize edilmesine ve başarı testinin amacını gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur.

Hazırlanan başarı testinde her kazanım en az 1 en çok 3 soruyla temsil edilmiştir. Kazanımla ilgili konunun uzunluğu ve tavsiye edilen ders işleme süresine göre ilgili kazanımın kaç soruyla temsil edileceğine karar verilmiştir.

Hazırlanan başarı testinin ön denemesi Adana Seyhan Taşkent İlköğretim Okulu'nda örneklemi temsil edebileceğine inanılan ilgili dersi daha önce görüp başarılı olmuş 8.sınıf öğrencilerine yapılmıştır. Araştırmacı tarafından yapılan bu ön denemede, öğrencilerin sorular hakkındaki görüşleri ve süre konusundaki düşünceleri ve önerileri alınmış, bütün soruların cevaplandırılması süre sınırlaması olmadan sağlanmıştır. Uygulanan başarı testinin güvenirliği Kuder Richardson-20 (KR-20) ile hesaplanmış; testin güvenirlik katsayısının veya KR-20 değeri 0,90 olarak bulunmuştur. KR-20 hesaplamasında bulunan değerler 0 ile1 arasında değişebilmektedir. Bir değerin 1'e yaklaşmasıyla testteki maddelerin iç tutarlılığının yüksek olduğu; 0'a yaklaştığında ise test maddelerinin birbirleriyle tutarsız olduğu yargısına varılmaktadır. Buna göre başarı testinin yüksek güvenirliğe sahip olduğu görülmüştür. 100 öğrenciye uygulanan 68 soruluk başarı testinin ön denemesinde madde güçlük indeksleri ve madde ayırıcılık gücü indeksleri hesaplanan sorulardan işlemeyen 6 madde (soru) çıkarılmış, 2 soru da teste düzeltilerek konulmuştur. 62 sorudan oluşan testin madde güçlük ve ayırıcılık gücü indeksleri en yüksek puandan en düşük puana göre sıralanan test sonuçlarının üst ve alt grubun %27'si, toplam %54'ü alınmak suretiyle hesaplanmıştır. Ayrıca Biserial r metoduyla zorluk derecesi ve Chung Tek Fan tarafından hazırlanan madde analiz tablosunun yardımıyla madde ayırt edicilik indeksi tekrar hesaplanmıştır. II. Dönem kazanımlarını temsil eden 32 soruya indirilen testten I.dönem kazanımlarını temsil eden 30 soru çıkarılarak başarı testine kapsam geçerliği bakımından da son şekli verilmiştir.

Başarı testinin ilk 8 sorusu ikinci dönem başına rastlayan Zaman İçinde Bilim ünitesinden oluşturulmuştur. 1. ve 2.sorular Bilgi basamağında, 3.soru öteleme, kestirebilme ve farkında olma alt basamaklarını da içeren Alma ve Kavrama, 4.ve 5.sorular Bilgi, 6.soru neden ve niçini söylemeyi ve yorumlamayı içeren Kavrama, 7.soru Kavrama ve 8.soru ilişkilere dönük Analiz basamağında yer almıştır. Başarı testinde daha sonraki 10 soru ise Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesi kapsamında hazırlanmıştır. Buna göre 9.soru sosyal ve tarihi olguların dayandığı genellemelere ulaşmayı sağlayan "örgütleme ilkelerine dönük" Analiz basamağında, 10. soru Kavrama, 11.soru sınıflama bilgisini içeren Bilgi, 12, 13 ve 14.sorular Bilgi, 15.soruda ilgili olduğu kazanım ifadesinde "değerlendirme" ifadesi geçmesine rağmen yorumlamaya dayalı bir "kavrama" mütalaa edildiği için Kavrama basamağında, 16. ve 17. sorular Bilgi, 18.soru ise Uygulama basamağında yer almıştır. Daha sonraki 6 soru ise testin Yaşayan Demokrasi ünitesi kapsamına girmektedir. 19. soru Bilgi basamağında, 20. ve 21.soru Kavrama, 22. ve 23.soru Bilgi, 24. soru örgütleme ilkelerine dönük Analiz basamağında yer almıştır. Son 8 soru ise Ülkeler Arası Köprüler ünitesinin içeriğinden oluşturulmuştur. Buna göre 25.soru ilişkilere dönük Analiz basamağında, 26.soru Bilgi, 27.soru temel özellikleri kestirebilme ve ötelemeyi içeren Kavrama, 28.soru yorumlamaya dayalı Kavrama, 29.soru Bilgi ve Alma, 30.soru Bilgi, 31. soru duyuşsal alanın Değer Verme ve 32.soru Bilgi basamaklarında yer almıştır.

32 sorudan oluşan başarı testi ortalama yaşam standartlarına haiz bir çevrede hizmet veren Adana Seyhan Bekir Sıtkı Kulak 7.sınıf öğrencilerine henüz ders programını görmeden ön-test olarak uygulanmıştır. Mayıs ayının 1. haftasında da aynı test son-test olarak uygulanmıştır. Dört hafta sonra ise izleme testi doğru yanıt maddelerinin yerleri değiştirilmek suretiyle aynı gruplara tekrar uygulanmıştır.

Testteki maddelerin madde güçlük indeksi .33 ile .85 arasında değişmektedir. Testin buna göre ortalama güçlüğü .55 olarak belirlenmiştir. Testteki maddelerin madde ayırıcılık gücü indeksleri ise .27 ile .66 arasında değişmektedir.

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kazanımlara Yönelik Görüşlerini Tespit Etmek Amacıyla Geliştirilmiş Olan Anket Formu

İlköğretim sosyal bilgiler dersi 7.sınıf programının yerindeliği ile ilgili olarak mevcut durumu, öğretmenlerin beklentileri, öğretmenlerin gözüyle programın kazanımlarının anlamlılığı, işlevselliği, gerçekleşebilirliği ve gerçekleşmesinde yaşadıkları veya önemli gördükleri sorunları, destekledikleri veya çekimser kaldıkları hususları, kazanımlar hakkındaki görüşlerinin kişisel-mesleki özgeçmiş, akademik tutumları ve okul çevresinin sosyoekonomik atmosferi ile olan ilişkisini sosyal bilgiler programının kazanımları çerçevesinde tespit etmek üzere anket formu hazırlanırken şu işlemler gerçekleştirilmiştir.

Anket hazırlama ve anket ile ilgili literatür tarandıktan sonra 23 adet program kazanımları ile ilgili bir yargı içeren yapılandırılmış ifadeler ankette yer almıştır. 9 adet kişisel bilgileri almaya yönelik soru hazırlanmış, Fırat Üniversitesi Eğitim Programları öğretim üyelerinin önerileri doğrultusunda kazanımlarla ilgili 4 adet yapılandırılmış ifade cümlesi daha eklenerek aynı uzmanların anlaşılırlık, açıklık konularında görüşleri alınıp, gerekli düzeltmelerden sonra aktif olarak görev yapan tesadüfi yolla belirlenmiş 20 kişilik bir sosyal bilgiler öğretmenler gurubuna uygulanmıştır. Buna göre ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı .925 bulunmuştur. İlgili literatür incelendiğinde ölçeklerin güvenirlik puanı .60 ile .80 arasında olması yeterli görülmektedir. Neticede ölçeğin güvenilirliğinin iyi olduğuna karar verilmiştir. Pilot uygulamadan elde edilen sonuçlar açıklık, anlaşılırlık, kapsam açılarından değerlendirilmiş ve uzman görüşlerine başvurularak 26'sı program kazanımlarıyla ilgili yargı bildiren cümlelerden ve 9'u kişisel bilgilerden oluşan anket formu hazır hale getirilmiştir.

Anketin birinci bölümünde 5'li likert ölçeği esas alınarak yapılandırılan 7.sınıf sosyal bilgiler öğretim programı kazanımları hakkında birer yargı bildiren ve derecelendirmeleri aşağıdaki gibi olan cümlelere ; *kesinlikle katılıyorum* = 5, *katılıyorum* = 4 , *kararsızım* = 3, *katılmıyorum* = 2 , *kesinlikle katılmıyorum* = 1 şıklarını işaretleyerek katılma veya katılmama derecelerini belirtmeleri yoluyla sosyal bilgiler öğretmenlerinin kazanımlar hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin programla ilgili eklemek istedikleri başka görüşleri için bölüm sonuna yer ayrılmıştır.

Öğretmen görüşleri anketinin yapı geçerliğinin ortaya konması amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliğini ortaya koymak için izlenen temel yollardan biri faktör analizidir (Büyüköztürk, 2011, s. 126). Ancak faktör analizinin uygulanabilirliğinin kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla elde edilen veriler üzerinde KMO ve Bartlett testi uygulanmıştır. KMO değeri .900 çıkmıştır. KMO değerinin 1'e yaklaşması istenen bir durumdur. Bartlett testi sonucu 2432.066 ve istatistiksel olarak manidar (sig. = .000 ≤ .05) çıkmıştır. Tespit edilen bu değerler veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Bu hesaplamanın ardından faktör analizine geçilmiştir. Öncelikle maddelerin faktör yükleri dikkate alınmıştır. Bir ölçeğin faktör yapısının belirlenmesinde alt kesme noktasının .30 ile .40 arasında değişebileceği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra bir faktördeki maddelerin faktör yüklerinin .45 ve üstünde olması gerekli görülmektedir. Bu sebepten dolayı alt kesme noktası. 45 olarak belirlenmiştir. Faktör öz değerleri ve Scree plot çizimi incelenerek 4 kırılma olduğuna karar verilmiştir. Buna göre ölçeğin 4 faktörlü bir yapıda olduğu görülmüştür. Scree plot grafiğinde birinci faktörden sonra yüksek ivmeli bir düşüş gözlenmiştir. Bu durum ölçeğin genel bir faktöre de sahip olabileceğini göstermektedir. Birinci faktörün yol açtığı varyansın 36.9 olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Neticede 26 maddelik testin faktör yükü .816 ile 451 arasında değişen 4 faktörlü bir ölçek elde edilmiştir.

Bu faktörler **1.** Kazanımların Program Öğeleriyle Tutarlılığı, **2.** Kazanımların Öğrencilere Uygunluğu, **3.** Kazanımların Topluma Uygunluğu, **4.** Kazanımların Gerçekleşmesinde Çalışma Şartlarının Uygunluğu olarak isimlendirilmiştir. Bu işlem söz konusu faktörleri oluşturan ankette yer alan öğretmen görüş ifadelerinin içeriğine uygun olarak yapılmıştır.

Faktör hesaplamaları biten ölçeğin güvenirlik hesaplaması da yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha kat sayısı .928 olarak bulunmuştur. Güvenirlik puanına ilişkin olarak .60 ile .80 arasındaki bir güvenirlik katsayısına sahip ölçeklerin güvenilirliğinin çok iyi olduğu kabul edilmektedir. Sonuçta güvenilirliğinin iyi olduğuna karar verilmiştir. Bu araştırmadaki ölçeğin açıkladığı toplam varyans yüzde 59.807 olarak hesaplanmıştır. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda kullanılan ölçeklerin toplam varyansının yüzde 40 ile yüzde 60 arasında bir değer alması yeterli kabul edilmektedir.

Ayrıca anketin son kısmına öğretmenlerin programla ilgili eklemek istedikleri başka görüşleri varsa yazmaları için belli bir boşluk bırakılmıştır.

BULGULAR

Öğretmen Görüşleri

Öğretmen görüşlerini oluşturan birinci faktör *kazanımların program öğeleriyle tutarlılığıdır.* Kazanımların kendi içinde ve genel hedeflerle tutarlılığını, program etkinlikleriyle uyumunu, ders konularıyla örtüşmesini, merkezi sınavlara uygunluğunu, alanın temel kavram, ilke ve yöntemlerini kapsamasını, açıklığı, netliği, ölçülebilirlik ve değerlendirilebilirliğini kapsamaktadır. Öğretmenlerin en çok onayladığı görüşler bu alt boyutta yer almaktadır. ($\overline{X}$ = 31,67) Başka bir ifadeyle en çok olumlu katılım gösterdikleri faktör bu olmuştur.

Öğretmen görüşlerini oluşturan ikinci faktör ise *kazanımların öğrencilere uygunluğudur*. Kazanımların öğrenci hazır bulunuşluk seviyesine, öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarına, toplumsal gereksinimlerine, fiziksel ve zihinsel gelişimine uygun olarak hazırlandığına ilişkin öğretmen görüşleri bu alt boyutu oluşturmuştur. Ancak bu görüş ifadelerinin ($\overline{X}$ = 19,69) öğretmenlerce pek olumlu karşılanmadığı da açıktır. Öğretmenlerin *Kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu* faktöründen sonra en az katıldıkları görüşler bu faktörü oluşturmuştur.

Sosyal bilgiler programının kazanımları hakkındaki öğretmen görüşlerinde üçüncü faktör *kazanımların topluma uygunluğu* olmuştur. Kazanımların bireysel farklılıklara, yerel ve bölgesel özelliklere olan dikkatine, toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına, öğrencilerin kendi amaçlarına uygunluğuna, sosyal bilgiler öğretmenlerince objektif anlaşılırlığına, öğrenciler için anlamlılığına ve kazanımların toplumun inanç ve değerlerine uygunluğuna ilişkin öğretmen görüşleri bu alt boyutu oluşturmaktadır. Öğretmenlerin *kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı* faktöründen sonra ankette en çok onayladıkları veya olumlu buldukları faktör bu olmuştur. ($\overline{X}$ = 22,39)

Bu araştırmada öğretmenlerin en az katılım gösterdikleri veya en olumsuz yaklaştıkları görüşler dördüncü faktörü meydana getirmiştir. Bu *kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu* alt boyutudur. Bu faktör kazanımların gerçekleşmesi için okul-aile, yönetim ve öğretmenler arasında işbirliği olduğuna, okulun fiziki şartları ve öğretim materyallerinin ve ders saatlerinin yeterliğine, müfettiş ve eğitim denetçilerinin rehberlik yeterliğine ilişkin olumlu cümle ifadelerinden oluşmuştur. ($\overline{X}$ = 10,40)

Öğretmenlerin çeşitli bağımsız değişkenler açısından farklılaşan görüşleri bulgular bölümünde belirtilmiş sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Başarı Testine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin başarı testinden almış oldukları öntest-sontest puanlarının karşılaştırılmasında kullanılacak teste karar vermek için öğrencilerin puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bu amaçla K-S testi kullanılmıştır. Yapılan K-S testi sonucunda ön testin (K= .839; p= .482) normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak son test için yapılan K-S testinde (K= 2,205; p= 000) puanların normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak aynı gruptaki farklı iki ölçüm arasındaki farklılığı bulmaya yönelik hem parametrik testlerden eşli gruplar t testinin hem de parametrik olmayan testlerden Wilcoxon işaretli sıralar testinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 4. Öntest-sontest puanlarına ilişkin eşli gruplar t testi sonuçları

	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Öntest	96	42,95	12,89	95	-15,846*	000
Sontest	96	61,83	12,31			

*p < .05

Tablo 4 incelendiğinde, araştırma kapsamındaki öğrencilerin, öntest ve sontest toplam puanlarının karşılaştırıldığı görülmektedir. Yapılan eşli gruplar t testi sonucunda öğrencilerin öntest ($\overline{X}$ = 42,95) ve sontest ($\overline{X}$ = 61,83) toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür (t = -15,846; p = .000 < .05). Söz konusu farkın sontest lehine olduğu açıktır. Wilcoxon işaretli sıralar testinden (Z = -8; 360; p = .000) elde edilen sonuçlar da aynı yöndedir.

Program Kazanımlarının Gerçekleşmesine İlişkin Olarak Elde Edilen Bulgular

Öğrencilere II. Dönem başında henüz programa girerken uygulanan ön-test puanları ortalaması ile program sonunda uygulanan son test puanları ortalaması arasındaki fark "t" testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile analiz edilmiş ve son test lehine anlamlı bir sonuç bulunmuştur (t = 15.846, Z = -8.360, p = .000). Program sonunda öğrencilere uygulanan son testin puanlarının aritmetik ortalaması $\overline{X}$ = 61,838 olarak bulunmuştur. Ölçme aracı geçerli ve güvenilir olduğundan ve kazanınlar doğru ve uygun şekilde ifade edildiğinden, son testte elde edilen puanların aritmetik ortalaması, kazanımların gerçekleşme derecesi olarak kabul edilmiştir. Buradaki ortalama çok düşük sayılmasa da nitelikli bir eğitimden söz edebilmek için öğretimin gerçekleşme derecesinin %70-80'lerde olması gereklidir. Buna göre yukarıdaki sonuçlarla programda öngörülen hedeflerin kısmen gerçekleştirildiği söylenebilir.

Başarı Ortalamasına İlişkin Olarak Elde Edilen Bulgular

Program sonunda öğrencilerin kazanımlara sahip oldukları tespit edilirse uygulanan programın etkili olduğu söylenebilir. Adı geçen programın hedeflerine ulaşıp ulaşmadığı veya başarılı olup olmadığı yargısına varabilmek için öğrencilere programa girişte ön test uygulanmış ve başarı puanları ortalaması $\overline{X}$ = 42.953 olarak bulunmuştur. Program sonunda uygulanan son testte öğrencilerin başarı puanları ortalaması $\overline{X}$ = 61,838 olarak tespit edilmiştir. Her iki testten öğrencilerin almış oldukları başarı puanları aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı, yapılan Levene testi neticesinde ön testin homojen dağılım gösterdiği belirlendiğinden "t" testi ve son testin homojen dağılım göstermediği anlaşıldığından Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile kontrol edilmiş; bulunan "t" değeri (t =15.846), ve diğer (Z = -8.360, p = .000) son test lehine anlamlı bulunmuştur.

Neticede program sonundaki başarı ortalamasının ($\overline{X}$ = 61,838) programa girişteki başarı ortalamasından ($\overline{X}$ = 42.953) anlamlı derecede büyük olduğu (t =15.846) saptanmıştır. Bununla birlikte normal şartlarda ön test puanlarının daha düşük düzeyde ve son test puanlarının da daha yüksek düzeyde olması beklenirdi. Ön testten elde edilen puan ortalaması ($\overline{X}$ = 42.953) öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerinin yüksek olduğu yani kazanımların öğrencilerin hali hazırda sahip oldukları davranışları işaret ettiği söylenebilir. Burada öğrencilerin çoğunluğu tarafından büyük ölçüde doğru cevaplanan soruların, temsil ettikleri kazanımların yerinde olmadığı sonucuna varılabilir. Çünkü böyle bir durum öğrencilerin derste sıkılmasına ve boşa zaman kaybetmesine neden olur (Erden, 1998, s. 27). Son testte, nitelikli bir öğretim için gerekli görülen asgari % 70-80 düzeyindeki bir başarının yakalanamamış olması da ayrıca ön test hakkında yapılabilecek yukarıdaki çıkarımı desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretim programının sarmal program olması nedeniyle bazı konuların genişleyerek tekrar edilmesi belki hazır bulunuşluk seviyesini belli bir ölçüde normalden daha

yüksek seyretmesine sebep olabilir. Ancak öngörülen kazanımlara daha öğrenme-öğretme süreçlerine adım atılmamışken yukarda görüldüğü gibi bazı kazanımlara % 60- 70 seviyelerinde öğrenci tarafından hâlihazırda hâkim olunulması normal sayılmamalıdır.

Neticede Erden'in de vurguladığı gibi öntest uygulamalarında "şayet öğrencilerin büyük bir kısmı bazı hedeflerle ilgili soruları doğru yanıtlamışsa, hedeflerin yerinde olmadığı sonucuna varılabilir" (Erden, 1998, s. 27). Bu araştırmada öğrencilerin yarısı veya yarıdan çoğu tarafından doğru yanıtlanan Zaman İçinde Bilim ünitesindeki 1, 2 ve 5 numaralı kazanımlar, Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesindeki 1 ve 6 numaralı kazanımlar, Yaşayan Demokrasi ünitesinde 2 ve 5 numaralı kazanımlar ve Ülkeler Arası Köprüler ünitesindeki 4 numaralı kazanımların yerinde olmadığı sonucuna varılabilir. Anket sonunda öğretmenlerin çok azının söz konusu programla ilgili ekledikleri görüşlere göre; örneğin tarih eğitimi mezunu, 16-20 yıl mesleki kıdeme sahip, sahayı yakından takip eden, sürekli seminerlere ve hizmet içi kurslara katılan ve iyi sosyoekonomik düzeyde bir okulda görev yapan bir sosyal bilgiler öğretmeni şunları yazmıştır: *" Programla ilgili olarak söyleyebileceğim öğrencilerin kapasiteleri daha fazla bilgi alabilecek durumdadır, program kazanımları öğrencilere hafif gelmektedir…* Bununla birlikte sahayı yakından takip eden başka bir tecrübeli ama düşük sosyoekonomik düzeydeki bir okulda görev yapan öğretmen ise *"…Program, düzeyi yüksek öğrencilere hitap ediyor, taşra okullarında programı uygulamak sorun oluyor, program ağır, ders saati yetersizdir."* Şeklinde görüş belirtmektedir.

Program Sonunda Kazanılmış Davranışların Unutulmaya Karşı Dirençliliğinin İncelenmesi

Etkili bir program neticesinde kazanılmış davranışlar unutulmaya karşı dirençlidir. Sosyal Bilgiler 7.sınıf Öğretim Programının sonunda öğrencilerin kazandıkları davranışların unutulmaya karşı direncini ölçmek için program tamamlandıktan dört hafta sonra, direnç testi adıyla son test sorularının doğru yanıt maddelerinin sırası değiştirilerek tekrar uygulanmıştır. Bu testten öğrencilerin almış oldukları başarı puanlarının toplamı x = 6480.499 ve aritmetik ortalamaları da $\bar{X}$ = 67.505 olarak bulunmuştur. Direnç testi aritmetik ortalamasının ($\bar{X}$ = 67.505), son test aritmetik ortalamasından ($\bar{X}$ = 61,838) büyük olması ve son test ile direnç testi arasındaki farklılığın (t = 14.39), manidar olması öğrencilerin kazandığı davranışların unutulmaya karşı dirençli olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Öntest, sontest, izleme testi puanlarının karşılaştırılması

	$\bar{X}$	ss	n
Ön-test Puanı	42.95	12.89	96
Son-test Puanı	61.83	12.31	96
Direnç Puanı	67.50	12.51	96

Kazanımların Unutulmaya Karşı Direncine İlişkin Elde Edilen Bulgular

Program değerlendirilirken, öğrenci başarıları veya erişisi öğretimin başında ve sonunda ölçülerek, kazanımların gerçekleşme derecesi belirlendikten sonra, öğrenilmiş davranışların kalıcılığını kontrol etmek amacıyla söz konusu program tamamlandıktan dört hafta sonra öğrencilere aynı test soru maddelerinin ve şıklarının yerleri değiştirilmek suretiyle uygulanmıştır. Direnç veya İzleme testi diye anılan bu testte, öğrencilerin başarı puanları toplamı x = 6480.499 ve aritmetik ortalamaları da $\bar{X}$ = 67.505 olarak bulunmuştur. Direnç testi aritmetik ortalamasının, son test aritmetik ortalamasından ($\bar{X}$ = 61,838) büyük olduğu görülmektedir. Son test ile direnç testi arasındaki farklılığın manidarlığı "t" testi ile test edilmiş ve t = 14.39 olarak bulunmuştur.

Tablo 6. Öğrencilerin Ön Testten Aldıkları Başarı Puanlarının Ailenin Aylık Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması Anova Testi Sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	3	1600,187	3,457	,020	
Gruplar içi	92	14193,602			
Toplam	95	15793,789			p<0,05 Fark anlamlı

Aşağıdaki sonuçlarda diğer değişkenlerin ayrıntılı rakamları ayrıca verileceği üzere yukarıda yalnızca öğrencilerin ön test başarı puanlarında anlamlı farklılıklar yaratan ailenin gelir düzeyine ilişkin bulgu tablolaştırılarak verilmekle yetinilmiştir. Öncelikle yapılan Levene testinde (F= ,481; p= .696, p>0,05) dağılım normal çıkmıştır. Yapılan One Way Anova testinden sonra çoklu karşılaştırma imkanı sağlayan "Scheffe analizi" kullanılmıştır. Buna göre 500-1000 TL aile geliri olan 1. Grup ile 1001-2000 TL aile geliri olan 2. Grup arasında sonraki lehine manidar bir farklılık olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bağımsız Değişkenlere Göre Öğrencilerin Ön Testten Aldıkları Başarı Puanlarına İlişkin Olarak Elde Edilen Bulgular

1. Öğrencilerin ön testten aldıkları başarı puanları arasında cinsiyetlerine göre manidar bir fark bulunamamıştır (t = -.746; p = .457 > 0.05). **2.** Öğrencilerin ön testlerde almış oldukları başarı puanlarında anne eğitim durumunun manidar bir etkisi bulunamamıştır (F =. 2,987; p= .055 > 0.05). **3.** Öğrencilerin ön testten aldıkları başarı puanlarının baba eğitim durumuna göre farklılığı manidar değildir (F= 2,427; p = .094, p > 0.05). **4.** Ön testten öğrencilerin aldığı başarı puanları, anne mesleğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (F= .760; p = .519, p > 0.05). **5.** Öğrenci babalarının meslekleri, öğrencilerin ön testte almış oldukları başarı puanlarında anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır (F= .577; p = .680, p > 0.05). **6.** Öğrencilerin ön test başarı puanlarının ailenin toplam aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir faklılık gösterdiği tespit edilmiştir (F= 3,457; p = .037 < .05).

Tablo 7. Öğrencilerin Son Testten Aldıkları Başarı Puanlarının Ailenin Aylık Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması MWU Testi Sonuçları

Ailennin aylık geliri	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı
500-1000 TL arası	32	28,77	920,50
1001-2000 TL arası	40	42,69	1707,50
Toplam	72		

Son Test için uygulanan K-S testinde (K= 2,205; p= .000) puanların normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Bundan dolayı KWH testi uygulanmıştır. Neticede öğrencilerin son test başarı puanları ailelerin toplam aylık gelir düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. X2 (Sd=3, n=96)= 7,992, p<.05. Bunun yanında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için grupların ikili kombinasyonları üzerinde MWU testi uygulanarak farkın kaynağı incelenebileceği için MWU testi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2011, s. 162). Buna göre öğrencilerin son testlerde almış oldukları puanlar arasında anlamlı farklılık yaratan kaynak 500-1000 TL geliri ile 1001-2000 TL aylık geliri olan aileler arasında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin son test puanlarında anlamlı bir farklılık yaratmayan bağımsız değişkenlerle ilgili rakamlar aşağıdaki sonuçta özetlenmiş burada ayrıca belirtilmemiştir.

Öğrencilerin Son Testten Almış Oldukları Başarı Puanlarının Bağımsız Değişkenlere Göre Farklılaşmasına İlişkin Bulgular

1. Öğrencilerin son testte almış oldukları başarı puanları arasında cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır $\chi 2$ (Sd=2, n= 96) = 1.94, p > .05. Öğrencilerin son test başarı puanları cinsiyetten etkilenmemiştir denilebilir. **2.** Öğrencilerin son testte almış oldukları puanların anne eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği anlaşılmaktadır $\chi 2$ (Sd=2, n=

96) = 1.94, p > .05 **3.** Öğrencilerin son testten aldıkları başarı puanlarının baba eğitim durumuna göre farklılığı manidar değildir χ2 (Sd=2, n= 96) = .039, p > .05. **4.** Öğrencilerin son testte almış oldukları puanların anne meslekleri değişkenine göre anlamlı bir farklılaşma göstermediği anlaşılmaktadır χ2 (Sd=2, n= 96) = .374, p > .05. **5.** Öğrencilerin son test başarı puanlarının baba meslekleri değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir χ2 (Sd=4, n= 96) = 1.517, p > .05. **6.** Öğrencilerin son test başarı puanları ailelerinin toplam aylık gelir düzeyine göre manidar bir şekilde farklılaşmaktadır χ2 (Sd=3, n= 96) = 7.992, p < .05.

Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Programı Hakkında Görüşlerinin Bağımsız Değişkenlere Göre Farklılaşmasına İlişkin Elde Edilen Bulgular

Cinsiyete Göre;

Yapılan Levene testinde dağılım (F = 1, 842; p = ,176 p > 0,05) normal çıkmıştır. Buna göre Öğretmenlerin kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı alt boyutuna (1.faktör) yönelik görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması için bağımsız örneklem t testi tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Faktör 1 görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi sonuçları

	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Kadın	82	32,60	5,19	194	1,949	,053
Erkek	114	31,00	5,99			

Bağımsız örneklem t testi sonucunda görüldüğü gibi öğretmenler *kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı* alt boyutundaki görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir (t = 1, 949; p = ,053 > .05). Öğretmenlerin bu alt boyuttaki düşüncelerinin cinsiyetten etkilenmediği söylenebilir.

İkinci faktör ile ilgili yapılan Levene testinde dağılım (F = , 745 ; p = ,389 p > 0,05) normal çıktığı için öğretmenlerin *kazanımların öğrencilere uygunluğu* alt boyutundaki (2. faktör) görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 9. Öğretmenlerin Faktör 2 görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi sonuçları

	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Kadın	83	19,75	4,20	195	,197	,844
Erkek	114	19,64	4,15			

Yapılan t testi sonucunda görüleceği üzere öğretmenlerin *kazanımların öğrencilere uygunluğu* alt boyutundaki görüşleri cinsiyetlerine göre ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir (t = ,197; p = ,844 > .05).

Üçüncü faktör ile ilgili yapılan Levene testinde dağılım normal olduğu için (F = 2, 342; p=,128 p > 0,05) kazanımların topluma uygunluğu alt boyutundaki (3.faktör) öğretmen görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi ile yapılmıştır. Sonuç Tablo 10'daki gibidir.

Tablo 10. Öğretmenlerin Faktör 3 görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi sonuçları

	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Kadın	82	22,92	4,15	191	1,363	,174
Erkek	111	22,00	4,94			

Tablo 10'da görüldüğü gibi öğretmenlerin *kazanımların topluma uygunluğu* alt boyutundaki görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır (t = 1,363; p = ,174 > .05).

Dördüncü faktör hakkında yapılan Levene testinde dağılım normal çıktığı için (F = ,883; p=,407 p > 0,05) uygulanan t testinde öğretmenlerin *kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu* alt boyutundaki (4. faktör) görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11. Öğretmenlerin Faktör 4 görüşlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması t testi sonuçları

	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Kadın	82	10,17	3,26	195	-,831	,407
Erkek	115	10,57	3,42			

Yapılan t testi sonucuna göre öğretmenlerin kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğuna yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. (t = -,831; p= ,407 > .05). Öğretmenlerin bu alt boyuttaki düşüncelerinin cinsiyetten etkilenmediği söylenebilir.

Bilimsel Yayın Okuma Sıklığına Göre;

Birinci faktör veya kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı alt boyutunda öğretmen görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = 1,479 ; p = ,210 p > 0,05) yapılan One Way Anova testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Buna göre öğretmenlerin kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı alt boyutundaki görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığından etkilenmediği söylenebilir (F= 1,313; p = ,267, p > 0.05).

Tablo 12. Öğretmenlerin Faktör 1 görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	4	173,833	1,313	,267	
Gruplar içi	186	6155,957			
Toplam	190	6329,791			p>0,05

Kazanımların öğrencilere uygunluğu veya ikinci faktörde öğretmenlerin görüşlerinin sosyal bilgiler sahasında bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması için yapılan Levene testinde dağılım normal olmadığından (F = 5,138; p = ,001 p< 0,05) One Way Anova testi yerine KWH testi yapılmıştır.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin programdaki kazanımların öğrencilere uygunluğu alt boyutuna yönelik görüşleri, varyanslar normal dağılmadığı için yapılan KWH testinde sahada yayımlanan bilimsel makale ve kitapları okuma sıklıklarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir $\chi 2$ (Sd=4, n= 192) = 13.515, p < 0.05). Farkın kaynağını bulmak için Tamhane's T2 testiyle yapılan analizde ise söz konusu farklılığın Ayda 2 kez ve üstü okuyan (4.grup) ile hiç okumayan (1.grup) öğretmenler arasında (Ortalama farklılık: 3,34091; p = ,003, p < 0.05) ve yine 4.grup ile iki ayda bir kez okuyan grup arasında birinciler lehine olduğu bulunmuştur (Ortalama farklılık: 2,58153, p = ,003; p < 0.05). Aynı şekilde ayda iki kez okuma yapanlarla ayda bir kez okuyanlar arasında da anlamlı bir farklılık vardır. (Ortalama farklılık: 3,63636, p = ,000; p < 0.05) Sahayı yakından takip eden öğretmenler kazanımların öğrencilere uygunluğu faktörünü oluşturan görüşlere çok daha olumlu yaklaşmaktadırlar. Burada ilginç olan haftada bir kez yayın takip ettiğini belirten öğretmenlerle (N=8) hiçbir grup arasında anlamlı bir farklılığın olmamasıdır. Benzer şekilde hiç okumayanlarla (N= 44) iki ayda bir kez (N=63) ve ayda bir kez (N=55) okuyanlarla anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Ayda iki kez ve üstü yayın okuyan öğretmenlerin (N=22) bu faktöre ilişkin aritmetik ortalaması da diğerlerinden açıkça fazladır ($\overline{X}$ = 22.45).

Tablo 13. Öğretmenlerin Faktör 2 görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması KWH testi sonuçları

Sahadaki yayınları okuma	N	Sıra Ortalaması
Hiç	44	89,39
İki ayda bir kez	63	95,98
Ayda bir kez	55	87,75
Ayda iki kez ve üstü	22	136,18
Haftada bir kez ve üstü	8	90,69
Toplam	192	

Kazanımların topluma uygunluğu (3.faktör) alt boyutunda öğretmenlerin görüşlerinin sahadaki bilimsel yayınları okuma sıklığına göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = 1,410; p = ,232 p> 0,05) yapılan One Way Anova testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Buna göre öğretmenlerin kazanımların topluma uygunluğu faktöründe yer alan görüşlerinin alandaki bilimsel yayınları okuma sıklığından etkilenmediği söylenebilir (F= 2,099; p = ,083, p > 0.05).

Tablo 14. Öğretmenlerin Faktör 3 görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	4	179,022	2,099	,083	
Gruplar içi	183	3901,212			
Toplam	187	4080,234			p>0,05

Dördüncü faktör veya *kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu* hakkındaki öğretmen görüşlerinin sahadaki bilimsel yayınları okuma sıklığına göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = 1,738; p = ,143 p> 0,05) yapılan One Way Anova testi sonuçları Tablo 15'de görülmektedir.

Test sonucuna göre öğretmenlerin kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu alt boyutunda yer alan görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığından etkilenmediği söylenebilir (F= ,781; p = ,539, p > 0.05).

Tablo 15. Öğretmenlerin Faktör 4 görüşlerinin bilimsel yayın okuma sıklığına göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	4	35,749	,781	,539	
Gruplar içi	187	2139,829			
Toplam	191	2175,578			p>0,05

Görev Yapılan Okulun Sosyoekonomik Düzeyine Göre;

Öğretmenlerin *kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı* (1.faktör) alt boyutunda sosyal bilgiler programı ile ilgili görüşlerinin görev yaptıkları okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = ,833; p = ,477 p > 0,05) yapılan One Way Anova testinde sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Buna göre öğretmenlerin kazanımların program öğeleriyle tutarlılığı alt boyutundaki görüşlerinin görev yaptıkları okulun sosyoekonomik düzeylerinden etkilenmediği söylenebilir (F= 1,094; p = ,353, p > 0.05).

Tablo 16. Öğretmenlerin Faktör 1 görüşlerinin okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	3	172,505	1,782	,152	
Gruplar içi	192	6194,245			
Toplam	195	6366,750			p>0,05

Kazanımların öğrencilere uygunluğu (2.faktör) alt boyutunda öğretmenlerin görüşlerinin görev yaptıkları okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = 1,718; p = ,164 p> 0,05) yapılan One Way Anova testi sonuçları Tablo 17'de görülmektedir.

Öğretmenlerin *kazanımların öğrenciye uygunluğu* faktörünü oluşturan görüşlerinin görev yaptıkları okulun sosyoekonomik düzeyine göre farklılaşmadığı görülmektedir. (F= 2,914; p = ,066, p>0.05).

Tablo 17. Öğretmenlerin Faktör 2 görüşlerinin okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	3	147,702	2,914	,066	
Gruplar içi	193	3260,410			
Toplam	196	3408,112			p<0,05

Öğretmenlerin görüşlerinin *Kazanımların topluma uygunluğu* (3.faktör) alt boyutunda görev yaptıkları okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = ,555; p = ,645 p> 0,05) yapılan One Way Anova testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Buna göre öğretmenlerin kazanımların topluma uygunluğu faktöründe yer alan görüşlerinin okullarının sosyoekonomik düzeyinden etkilenmediği söylenebilir (F= ,964; p = .411, p > 0.05).

Tablo 18. Öğretmenlerin Faktör 3 görüşlerinin okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	3	62,102	,964	,411	
Gruplar içi	189	4060,177			
Toplam	192	4122,280			p>0,05

Kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu (4.faktör) alt boyutunda öğretmen görüşlerinin görev yaptıkları okulların sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması için Levene testinde dağılım normal olduğundan (F = 1,622; p = ,186 p> 0,05) yapılan One Way Anova testi Tablo 19'da görülmektedir.

Test sonucuna göre öğretmenlerin kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu alt boyutunda yer alan görüşlerinin okullarının sosyoekonomik düzeyine göre farklılaştığı görülmektedir (F= 5,748; p = .001, p<0.05). Farkın kaynağını bulmak için yapılan Tukey testine göre iyi sosyoekonomik düzeydeki okullarda görev yapanlar ile çok iyi arasında (Ortalama farklılık: 3,25670; p = ,045, p < 0.05), İyi SED okullardaki öğretmenler ile düşük SED okullardakiler arasında (Ortalama farklılık: 2,50948; p = ,002, p < 0.05), orta SED ile düşük SED okullardaki öğretmen görüşleri arasında bu alt boyuta ilişkin olarak birinciler lehine anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. (Ortalama farklılık: 1,36108; p = ,043, p < 0.05) İyi SED okullarda görev yapan öğretmenlerin (N=29) aritmetik ortalaması da diğerlerinden açıkça fazladır ($\bar{X}$ = 12.03). Bu kolayca anlaşılabilecek bir durumdur ancak çok iyi SED okullarda görev yapan

öğretmenlerin (N=9) düşük SED okullarda görevli öğretmenlerle (N=80) kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu alt boyutunda benzer görüşlere sahip olmaları ilgi çekicidir.

Tablo 19. Öğretmenlerin Faktör 4 görüşlerinin okulun sosyoekonomik düzeyine göre karşılaştırılması anova testi sonuçları

	sd	Kareler Toplamı	f	P	Açıklama
Gruplar Arası	3	181,067	5,748	,001	
Gruplar içi	193	2026,446			
Toplam	196	2207,513			p<0,05 Fark anlamlı

TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde, 2011-2012 eğitim ve öğretim yılında Adana ili merkez ilçelerindeki (Seyhan, Çukurova, Yüreğir, Sarıçam) resmi ilköğretim okullarında görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinden ve Seyhan İlçesindeki Bekir Sıtkı Kulak İlköğretim Okulu 7.sınıf öğrencilerinden temin edilen verilere dayalı olarak yapılan veri analizlerinden aşağıda belirtilen sonuçlar çıkarılarak tartışılmış ve bu doğrultuda öneriler geliştirilmiştir.

Öğrencilere II. Dönem başında henüz programa girerken uygulanan ön-test puanları ortalaması ile program sonunda uygulanan son test puanları ortalaması arasındaki fark son test lehine anlamlı bulunmuştur (t = 15.846, Z = -8.360, p = .000). Program sonunda öğrencilere uygulanan son testin puanlarının aritmetik ortalaması $\bar{X}$ = 61,838 olarak bulunmuştur. Buradaki ortalama çok düşük sayılmasa da nitelikli bir eğitimden söz edebilmek için öğretimin gerçekleşme derecesinin %70-80'lerde olması gereklidir. Buna göre ulaşılan sonuçlarla programda öngörülen hedeflerin kısmen gerçekleştirildiği söylenebilir.

Neticede program sonundaki başarı ortalamasının ($\bar{X}$ = 61,838) programa girişteki başarı ortalamasından ($\bar{X}$ = 42.953) anlamlı derecede büyük olduğu (t =15.846) saptanmıştır. Bununla birlikte normal şartlarda ön test puanlarının daha düşük düzeyde ve son test puanlarının da daha yüksek düzeyde olması beklenirdi. Ön testten elde edilen puan ortalaması ($\bar{X}$ = 42.953) öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerinin yüksek olduğu yani kazanımların öğrencilerin hali hazırda sahip oldukları davranışlara işaret ettiği söylenebilir. Burada öğrencilerin çoğunluğu tarafından büyük ölçüde doğru cevaplanan soruların, temsil ettikleri kazanımların yerinde olmadığı sonucuna varılabilir. Çünkü böyle bir durum öğrencilerin derste sıkılmasına ve boşa zaman kaybetmesine neden olur (Erden, 1998, s. 27). Son testte, nitelikli bir öğretim için gerekli görülen asgari % 70-80 düzeyindeki bir başarının yakalanamamış olması da ayrıca ön test hakkında yapılabilecek yukarıdaki çıkarımı desteklemektedir.

Sosyal bilgiler öğretim programının sarmal program olması nedeniyle bazı konuların genişleyerek tekrar edilmesi belki hazır bulunuşluk seviyesini belli bir ölçüde normalden daha yüksek seyretmesine sebep olabilir. Ancak öngörülen kazanımlara daha öğrenme-öğretme süreçlerine adım atılmamışken yukarda görüldüğü gibi bazı kazanımlara % 60- 70 seviyelerinde öğrenci tarafından hâkim olunması normal sayılmamalıdır.

Neticede Erden'in de vurguladığı gibi öntest uygulamalarında "şayet öğrencilerin büyük bir kısmı bazı hedeflerle ilgili soruları doğru yanıtlamışsa, hedeflerin yerinde olmadığı sonucuna varılabilir" (Erden, 1998, s. 27). Bu araştırmada öğrencilerin yarısı veya yarıdan çoğu tarafından doğru yanıtlanan Zaman İçinde Bilim ünitesindeki 1, 2 ve 5 numaralı kazanımlar, Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesindeki 1 ve 6 numaralı kazanımlar, Yaşayan Demokrasi ünitesinde 2 ve 5 numaralı kazanımlar ve Ülkeler Arası Köprüler ünitesindeki 4 numaralı kazanımların yerinde olmadığı sonucuna varılabilir.

Kuşkusuz yukarıdaki kazanımları temsil eden sorular diğer kazanımlarla da az veya çok ilişkilidir ve her kazanımı diğerlerinden ayıran kesin ve net bir çizgi, mutlak bilgiler içeren olgusal bilgilerin dışında pek de mümkün değildir. Dolayısıyla test sorularının doğrudan ve ağırlıklı olarak

temsil ettiği kazanımlar dikkate alınmaya çalışılmıştır. Öte yandan kazanımların yapısına bakıldığında basit olgusal bilgilerin ilerisinde, daha üst düzey öğrenmelerin hedeflendiği görülecektir. Bu hedef istikametinde bilgi ve olgulardan ziyade bilgiyi oluşturan örüntülere odaklanan programda belli ölçüde keskinliklerin ötesine geçerek asgari manada karşılaştırma, eleştiri ve yorum yapabilmeyi, düşünmeyi, bilimsel düşünme yeteneğini süreç içerisinde bir yöntem olarak yapılandırmaya ve kazandırmaya çalışan bir sosyal bilgiler üslubu oluşturulmaya gayret edilmiştir. Üsluptaki belirsizlikler, kesinliğin net ama kısır dünyasına alışmış olanlara hem esnekliğe hem çoklu anlamlara imkân vermesiyle kafa karıştırıcı görünse bile çağımızın en çok da ihtiyaç duyduğu yaratıcılılığa ve yorumlamaya zemin sağlamaktadır. Nitekim yorumlamak, iki anlamı birden kavramaktır (Ricoeur, 2007, s. 21). Bununla birlikte 2004 SBÖP'ün kazanımlarının bu araştırmada daha açık görülen bazı problemleri "yapılandırmacılık" öğrenme kuramının Bloom'un taksonomisinden farklı olduğu, bilişsel duyuşsal ve psikomotor hedeflerin zaten bir arada ele alındığı savıyla geçiştirilemez.

Program değerlendirilirken, öğrenci başarıları veya erişisi öğretimin başında ve sonunda ölçülerek, kazanımların gerçekleşme derecesi belirlendikten sonra yapılan direnç testi aritmetik ortalamasının, son test aritmetik ortalamasından ($\bar{X}$ = 61,838) büyük olduğu görülmektedir. Son test ile direnç testi arasındaki farklılığın manidarlığı "t" testi ile test edilmiş ve t = 14.39 olarak bulunmuştur. Direnç testinin son testten daha düşük çıkması gerekirken yüksek çıkması uygulamayı yapan öğretmenler tarafından öğrencilerin çoğunluğunun dershaneye gitmesine ve merkezi sınavlara yoğun hazırlık yapmaları nedenine bağlanmıştır. Öğrencilerin son test puanlarının homojen olmaması nedeniyle yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi de öğrencilerin sontest ve izleme testi arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir, $z = 8.133$, $p < .05$. Fark puanlarının sıra ortalaması ve toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar, yani izleme testi lehinde olduğu görülmüştür. Buna göre programdaki kazanılmış davranışlar kalıcıdır sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmada öğrencilerin ön testten aldıkları başarı puanları arasında cinsiyetlerine, anne eğitim durumuna, baba eğitim durumuna, anne ve baba mesleğine göre manidar bir fark bulunamamıştır. Ancak öğrencilerin ön test başarı puanlarının ailenin toplam aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı bir faklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde öğrencilerin son testten aldıkları başarı puanları yalnızca ailelerinin toplam aylık gelir düzeyine göre manidar bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu sonuç Araştırmacı Şirin'in Amerika'da 101 binin üzerinde öğrencinin katıldığı yedi bine yakın okulda yapılan araştırmalar hakkındaki bir meta analiz çalışmasında da ulaştığı ailenin sosyoekonomik düzeyinin akademik başarıyı çok yönlü olarak yordadığı yönündeki sonuçlarla örtüşmektedir. (Şirin, 2005)

Program kazanımlarıyla ilgili ankette görüş belirten öğretmenlerin cevapları arasında, cinsiyetlerine göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak aşağıda açıklanacağı üzere birer alt boyutla ilgili olarak bilimsel yayın okuma sıklığı ve görev yapılan okulun sosyoekonomik düzeyine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ankette yer alan görüşleri arasında sosyal bilgiler öğretimi alanında yayımlanan bilimsel makale veya kitap okuma sıklıklarına göre kazanımların öğrencilere uygunluğu alt boyutuna yönelik görüşleri, anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın kaynağını bulmak için yapılan analizde ise söz konusu farklılığın Ayda 2 kez ve üstü okuyan grup ile hiç okumayan öğretmenler arasında ve yine ayda iki kez ve üstü okuyan ile iki ayda bir kez okuyan grup arasında birinciler lehine olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde ayda iki kez okuma yapanlarla ayda bir kez okuyanlar arasında da anlamlı bir farklılık vardır. Sahayı yakından takip eden öğretmenler kazanımların öğrencilere uygunluğu faktörünü oluşturan görüşlere çok daha olumlu yaklaşmaktadırlar. Burada ilginç olan haftada bir kez yayın takip ettiğini belirten öğretmenlerle (N=8) hiçbir grup arasında anlamlı bir farklılığın olmamasıdır. Benzer şekilde hiç okumayanlarla (N= 44) iki ayda bir kez (N=63) ve ayda bir kez (N=55) okuyanlarla anlamlı bir farklılığın

olmadığı görülmektedir. Ayda iki kez ve üstü yayın okuyan öğretmenlerin (N=22) bu faktöre ilişkin aritmetik ortalaması da diğerlerinden açıkça fazladır ($\bar{X}$ = 22.45).

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ankette yer alan görüşleri arasında**,** kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu alt boyutunda yer alan görüşlerinin okullarının sosyoekonomik düzeyine göre farklılaştığı görülmektedir Farkın kaynağını bulmak için yapılan Tukey testine göre iyi sosyoekonomik düzeydeki okullarda görev yapanlar ile çok iyi arasında, İyi SED okullardaki öğretmenler ile düşük SED okullardakiler, orta SED ile düşük SED okullardaki öğretmen görüşleri arasında bu alt boyuta ilişkin olarak birinciler lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. İyi SED okullarda görev yapan öğretmenlerin (N=29) aritmetik ortalaması da diğerlerinden açıkça fazladır ($\bar{X}$ = 12.03). Bu kolayca anlaşılabilecek bir durumdur ancak çok iyi SED okullarda görev yapan öğretmenlerin (N=9) düşük SED okullarda görevli öğretmenlerle (N=80) kazanımların gerçekleşmesinde çalışma şartlarının uygunluğu alt boyutunda benzer görüşlere sahip olmaları ilgi çekicidir.

Öneriler

1. Kazanımların gerçekleşebilmesi için yalnızca öğretmenlerin değil müfettiş ve eğitim denetçilerinin rehberlik yeterliği arttırılmalı, kişiden kişiye değişmeyen objektif denetim kriterleri oluşturulmalı, denetçilerin program bilgisi de sistemli olarak kontrol edilmelidir. Nitekim araştırmanın 4.faktöründe öğretmenler müfettiş ve eğitim denetçilerinin rehberlik yeterliğini ve bilgisini kuşkuyla karşılamaktadırlar.

2. Kazanımlar öğrencilerin kendi amaçlarına uygun hale getirilmelidir. Çünkü bu araştırmada öğretmenlerin % 64.5'i kazanımların öğrencilerin kendi amaçlarına uygun olmadığı kanaatine yakındırlar.

3. Programdaki kazanımlar öğrencilerin duygusal ihtiyaçlarına, hazır bulunuşluk seviyesine, fiziksel ve zihinsel gelişimine uygun hazırlanmalıdır. Nitekim araştırma kapsamına alınan öğretmenler bu görüşlerin oluşturduğu "kazanımların öğrencilere uygunluğu" faktörüne olumsuz yaklaşmaktadırlar.

4. Programın ikinci dönemine rastlayan Zaman İçinde Bilim ünitesindeki 1, 2 ve 5 numaralı kazanımlar, Ekonomi ve Sosyal Hayat ünitesindeki 1 ve 6 numaralı kazanımlar, Yaşayan Demokrasi ünitesinde 2 ve 5 numaralı kazanımlar ve Ülkeler Arası Köprüler ünitesindeki 4 numaralı kazanım iptal edilmeli yerlerine yapılacak ihtiyaç ve konu analizlerine göre uygun kazanımlar konulmalıdır.

5. Sosyal bilgiler öğretim programının eğitim-öğretim yılının birinci dönemine denk gelen kazanımlar hakkında yapılabilecek çalışmalar üniversitelerin ilgili bölümlerince teşvik edilmelidir.

6. Ders içerikleri muhtelif sosyal bilim dallarının ilgi çekici araştırmalarıyla güncelleştirilmeli, kazanımlar ile konuların tam olarak örtüşmesi sağlanmalıdır. Örneğin yazının ve sözün düşünce ve duygularımızı aktarmaya yarayan araç olduğu retoriği tekrarlanmak yerine günümüz bilgi sosyologları ve felsefecilerce yazının ve sözün yalnızca aktarmaya yaramadığını bizzat düşüncelerin içerisinde şekillendiği dinamikler olduğu hesaba katılmalıdır.

7. Ünitede verilmesi gereken değer, beceri ve kavramlar mutlaka ders kitaplarında işlenmeli, ders kitabındaki konular öğrencinin tematik bağlantıyı kolaylıkla kurmasını sağlayıcı nitelikte olmalı, ünite, ders kitabı ve etkinlikler birbirleriyle tam olarak örtüşmelidir.

8. Sosyal bilgiler programının 6. genel amacında "öğrencilerin yaşadığı çevrenin ve dünyanın özelliklerini tanıyarak, insanlar ve doğal çevre arasında etkileşimi açıklaması" şeklindeki ifadenin gerçekleşebilmesi kazanımlarda ve tüm programda yerel ve bölgesel özelliklerin dikkate alınmasına bağlıdır. Esasında sosyal bilimlerin, evrenselci olmaları nedeniyle yereli ve onun bilgisini önemsememeleri genç kuşak sosyal bilimcilerce eleştirilmektedir (Kızılçelik, 2008, s. 62). Bu araştırmada öğretmenler kazanımların yerel ve bölgesel özelliklere dikkat edilmeden hazırlandığını düşünmektedirler.

9. Okul-aile-yönetim ve öğretmen arasında olması gereken işbirliği ve koordinasyonun yeterli olarak sağlanması için sosyal ve idari tedbirler alınmalı, iletişim engelleri ortadan kaldırılmalıdır.

Nitekim bu araştırmada öğretmenlerin okullardaki eksikliği hakkında ittifak ettikleri görüşlerden biri de budur.

KAYNAKÇA

Akdağ, H. (2008). "İlköğretim 6. ve 7.Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Öğretmen ve Öğrenci Açısından Uygulama Dönütleri (Konya İli Örneği)". (yayımlanmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi, Eğitim ilimleri Entitüsü: Ankara

Akpınar, B. (2010). *Eğitim Programları ve Öğretim*. Ankara: Data.

Alagöz, B.(2009). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarında Çevre Bilincinin Geliştirilmesinde Probleme dayalı Öğrenme Yönteminin Etkisi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Altun, A. (2010) Medya Okuryazarlığının Sosyal Bilgiler Programıyla İlişkilendirilmesi ve Öğretimi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Arslan, H. (2007a). *Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, İstanbul: Paradigma.

Arslan, M. .(2007b) "Türk Eğitim Sisteminde Değerler Sorunu ve Eğitim Programlarına Yansıması" Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, Edt. R. Kaymakcan ve diğerleri, İstanbul. DEM Yay: 635–656

Aydın, H. (2006). Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi. Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 1,http://turkoloji.cu.edu.tr/ GENEL/hasan_aydin_postmodernizm_egitim_felsefesi.pdf (Erişim Tarihi 11-02-2012)

Aydın, H. (2007). *Felsefi Temeller Işığında Yapılandırmacılık*, Ankara: Nobel.

Aykaç, N. ve Başar, E. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının

Değerlendirilmesi. Eğitimde Yansımalar VIII. Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu. (14–16 Kasım 2005). Ankara: Sin Matbaacılık.

Bacanlı, H. (2005). *Duyuşsal Davranış Eğitimi*. (2. Baskı). Ankara: Nobel.

Bal, H. (2009). Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Isparta, Fakülte Kitabevi.

Balcı, A. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler, (6. Baskı), Ankara: Pegem

Bilen, M. (2006). *Plandan Uygulamaya Öğretim*. Ankara: Anı.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem.

Canerik, H. (2005). Sosyal Bilgiler Programı ve Öğretimi. Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme

Sempozyumu, 14–16 Kasım, Erciyes Üniversitesi, Kayseri. Ankara: Sim Matbaası.

Cüro, E. (2009). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Toplumsal İhtiyaçları Karşılama Düzeyine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Diyarbakır İli Örneği).* (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ.

Çeken, D. (2006). "Küreselleşme ve Türkiye'de Eğitim Politikaları: Yeni İlköğretim Müfredatı Sosyal Bilgiler Programı Üzerine Bir İnceleme". (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı: İzmir.

Çelenk, S. ve diğerleri (2000). *İlköğretim Programları ve Gelişmeler*. A.Tazebay. Yay. Haz Ankara: Nobel.

Er, H. (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Kapsamında İlköğretim Öğrencilerinin "Biyografi" Kullanımına İlişkileri. (Yayınlanmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Demirel, Ö. (2008). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem.

Demirkaya, Gedik, H. (2008) Sosyal Bilgiler Eğitiminde Güncel Olaylar. (Yayınlanmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Doğanay, A. (2002). "Sosyal Bilgiler Öğretimi", *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi,* Öztürk & D. Dilek, (Ed.), Ankara. Pegema.

Doğanay, A. Sarı, M. (2007). "İlköğretim Okullarında Oluşturmacılık Ne Kadar Oluşturuldu? : Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji ve Matematik Derslerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, 16.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 5-7 Eylül 2007 Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tokat, Türkiye (149-163)

EPÖ. (2005). Eğitim Programları ve Öğretim Alanı Profesörler Kurulu İlköğretim 1-5. Sınıflar Öğretim Programlarını Değerlendirme Toplantısı (Eskişehir) Sonuç Bildirisi. http://ilkogretimonline.org.tr/vol5say1/sbildirge%5B1%5D.pdf (Erişim Tarihi 24-12-2011).

Erden, M. (1998). *Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara: Anı.

Günay, M. (2010). "Bilim Felsefesi ve Eğitim Felsefesi Bağlamında Sosyal Bilgiler", *Sosyal Bilgilerin Temelleri*, R.Turan. & K. Ulusoy. (Ed.), Ankara: Maya Akademi.

Güven, S. (2004). *"Program Geliştirme" Öğretimde Planlama-Uygulama-Değerlendirme.*Elazığ: Üniversite kitabevi.

Kan. A. , Ü. (2012) Sosyal Bilgiler Dersinde Bireysel ve Grupla Zihin Haritası Oluşturmanın Öğrenci Başarısına, Kalıcılığına ve Öğrenmedeki Duyuşsal Özelliklere Etkisi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Fırat Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Elazığ.

Karakuş, Ö. Başıbüyük, O. (2009). Deneysel ve Deneysel Olmayan Araştırma Yöntemleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri içinde Ed.Kaan Böke, İstanbul. Alfa.

Karasar, N. (2005). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara. Nobel.

Kızılçelik, S. (2008). *Sefaletin Sosyolojisi*. Ankara: Anı.

Koçoğlu, E. (2012). 6.Sosyal Bilgiler Dersinde Karikatür Kullanımının Erişie göre Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Atatürk Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.

Küçükahmet, L. (2005). 2004 Hayat Bilgisi Programının Değerlendirilmesi. Yeni İlköğretim ProgramlarınıDeğerlendirme Sempozyumu, 14–16 Kasım, Erciyes Üniversitesi, Kayseri. Ankara, Sim Matbaası.

MEB. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim programı ve Kılavuzu, Ankara. Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Merter, F. (2005). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Dersi Programının Eğitim Sosyolojisi Bakış Açısından Olumlu ve Olumsuz Eleştirisi. Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu, 14-16 Kasım, Erciyes Üniversitesi, Kayseri. Ankara. Sim Matbaası.

Neuman, W. L. (2006). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I, Çev. S. Özge, İstanbul, Yayınodası.

Özdemir, S. M. (2009). Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı ve Değerlendirilmesi. Mustafa Safran (Ed). *Sosyal Bilgiler Öğretimi.* Ankara: Pegem.

Pehlivan. H. (1997). Örnek Olay ve Oyunlarla Öğretimin Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrenme Düzeylerine Etkisi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.

Plotnik, R. (2009). Psikolojiye Giriş. T.Geniş (Çev.). İstanbul: Kaknüs.

Ricoeur, P. (2007). Yoruma Dair/Freud ve Felsefe, Çev. N.Alpay, İstanbul, Metis Yay.

Safran, M. (2004). "İlköğretim Programlarında Yeni Yaklaşımlar Sosyal Bilgiler (4–5.sınıf) ", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Ankara. Yıl. 5, Sayı 54–55, MEB.

Sönmez, V. (2009). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara, Anı.

Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of educational research*, *75*(3), 417-453.

Tatar, B. (2004). *Hermenötik,* İstanbul. İnsan.

Ünlüer, G. (2008). Sosyal Bilgiler Dersinde Gazete Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. (Yayınlanmamış doktora tezi) Anadolu Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir

Yıldırım, A. , Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin.

Yüksel, S. (2002). Yükseköğretimde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Örtük Program. 2002, http://kutuphane.uludag.edu.tr/PDF/egitim/htmpdf/2002-15(1)/M-25.pdf (Erişim Tarihi 11-10-2011).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 77-90, ELAZIĞ-2017

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ AVRUPA BİRLİĞİ VATANDAŞLIĞINA BAKIŞLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

The Analysıs Of Social Studies Pre-Service Teachers Vıew About European Unıon Cıtızenshıp Wıth Regard To Various Varıables

Esen DURMUŞ* **Kenan BAŞ****

Özet

Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği Vatandaşlığına" ilişkin bakış açılarını tespit etmektir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Fırat Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi, sosyal bilgiler öğretmenliği bölümü 1,2,3 ve 4. Sınıf öğrencilerinden oluşan toplam 710 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Üner (2014) tarafından geliştirilen 37 maddelik 6'lı likert tipi "Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Anketi (ABVBA)" kullanılmıştır. Analizler SPSS 17.00 programıyla yapılmıştır. Verilerin karşılaştırılmasında anlamlılık düzeyi ,050 olarak kabul edilmiştir. Verilerin analizinde varyansların normal dağılım gösterdiği durumlarda T-testi ile tek yönlü varyans analizi (Anova), varyansların normal dağılım göstermediği durumlarda ise Mann-Whitney U testi ile Kruskal-Wallis H kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre cinsiyet, haber edinme yolu, en çok takip edilen haber konusu ve AB hakkında sahip olunan bilgi düzeyi değişkenlerine göre araştırmanın hiçbir alt boyutunda anlamlı bir fark elde edilememiştir. Bununla birlikte sınıf değişkeninin, *sosyokültürel olumsuzluk* ve *aktif vatandaşlık* alt boyutlarında; Avrupa ülkesinde bulunup/bulunmama değişkeninin, *aktif vatandaşlık* ve *bireysel gelişmişlik/farkındalık* alt boyutlarında; Avrupa'da yaşayan bir yakına sahip olup/olmama değişkeninin, *sosyokültürel olumsuzluk* alt boyutunda; Avrupa Birliği hakkında sahip olunan fikir değişkeninin, *sosyokültürel olumsuzluk* alt boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Avrupa Birliği, AB vatandaşlığı.

Abstract

The main aim of this study is to determine the Social Studıes Pre-Service Teachers Candidates' view about "European Union Citizenship". Survey model has used in the study. Sample of the study composed of 710 teacher candidates which are students of Fırat, Inonu, Kilis 7 Aralık and Gaziantep Universities 1,2,3 and 4'th grades. 37 point six fold likert scale type "A Glance to European Citizenship Questionnaire" which developed by Sadık Selman Üner (2014) has used for data collection tool. Analysis runned by SPSS 17.00. Significance level accepted as ,050 for data comparisons. In data analysis period T-test with single direction variance analysis used for normal distribution cases, Mann-Whitney U tests with Kruskal Wallis H has used for non-normal distribution cases. For obtained findings the variables of gender, communications approach path, most following communication topic and knowledge level about EU does not shows significant variations in any sub-dimensions. However, it has been fixed, grade variable in sociocultural negation and active citizenship sub dimensions, to locate/or not locate in any European country variable in active citizenship and personal development / awareness sub-dimensions, the variable of to have relative which are living in Europe in socio cultural negation sub-dimension; the variable of opinion about European Union in socio cultural negation sub-dimension have significant variances.

Key words: Social studies, European Union, EU citizenship

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, ELAZIĞ esendurmus@firat.edu.tr.

** Doktora öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü ELAZIĞ, kaoti_23@hotmail.com

GİRİŞ

Avrupa Birliği, hızlı değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında özellikle gelişmekte olan devletlerin ilgi odağı haline gelmiş olup, birçok ülkenin katılmak için yoğun çaba gösterdiği önemli bir birlik olarak gelişimini sürdürmektedir. 1950'lerden itibaren bu mücadeleye giren ülkelerden biri olan Türkiye geçmişten gelen birikimlerini ve Avrupa devletleriyle olan münasebetlerini kullanarak bu süreci kendi açısından basitleştirmek istemektedir (Özer, 2009, s.89).

Türkiye; Avrupa ve Asya arasında köprü vazifesi gören ve AB (Avrupa Birliği) için hayati öneme sahip olan önemli bir ülkedir. Türk tarihinde Avrupa, önemli bir yere sahiptir. Aynı durum Avrupa için de geçerlidir. Siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan Türklerin Avrupa ile olan ilişkileri ve etkileşimleri geniş bir tarihi süreç içinde şekil almakla birlikte önemli sonuçları da ortaya çıkarmıştır (Yiğit, 2006).

Avrupa bu tarihi süreç içerisinde doğuyu ilerleme kaydedemeyen masum bir yapı olarak tasvir etmenin yanı sıra, doğuyu güçsüz, gerçekçi olmayan bir yapı olarak tanımlayıp doğu ülkelerini aşağılayan bir tavır sergilemiştir. Buna karşın, Avrupa kendini ise güçlü olarak göstermeye çalışmıştır (Karakuş, 2007, s.25).

Avrupa birliğinin ortaya çıkmasında ikinci dünya savaşı dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde yapılan (Yalta ve Postdam) barış konferanslarında bir sonuç elde edilememesi ve sonraki soğuk savaş dönemlerinde korkuların devam etmesi birliğin kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (Akşemsettinoğlu, 2011, s.3).

Medeniyet, ilerleme, kaybedilen toprakların geri alınması Avrupa kimliğinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Aydınlanma çağıyla birlikte dönemin aydın ve düşünürleri, din ve devlet işlerinin farklı olması gerektiğini belirtmişlerdir (Karakuş, 2007, s.19).

Avrupa birliğinin oluşumuyla birlikte bu birliğe üye ülkelerin oluşturduğu coğrafyada yaşayan vatandaşlar için dil öğrenmenin avantajı dışında bir takım getirileri olduğu görülmüştür. Ortak bir ekonomi ve alanı paylaşıyor olmak, ortak hak ve sorumluluklara sahip olmak bunlar arasında gösterilebilir. Bununla birlikte meslek eğitiminde kalitenin arttırılması, mesleki yeterlilikte belli bir standardın oluşturulması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde kalitenin arttırılması, yükseköğretimde niteliğin arttırılması, farklı ülkelerde diploma geçerliliği ve eşdeğerliliğinin sağlanması, kültürel zenginliklerin korunması, ekonomik özgürlüklerin sağlanması, eğitim ve hukuk alanında belli bir seviyenin yakalanması, üzerinde önemle durulan konulardır (Başbay-Doğan, 2004, s.36).

Türkiye 1950'lerde askeri ve mali işbirliği neticesinde 31 Temmuz 1959 tarihinde siyasi, askeri ve güvenlik konularını içeren AET'ye (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Bu tarihi takip eden süreçte Türkiye-Avrupa ilişkileri, bu başvuru çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. 2002 tarihinden itibaren Türkiye bu çerçeve doğrultusunda atılan adımlar sonucunda diğer aday ülkelerin sahip olduğu haklardan faydalanma imkânı elde etmiştir. 6 Ekim 2004 tarihinde Avrupa Komisyonu yayınladığı "Türkiye İlerleme Raporuyla", Türkiye'nin siyasi kriterleri gerekli ölçüde karşıladığını belirterek, birliğe katılım müzakerelerinin başlatılması önerisinde bulunmuştur. 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi döneminde Avrupa Konseyi, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini tatmin edici bir şekilde yerine getirdiğine kanaat ederek, 3 Ekim 2005 tarihi itibariyle Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması kararını almıştır (Aslan, 2008, s.1).

Üyelik müzakerelerinin başlamasından sonra Türkiye'nin, siyasi ve ekonomik alanlarda başarılı bir performans sergilemesi bazı çevreler tarafından endişeyle izlenmiştir. Çünkü bu çevreler Türkiye'nin tam üyelik için gerekli olan şartları yakın süreçte yerine getirebileceğine ihtimal vermiyorlardı. Bununla birlikte bazı radikal ve aşırı milliyetçi Hıristiyan çevreler Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin üyeliği ile ilgili çeşitli endişe ve sorgulamaların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. İleri sürülen iddiaların başında AB'nin tarihsel Hıristiyan mirasına dayandığı ve Türkiye'nin bu birliğe katılması sonucunda, Avrupa'nın bu tarihsel mirasına zarar getireceği, bu nedenle ekonomik ve siyasi birliğin dışında, ileride düşünülen kültürel birliğin sağlanamayacağı

düşüncesi gelmektedir. Bu çevrelere göre, Türkiye hem tarihsel, hem kültürel hem de dinsel olarak Avrupalı değildir. Bu nedenle Türkiye AB üyesi olmamalıdır (Köylü-Turan, 2010, s.6).

Bununla birlikte, Bilici (2006, s.45), Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesini istemeyenler, kültür farklılığı, nüfus genişliği, din farklılığı, insan hak ve hürriyetleri konularında Avrupa topluluğuna yük olacağı endişelerini gerekçe olarak göstermekte olduğunu dile getirmiştir.

Tam üyelik için Türkiye'nin Avrupa Birliğinin beklentilerine ne ölçüde karşılık vermesi gerektiği konusunda Türk kamuoyu ve siyasi çevrelerin ortak bir düşünce içinde olduğu söylenemez. Bazı çevreler AB tarafından ileri sürülen üyelik şartlarının çok ağır olduğunu iddia ederek bu şartların revize edilmesi gerektiğini, bazıları ise öne sürülen değişiklerin aslında Türkiye'nin yapması gereken kendi faydasına olan şartlar olduğunu ancak bunların yapılabilmesi Türkiye'ye zaman tanınması gerektiği ve üyelik sürecinin de zamana yayılması gerektiği hususunda görüş ifade etmişlerdir (Acar, 2001, s.112).

Türkiye Avrupa Birliğine üyelik sürecinde eğitim politikası ve öğretmen yetiştirme uygulamalarında da gerekli değişiklikleri yapmak zorundadır. Genç nesillerin yetiştirilmesinde önemli bir role sahip olan öğretmenlerin bilgi ve beceri açısından yeterli donanıma sahip olabilmeleri için öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının bu sürece dâhil edilmesi gerektiği düşünülebilir. Bunun için Avrupa Birliğine üye olan ülkelerin eğitim politikaları incelenmeli, Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı dikkate alınarak bu doğrultuda gerekli olan uyarlamalar gerçekleştirilmelidir. Özellikle bireylere kültürel mirasın aktarılmasında, iyi bir vatandaş olma yolunda gerekli bilgi ve becerilerin verildiği, hak ve sorumlulukların edinildiği Sosyal Bilgiler dersi bu konuda dikkate alınması gereken en önemli branşlardan biridir. Bununla birlikte AB vatandaşlığına üyelik konusu yıllardır Türkiye gündemini meşgul eden önemli başlıklardan birini oluşturmaktadır. Özellikle güncel bilgi konularının sık işlenerek öğrencilerin gündemi takip etmelerini amaçlayan sosyal bilgiler alanının bu sürecin önemli bir boyutunu oluşturduğu söylenebilir. Bu yüzden AB vatandaşlığına üyelik konusunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının düşüncelerinin önem arz ettiği düşünülerek çalışma bu amaç doğrultusunda yürütülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa Birliği vatandaşlığına bakış açılarını bazı değişkenler açısından incelemektir. Bu nedenle aşağıda verilen sorulara araştırmanın amacı doğrultusunda cevap aranmıştır.

1) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Cinsiyet"* durumuna göre değişmekte midir?

2) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Sınıf"* düzeyine göre değişmekte midir?

3) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Türkiye ve Dünya'da Gelişen Olayları Takip Etmede Kullanılan Haber Edinme Yolu"* değişkenine göre değişmekte midir?

4) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Takip Edilen Haber Konusu"* değişkenine göre değişmekte midir?

5) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları *"Avrupa Ülkesinde Bulunup / Bulunmama"* değişkenine göre değişmekte midir?

6) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Avrupa Ülkelerindeki Yaşam Konusunda Bilgi Alınabilecek Yakın Akrabalara Sahip Olup / Olmama''* değişkenine göre değişmekte midir?

7) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Avrupa Birliği Konusunda Sahip Olunan Bilgi Düzeyi''* değişkenine göre değişmekte midir?

8) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açıları, *"Türkiye'nin Avrupa Birliğine Tam Üyeliği Konusunda Sahip Olunan Fikir"* değişkenine göre değişmekte midir?

9) Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "Avrupa Birliği" vatandaşlığına bakış açılarının *"Genel Durumu"* ne ölçüdedir?

Sınırlılıklar

1) Araştırma 2014-2015 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde uygulamanın gerçekleştirildiği Fırat, İnönü, Kilis 7 Aralık ve Gaziantep Üniversitesi Nizip Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler öğretmenliği 1,2,3 ve 4. sınıf öğrencileri ile sınırlıdır.

2) Araştırma "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakışlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi" başlığı ile sınırlıdır

3) Araştırma 710 Sosyal Bilgiler öğretmen adayına uygulanan, Sadık Selman Üner tarafından geliştirilen "Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Anketi" ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma tarama modelinde olup betimsel bir nitelik arz etmektedir. Tarama araştırması, bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara denir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2013, s.14). Bu model, bir konu ya da herhangi bir olaya yönelik araştırmaya katılan kişilerin beceri, yetenek, ilgi ve tutum gibi bazı özelliklerinin belirlendiği, genel olarak diğer araştırmalara göre daha fazla örneklem grubuyla yapılan bir araştırma modelidir. Bu tür araştırmalar daha çok ,ne, nerede, ne zaman, hangi sıklıkla, hangi düzeyde, nasıl' gibi soruların cevaplandırılmasına olanak tanır (Büyüköztürk, vd., 2013, s.177).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Fırat, İnönü, Kilis 7 Aralık ve Gaziantep Üniversitesi Nizip Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü 1,2,3 ve 4. sınıfında okuyan toplam 952 öğretmen adayı oluştururken, araştırmanın örneklemini aynı üniversitelerin aynı bilim dalında okuyan toplam 710 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının araştırmaya katılmalarında gönüllülük esası dikkate alınmıştır. Araştırmada amaçlı örneklem yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	F
1. Sınıf	196
2. Sınıf	186
3. Sınıf	180
4. Sınıf	148
Toplam	**710**

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	F
Kadın	341
Erkek	369
Toplam	**710**

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Üner (2014) tarafından geliştirilen 37 maddelik 6'lı likert tipi "Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Anketi" kullanılmıştır. Anket, 23'ü olumlu, 14'ü olumsuz olmak üzere toplam 37 maddeden oluşmuştur. Anket, *Sosyokült ürel olumsuzluk* (14 madde), *Aktif Vatandaşlık* (14 madde) ve *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* (9 madde) olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmuştur. Anketin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı, *Sosyokültürel Olumsuzluk* alt boyutu için .891, *Aktif Vatandaşlık* boyutu için .875, *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* boyutu için ise .835 olarak belirlenmiştir. Bu çalışma için ise hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı *Sosyokültürel Olumsuzluk* alt boyutu için.897, *Aktif Vatandaşlık* boyutu için .863, *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık*

boyutu için .856 olarak belirlenmiştir. Anketin, KMO değeri 0,896; Barlett testi değeri ise p=0,000 (p<0,001) olarak bulunmuş olup; faktör yükleri 0,319–0,627 arasında değerler aldığı görülmüştür. Verilerin analizinde varyansların normal dağılım gösterdiği durumlarda Bağımsız Gruplar T-testi ile tek yönlü varyans analizi (Anova), varyansların normal dağılım göstermediği durumlarda ise Mann-Whitney U testi,ile Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

"Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Anketi" adlı veri toplama aracındaki maddelerin karşısına öğretmen adaylarının fikirlerini belirtebilmeleri için 6'lı likert tipi seçenekler yerleştirilmiştir. Bu seçenekler; (1) "Kesinlikle Katılmıyorum", (2) "Katılmıyorum", (3) "Kararsızım", (4) "Katılıyorum", (5) "Tamamen Katılıyorum", (0) "Bilgi ve düşüncem yok" şeklinde yer almış ve bu doğrultuda puanlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa Birliği vatandaşlığına bakış açıları, ankette yer alan sekiz alt değişkene göre incelenmiş ve istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir.

1) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının AB Vatandaşlığına İlişkin Görüşlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Bu bölümde öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı ile ilgili düşüncelerinin cinsiyet değişkenine göre değişip değişmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının AB Vatandaşlığına İlişkin Görüşlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Alt boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	P*
Sosyokültürel olumsuzluk	Kız	341	2,49	,89		
	Erkek	369	2,53	,95	,694	**,488**
Aktif Vatandaşlık	Kız	341	3,69	,71		
	Erkek	369	3,66	,78	,621	**,535**
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	Kız	341	3,83	,76	,441	**,659**
	Erkek	369	3,80	,88		

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 3'de sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına ilişkin görüşleri cinsiyet değişkenine göre 3 alt boyutta incelenmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında kızların değerlendirmeleri($\bar{X}$=2,49 ile 3,83) arasında yer alırken, erkeklerin değerlendirmeleri ise ($\bar{X}$=2,53 ile 3,80) arasında yer aldığı görülmektedir. Ancak tablodaki veriler dikkate alındığında cinsiyet değişkenine ilişkin olarak hiçbir alt boyutta kızlar ve erkekler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark elde edilememiştir. Buradan hareketle AB vatandaşlığı ile ilgili bayan ve erkeklerin benzer düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

2) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Açılarının Sınıf Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Bu bölümde, elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının fikirlerinde, bulunmuş oldukları sınıf düzeyinin bir etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Açılarının Sınıf Değişkeni **Sosyokültürel Olumsuzluk** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*	Anlamlı Fark
Sosyokültürel Olumsuzluk	(1) 1.Sınıf	196	414,76	3	27,508	**,000**	1-2, 1-3, 1-4, 2-3,
	(2) 2.Sınıf	186	358,38				
	(3) 3.Sınıf	180	312,04				
	(4) 4.Sınıf	148	326,25				
	Toplam	**710**					

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakışlarında *Sosyokültürel Olumsuzluk* boyutuna yönelik görüşlerinde sınıf değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür[$\bar{X}$=27,508 p<0,05]. Bu anlamlı farklılığın sınıflar arasındaki durumunu net bir şekilde görebilmek için her biri arasındaki ilişki tek tek Mann-Whitney U testi ile belirlenmiştir. Elde edilen sonuca göre 1.sınıflar ($\bar{X}$=414,76) ve 2. sınıflar ($\bar{x}$=358,38) arasında birinci sınıflar lehine, 1. sınıflar ($\bar{x}$= 414,76) ve 3. sınıflar ($\bar{x}$=312,04) arasında birinci sınıflar lehine, 1.sınıflar ($\bar{x}$= 414,76) ve 4.sınıflar ($\bar{x}$=326,25) arasında yine birinci sınıflar lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 2. sınıflar ($\bar{x}$=358,38) ve 3. sınıflar ($\bar{x}$=312,04) arasında ikinci sınıflar lehine anlamlı bir fark olduğu sonucu elde edilmiştir. Buradan hareketle Avrupa Birliği vatandaşlığı ile ilgili birinci sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının, üst sınıfta yer alan öğretmen adaylarına göre daha olumlu bir düşünceye sahip oldukları söylenebilir. Yine ikinci sınıfta öğrenim gören adayların üçüncü sınıf öğrencilerine göre AB vatandaşlığına daha sıcak baktıkları ifade edilebilir.

Tablo 5. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Açılarının Sınıf Değişkeni **Aktif Vatandaşlık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*	Anlamlı Fark
Aktif Vatandaşlık	(1) 1.Sınıf	196	331,30	3	10,584	**,014**	1-2, 1-3, 2-4, 3-4,
	(2) 2.Sınıf	186	382,49				
	(3) 3.Sınıf	180	376,72				
	(4) 4.Sınıf	148	327,82				
	Toplam	**710**					

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakışlarında *Aktif vatandaşlık* boyutuna ilişkin görüşlerinde sınıf değişkenine yönelik olarak anlamlı bir fark elde edilmiştir [x^2=10,584, p<0,05]. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda elde edilen bulgulara göre 1.sınıflar ($\bar{x}$=331,30) ile 2.sınıflar ($\bar{x}$=382,49) arasında ikinci sınıflar lehine, 1.sınıflar ($\bar{x}$=331,30) ile 3.sınıflar ($\bar{x}$=376,72) arasında üçüncü sınıflar lehine, 2.sınıflar ($\bar{x}$=382,49) ile 4.sınıflar ($\bar{x}$=327,82) arasında ikinci sınıflar lehine, 3.sınıflar ($\bar{x}$=376,72) ile 4.sınıflar ($\bar{x}$=327,82) arasında üçüncü sınıflar lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bu bulgulardan hareketle "lehine'' olan sınıf düzeylerinde öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı fikrine daha yakın durdukları söylenebilir.

Tablo 6. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakış Açılarının Sınıf Değişkeni **Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Bireysel Gelişmişlik/ Farkındalık	(1) 1.Sınıf	196	329,80	3	5,608	**,132**
	(2) 2.Sınıf	186	378,14			
	(3) 3.Sınıf	180	362,61			
	(4) 4.Sınıf	148	352,43			
	Toplam	**710**				

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakışlarında *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* boyutuna ilişkin görüşlerinde sınıf değişkenine yönelik olarak anlamlı bir fark elde edilememiştir [x^2=5,608, p>0,05]. Bu durum, öğretmen adaylarının düşünceleri birbirleriyle örtüşmektedir, şeklinde yorumlanabilir.

3) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Türkiye ve Dünyadaki Haberleri Takip Etmede En Sık Kullandıkları Haber Edinme Yolu Değişkenine Göre Verilerin Karşılaştırılması

Bu bölümde, gerek Türkiye'de gerek Dünya'da haber edinmek için takip edilen yolun, öğretmen adaylarının fikirleri arasında bir farklılığa yol açıp açmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 7. Türkiye ve Dünya'daki Haberleri Takip Etmede En Sık Kullanılan Haber Edinme Yolu Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistikler.

Alt boyut	Haber EdinmeYolu	N	X	SS
Sosyokültürel Olumsuzluk	Televizyon	299	2,47	,98
	Gazete, Dergi	62	2,63	,86
	İnternet	331	2,53	,89
	Arkadaşlardan	12	2,20	,91
	Diğer	6	1,95	,73
	Total	**710**	**2,50**	**,92**
Aktif Vatandaşlık	Televizyon	299	3,67	,74
	Gazete, Dergi	62	3,57	,74
	İnternet	331	3,71	,75
	Arkadaşlardan	12	3,43	,75
	Diğer	6	3,73	1,31
	Total	**710**	**3,67**	**,75**
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	Televizyon	299	3,77	,84
	Gazete, Dergi	62	3,78	,86
	İnternet	331	3,86	,80
	Arkadaşlardan	12	3,48	,78
	Diğer	6	3,92	,1,27
	Total	**710**	**3,81**	**,82**

Tablo 8. Türkiye ve Dünya'daki Haberleri Takip Etmede En Sık Kullanılan Haber Edinme Yolu Değişkenine İlişkin **ANOVA**Sonuçları

Alt Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P*
Sosyokültürel Olumsuzluk	Gruplar arası	4,423	4	1,106		
	Gruplar içi	607,620	705	,862	1,283	**,275**
	Toplam	**612,042**	**709**			
Aktif Vatandaşlık	Gruplar arası	1,714	4	,428		
	Gruplariçi	403,019	705	,572	,749	**,559**
	Toplam	**404,732**	**709**			
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	Gruplar arası	2,659	4	,665		
	Gruplar içi	483,540	705	,686	,969	**,424**
	Toplam	**486,199**	**709**			

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 8'de verilen bulgular incelendiğinde Türkiye ve dünyadaki haberleri takip etmede en sık kullanılan haber edinme yolu değişkenine göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakış açıları ile ilgili araştırmanın hiçbir alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilememiştir. (P >0,05) Buna göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türkiye ve Dünyada gelişen olayları takip ederken aynı veya benzer haber edinme yolunu veya yollarını kullandıkları söylenebilir.

4) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının En Çok Takip Ettikleri Haber Konusu Değişkenine Yönelik Verilerin Karşılaştırılması.

Bu bölümde, takip edilen haber konusu değişkeninin, öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına yönelik düşüncelerinde herhangi bir farklılığa sebep olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 9. En Çok Takip Edilen Haber Konusu Değişkenine İlişkin **Betimsel** İstatistikler

Alt boyut	Takip Edilen Haber Konusu	N	X	SS
Sosyokültürel Olumsuzluk	İç Politika	362	2,42	,87
	Dış Politika	105	2,46	,96
	Ekonomi	22	2,69	1,05
	Spor	110	2,71	1,00
	Magazin	43	2,48	,82
	Diğer	68	2,60	,98
	Toplam	**710**	**2,50**	**,92**
Aktif Vatandaşlık	İç Politika	362	3,71	,75
	Dış Politika	105	3,60	,75
	Ekonomi	22	3,62	,79
	Spor	110	3,54	,77
	Magazin	43	3,82	,71
	Diğer	68	3,76	,72
	Toplam	**710**	**3,67**	**,75**
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	İç Politika	362	3,84	,81
	Dış Politika	105	3,83	,81
	Ekonomi	22	3,75	,99
	Spor	110	3,68	,88
	Magazin	43	3,85	,89
	Diğer	68	3,84	,74
	Toplam	**710**	**3,81**	**,82**

Tablo 10. En Çok Takip Edilen Haber Konusu Değişkeni İle İlgili Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının **ANOVA**Sonuçları

Alt Boyut	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P*
Sosyokültürel Olumsuzluk	Gruplar arası	8,88	5	1,777	2,074	**,067**
	Gruplar içi	603,157	704	,857		
	Toplam	612,042	709			
Aktif Vatandaşlık	Gruplar arası	4,436	5	,887	1,560	**,169**
	Gruplariçi	400,286	704	,569		
	Toplam	404,732	709			
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	Gruplar arası	2,251	5	,450	,655	**,658**
	Gruplar içi	483,948	704	,687		
	Toplam	486,199	709			

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tablo 10'da, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, takip ettikleri haber konusuna göre, AB vatandaşlığına ilişkin görüşleri verilmiştir. Bu bulgular sonucunda Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının ilgi duydukları haber konularının, AB vatandaşlığına yönelik görüşlerinde bir etki oluşturmadığı ve araştırmanın hiçbir alt boyutunda, bu değişkene yönelik istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (P>0,05). Buradan hareketle öğretmen adaylarının benzer veya aynı haber konularına ilgi duydukları söylenebilir.

5) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığı İle İlgili Görüşlerinin Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Araştırmanın bu kısmında, Avrupa ülkesinde bulunup bulunmama durumunun öğretmen adaylarının fikirlerinde bir farklılığa yol açıp açmadığı sorgulanmıştır.

Tablo 11. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkeninin **Sosyokültürel Olumsuzluk** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Sosyokültürel Olumsuzluk	1)Hayır	686	355,28	3	,596	**,897**
	2)0-5 Ay	15	346,53			
	3)6-12 Ay	4	341,50			
	4)1 Yıldan daha fazla	5	423,40			
	Toplam	**710**				

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakış açılarında "Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkeninin" *Sosyokültürel olumsuzluk* alt boyutuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (P>0,05).

Tablo 12. Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkeninin Aktif Vatandaşlık Alt Boyutuna Göre Betimsel İstatistikler**(ANOVA)**

Alt boyut	Avrupa Ülkesinde Bulunma	N	X	SS
Aktif Vatandaşlık	1)Hayır	686	3,69	,73
	2)0-5 Ay	15	3,57	,77
	3)6-12 Ay	4	1,50	,58
	4)1 Yıldan daha fazla	5	3,81	,57
	Toplam	**710**	**3,67**	**,75**

Tablo 13. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkeninin Aktif Vatandaşlık Alt Boyutuna Göre ANOVASonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	P*	Anlamlı Fark (Tukey)
Gruplararası	19,372	3	6,457	11,830	**,000**	**1-3, 2-3, 4-3,**
Gruplariçi	385,361	707	,546			
Toplam	404,732	710				

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Yukarıda verilen bulgulara bakıldığında Avrupa ülkesinde bulunma değişkeninin *Aktif Vatandaşlık* alt boyutuna göre araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına yönelik düşüncelerinde istatistiksel açıdan farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır (F=11,830; p<0,05). Buna göre 1. madde ($\bar{x}$=3,69) ile 3. madde ($\bar{x}$=1,50) arasında birinci madde lehine, ikinci madde($\bar{x}$=3,57) ile 3.madde ($\bar{x}$=1,50) arasında ikinci madde lehine, 4.madde($\bar{x}$=3,81) ile 3. madde ($\bar{x}$=1,50) arasında dördüncü madde lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

Tablo 14. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının Avrupa Ülkesinde Bulunma Değişkeni **Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları.

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*	Anlamlı Fark
Bireysel Gelişmişlik/ Farkındalık	1) Hayır	686	358,52	3	12,908	**,005**	**1-3, 2-3, 3-4,**
	2)0-5 Ay	15	340,27				
	3)6-12 Ay	4	4,50				
	4)1 Yıldan daha fazla	5	267,10				
	Toplam	**710**					

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tabloda verilen bulgulara bakıldığında Avrupa ülkesinde bulunma değişkeninin *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* alt boyutuna göre araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına yönelik düşüncelerinde istatistiksel açıdan bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşılmıştır [x^2=12,908 p<0,05]. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda elde edilen bulgulara göre 1. madde ($\bar{x}$=358,52) ile 3. madde ($\bar{x}$=4,50) arasında birinci madde lehine, 2. madde ($\bar{x}$=340,27) ile 3. madde ($\bar{x}$=4,50) arasında ikinci madde lehine, 3. madde ($\bar{x}$=4,50) ile 4. madde ($\bar{x}$=267,10) arasında dördüncü madde lehine anlamlı fark olduğu görülmüştür.

6) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının Avrupa'da Yaşayan ve Ora Hakkında Bilgi Alınan Yakına Sahip Olup / Olmama Değişkenine Göre, Değerlendirilmesi

Bu bölümde herhangi bir Avrupa ülkesinde yaşayan bir yakına sahip olma durumunun öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakış açısını etkileyip etkilemediği sorusuna cevap aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 15. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının Avrupa'da Yaşayan ve Ora Hakkında Bilgi Alınan Yakına Sahip Olup / Olmama Değişkenine Göre, **Bağımsız Gruplar T- Testi** Sonuçları

Alt boyut	Akraba	N	$\bar{X}$	SS	t	P*
Sosyokültürel olumsuzluk	Evet	382	2,57	,90	2,064	**,039**
	Hayır	328	2,42	,94		
Aktif Vatandaşlık	Evet	382	3,71	,71	1,295	**,196**
	Hayır	328	3,63	,80		
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	Evet	382	3,86	,80	1,585	**,114**
	Hayır	328	3,76	,84		

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Herhangi bir Avrupa ülkesinde yaşayan ve o bölge hakkında bilgi alınabilecek bir akrabaya sahip olup / olmama durumuna göre sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı ile ilgili görüşlerinde sosyokültürel olumsuzluk alt boyutuna yönelik istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma elde edilirken, aktif vatandaşlık ve bireysel gelişmişlik alt boyutlarında öğretmen adaylarının görüşlerinde istatistiksel bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Aktif vatandaşlık ve bireysel gelişmişlik alt boyutlarında anlamlı bir farklılığın olmaması, günümüzde artık kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanılmasına ve bilinçli her bireyin internet veya televizyon gibi araçlar vasıtasıyla Avrupa hakkında istediği her bilgiyi kolayca elde edebilmesine bağlanabilir.

7) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığı İle Görüşlerinin Sahip Olunan Bilgi Düzeyi Değişkenine Göre Karşılaştırılması.

Aşağıdaki tablo, öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı hakkında sahip olmuş oldukları bilgi düzeylerinin, bireylerin bakış açıları arasında herhangi bir farklılaşmaya sebep olup olmadığı sonucunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tablo 16. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Hakkında Sahip Olunan Bilgi Düzeyi Değişkeninin **Sosyokültürel Olumsuzluk** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİSH** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Sosyokültürel Olumsuzluk	1)Çok iyi	82	323,36	4	6,294	**,178**
	2)İyi	188	392,50			
	3)Orta	252	346,14			
	4)Kötü	108	364,19			
	5)Çok kötü	80	336,06			

(*p<0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.)

Tabloda verilen bulgular incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı ile ilgili görüşlerinde Avrupa Birliği hakkında sahip olunan bilgi düzeyi değişkeninin *Sosyokültürel Olumsuzluk* alt boyutuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilememiştir (P>0,05). Buradan hareketle öğretmen adaylarının AB hakkındaki bilgi düzeylerinin benzer durumda olduğu ifade edilebilir.

Tablo 17. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Hakkında Sahip Olunan Bilgi Düzeyi Değişkeninin **Aktif Vatandaşlık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Aktif Vatandaşlık	1)Çok iyi	82	303,64	4	4,514	**,341**
	2)İyi	188	363,71			
	3)Orta	252	355,33			
	4)Kötü	108	374,02			
	5)Çok kötü	80	319,73			

Yukarıda verilen tablodan elde edilen bulgular neticesinde AB vatandaşlığına ilişkin *Aktif Vatandaşlık* boyutu ile ilgili olarak öğretmen adaylarının bakış açıları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bu veriler doğrultusunda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının bilgi düzeylerinin birbirlerine yakın seviyede olduğu söylenebilir.

Tablo 18. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliği Hakkında Sahip Olunan Bilgi Düzeyi Değişkeninin **Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları.

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	1)Çok iyi	82	305,54	4	4,460	**,347**
	2)İyi	188	364,11			
	3)Orta	252	353,89			
	4)Kötü	108	376,75			
	5)Çok kötü	80	324,32			

Tablodan elde edilen bulgular neticesinde AB vatandaşlığına ilişkin *Bireysel Gelişmişlik/ Farkındalık* boyutu ile ilgili olarak öğretmen adaylarının bakış açıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Bu verilerden hareketle araştırmaya katılan öğretmen adaylarının bilgi düzeylerinin aynı veya birbirlerine yakın seviyede olduğu söylenebilir.

8) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığına Bakış Açılarının Sahip Olunan Fikir Değişkenine Göre Karşılaştırılması

Bu bölümde ise öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına bakış açıları sahip olunan fikir değişkenine sorgulanmıştır.

Tablo 19. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, AB Vatandaşlığı Hakkında Sahip Olunan Fikir Değişkeninin **Sosyokültürel Olumsuzluk** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*	Anlamlı Fark
Sosyokültürel Olumsuzluk	1)Çok iyi olur	82	453,54	4	49,565	**,000**	**1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 2-4, 2-5, 3-4, 3-5**
	2)İyi olur	188	386,14				
	3)Kararsızım	252	357,93				
	4)Kötü olur	108	285,91				
	5)Çok kötü olur	80	269,29				

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, Avrupa Birliğine Üyelik hakkında sahip olunan fikir değişkeninin ***Sosyokültürel Olumsuzluk*** alt boyutuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (P<,000).Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonucunda bu farkın 1. madde ($\bar{x}$=453,54) ile 2. madde ($\bar{x}$=386,14) arasında birinci madde lehine, 1. madde ($\bar{x}$=453,54) ile 3. madde ($\bar{x}$=357,93) arasında birinci madde lehine, 1. Madde ($\bar{x}$=453,54) ile 4. Madde ($\bar{x}$=285,91) arasında birinci madde lehine, 1. Madde ($\bar{x}$=453,54) ile 5. Madde ($\bar{x}$=269,29) arasında birinci madde lehine, 2. Madde ($\bar{x}$=386,14) ile 4. Madde($\bar{x}$=285,91) arasında ikinci madde lehine, 2. madde ($\bar{x}$=386,14) ile 5. Madde ($\bar{x}$=269,29) arasında ikinci madde lehine, 3. Madde ($\bar{x}$=357,93) ile 4. madde ($\bar{x}$=285,91) arasında üçüncü madde lehine, 3, madde ($\bar{x}$=357,93) ile 5. Madde ($\bar{x}$=269,29) arasında üçüncü madde lehine olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 20. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliğine Üyelik Hakkında Sahip Olunan Fikir Değişkeninin **Aktif Vatandaşlık** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Aktif Vatandaşlık	1)Çok iyi olur	82	365,34	4	2,789	**,594**
	2)İyi olur	188	371,01			
	3)Kararsızım	252	350,89			
	4)Kötü olur	108	351,54			
	5)Çok kötü olur	80	328,82			

Tablodan elde edilen bulgular neticesinde AB vatandaşlığına ilişkin *Aktif Vatandaşlık* boyutu ile ilgili olarak öğretmen adaylarının bakış açıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. (P>,594)

Tablo 21. Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının, Avrupa Birliğine Üyelik Hakkında Sahip Olunan Fikir Değişkeninin **Bireysel Gelişmişlik** Alt Boyutuna Göre **KRUSKAL-WALLİS H** Sonuçları

Alt Boyut	Varyans	N	Sıra Ortalaması	Sd	χ^2	P*
Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık	1)Çok iyi olur	82	368,62	4	6,092	**,192**
	2)İyi olur	188	377,70			
	3)Kararsızım	252	343,88			
	4)Kötü olur	108	361,57			
	5)Çok kötü olur	80	318,28			

Elde edilen bulgulara göre Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa Birliğine üyelik hakkında sahip olunan fikir değişkeninin *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* alt boyutuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir (P>,192). Başka bir ifadeyle AB üyelik konusunda birey olarak öğretmen adaylarının benzer düşüncelere sahip oldukları ifade edilebilir.

9) Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının AB Vatandaşlığına Bakış Açıları İle İlgili Genel Durumun Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa Birliği vatandaşlığı ile ilgili düşüncelerinin genel değerlendirmesine bakıldığında ($\bar{x}$ =3,26) kararsız düzeyde oldukları görülmüştür. Buna bağlı olarak sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Avrupa Birliği Vatandaşlığı hakkında çok istekli olmadıkları söylenebilir.

SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına ilişkin bakış açıları çeşitli değişkenlere göre incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına ilişkin düşünceleri Cinsiyet değişkenine göre incelenmiş ancak hiçbir alt boyutta kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılığın olduğuna dair kanıt bulunamamıştır. Bu durum AB vatandaşlığı ile ilgili kadın ve erkek öğretmen adaylarının benzer düşüncelere sahip olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bu durum Üner (2014) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Başbay ve Doğan (2004) tarafından yapılan diğer bir çalışmada bir boyut dışında, çalışmanın diğer boyutlarında cinsiyet değişkenine ilişkin olarak kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu durum kadınlar ve erkeklerin konu ile ilgili çok fazla bilgiye sahip olmama durumundan kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte Ünal, Dursun, Özkan, İzmirli, Altay ve Akın-Gürdal (2012) tarafından yürütülen alandaki bir başka çalışmada ise cinsiyet değişkeni ile ilgili kadınlar ($\bar{x}$=3,29) ve erkekler ($\bar{x}$=3,11) arasında kadınlar lehine anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. (P=0,27) Bu durum araştırmanın yürütüldüğü çalışma grubunun öğrenim görmüş olduğu alanın konu ile ilişkili olmuş olmasından kaynaklanmış olabilir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına ilişkin düşünceleri Sınıf değişkenine göre incelenmiş, *Sosyokültürel ve Aktif Vatandaşlık* alt boyutlarında anlamlı bir fark elde edilirken; *Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* alt boyutunda anlamlı bir fark elde edilememiştir. Bu sonuç farklı sınıf seviyelerinde olan öğretmen adaylarının sahip oldukları bilgi, tecrübe ve eğitim faktörlerinden kaynaklanabileceği gibi olaylara bakış açılarını etkileyen değişik sosyo-ekonomik aile yapılarından gelmiş olmalarından da kaynaklanabilir. Bu bulgular Üner (2014) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla Aktif Vatandaşlık boyutunda örtüşürken, Sosyokültürel Olumsuzluk ve Bireysel Gelişmişlik/ Farkındalık boyutlarında farklılaşmaktadır. Bu durum bireylerin sahip oldukları inanç ve değer olgularının çeşitliliğinden kaynaklanabilir. Yine Ünal, vd. (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da sınıf değişkenine ilişkin anlamlı bir farklılığın olmadığı saptanmıştır.

✓ Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının Türkiye ve Dünya'daki haberleri takip etmede en sık kullandıkları haber edinme yolu değişkenine göre elde edilen bulgulara göre ise öğretmen adaylarının

AB vatandaşlığına bakış açıları ile ilgili araştırmanın hiçbir alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilememiştir. Bu verilerden hareket ederek öğretmen adaylarının gerek yaşadıkları bölgede gerek küresel boyutta meydana gelen olayları takip etmede benzer veya aynı haber edinme yollarını kullandıkları ifade edilebilir. Bunun yanı sıra takip edilen haber kanalları aynı veya benzer içerikli haberleri sunmuş olabilirler. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının en çok takip ettikleri haber konusu değişkeni sonucunda elde edilen sonuçlara göre ise öğretmen adaylarının ilgi duydukları haber konularının, AB vatandaşlığına yönelik görüşlerinde bir etki oluşturmadığı ve araştırmanın hiçbir alt boyutunda, bu değişkene yönelik istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Üner (2014) tarafından yürütülen çalışmanın sonucuyla örtüşmektedir. Bu sonuca göre öğretmen adaylarının benzer haber konularına ilgi duydukları söylenebilir. Bu, öğretmen adaylarının yaş grubu açısından siyasi içerikli haber konularına ilgi duymama ihtimalinden kaynaklanmış olabileceği gibi haber programlarının belirli konuları daha ön planda tutmuş olma durumlarından da kaynaklanmış olabilir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, AB vatandaşlığı ile ilgili görüşlerinin Avrupa ülkesinde bulunma değişkenine göre karşılaştırılması sonucunda *Sosyokültürel Olumsuzluk* alt boyutunda herhangi bir farklılığın olduğuna dair bir kanıt bulunamamıştır. Bu bulgu Üner (2014) tarafından yapılan çalışmanın aynı alt boyutunda benzer sonucu gösterirken, *Aktif Vatandaşlık ve Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık* alt boyutunda farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu durum bireylerin hayat tecrübelerinden ve herhangi bir Avrupa ülkesine seyahat etme imkanına sahip olup/olmama nedeninden kaynaklanmış olabilir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, AB vatandaşlığına bakış açılarının Avrupa'da yaşayan ve ora hakkında bilgi alınan yakına sahip olup/olmama değişkenine göre, incelenmiş fakat sadece *Sosyokültürel Olumsuzluk* alt boyutunda anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmıştır. Bu bulgu Üner (2014) tarafından yapılan çalışmanın aynı alt boyutu için örtüşmemektedir. Ancak diğer iki boyutta elde edilen bulgular birbirleriyle benzer sonuçları ortaya koymuştur. Bu durum çalışmaların gerçekleştirildiği hedef kitlelerin farklılığından kaynaklanmış olabilir. Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının, AB vatandaşlığı ile görüşlerinin sahip olunan bilgi düzeyi değişkenine göre incelenmesi sonucunda ise araştırmanın hiçbir alt boyutunda anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının AB ile ilgili bilgi seviyelerinin birbirine yakın olduğu söylenebilir. Üner (2014) tarafından yapılan çalışmanın sonucu bu araştırmanın sonucunu desteklemektedir. Ancak Altunay (2012) tarafından yapılan bir başka benzer çalışmada katılımcılardan elde edilen bulgulara göre Avrupa Birliği ile ilgili olarak sahip olunan bilgi düzeyi ile AB kimliği algısı arasında ve Avrupa Birliği vatandaşlığının kazanımı algısı ile AB kimliği algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu durum araştırmaya katılan katılımcıların konu ile ilgili bilgi düzeylerinin birbirinden farklı olma durumundan kaynaklanmış olabilir. AB'ye tam üyelik konusunda sahip olunan Fikir değişkenine göre yapılan inceleme sonucunda Aktif Vatandaşlık ve Bireysel Gelişmişlik/Farkındalık alt boyutlarında Sosyal Bilgiler öğretmen adayları arasında bir farklılaşma görülmezken, Sosyokültürel alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Buna göre Avrupa Birliğine tam üyelik konusunda öğretmen adayları arasında sosyokültürel nedenlerden ötürü bir fikir ayrılığının olduğu söylenebilir. Bu veriler Üner (2014) tarafında yürütülen çalışmanın sonuçlarıyla Sosyokültürel Olumsuzluk ve Aktif Vatandaşlık boyutlarında örtüşürken, Bireysel Gelişmişlik/ Farkındalık alt boyutunda ise bu araştırmanın sonucuyla farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı ile ilgili düşüncelerinin genel değerlendirmesine bakıldığında (x=3,26) kararsız düzeyde oldukları görülmüştür. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse sosyal bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına üyelik konusunda net olmadıkları veya kafalarının karışık olduğu söylenebilir. Bu durumun gerekçeleri, öğretmen adaylarının AB vatandaşlığı konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olmama ihtimaline bağlanabileceği gibi bilinmezliğe bağlı olarak AB vatandaşlığının gelecekte daha olumsuz durumlara yol açabileceği endişesine de bağlanabilir. Bunun yanı sıra bu işin siyasi boyutunu oluşturan; medya, politik kişi ve kurumlar gerekli veya yeterli bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmamış olabilirler. Ayrıca sosyal bilgiler öğretmen adayları AB'ye üyelik konusunda çeşitli önyargılara da sahip olmuş olabilirler.

Öneriler

Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının AB vatandaşlığına ilişkin bakış açılarının çeşitli değişkenlere göre incelendiği bu çalışma sonucunda şu önerilerde bulunulabilir.

✓ Bu araştırma sadece Sosyal Bilgiler öğretmen adayları ile sınırlı tutulmuştur. Araştırma Türkiye genelinde farklı örneklem grupları üzerinde (Öğretmen, esnaf, doktor vs.) yapılacak çalışmalarla kapsamı genişletilip, yeniden organize edilebilir.

✓ AB vatandaşlığı hakkında gerek ulusal gerek yerel medya, her kesimden halkı yetkili birimlerin kontrolünde doğru bir şekilde bilgilendirmelidir.

✓ AB' ye üyelik konusunda öğretmen adaylarının endişelerinin giderilebilmesi için Lisans düzeyinde çeşitli araştırmalar yaptırılabilir. Böylece öğretmen adaylarının konu ile ilgili kararsızlıkları giderilebilir.

✓ AB vatandaşlığının Türk vatandaşları için getirileri doğru ve tarafsız bir şekilde öğretmen adaylarına anlatılması faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2001) Sihirli Anahtar Terminatöre Karşı:Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt. 2, sayı. 1, s.111-126.

Akşemsettinoğlu, G. (2011) Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, cilt.10, no.1, s.1-18.

Altunay, E. (2012) Avrupa Birliği Kimliğini Yordayan Değişkenlerin Eğitim Kurumlarında İncelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , İzmir.

Aslan, A. (2008) Avrupa Birliği ve Medya: Türkiye'de Yazılı Basında Avrupa Birliği Haberleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Başbay, A., Doğan, N. (2004) Avrupa Birliği Üyelik Sürecinin Eğitim Sistemimiz Üzerindeki Etkilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri, Ege Eğitim Dergisi, (5) 2, s.35-52.

Bilici, N., (2006) AB'de Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye'nin Entegrasyonu, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, cilt: 5, no:2, s. 39-45.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2013) Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Karakuş, C. (2007) Avrupa Birliğinde Kimlik "Avrupa Birliği Kimlik Tanımlama Mekanizmasının İncelenmesi''. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Ankara.

Köylü, M., Turan, İ. (2010) Avrupa Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı.29, s.5-34.

Özer, M. A.(2009) Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, cilt 16, sayı: 1, s. 89-105.

Ünal, A., Dursun, B., Özkan, S., İzmirli, S.M., Altay, A., Akın Gürdal, S.(2012) Üniversite Eğitimi Alan Öğrencilerin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Electronic Journal Of Vocational Colleges, 2(1), S. 21-31.

Üner, S.S. (2014) Sınıf Öğretmenleri ve Öğretmen Adaylarının Avrupa Birliği Vatandaşlığına Bakışlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Yiğit, D. (2006) Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği– Türkiye İlişkileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 91-100, ELAZIĞ-2017

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENEN AFGANİSTANLI ÖZBEK TÜRKLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ [1]

The Opinions of Afghan Uzbek Turks that are Learning Turkish as a Foreign Language on Turkish

Kübra ŞENGÜL[2]

Özet

Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenenlere bakıldığında bunların büyük bir çoğunluğunu Türk soyluların oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türk soyluların, Türkiye Türkçesini öğrenme sebeplerinin, Türkçe öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları sorunların ve Türkçeye yönelik görüşlerinin araştırılması alanın daha gerçekçi ve ihtiyaca yönelik planlanmasını sağlayacaktır. Bu araştırmanın amacı da, Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye Türkçesine ve bununla da ilişkili olarak Türkiye'ye yönelik görüşlerini belirlemektir. Nitel araştırma modeline göre tasarlanan çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin Türkiye'ye ve Türkiye Türkçesine yönelik özel bir eğilimlerinin olduğu, bu durumun da Afganistan ile Türkiye arasındaki tarihî ve siyasi dostluk, din, dil, kültür benzerliği ile aile desteğinden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Afganistanlı Özbek Türkleri, Türkiye'ye ve Türkçeye Yönelik Görüş

Abstract

When viewing the Turkish learners who study Turkish as a foreign language, it is seen that majority of them consist of Turkish ancestors. Therefor, the reason for their learning Turkish and the difficulties encountered during the learning process of Turkish and the investigation of the views on Turkish, will provide a realistic and a demanding Schedule. The purpose of this researchis to determine the opinions of Afghan Uzbek Turks on Turkish spoken in Turkey. In this study, which is designed by qualitative research, semi-structured interview form was used as a data collection tool. According to the results of research, it is determined that the students have a particular tendency towards Turkey and Turkish spoken in Turkey and this stiuation results form the historical, politicalfriendship, smilarity of language, religion and culture with the family support.

Keywords: Turkish teaching for foreigners, Afghan Uzbek Turks, Opinions on Turkey and Turkish

1. GİRİŞ

Yabancı bir dili öğrenme eğilimi ve ihtiyacı, bireyden bireye farklılık göstermekle birlikte belli ulusların belli bir yabancı dili öğrenmeye daha fazla eğilim gösterdiği ve ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan kişilerin siyasi nedenlerle Rusçayı, Afganistan'da ana dili Peştunca olmayanların sosyal nedenlerle Peştuncayı öğrenmeleri bu teze kanıt oluşturacak niteliktedir. Yabancı dil öğretimi, kimi yerlerde emperyalist devletlerin asimile etme politikasıyla şekillenmiş (Buran, 2010) kimi yerlerde ise insanların özel ilgi ve ihtiyaçlarına göre kitleler hâlinde tercih edilmiştir. 11. yüzyılda Karahanlı Döneminde kendisini hissettiren Arapçaya yönelik eğilimin (Akar, 2013), ağırlığını çok geçmeden sanat, siyaset gibi alanlarda da göstermeye başlaması ikinci hususa örnek olarak gösterilebilir. Türklerin herhangi bir siyasi

[1] Bu makale, 31 Mart – 2 Nisan 2016 tarihlerinde KKTC'nin Girne şehrinde gerçekleştirilen 5th Cyprus International Conference on Educational Research adlı bilimsel etkinlikte sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

[2] Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, NEVŞEHİR
e-posta: kubraturkersengul@gmail.com

baskıya maruz kalmadan Arapçaya yönelik oluşmuş bu ilgisi elbette dinî faktörden ileri gelmekteydi.

Yabancılara Türkçe öğretimi ise, önemi her geçen gün artan bir konu olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan doğu - batı sentezli bir ülke olması, demokratik ve modern bir yaşam alanı sunması, yabancıların dikkatini çekmekte ve özellikle genç kesimin üniversite öğrenimi için Türkiye'yi tercih etmesini sağlamaktadır. Ülkemizde 2015 - 2016 eğitim - öğretim yılında, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı verilerine göre üniversitelerde toplam 90.537 öğrencinin eğitim gördüğü (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016), bununla birlikte 2003 yılından itibaren Türkiye'ye gelen yabancı öğrenci sayısının her geçen gün artış gösterdiği belirtilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015).

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenimine en çok ilgi duyanlar incelendiğinde, en yüksek payın komşu ülkelerden gelenlerin oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'ye yükseköğrenim için gelen yabancı öğrencilerin geldikleri ülke sıralamasında ilk 5'i Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Afganistan ve Suriye'nin oluşturduğu görülmekte (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 35) ve ülkelere göre gelen öğrenci sayısı Tablo 1'de ilk 20 ülkeyi kapsayacak şekilde gösterilmektedir.

Tablo 1. **Türkiye'ye En Çok Öğrenci Gönderen Ülkeler**

Sıra	Ülke	Öğrenci Sayısı	Sıra	Ülke	Öğrenci Sayısı
1.	Türkmenistan	6.941	11.	Nijerya	876
2.	Azerbaycan	6.901	12.	Moğolistan	862
3.	İran	4.343	13.	KKTC	860
4.	Afganistan	2.332	14.	Bulgaristan	843
5.	Suriye	1.785	15.	Rusya Federasyonu	825
6.	Irak	1.585	16.	Pakistan	728
7.	Yunanistan	1.500	17.	Çin	691
8.	Kırgızistan	1.410	18.	Filistin	675
9.	Kazakistan	1.306	19.	Arnavutluk	644
10.	Kosova	925	20.	Somali	638

(T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 35)

Yakın tarihte meydana gelen Irak savaşı, Suriye iç savaşı, Arap Baharı ve Müslüman ülkelerdeki Taliban olayları özellikle bu ülke insanlarının ve genç kesimin yurt dışında üniversite okuma ve farklı ülkelere göç etme isteklerini kamçılamaktadır. Bireylerin göç etmek istedikleri ülkeleri neden tercih ettiklerini ve öğrenmek istedikleri yabancı dili neden tercih ettiklerini tespit etmek ise öğretimin daha gerçekçi bir zeminde planlanmasına ve sürdürülmesine yön vermektedir. Bu nedenle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrencilerin neden Türkçeyi öğrenmek istedikleri, Türkçeye ve bununla da ilişkili olarak Türkiye'ye yönelik görüşlerinin belirlenmesi önemli bir araştırma konusu hâline gelmiştir.

Kalkınma Bakanlığının verilerine göre, Türkiye'ye gelen yabancı öğrenci sıralamasında Afganistan'ın ilk beş ülke içinde olduğu görülmektedir. "Afganistan coğrafi konumu itibariyle tarih boyunca medeniyetlerin uğrak noktası, çeşitli din ve ideolojilerin karşılaşma, yayılma ve çatışma alanı olmuştur" (Sıddıqı, 2007: 135 - 136). Afganistan'da çok sayıda etnik grubun yaşadığı bilinmektedir. Afganistan'ın en büyük etnik nüfusunu Peştunlar, ikinci büyük etnik nüfusunu Tacikler, sonrasında Özbekler, Türkmenler ve Hazaralar[3] oluşturmaktadır. Afganistan'daki bu etnik çeşitlilik Afgan ulus bilincinin yerleşmesine engel olmuştur. Afganistan'daki bireyler, kendilerini daha çok mensup oldukları kökene ve dinî şeriata göre ifade etmektedir. Dolayısıyla Afganistan'dan Türkiye'ye gelen öğrenci kendisini 'Afgan' olarak değil, 'Özbek', 'Tacik', 'Peştun' ya da 'Türkmen' olarak tanıtmaktadır. Bugün yaklaşık 30 milyon insanın yaşadığı Afganistan'ın yüzölçümü 657.500 km^2'dir. Afganistan, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile doğusunda Doğu Türkistan, Keşmir ve Pakistan, güneyinde Pakistan ve batısında İran ile komşudur.

[3] Hazara Türklerinin menşei Türk-Moğol ve daha çok da Moğollara dayandırılmaktadır. Türk asıllı olan Hazaralar, dillerini kaybederek Darice ve Peştunca konuşmaya başlamışlardır (Gökdağ, 2015: 432).

Harita 1. Afganistan'ın Sınır Bölgeleri

(http://haritaresimleri.blogspot.com.tr/2016/01/afganistan-harita.html adresinden 06.04.2016 tarihinde erişilmiştir.)

Alan yazını incelendiğinde, yabancı öğrencilerin Türkiye Türkçesine ve Türkiye'ye yönelik görüşlerinin incelendiği bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Yaylı (2007), "Yabancı Dil Olarak Türkçe Programı Öğrencilerinin Türkçeye ve Türkiye'ye İlişkin Görüşleri" adlı çalışmasında, Litvanya, Vilnius Üniversitesi Litvan Filolojisi - Yabancı Dil (Türkçe) programına kayıtlı olan 12 öğrenciden nitel yöntemle veri elde etmiş, bu doğrultuda Litvanya'da Türkçe ve Türkiye konusunda bilgisizlikten ve önyargılardan kaynaklanan olumsuz düşüncelerin varlığını tespit etmiştir. Bunun yanı sıra Türkçe öğrenmeye başlama ve Türkiye ziyaretleri sonucunda öğrencilerin Türkiye'ye ilişkin olumlu görüşler geliştirdiklerini, tek olumsuz görüşün ise Türkiye'nin Avrupa Birliği için beklemesi gerektiğine yönelik olduğunu belirtmiştir. Garabayev (2000) ise, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan Türkiye'ye üniversite öğrenimi için gelen öğrencilerin uyum sorunlarını ve Türkiye ve Türklere ilişkin kalıp yargılarını araştırdığı çalışmada en olumlu görüşe sahip olanların Kırgızistan'dan gelenlerin, en olumsuz görüşe sahip olanların ise Azerbaycan'dan gelenlerin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, Türkiye'de yaşanılan süre ve öğrenim görülen sınıfların yükselmesiyle olumsuz görüşlerin arttığı sonucuna varılmıştır. Benzer bir şekilde Karatay ve Kartallıoğlu (2012), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hazırlık sınıfında okuyan 55 Kırgız öğrencinin Türkçe öğrenmeye yönelik tutumlarını incelemiş ve Kırgız öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğrenmeye ilişkin tutumlarının genel olarak yüksek düzeyde olduğunu ve cinsiyete göre anlamlı bir farklılık taşımadığını belirtmişlerdir.

Tok ve Yıgın (2013), yabancı öğrencilerin akademik, ekonomik, turistik, akrabalık bağları, tarihî, siyasi, evlilik ve dinî nedenlerle Türkçe öğrenme ihtiyacı hissettiklerini tespit etmişlerdir. Kıroğlu, Kesten ve Elma (2010) ise Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerin sosyokültürel ve ekonomik sorunlarını irdelemiş ve akraba topluluklar ile komşu ülkelerden gelen öğrencilerin Türkiye'yi tercih etme nedenleri arasında kültürel ve coğrafi açıdan yakınlığın etkili

olduğunu belirtmiştir. Özyürek (2009) de Türk soylu öğrencilerin Türkçe öğrenim sürecinde karşılaştıkları sorunların belirlenerek farklı lehçe konuşanlarına göre ve ihtiyaçlara uygun bir müfredat izlenmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Alyılmaz, Biçer ve Çoban (2015) ise çalışmalarında, Kırgız öğrencilerin Türkiye'ye karşı olumlu görüşler içerisinde olduklarını, Türkçeyi kolay öğrenilebilir bir dil olarak gördüklerini ve Türk toplumunun kendilerine sıcak ve iyi davrandığı yönünde düşündüklerini tespit etmişlerdir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de öğrenim gören Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye Türkçesine yönelik görüşlerini belirlemektir. Bu görüşler alınırken aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

1. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi TÖMER'de Türkçe öğrenen Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye Türkçesine yönelik görüşleri nelerdir?

2. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi TÖMER'de Türkçe öğrenen Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye'ye yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın araştırma modeli, çalışma grubu, verilerinin toplanması ve verilerin analizi hakkında bilgiler verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde öğrenim gören Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye Türkçesine ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. "Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45). Çalışmada desen olarak ise durum çalışması deseni kullanılmıştır. "Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır" (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 83). Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye ve Türkiye Türkçesine yönelik görüşlerinin nedenini ve nasılını derinlemesine öğrenmek amaçlandığından durum çalışması deseni çalışmaya en uygun desen olarak düşünülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi TÖMER'de Türkçe öğrenen 15 Afganistanlı Özbek Türk'ü oluşturmaktadır. Türkiye'ye üniversite eğitimi için gelen öğrenciler, 2014 Ekim ayından beri Türkiye'de bulunmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı kendisine yakın ve erişilmesi kolay olan durumu seçtiğinden araştırma, hız ve pratiklik kazanmaktadır. Ayrıca bu yöntemin maliyeti de diğer yöntemlere göre daha azdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Alan yazınında belirtildiği gibi Afganistan'dan Türkiye'ye üniversite öğrenimi için gelenlerin ilk sıralarda yer alması, yurt dışından gelenler içinde Türk soylu öğrencilerin önemli bir sayıyı oluşturması; yazarın kolay ulaşabilmesi adına çalıştığı kurumda Türkçe öğrenen Afganistanlı Özbek Türkleri üzerinde çalışmasını sağlamıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde Türkçe öğrenen Afganistanlı öğrencilere yönelik bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Uyruklarına İlişkin Betimsel Veriler

Uyruk	**f**	**%**
Özbek	25	% 71,4
Tacik	5	% 14,3
Hazara	2	% 5,7
Fars	2	% 5,7
Peştun	1	% 2,9
Toplam	35	% 100

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye'de öğrenim görmek için Afganistan'dan gelen öğrencilerin 25'inin Özbek Türk'ü olduğu görülmektedir. Öğrenci grubu içerisinden gönüllülük ilkesine dayanarak 15 Özbek öğrenciyle 2014-2015 bahar döneminde görüşme yapılmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Öğrencilerin görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Veriler, uzman görüşü ve ön uygulama sonrası son şekli verilen ve sekiz sorudan oluşan görüşme formuyla yazılı olarak toplanmıştır. Görüşme formunun kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla yabancılara Türkçe öğretiminde bir uzmanın, güvenirliğini sağlamak için ise, iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Araştırmanın güvenirlik hesaplaması, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği Görüş Birliği/Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı X 100 formülü kullanılarak yapılmıştır. Buna göre araştırmanın güvenirliği. 94 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, herhangi bir metnin ya da belgenin içeriğinin incelenmesi ve sayısal ya da istatistiksel olarak ortaya konulmasında kullanılan bir analiz çeşididir. Belge incelenirken kategoriler oluşturularak sayısal sunumlar yapılır (Ekiz, 2013: 77). Bu kapsamda öğrenci görüşleri kod, kategori ve temalara göre tasnif edilerek içerik analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde, çalışma grubunu oluşturan Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkçeye ve Türkiye'ye yönelik görüşleri kategori ve kodları içeren tablolar hâlinde sunulmuştur. Ayrıca öğrenci görüşlerinden örnekler sunularak çalışma detaylandırılmıştır.

3.1. Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkçeye Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkçeye yönelik görüşleri içerisinde yer alan Türkçe öğrenme nedenleri kategorileri ve bunları oluşturan kodlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkçeye Yönelik Görüşleri

Kategori	**Türkçeyi Öğrenme Nedenleri**	**f**
	Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin akraba dil olması	3
	Lehçelerine göre daha değerli görülmesi	1
	Türkçeyle daha iyi iş imkânı bulma inancı	3
	Türkiye'de yaşamak	3

Türkçeyi öğrenme nedenleri kategorisinde öğrencilerden 3'ü Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin akraba dil olduğunu, 3'ü Türkçeyle daha iyi iş imkânı bulacaklarına inandıklarını, 3'ü Türkiye'de yaşamak istediklerini, 1'i de Türkçeyi lehçelerine göre daha değerli gördüğünü ve bunların Türkçeyi öğrenme isteklerinde önemli bir etmen olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin akraba dil olmasından dolayı Türkçeyi öğrenmek isteyen 3 öğrencinin olduğu tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin bazılarının görüşleri şöyledir:

K4: Kendim Uzbekim ve dilim çok yakın Türkçede çok az farklı.

K1: Çünkü bizim kültür ve dilimiz ayni ama az farklıdır.

Bir öğrenci Türkiye Türkçesinin diğer lehçelerinden daha değerli olduğunu düşünmekte ve bu nedenle Türkiye Türkçesi öğrendiğini belirtmektedir. Öğrencinin görüşü şöyledir:

K6: Ben de Türküm bu yüzden Türkçe öğrenmek bana lazım. Özbekler, Türkler, Kırgıztanlar, Türkmenler hipsi Türk tabandır bizde çok Türkçe öğrenmek lazım.

Öğrencilerden 3'ü Türkçe öğrendiklerinde daha iyi iş imkânı bulacaklarını düşünmektedirler. Bu nedenle Türkçe öğrenmeyi istediklerini belirtmişlerdir. Bir öğrencinin görüşü şöyledir:

K15: Türkçeyi bittirdikten sonra bölümüme başlacağım. Ondan sonra yani bölümüm bitekten sonra inşallah çok iyi ve güzel bir iş bulacağım diye düşünüyorum.

Yapılan görüşme sonucunda 3 öğrencinin Türkiye'de yaşamak istediği için Türkçe öğrenmek istediği tespit edilmiştir. Bir öğrencinin görüşü şöyledir:

K6: Şimdi Türkiye'de yaşıyorum Türkçe öğrenyorum. Çünkü burada yaşamak istiyorum.

3.2. Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye'ye Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye'ye yönelik görüşleri içerisinde yer alan Türkiye'de eğitim görme nedenleri, Türkiye'nin özellikleri, Türk insanlarının özellikleri kategorileri ve bunları oluşturan kodlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Afganistanlı Özbek Türklerinin Türkiye'ye Yönelik Görüşleri

Kategori	**Türkiye'de Eğitim Görme Nedenleri**	**f**
	Türkiye'nin eğitim kalitesi	4
	Aile desteği	15
	İslamiyet	3
	Gelişmiş ve güçlü bir ülke olması	3
	Kültürel benzerlik	4
	Dil akrabalığı	2
	Kendi ülkelerindeki savaş ortamı	2
Kategori	**Türkiye'nin Özellikleri**	
	Dost	5
	Güvenli	1
	İklim şartları	2
	İslamî	3
Kategori	**Türk İnsanlarının Özellikleri**	
	Kardeş	9
	Müslüman	5
	Yardımsever ve misafirperver	11
	Dürüst ve çalışkan	3
	Eğitimi önemseyen	1

Tablo 3, Türkiye'de öğrenim gören Özbek Türklerinin Türkiye'ye yönelik görüşlerini belirtmekte ve Türkiye'de eğitim görme nedenleri kategorisinde 15 öğrencinin görüş bildirdiğini göstermektedir. Buna göre, görüşme yapılan öğrencilerin tümü aileleri teşvik ettiği için Türkiye'de eğitim gördüklerini belirtmektedir. 4 kişi Türkiye'nin eğitim kalitesinden dolayı, 4 kişi Türkiye ile Afganistan arasında bulunan kültürel benzerlikten dolayı, 3 kişi Türkiye'nin gelişmiş ve güçlü bir ülke olmasından dolayı, 2 kişi İslamiyet'ten dolayı, 2 kişi kendi ülkelerinde yaşanan savaştan dolayı, 2 kişi de dil akrabalığından dolayı Türkiye'yi tercih ettiğini açıklamıştır.

Öğrencilerin ailelerinden destek görmeleri Türkiye'de eğitim görme nedenlerinin başında gelmektedir. Türkiye'de eğitim görme nedenleri kategorisinde öğrencilerin 15'i de aile desteği gördüklerini belirtmiştir. Öğrencilerin bu ifadelerinden Afganistanlı Özbek ailelerin Türkiye'ye itimatlarının tam olduğu ve Türkiye için olumlu görüşleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Aile desteğinden dolayı Türkiye'de eğitim aldıklarını ifade eden öğrencilerden bazılarının görüşleri şöyledir:

K4: Ben Hendistan bursuda kayıt ettim sonra başarlı oldum. Annem ve babam gitmemi istemeyi ama Türkiye'yi gelmemi stedi.

K5: Ben çocuktum ki babam bana her zaman söylüyordu "Oğlum sen derslerini Türkiye'de bitireceksin inşallah çünkü en yakın ve yardımcı ülke bizim için Türkiye'dir."

K10: Ailem, Türkiye ve Türk insanları bizim gibi davranıyor diye ve kültürümüz aynı diye eğitimiz ve hayatımız birbirlerine benzediği için beni Türkiye'ye göndermesini sağladılar.

Türkiye'nin eğitim kalitesinin iyi olmasından dolayı 4 öğrenci Türkiye'de eğitim görmeyi tercih ettiğini açıklamıştır. Öğrencilere göre Türkiye'deki eğitimin kalitesi Afganistan'dakine göre daha iyidir. Türkiye'nin eğitim kalitesinden dolayı Türkiye'de eğitim aldıklarını ifade eden öğrencilerden bazılarının görüşleri şöyledir:

K12: İlk olarak Türkiye'de eğitim görmek benim rüyamdı. Çünkü Türkiye'nin eğitimi çok iyi ve yüksek. O yüzden ben Türkiye'ye eğitim için tercih ettim.

K15: Türkiye iyice gelişmiş dünyanın ülkelerinden biri. Bu ülkede eğitim ve bilgi alsam, gelecekte başarılı olacağımı düşündüm ve bu sebeple Türkiye'ye geldim.

Öğrencilerin 4'ü Türkiye'de eğitim görme nedeni olarak Afganistan ile Türkiye arasındaki kültürel benzerliği göstermiştir. Öğrencilerin görüşleri şöyledir:

K1: Çünkü bizim kültür ve dilimiz aynı ama az farklıdır.

K10: … Türkiye'yi tercih ettim ve Türkiye Cumhuriyet ve Türkiye kültürü aynan bizim kültürümüz gibidir.

K14: … Türkiye'yi tercih ettim ki çünkü kan kardeşyiz kanmiz bir dinmiz bir kulturumuz birdir.

Elde edilen bulgulara göre, 3 öğrenci Türkiye'nin gelişmiş ve güçlü bir ülke olduğunu düşünmekte ve bunun Türkiye'ye eğitim için gelmelerinde etkili olduğunu belirtmektedirler. Öğrencilerin görüşleri şöyledir:

K5: Türkiye'yi seçtim çünkü gelişmiş, kültürel…

K15: Türkiye iyice gelişmiş dünyanın ülkelerinden biri…

Öğrencilerden ikisi Türkçenin kendi diliyle olan ilişkisini Türkiye'de öğrenim görme sebebi olarak göstermektedir.

K13: Türkiye'yi tercih etme sebepleri şu ki Ozbek dilin içindeki kalemeler Türk dilin içinde var.

Yapılan görüşmelerde öğrencilerin 2'si ülkelerinde savaşın olduğunu ve bunun için Türkiye'de eğitim almak istediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin görüşü şöyledir:

K8: Bizim ülkemizde çok savaş vardı o yuzde Turkiye seçtim.

K9: … Dolayısile bizim ülkemizde savaş var. Savaş kılan insanlar hep dişariden gelen kurtlardır. Biz buraya geldik. O kurtları diseriye atıp. Ülkemizi bir sesiz kılmak.

Öğrencilerden 2'si Türkiye'yi İslam ülkesi olarak görmekte ve bunun Türkiye'yi tercih etmede etkisinin olduğunu belirtmektedir. Öğrencilerden birinin görüşü şöyledir:

K7: Türkiye İslami ve Türk tebavdır ve insanları çok merabun o için Türkiye'yi tercih ettim.

Tablo 3'e göre Türkiye'nin özellikleri kategorisinde öğrencilerin 3'ü Türkiye'yi İslami, 2'si iklim şartları iyi, 1'i güvenli olarak görmektedir. Ayrıca 5 öğrenci Afganistan ile Türkiye arasında tarihî bir dostluğun olduğunu belirtmiştir. Bulgular, Afganistan ile Türkiye arasında bulunan tarihî dostluğun, öğrencilerin Türkiye'ye yönelik görüşlerini etkilediğini ve olumlu görüş kazandırdığını ortaya koymaktadır. Öğrencilerden bazılarının görüşleri şöyledir:

K3: … eskiden Türkiye ve Afganis birbirisinde çok yardım varmışler.

K8: Türkiye Afganistanle çok uzun zamanlardan dostdır. Ve bizim memlekete çok yardım ediyorlar 6 yıl önce ben 7 sınıftayıdım o zamandan be istiyordum Türkiyeye gelsim ve derslermi burada okusam

Elde edilen bulgulara göre, 3 öğrenci Türkiye'yi İslami bir ülke olarak görmekte ve bu da onların Türkiye'ye yönelik görüşlerinin olumlu olmasını sağlamaktadır. Türkiye'yi İslam ülkesi olarak gören öğrencilerden birinin görüşü şöyledir:

K9: Türkiye'yi çok seviyor bunun için ki İslam ülkeler içinde bir güçlü bir devlet.

Yapılan görüşmelerde 2 öğrencinin Türkiye'nin iklim şartlarını beğendiği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerden birinin görüşü şöyledir:

K11: Türkiye en güzel yerler biridir. Bura hava tabiyet çok güzeldir.

Yapılan görüşmelerde öğrencilerden birinin Türkiye'yi güvenli bulduğu tespit edilmiştir. Öğrencinin görüşü şöyledir:

K7: Türkiye'yi çok gövenli yer.

Öğrencilerin, Türklerin özellikleri kategorisinde Türkleri kardeş, Müslüman, yardımsever, misafirperver, eğitimi önemseyen, dürüst, çalışkan olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin 8'inin Türkleri akraba-kardeş kişiler olarak gördükleri, 5'inin Müslüman kişiler olarak gördükleri, 11'inin yardımsever ve misafirperver kişiler olarak gördükleri, 3'ünün dürüst ve çalışkan kişiler olarak gördükleri, 1'inin eğitimi önemseyen kişiler olarak gördükleri ortaya çıkmıştır. Türkleri akraba-kardeş olarak gören bazı öğrencilerin görüşleri şöyledir:

K2: Türklar bizim kardaşımız.

K10: ... bunlar bizim kardeşlerimiz olduğu için fahr ediyorum.

K14: İnsanları benim kan kardeşimdirler.

Görüşmelere göre öğrencilerin Türkleri, Müslüman olarak görmeleri onların Türklere yönelik olumlu görüşler geliştirmelerinde önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda bazı öğrencilerin görüşleri şöyledir:

K6: Türk insanlar ……., müsliman,…… ve dünyanın güzel insanlarından biridir.

K10: Türkiye'nin hak islamın ayakta kalmağı için çok şehitler verdiler.

Öğrencilerin 11'i Türkleri yardımsever ve misafirperver olarak görmektedir. Bu konuda bazı öğrencilerin görüşleri şöyledir:

K1: Bence Türk halkı mesaferperver ve çok şefkitli insanlardır.

K8: Türk insanlar çok iyi insanlar çunku herkes çok yardım ediyorlar.

K5: Türkiye bizim ülkemiz çok yardım ediyordu ve şimdi de yardım ediyor.

Yapılan görüşmeler neticesinde 3 öğrencinin Türkleri dürüst ve çalışkan olarak gördükleri tespit edilmiştir. Bu konudaki bazı görüşler aşağıdadır:

K2: Her zaman ders çalışıyorlar. Bu bemim hoşuma gitti.

K12: Türkiye'nin insanlar bana göre iyi insanlar ve çalışkan insanlar. Herkes çalışıyor ve para kazanıyor. Türk halkın bu işi çok hoşuma gitti.

Görüşmelerde bir öğrencinin Türklerin eğitime önem veren bir halk olduğunu düşündüğü tespit edilmiştir. Öğrencinin görüşü şöyledir:

K12: Türk insanlar hayatlarında eğtime çok önem veriyorlar.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkiye'ye en fazla öğrenci gönderenler arasında ilk 5 ülke sıralamasında yer alan Afganistan'ın Özbek nüfusunun yurt dışında üniversite öğrenimi sürdürmesinde neden Türkiye'yi tercih ettikleri, Türkiye'ye ve Türkiye Türkçesine yönelik görüşleri araştırılmıştır. Bu araştırmaya benzer olarak Alyılmaz, Biçer ve Çaban (2015), Garabayev (2000), Kıroğlu, Kesten ve Elma (2010), Tok ve Yıgın (2013) ve Yaylı (2007); Kırgız, Azeri, Türkmen, Kazak ve Litvanyalı öğrencilerin Türkiye Türkçesine ve Türkiye'ye yönelik algılarını araştırmışlardır. Ancak Afganistan diğer ülkelere nazaran daha çeşitli ırk, dil, din ve kültüre sahip toplulukları barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, Afganistan'da yaşayan Özbek Türklerinin Türkiye'ye ve Türkiye Türkçesine yönelik görüşlerini nasıl etkilediğine yönelik bir merak uyandırmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin Türkçe ve Türkiye'ye yönelik görüşleri iki tema altında incelenmiştir. Türkiye'ye yönelik görüş teması içerisinde Türkiye'de eğitim görme nedenleri, Türkiye'nin özellikleri ve Türk insanlarının özellikleri ele alınmıştır. Türkçeye yönelik görüş teması içerisinde ise Türkçeyi öğrenme nedenleri ortaya konmuştur.

İlk temaya bakıldığında öğrenciler için Türklerin Müslüman olmaları (*K10: Türkiye'nin hak islamın ayakta kalmağı için çok şehitler verdiler*) ve ailelerinin Türkiye'yi sevmeleri (*K4: Ben Hendistan bursuda kayıt ettim sonra başarlı oldum. Annem ve babam gitmemi istemeyi ama Türkiye'yi gelmem istedi*) Türkiye'de öğrenim görme isteğini artıran önemli bir etmen olduğunu göstermektedir. Öğrenciler, ülkeleri ile Türkiye arasında var olan tarihî dostluğun, kültürel ortaklığın (*K10: Ailem, Türkiye ve Türk insanları bizim gibi davranıyor diye ve kültürümüz aynı diye eğitimiz ve hayatımız birbirlerine benzediği için beni Türkiye'ye göndermesini sağladılar*) ve kardeşliğin (*K2: Türklar bizim kardaşımız*) kendileri için önemli olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili olarak Türkiye'nin tarihte ve günümüzde Afganistan'a yaptığı yardımlar (*K5: Türkiye bizim ülkemiz çok yardım ediyordu ve şimdi de yardım ediyor*) öğrencilerin Türkleri kardeşleri gibi görmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda kendi ülkelerindeki bayramlaşmalar, büyüklere yönelik saygı göstergeleri, aile içi davranışlar ile Türkiye'deki durum arasında benzerliklerin olduğunu (*K14: Türkiye'yi tercih ettim ki çünkü kan kardeşyiz kanmiz bir dinmiz bir kulturumuz birdir*) ve bunun da Türkiye'ye gelip öğrenim görme isteklerini artırdığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra Türklere yönelik olumlu görüş (*K1: Bence Türk halkı mesaferperver ve çok şefkitli insanlardır. K8: Türk insanlar çok iyi insanlar çunku herkes çok yardım ediyorlar*) bildirmişlerdir.

Yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin çoğu, çocukluklarından itibaren Türkiye'ye gelmeyi (*K8: 6 yıl önce ben 7 sınıftayıdım o zamandan be istiyordum Türkiyeye gelsim ve derslermi burada okusam*) ve burada öğrenim görüp hayatlarını kurtarmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler, aile ve yakın çevrelerinin etkisinde kalmakta, ayrıca Türkiye'nin hem çoğu Müslüman olup hem de demokratik ve modern bir ülke olmayı başarmasından (*K15: Türkiye iyice gelişmiş dünyanın ülkelerinden biri*) etkilendiklerini bildirmişlerdir. Bu nedenle Hindistan'da ya da İran'da okumaktansa Türkiye'yi tercih ettiklerini belirtmektedirler.

Afganistan'da büyük bir sorun olan Taliban, Daeş ve Işid gibi terör örgütleri, özellikle genç nüfusun ülkelerinden ayrılma isteğinin en önemli gerekçesi (*K9: Dolayısile bizim ülkemizde savaş var. Savaş kılan insanlar hep dişariden gelen kurtlardır*) olarak gösterilebilir. Yurt dışında okuma isteği duyan öğrenciler ise ilk olarak Türkiye'yi tercih ettiklerini (*K12: İlk olarak Türkiye'de eğitim görmek benim rüyamdı. Çünkü Türkiye'nin eğitimi çok iyi ve yüksek. O yüzden ben Türkiye'ye eğitim için tercih ettim*) belirtmektedirler. Yapılan görüşmeler neticesinde, eğitim kalitesi, İslamiyet, ailelerin çocuklarına Türkiye'de öğrenim görmelerine yönelik desteği, Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olması, Türkiye ile Afganistan arasında kültürel benzerliklerin olması, Türkiye'nin sahip olduğu barış ve huzur ortamı, Türkiye'nin fizikî ve iklim şartları, Afganistan ile Türkiye arasındaki tarihî dostluk, Türkiye'de eğitim görme nedenlerinin başında gelmektedir.

Öğrenciler Türkiye Türkçesini, Türkiye'nin dünya siyasetinde saygın bir konumda olduğunu düşündüğünden ve Türk lehçelerinden daha önemli görmelerinden kaynaklı olarak öğrenmek istediklerini (*K6: Ben de Türküm bu yüzden Türkçe öğrenmek bana lazım. Özbekler, Türkler,*

Kırgıztanlar, Türkmenler hipsi Türk tabandır bizde çok Türkçe öğrenmek lazım) belirtmişlerdir. Ayrıca Türkçe öğrenme süreci onlara zevkli ve kolay (*K4: Kendim Uzbekim ve dilim çok yakın Türkçede çok az farklı*) gelmektedir. Bunun nedeni ise, öğrencilerin ana dili bakımından Türkçenin lehçelerinden olan Özbek Türkçesini kullanmalarıdır. Türkçeyi kendi dillerini öğrenmeye benzetmekte ve kolay öğrenilebilir bir dil olduğunu belirtmektedirler. Türkçe bilmenin iş bulmada kendilerine katkı sağlayacağını ve yaşamlarını daha iyi şartlarda sürdürmelerine zemin hazırlayacağını ifade etmişlerdir. Afganistan'da kamu hayatının zor olması, özellikle Taliban'dan dolayı kızların eğitim hayatlarının kısıtlanması, Afganlarda sürekli tehdit altında yaşama korkusunu doğurmuştur. Bu nedenle Türkiye onlar için hem dinlerini rahatça yaşayabilecekleri hem de özgür ve demokratik koşullarda haklarını kullanabilecekleri bir ülke olarak görülmektedir. Bu nedenle Afganistanlı Özbek Türklerinin üniversite öğrenimi sonrası Türkiye'de yaşamak istemeleri de (*K6: Şimdi Türkiye'de yaşıyorum Türkçe öğrenyorum. Çünkü burada yaşamak istiyorum*) Türkçeyi öğrenme isteklerini artırmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Akar, A. (2013). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Alyılmaz, S., Biçer, N. ve Çoban, İ.(2015). Atatürk üniversitesinde öğrenim gören Kırgız öğrencilerin Türkçe ve Türkiye'ye yönelik görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *4*(1), 328-338.

Buran, A. (2010). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ.

Ekiz, D. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Garabayev, B. (2000). *Türkiye'de yüksek öğrenim gören Türk cumhuriyetleri öğrencilerinin uyum sorunları ve Türkiye ve Türklere ilişkin kalıp yargılar.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Gökdağ, B. A. (2015). *Türklerin dünyası: Dil - kimlik - siyaset*. İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.

Karatay, H. ve Kartallıoğlu, N. (2012). Kırgız öğrencilerin Türkiye Türkçesi öğrenmeye ilişkin tutumları. Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi, (4), 1-11.

Kıroğlu, A., Kesten, A. ve Elma, C. (2010). Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu lisans öğrencilerinin sosyo - kültürel ve ekonomik sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 26-39.

Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: SAGE Publications.

Özyürek (2009) Türk devlet ve topluluklarından Türkiye üniversitelerine gelen Türk soylu yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenimlerinde karşılaştıkları sorunlar. *Turkish Studies*, *4*(3), 1819-1862.

Sıddıqı J. (2007). Afganistan'da yükseköğretimde din eğitimi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 135 - 148.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). *2015 Türkiye göç raporu*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 35.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015). *Yükseköğretimin uluslararasılaşması çerçevesinde Türk üniversitelerinin uluslararası öğrenciler için çekim merkezi haline getirilmesi*. Ankara: Kalkınma Araştırma Merkezi, Yayın No: 2936.

Tok, M. ve Yıgın, M. (2013). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenme nedenlerine ilişkin bir durum çalışması. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, *2*(8), 132-147.

Yaylı, D. (2007). Yabancı dil olarak Türkçe programı öğrencilerinin Türkçeye ve Türkiye'ye ilişkin görüşleri. *Eğitim Araştırmaları - Eurasian Journal of Educational Research*, 26, 221-232.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin: Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 101-111, ELAZIĞ-2017

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SİBER ZORBALIĞA YÖNELİK DUYARLILIKLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ *

Examination of Sensitivity of Teacher Candidates towards Cyberbulliying in Terms of Different Variables

Melih DİKMEN[1] **Adil ÇAĞLAR**[2]

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) bölümü öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlıklarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırma İstanbul'da öğrenim gören 352 BÖTE öğretmen adayı üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada verilerin toplanması amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ve Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak (2011) tarafından geliştirilen Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel metotlarla (Frekans, Yüzde, Ortalama, Standart sapma) birlikte, iki grup arasındaki farkı t-testi, ikiden fazla grup durumunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Tek yönlü (One way) Anova testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde ise Tukey Post Hoc testi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu çerçevede BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık eylemleri ile karşı karşıya kalabileceklerinin farkında oldukları, bu tür durumlarda kişisel güvenliklerini sağlayabilecek bilgiye ve öğrencilerini bu durumlara karşı bilgilendirecek duyarlığa sahip oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Siber Zorbalık; Siber Zorbalık Duyarlılığı; Zorbalık; Öğretmen Adayları

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the cyber bullying sensitivities of teacher candidates in the Department of Computer and Instructional Technology Education (CEIT) in terms of various variables. The research population constitutes CEIT teacher candidates. The research was carried out on 352 CEIT teacher candidates in Istanbul. A personal information form developed by the researcher and the Cyberbullying Awareness Scale developed by Tanrıkulu, Kınay and Arıcak (2011) were used to collect data in the study. Descriptive statistical metotlar evaluation of the data (Number, Percentage, mean, standard deviation) with t-test the difference between the two groups, in case of more than two groups in the comparison between groups of parameters Unidirectional (One way) ANOVA test and identify the group that caused the differences in the Tukey post hoc test was used. As a result of the research, the CEIT teacher candidates were found to be high level of awareness about cyberbullying. In this context, CEIT teacher candidates faced with cyber-bullying actions that they might be aware, the knowledge to provide personal security in such cases and students said they have a sensitivity that could refer to.

Keywords: Cyber Bullying; Cyberbullying Awareness; Bullying; Teacher Candidates

GİRİŞ

Çağımızın en önemli iletişim araçlarından biri şüphesiz ki internettir. Bilgisayar teknolojilerinin her geçen gün kendisini yenilemesiyle birlikte yeni çıkan programlar ve mobil uygulamaların kullanımının yaygınlaşması internetin hayatımızdaki önemini gitgide artırmaktadır. İnternet hayatımızı birçok yönden kolaylaştıran yapıları bir araya getirmesinin yanı sıra, sosyal ortamlarımızı da bu platforma taşımıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) raporuna göre, özellikle İnternet kullanım amaçlarına bakıldığında, 2015 yılının ilk çeyreğinde internete bağlanan bireylerin %80,9'u

*Bu makale araştırmacı tarafından Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bilim Dalında Nisan 2015 tarihinde kabul edilen Yüksek Lisans Tezinden uyarlanmıştır.

[1] Uzman, Fırat Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi ELAZIĞ, e-posta: melihdikmen@gmail.com

[2] Prof. Dr., Avrupa Meslek Yüksekokulu İSTANBUL, e-posta: acaglar@avrupa.edu.tr

sosyal medya ağları üzerinde mesajlaşma, profil oluşturma veya müzik vb. içerik paylaşırken, %70,2'si çevrimiçi haber siteleri ya da dergi okuma, %66,3'ü sağlık durumlarıyla ilgili bilgi arama, %62,1'i kendi yazdığı metin veya çektiği görüntü, fotoğraf, video, müzik vb. içerikleri paylaşmak, %59,4'ü mal ve hizmetler hakkında bilgi arama gibi durumları takip ettiği belirtilmektedir (tuik.gov.tr, 2016). Aynı raporda İnterneti 2015 yılının ilk çeyreğinde kullanan bireylerin %74,4'ü ev ve işyerlerinden uzak bir yere gittiklerinde internete bağlanmak için akıllı telefon kullanırken, %28,9'u taşınabilir bilgisayar (dizüstü, netbook, tablet vb.) kullandıkları ifade edilmektedir. 2014 yılının aynı döneminde bu oranlar sırasıyla %58 ve %28,5 olduğu görülmektedir.

We Are Social tarafından hazırlanan "Digital in 2016" raporuna göre, dünyada yaklaşık 8 milyar insanın yaşadığı ve bu nüfusun neredeyse yarısının interneti aktif olarak kullandığı belirtilmektedir. Aktif olarak sosyal medyayı kullanan kişi sayısının yaklaşık 2.5 milyar, mobil cihaz kullanıcısı sayısının ortalama 4 milyar ve mobil cihaz üzerinden sosyal medyayı kullananların sayısının ise neredeyse 2 milyar olduğu belirtilmiştir. Mobil cihaz kullanıcılarının yarısından fazlası sosyal medyaya kullandıkları görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak internetin ve mobil cihazların hayatımızda önemli bir yer tuttuğu ve önümüzdeki yıllarda da bu durumun giderek artacağı sonucuna ulaşabiliriz. Raporda Türkiye'deki internet kullanımına ilişkin veriler ise, internete bağlanan kullanıcı sayısı 46,3 milyon, sosyal medyayı aktif olarak kullananların sayısı 42 milyon olup, mobil cihaz üzerinden sosyal medyayı kullananların sayısının 36 milyon olduğu söylenmektedir. Ayrıca İnternet kullanıcılarının %77'si her gün çevrimiçi olduğu, %16'sının ise haftada en az bir kez internete bağlandığı belirtilmektedir. Sosyal medya araçlarının kullanımında ilk sırada %32 ile Facebook, %24 ile WhatsApp, %20 ile Facebook Messenger, %17 ile Twitter, %16 ile Instagram takip etmektedir. Sonrasında ise Google+, Skype, Linkedin, Viber ve Vine geldiği belirtilmektedir (wearesocial.com, 2016).

Gündelik hayatta var olan zorbalık davranışların yaygınlaşan internet araçlarının kullanımıyla birlikte, özellikle çocukların akranları veya kendilerinden büyük kişiler tarafından fiziksel ya da psikolojik şiddetle karşılaştıkları görülmeye başlamıştır. Sanal ortamlarda bu tür zorbalık içeren davranışların yapılması ortaya siber zorbalık kavramını çıkarmıştır (Hinduja ve Patchin 2005). Campbell (2005) siber zorbalık (cyberbullying) kavramını çalışmalarında ilk kullanan kişinin Kanadalı araştırmacı Bill Belsey olduğunu ifade etmektedir. Bu kavramın ortaya çıkmasıyla birlikte bazı araştırmacılar saldırganlığın ya da geleneksel zorbalığın farklı bir biçimi olup olmadığını tartışmışlardır. Bazı çalışmalar (Juvonen ve Gross, 2008) siber zorbalığın geleneksel zorbalıkla karşılaştırıldığında fiziksel, ilişkisel, sözlü boyutu ve dünya çapında yer ve zaman sınırlılığı olmadığından geleneksel zorbalıktan farklı bir yapıya sahip olduğunu, bazıları (Smith, vd., 2008) ise siber zorbalığın elektronik ortamlar kullanılarak yapılan geleneksel zorbalığın farklı bir türü olduğunu belirtmişlerdir. Siber zorbalık, birey ya da grup tarafından kasıtlı olarak tekrarlanan düşmanca davranışlarla, başkalarına zarar vermek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıdır (Belsey, 2004). Siber zorbalık mağduru olan bireylerde, sinirlenme, utanma, korku yaşama, kaygı duyma, derslere yoğunlaşamama durumlarının, okul başarısının düşmesine ve devamsızlık yapmasına neden olduğu belirtilmiştir (Beren ve Li, 2005). Hatta daha ileriki boyutlarında, yalnızlık, anksiyete, depresyon, teknolojiden uzaklaşma ve intihar girişimleri görülmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004).

Yapılan çalışmalar (Bargh, McKenna ve Fitzsimons, 2002; Livingstone ve Bober, 2004; Eroğlu, 2011) siber zorbalık davranışlarının altıda birçok nedenin var olduğunu göstermektedir. Bunlardan birinin internet ortamında kişinin kimliğini gizleyebilmesinin kolay olmasıdır. Bu durum, siber zorbalık zemininin oluşmasında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Çiftçi (2010) sanal âlemin kimliği gizleme özelliği, bireylerin gerçek hayatta yapmayacakları eylemleri sanal alemde yapmasını desteklediğini belirtmektedir. Eroğlu (2011) tarafından yapılan çalışmada ise ailelerinde sağlıklı bir iletişim ortamı bulamayan bireylerin bu ihtiyacını gidermek için internete yönelmesi ve tanımadığı kişilerle arkadaşlık kurmaya çalışması siber zorbalık davranışlarıyla karşılaşma olasılığını artırabileceği ifade edilmektedir.

Siber zorbalık konusunda yapılacak çalışmalar, gençlerin bu kavramı tanımasıyla birlikte teknolojiyi doğru yönde kullanması siber zorbalık durumlarıyla başa çıkmalarını destekleyecektir (Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu, 2012). Araştırmacılar siber zorbalık mağduru olan bireylerde yoğun üzüntü ve depresyon hali, korku ve utanç duyguları, gergin yaşantı ve uyarılmışlık halinin çok yüksek veya çok düşük olması, bilgi ve iletişim teknolojileri araçlarına karşı ilginin azalması, problemli davranışlarda bulunma, okul başarısının düşmesi, zararlı madde kullanımına başlama ya da meyil etme gibi sorunların ortaya çıktığını göstermektedir (Ybarra ve Michell, 2004). Ayrıca Geleneksel zorbalık ile karşılaştırıldığında siber zorbalığa maruz kalmış bireylerde daha yüksek oranda intihar düşüncesi görülmektedir (Hinduja ve Patchin, 2010).

Öğrencilerin akademik başarısını, sosyal hayatını ve psikolojisini büyük ölçüde etkileyen siber zorbalık kavramıyla mücadele edebilmesine yardımcı olabilmek için öğretmenlerin bu kavram üzerindeki duyarlılığı incelenmelidir. Günümüzdeki çoğu öğretmenlerin ve yöneticilerin zorbalığın okullarda bir problem olduğunun farkında olmasına rağmen, sadece küçük bir kısmı öğrencilerin elektronik ortamda zorbalığa maruz kaldığını düşünmektedir (Beren ve Li, 2005; Chibbaro, 2007). Branşı gereği diğer öğretmen adaylarına nazaran bilgisayar ve öğretim teknolojileri (BÖTE) öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerini ve bu düzeye etki eden değişkenleri belirlemek çok daha önemlidir. Alanyazın incelendiğinde, ülkemizde siber zorbalıkla ilgili olarak öğretmen adayları ve öğrenciler üzerinde birçok çalışmaların (Topçu ve diğerleri, 2008; Baker & Kavşut, 2007; Ayas & Horzum, 2012) yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların artırılması siber zorbalık durumlarıyla mücadele açısından önemlidir. Özellikle alanyazındaki farklı araştırmalar (Akbulut & Erişti, 2011; Agatston, Kowalski & Limber, 2007; Şahin, Sarı, Özer & Er, 2010; Baker & Kavşut, 2007; Özdemir & Akar, 2011) bu kavramla başa çıkmada öğretmenlerin duyarlılıkları ve farkındalıklarının araştırılmasının önemli olacağı bildirilmiştir. Bir durumla mücadele edebilmek için öncelikle olumsuz yönlerine karşı duyarlılık sahibi olunması beklenir. Siber zorbalık duyarlılığı, "İnternet, cep telefonu gibi siber araçların kullanımı esnasında zorbaca davranışlara maruz kalmaya yol açabilecek davranışlardan uzak durma, bu türlü tehditlerin varlığından haberdar olma ve tedbir alma, tehdit oluşturabilecek uyarıcıları fark etmeye yönelik dikkati yüksek tutma davranışları" olarak tanımlanmaktadır (Aktaran: Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak, 2013). Bu nedenle BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyi ve bu düzeye etki eden faktörlerin tespiti bu kavramla başa çıkmak adına önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) bölümü öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlık düzeyini tespit ederek bu düzeye etki eden faktörleri belirlemektir.

Problem

Bu araştırmanın problemi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi programında öğrenim gören öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlık düzeyleri nedir?

Alt Problemler

Cinsiyet, öğrenim görülen üniversite, günlük ortalama interneti kullanma süresi, sosyal ağları kullanma sıklığı, internet ortamında etkinliklerde kimliğini gizleme/gizlememe ve siber zorba /mağdur olma gibi faktörlerin siber zorbalığa ilişkin duyarlık düzeyini nasıl etkiler?

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklemi, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler verilecektir.

Araştırma Modeli

Araştırma deseni, ilişkisel tarama türündedir. Karasar (2009)'a göre; ilişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2014-2015 eğitim-öğretim yılında İstanbul ilindeki BÖTE öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Yeditepe Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fatih Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi'nde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Örneklem seçimi basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşittir (Arıkan, 2004, s.141). Örneklemi 202'si (%57,4) kadın, 150'si (%42,6) erkek toplam 352 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. %95 güven aralığında evreni temsil edecek örneklem büyüklüğü 217 olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, Arıcak, Kınay ve Tanrıkulu (2011), tarafından geliştirilen 14 maddelik "Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği ve araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu katılımcıların günlük internet kullanım süreleri, sosyal ağları kullanma sıklıkları, sosyal ağlarda takipçi/takip edilen kişi sayısı, internet ortamında kimliklerini gizleyip/gizlememeleri ve siber zorba/mağdur olma durumlarına ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla kullanılmıştır.

Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği (SDÖ)

Tanrıkulu, Kınay ve Arıcak (2011) tarafından geliştirilen siber zorbalık duyarlılığı ölçeği 14 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. Tek faktör altındaki faktör yükleri .32 ile .73 arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenirliğini incelemek amacıyla hesaplanan Cronbach's Alfa katsayısı .79 olarak hesaplanmıştır. Ölçekteki sorular "Evet" seçeneği 3 puan, "Bazen" seçeneği 2 puan, "Hayır" seçeneği 1 puan olacak şekilde hesaplanmıştır. Ölçekten elde edilecek maksimum puan 42, en düşük puan ise 14'tür.

Verilerin Toplanması

Bilgisayar İlişkin Öz-yeterlik Algısı Ölçeği, Siber Zorbalık Duyarlılık Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu İstanbul ilindeki çeşitli üniversitelerde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören 363 üniversite öğrencisine uygulanmıştır. Katılımcılara katılımın gönüllülüğe dayalı olduğu bildirildikten sonra isteyen katılımcılara ölçekler uygulanmıştır. Öğrenciler veri toplama araçlarına ortalama olarak 20 dakikada cevaplandırmışlardır. Uygulamalar sonucunda boş bırakıldığı ya da ciddi biçimde doldurulmadığı tespit edilen veriler analize sokulmamıştır. Bu nedenle istatistiksel analizlerin yapıldığı örneklem 352 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın uygulama boyutu yaklaşık 1,5 ay sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (Sayı, Yüzde, Ortalama, Standart sapma) kullanılmıştır.

Niceliksel verilerin karşılaştırılmasında iki grup arasındaki farkı t-testi, ikiden fazla grup durumunda parametrelerin gruplar arası karşılaştırmalarında Tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma probleminin çözümü için, BÖTE öğretmen adaylarından ölçekler yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak açıklamalar yazılmıştır.

Tablo 1. BÖTE Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa ilişkin Duyarlık Düzeyi Ortalaması

	N	Ort	Ss	Min.	Max.
Siber Zorbalık Duyarlılığı	352	36,227	4,653	15,000	42,000

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılığı düzeyi ortalamasının (36,227 ± 4,653) düzeyde olduğu görülmektedir.

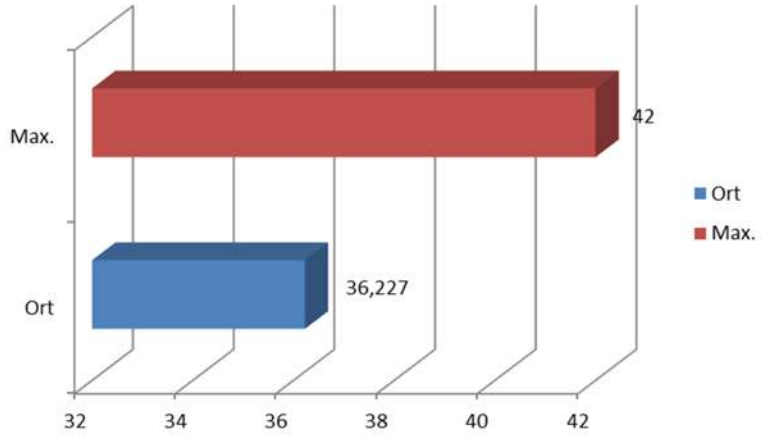

Şekil 1. BÖTE Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa ilişkin Duyarlık Düzeyi Ortalaması

Şekil 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyi ortalamaları 36,227 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten elde edilen ortalama puan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. BÖTE Öğretmen Adaylarının "*Siber Zorbalık Duyarlılığı*" İle İlgili İfadelere Verdiği Cevapların Dağılımları

	Hayır		Bazen		Evet			
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**Ort**	**Ss**
Madde1	12	3,4	110	31,2	230	65,3	2,620	0,552
Madde2	9	2,6	88	25,0	255	72,4	2,700	0,512
Madde3	9	2,6	80	22,7	263	74,7	2,720	0,503
Madde4	15	4,3	125	35,5	212	60,2	2,560	0,577
Madde5	16	4,5	109	31,0	227	64,5	2,600	0,576
Madde6	12	3,4	114	32,4	226	64,2	2,610	0,554
Madde7	14	4,0	119	33,8	219	62,2	2,580	0,569
Madde8	9	2,6	86	24,4	257	73,0	2,700	0,510
Madde9	11	3,1	90	25,6	251	71,3	2,680	0,529
Madde10	17	4,8	151	42,9	184	52,3	2,470	0,589
Madde11	24	6,8	161	45,7	167	47,4	2,410	0,615
Madde12	18	5,1	127	36,1	207	58,8	2,540	0,593
Madde13	30	8,5	179	50,9	143	40,6	2,320	0,624
Madde14	16	4,5	69	19,6	267	75,9	2,710	0,544

Tablo 2'de araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının "*Siber Zorbalık Duyarlılığı*" ile ilgili ifadelere verdiği cevaplar incelendiğinde;

Madde1'de yer alan "Bilgisayarımda güncel bir virüs programı bulundurmaya dikkat ederim." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %3,4'ü (n=12) hayır, %31,2'si (n=110) bazen, %65,3'ü (n=230) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Bilgisayarımda güncel bir virüs programı bulundurmaya dikkat ederim." ifadesine orta (2,620 ± 0,552) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde2'de yer alan "İnternete girdiğimde bilgilerimin başkaları tarafından çalınabileceğini göz önünde tutarım." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %2,6'sı (n=9) hayır, %25,0'ı (n=88) bazen, %72,4'ü (n=255) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "İnternete girdiğimde bilgilerimin başkaları tarafından çalınabileceğini göz önünde tutarım." ifadesine orta (2,700 ± 0,512) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde3'de yer alan "Sosyal paylaşım sitelerinde (Facebook,twitter vb.) özel bilgilerimin başkaları tarafından kötü amaçlı olarak kullanılabileceğini göz önünde bulundururum." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %2,6'sı (n=9) hayır, %22,7'si (n=80) bazen, %74,7'si (n=263) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Sosyal paylaşım sitelerinde (Facebook,twitter vb.) özel bilgilerimin başkaları tarafından kötü amaçlı olarak kullanılabileceğini göz önünde bulundururum." ifadesine orta (2,720 ± 0,503) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde4'de yer alan "Gerçek yaşamda sorun yaşadığım insanlarla sanal ortamlarda da karşılaşmamaya çalışırım." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %4,3'ü (n=15) hayır, %35,5'i (n=125) bazen, %60,2'si (n=212) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Gerçek yaşamda sorun yaşadığım insanlarla sanal ortamlarda da karşılaşmamaya çalışırım." ifadesine zayıf (2,560 ± 0,577) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde5'de yer alan "Sanal ortamlarda başkalarının bana zarar vermemesi için bazı tedbirler alma ihtiyacı hissettiğim olur." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %4,5'i (n=16) hayır, %31,0'ı (n=109) bazen, %64,5'i (n=227) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Sanal ortamlarda başkalarının bana zarar vermemesi için bazı tedbirler alma ihtiyacı hissettiğim olur." ifadesine orta (2,600 ± 0,576) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde6'da yer alan "Sanal ortamlardayken bir bilgisayar korsanının (hacker, cracker, lamer) benim için de tehlike oluşturabileceğini göz önünde bulundururum." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %3,4'ü (n=12) hayır, %32,4'ü (n=114) bazen, %64,2'si (n=226) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Sanal ortamlardayken bir bilgisayar korsanının (hacker, cracker, lamer) benim için de tehlike oluşturabileceğini göz önünde bulundururum." ifadesine orta (2,610 ± 0,554) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde7'de yer alan "Bana zarar vermek isteyen birisinin bunu internet, cep telefonu vb. aracılığıyla da yapabileceğini düşünürüm." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %4,0'ı (n=14) hayır, %33,8'i (n=119) bazen, %62,2'si (n=219) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Bana zarar vermek isteyen birisinin bunu internet, cep telefonu vb. aracılığıyla da yapabileceğini düşünürüm." ifadesine zayıf (2,580 ± 0,569) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde8'de yer alan "İnternetteki e-posta, forum siteleri vb. üyelik şifrelerimi kimseyle paylaşmam." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %2,6'sı (n=9) hayır, %24,4'ü (n=86) bazen, %73,0'ı (n=257) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "İnternetteki e-posta, forum siteleri vb. üyelik şifrelerimi kimseyle paylaşmam." ifadesine orta (2,700 ± 0,510) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde9'de yer alan "Sanal ortamlarda küfür veya hakarette bulunan kişilerle iletişimimi keserim." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %3,1'i (n=11) hayır, %25,6'sı (n=90) bazen, %71,3'ü (n=251) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Sanal ortamlarda küfür veya hakarette bulunan kişilerle iletişimimi keserim." ifadesine orta (2,680 ± 0,529) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde10'de yer alan "Görülmesini istemediğim bir resim ya da görüntümün benden habersiz olarak yayılabileceği tehlikesini düşündüğüm olur." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %4,8'i (n=17) hayır, %42,9'u (n=151) bazen, %52,3'ü (n=184) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Görülmesini istemediğim bir resim ya da görüntümün benden habersiz olarak yayılabileceği tehlikesini düşündüğüm olur." ifadesine zayıf (2,470 ± 0,589) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde11'de yer alan "Sanal ortamlardaki iletişimde hakkımda gerçek olmayan söylentilerin de yayılabileceğini düşünürüm." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %6,8'i (n=24) hayır, %45,7'si (n=161) bazen, %47,4'ü (n=167) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Sanal ortamlardaki iletişimde hakkımda gerçek olmayan söylentilerin de yayılabileceğini düşünürüm." ifadesine zayıf (2,410 ± 0,615) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde12'de yer alan "İnternete girdiğimde internetin aynı zamanda başkalarına zarar verme amacıyla kullanılabileceğini aklımda tutarım." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %5,1'i (n=18) hayır, %36,1'i (n=127) bazen, %58,8'i (n=207) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "İnternete girdiğimde internetin aynı zamanda başkalarına zarar verme amacıyla kullanılabileceğini aklımda tutarım." ifadesine zayıf (2,540 ± 0,593) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde13'de yer alan "Benimle ilgili doğru olmayan bir bilginin internette yayılması durumunda ne yapacağımı düşündüğüm olur." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %8,5'i (n=30) hayır, %50,9'u (n=179) bazen, %40,6'sı (n=143) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "Benimle ilgili doğru olmayan bir bilginin internette yayılması durumunda ne yapacağımı düşündüğüm olur." ifadesine zayıf (2,320 ± 0,624) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Madde14'de yer alan "E-posta ya da cep telefonundan kısa mesaj (SMS) yoluyla tehdit alabileceğim kişilerle sanal ortamlarda iletişimde bulunmam." ifadesine BÖTE öğretmen adayları, %4,5'i (n=16) hayır, %19,6'sı (n=69) bazen, %75,9'u (n=267) evet yanıtını vermiştir. BÖTE öğretmen adaylarının "E-posta ya da cep telefonundan kısa mesaj (SMS) yoluyla tehdit alabileceğim kişilerle sanal ortamlarda iletişimde bulunmam." ifadesine orta (2,710 ± 0,544) düzeyde katıldıkları saptanmıştır.

Tablo 3. BÖTE Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlıklarının Cinsiyet Değişkenine Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**t**	**p**
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Kadın	202	36,668	4,607	2,074	0,039
	Erkek	150	35,633	4,662		

Tablo 3'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılığı puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (t=2,074; p=0.039<0,05). Kadın üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanları (x=36,668), erkek üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanlarından (x=35,633) yüksek bulunmuştur.

Tablo 4. BÖTE Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlıklarının Öğrenim Gördüğü Üniversiteye Göre Ortalamaları

	Grup	**N**	**Ort**	**Ss**	**F**	**p**	**Fark**
Siber Zorbalık Duyarlılığı	Bahçeşehir Üniversitesi	17	35,588	6,520	3,294	**0,006**	**4 > 6**
	Fatih Üniversitesi	31	36,839	3,769			**5 > 6**
	İstanbul Aydın Üniversitesi	31	35,613	4,072			
	Marmara Üniversitesi	103	37,155	3,751			
	Yeditepe Üniversitesi	56	37,214	3,571			
	Yıldız Teknik Üniversitesi	114	35,000	5,575			

Tablo 4'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılığı puan ortalamalarının öğrenim gördüğü üniversite değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine (Anova) göre grup ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür (F=3,294; p=0,006<0,05). Farklılığa neden olan kaynakları belirlemek amacıyla tamamlayıcı post-hoc analizi yapılmıştır. Öğrenim gördüğü üniversite Marmara Üniversitesi olan üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanları (37,155 ± 3,751), öğrenim gördüğü üniversite yıldız Teknik Üniversitesi olan üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanlarından (35,000 ± 5,575) yüksek bulunmuştur. Öğrenim gördüğü üniversite Yeditepe Üniversitesi olan üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanları (37,214 ± 3,571), öğrenim gördüğü üniversite Yıldız Teknik Üniversitesi olan üniversite öğrencilerinin siber zorbalık duyarlılığı puanlarından (35,000 ± 5,575) yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. BÖTE Öğretmen Adaylarının Siber Zorbalığa İlişkin Duyarlıklarının Günlük Ortalama İnterneti Kullanma Süresine, Sosyal Ağları Kullanım Sıklığına, Siber zorba/mağdur Olma Durumu Ve İnternet Ortamında Kimliğini Gizleme Değişkenlerine Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	Ss	F	p
Günlük Ortalama İnternet Kullanım Süresi	5 Saatten Az	166	36,645	4,455	1,267	0,283
	5-10 Saat	148	35,865	4,864		
	11-20 Saat	38	35,816	4,626		
Sosyal Ağları Kullanım Sıklığı	Hiçbir Zaman	10	35,200	6,941	1,212	0,305
	Nadiren	33	34,909	4,785		
	Arada Sırada	71	36,282	4,700		
	Çoğunlukla	238	36,437	4,503		
Siber Zorbalık Mağduru Olma Durumu	Hiçbir Zaman	223	35,973	4,711	1,129	0,337
	Bir Defa	43	36,279	5,431		
	Bir İki Defa	70	37,114	3,681		
	Çok Kez	16	35,750	5,310		
Siber Zorba Olma Durumu	Hiçbir Zaman	309	36,307	4,511	1,577	0,208
	Bir Defa	14	34,071	5,663		
	Bir İki Defa	29	36,414	5,494		
İnternet Ortamında Kimliğini Gizleme Durumu	Hiçbir Zaman	149	36,282	4,592	0,186	0,906
	Nadiren	107	36,056	4,539		
	Arada Sırada	60	36,117	4,951		
	Çoğunlukla	36	36,694	4,886		

Tablo 5'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılığı puanları ortalamalarının günlük ortalama interneti kullanma süresi, sosyal ağları kullanma sıklığı, siber mağdur/zorba olma ve internet ortamında kimliğini gizleme değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$).

SONUÇLAR

Bu bölümde araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlara ve bu sonuçlar doğrultusunda geliştirilen tartışma ve önerilere yer verilmiştir.

Yargı

BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet, öğrenim gördüğü üniversite, günlük ortalama interneti kullanma süresi, sosyal ağları kullanma sıklığı, siber zorba veya siber mağdur olma değişkenlerine göre ulaşılan sonuçlar şöyledir:

- BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık duyarlılıkları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olduğu ve kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre siber zorbalığa ilişkin duyarlıkları daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
- BÖTE öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri üniversitelere göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Marmara Üniversitesinde ve Yeditepe Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin siber zorbalık duyarlılıklarının Yıldız Teknik Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.
- BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları ile günlük ortalama interneti kullanım süreleri, sosyal ağları kullanma sıklığı, siber zorbalık mağduru olma veya siber zorba olma durumları, internet ortamındaki etkinliklerde kimliğini gizleme veya gerçek kimliğinden farklı bir kimlikle katılma sıklıkları arasında anlamlı farklılık olmadığı gözlemlenmiştir.

Tartışma

Bu bölümde BÖTE siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyleri cinsiyet, öğrenim gördükleri üniversite, günlük ortalama internet kullanım süresi, sosyal ağları kullanma sıklığı, siber zorbalık eylemine maruz kalma ve siber zorbalıkta bulunma değişkenlerine göre incelenmiştir. Elde edilen bulgular yapılan diğer çalışmalarla birlikte tartışılmıştır.

Araştırma sonuçları BÖTE bölümü öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer sonuçlar Gezgin ve Çuhadar (2012) tarafından yapılan BÖTE bölümü öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerini inceleyen araştırmada da görülmektedir. Siber zorbalık duyarlık düzeyi incelenen değişkenlerden yalnızca cinsiyet ve öğrenim gördüğü üniversite değişkenlerine göre farklılaştığı görülmektedir. Yılmaz (2010) ve Gezgin ve Çuhadar (2012) tarafından yapılan çalışmalarda bireylerin siber zorbalığa ilişkin duyarlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu tespit edilmiş olup, kadın öğretmen adaylarının siber zorbalık konusunda erkeklere göre daha yüksek duyarlılığa sahip olduğu belirtilmektedir. Çalışmada elde edilen bulguların bu araştırmalarla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan Ayas ve Horzum (2011) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin siber zorbalık konusunda yüksek düzeyde bir algıya sahip oldukları, fakat bu algının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği ifade edilmektedir. Cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermeme nedenini çalışma grubundaki öğretmenlerin siber zorbalık olaylarını önemsemeleri ve algılamaları açsından birbirine eşit oldukları ifadesiyle açıklamaktadır.

BÖTE bölümü müfredatının aynı olmasına rağmen öğrenim gördükleri üniversiteye göre siber zorbalık farkındalıklarının değişiklik göstermesi ilginç bir bulgudur. Literatürde araştırmalarında iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak öğrencilerin üniversitede aynı müfredatı izledikleri göz önüne alındığında bu farklılığın, üniversitedeki akademik çalışmaların yetersizliği, önceki öğrenmelerin etkisi, okul kültürü, sosyal çevre, ailenin eğitim düzeyi ve kişisel duyarlılıkla açıklanabileceği düşünülmektedir. Günlük ortalama internet kullanım süresi ile siber zorbalık duyarlığı arasında anlamlı düzeyde görüş farklılığına rastlanılmamıştır. Benzer sonuçlar Gezgin ve Çuhadar (2012) tarafından yapılan çalışmada da görülmektedir. Öte yandan Doğan, Çaka ve Şahin (2016) tarafından yapılan çalışma elde edilen bulguların aksini ifade etmektedir. Bu durum örneklem grubundan kaynaklandığı düşünülebilir. BÖTE öğretmen adaylarının branşı gereği siber zorbalık farkındalık ve duyarlıklarının yüksek olmasından dolayı, günlük internet kullanım süresinin artması bu durumu etkilemeyeceği söylenebilir. BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılıkları siber zorba/mağdur olma durumuna göre değişmemektedir. Benzer bulgular Gezgin ve Çuhadar (2012) tarafından yapılan çalışmada da ifade edilmektedir. Bu durum araştırmada siber zorbalığa maruz kalan bireylerin bu davranışa yönelik duyarlılığının azalmasıyla birlikte, empatiye dayalı bakış açısının ortadan kalmasına sebebiyet vermiş olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. İnternet kullanıcılarının çoğu sanal ortama farklı kimliklerle katılırken (Willard, 2007; Herring, 2003; Shariff ve Hoff, 2007) BÖTE öğretmen adaylarının büyük bir kısmının internet ortamında kimliğini gizlemediği görülmektedir. BÖTE öğretmen adaylarının kimliğini gizlememesinin nedeni olarak, sanal ortamda karşılaşacağı tehlikeli durumlarla mücadele edebilecek bilgisayar kullanımına ilişkin öz-yeterlik algısı ve siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeyinin yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla internet ortamında siber zorbalık durumu oluşturabilecek davranışlardan kaçındığı söylenilebilir. Ayrıca kimliğin gizlenmesi sanal ortamda suç teşkil edecek davranışlarda bulunan kişi veya kişilerin gerçek kimliğinin tespit edilmesini zorlaştırmasına rağmen, bilgisayarın MAC veya IP adresleri gibi bazı yapılarla kişi veya kişilerin konumu ve kimliği tespit edilebileceği bilgisine sahip olmasıdır. Araştırmanın diğer bir bulgusu olan sosyal medya kullanım sıklığına ilişkin, Tuncer ve Dikmen (2016) tarafından yapılan çalışmada sosyal medyayı yoğun olarak kullanan bireylerin daha fazla siber zorba/mağdur oldukları belirtilmektedir. Bu araştırma kapsamında üzerinde çalışılan örneklem grubunun öğretmen adaylarının olması ve siber zorbalık kavramına yönelik duyarlılıkların yüksek olması nedeniyle sosyal medyada olumsuz davranış sergilemekten kaçındığı ve olumsuz davranışlara yönelik önlem aldığı söylenebilir. Sonuç olarak BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu çerçevede BÖTE öğretmen adaylarının siber zorbalık eylemleri ile karşı karşıya kalabileceklerinin farkında oldukları, bu tür durumlarda kişisel güvenliklerini sağlayabilecek bilgiye ve öğrencilerine yönlendirebilecek duyarlığa sahip oldukları söylenebilir.

Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgular kapsamında birtakım öneriler şu şekilde ortaya konulabilir:

- Fakülte ve okullarda öğretmen ve öğrencileri kapsayan seminerler düzenlenerek siber zorbalık farkındalık düzeylerini artırmak adına akademik etkinlikler düzenlenebilir.
- Üniversitelerde siber zorbalık üzerine yapılan çalışmaların artırılması ve akademik bilgi ve deneyimler diğer üniversitelerle paylaşılması faydalı olacaktır.
- Sanal zorbalık bilgi ve iletişim teknolojileri araçlarının bulunduğu her yerde gerçekleşebileceği düşünüldüğünde verilecek eğitimlerin yalnızca öğretmen adaylarıyla sınırlı kalınmaması gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arıcak, O. T., Kınay, H. ve Tanrıkulu, T. (2012). Siber zorbalık ölçeği'nin ilk psikometrik bulgulari. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (2012-1), 101-114.

Agatston, P. W., Kowalski, R. & Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 59–60

Akbulut, Y. & Eristi, B. (2011). Cyberbullying and victimization among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology,* 27 (7), 1155-1170.

Baker, Ö. E. & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27, 31-42.

Arıkan, R. (2004). *Araştırma teknikleri ve rapor hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.

Ayas, T., ve Horzum, M. B. (2011). Exploring the teachers' cyberbullying perception in terms of various variables. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 619-640.

Bargh, J. A., McKenna, K. Y. A., & Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the ''true self'' on the internet. *Journal of Social Issues*, 58, 33–48.

Belsey, B. (2004). *What is cyberbullying?* Erişim Tarihi:10 Eylül 2014, www.bullying.org/external/ documents/ACF6F8.pdf.

Beren, T. ve Li, Q. 2005. Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research,* 32, 265-277.

Campbell, M. (2005), "*The impact of the mobile phone on young people's social life",* http://eprints.qut.edu.au/3492/, 12.11.2015

Chibbaro, J.S. (2007). School counselors and the cyberbully: Interventions and implications. *Professional School Counselor,* 11 (1), 65-68.

Doğan, E., Çaka, C., & Şahin, Y. L. (2016). A Study On Onlıne Socıal Network Games Players'cyberbullyıng Sensibility And Aims Of Facebook Usage. *Journal of Theory & Practice in Education* (JTPE), 12(3). 501-519.

Eroğlu, Y., (2011). *Koşullu Öz-değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Gezgin, D.M. ve Çuhadar, C. (2012). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin duyarlılık düzeylerinin incelenmesi, *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*,2 (2).

Herring, S.C. (2003) 'Cyber Violence: Recognizing and Resisting Abuse in Online Environments', *Asian Women* 14(Summer): 187–212.

Hinduja, S. ve Patchin, J., W. (2005). *Research summary: cyberbullying victimization. Preliminary findings from an online survey of internetusing adolescents.* http://www.cyberbullying.us adresinden 12.11.2014 tarihinde edinilmiştir.

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of suicide research*, 14(3), 206-221.

Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds?—Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, *78*(9), 496-505.

Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler, 7. Baskı, Ankara: 3A Araştırma Eğitim, Danışmanlık Ltd. Şti 2006.

Livingstone, S., & Bober, M. (2004). UK Children Go Online: Surveying the experiences of young people and their parents.

Özdemir, M. & Akar, F. (2011) Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17 (4), 605-626

Shariff, S., ve Hoff, D. L. (2007). Cyber bullying: Clarifying legal boundaries for school supervision in cyberspace. *International Journal of Cyber Criminology*, 1 (1), 76-118.

Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (4), 376-385.

Şahin, M., Sarı, S. V., Özer, Ö. & Er, S. H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 257-270

Tanrıkulu, T., Kınay, H., & Arıcak, O. T. (2011). *Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği*. *İzmir: XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı. ss*, 338-339.

Tanrıkulu, T., Kınay, H., ve Arıcak, O. T. (2013). Siber zorbalığa ilişkin duyarlılık ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3 (1).

Tuncer, M ve Dikmen, M. (2016). *Sosyal Ağlarda Bekleyen Yeni Tehlike: Siber Zorbalık.* IV. Internetional Instructional Technologies & Teacher Education Symposium'nda sunulan bildiri. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Elazığ, Türkiye, 6-8 Ekim.

TÜİK (2015), *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, http://www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.04.2016.

Wearesocial (2016). Digital in 2016, http://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-in-2016. Erişim Tarihi: 05.04.2016.

Willard, N. E. (2007). Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress. Research Press.

Ybarra, M., L. ve Mitchell, K., J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 45, 1308-1316.

Yılmaz, H. (2010, Eylül). 7. sınıf öğrencileri arasında siber zorbalık. Sözel bildiri, 4. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu, Konya, Türkiye.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 113-121, ELAZIĞ-2017

ÖĞRETMENLERİN ÇOK KÜLTÜRLÜ EĞİTİM ve ANADİLDE EĞİTİM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

An Investigation Of The Teachers' Viewpoints on Multicultural Education and Education in Mother Tongue

Mukadder BOYDAK ÖZAN [1] **Dönüş ŞENGÜR** [2]

ÖZET

Araştırmanın amacı, MEB'e bağlı okullarda görevli olan öğretmenlerin çok kültürlülük ve çok kültürlü eğitime ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni ile yürütülen çalışma, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Elazığ ilinde görev yapmakta olan 16 öğretmen üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanması için açık uçlu görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma sonunda, katılımcıların çokkültürlülük ve çokkültürlü eğitim ile ilgili çoğunlukla olumlu görüşlere sahip oldukları fakat bu kavramları yalnızca ırk ve dil bağlamında ele aldıkları görülmüştür. Ayrıca, katılımcıların yarısına yakını, eğitimde resmi dilden yana olduklarını bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Çokkültürlü Eğitim, Anadilde Eğitim

ABSTRACT

The aim of the research is to determine the opinions of teachers who work at public schools governed by Ministry of Education, about multiculturalism and multicultural education. The research designed with phenomenological approach, which is one of the qualitative research methods was conducted on 16 teachers who were working in Elazığ province in 2014-2015 academic year. The data were gathered by using open-ended five questions. According to the research results, it was seen that the participants had mostly positive opinions about multiculturalism and multicultural education, but they only dealt with these concepts in the context of race and language. Besides, nearly half of the participants reported that they are in favor of the official language in education.

Keywords: Multiculturalism, Multicultural Education, Education in Mother Tongue

Giriş

Kültür kavramı, alanyazında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Tylor'a (1971; akt. Şişman, 2011, s.2) göre kültür, toplumun bir parçası olan insanın zaman içerisinde sahip olduğu bilgi, sanat, ahlak, gelenek gibi birtakım kabiliyet ve insan hayatında yer edinmiş davranışlardır. Kültür, kimi zaman "*bireyin içinde yaşadığı toplumdan edindiği sosyal miras*", kimi zaman "*öğrenilen davranışlar bütünü*", bazen *"doğada var olana karşılık insanların oluşturduğu her şey*" bazen de "*bireyin düşünme, hissetme ve inanma biçimi*" olarak da tanımlanmıştır (Şişman, 2011, s.1). Bu tanımlar ışığında kültür, *insanın hayatına dair geçmişten bugüne dek kazandığı, sahip olduğu hayatına yön verebilecek her şey* olarak tanımlanabilir. Kültür sürekli bir değişim halindedir (Güvenç, 1984; akt. Şeker, 2006; 3). Özellikle teknolojinin baş döndüren gelişimi, kitle iletişim araçlarının hayatımızdaki yerinin artması, etrafımızı kuşatan küreselleşme, kültürü daha da dinamik yapmıştır. Bu dinamiklik de çok kültürlülük kavramını beraberinde getirmiştir ve bu kavram kültürlerin beraber varoluşlarındaki uyum olarak algılanabilir. Bu açıdan bakıldığında çok kültürlülük onlarca parçanın bir araya gelerek meydana getirdiği bir "puzzle"ı anımsatmaktadır.

Kültür, içerisinde toplumunun ortak inançlarını, değerlerini, normlarını da barındıran bir kavramdır. Çok kültürlülük de toplumdaki inançların, değerlerin, normların çeşitliliği olarak

[1] Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ mboydak@firat.edu.tr

[2] Şht. Pyd. Bnb. Zafer Kılıç Anadolu İmam-Hatip Lisesi, ELAZIĞ kdksengur@gmail.com

düşünülebilir. Bu durumda farklı dinlerin, dillerin, cinsiyetlerin, etnik kökenlerin, yaşayış tarzlarının tek bir toplulukta görülmesi çok kültürlü bir toplumun belirtisi kabul edilebilir. Gerek yaşanan göçler, gerek bilgi toplumu olma yolunda atılan adımlar farklı dile, dine, cinsiyete, etnik kökene sahip insanların bir arada bulunduğu çok kültürlü eğitimi de beraberinde getirmiştir (Cırık, 2008).

1960'larda ABD'de ortaya çıkan çok kültürlü eğitim (Nikels, Mims ve Mims, 2007), dil, din, ırk, cinsiyet gibi birçok farklılığı bir zenginlik olarak kabul eden, hoşgörüyü, saygı duymayı, eşitliği ön planda tutan bir anlayışı benimser (Cırık, 2008). Banks (2010), ayrıca çok kültürlü eğitimi eğitimsel bir reform, fikir ve süreç olarak tanımlarken bu süreçte önemli olan şeyin farklı dinlere, dillere, kuşak farklılıklarına, cinsel tercihlere, sosyal sınıfa, etnik kimliğe, engelliliğe, renge bakılmaksızın hoşgörü ve saygının oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumda insanların sınıflandırmalara, damgalanmalara maruz kalmadan eğitim alması ya da vermesi çok kültürlü eğitimin bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür.

Çok kültürlü eğitimde asıl olan insanın kendisidir, ne ırkı ne dini ne cinsiyeti ne de dili vs. bireyin eğitimini belirleyici bir etken olarak görülmez, herkes eşit haklara sahiptir. Zaten Gay'in (1994) de vurguladığı gibi ayrımcılığı beraberinde getirecek olan bu öğeler, bir belirleyici olarak kabul edilirse toplumda kutuplaşmalara, çatışmaya, etkileşimin sona ermesine sebebiyet verebilir. Parekh'e göre (2002), çok kültürlü eğitim öğrencilerin tüm farklılıkların farkında olmalarına, empati kurarak karşısındakini önyargısız değerlendirebilmelerine olanak tanır. Bu da beraberinde saygıyı, duyarlığı, mütevazılığı ve nihayetinde başarıyı getirecektir.

Günümüzde çok kültürlü eğitimi benimsemiş ülkeler arasında Büyük Britanya, Amerika, İsveç, Kanada ve Avustralya yer almaktadır (Marangoz, 2014). Eğitim programlarında ise çok kültürlü eğitimi destekleyen uygulamaların sayıca arttığı da söylenebilir (Cırık, 2008). Bu artış akademik çalışmalara da yansımaktadır. Örneğin Gibson (1984), yaptığı çalışmasında ABD'de çok kültürlü eğitimi inceleyerek ABD'nin dört farklı yaklaşımı olduğundan bahsetmiş ve bu yaklaşımları şöyle tanımlamıştır:

1. Kültürel Farklılık Eğitimi veya Yardımsever Çok Kültürlülük: Bu yaklaşımın amacı, kültürel açıdan farklı olan öğrencilere fırsat eşitliğini sağlamaktır. Hedef kitle ise okul başarısı açısından ulusal normların gerisinde kalmış azınlıklardır.

2. Kültürel Farklılıklar veya Kültürel Anlayış Hakkında Eğitim: Bu yaklaşımda hedef grup kültürel farklılık hakkında bilgiye ihtiyacı olan tüm öğrencilerdir. Yani kültürel farklılık eğitiminin verildiği bir yaklaşımdır.

3. Kültürel Çoğulculuk için Eğitim: Bu eğitim yaklaşımına göre çok kültürlü eğitimin amacı, Amerikan toplumunda kültürel çoğulculuğu korumak ve genişletmektir.

4. İki Kültürlü Eğitim: Bu yaklaşıma göre çok kültürlü (veya iki kültürlü) eğitimin amacı iki farklı kültürde başarılı çalışabilecek yeterliğe sahip bireyler yetiştirmektir.

Okoye-Johnson (2011), çok kültürlü eğitimin öğrencilerin ırksal tutumlarının üzerindeki etkisini araştırmış ve 9-16 yaş grubu çocuklarda 3-8 yaşına oranla ırksal tutumların daha da azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Banks (2004), okullarda öğrenciler arasında önyargıların azalması, dolayısıyla okul kültürünün güçlendirilmesi için öğretmenlere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Çoban, Karaman ve Doğan (2010) öğretmen adaylarının kültürel farklılıklara yönelik görüşlerini tespit etmek için yaptıkları çalışmada da öğretmenleri siyasi ve dini görüş, cinsiyet rolleri, cinsel yönelimler, ekonomik durum ve engellilik açısından değerlendirmiş ve öğretmenlerin farklılıklara karşı önyargısız, hoşgörülü oldukları sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacıların bu çalışmasında dikkat çeken bir diğer unsur ise siyasi görüş açısından kadınların daha olumlu bir bakış açısına sahip oldukları ve cinsel yönelimler bakımından büyük şehirde yetişmiş bireylerin daha küçük yerlerde yetişenlere nazaran daha hoşgörülü olduklarıdır. Perkins (2012), öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitim hakkındaki inanç ve tutumlarını hem nitel hem de nicel ölçümlerle belirlemeye çalışmıştır. Kullandığı ölçek ve görüşme sonuçlarına göre öğretmen adaylarının çok kültürlü, bilgi ve

becerilerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yurtiçi alanyazında yapılan bazı çalışmalarda (Polat, 2009; Yazıcı, Başol ve Toprak, 2009; Başbay, Kağnıcı ve Sarsar, 2013; Ercan, 2013; Marangoz, Aydın ve Adıgüzel; 2015) da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çok kültürlü eğitimlerde öğretmenlere birtakım görevler düşmektedir. Tüm öğrencilere eğitimlerinde eşit şartların sağlanması amacı güden çok kültürlü eğitim için sınıf içerisinde öğretmenlerin bu dengeyi kurmaları; sınıf içinde çok kültürlülüğü iyi yönetebilen, saygı-hoşgörü çerçevesinde iletişim kurmayı ve kurdurmayı başarabilecek yeterliklere sahip olmaları aranan bir özellik olmalıdır. Özellikle küçük yaşlarda öğretmenini kendine rol model alan öğrencilerin, bu farklılıkları zenginlik olarak değerlendirebilecek öğretmenlere çok kültürlü eğitimde ihtiyacın daha fazla olacağını söylemek mümkündür.

Alanyazında bu konuya dikkat çeken ya da eğitim alanında insanların ne denli bu özellikleri taşıdıklarını ortaya koyan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin çok kültürlü eğitim ve anadilde eğitim konularında görüşlerini belirlemektir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma çok kültürlülüğün ve çok kültürlü eğitimin öğretmenler açısından ne ifade ettiğini ortaya koymak amacı ile olgubilim deseninin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Olgubilim araştırmaları, farkında olunan konuların detaylı şekilde araştırılmasıyla yaşantıları anlamlandırmayı, kavramsallaştırmayı ve olguları tanımlayacak temalar ortaya koymayı hedeflemektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışma Grubu

Çalışmada seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örneklem yöntemi kullanılmıştır. Basit seçkisiz örnekleme, yaygın şekilde kullanılan ve her bireyin örnekleme dahil olma olasılığının eşit olduğu bir seçim yöntemidir (Balcı, 2011; Christensen, Johnson ve Turner, 2015). Öğretmenlerin çok kültürlülüğe ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmada, çalışma grubunu Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Bilim Dalı'nda tezsiz yüksek lisans eğitimi gören 16 öğretmen oluşturmaktadır. Bu öğretmenlerden 4'ü kadın, 12'si erkektir. Görev yaptıkları okullar açısından bakıldığında 5'i ilkokul, 5'i ortaokul ve 6'sı lisede görev yapmaktadır. Katılımcılar eğitim düzeyleri açısından ele alınırsa 10'u lisans, 6'sı ise yüksek lisans mezunudur. Son olarak katılımcılara etnik kökenlerinin ne olduğu sorulmuştur. Katılımcılardan 4'ü kendini Kürt, 4'ü Zaza ve 8'i de Türk olarak tanımlamıştır.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın amacına yönelik olarak, araştırmacılar tarafından beş adet açık uçlu soru formu hazırlanmıştır. Hazırlanan formun geçerliliğini sağlamak için üç alan uzmanının görüşü alınmıştır. Uzman önerileri doğrultusunda, görüşme formuna son hali verilmiştir.

Hazırlanan veri toplama aracı ile görüşler alınmadan önce, öğretmenlere çalışmanın amacından bahsedilmiştir. Görüşlerini daha detaylı ve rahat ifade edebilmeleri için öğretmenlere formlar elden verilmiş ve bir hafta sonra tekrar toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi yönteminin amacı, değerlendirilecek verileri temsil edebilecek, karşılayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaktır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). Bunun için ilk olarak formlarla toplanan görüşler elektronik formlara dönüştürülmüş ve her öğretmene ait görüşler O1, O2… şeklinde kodlanmıştır. Tüm öğretmenlerin görüşleri araştırmacı tarafından kategorilere ve alt kategorilere ayrılmıştır. Daha sonra bu kategoriler ortak ana temalar altında birleştirilmiştir. Bu kodlama ve kategorileme işleminin güvenirliliğini arttırmak için, elektronik görüşme formları aynı

üniversitede görev yapan eğitim yönetimi alanında çalışan bir başka araştırmacı tarafından incelenmiş ve analizleri yapılmıştır. Elde edilen verilerin güvenilirliği için Miles ve Huberman (1994) güvenirlik formülünden faydalanılmıştır. Görüş Birliği / (Görüş Ayrılığı+Görüş Birliği)*100 formülü ile güvenirlik %92 olarak hesaplanmıştır. Daha sonra veriler kodlara ve temalara göre düzenlenmiş, son olarak tanımlanan bulgular yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde görüşme formlarında belirtilen görüşlerin analizinden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada bulgular aktarılırken yaygın görüşü belirtmek amacıyla, frekansı en yüksek olan temalara ve alt temalara ilişkin örnekler verilmiştir. Bulgulara ilişkin bazı görüşler de öğretmenlerin formlarında belirttikleri hali ile sunulmuştur.

Araştırma kapsamında görüşme formunda öğretmenlere ilk olarak *"Çok kültürlülük denince aklınıza gelen üç kelime veya kavramı belirtiniz."* şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya ilişkin olarak belirttikleri görüşlere ilişkin temalar, kategoriler ve frekansları Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Öğretmenlerin çok kültürlülük kavramıyla ilişkili gördükleri kavramlar ve frekansları

Kavramlar	**Frekans**
Çeşitlilik	9
Adet, gelenek ve görenek	6
Değişim ve gelişim	6
Uyum	5
Birliktelik ve sosyallik	5
Eşitlik ve demokrasi	4
Huzur	4
Hoşgörü	4
Farkındalık	3
Küreselleşme	3
Saygı	3
Makro milliyetçilik	2

Tablo 1'de görüldüğü üzere öğretmenlerin çok kültürlülükle en ilişkili gördükleri kavram "çeşitlilik" (f=9) kavramıdır. Verdikleri bu cevaplar da öğretmenlerin çok kültürlülük hakkında bilgileri olduğunu ve çok kültürlülüğü olumlu algıladıklarını ortaya çıkarmaktadır. İlk soruya verilen cevaplarda en az geçen kavram da "makro milliyetçilik"tir (f=2). Öğretmenler bu cevabı verdikten sonra "makro milliyetçilik" le ilgili herhangi bir açıklama yapmadıkları için tam olarak neyi kastettikleri bilinmemektedir. Birinci soruya ilişkin öğretmenlerin görüşleriyle ilgili örnek ifadeler aşağıda verilmiştir:

"Farklı diller, farklı dinler, inançlar, farklı yaşayış tarzları" (O12)

"Dil, din, değer yargıları, yaşam tarzlarının çeşitliliği" (O14).

Araştırmada öğretmenlere ikinci olarak "*Çok kültürlülüğün topluma kazandıracakları (avantajları) nelerdir? Örnek verir misiniz?*" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin olarak belirttikleri görüşlere ilişkin temalar, kategoriler ve frekansları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çok kültürlülüğün topluma kazandıracakları ve frekanslar

Kavramlar	**Frekans**
Farklılık ve Zenginlik	11
Kardeşçe Birlikte Yaşam	9
Ekonomik ve Sosyal Gelişme	6
Hoşgörü, Saygı ve Değer Verme	6
Kültürler Arası Alışveriş	5
Özgüven	2

Tablo 2'de görüldüğü gibi ilk soruda çoğunlukla çok kültürlülüğü doğru anlamış olduğu görülen öğretmenler ikinci soruya da ilk cevaplarına paralel olarak topluma "*Farklılık ve Zenginlik*" katacağını (f=11), "*Kardeşçe birlikte yaşam*" ı (f=9) getireceğini belirtmişlerdir. Öğretmenler, "*Çok kültürlülüğün topluma kazandıracakları (avantajları) nelerdir? Örnek verir misiniz?*" sorusuna en az *"Özgüven"* (f=2) cevabını vermişlerdir.

Katılımcılardan O11 kodlu öğretmenin verdiği cevap aşağıdaki gibidir:

"*Olaylara ya da meselelere at gözlüğüyle bakmayı önler. İnsanları sabit fikirli olmaktan kurtarır. İnsanların hayatına zenginlik katar. Düşünce dünyalarını geliştirir. Ufuklarını darlıktan kurtarıp genişliğe uğratır. Paylaşımcı olmayı sağlar. Örneğin Osmanlı Devleti yukarıda saydığımız olumlu yönler sayesinde yüzyıllarca hükmettiği coğrafyada barış ve huzuru yaşattı*."

Araştırma kapsamında görüşme formunda öğretmenlere üçüncü olarak "*Çok kültürlülüğün toplum açısından dezavantaj olduğu durumlar var mıdır? Varsa örnek verir misiniz?*" sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin bu soruya ilişkin olarak belirttikleri görüşlere ilişkin temalar, kategoriler ve frekansları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çok Kültürlülüğün Toplum için Dezavantajları ve Frekanslar

Kavramlar	**Frekans**
Kültürel Uyuşmazlık ve Çatışma	7
Ayrımcılık ve Bölücülük	6
Kültür Erozyonu-Asimilasyon	2

Yöneltilen üçüncü soruya çok kültürlülüğün bir dezavantajı olmadığını belirten (n=3) ve herhangi bir fikir belirtmeyen bir öğretmen (n=1) bulunmaktadır. Diğer öğretmenler de dezavantaj olarak Tablo 3'te görüldüğü gibi çoğunlukla "*Kültürel uyuşmazlık ve çatışma*"ların yaşanabileceğini (f=7) belirtmişlerdir. Buna paralel olarak öğretmenlerden bazıları (f=6) "*Ayrımcılık ve bölücülük*" yapan insanların çıkabileceğini belirtmişlerdir. Verilen cevaplarda en az (f=2) ise *"Kültür erozyonu ve asimilasyon"* a dikkat çekilmiştir.

Üçüncü soruda katılımcılar çok kültürlülüğün dezavantajlarını sıralarken birtakım ihtimalleri göz önünde bulundurarak cevaplar vermişlerdir. Bu durum katılımcıların ilk iki soruda verilen cevaplara paralel olarak aslında çok kültürlülüğü olumlu yönleriyle benimsediklerini, ancak belli şartlar altında olumsuz yanlarının da çıkabileceklerinin farkında olduklarını gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Örneğin O14 kodlu öğretmen bu konuda görüşlerini şu cümlelerle dile getirmiştir:

"*Çok kültürlülük esasen bir avantajken politik etkenler dolayısıyla bir dezavantaja dönüşebilir. İdeolojik farklılıkların olması ve bunu bireylerin karşılıklı saygı ve sevgi çerçevesinde paylaşmamaları toplum içi bir kaosa yol açar. Ülke için Türk, Kürt, Arap vb. ayrımların olması çok yanlıştır."*

Bir başka görüş bildiren öğretmen ise (O15),

"Ulus devlet anlayışına zarar verebilir. Irkçılık gibi konuların ortaya çıkmasına neden olabilir. Eğitimde farklılaşmalar söz konusu olabilir. Herkesin kendi kültürünü öğretme çabasından dolayı birlik beraberlik kaybolabilir." şeklinde fikrini beyan etmiştir.

Araştırmada öğretmenlere dördüncü olarak "*Çok kültürlülüğün eğitime avantaj ve dezavantaj olarak yansımaları sizce nasıldır?*" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Öğretmenlerin eğitim açısından avantaj olarak belirttikleri görüşlere ilişkin kavramlar ve frekanslar Tablo 4'te gösterilmiştir:

Tablo 4. Çok Kültürlülüğün Eğitimde Avantajları ve Frekanslar

Kavramlar	**Frekans**
Farklı Kültürleri Öğrenme ve Etkileşim	9
Zenginlik	4
Sosyalleşme	2
Hoşgörülü Bireyler Yetiştirme	2

Tablo 4'te görüldüğü üzere çok kültürlülüğün eğitime avantaj olarak yansımaları konusunda öğretmenler en çok "*Farklı Kültürleri Öğrenme ve Etkileşim*" (f=9) konusunda fikir beyan etmişlerdir. En az ise "*Sosyalleşme*" ve "*Hoşgörülü Bireyler Yetiştirme*" (f=2) üzerinde durmuşlardır. Ayrıca bu soruya iki öğretmen (O6, O9) herhangi bir görüş belirtmemişlerdir. Farklı kültürleri öğrenme ve etkileşim konusunda O10 kodlu öğretmen fikirlerini şu cümlelerle beyan etmiştir:

"İnsanların ortak paydada toplanmaları ve farklı düşüncelerin ortaya çıkması. Doğu ile batıdaki halkın kaynaşmalarını, onların örf, adetlerini öğrenmelerini sağlamıştır. Çok renklilik olduğu için farklılıklar ortaya çıkar. Her farklılık yeni öğrenmelerdir."

Çok kültürlülüğün eğitime yansımalarında öğretmenlerin en az değindikleri "*Sosyalleşme*" (f=2) ve "*Hoşgörülü Bireyler Yetiştirme*" (f=2) konusunda O15 kodlu öğretmen etnik faktörleri de hatırlatarak fikrini şöyle dile getirmiştir:

"Farklı görüş açısı ve fikirlerin ortaya çıkması, yenilikçilik. Aynı toplum içinde farklı inanç ve dilleri konuşan insanlar arasında hoşgörü ve saygı gibi kavramların gelişmesi."

Öğretmenlerin dezavantaj olarak eğitime yansımalarını belirttikleri görüşlere ilişkin kavram ve frekanslar da Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. Çok Kültürlülüğün Eğitimde Dezavantajları ve Frekanslar

Kavramlar	**Frekans**
Ayrımcılık ve Çatışma	9
Kültür Reddi	4

Tablo 5'te de görüldüğü gibi katılımcılar en çok, çok kültürlülüğün eğitime olumsuz yansıması olarak *ayrımcılık ve çatışmaları* (n=9) dile getirmişler. En az ise farklı kültürlerin benimsenmek istenmemesini, dolayısıyla kültür reddini (n=4) dile getirmişlerdir.

Araştırmada öğretmenlere son olarak "*Anadilde eğitimi çok kültürlü eğitim bağlamında nasıl değerlendiriyorsunuz?*" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin kavram ve frekanslar Tablo 6'da özetlenmiştir:

Tablo 6. Anadilde Eğitime İlişkin Görüşler ve Frekanslar

Görüşler	**Frekans**
Anadilde eğitim şarttır	4
Ayrıma sebep olmadan kabul edilebilir	4
Tek dil (resmi dil) olmalıdır	7
Yorum yok	1

Tablo 6'da gösterildiği gibi son soruya verilen yanıtlar ya anadilde eğitimi kayıtsızca destekler nitelikte (n=4) ya ülkede ayrıma sebep olmamak kaydıyla kabul edilmiş (n=4) ya da devletin yalnızca resmi dili olması gerektiği (n=7) şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bir katılımcı "Yorum yok" ifadesini kullanmıştır. Anadilde eğitimin şart olduğunu belirten dört öğretmenden üçü (O3, O13, O14), bunun

her bireyin en doğal hakkı olduğu düşüncesine vurgu yaparken bir öğretmen ise (O8) görüşünü şu sözlerle dile getirmiştir:

"Herkesin yaşamak istediği kültürde istediği eğitimi alması, onun değer yargılarını benimsemesi ve bunu olumlu bir şekilde topluma yansıtması gibi."

Herkesin istediği dili seçmesini şartlı destekleyen O4, O6, O7 ve O12 kodlu öğretmenler anadilde eğitimin "*Devletin birlik ve bütünlüğüne zarar vermemek kaydıyla"* yapılabileceğini vurgulamıştır.

Anadilde eğitim konusunda yalnızca resmi bir dilden yana olan (O2, O5, O9, O10, O11, O15, O16) öğretmenlerden O9 kodlu öğretmen görüşünü farklı bir örnekle desteklemiştir:

"*Anadilde eğitimin kültürle bir bağlantısı olduğunu düşünmüyorum. ABD'de birçok farklı kültür var ama eğitim dili İngilizce.*".

O9 kodlu öğretmenin görüşüne benzer şekilde O11 kodlu öğretmen ise şu cümlelerle görüşünü bildirmiştir:

"*Anadilde eğitim, uygulanması zor olan bir anlayışı temsil etmektedir. Amerika'yı örnek verirsek, tek dilleri var. Devletin içinde farklı toplumlar, farklı milletler olmasına rağmen tek dil anlayışını benimsemiştir. Bu sayede de bölünmenin önüne geçmiştir.*"

Verilen bu cevaplara göre katılımcıların anadilde eğitim konusunda farklı görüşleri olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yaklaşık yarısı resmi dilin kullanılmasından yana görüş bildirmiştir. Bir kısım katılımcı toplumda ayrıma sebebiyet vermemesi kaydıyla anadilde eğitim almanın kabul edilebilir olduğunu, bir kısım katılımcı ise anadilde eğitimin hayata geçirilmesinden yana olduklarını beyan etmişlerdir.

Sonuç ve Tartışma

Katılımcıların çok kültürlü eğitim ve anadilde eğitim hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmış bu çalışmada katılımcılar, çok kültürlülük ve çok kültürlü eğitim hakkında olumlu görüşler belirtmişlerdir. Bu sonuç okul müdürlerinin, öğretim elemanlarının, öğretmenlerin görüşlerinin alındığı birçok çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik arz etmektedir (Coşkun, 2012; Çoban, Karaman ve Doğan, 2010;Demir, 2012; Polat, 2012).

Çalışmada, her ne kadar çok kültürlülük ve çok kültürlü eğitim hakkında olumlu görüş beyan edilmişse de katılımcıların çok kültürlü eğitimi yalnızca ırk ve dil açısından ele aldıkları görülmektedir. Çalışmanın bu bulgusuna Yazıcı, Başol ve Toprak (2009) da çalışmalarında yer vermiştir. Araştırmacılar, yüz yüze görüşmelerde ve yönelttikleri açık uçlu sorulara verilen cevaplarda öğretmenlerin çok kültürlü eğitimi yalnızca etnik açıdan değerlendirdiklerini ve bilgi eksikliklerinin olduğunu vurgulamışlardır. Karaçam ve Koca (2012) da, beden eğitimi öğretmen adaylarının çok kültürlülük farkındalıklarını ele aldıkları çalışmalarında öğretmen adaylarının çok kültürlülüğü kültürel, bölgesel, etnik ve sosyoekonomik özellikler açısından tanımlarken; din, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet ve dil gibi farklı boyutları dile getirmediklerini belirtmiştir. Hâlbuki çok kültürlü eğitim yalnızca ırk ve dil açısından değil din, cinsiyet, cinsel yönelim, sosyal farklılıklar ve dış görünüş gibi çok daha fazla kavramla ilgilidir.

Anadilde eğitim sorusuna verilen yanıtlarda, neredeyse yarısının resmi dilden yana oldukları görülmektedir. Ayrıca sorulara verilen cevaplara göre öğretmenlerin bir kısmının anadilde eğitimin ayrımcılığa sebep olabileceği düşüncesiyle kararsız oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak, katılımcıların çok kültürlülüğü ve çok kültürlü eğitime bakış açılarının olumlu olduğu görülmüştür. Anadilde eğitime karşı ise ortak bir bakış açıları olduğu söylenememektedir. Öğretmenlerin çok kültürlülüğü ve çok kültürlü eğitimi yalnızca birkaç kavram etrafında tanımlamaları, kulaktan dolma bilgilere sahip olduklarını düşündürmektedir. Kültürel açıdan heterojen bir yapıya sahip olan Türkiye'de, öğretmenlerin yalnızca ırk ve dil açısından çeşitlilik

anlamına gelmeyen, din, cinsiyet, cinsel yönelim, sosyal farklılıklar ve dış görünüş gibi çok daha fazla kavramla ilgili olan çok kültürlülük konusundaki eksikliklerinin kapatılmasının dolayısıyla öğretmenlerin çok kültürlülük kavramını özümsemelerini sağlayabilecek uygulamaların entegre edilmesinin eğitimi olumlu yönde etkileyebileceği söylenebilir. Bu yönde hazırlanacak eğitim içerikleri, ayrım, kültür erozyonu gibi birtakım kaygılar taşıyan öğretmenler açısından yararlı olabilir. Aynı şekilde dil konusunda farklı görüşleri olan öğretmenlere de durumu farklı bakış açılarından değerlendirmelerine imkân sunabilir.

Kaynaklar

Banks, J. A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. In J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education* (pp. 3–29). San Francisco: Jossey-Bass.

Banks, J.A. (2010). MulticulturalEducation: Characteristics and Goals. J.A.Banks & C.H.M.Banks (Eds), *Multicultural Education:Issues and Perspectives* (pp.3-30) (7th Ed.). ABD: Wiley.

Başbay, A. & Bektaş, Y. (2009). Çok kültürlülük bağlamında öğretim ortamı ve öğretmen yeterlikleri. *Eğitim ve Bilim,* 34(152).

Başbay, A., Kağnıcı, D.Y. ve Sarsar, F. (2013). Eğitim fakültelerinde görev yapmakta olan öğretim elemanlarının çok kültürlü yeterlik algılarının incelenmesi. *Turkish Studies*,8(3), 47-60.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (16. baskı).* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Cırık, İ. (2008). Çok kültürlü eğitim ve yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 27- 40.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz (A. Aypay, Çev. Edt.).* Ankara: Anı Yayıncılık.

Coşkun, M.K. (2012). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çokkültürlü Eğitime Yönelik Tutumları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 33-44.

Çoban, A. E., Karaman, N. G., ve Doğan, T. (2010). Öğretmen adaylarının kültürel farklılıklara yönelik bakış açılarının çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.

Demir, S. (2012). Çokkültürlü Eğitimin Erciyes Üniversitesi Öğretim Elemanları İçin Önem Derecesi. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,7(4),s.1454-1475.

Ercan, A. (2013). *Çokkültürlülüğün okul yönetimine etkisi: Mardin ili örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı.

Gay, G. (1994). A synthesis of scholarship in multicultural education. *Urban Education Monographs* [Online] http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrshp/le0gay.htm

Gibson, M. A. (1984). Approaches to multicultural education in the United States: Some concepts and assumptions. *Anthropology & Education Quarterly, Special Anniversary, 15(1), 94-120.*

Karaçam, M. Ş. ve Koca, C. (2012). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Çokkültürlülük Farkındalıkları. *Spor Bilimleri Dergisi*, *23*(3), 089-103.

Marangoz, G. (2014). *Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin çokkültürlü eğitime karşı algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Teknolojileri Anabilim Dalı.

Marangoz, G., Aydın, H., & Adıgüzel, T. (2015). Perception of teachers against multicultural education. *Turkish Studies,* 10(7), 709-720.

Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (1994). Qualitative data analysis: an expanded sourcebook. (2nd ed.). Thousand Oaks, CA:Sage.

Nikels, H. J., Mims, G. A., & Mims, M. J. (2007). Allies against hate: A school-based diversity sensitivity training experience. *The Journal for Specialists in Group Work*, *32*(2), 126-138.

Okoye-Johnson, O. (2011). Does multicultural education improve students' racial attitudes? Implications for closing the achievement gap. *Journal of Black Studies*, 0021934711408901.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek* (kültürel çeşitlilik ve siyasi teori). B. Tanrıseven, Çev. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Perkins, R. M. (2012). *The multicultural awareness, knowledge, skills and attitudes of prospective teachers: A quantitative and heuristic phenomenologıcal study.* Phd Thesis. University of Missouri-Kansas.

Polat, S. (2009). Öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik kişilik özellikleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1 (1), 154-164.

Polat, S. (2012). Okul müdürlerinin çok kültürlülüğe ilişkin tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 42(42).

Şeker, B. D. (2006). Kente göç etmiş bir örneklemde kültüre uyum (kültürlenme) süreçleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3(2).

Şişman, M. (2011). *Örgütler ve Kültürler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Yazıcı, S., Başol, G. ve Toprak, G. **(**2009). Öğretmenlerin çok kültürlü eğitim tutumları: Bir güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 37, 229-242.

Yıldırım, A. ve Şimsek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 123-130, ELAZIĞ-2017

MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MOTİVASYON VE ÖĞRENME STRATEJİLERİNİN PROGRAMLAMA BAŞARILARINI YORDAMA GÜCÜ

The Predictive Power of Programming Successes on Motivation and Learning Strategies of Engineering Faculty Students

Müzeyyen BULUT ÖZEK[1]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı mühendislik fakültesi öğrencilerinin motivasyon ve öğrenme stratejilerinin programlama başarılarını yordama gücünü belirlemektir. Çalışmaya Fırat Üniversitesi Teknoloji Fakültesi farklı mühendislik bölümlerinde okuyan Bilgisayar Programlama dersini alan 289 öğrenci katılmıştır. Çalışmada veriler Haşlaman ve Aşkar (2007) tarafından geliştirilen Özdüzenleyici Öğrenme Stratejileri Ölçeği ile toplanmıştır. Programlama performansı için bireylerin Bilgisayar Programlama dersinin sonunda aldıkları dönem sonu notları değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda motivasyon ve öğrenme stratejileri birlikte programlama dersi başarısındaki değişimin yaklaşık %50'sini açıkladığı belirlenmiştir. En güçlü yordayıcı değişkenin ise öz yeterlik olduğu tespit edilmiştir. Yapılan adımsal regresyon analizi sonucunda öz yeterlik, çaba, öz yansıma, akranla işbirliği ve hedef belirleme ile programlama başarısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Programlama, başarı, öğrenme stratejileri, motivasyon

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the predictive power of programming successes on motivation and learning strategies of engineering faculty students. Two hundred eighty nine students attending Computer Programming course at Faculty of Technology Department of Mechanical Engineering and Automotive Engineering of Firat University participated in the study. In the study, the data were collected by the Self-Regulation Learning Strategies Scale developed by Haslaman and Aşkar (2007). For the performance of the program, the end-of-term grades of the Computer Programming course are evaluated. At the end of the study, it was determined that motivation and learning strategies explain 44% of the total variance on success of the programming course. The strongest predictor variable is the self-sufficiency. As a result of the stepwise regression analysis, positive correlation was found between self-sufficiency, effort, self-reflection, peer learning, goal setting and programming success.

Keywods: Programming, academic achievement, learning strategies, motivation

1. GİRİŞ

Üniversitelerin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler, lisans öğrenimleri süresince programlama dersleri almaktadır. Hemen hemen her bölümde okuyan öğrenci de programlama öğrenirken bir takım sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlara örnek olarak programlama becerisi, programın mantığını kavrama ve hata ayıklama verilebilir (Özmen ve Altun, 2014). Bu sorunların nedenleri olarak öğrencilerin uygun olmayan çalışma yöntemlerini kullanması, programlama dillerinin kendi doğasından kaynaklanan sebepler, öğrencilerin programlama tecrübesi, matematiksel yetenekleri, öğrenme stilleri, motivasyon, tutum ve özdüzenleme becerileri gösterilmektedir (Jenkins, 2002; Wilson, 2002; Pedrosa vd., 2016).

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan mühendislik fakültelerinde programlama dersinin verilme amacı, mühendis adaylarının mantıksal ve analitik düşünme yeteneklerini geliştirerek mühendisliğin temel ilkelerine dayalı akıllıca kararlar almalarını sağlamaktır (Chuah, 2009; Fatin vd., 2010). Dewey (2007)'e göre analitik düşünme problemi önce parçalara ayırıp daha sonra bu parçalardan yola çıkarak bütünü anlamaya çalışmaktır. Mantıksal düşünme ise bireyin bir problemle

[1] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ, mbozek@firat.edu.tr

karşılaştığında uyguladığı zihinsel işlemler olarak tanımlanmaktadır (Kılıç ve Sağlam, 2009). Robbins (2011), belirsiz bir durumun çözümlenmesinde analitik düşünmenin gerekli olduğunu, hem problem çözmede hem de analitik düşünmede ise mantıksal düşünmenin gerekli olduğunu savunmaktadır.

Mühendislik fakültelerinde okuyan öğrencilerin diğer bölümlerde okuyan öğrenciler gibi sahip olması gereken özelliklerden biri de yaşam boyu öğrenme becerisidir. Yaşam boyu öğrenme becerisine sahip birey kendi öğrenme süreçlerini yürütür. Literatürde bireyin kendi öğrenme sürecini yönetmesi özdüzenleme olarak tanımlanmaktadır. Eğitimciler ve psikologlar akademik başarıyı açıklarken özdüzenlemenin önemine dikkat çekmişlerdir (Zimmerman, 2008). Sosyal bilişsel kuramın dayandığı ilkelerden biri de özdüzenleme kapasitesidir (Bandura, 1986). Bu ilkeye göre insanlar kendi davranışlarını kontrol etme yeteneğine sahiptirler. Beslenme, eğlenme, dinlenme ve çalışma gibi davranışlarını kendilerine göre düzenlediklerinden sorumluluk kendilerine aittir. Ayrıca araştırmalar başarı için motivasyonun da öğrenmeye eşlik etmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Wolters ve Rosenthal, 2000; Howse, Lange, Farran ve Boyles, 2003; Pintrich, 2004; Ning ve Downing, 2012). Yine sosyal bilişsel kuramcılara göre bireyler bir işi veya çalışmayı kendilerine göre motivasyon oluşturarak yürütürler (Pintrich, De Groot, 1990).

Özdüzenlemenin motivasyon ve öğrenme olmak üzere iki temel boyutu bulunmaktadır (Pintrich, Smith, Garcia ve McKieachie, 1993). Motivasyon boyutu hedef belirleme, dışsal hedefe yönelme, öz yeterlilik, değer verme stratejilerini ve öğrenme boyutu çaba gösterme, zaman ayırma, başkalarıyla çalışma, yineleme ve öz yansıma stratejilerini içerir. Sarı ve Akınoğlu (2009), özdüzenlemeli öğrenenlerin öğrenirken bir hedef belirlediklerini ve bu hedef doğrultusunda motivasyon ve davranışlarını düzenlediklerini, zamanı iyi yönettiklerini ve öğrenme ortamında diğer öğrenenlerle işbirliği içinde olduklarını belirtmişlerdir. Altun ve Mazman (2014) tarafından bireyin bir programlama görevini başarıyla yürütmede kendi yeterliliklerine olan inancı olarak tanımlanan motivasyona ait alt stratejilerden öz yeterlilik algısının programlama performansını belirleyen önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Stajkovic ve Luthans, 1998; Ramalingam, LaBelle ve Wiedenbeck, 2004; Aşkar ve Davenport, 2009; Horzum ve Çakır 2009, Davidson, Larzon ve Ljunggren, 2010).

Literatüre bakıldığında matematik (Fuchs vd. 2003; Öztürk, 2003; Altun, 2005; Üredi ve Üredi, 2005; Hodges, Kim, 2010), fen (Tekbıyık, Camadan ve Gulay, 2013), İngilizce (Chang, 2010), bilişim sistemleri (Chen, 2002) dersleri için motivasyon ve öğrenme stratejileri ile akademik başarı arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmaların bulunduğu belirlenmiştir. Ancak bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan örnekleminin mühendis adayları olması ve mühendislik becerilerinin gelişiminde oldukça önemli olan ve öğrencilerin oldukça zorlandığı programlama dersi ile motivasyon ve öğrenme stratejileri arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı mühendislik fakültesi öğrencilerinin motivasyon ve öğrenme stratejilerinin programlama başarılarını yordama gücünü belirlemektir. Araştırmada bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Öğrencilerin öğrenme stratejilerine ilişkin değişkenlerin ayrı ayrı programlama dersi başarısını yordama gücü nedir?
2. Öğrencilerin motivasyon stratejilerine ilişkin değişkenlerin ayrı ayrı programlama dersi başarısını yordama gücü nedir?
3. Öğrencilerin motivasyon ve öğrenme stratejilerinin birlikte programlama dersi başarısını yordama gücü nedir?
4. Öğrenme ve motivasyon stratejileri değişkenlerinin programlama dersi başarısını yordama gücü nedir?

2. YÖNTEM

Çalışmada genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli birden çok değişken arasındaki etkileşimin varlığını belirlemede kullanılır (Karasar, 2012: 81). Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli ile mühendislik fakültesi öğrencilerinin motivasyon ve öğrenme stratejilerinin programlama başarıları arasındaki ilişkilerin varlığı ve derecesi araştırılmıştır.

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2014-2015 öğretim yılında Fırat Üniversitesi Teknoloji Fakültesi farklı mühendislik bölümlerinde okuyan ve Bilgisayar Programlama dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise basit seçkisiz yöntemle ulaşılan 289 öğrenciden (197 erkek, 92 kız) oluşmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak amacıyla Pintrich Smith, Garcia ve McKeachie (1993) tarafından geliştirilen MSLQ (Motivated Strategies for Learning Questionnaire) ölçeğinden yararlanılarak oluşturulan Haşlaman ve Aşkar (2007) tarafından geliştirilen Özdüzenleyici Öğrenme Stratejileri Ölçeği kullanılmıştır. Motivasyon (hedef belirleme, dışsal hedefe yönelme, öz yeterlilik, değer verme) ve öğrenme stratejileri (çaba gösterme, zaman ayırma, başkalarıyla çalışma, yineleme, öz yansıma) olmak üzere iki bölüme sahip ölçek 9 boyuttan oluşmaktadır. 41 maddeden oluşan ölçek, "beni hiç yansıtmıyor" (1) ile "beni tam olarak yansıtıyor" (10) arasında değişen onlu Likert tipindedir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin iç tutarlık katsayıları 0.53 ile 0.90 arasında değişmektedir. Tüm ölçek için iç tutarlık katsayısı (Cronbach Alpha) ise 0.8826 olarak belirlenmiştir. Çalışmada ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla yeniden Cronbachalfa katsayısı hesaplanmıştır. Yeni hesaplanan katsayı 0.723 olarak elde edilmiştir. Ölçeğin her bir alt boyutu için hesaplanan Chronbach alpha değerleri Tablo 1'de verilmiştir. Ölçeğin motivasyon bölümündeki alt boyutlara ilişkin; Chronbach-alfa değerlerinin 0.59-0.87 arasında; öğrenme stratejileri bölümündeki değerlerin ise 0.48-0.74 arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 1. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin cronbach-alfa katsayıları

	Alt boyutlar	Chronbach alpha
Motivasyon	hedef belirleme	0.75
	dışsal hedefe yönelme	0.59
	öz yeterlilik	0.87
	değer verme	0.76
Öğrenme stratejileri	çaba gösterme	0.68
	zaman ayırma	0.48
	başkalarıyla çalışma	0.68
	yineleme	0.74
	öz yansıma	0.68

Programlama performansı için bireylerin Bilgisayar Programlama dersinin sonunda aldıkları dönem sonu notları değerlendirilmiştir. Dönem sonu geçme notu 100'lük sistemde olup vize sınavı ve final sınavını içermektedir.

2.3. Verilerin Analizi

Değişkenlerin her birinin ayrı ayrı öğrencilerin programlama dersi başarısını anlamlı olarak yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basit doğrusal regrasyon analizi uygulanmıştır. Motivasyon ve öğrenme stratejilerinin birlikte programlama dersi başarısını ne kadarını açıkladığını tespit etmek amacıyla çoklu regrasyon analizi kullanılmıştır. Varolan değişkenlerin tümünün adımsal olarak programlama dersi başarısını yordamadaki gücünü test etmek için adımsal regrasyon analiz tekniği uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada veri analizinin ilk aşamasında, yordayıcı değişkenlerle yordanan değişken arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu ve puanların normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Tek değişkenli normalliği kontrol etmek için Skewness (Çarpıklık) Kurtosis (Basıklık) değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında olup olmadığı, çok değişkenli normalliği kontrol etmek için mahalanobis uzaklığı ve cook's değerlerine bakılmıştır (Öztürk, 2011; Büyüköztürk, 2011). Bu aşamadan sonra özdüzenleme stratejilerine ilişkin her bir değişkenin programlama dersi başarısını yordama gücünü belirlemek amacıyla basit doğrusal regrasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Öz düzeleme stratejilerine ilişkin değişkenlerin programlama dersi başarısını yordamasına ilişkin basit doğrusal regrasyon analizi sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	Regrasyon katsayısı	Standart Hata	R	R^2	Regrasyon sabiti	t	F
başarı	öz yansıma	0,805	0,100	0,428	0,183	0,428	8,026	64,417*
	yineleme	0,312	0,186	0,099	0,010	0,099	1,679	2,819
	Akran işbirliği	1,240	0,184	0,369	0,136	0,369	-1,023	45,225*
	zaman	-0,728	0,186	0,225	0,051	-0,225	23,042	15,283*
	çaba	1,658	0,196	0,447	0,200	0,447	8,465	71,655*

(*P<0.01)

Tablo 2'de verilen analiz sonuçlarından yordayıcı değişkenle yordanan değişken arasındaki ilişkinin p<0.01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{öz\ yansıma}$=64,417, F_{akran}=45,225, F_{zaman}=15,283, F_{caba}=71,655). Özdüzenleme stratejilerinden öz yansıma, akran işbirliği ve çaba değişkenleri ile programlama dersi başarısı arasında pozitif, zaman ile programlama dersi başarısı arasında negatif bir ilişki vardır. Ancak yineleme ile programlama dersi başarısı arasında ilişki yoktur. Öz düzeleme stratejilerine ilişkin değişkenler tek başlarına ele alındığında, programlama başarısına ilişkin toplam varyansın %18,3'ünün öz yansıma ile, %13,6'sının akran işbirliği ile, %5,1'inin zaman ile, %20'sinin çaba ile açıklandığı ifade edilebilir.

Araştırmanın diğer amaçlarından biri olan motivasyon stratejilerine ilişkin her bir değişkenin programlama dersi başarısını yordama gücünü belirlemek amacıyla basit doğrusal regrasyon analizi yapılmıştır. Bu analize yönelik bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Motivasyon stratejilerine ilişkin değişkenlerin programlama dersi başarısını yordamasına ilişkin basit doğrusal regrasyon analizi sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	Regrasyon katsayısı	Standart Hata	R	R^2	Regrasyon sabiti	t	F
Başarı	ozyeterlilik	0,443	0,037	0,578	0,334	0,578	2,68	143,793*
	değer verme	1,272	0,238	0,3	0,09	0,3	-0,97	28,471*
	dışsal hedef	2,553	0,407	0,35	0,12	0,35	-2,91	39,273*
	Hedef belirleme	1,542	0,374	0,237	0,06	0,24	1,44	17,009*

(*P<0.01)

Tablo 3'de verilen analiz sonuçlarından yordayıcı değişkenle yordanan değişken arasındaki ilişkinin p<0.01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{ozyeterlilik}$=143,793, $F_{degerverme}$=28,471, $F_{dıssalhedef}$=39,273, $F_{hedefbelirleme}$=17,009). Motivasyon stratejilerinden ozyeterlilik, hedef belirleme, değer verme ve dışsal hedef ile programlama dersi başarısı arasında pozitif bir ilişki vardır. Motivasyon stratejilerine ilişkin değişkenler tek başlarına ele alındığında, programlama başarısına ilişkin toplam varyansın %33,4'ünün öz yeterlik ile, %9'unun değer verme ile, %12'sinin dışsal hedef ile , %6'sının hedef belirleme ile açıklandığı ifade edilebilir.

Motivasyon ve öğrenme stratejileri değişkenlerinin birlikte programlama dersi başarısının ne kadarını açıkladığına ilişkin çoklu regrasyon analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Motivasyon ve öğrenme stratejilerinin birlikte programlama dersi başarısını yordamasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	Regrasyon katsayısı	Standart Hata	β	t	p
Başarı	sabit	-41,616	10,556	-	-3,942	0,000
	çaba	0,849	0,170	0,229	4,986	0,000
	öz yeterlik	0,308	0,035	0,401	8,701	0,000
	değer verme	0,027	0,228	0,006	0,119	0,905
	dışsal hedef	0,368	0,357	0,050	1,029	0,304
	Hedef belirleme	0,510	0,293	0,078	1,739	0,083
	öz yansıma	0,363	0,087	0,193	4,150	0,000
	Akran işbirliği	0,404	0,176	0,120	2,293	0,023
	zaman	-0,086	0,152	-0,027	-0,567	0,571
	yineleme	0,191	0,135	0,060	1,418	0,157

$R=0,715$, $R^2=0,511$, $F=32,364$, $p<0,05$

Tablo 4 incelendiğinde çaba, öz yeterlik, öz yansıma ve akran işbirliği değişkenlerinin programlama başarıları üzerinde önemli bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Ancak zaman, yineleme, değer verme, dışsal hedef ve hedef belirleme değişkenlerinin programlama başarısını yordamadığı tespit edilmiştir. Standardize edilmiş regrasyon katsayısına (β) göre önem sırası: öz yeterlik, çaba, öz yansıma, akran işbirliği, hedef belirleme, yineleme, dışsal hedef, değer verme ve zamandır. Motivasyon ve öğrenme stratejileri birlikte programlama dersi başarısındaki değişimin yaklaşık %51'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Yordayıcı değişkenlerin adımsal olarak programlama başarısını yordamadaki güçlerini belirlemek amacıyla yapılan adımsal regrasyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Programlama dersi başarısını yordayan motivasyon ve öğrenme stratejileri değişkenlerine ilişkin adımsal regresyon analizi sonuçları

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	Ana Adım	Regrasyon katsayısı	Standart Hata	R	R^2	F	p
Başarı	öz yeterlik	1	0,443	0,037	0,578	0,334	143,793	,000
	öz yeterlik	2	0,383	0,035	0,660	0,436	110,412	,000
	çaba		1,219	0,170				,000
	öz yeterlik	3	0,345	0,035	0,692	0,479	87,189	,000
	çaba		1,023	0,168				,000
	öz yansıma		0,418	0,086				,000
	öz yeterlik	4	0,324	0,035	0,705	0,497	70,219	,000
	çaba		0,936	0,168				,000
	öz yansıma		0,381	0,086				,000
	akranla		0,490	0,151				,001
	öz yeterlik	5	0,318	0,035	0,710	0,504	57,532	,000
	çaba		0,893	0,168				,000
	öz yansıma		0,392	0,085				,000
	akranla		0,433	0,153				,005
	hedef belirleme		0,564	0,285				,04

Tablo-5'de görüldüğü gibi adımsal regresyon analizi 5 adımda gerçekleştirilmiştir. Yineleme, değer verme, dışsal hedef ve zaman değişkenleri programlama dersi başarısını anlamlı düzeyde yordamadığı için analize alınmamışlardır. Birinci adımda diğer değişkenler sabit tutulduğunda öz yeterlik değişkeninin programlama dersi başarısını %33'ünü açıklayabildiği görülmektedir. İkinci adımda öz yeterlik ve çaba işbirliğinin birlikte programlama dersi başarısını %44'sını yordadığı belirlenmiştir. Üçüncü adımda öz yeterlik, çaba ve öz yansımanın birlikte programlama dersi başarısını %48'ini açıkladığı belirlenmiştir. Dördüncü adımda öz yeterlik, çaba, öz yansıma ve akranla işbirliğinin birlikte programlama dersi başarısını %49'unu yordadığı tespit edilmiştir. Beşinci adımda öz yeterlik, çaba, öz yansıma, akranla işbirliği ve hedef belirlemenin birlikte programlama dersi başarısını %50'sini açıkladığı anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada mühendislik fakültesi öğrencilerinin motivasyon ve öğrenme stratejilerinin programlama başarılarını yordama gücü incelenmiştir. Araştırmada yapılan analizler sonucunda özdüzenleme stratejilerinden öz yansıma, akran işbirliği, çaba ve zaman değişkenleri ile programlama dersi başarısı arasında ilişki bulunurken yineleme ile programlama dersi başarısı arasında ilişki bulunamamıştır. Ayrıca motivasyon stratejilerinden öz yeterlik, hedef belirleme, değer verme ve dışsal hedef ile programlama dersi başarısı arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Haşlaman ve Aşkar (2007)'nın çalışmalarında çalışma ile paralel olarak öz yeterlik, değer verme, hedef belirleme ile bir ilişki bulunurken çalışmadan farklı olarak öz yansıma, akranla öğrenme ve çaba ile bir ilişki bulunamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çaba, öz yeterlik, öz yansıma, akran işbirliği ve hedef belirleme değişkenlerinin programlama başarıları üzerinde önemli bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Bu değişkenlerin birlikte programlama dersi başarısının %50'sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan yola çıkarak bireyin programlama dersinde başarılı olacağına dair algısı, derse çalışma sürecinde arkadaşlarıyla işbirliği, çalışırken gösterdiği çaba, bu derse ait düşünce ve davranışlarını değerlendirmesi ve hedef belirlemesi (Bandura, 1986, Zimmerman, 2008, Pintrich ve De Groot, 1990) başarılı olmasında yarı yarıya etkilidir denilebilir.

Üredi ve Üredi (2005), araştırmalarında öz-düzenleme stratejileri ve motivasyonel inançların matematik başarısına ilişkin en güçlü yordayıcı değişkenin bilişsel strateji kullanımı olduğunu belirlemişlerdir. Tekbıyık, Camadan ve Gulay (2013), fen ve teknoloji dersinde kullandıkları öz düzenleyici öğrenme stratejilerinden akademik başarının en güçlü yordayıcısı olan değişkenin öz yeterlik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmada ise programlama dersi başarısını en güçlü yordayıcı değişkenin öz yeterlik olduğu tespit edilmiştir. Öz yeterlilik bireyin bir işi yapabileceğine ilişkin inancı olarak tanımlanmaktadır (Altun ve Mazman, 2014). Öz yeterlilik algısı yüksek olanların zorluklarla başa çıkmada iyi ve sabırlı oldukları, düşük olanların ise zorlukları gözlerinde daha da büyüterek sıkıntı yaşadıkları belirtilmektedir. Bu nedenle öğrenciler tarafından zor algılanan programlama dersinde başarılı olmak için öğrencilerin öz yeterlilik algılarının yüksek olması gerekir. Literatürde var olan birçok çalışma (Ramalingam, LaBelle ve Wiedenbeck, 2004; Askar ve Davenport, 2009; Altun ve Mazman, 2014; Fasogbon, Jegede, Adetan ve Aderbigbe, 2016; Gezgin ve Adnan, 2016) bu sonucu desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarına göre mühendislik fakültesi öğrencilerinin motivasyon ve öğrenme stratejileri programlama başarılarını yordamaktadır. Bununla birlikte dijital çağ olarak adlandırılan 21. yüzyılın ihtiyaçlarını karşılamak için problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme ve sorgulama gibi bu yüzyıla ait becerilere sahip bireylere gereksinim duyulmaktadır. Özellikle bilgisayar programlamanın küçük yaştaki öğrencilerin farklı düşünme, yansıtıcılık ve problem çözme yeteneklerine katkısının büyük olduğunu raporlayan çalışmalar bulunmaktadır (Akpınar ve Altun, 2014). Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda programlama dersini alan farklı öğretim basamaklarındaki öğrencilerle çalışılabilir. Ayrıca programlama derslerinde öğrencilerin motivasyon ve öğrenme stratejilerine etki eden faktörleri belirlemek amacıyla daha büyük örnekleme sahip ve nitel bulgularla desteklenen daha kapsamlı araştırmaların yapılması önerilebilir.

5. KAYNAKÇA

Altun, A. ve Mazman, S. G. (2014). Programlama–I Dersinin BÖTE Bölümü Öğrencilerinin Programlamaya İlişkin Öz Yeterlilik Algıları Üzerine Etkisi. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education,* 2 (3), 24-29.

Altun S., (2005). Öğrencilerin Öz Düzenlemeye Dayalı Öğrenme Stratejilerinin ve Öz Yeterlik Algılarının Öğrenme Stilleri ve Cinsiyete Göre Matematik Başarısını Yordama Gücü. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Akpınar, Y., & Altun, A. (2014). Bilgi toplumu okullarında programlama eğitimi gereksinimi. *İlköğretim Online*, 13(1), 1-4.

Askar, P. Davenport, D. (2009). An Investigation of Factors Related to Self-Efficacy for Java Programming Among Engineering Students. *The Turkish Online Journal of Educational Technology,* 8(1).

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action*. Prentice-Hall, Inc.New Jersey.

Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (15.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Chang, M.M. (2010). Effects of self-monitoring on web-based language learner's performance and motivation. *CALICO Journal*, 27(2), 298–310.

Chen, C.S. (2002). Self-regulated learning strategies and achievement in an introduction to information system course. *Information Technology Learning and Performance Journal*, 20 (1), 11-25.

Chuah, H. C. (2009). Building the past, engineering the present, educating the future. *Journal-The Institution of Engineers, Malaysia, 2* (71), 1-4.

Davidson, K., Larzon, L. & Ljunggren, K. (2010). Self-Efficacy in Programming among STS Students. Technical Reports from Computer Science Education course of Upssala University.

Dewey, R. A. (2007). Psychology: An introduction.

Fatin, A.P., Mohamad, B.A., Bakar, M.N., Noor,F.A.R., Lilia, E.M., Normah, M.G. (2010). *Engineering elements profile among first- and final-year engineering students in Malaysia.* IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON) April 4-6, 2010, Amman, Jordan, 70-73.

Fuchs, L.S., Fuchs, D., Prentice, K., Burch, M., Hamlett, C.L., Owen, R., ve Schroeter, K. (2003). Enhancing third-grade student's mathematical problem solving with self regulated learning strategies. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 306-315.

Fasogbon, S. K., Jegede, P. O., Adetan, D. A., & Aderbigbe, A. A. (2016). Assessment of Java programming self-efficacy among engineering students in a typical Nigerian University. *African Journal of Sustainable Development*, *6*(2), 173-187.

Gezgin, D. M., & Adnan, M. (2016). Makine Mühendisliği ve Ekonometri Öğrencilerinin Programlamaya İlişkin Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, *17*(2).

Haşlaman, T., & Aşkar, P. (2007). Programlama Dersi İle İlgili Özdüzenleyici Öğrenme Stratejileri ve Başarı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 110-122.

Hodges, C.B., & Kim, C. (2010). Email, self-regulation, self-efficacy, and achievement in a college online mathematics course. *Journal of Educational Computing Research*, 43(2), 207–223.

Horzum, M. B., & Çakır, Ö. (2009). Çevrim içi teknolojilere yönelik öz-yeterlik algısı ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, *9*(3), 1327-1356.

Jenkins, T. (2002). On the difficulty of learning to program, in Proc. of the 3rd Annu. LTSN_ICS Conf., Loughborough University, United Kingdom, 53-58.

Karasar. N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (23. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kılıç, D., & Sağlam, N. (2009). Öğrencilerin mantıksal düşünme yeteneklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, *10*(2).

Öztürk B. (2003). Relationships among Self-Regulated Learning Components, Motivational Beliefs and Mathematics Achievement. ODTÜ, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Öztürk, N. (2011). Investigating pre-service science teachers' informal reasoning, epistemological beliefs and metacognitive awareness regarding socioscientific issues: A case for nuclear power plant construction. ODTÜ, Doktora Tezi, Ankara.

Pedrosa, D., Cravino, J., Morgado, L., Barreira, C., Nunes, R. R., Martins, P., & Paredes, H. (2016). Simprogramming: the development of an integrated teaching approach for computer programming in higher education. In *INTED 2016-10th International Technology, Education and Development Conference: Proceedings* (pp. 7162-7172). IATED Academy.

Pintrich, P. R. & De Groot, E. (1990). Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 33-40

Pintrich, P.R., Smith, D. A. F., Garcia T., McKeachie W. J. 1993, Reliability and predictive validity of the motivated strategies for learning questionnaire (MSLQ). *Educational And Psychological measurement,* 53, 801-813.

Pintrich, P. R. (2004). A conceptual framework for assessing motivation and self-regulated learning in college students. *Educational psychology review*, *16*(4), 385-407.

Ramalingam, V., LaBelle, D. & Wiedenbeck, S. (2004). Self-efficacy and mental models in learning to program, Proceedings of the 9th annual SIGCSE conference on Innovation and technology in computer science education, June 28-30, 2004, Leeds, United Kingdom.

Robbins, J.K. (2011) Problem solving, reasoning, and analytical thinking in a classroom environment. *The Behavior Analyst Today*, 12(1).

Stajkovic, A. D., & Luthans, F. (1998). Self-efficacy and work-related performance: A metaanalysis. *Psychological bulletin*, 124(2), 240.

Tekbıyık, A., Camadan, F., & Gulay, A. (2013). Fen ve teknoloji dersinde akademik başarının yordayıcısı olarak öz düzenleyici öğrenme stratejileri. *Electronic Turkish Studies*, *8*(3).

Üredi, I., & Üredi, L. (2005). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin öz-düzenleme stratejileri ve motivasyonel inançlarının matematik başarısını yordama gücü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(2).

Wilson, B. C. (2002). A study of factors promoting success in computer science including gender differences. *Computer Science Education, 12*(1–2), 141–164.

Wolters, C. A. & Rosenthal, H. (2000). The relations between students' motivational beliefs and their use of motivational strategies. *International Journal of Educational Research*, 33, 801-820.

Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical, background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*, 45, 166−183.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 131-142, ELAZIĞ-2017

ÖĞRETMENLERİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Analysing Of Teachers Exhaustion Level With Regards To Several Variables

Önder ŞANLI[1] **Çetin TAN**[2]

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; devlet okullarında çalışan sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından belirlenmesidir. Araştırmada Malatya İlinde 2014 – 2015 öğretim yılında görev yapmakta olan, farklı okullardan ve farklı branşlardan tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş 920 öğretmenin görüşlerinden faydalanılmıştır. Veri toplama aracı olarak; Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanan 'Tükenmişlik Ölçeği' kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda; tükenmişlik ölçeğine ait boyutlardan duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma boyutlarının ortalamalarının (Nadiren) aralığında olduğu görülmüştür. Katılımcıların düşük kişisel başarı boyutuna ait algılarının ortalamasının (Çoğu zaman) aralığında olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin tükenmişliğe ilişkin algılarına göre; okulda çalışma süresi, okul türü, değişkenleri ile tükenmişlik ölçeğinin boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Ancak cinsiyet, medeni hal ve mesleki kıdem değişkenleri ile duyarsızlaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duyarsızlaşma puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı da görülmüştür. Ortalama puanlarına göre kadın öğretmenlerinin erkek öğretmenlerden daha yüksek duyarsızlaşma ortalamasına sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, öğretmenler, duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the teachers' burnout level, who work in public schools as class teachers and different branch teachers with regards to several variables. In the study 920 teachers' views, who work in 2014-2015 school years in Malatya are chosen from different schools and branches by random sampling method are utilized. "Burnout Scale" is developed by Maslach and Jackson (1981) and adopted to Turkish by Ergin (1992) is used as data collection tool.

In the result of analysing, it is seen that average emotional exhaustion and depersonalization in 'Burnout Scale' are (rarely) participants' average views in extent of private success are (frequently). According to teachers' views about burnout, it is defined that there is a meaningful relation between varying of sex, marital status and extent of depersonalization. It is seen that depersonalization scores change meaningfully according to sex. According to the average scores, it was also found that mistress has higher depersonalization average than masters'

Key Words: Burnout, Teacher, Emotional Exhaustion, Depersonalization.

GİRİŞ

Tükenmişlik, genellikle stresli olmanın ve bazı destek sistemlerinin olmamasının sonucudur. Birçok uzman tarafından tükenmişlik, çeşitli olumsuz stres durumları ile başa çıkmada başarısız girişimlerin sonucu olarak kabul edilir (Farber, 1984). Tükenmişlik sendromunda yaşanan duyguların, depresyondaki umutsuzluk, çaresizlik, boşluk, hastalık v.b. duygular ile benzerlik taşıdığı ifade edilmiştir.

Tükenmişlik belirtilerinin çeşitliliği ve tükenmişliğin gizli bir süreç olması bu sendromun tanınmasını zorlaştırmakta, depresyon, anksiyete, stres gibi durumlarla karışmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda tükenmede, ani öfke patlamaları, sürekli kızgınlık, yalnızlık, umutsuzluk, çaresizlik ve engellenmiştik duyguları en sık dile getirilen yakınmalardır (Hisli ve

[1]Dr., Malatya Milli Eğitim Müdürlüğü MALATYA e-posta: ondersanli44@hotmail.com

[2] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi ELAZIĞ e-posta: cettan889@hotmail.com

Şahin, 1994; Baltaş, 1996). Geçmişte başarılı olma, gelecekte karşılaşılacak stres yaratıcı durumlarla daha başarılı bir biçimde başa çıkmayı sağlar. Ancak geçmişte başarısız olunmuşsa bu da stresle başa çıkmada yetersizlik anlamına gelmektedir. Bireylerin yaşam boyu geliştirdikleri ve stresle baş etmelerini sağlayan ve öğrenilmiş güçlülük adı verilen bir davranış dağarcığı bulunmaktadır (Siva, 1991). Babalarından, arkadaşlarından ve ailelerinden uzaklaşmış bulurlar ve günlük rutinlerden kendilerini geri çekerler. Zihinsel olarak tükenirler ve fiziksel olarak çevredeki virüslere açık hale gelirler. Çok uğraşmalarına karşın takdir göremedikleri sürece yetenekleri hakkında şüphe geliştirirler. Onlar için öğretmenlik, artık mesleğe ilk başladıkları günlerdeki kadar çekici gelmez olur (Hamann ve Gordon, 2000).

Maslach'a göre tükenmişlik; yapılan iş ile ilgili kronikleşmiş duygusal ve kişiler arası stres kaynaklarına yönelik sürekli bir tepkidir ve duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization, cynicism) ve düşük kişisel başarı hissi (feeling of reduced personal accomplishment) şeklinde üç boyutlu olarak tanımlanmaktadır (Maslach, Schaufeli, Leiter; 2001). *Duygusal Tükenme:* Kişinin yaptığı iş nedeniyle kendisine aşırı yüklenmesi ve tüketilmiş olma duyguları olarak tanımlanmaktadır. Tükenmişliğin bu boyutu daha çok insanlarla yoğun ve yüz yüze ilişkinin kaçınılmaz olduğu meslek çalışanlarında görülmektedir. Duygusal tükenme, tükenmişlik durumunun başlangıcı, merkezi ve en önemli bileşenidir. *Duyarsızlaşma*: Kişinin bakım ve hizmet verdiklerine karşı, duygudan yoksun biçimde tutum ve davranışlar sergilemesini içermektedir. Duygusal tükenme yaşayan kişi, kendisini diğer insanların sorunlarını çözmede güçsüz hisseder ve duyarsızlaşmayı bir kaçış yolu olarak kullanır. Maslach'a göre tükenmişliğin üç bileşeninden duyarsızlaşma alt boyutu en problemli boyut olarak görülmektedir (Maslach ve Jackson,1981). *Kişisel Başarı:* Kişisel başarı, sorunun üstesinden başarı ile gelme ve kendini yeterli bulma olarak tanımlanmaktadır. Kişisel başarı duygusunda azalma ise, kişinin kendini işine yetersiz ve başarısız olarak algılamasıdır.

Maslach, tükenmişlik olgusunu üç bileşenli bir sendrom olarak kavramlaştırmış ve üç düzeyde ifade etmiştir (Çam, 1991). Bunlar:

a- Fiziksel yorgunluk ve bitkinlik hissi,

b- İş ve hizmet verilenlerden soğuma,

c- Kendi kendinden şüphelenmeye varan ruhsal yorgunluk.

Diğer bir ifadeyle, bireyler yaptıkları işten kaynaklı olarak yorgunluk ve bitkinlik hissettiklerinde, işlerinin gereği olarak bir arada olmak zorunda oldukları kişilerden soğuyarak onlardan uzaklaştıklarında ve işlerinin gerektirdiği faaliyetleri başarılı bir biçimde yapamadıklarına yönelik bir düşünce geliştirdiklerinde tükenmişlik yaşamaya başlayabilmektedirler.

Klasik öğretmen tükenmişliği modeli Kyriacou ve Suttcliffe tarafından 1978'de önerilmiştir. Bu modele göre stres öğretmenin farklı algılarının sonucudur. Yani öğretmen;

a- Üstündeki taleplerin fazla olduğuna yönelik bir algıya sahip olduğunda,

b- Bu talepleri karşılamakta zorluk çekmeye bağladığında,

c- Yaşanılan başarısızlıkların etkisiyle ruhsal ve fiziksel sağlıkları tehlikeye girdiğinde, tükenmişlik yaşar. Burada asıl öğe, öğretmenin yaşadığı tehdit algısıdır (Antoniou, Polychroni ve Walters, 2000). Kyriacou (2000)'a göre ise, öğretmenin mesleğin gerektirdiği işlere karşı daha az tutku ve doyum yaşaması; bu işler daha fazla çaba ve zaman gerektiriyorsa isteksizleşme ve öğrencilerinin çalışmalarına yönelik ilgisizlik yaşanabilmektedir. Ayrıca, öğretmen iş gününde pozitif bir duygu yaşamamaya başlar. Bu ise, ağır bir vazgeçme duygusuyla depresyon yaşanmasına neden olabilmektedir. Üçüncü öğe olan fiziksel yorgunlukta öğretmen, okulda çoğu zaman fiziksel olarak yorgun olduğunu hisseder. Bu tür öğretmenler iş gününün sonunda tüm enerjilerinin tükendiğini belirtirler. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde, öğretmenlerin işlerine yönelik isteksizleşmesi, işten kaynaklı her hangi bir olumlu duygu kaynağının

yaratılamaması, meslekten vazgeçme isteğinin yaşanması ve sürekli olarak fiziksel bir yorgunluk hissinin olması tükenmişlik sendromunun yaşanmakta olabileceğini göstermektedir.

Tükenmişlik, sosyal destek ve mesleki yetkinlik inancı ilişkilerini inceleyen pek çok araştırma vardır. Ancak, bu üç değişkeni birlikte inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Brouwers ve ark., 2001; Leiter ve Maslach, 1988).

Kişisel kaynakların sonuna gelindiği, normal günlük olaylar karşısında sürekli bir ümitsizlik ve olumsuzluk duygularının yaşandığı, enerjinin tükenişi ile ne yapılırsa yapılsın, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın bir değişiklik olmayacağı algısının neden olduğu bir teslimiyet durumudur (Çam, 1992). Tükenmişlik insanlara yardım etmenin daha ön planda olduğu mesleklere sahip bireylerde daha yoğun olarak görülmektedir. Öyle ki, uzun bir süre boyunca insanlarla yoğun ilişkide bulunma sebebiyle bireyde oluşan sabit ve tekrarlayan duygusal baskıların sonucu olarak tükenmişlik yaşanmaktadır (Muldary, 1983).

Marley ve arkadaşlarına göre; tükenmişlik bazı kavramlarla benzer içeriklere sahip oldukları için birbirlerine karıştırılmaktadır. Bu anlamda iş tatminsizliği ve stres tükenmişlikle sık sık aynı anlamda kullanılabilmektedir. Ancak tükenmişlik bu kavramlardan farklı olarak iş ve diğer faktörlerle ilişkili olarak ortaya çıkan bir olgu olduğu için aynı kapsamda değerlendirilmemelidir (Deliorman, Boz, Yiğit ve Yıldız, 2009).

Maslach ve Jackson kişiselden (*beklentiler, motivasyonlar ve kişilik)* kişiler arasına *(müşteri ilişkisi, meslektaşlar ve denetçi ve aile- arkadaşlarla olan ilişkiler)* ve örgütsele *(iş yükü, bürokrasi, dönüt ve iş baskısı)*sıralanan birçok tükenmişlik kaynağı ortaya koymuşlardır. Ancak hiçbir kaynak, tükenmişliğin tek nedeni olarak ifade edilmemiştir. Daha ziyade tükenmişlik, bunlardan bazıları diğerlerinden daha etkili olan birçok nedenin bir ürünü olarak görülmüştür (Maslach, 1986 akt; Babaoğlan, 2006). Tükenmişlik kendisine büyük hedefler koyan ancak mesleki yaşam sürecinde bu beklentilerine karşılık üretilmediği duygusuna kapılarak hayal kırıklığı yaşayan ve bunun sonucunda yorulduğunu ve enerjisinin tükendiğini hisseden çalışanlarda daha etkili olmaktadır (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009). Özellikle insanlarla yoğun iletişim gerektiren meslek gruplarındaki çalışanlarda sıkça görülen tükenmişlik sendromunun ortaya çıkmasında oldukça etkili olan üç durum vardır. Bunlar; rol çatışması, rol belirsizliği ve kişinin aşırı sorumluluk yüklenmesidir. Bunların dışında çalışma ortamıyla ilgili bazı problemler de strese ve kişinin yaptığı işte kendini mutsuz hissetmesine, dolayısıyla tükenmişliğine katkıda bulunabilir. Bu yöndeki başlıca problemler şunlardır (Naktiyok ve Karabey, 2005):

1. Aşırı iş yükü ve dinlenme zamanlarının az olması,

2. Müşterilerin gereksinimlerinin finansal, bürokratik ve idari nedenlerden dolayı karşılanamaması,

3. Liderlerin yetersizliği, denetim yetersizliği ya da her ikisi,

4. Yetersiz uzman eğitimi ve yönlendirme,

5. Yaptığı işi kontrol etme ya da etkileme duygusundan yoksun olma,

6. Çalışanlar arasında destek ve sosyal ilişkilerinin olmaması,

7. Aşırı zor ve yoğun iş ortamı,

8. İş yerinde sosyal desteğin ve motivasyonun yetersizliğidir.

Yapılan araştırmalarda genel olarak öğretmenin kendisine ilişkin unsurlarla çalıştıkları kurumlara ilişkin unsurların birleşerek tükenmişliğe yol açtığı kanısının olduğu gözlenmektedir. Öğretmenlik mesleği denildiğinde öğrencilerle yakın ilişki kuran bir meslek grubu akla gelmektedir. Bu nedenle okul içinde öğretmenin en fazla iletişim kurduğu grup olan öğrencilerin problemli davranışları tükenmişliğin en önemli nedenlerinden biri olarak ele alınmaktadır (Avcı ve Seferoğlu, 2011).

Tükenme; hafif, orta ve şiddetli olmak üzere üç düzeyde incelenebilmektedir. Buna göre, birey her bir düzeyde farklı davranış ve tutumlar gösterir (Iwanicki, 1983 akt; Özgüven, 2003).

1. Hafif Tükenme: Bireyde kısa süren sinir, alınganlık, bitkinlik hissi ve kaygı gibi belirtiler vardır.

2. Orta Derecede Tükenme: Bireyde hafif tükenme belirtileri biraz daha şiddetli olarak görülmektedir.

3. Şiddetli Düzeyde Tükenme: Migren, ülser, kronik soğuk algınlığı, depresyon, yüksek tansiyon gibi birtakım fiziksel rahatsızlıklar söz konusudur. Tükenmişliğin sonuçları birey ve örgüt düzeyinde olmak üzere iki boyutta değerlendirilmektedir. Yorgunluk, uyku bozukluğu, sindirim problemleri, bulantı, güçsüzlük, kızgınlık, ilgisizlik, empati yapamama, başkalarını suçlama gibi faktörler tükenmişlik yaşayan bireylerin karşı karşıya kalabilecekleri psikolojik ve fiziksel sorunlardan bazılarıdır (Muldary, 1983). Bireyin işe geç kalması, daha sık dinlenme raporları alması, yenilik ve yaratıcılık yapma isteğinin azalması ve iş kazalarında artış gibi sorunlar ise tükenmişliğin örgütsel getirilerinden bazıları olmaktadır (Güneş, Bayraktaoğlu ve Kutanis, 2009).

Tükenmişliğin kurumsal sonuçlarını belirlemeye yönelik olarak yapılan çalışmalarda en çok üzerinde durulan konulardan birisi iş doyumu olmaktadır. Söz konusu çalışma bulguları yüksek düzeydeki tükenmişliğin düşük düzeyde doyum ve iş hakkında daha fazla şikâyetle sonuçlandığını göstermektedir. Bu anlamda yüksek düzeyde tükenmişlik yaşayan bireyler, müşterilerle doğrudan çalışırken, onlarla daha az zaman geçirmeyi istemekte, ruhsal ve fiziksel sağlık sorunları yaşayabilmektedirler (Maslach ve Jackson, 1984 akt; Babaoğlan, 2006).

Araştırmanın Amacı:

Bu araştırmanın temel amacı öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerini çeşitli değişkenler açısından belirlemektir. Öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri ile yaş, cinsiyet, kıdem, branş, aynı okulda çalışma süresi ve okul türü değişkenleri arasındaki ilişki ve genel tükenmişlik algıları ile tükenmişlik ölçeğinin boyutları arasındaki ilişki aşağıdaki araştırma soruları temel alınarak incelenmiştir.

1. Öğretmenlerin;
a) Duygusal Tükenmişlik, b) Duyarsızlaşma, c) Düşük Kişisel Başarı' ya ilişkin görüşleri ne düzeydedir?

2. Öğretmenlerin tükenmişliğe ilişkin algıları;
a) Cinsiyet, b) Okulda Çalışma Süresi, c) Medeni Halleri, d) Mesleki Kıdemleri, e) Okul Türlerine göre farklılaşmakta mıdır?

3. Öğretmenlerin;
a) Duygusal Tükenmişlik, b) Duyarsızlaşma, c) Düşük Kişisel Başarı' ya yönelik algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Grubu

Araştırma grubu, 2014–2015 eğitim-öğretim yılında Malatya ilindeki devlet okullarında farklı branşlarda görev yapmakta olan öğretmenlerden tesadüfî örneklem yöntemi ile seçilmiş 920 öğretmenden oluşmaktadır. Devlet okulları kapsamında; ilkokullar, ortaokullar, liseler araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin araştırma grubuna ilişkin diğer tanımlayıcı bilgiler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Araştırma Grubuna İlişkin Demografik Bilgileri.

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Erkek	528	57,4
	Kadın	392	42,6
	Toplam	***920***	***100,0***
Medeni Hal	Evli	572	81,7
	Bekâr	168	18,3
	Toplam	***920***	***100,0***
Yaş	20 ile 30 yaş arası	170	18,5
	21 ile 40 yaş arası	383	41,6
	41 ile 50 yaş arası	277	30,1
	51 ile 60 yaş arası	86	9,3
	61 yaş ve üzeri	4	,4
	Toplam	***920***	***100,0***
Mesleki Hizmet Yılı	1 ile 10 yıl arası	321	34,9
	11 ile 20 yıl arası	368	40,0
	21 ile 30 yıl arası	188	20,4
	31 yıl ve üzeri	43	4,7
	Toplam	***920***	***100,0***
Aynı Okulundaki Çalışma Süresi	1 ile 5 yıl arası	621	67,5
	6 ile 10 yıl arası	180	19,6
	11 ile 15 yıl arası	72	7,8
	16 ile 20 yıl arası	26	2,8
	21 yıl ve üzeri	21	2,3
	Toplam	***920***	***100,0***
Branş	Sınıf Öğretmeni	226	24,6
	Diğer Branşlar	694	75,4
	Toplam	***920***	***100,0***
Okul Türü	İlkokul	261	28,4
	Ortaokul	238	25,9
	Lise	421	45,8
	Toplam	***920***	***100,0***

Öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre 528'i (%57,4) erkek, 392'i (%42,6) kadın olarak dağılmaktadır. Medeni durum değişkenine göre 572'ü (%81,7) evli, 168'i (%18,3) bekâr öğretmenden oluşmaktadır. Yaş değişkenine göre 170'si (%18,5) 20 – 30, 383'ü (%41,6) 31 – 40, 277'si (%30,1) 41 – 50, 86'sı (%9,2) 51– 60 ve 4'ü (%0,4) 61 yaş ve üzeri öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Mesleki hizmet yılı değişkenine göre 321'i (%34,9) 1 – 10 yıl, 368'i (%40,0) 11 – 20, 188'i (%20,4) 21 – 30, 43'ü (%4,7) 31 yıl ve üzeri mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerden oluşmaktadır. Aynı okulda çalışma süresi değişkenine göre 621'i (%67,5) 1– 5 yıl, 180'i (%19,6) 6–10 yıl, 72'si (%7,8) 11– 15 yıl, 26'sı (%2,8) 16–20 yıl, 21'i (%2,3) 21 yıl ve üzeri olan öğretmenlerden oluşmaktadır. Öğretmenlerin branş değişkenine göre 226'sı (%24,6) sınıf öğretmeni, 694'ü (%75,4) diğer branş öğretmenlerinden oluşmaktadır. Öğretmenlerin okul türü değişkenine göre ise 261'i (%28,4) ilkokul, 238'u (%25,9) ortaokul, 421'i (%45,8) lise öğretmenlerinden oluştuğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Bilgi Toplama Formu: Araştırmaya katılan öğretmenlerin bazı demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu formda yaş, cinsiyet, hizmet yılı, medeni durum, aynı okulda çalışma süresi ve okul türü ile ilgili sorular yer almaktadır.

Tükenmişlik Ölçeği: Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiş Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)' nin Ergin (1992) tarafından yapılan çevirisi ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. MTÖ toplam 22 maddeden oluşmakta ve tükenmişliği, Duygusal Tükenme (DT), Duyarsızlaşma (D) ve Kişisel Başarı (KB) olmak üzere üç boyutta değerlendirmektedir. Bu alt boyutlardan duygusal tükenme 9 maddeden oluşmakta, bireyin mesleği yoluyla duygusal açıdan tüketilmesini kapsamaktadır. Duyarsızlaşma boyutu, 5 maddeden oluşmakta öğretmenin öğrencilere duygudan yoksun ve uzak davranışlarını içermektedir. Kişisel başarısızlık boyutu ise 8 maddeden oluşmakta,

bireyde mesleki başarısızlığı ve yetersizliği belirlemektedir. Her alt ölçekle ilgili duyguların sıklığı Likert tipi ölçekleme yöntemi ile belirlenmektedir.

Tablo 2. Anket Maddelerinin likertlerinin Değerlendirilme Ölçütü Tablosu.

Değer	Seçenek	Aralık	Düzey
1	Hiçbir zaman	1.00 -1.80	ÇokDüşük
2	Nadiren	1.81-2,60	Düşük
3	Bazen	2,61-3,40	Orta
4	Çoğu zaman	3,41-4,20	Yüksek
5	Her zaman	4,21-5,00	ÇokYüksek

Kullanılan ölçek, Likert tipli beşli dereceleme ile ölçeklenmiştir. Anketteki beşli ölçeğin (5–1=4) değer farkının (5) değer yargısına bölünmesiyle elde edilen 4/5=0,80'lik aralıklarla belirlenen katılma düzeyine göre derecelendirilen seçeneklerin aralıkları belirtilmiştir. Tablo 4'teki çalışma tutkunluk boyutlarının ortalamaları tablo 2'de gösterilen ölçütlere göre yorumlanmıştır.

Faktörler arasındaki ilişkilerin araştırılmasında Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki korelasyon ilişkileri aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2006).

Tablo 3. Ölçekler Arasındaki Korelasyon İlişki Düzeyi

r	İlişki Düzeyi
0,00 - 0,25	Çok Zayıf
0,26 - 049	Zayıf
0,50 – 0.69	Orta
0,70 – 0.89	Yüksek
0,90 – 1,00	Çok Yüksek

Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Analizlere geçmeden önce toplanan verilerin; hatalı giriş tespiti, ters kodlama, boşluk doldurma ve uç değer temizliği yapılmıştır. Tablo 8'deki çalışma tutkunluk boyutlarının ortalamalarının ilişki düzeyleri tablo 3'de gösterilen ölçütlere göre yorumlanmıştır.

Araştırmada Kullanılan Veri Analiz Teknikleri

Verilerin istatistiksel analizinde SSPS 22.0 paket programı aracılığı ile betimsel analiz, bağımsız değişkenler için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı yardımı ile çözümlenmiştir.

BULGULAR

Öğretmenlerin, Tükenmişlik Ölçeğinin boyutlarına dair görüşlerinin hangi düzeyde olduğu, tükenmişliğe ilişkin algılarının demografik değişkenlere göre nasıl değiştiği ve Tükenmişlik Ölçeğinin boyutlarına yönelik algıları arasındaki ilişki bu başlık altında incelenmiştir.

Tablo.4 Tükenmişlik ölçeğine ait boyutlarına ilişkin değerler.

Boyutlar	X	Std. Hata	S.S.
Duygusal tükenmişlik	2,2392	,02701	,81929
Duyarsızlaşma	1,8724	,02915	,88413
Düşük kişisel başarı	3,5866	,02564	,77777
Tükenmişlik (Genel)	2,6458	,01830	,55516

Tablo 4'e bakıldığında tükenmişlik ölçeğine ait boyutlardan duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma boyutlarının ortalamalarının1,81–2,60 (Nadiren) aralığında oldukları görülmektedir. Buna göre katılımcıların kendilerini bu iki boyuta ait algılarının düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Katılımcıların düşük kişisel başarı boyutuna ait algılarının ortalamasının 3,41– 4,20 (Çoğu zaman) aralığında oldukları görülmektedir. Buna göre katılımcıların düşük kişisel başarı boyutuna ait algılarının ise yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Son olarak katılımcıların tükenmişlik ölçeğinin geneline dair algıları incelendiğinde ortalama değerlerin 2,61– 3,40 (Bazen)

aralığında oldukları görülmektedir. Buna göre katılımcıların genel tükenmişlik algılarının ise orta düzeyde olduğu söylenebilir.

'Öğretmenlerin tükenmişliğe ilişkin algıları; cinsiyet, okulda çalışma süresi, medeni halleri, mesleki kıdemleri ve okul türlerine göre farklılaşmakta mıdır?' sorusuna cevap bulmaya dair yapılan analizler sonucunda; okulda çalışma süresi (p=0,610>0,05) , okul türü, (p=0,496>0,05) değişkenleri ile tükenmişlik ölçeğinin boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Ancak cinsiyet, medeni hal ve mesleki kıdem değişkenleri ile duyarsızlaşma boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkiye ait bulgular da tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Duyarsızlaşma Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına İlişkin t-Testi Analizi Sonuçları.

Cinsiyet	N	$\overline{X}$	S.S.	sd	t	p
Kadın	528	1,9288	,90058	918	2,248	0,025*
Erkek	392	1,7966	,85678			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 5'te görüleceği üzere duyarsızlaşma puanları cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır (t=2,248; p<0,05). Ortalamalara baktığımızda kadın öğretmenlerinin erkek öğretmenlerden daha yüksek duyarsızlaşma ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum da kadın öğretmenlerin okullarında daha sert ve katı kurallara sahip olduklarını ve karşısındakileri daha az umursadıklarını göstermektedir.

Tablo 6. Duyarsızlaşma Puanlarının Medeni Hali Değişkenine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına İlişkin t-Testi Analizi Sonuçları.

Medeni Hali	N	$\overline{X}$	S.S.	sd	t	p
Evli	752	1,8411	,85391	224,610	-2,063	0,040*
Bekâr	168	2,0127	,99921			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 6'da görüleceği üzere duyarsızlaşma puanları medeni hal değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır (t=-2,063; p<0,05). Ortalamalara baktığımızda bekâr öğretmenlerinin evli öğretmenlerden daha yüksek duyarsızlaşma ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu verilere dayanarak bekâr öğretmenlerin evli öğretmenlere göre okullarında daha sert ve katı kurallara sahip olduklarını ve karşısındakileri daha az umursadıklarını söylenebilir.

Tablo 7.Tükenmişlik Ölçeğinin Duyarsızlaşma Boyutunun Puanlarının Mesleki Kıdem Gruplarına İlişkin Değerler.

Dinçlik	N	$\overline{X}$	S.S.
1. 1 ile 10 yıl	321	1,9354	,93323
2. 11 ile 20 yıl	368	1,9311	,89251
3. 21 ile 30 yıl	188	1,7081	,80163
4. 31 yıl ve üzeri	43	1,6186	,63218
Toplam	920	1,8724	,88413

Tablo 8. Tükenmişlik Ölçeğinin Duyarsızlaşma Boyutunun Puanlarının Mesleki Kıdem Gruplarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (oneway ANOVA) Sonuçları.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
Duyarsızlaşma	Gruplar arası	10,385	3	3,462	4,479	,004**	(1-10 yıl ile 11-20 yıl)
	Grup içi	707,992	916	,773			
	Toplam	718,377	919				

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Tablo 8'de görüleceği üzere tükenmişlik ölçeğinin duyarsızlaşma boyutunun puanlarının mesleki kıdem gruplarına göre tek yönlü varyans ve Post-HocSchheffe analizinde1-10 yıl ile 11-20 yıl grupları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($F_{(3-919)}$=4,479, p<0,01). Grupların ortalama değerleri tablosuna baktığımızda öğretmenlerin duyarsızlaşma algılarına ait puanların anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir.1-10 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler ile 11-20 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, 1-10 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin duyarsızlaşma algıları çok az da olsa daha yüksek çıkmıştır.

'Öğretmenlerin; a) Duygusal Tükenmişlik, b) Duyarsızlaşma, c) Düşük Kişisel Başarı'ya yönelik algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?' sorusuna cevap bulmaya yönelik olarak yapılan korelasyon analizine dair bulgular tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9.Tükenmişlik alt boyutlarına ait korelasyon tablosu.

Değişkenler	**1.Duygusal**	**2.Duyarsızlaşma**	**3. Düşük Kişisel Başarı**	**4. Genel**
1. Duygusal	1			
2. Duyarsızlaşma	,733***	1		
3. Düşük Kişisel Başarı	-,040**	,-137***	1	
4. Genel	,848***	,735***	,436***	1

*p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; Tablo 8'de görüleceği üzere tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile duyarsızlaşma davranışı arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. (r=0,733; r^2=0,537) olduğundan duygusal tükenmişlik davranışının %53,7'si duyarsızlaşma davranışı ile açıklanabilir.

Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile düşük kişisel başarı boyutları arasında negatif yönlü çok zayıf düzeyde ilişki bulunmuştur. (r=-0,040; r^2=0,0016)

Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında ise yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (r=0,848; r^2=0,719) olduğundan duygusal tükenmişlik davranışının %71,9'u tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı söylenebilir.

Duyarsızlaşma boyutu ile düşük kişisel başarı davranışı arasında negatif yönlü çok düşük düzeyde ilişki bulunmuştur (r=-0,137; r^2=-0,018) .

Duyarsızlaşma boyutu ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında ise yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (r=0,735; r^2=0,540) olduğundan duyarsızlaşma davranışının %54'ü tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı söylenebilir.

Son olarak düşük kişisel başarı ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. (r=0,436; r^2=0,190) olduğundan düşük kişisel başarı davranışının %19'u tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmenlerin; tükenmişlik ölçeği boyutlarından duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma boyutlarına dair görüşlerinin ortalamalarının (Nadiren) aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların bu iki boyuta ait algılarının düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Katılımcıların düşük kişisel başarı boyutuna ait algılarının ortalamasının (Çoğu zaman) aralığında oldukları görülmüştür. Dolayısı ile katılımcıların düşük kişisel başarı boyutuna ait algılarının ise yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Son olarak katılımcıların tükenmişlik ölçeğinin geneline dair algıları incelendiğinde; ortalama değerlerin (Bazen) aralığında oldukları görülmektedir. Bu algılara göre de, katılımcıların genel tükenmişlik algılarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Sucuoğlu ve Koluğlu-Aksaz (1996) özel eğitim öğretmenleri ile ilkokul öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırıldığı çalışmada, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt ölçeklerindeki puanlarda fark olmadığı ancak

iki grubun kişisel başarı puanlarının anlamlı şekilde farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda ilkokul öğretmenlerinin kişisel başarı alt ölçek puanları, özel eğitim öğretmenlerinden yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiş olup araştırmamızı destekler niteliktedir.

Öğretmenlerin tükenmişliğe ilişkin algılarına göre; okulda çalışma süresi, okul türü, değişkenleri ile tükenmişlik ölçeğinin boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır. Ancak cinsiyet, medeni hal ve mesleki kıdem değişkenleri ile duyarsızlaşma boyutu arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Ensari ve Tuzcuoğlu (1995) yapmış oldukları araştırmada; medeni durum, çocuk sayısı, okuldaki esas görev, bu görevdeki hizmet süresi, bir öğretim yılında doğrudan sorumlu olduğu öğrenci sayısı değişkenlerine göre tükenmişliğin farklılaştığı tespit etmişlerdir. Torun (1995) yapmış olduğu araştırmada; Duygusal tükenme yönünden gruplar arasında herhangi bir farklılığa rastlanmamasına rağmen, tükenmişliğin; canlılık, katılık ve başkalarına ilgi boyutlarında meslek, yaş, çalışma süresi, gelir düzeyi, çocuk sayısı, cinsiyet, medeni durum ve unvan değişkenleri üzerinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Girgin (1995) yapmış olduğu çalışmasında, ilkokul öğretmenlerinin mesleki tükenmişliklerinin gelişimini etkileyen değişkenleri incelemiştir. Araştırmada, erkek öğretmenlerin duyarsızlaşma alt ölçek puanları bayanlardan yüksek bulunmuş ve yaş ilerledikçe tükenmişliğin azaldığı tespit edilmiştir. Kıdem arttıkça başarı puanlarının arttığı, mesleğini sevdiği için sürdüren öğretmenlerin, yönetici konumunda olan öğretmenlerin mesleki başarı puanlarının yüksek olduğu, mesleğini isteyerek seçen öğretmenlerin duygusal tükenme puanlarının düşük olduğu, mesleği kendisine uygun bulanların toplam tükenmişlik puanlarının diğer gruplardan yüksek olduğu tespit edilmiş olup araştırmamızı destekler niteliktedir.

Araştırma bulguları incelendiğinde; duyarsızlaşma puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Ortalamalara baktığımızda kadın öğretmenlerinin erkek öğretmenlerden daha yüksek duyarsızlaşma ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum da kadın öğretmenlerin okullarında daha sert ve katı kurallara sahip olduklarını ve karşısındakileri daha az umursadıklarını göstermektedir. Ergin (1992), yapmış olduğu araştırmada; kadınların erkeklere göre daha fazla duygusal tükenme hissetmekte olduğunu, başarı boyutu açısından ise erkeklerin başarı duygusunun kadınlara göre daha yüksek olduğunu ve çalışma süresi arttıkça tükenmişlik azaldığını olduğunu saptamış olup araştırmamızı destekler niteliktedir. Özer (1998) tarafından yapılan araştırmada; cinsiyet değişkenine göre yapılan analiz sonuçları duygusal tükenmişliğin kadın rehber öğretmenlerde erkek rehber öğretmenlere kıyasla anlamlı düzeyde fark oluşturacak şekilde daha çok görüldüğünü, ancak kişisel başarısızlığın yaşanması açısından ise aralarında fark olmadığını ortaya çıkarmıştır. Medeni durum değişkenine göre yapılan analiz sonuçları hem duygusal tükenmişliğin, hem de kişisel başarısızlık şeklindeki tükenmişliğin bekâr rehber öğretmenlerde, evli rehber öğretmenlere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark oluşturacak kadar çok görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Hizmet süresi değişikliğine göre yapılan istatistiksel analiz sonuçları hem duygusal tükenmişliğin, hem de kişisel başarısızlık şeklindeki tükenmişliğin hizmet süresi 2-5yıl olan rehber öğretmenlerde daha çok görüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Bu grubu da sırayla 0–1, 6 ve daha yukarı hizmet süresi olan öğretmenler takip etmiştir.

Duyarsızlaşma puanları medeni hal değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ortalamalara baktığımızda bekâr öğretmenlerinin evli öğretmenlerden daha yüksek duyarsızlaşma ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bu verilere dayanarak bekâr öğretmenlerin evli öğretmenlere göre okullarında daha sert ve katı kurallara sahip olduklarını ve karşısındakileri daha az umursadıklarını söyleyebiliriz. Tümkaya (1996) yapmış olduğu araştırma sonucunda tükenmişlik düzeyinin; cinsiyet, yaş, öğrenim derecesi, çalışılan okul düzeyi, okuldaki görev, çalışma yılı ve okulun sosyoekonomik düzeyi gibi değişkenlere göre farklılaştığı belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim derecesi, çalışılan okul düzeyi, çalışma yılı, branş ve okulun sosyoekonomik düzeyinin psikolojik belirtilerle anlamlı farklılıklar oluşturduğu saptanmıştır.

Tükenmişlik ölçeğinin duyarsızlaşma boyutunun puanlarının mesleki kıdem gruplarına göre tek yönlü varyans ve Post-HocSchheffe analizinde 1–10 yıl ile 11–20 yıl grupları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Grupların ortalama değerleri tablosuna baktığımızda öğretmenlerin duyarsızlaşma algılarına ait puanların anlamlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir. 1–10 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler ile 11–20 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, 1–10 yıl mesleki kıdeme sahip olan öğretmenlerin duyarsızlaşma algıları çok az da olsa daha yüksek çıkmıştır.

Korelasyon analizi sonucunda; tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile duyarsızlaşma davranışı arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. Duygusal tükenmişlik davranışının %53,7'si duyarsızlaşma davranışı ile açıklanabilir. Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile düşük kişisel başarı boyutları arasında negatif yönlü çok zayıf düzeyde ilişki bulunmuştur. Tükenmişlik ölçeğinin alt boyutlarından duygusal tükenmişlik davranışı ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında ise yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duygusal tükenmişlik davranışının %71,9'u tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı söylenebilir. Duyarsızlaşma boyutu ile düşük kişisel başarı davranışı arasında negatif yönlü çok düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Duyarsızlaşma boyutu ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında ise yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duyarsızlaşma davranışının %54'ü tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı söylenebilir. Düşük kişisel başarı ile tükenmişlik ölçeğinin geneli arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Düşük kişisel başarı davranışının %19'u tükenmişlik ölçeğinin geneli ile açıklandığı görülmüştür.

ÖNERİLER

1- Mesleklerinin ilk yıllarındaki öğretmenlerin duyarsızlaşma algılarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; mesleklerinin ilk yıllarındaki öğretmenlerin duyarlılık düzeylerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılabilir.

2- Duygusal tükenmişliğin, genel tükenmişlik üzerinde çok yüksek oranda etkiye sahip olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin duygusal tükenmişlik düzeylerini iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Yapılacak bu çalışmalar öğretmenlerin genel tükenmişlik düzeylerini de olumlu yönde etkileyecektir.

3- Öğretmenlerin düşük kişisel başarı algılarının da Tükenmişlik Ölçeği' nin geneli üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin kişisel başarılarını arttırmalarına yönelik çalışmalar yapılabilir. Böylece öğretmenlerin genel tükenmişlik düzeylerinde de olumlu yönde değişimeler görülecektir.

KAYNAKLAR

Antoniou, A. S. Polychroni, F. ve Walters, B. (2000, July). Sources of Stress and Professional Burnout af Teachers of Special Educational Needs in Greece. *International Special EducationCongress*, Manchester: University of Manchester.

Avcı, Ü. ve Seferoğlu, S.S. (2011). Bilgi Toplumunda Öğretmenin Tükenmişliği: Teknoloji Kullanımı ve Tükenmişliği Önlemeye Yönelik Alınabilecek Önlemler, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi,* 9: 13-26.

Babaoğlan, E. (2006). İlköğretim Müdürlerinde Tükenmişlik**,** *Doktora Tezi,* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Baltaş, A.(1996). Stresle Başa Çıkma Yolları ve İş Hayatındaki Stres, *IX. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Türk Psikologlar Derneği Yayınları*, No: 15, Ankara.

Çam, O. (1991). Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik Güvenirliğinin Araştırılması. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı.

Çam, O. (1992) "Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması", VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, *Hacettepe Üniversitesi VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını*, Ankara.

Deliorman, R. B., Boz, İ. T., Yiğit, İ.. ve Yıldız, S. (2009). Tükenmişliği Ölçmede Alternatif Bir Araç; Kopenhag Tükenmişlik Envanterinin Marmara Üniversitesi Akademik Personeli Üzerine Uyarlanması, *Yönetim Dergisi,* 63: 77-98.

Ensari, H., ve Tuzcuoğlu, S. (1995). Marmara Üniversitesine Bağlı Fakültelerde Görev Yapan Yönetici ve Öğretim Elemanlarının Meslekten Yılgınlıklarında Kişilik Özelliklerinin Rolü. *Öneri Dergisi*, 2(11), 51-63.

Ergin, C. (1992). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, 22, 25.

Ergin,C. (1992). Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması, *7. Ulusal psikoloji Kongresi*, Ankara, Ed R Bayraktar,I Dağ, 144.

FarberBarry,A. (1984). TeacherBurnout:Assumptions, MythsandIssues, *TeacherCollegeRecord,*Vol. 86, Number 2.

Girgin, G. (1995). *İlkokul Öğretmenlerinde Meslekten Tükenmişliğin Gelişimini Etkileyen Değişkenlerin Analizi ve Bir Model Önerisi.* Yayınlanmamış Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Güneş, İ., Bayraktaroğlu, S. ve Kutanis, R. Ö. (2009). Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 3:481-497.

Hamann, D.L. ve Gordon,D.G. (2000). "Burnout: an OccupationalHazard", Music EducatorsJournal, Vol. 87, Issue 3, pp34-39, Nov 2000. http://ebscohost.web6.epnet. com. ehost.asp

Hisli, Ş. Şahin, N.(1994). Stresle Başa Çıkma, Olumlu Bir Yaklaşım, Türk Psikologlar Derneği Yayınları: 2, *Özyurt Matbaası,* Ankara.

Kalaycı, Ş. (2006). *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (Vol. 2).* Asil Yayın Dağıtım.

Kyriacou, C. (2000) *Stress-bustingforteachers.* Cheltenham: StanleyThornes. Brouwers, A.,Evers, W. J. G. ve Tomic, W. (2001). Self-efficacy in elicitingsocialsupportandburnoutamongsecondary-schoolteachers. *JournalofAppliedSocialPsychology, 31*(7),1474-1491.

Leiter, M.P. &Maslach, C. (1988). Theımpact of ınterpersonalenvironment on burnoutandorganizationalcommitment. *Journal of OrganizationalBehavior, 9* (4), 297- 308.

Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). Themeasurement of experiencedburnout. *Journal of OccupationalBehavior*, 2, 99–113.

Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1984). TheMuasurement Of ExperiencedBurnout, *Journal Of OccupationalBehavior*, 2: 99-113.

Maslach, C.,Schaufeli, W. B., Leıter, P., (2001). Jobburnout. *AnnualReview of Psychology,* 52, 397-422wwwww3eeLL

Muldary, T. W. (1983). BurnoutAndHealthProfessionals: ManifestationsAnd Management, *A CapistranoPublication*, CA.

Naktiyok, A. ve Karabey , C. N. (2005). İşkoliklik ve Tükenmişlik Sendromu, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,2: 179-198.

Özer, R. (1998). Rehber öğretmenlerde tükenmişlik düzeyi, nedenleri ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.*

Özgüven, İ. E. (2003). *Endüstri Psikolojisi,* Nobel/Pdrem Yayınları, Ankara.

Siva, A.N. (1991). *İnfertile'de Stresle Başetme, Öğrenilmiş Güçlülük ve Depresyonun İncelenmesi,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Nörolojik Bilimler ve Psikiyatri Enstitüsü.

Sucuoğlu, B., Kuloğlu-Aksaz, N. (1996). Özürlü Çocuklarla Çalışan Öğretmenlerde Tükenmişliğin Değerlendirilmesi, *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(36), 44-60.

Torun, A. (1995). Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi*, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

Tümkaya, S. (1996). *Öğretmenlerdeki Tükenmişlik, Görülen Psikolojik Belirtiler ve Başa Çıkma Davranışları.* Yayınlanmamış Doktora Tezi Çukurova Üniversitesi, Adana.

Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2009). Örgütsel Adalet İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi,* 11(6): 83-99.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 143-154, ELAZIĞ-2017

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE YÜKSEKÖĞRETİM ÇALIŞMALARI: BOLOGNA SÜRECİ VE TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİ

The European Union's Work in Higher Education: Bologna Process and Turkish Universities

Sibel YALI[1]

ÖZET

Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği'ni bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı, kaynakları verimli kullanan, çevreci ve daha rekabetçi, aynı zamanda yüksek istihdam sağlayarak sosyal ve bölgesel uyumu destekleyen bir ekonomiye dönüştürmeyi hedeflemektedir. Üniversiteler bu hedefin odağında yer almaktadır. Bu çalışma çerçevesinde Avrupa'da yükseköğretim reformları ve modernleşmesinin son yirmi yıl içinde aldığı yol incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında Türkiye'nin de dâhil olduğu Bologna Süreci'ne ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma Bologna programının doğru okunması ve uygulanmasının, üniversitelerin ve paydaşlarının lehine olacağı öngörüsü ile sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Bologna Süreci, Yükseköğretim

ABSTRACT

The European Commission aims to transform European Union into a knowledge and innovation based, environmentalist and competitive economy, which uses resources efficiently and supports social and territorial cohesion by providing high levels of employment. Universities are the focus of these objectives. Reform and modernization of higher education in Europe during the last twenty years were examined in this study. An assessment of the Bologna Process, Turkey also included was made in this context. The study concludes with the foresight that the correct reading and implementation of the Bologna program would be in favor of universities and other stakeholders.

Key Words: European Union, Bologna Process, Higher Education

GİRİŞ

Bu çalışma, Bologna Sürecini anlamak ve Türkiye'deki üniversitelerin dünya üniversiteleri karşısındaki konumunu bu süreç çerçevesinde değerlendirmek üzere kaleme alınmıştır. İncelemeler nitel bir araştırma çerçevesinde yürütülmüştür. Bu bağlamda konuyla ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Bu araştırma yurtdışında Bologna Sürecine ilişkin ciddi bir alanyazın olduğunu ortaya koymuştur. Bu dokümanların bir kısmını sürece dahil olan ülkelerin yıllık değerlendirme raporları ile süreci oluşturan temel bildirgeler çerçevesinde kaleme alınan makale ve tez çalışmaları oluşturmaktadır. Türkiye'de bu konuya ilişkin yapılan çalışmaların ise az sayıda ve sınırlı konuda üretildiği gözlenmektedir[2]. Bu çalışmada alanyazın taramasının yanı sıra OECD, UNESCO, TÜİK, SCImago ve Leiden Ranking gibi bazı istatistiki kurumların veritabanlarından yararlanılmıştır. Bu veritabanlarından özellikle Bologna Sürecine dahil olan ülkelerdeki mevcut üniversite sayıları, bu üniversitelerin yıllara göre başarı sıralamaları ve ülkelerin gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) büyüme oranlarına ilişkin çeşitli bilgiler edinilmiştir.

Temelleri Magna Charta Universitatum (1988) ve Sorbonne Ortak Bildirgesi (1998) ile atılan ve günümüze uzanan Avrupa Yükseköğretim Alanı (AYA)'daki reformlar serisi Bologna Süreci (BS) olarak adlandırılmaktadır. Avrupa'da ortak bir yükseköğretim alanı yaratma fikri ilk kez bu bildirge ile ortaya çıkmıştır. BS'nin temel prensibi aslında Avrupa Komisyonu tarafından

1 İstanbul Üniversitesi, SBE, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İSTANBUL e-posta: ataman_si@yahoo.com

2 Tez Merkezi tarama sonucunda Bologna Süreci'ne ilişkin 12 kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlardan 2'si doktora çalışmasıdır.

programlanan Lizbon Stratejisi[3] ile paralel bir yaklaşım sergilemektedir. Bu strateji, AB'nin, 2010 yılına kadar "dünyanın en rekabetçi, dinamik ve bilgi temeline dayanan ekonomisine" dönüşmesini hedeflemektedir. Ancak 2008 yılında ABD'de meydana gelen ve AB'ye de hızla yayılan küresel mali kriz, bu projenin aksamasına neden olmuştur. Dolayısıyla strateji kapsamında belirlenen hedeflerden uzaklaşılmıştır. Bu tablo karşısında, Avrupa Komisyonu, Lizbon Stratejisi'nden yola çıkarak küresel mali sorunları ve borç krizleriyle oluşan yeni konjonktürü (toplu durum) de dikkate alarak, Avrupa 2020 Stratejisi'ni geliştirmiştir. Buna göre, Avrupa Komisyonu, 2020 yılına kadar ekonomik ve sosyal alanlarda altyapı çalışmalarına destek verecektir. Böylece AB, bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı, kaynakları verimli kullanan, çevreci ve daha rekabetçi, aynı zamanda yüksek istihdam sağlayarak sosyal ve bölgesel uyumu destekleyen bir ekonomiye dönüşebilecektir. Üniversiteler bu hedefin odağında yer almaktadır.

Bugün Avrupa işsizlik oranının ciddi boyutlara ulaştığı ve genç nüfusun işsizlikten muzdarip olduğu zor bir dönemle karşı karşıyadır. BS ile dünya çapında eğilimler doğrultusunda yükseköğretim sistemlerinin modernleşmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak sosyo-ekonomik, politik ve kültürel açılardan birbirinden farklı olan BS üyesi ülkelerin ortak kararları benimsemesinde ve uygulamaya almasında çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. İşte tam bu noktada, BS'nin yukarıda sözü edilen durumlara karşı ne çeşit çözümler üretebileceğini sorgulamak ve on yıllık bir süreçten sonra gelinen noktayı değerlendirmek oldukça önemlidir. Bu değerlendirme Avrupa'nın ekonomik anlamda gelişmesi ve kalkınması için son derece önemlidir. Avrupa'nın küresel anlamda rekabetçi olabilmesinin temel şartı küresel bilgi ekonomisinde kabul gören tüm reformların uygulamaya alınmasına bağlıdır. Bunun için belirlenecek olan strateji yüksek öğretim alanını ciddi bir şekilde dikkate almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda BS üzerinde ısrarla düşünülmesi gereken bir süreç olarak karşımızda durmaktadır.

Bu konu Türkiye üniversiteleri açısından ele alındığında ortaya maalesef olumsuz bir tablo çıkmaktadır. Bu husus Amerika'da yükseköğretim sisteminin anlatıldığı ve Türkiye için reform önerilerinin sunulduğu Egemen Üniversite (Gür, 2016) isimli kitapta net bir şekilde ifade edilmektedir. Bu çalışma Türk yükseköğretiminin reforma ihtiyaç duyduğunu dile getirmesi bakımından önemlidir. Kitabın son bölümünde bu konudaki görüş ve önerilere yer verilmektedir. Buna göre Türkiye'de akademik özgürlükler garanti altına alınmalı, özerk ve topluma hesap verebilir bir yükseköğretim yönetim sistemi kurulmalı, liyakatler gözetilmeli ve şeffaflık artırılmalıdır. Bir diğer öneri de üniversitelerin toplumsal ihtiyaçlara cevap üretebilmesi ve nitelikli insan kaynağının geliştirilerek sürdürülebilir bir finansman modeline geçilmesi üzeredir. Bu öneriler yükseköğretim kurumlarının kalitesini yükseltmek ve bu kurumların uluslar arası arenada rekabet edebilirliğini artırmak üzere geliştirilmiştir. Bologna Süreci'nin sunduğu reformlar dizisi de bu önerilerle benzerlik göstermektedir.

Bu çalışma, yukarıdaki paragraflarda sözü edilen stratejiler doğrultusunda yüksek öğretim reformlarının ve modernleşmesinin Avrupa'da son yirmi yıl içinde aldığı yolu incelemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin de dâhil olduğu bu sürecin ulusal seviyede nasıl ele alındığını da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçlardan hareketle çalışmanın birinci bölümünde BS temel bildirgeler ve gelişmeler konusu ele alınacaktır. Çalışmanın devamında dünya genelinde ve Türkiye özelinde bir değerlendirme yapılacaktır.

BOLOGNA SÜRECİ TEMEL BİLDİRGELER VE GELİŞMELER

Avrupa ülkelerini süreci başlatmaya ve yükseköğretimde kapsamlı reformlar yapmaya iten iki önemli neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki AB ülkelerinin ABD karşısında innovasyon (yenileşim) konusunda geri kalması ve ABD ile rekabet edemeyişidir. Diğer önemli neden ise yüksek öğrenim görmek isteyen genç nüfustaki artıştır. Genç nüfusun farklı ülkeleri görme ve

[3] Lizbon Stratejisi, (Lizbon Ajandası) 23 - 24 Mart 2000 tarihlerinde Portekiz'in başkanlığında, Lizbon'da yapılan Avrupa zirvesinde, AB ekonomisini yeniden yapılandırmayı amaçlayan,Avrupa Birliği'nin genel perspektifini belirleyen gelişme planıdır.

farklı kültürleri öğrenme talepleri öğrenci hareketliliğinde de artışa sebep olmuştur. Dünya'da yükseköğrenim gören öğrenci sayısı 1970'te 28,6 milyonken, 2000 yılında bu sayı 100,8 milyona ve 2007 yılında 152,5 milyona ulaşmıştır. İstatistikler yükseköğrenime kayıtlı öğrenci sayısının ciddi oranda arttığını ve 7 yıl içerisinde toplam 52,5 milyon öğrenci talebi gerçekleşeceğini göstermektedir (UNESCO 2009A). Bununla birlikte, 2,5 milyondan fazla öğrencinin kendi ülkeleri dışında eğitimlerine devam ettikleri, 2020 yılında yurtdışında öğrenim gören öğrenci sayısının 7 milyona ulaşılacağı tahmin edilmektedir (UNESCO 2009B).

Bu ve benzer nedenlerden hareketle 29 Avrupa ülkesinin[4] yükseköğretimden sorumlu Bakanları bu sorunların çözümü için bir işbirliğine ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir. Gönüllü olarak başlatılan fikir birliği Bologna Bildirisi'nin 1999 yılında imzalanması ile sonuçlanmıştır. "Beşeri sermayenin, ülkelerin ekonomik büyümesinin ve kalkınmasının anahtarı olarak görülmesi düşüncesi" bu gönüllü işbirliğine motivasyon olmuştur (Durdu, 2011). Bildiri ile 2010 yılına kadar BS'nin temel hedeflerini oluşturan öğrenim ve istihdam amacı güden hareketliliğin kolaylaştırılması, Avrupa yükseköğretimini Avrupa ve Avrupa dışı ülkeler için bir cazibe merkezi haline getirilmesi ve hudutları olmayan, yüksek kalite ve gelişmiş bilgiyi temel alan bir yükseköğretim alanının oluşturulması konularında fikir birliğine varılmıştır. Kısaca BS ile özellikle yükseköğretimde standartlar geliştirilmesi ve Avrupa'da birbiriyle uyumlu bir yükseköğretim alanı oluşturulması hedeflenmiştir. Yükseköğretimde bir takım değişiklikler yapmayı gerektiren bu süreç ile yükseköğretim kurumlarının kendine özgü farklılıkları görünür ve karşılaştırılabilir hale getirilmiştir. Böylece sürecin çıktılarının temel alınması ile yükseköğretimde akademik program etkinliğinin ölçülmesi mümkün hale getirilmiştir (Özkan, 2015). Süreç, ulusal ve uluslar arası alanların kurumsal ve organizasyonel düzeylerinde çok katmanlı bir yönetişim sistemini de ortaya çıkarmıştır (Altan, 2013).

Bologna Bildirisi'nin yayımlanmasından iki yıl sonra, Türkiye'yi de içeren üç yeni ülkenin[5] katılımı ile, 32 Avrupa ülkesinin yükseköğretimden sorumlu Bakanları, 2001 yılında Prag'da, BS'yi izlemek ve gelecek yıllar için öncelikler belirlemek üzere toplanmıştır. Prag'da BS'ye yaşam boyu öğrenimin teşvik edilmesi, öğrencilerin ve yükseköğretim kurumlarının sürece aktif katılımının sağlanması ve AYA'nın cazip hale getirilmesi hedefleri eklenmiştir. 2003 yılında[6] Berlin'de toplanan 33 Avrupa ülkesinin Yükseköğretim Bakanları, BS'ye, "Avrupa Araştırma Alanı (AAA) ile AYA arasında bir görevdeşlik kurmak ve Doktora çalışmaları" konulu bir diğer hedefi eklemişlerdir. Toplantıda ayrıca, üye ülkelerde sürece hız kazandırmak ve durum tespiti yapmak amacıyla, 2005 Bergen Konferansı'ndan önce gerçekleştirilmek üzere, Yükseköğretimde (Lisans ve Yüksek Lisans olmak üzere) iki aşamalı derece yapısı, Yükseköğretim diploma ve/veya dereceleri ve öğrenim sürelerinin tanınması ve Kalite Güvencesi başlıkları ile öncelik alanları belirlenmiştir (Berlin 2003).

2005 yılında[7] Norveç'in Bergen şehrinde dördüncüsü gerçekleşen Avrupa Eğitim Bakanları Konferansı'nda, 2005–2007 yılları arasında AYA ile AAA arasında bir görevdaşlık yaratılması, BS'nin sosyal boyutunun güçlendirilmesi, öğrenci ve öğretim görevlilerinin hareketliliği ile AYA'nın cazip hale getirilmesi ve Avrupa dışındaki ülkelerle işbirliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi konularında öncelik alanları belirlenmiştir. Toplantıda, ayrıca 2007 yılına kadar, Avrupa Kalite Güvencesi Birliği *(ENQA)* tarafından geliştirilen ve AYA'da yer alan yükseköğretim kurumlarına yönelik "Kalite Güvencesi Standartları ve Uygulama Prensipleri"nin üye ülkelerdeki uygulamaları; Ulusal Yeterlikler Çerçeveleri uygulamaları; Doktora programları da dâhil olmak

[4]Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere ve İrlanda.

[5] Türkiye, Hırvatistan ve Kıbrıs Rum Kesimi

[6] Berlin'deki Konferansta Bologna Süreci'ne 7 ülke (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Vatikan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Sırbistan-Karadağ, Makedonya ve Andora) daha katılmış ve toplam ülke sayısı 40'a erişmiştir.

[7] Bergen Bakanlar Konferansında Sürece 5 ülke (Emenistan Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna) daha katılmış ve toplam ülke sayısı 45'e ulaşmıştır.

üzere ortak yükseköğretim programları; Yükseköğretimde esnek öğrenim yolları yaratılması başlıklarında bir değerlendirme raporu hazırlanmasına karar verilmiştir (Bergen 2005).

2007 yılında[8] Londra'da beşincisi gerçekleştirilen Bakanlar Konferansı'nda süreçte kaydedilen gelişmeler değerlendirilmiş, hareketlilik, sosyal boyut, veri toplama ve istihdam konuları öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. (Londra 2007) 2009 yılında, 46 BS üye ülkeleri yükseköğretimden sorumlu Bakanları, süreçteki gelişmeleri değerlendirmek ve gelecek on yılda AYA için öncelikleri belirlemek amacıyla Belçika'nın Leuven kentinde bir araya gelmişlerdir. Bu öncelik alanları sürecin sosyal boyutu yani eşit erişim, istihdam edilebilirlik, yaşam boyu öğrenme, öğrenci-merkezli öğrenme ve yükseköğretim kurumunun öğretme görevi, eğitim ve araştırmada yenilik, uluslararası açıklık, hareketlilik, veri toplama, çok boyutlu şeffaflık araçları ve yükseköğretimin finansmanını kapsamaktadır (Leuven 2009).

2010 yılında[9], BS'ye katılan ülkelerdeki yükseköğretimden sorumlu bakanlar, 1999 Bologna Bildirgesinde öngörüldüğü üzere, AYA'nın oluşturulması amacıyla, Budapeşte'de ve Viyana'da bir araya gelerek Leuven'de vurgulanan hedeflerin uygulama kararlılığını 2020'ye kadar göstereceklerini beyan etmişlerdir. Bakanlar bir sonraki konferansın Romanya'nın Bükreş kentinde Nisan 2012'de gerçekleştirilmesine karar vermişlerdir. Bildirgede Bologna İzleme Grubu'ndan ortaklaşa kararlaştırılan Bologna prensiplerini uygulama konusunda yaşanan sıkıntılara önlem olacak çalışmalar yapması ve Bükreş'te yapılacak olan konferansta bakanlara sunması istenmiştir (Budapeşte ve Viyana 2010).

2012 yılında yükseköğretimden sorumlu bakanlar AYA'nın mevcut durumunu değerlendirmek ve gelecekteki öncelikleri belirlemek üzere Romanya'nın Bükreş kentinde bir araya gelmişlerdir. Toplantıda; gelecek için yükseköğretime yatırım yapılması, herkes için kaliteli yüksek öğretim sağlanması, Avrupa ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere istihdam edebilirliğin güçlendirilmesi, daha iyi öğrenme için hareketliliğin güçlendirilmesi, siyasi hedeflere destek olmak üzere veri toplanma ve şeffaflık konularının iyileştirilmesi hususları üzerinde durulmuş ve bu hususlar öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Bakanlar bir sonraki konferansın 2015'te Ermenistan'da yapılmasına karar vermişlerdir (Bükreş 2012).

Bu doğrultuda Erivan'da AYA-BS Bakanlar Konferansı ve 4. Bologna Politika Forumu gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantılar sonucunda "2015 Uygulama Raporu" yayınlanmıştır. İlgili rapor Avrupa Komisyonu Eğitim ve Kültür Genel Müdürlüğüne bağlı Eurydice ile birlikte Eurostat, Eurostudent ve Bologna İzleme Grubunun katkılarıyla hazırlanmıştır. Raporda 47 ülke ile birlikte Türkiye'nin de dâhil olduğu AYA için yükseköğretim reformlarına dair kapsamlı nitel ve nicel veriler bulunmaktadır.[10]

Raporda AYA'da yaklaşık 37,2 milyon öğrencinin yükseköğretime kayıtlı olduğu ifade edilmektedir. Öğrenci popülasyonu açısından bakıldığında 4,3 milyon yükseköğretim öğrencisi ile Türkiye Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Yükseköğretime kayıtlı olan 10 öğrenciden sadece 7'sinin yükseköğretim programını tamamladığı, AYA üyesi ülkelerin yaklaşık yarısında yükseköğretim programını tamamlama oranının % 30-50 gibi düşük oranlarda seyrettiği görülmektedir. Türkiye ise yükseköğretim programı tamamlanmada % 88 ile birinci sırada yer almaktadır. Türkiye, 2005/2006 - 2011/2012 dönemi içinde yükseköğretimdeki öğrenci sayında % 86'lık artış ile Karadağ'dan sonra en çok artış gösterdiği ülke olmuştur. Raporda, Bologna sürecinde derece sistemleri, ulusal yeterlilik çerçevesi, kredilerin tanınması ve kalite güvencesi çalışmalarında AYA ülkelerinin önemli ilerlemeler kaydedildiği belirtilmekle birlikte, daha kat edilecek mesafe de bulunduğu ortaya konulmaktadır. Türkiye yükseköğretim sistemi diğer

[8] Karadağ'ın 2006'da bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 2007 yılında gerçekleştirilen Londra Bakanlar Konferansında alınan karar ile Karadağ'ın sürece dahil olmasıyla üye ülke sayısı 46'ya yükselmiştir.

[9] Budapeşte-Viyana Bakanlar Toplantısı'nda Kazakistan'ın da sürece dahil olmasıyla bugün Bologna Süreci, 47 ülkenin üye olduğu geniş bir alana yayılmıştır.

[10] Detaylı bilgi için bknz. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/182EN.pdf Erişim: 12/07/2015

ülkelerle bu alanlarda kıyaslandığında pek çok ülkeden oldukça ileri aşamada görülmektedir (AYA, 2015).

AYA bugün gelinen nokta itibariyle daha şeffaf, tanınır ve hareketli bir pozisyondadır.[11] Avrupa öğretim kurumlarının uluslararası aktifliği, dünyanın geri kalan bölgeleri ile diyalog ve işbirliği içinde olmaları ve iş dünyasına katılımları bunun en önemli göstergesidir. Ancak yapısal reformların uygulanmasından kaynaklanan farklılıklar ile uygulama araçlarının bazen yanlış bir şekilde ya da bürokratik ve yüzeysel olarak kullanılması nedenleriyle süreç akışında sorunlar yaşanmaktadır.

DÜNYA GENELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Webometrics Temmuz 2016 verilerine göre dünyanın dört bir yanından toplam 26,355 kayıtlı üniversite bulunmaktadır[12]. Liste başında sayısı 4,000'i aşan üniversiteleri ile Hindistan yer almaktadır. Listedeki ülkelerden bazılarına örnek olarak ABD (3,000), Çin (2,300), Brezilya (1,500), Japonya (1000), Güney Kore (350) ve Singapur (50) ülkeleri verilebilir. Avrupa da yaklaşık 6,000 üniversite bulunmaktadır. AB üyesi ülkelerdeki toplam üniversite sayısı ise 3,300 civarındadır. Türkiye'de 2015 yılı itibariyle 114'ü devlet ve 76'sı vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 190 üniversite bulunmaktadır[13]. Türkiye'deki toplam üniversite sayısına bir referans olması üzere Birleşik Krallık (280), Almanya (450), Fransa (570), Kanada (360), İtalya (235), İspanya (250), Rusya Federasyonu (1350), Hollanda (130), İsviçre (100), İsveç (45) ve Polonya'da (420) üniversite bulunmaktadır.

Bilim, teknoloji ve sanayide iddiası olan ülkeler genellikle, GSYİH'lerinin %3'ünü ArGe çalışmalarına ayırmaktadırlar (OECD 2011). Türkiye için bu oran, 2003 yılı için %1 olarak öngörülmüştür ancak bu hedef gerçekleştirilememiştir. 2009, 2010 ve 2011 yılları için gerçekleşen ArGe rakamları da %0,85-%0,84 ve %0,86 bandına oturmaktadır (TÜBİTAK 2011). Son yıllarda ArGe harcamaları konusunda başı Çin Halk Cumhuriyeti çekmektedir. Hemen arkadan gelen Hindistan ve Brezilya'nın son dönem yenilişim atağı bu rakamlarla izah edilebilmektedir. Bu ülkeler, teknolojide hedeflerine ABD ve Japonya'yı almışlardır. Tablo 1'de ülkelerin GSYİH'den araştırmaya ayırdıkları yüzdelik pay görülmektedir.

Tablo 1: GSYİH Büyüme Oranı (bir önceki yıla kıyasla, yüzde olarak)

	2005	2010
AB-27	2,2	2,1
ABD	3,4	2,5
Brezilya	3,2	7,4
Çin	11,3	10,4
Hindistan	9,3	8,8
Japonya	1,3	4,7
Rusya	6,3	4

Kaynak: *Eurostat*

Bilindiği üzere ABD, 1990'lı yılların ortasında teknolojik evrim sürecine geçerek "yeni ekonomi"nin temellerini atması sonucunda, iş gücü verimliliğinde Avrupa Birliği'ne göre daha yüksek oranlar kaydetmeyi başarmıştır. Nitekim 2001 yılının verilerine bakıldığında, iş gücü verimliliği yıllık artış oranı Avro Alanı'nda yüzde 1,2 ile sınırlıyken, bu oran ABD'de yüzde 2,3 olmuştur. Ayrıca, 2000 yılında yapılan bazı tespitler sonucunda, Avrupa Birliği'nin özellikle ABD ve Japonya'ya karşı araştırma alanında yapısal olarak zayıf kaldığı gözlemlenmiştir. Birliğin, 2000 yılında GSYİH'den araştırmaya ayırdığı pay yüzde 1,86 iken, bu oran ABD'de yüzde 2,69; Japonya'da yüzde 3,04 olarak gerçekleşmiştir. Bu tespitlerin yanı sıra yüksek teknoloji ürünlerinde ticaret dengesinin Avrupa'da uzun süredir açık verdiği de dikkat çekmiştir (İKV, 2014:19-20).

[11] Sürecin başlatılmasından 16 yıl sonra Beyaz Rusya'nın da bu sürece katılımı ile AYA üyesi ülke sayısı 48'e çıkmıştır.
[12] Detaylı bilgi için bknz: http://www.webometrics.info/en/node/54 Erişim: 27/01/217
[13] Bu sayı 2012 yılında 103'ü devlet ve 65'i vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 168'dir.

Bu noktada BS'nin rekabette ABD üniversitelerini yakalamak üzere başlatıldığı ve sürecin halen ABD üniversitelerini takipte olduğunun vurgusunun yapılması yerinde olacaktır. Zira 2011/2012 dünya üniversiteleri bilimsel başarı sıralamasına bakıldığında ABD adresli ilk on üniversitenin liste başında yer aldığını görmekteyiz. Beş yüz üniversitenin yer aldığı bu listede, ilk 100 içinde ABD'den 64; Birleşik Krallık'tan 11; Hollanda'dan 7; İsviçre'den 6; Almanya'dan 3; İsrail, Danimarka, Hong Kong, İrlanda, Güney Kore, Singapur, Kanada, İsveç ve Çin'den birer üniversitenin yer aldığı görülmektedir.[14] Adı geçen listede Türkiye'den altı üniversite yer almaktadır. Bunlardan ODTÜ, Ege Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi sıralamada 381, 472, 490, 492, 496, 497. sıra ile listede yer almaktadır. Genel toplam içinden sadece 6 üniversitemiz ki bunlarda tıp, farmokoloji, toksikoloji gibi spesifik alanlarda gösterdikleri performans ile başarı listesi içinde yerlerini alabilmişlerdir.

Scopus veri tabanına dayalı SCImago Journal Rank'in, 1996-2015 yıllarındaki toplu sonuçlarını kapsayan değerlendirme tablosuna baktığımızda yine ABD üniversiteleri liste başında karşımıza çıkmaktadır. Yayın sayısı ve uluslararası alanda yarattıkları etki nazarında yapılan bu değerlendirme tablosunda ABD'yi Çin, Birleşik Krallık, Japonya, Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, İspanya, Hindistan, Avustralya, Rusya Federasyonu, Hollanda, Güney Kore, Brezilya, İsviçre, Tayvan, İsveç ve Polonya ülkeleri takip etmektedir. Türkiye bu sıralamada Polonya'nın ardında 20. sıra ile listede yerini almaktadır.[15]

Burada anlatılanlardan hareketle bilgi çağının gereklerini yerine getiremeyen ülkelerin zaman içerisinde listenin gerisinde kalarak ligden düşeceği öngörüsü yapılabilir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin bir birlik şeklinde hareket ederek ekonomilerini bilgiye ve yenilikçiliğe açık hale getirmeye çalışmalarını doğru okumak gerekmektedir. Bu noktada Avrupa Komisyonu'nun tasarladığı Avrupa 2020 stratejisini hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Zira bu strateji ile Avrupa Komisyonu, AB'yi bilgiye ve yenilikçiliğe dayalı bir ekonomiye dönüştürerek kaynakları daha verimli kullanan, daha çevreci ve daha rekabetçi bir ekonominin temellerini atmayı ve Birliği sosyal ve bölgesel uyumu sağlamış yüksek istihdamlı bir ekonomiye dönüştürmeyi hedeflemektedir. Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında Avrupa Birliği için belirlenen bu hedefler, Üye Devletler arasındaki farklı şartlar ve konumlar dikkate alınarak, farklı ulusal hedeflere dönüştürülmüştür. Bu hedeflere ulaşmak için Avrupa Komisyonu tarafından yedi girişimden oluşan üç ayaklı büyüme stratejisi belirlenmiştir. Şekil1'de bu strateji ve girişimler özetlenmektedir (İKV, 2014:33).

Şekil 1: *Avrupa 2020 Stratejisi'nin Yedi Girişimi*

Avrupa Komisyonu'nun tasarladığı Avrupa 2020 Stratejisi'nin başarısını değerlendirmek için 2020 yılına kadar ulaşılması gereken hedefler içinde "Araştırma ve geliştirme alanında, Avrupa

[14] Ayrıntılı bilgi için bknz. http://www.leidenranking.com/
[15] Sıralama H Endeksine göre yapılmıştır. Detaylı bilgi için bknz. SCImago Journal Web Sayfası (Çevrimiçi) http://www.scimagojr.com/ Temmuz 2015

Birliği'nin GSYİH'sinin yüzde 3'nün Ar-Ge için ayrılması" hedefi dikkat çekmektedir. Ülkeler bazında bir inceleme yapıldığında da Birlik üyesi devletlerin bu konuda tedbirli davrandıkları gözlenmektedir.

TÜRKİYE ÖZELİNDE GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye, BS'ye 2001 yılında katılmıştır. Türkiye'nin bu sürece katılımında şüphesiz uluslararası rekabette çıtanın yükseltilebilmesi ve Cumhuriyetin 100. yıl hedeflerine doğrudan katkı sağlanabilmesi amaçlanmıştır. Ancak Türk üniversitelerinin mevcut durumu bu kurumların vizyon, misyon, kalite ve işleyiş hususlarında hedeflenenden çok farklı bir konumda bulunduğuna işaret etmektedir. "Türk yükseköğretiminde öğretim elemanlarının Bologna süreci kapsamındaki uygulamalara ilişkin görüşleri" başlığı altında kaleme alınan doktora çalışması sürecin yeterince anlaşılamadığını ve sürece ilişkin etkin çalışmalar ile uygulamaların yeterince gerçekleştirilemediğini ortaya koymaktadır (Dalgıç, 2008). İlgili tez çalışması sonrasındaki sürece ilişkin yeni bir çalışma yapılmamış olması ilginçtir. Bu durum, meselenin üzerinde çok da durulmadığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Türkiye'de BS'ne ilişkin ulusal ve kurumsal düzeyde 2010 yılına kadar alınan mesafe, uygulamaların pozitif ve negatif sonuçları ile sürecin sunduğu fırsatlar ve tehditler "Bologna süreci ve yükseköğretim kurumlarındaki yansımaları" konusunda yapılan yüksek lisans tezinde incelenmiştir. (Akman, 2010). Ancak Yükseköğretim sistemlerinin yeniden yapılandırılması için önemli bir fırsat sunan BS'nin hedeflerine ulaşması ve tüm ülkelerde uyumlu bir şekilde uygulanması hususunda kesin konuşmak mümkün görünmemektedir. Zira sürecin başarısı paydaşların işbirliği, yeterli zaman ve finansal destek gibi unsurlara bağlı olarak değişebilmektedir. Yine de BS'nin, mevcut işleyiş dikkate alındığında, ilgili sürecin yükseköğretim sistemleri için bir fırsat unsuru olduğu akademik çevrelerce kabul edilmektedir (Kıyıcı, 2012).

Türkiye'de 2015 yılı itibariyle toplam 190 üniversite bulunmaktadır. Son yıllarda meydana gelen üniversite sayısındaki bu artış çeşitli yorumları da beraberinde getirmektedir. Bu yorumlar üniversitenin anlamı, toplumdaki yeri ve vizyonu üzerinedir.[16] Lakin BS'nin üniversite sayısına ilişkin bir kısıtlaması bulunmamaktadır. BS'nin temel amacı üniversitenin kurum olarak ekonomik ve sektörel rekabet edebilirliğini artırmaktır. BS, veriye dayalı politikalar oluşturulmasını ve stratejiler geliştirilmesini teşvik etmektedir. Ancak Türkiye özelinde ulusal ölçekte hem bu çıktıların hem de bunların biçimlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesinde sorunlar bulunmaktadır. Bu bağlamda BS'nin geliştirdiği standartların Türk yükseköğretiminde uygulanmaya alınması akademisyenler tarafından olumlu olarak görülmektedir (Yöntem, 2015).

Türk yükseköğretiminde çözüm bekleyen sorunlardan bir tanesi de üniversite sınavındaki ortalama başarı sıralamasında son yıllarda gözlenen düşüştür. Bu saptama Tablo'2 üzerinden de yapılabilmektedir. Tabloya göre 2010 – 2015 yılları arasında yapılan ortalama netlerde sayısal olarak ciddi bir düşüş görülmektedir. Bu tespit temel bilimler noktasında öğrenci profilinde de bir düşüşe işaret etmektedir. Bu yorumdan hareketle Hacettepe, Boğaziçi, ODTÜ ve Bilkent gibi Türkiye'nin en iyileri arasındaki üniversitelere yerleşen öğrencilerin, üniversite sınavındaki başarı sıralamasının istikrarlı bir biçimde gerilediği varsayımı yapılabilir[17]. PISA ve TIMSS gibi uluslararası ölçekli başarı değerlendirmesi çalışmalarından elde edilen veriler de bu olumsuz tabloya işaret etmektedir. OECD'nin "2016 Tek Bakışta Eğitim" adlı yıllık raporunda, Türkiye'nin, 38 OECD üyesi ülke arasında 35. sırada yer aldığı belirtilmektedir (BBC Türkçe, 2016). Bu çerçevede BS'nin tek başına Türk üniversiteleri üzerinde olumlu bir etki yaratmasını beklemek akıl dışı kabul edilmelidir. Zira Bu kapsamda Türk üniversitelerinin ülke vizyonu çerçevesinde hem niteliğinin sorgulanması hem de üniversiteye yerleşen öğrencilerin mevcut bilgilerinin işaret ettiği durumun üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

[16] 15 Temmuz 2015 tarihli darbe girişiminin ardından Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 15 vakıf üniversitesi kapatılmıştır.

[17] Burada temel bilimler için Türkçe, tarih, matematik fizik ve kimya bölümleri işaret edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bknz. ÖSYM Web Sayfası http://www.osym.gov.tr/belge/1-4128/ogrenci-secme-ve-yerlestirme-sistemi-osys.html 2008 - 2011 Dönemi ÖSYM Yerleştirme Kılavuzları

Tablo 2. YGS 2010-2015 Yılları Arası 4 Temel Branşa Dair Net Sayıları

Yıllar	Türkçe Ortalama Netler	Matematik Ortalama Netler	Sosyal Bilimler Ortalama Netler	Fen Bilimleri Ortalama Netler
2010	21,5	11,4	12,4	4,6
2011	21,9	7,5	11,6	4,1
2012	18	6,92	11,63	3,56
2013	16,8	7,5	12,1	3,5
2014	18,7	6,1	11,2	3,5
2015	15,8	5,2	10,7	3,9

Kaynak: ÖSYM 2010 - 2015

Nitekim TÜBİTAK tarafından hazırlanan Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları:2003-2023 Strateji Belgesi'nin işaret ettiği vizyon bugün ciddi şekilde eleştirilmektedir. Zira, bilim teknoloji ve ArGe konusunda 2003 yılından beri alınan yol hedefleri yakalamak için yetersiz görülmektedir. Bu belgede Türkiye'nin bilim ve teknolojide yol arayışlarının yaklaşık kırk yıllık bir geçmişi bulunduğunun altı çizilmektedir. Bu vurgunun devamında şu cümleler ifade edilmektedir:

"Bugüne kadar ortaya konulan bilim ve teknoloji politika belgelerine bakıldığında, biraz gecikmeli de olsa, dünyadaki gelişmeler doğrultusunda tutarlı bir çizginin izlendiği görülmektedir. Ancak, Türkiye'nin bilim ve teknolojideki yerine ve buna dayalı olarak dünya ölçeğinde rekabet gücüne bakıldığında, bu politika belgelerinde ortaya konulan hedeflerin gerçekleştirildiğini söylemek mümkün değildir. Türkiye, daha önceki dönemlerde de yol ayrımına gelmiş, doğru yolu seçmeye niyetlenmiş, ancak bunu gerçekleştirememiştir." (TÜBİTAK 2004)

TÜBİTAK tarafından yapılan bu vurguya rağmen TBMM tarafından hükme bağlanan 2007-2013 Dokuzuncu Kalkınma Planı ve T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan 2011-2014 Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi'nde de yine benzer bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşıma göre hedef "*bilim, teknoloji ve yenilikte yetkinleşmiş, üreten, net katma değerini kendi beyin gücüne dayanarak artırabilen bir Türkiye*" olarak belirlenmiştir (TBMM, 2006). Bu iyi niyetli hedefe ulaşılabilmesi için her şeyden önce bilgi toplumu olunması yani bilginin üretilmesi gerekliliğinin burada altını çizmeliyiz. Hâlbuki istatistikî veriler henüz bu hedefe ulaşılması için yeterli donanıma sahip olmadığımızı maalesef ortaya koymaktadır. Dış ticaret rakamları incelendiğinde de, Türkiye'nin üretmeyen (tüketen), bir başka deyişle daha az arz eden ve daha çok talep eden bir yapıya doğru gittiğini göstermektedir (TÜİK 2011).

Türkiye'de lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde yükseköğretimde okuyan öğrencilerin tamamı BS kapsamındadır. Bu bağlamda toplam öğrenci sayısı açısından Türkiye, AYA ülkeleri arasında Rusya'dan sonra en yüksek 2. ülke konumundadır.[18] Öğrenci sayısındaki artış göz önünde tutulduğunda Türkiye sıralamada listenin başında yer almaktadır. Bu durumda Türkiye'de öğrenci kapasitesi göz önünde tutularak sisteme entegrasyonda bir iyileştirme çalışması yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda AYA 2015 Türkiye Raporu verilerini ve tavsiyelerini dikkate almak önem teşkil etmektedir. Bu rapor Türkiye'nin geriye dönük son üç yılda önemli yol aldığına işaret etmektedir (YÖK, 2015). Ancak halen geliştirmesi ve iyileştirilmesi gereken alanlar bulunduğuna da dikkat çekmektedir.

Rapor, Türkiye yükseköğretim sisteminde zayıf olunan ve en fazla iyileştirilmesi gereken alanları, Kalite Güvencesi ve Dış Kalite Güvencesi süreçleri olarak belirlemektedir. Dış kalite güvencesi süreçleri maalesef tüm kurumlarda uygulanmamaktadır. Bununla birlikte kalite güvencesi süreçlerinde öğrenciler ve iş dünyası yer alamamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, Avrupa Kalite Güvencesi ajansına kayıtlı bir kalite ajansı bulunmadığına işaret edilmektedir. Buna rağmen

[18] Sadece Rusya toplam AYA'nın %25inden daha fazlasına sahipken yükseköğretimdeki en yüksek öğrenci sayısı beş ülkededir (Rusya, Türkiye, Ukrayna, Almanya ve Birleşik Krallık). Bu beş ülke, AYA'nın %50'den fazlasını temsil etmektedir.

Türkiye'nin yükseköğretim sisteminde bilgi, beceri ve yetkinlikler odaklı Yeterlilikler Çerçevesinin uygulanması sürecinde önemli gelişmeler elde etmiş olması önemlidir. Sürecin son aşaması olan ulusal yeterlilikler çerçevesinin AYA yeterlilikler çerçevesi ile ilişkilendirilmesi henüz tamamlanmamış olsa da yükseköğretim kurumlarındaki programların büyük çoğunluğu yeterlilikler çerçevesi ile ilişkilendirilmiştir.

Bu çalışmaların bir sonucu olarak ulusal programlarda bir standartlaşma endişesi dile getirilmektedir. Bu endişe AYA üyesi diğer ülkelerde de mevcuttur. Hâlbuki yükseköğretim alanında birçok değişikliğin başlangıcı BS ile mümkün olmuştur. Özellikle Türkiye açısından sürecin sağladığı olumlu sonuçlar önemlidir. 2014 AB İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin yükseköğretim alanında iyi düzeyde ilerleme kaydettiği belirtilmektedir. Ancak bu değerlendirme ülke vizyonu ve uluslararası rekabet açılarından yetersiz kalmaktadır.

Bu bağlamda, geçtiğimiz üç yıl zarfında Türkiye'de ArGe harcamalarının GSYİH'ye oranında bir artış söz konusu olmuştur. 2012, 2013 ve 2014 yılları için ArGe rakamları %0,92 -%0,95 ve % 1,01 bandına oturmuştur. Böylece 2003 yılı için öngörülen %1 lik hedef 2014 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Bir diğer anlamlı gelişme Türk üniversitelerinin bilimsel başarı sıralama sonuçlarına yansımıştır. Buna göre geçtiğimiz üç yıl içinde sıralamaya Türkiye'den 6 üniversite daha dâhil olmuştur.[19] Böylece listedeki toplam Türk üniversiteleri sayısı 12'ye yükselmiştir. Bu üniversiteler alfabetik sıra ile Ankara, Atatürk, Dokuz Eylül, Ege, Erciyes, Gazi, Hacettepe, İstanbul Teknik, İstanbul, Karadeniz Teknik, ODTÜ ve Selçuk üniversiteleridir. Bu üniversiteler sıralamada 612, 761, 715, 482, 686, 554, 452, 575, 353, 806, 501 ve 710. sıra ile listede yerlerini almışlardır. Ancak dünya sıralaması ilk 500'lük liste içinde sadece İstanbul, Hacettepe ve Ege üniversiteleri yer alabilmiştir.[20] Listenin en başındaki isimler arasında yine ABD üniversiteleri bulunmaktadır.

BS'nin ABD üniversiteleri ile rekabeti geliştirmek amacıyla tasarlandığını göz önünde bulundurulduğunda Türk üniversitelerinin vizyonunu yenilemesi kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye'nin beşeri sermayesini geliştirebilmesi ve daha etkin kullanabilmesi için kurumların verimli ve üretken çalışması, inovasyonlara açık olması gerekmektedir. Özellikle iş dünyasının üniversitelerle işbirliği içinde olması elzemdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin yükseköğretim alanındaki çalışmaları ve bu çalışmaların genel çerçevesini belirleyen Bologna Süreci incelenmiştir. İncelemeler nitel bir araştırma çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmanın sınırlarını belirleyebilmek maksadıyla BS'ye ilişkin eleştiriler konusuna girilmemiştir. Ancak sürece ilişkin ciddi eleştiriler ve bürokrasiden kaynaklanan ciddi sıkıntılar olduğuna dikkat çekilmiştir. BS, kısaca Avrupa'da akademik konularda standartlar geliştirmek ve ayrılıkları en aza indirgeyerek eğitim sistemlerini bağdaştırmak ve birbiriyle tam uyumlu bir yükseköğrenim alanı yaratmak amacıyla oluşturulmuş bir programdır. Türkiye, bu sürece 2001 yılında katılmıştır.

Sürecin temel dokümanlarını 1999'dan bu yana her iki yılda bir düzenlenen bildirgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerde BS'nin uluslararası bir işbirliği olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu işbirliği farklı üye ülkeleri bir araya getiren ve karşılıklı güvenle devam eden gönüllü bir formata sahiptir.[21] Bu süreçte var olan sistemlerin ortak bir paydada buluşturulması öngörülmüştür. Böylece kurumlar arası hareketlilik, müfredatların geliştirilmesi, derecelerin tanınması, stratejik planlama ve tanınmayı sağlamak için ortak öğretim süreleri oluşturulması gibi bir dizi yenilik söz konusu olmuştur. Bu bağlamda dünyaya açık, diğer bölgelerle rekabet halinde ve işbirliği yapılan

[19] Ayrıntılı bilgi için bknz. http://www.leidenranking.com/
[20] 2011/2012 dönemi verileri dikkate alındığında bu veri üniversite sıralamasında bir gerileme olduğuna işaret etmektedir.
[21] Bologna Süreci'nin tek yasal belgesi 1997 Avrupa Konseyi / UNESCO Lizbon Tanıma Sözleşmesidir.

bir Avrupa alanının yaratılmasına yönelik ilkeler hayata geçirilmiştir.[22] Bu süreç, "daha önce yapıldığı gibi yeni bir sistemin uyarlaması değil, var olan sistemlerin ortak bir paydada oluşturulmasından ibaret olan bir yenilenme hareketidir". Bu yenilikler, "var olan sistem veya sistemlerin köklü dönüştürülmesi ile değil, karşılıklı öğrenme içinde gözden geçirilmesi ve birbirine yaklaştırılması" ile hayata geçirilmektedir (Önderoğlu 2012). Bu şekilde, bir ülkeden ya da yükseköğretim sisteminden bir diğerine geçişin kolaylaşması ve böylece öğrenciler ve öğretim görevlilerin hareketliliği, bilginin paylaşımı ve istihdam artışı planlanmaktadır.

Bildirgelerde detaylı şekilde vurgulanan ve yukarıdaki paragrafta kısaca özetlenmeye çalışılan BS esas itibariyle üç ana hedefe işaret etmektedir. Bu hedefler sırasıyla uluslar arası rekabet, hareketlilik ve istihdam edilebilirlik üzerinedir. Bu bağlamda Avrupa'da edinilmiş diplomaların uluslararası alanda geçerliliği ve Avrupa'ya kıta dışından öğrencilerin çekilmesi esas odaktır. Dolayısıyla BS aslında Avrupa 2020 stratejisi kapsamında planlanan akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme tedbirleriyle doğru orantılıdır. Bir diğer ifadeyle üniversiteler tüm bu tedbirlerin merkezinde yer almaktadır.

Avrupa boyutunda ele alınan ve yükseköğretimde belli ölçülerde standartlaşma oluşturan sürecin global eğilimler doğrultusunda ortaya çıkan talepleri tümüyle karşılayabilmesi ve yükseköğretim kurumlarında oluşan problemleri tam manasıyla giderebilmesi elbette kolay bir iş değildir. Zira sosyo-ekonomik, politik ve kültürel açılardan farklı olan ülkelerin yükseköğretim kurumlarının görevdeşlik yaratabilmeleri yönünde adımlar atılmakta ve bu konuda atılan adımların yarattığı bürokrasiden ötürü üniversiteler sorun yaşamaktadır. Ayrıca üniversitelere ayrılan bütçe ve üniversitelerin özerklikleri konularında da ülkeler arasında farklılık bulunmaktadır. Bu bağlamda süreç içinde meydana gelen sancılar sürecin doğal bir parçası olarak görülmektedir. Eski sosyalist ülkelerin de sürece dâhil olması ile bu sorunların boyutunun daha da arttığı kabul edilmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında BS'nin Türk üniversitelerinde salt bürokratik bir konu olarak ele alındığı ve konunun niteliğinden ziyade niceliğine önem verildiği görülmektedir. Scopus veri tabanına dayalı SCImago Journal Rank değerlendirme tablosunda Türkiye'nin üzerinde yer alan Avrupa ülkelerinin BS'ye dahil olduğu görülmektedir.[23] Nüfusları Türkiye'ye kıyasla daha az olan Avrupa ülkelerinin Türkiye'den daha fazla ve etkin bilimsel yayın yaptığı gerçeği nitelik açısından önemlidir. Dolayısıyla Bologna kapsamında faaliyette bulunmanın ülkelerin aleyhinde bir durum yarattığını öne sürmek anlamlı değildir.[24] Ancak Türkiye'deki eğitimin gerçekliği göz önüne alındığında bu tür stratejik belgelerin uygulanabilirliği tartışma konusu olmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen veriler Türkiye'deki eğitim sisteminde ilk ve ortaöğretim kademelerinden üniversite seviyelerine kadar eğitimde maalesef bir gerileme olduğunu göstermektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse bu problemin çözümü için BS'ye sığınmak gerçekçi görünmemektedir. BS'yi gerçekleştirebilme ülküsü ancak üniversite çevresini tüm boyutları ile analiz edebilecek bir irade ile mümkündür. Zira Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve insani gerçekliğinden uzak kabul edilebilecek stratejilerin uygulamaya alınmasının katkıdan çok hantallığa neden olacağı aşikârdır. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi gerçeklerinin farkında olarak akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme stratejileri doğrultusunda bilginin paylaşılması ve yenilişimin yaratılması hususunda tedbirler alması zorunludur. Bu bağlamda BS'den bir rehber olarak yararlanılması mümkün olabilir.

[22] Monako ve San Marino bu sürece katılmayan Avrupa Konseyi üyeleridir. Avrupa Birliği üyelerinin tümü sürece dâhildir. Günümüz itibariyle Bologna Süreci, 48 ülkenin üye olduğu geniş bir alana yayılmıştır.

[23] Bu ülkeler sırasıyla Almanya, Avusturya, Belçika, İngiltere, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Macaristan, Polonya, Portekiz, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Yunanistan'dır.

[24] Bu konudaki iddialar için bknz. Nevzat Evrim Önal; Bologna Süreci Sorgulanıyor, (AB'nin Akademik Tahakkümünün Sosyalist Tahlil, Eleştiri ve Reddiyesi) Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2011.

Sonuç olarak gerek Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında alınan önlemlerin gerek Bologna Süreci'ne yönelik faaliyetlerin ve bu alandaki gelişmelerin takip edilmesi Türkiye'nin lehinedir. Bu çalışmaların doğru planlanması ve uygulanması Türkiye'nin 2023 vizyonu çerçevesinde belirlediği hedeflere ulaşmasına katkı sağlayabilir. Ancak bu katkının ülke gerçekleri göz önünde bulundurularak araştırılması ve uygulanması zaruridir. Aksi halde boş yere zaman ve enerji harcanmış olacaktır. Türkiye'nin eğitimde bir sıçrama yapabilmesi, süslenmiş ve idealize edilmiş belgelerden uzaklaşarak, erişilebilir hedeflere bağlı bulunmaktadır. Bu hedef, Magna Charta Universitatum'un önsözünde "*insanlığın geleceğinin büyük bir ölçüde gerçek anlamdaki üniversiteler nezdinde kültür, bilgi ve araştırma merkezlerinde yapılan çalışma sonuçlarının oluşturacağı kültürel, bilimsel ve teknik gelişmeye bağlı olacağı*" ifadesiyle belirtilmektedir.

KAYNAKLAR

Akman, T. (2010). *Bologna Süreci Ve Yükseköğretim Kurumlarındaki Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans *Tezi*, Kocaeli Üniversitesi. Kocaeli.

Altan, D. (2013). *Sosyal Özneler, Ulusal Devletler Ve Uluslararası Kurumlar: Türkiye'de Yüksek Öğretimin Yeniden Yapılandırılması Ve Bologna Süreci*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans *Tezi.* İstanbul Teknik Üniversitesi. İstanbul

AYA; Eurydice; Eurostat; Eurostudent (2015). *Avrupa Yükseköğretim Alanı: Bologna Süreci Uygulama Raporu*. Brüksel: Eurydice 220s. ISBN 978-92-9201-256-4 doi:10.2797/81203

BBC Türkçe (2016), "OECD Eğitim Endeksi: Türkiye Sondan Dördüncü Sırada", 26 Ekim 2016.

Bergen Bildirgesi (2005) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Berlin Bildirgesi (2003) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Bologna Bildirgesi (1999) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Bologna Process (2015) http://www.ehea.info/ Erişim Tarihi: 01.01.2011

Budapeşte-Viyana Bildirgesi (2010) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Bükreş Bildirgesi (2012) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Dalgıç, G. (2008). *Türk Yükseköğretiminde Öğretim Elemanlarının Bologna Süreci Kapsamındaki Uygulamalara Ilişkin Görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. İstanbul

Durdu, E. (2011). *Bologna Süreci Ve Türk Yükseköğretimi'nin Bologna Süreci'ne Uyumu.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans *Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

EHEA (2015). *National Report for Turkey regarding the Bologna Process implementation 2012-2015*.

Erivan Bildirgesi (2015) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2015.

European Commission (2010*). A Strategy Guide for Europe 2020.*

European Commission (2012). *A European Strategy For Key Enabling Technologies: A Bridge to Growth and Jobs.* COM (2012) 341 final, 26.06.2012.

European Commission (2015). *The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Union, (2014) *Progress Report for Turkey.*

Gür, Bekir, (2016). *Egemen Üniversite*, Edam Yayınları, İstanbul.

Ilgaz, M., Z. Usal. (2006). Avrupa Birliği'nin Lizbon Stratejisi. İKV, İstanbul.

İKV (2014). *Avrupa 2020 Stratejisi*. Dünya Yayıncılık. İstanbul.

Kıyıcı, Ö. (2012). Bologna Süreci: Yükseköğretim sistemi için bir fırsat mı yoksa bir tehdit mi? Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Leiden Ranking (2016) http://www.leidenranking.com/

Leuven Bildirgesi (2009) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Londra Bildirgesi (2007) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

OECD (2011). *Science, Technology and Industry Scoreboard 2012*.

Önal, N. (2011). *Bologna Süreci Sorgulanıyor (AB'nin Akademik Tahakkümünün Sosyalist Tahlil, Eleştiri ve Reddiyesi)* Yazılama Yayınevi. İstanbul.

Önderoğlu, S.. "Bologna Süreci" *Hacettepe Üniv. Anatomi Dergisi*, 2012.

Özkan, A. (2015). *Bologna Süreci Kapsamında Yükseköğretimde Akademik Program Etkinliğinin Ölçülmesi: Türkiye Üniversitelerinde Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans *Tezi.* Hacettepe Üniversitesi. Ankara

ÖSYM, http://www.osym.gov.tr/ Erişim Tarihi: 01.01.2015

Prag Bildirgesi (2001) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

Ranking Web of Universities. http://www.webometrics.info/en/node/54 Erişim: 27/01/217

TBMM (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013*, Resmi Gazete, Sayı 26215, Temmuz.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2010). *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 Aralık.*

SCImago Journal Rank (2015) http://www.scimagojr.com/journalrank.php Erişim Tarihi: 01.01.2016

Sorbonne Bildirgesi (1998) http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler%20/temel-bildirgeler-ve-gelismeler Erişim Tarihi: 21.01.2012

The Magna Charta Universitatum (1988) http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum Erişim Tarihi: 01.01.2015

TÜBİTAK (2011). *ArGe Faaliyetleri Anket Sonuçları 2011*.

TÜBİTAK (2004). *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları, 2003-2023 Strateji Belgesi*, 19. Versiyon, Kasım.

TÜİK (2011). *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2011.*

TÜİK (2015). *Ar-Ge Harcamalarının GSYİH'ye Oranı, 2004-2014.*

UNESCO (2009A). Institute for Statistics, "*Global Trends in Tertiary Education*", Global Education Digest 2009 Comparing Education Statistics Across the World.

UNESCO (2009B). *World Conference on Higher Education: "Trends in Global Higher Education"*, A Report Prepared for the Executive Summary 2009.

YÖK (2015). *AYA 2015 Bologna Süreci 95916564/323 Sayılı Uygulama Raporu.* Ankara.

Yöntem, E. (2015). *Yükseköğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Bologna Süreci ve Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesine Ilişkin Görüşleri (Kırıkkale Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans *Tezi,* Erciyes Üniversitesi. Kayseri.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 155-166, ELAZIĞ-2017

TÜRKİYE'DE ULUSALCILIK, İSLAMCILIK VE MODERNİZM AÇISINDAN KADIN

Women in terms of Nationalism, Islamism and Modernism in Turkey

Handan KARAKAYA[1]

Özet

Kadının kamusal alanda var olma biçimi ve haklarının tanınması, Türk toplumu açısında çok boyutlu ve uzun soluklu bir tartışma konusudur. Toplumsal yaşamın modernizmle karşılaşma sürecinden kaynaklı olarak gerek ekonomik gerekse sosyal alanda birbirlerini çok yakından etkileyen bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Bu süreç, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında Türkiye'de modernleşme ekseninde dönüşümün giderek hız kazanması ile farklı yaklaşımlar arasındaki çekişmeyi de derinleştirirken, modernizm ve özelde de kadın algısı sürecin belirleyici unsuru olmuştur. Böylece modernleşme karşısında oluşan farklı yaklaşım ve hareketler arasındaki mücadelenin en görünür kısmında kadınlar yer almıştır. Kadının kendini tanımlamasından önce toplumun farklı kesimleri, toplumsal cinsiyet rolleri temelinde kadınları, seçmiş oldukları kendi imgeleri üzerinden tanımlayarak onlara çeşitli roller biçmiş ve onları tasarladıları kalıplara sığdırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Milliyetçilik, İslamcılık ve Laik Modern Türkiye üçgeninde biçimlenen kadın imgelerinden söz etmek mümkündür. Bu üçgenin oluşum sürecinde etkili olan kavram ise modernleşme ve modernleşmeye karşı toplumun farklı kesimleri tarafından benimsenen tutumlardır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Kamusal Alan

Abstract

The existence and rights of women in public space have been a long term discussion topic in Turkish society. There has been a big transformation process by meeting modernism in both economic and social life. This process, before and after republic has led to a deep conflict, and modernism and the perception of women have been determinant factors here. By means of this factors, women have played an important role in anti modernist approaches. People from every walk of life tried to form women according to their own perception and images, and in this context, nationalism, Islamism and secular modern Turkey triangle has been determinant. During this triangle's formation process, people's attitudes about modernization and anti modernism from different styles of life have been effective.

Key Words: Women, Gender, Public sphere

1. GİRİŞ

Modernleşme, üretim ilişkilerinin farklılaşmasıyla, sanayileşme teknolojik gelişmeler, kentleşme ve bunların etkisiyle biçimlenen zihinsel ve kültürel değişmenin içine sığdırıldığı bir kavram olarak tanımlanabilir. Türkiye'de "modernleşme" kavramı yerine "batılılaşma" yada "çağdaşlaşma" kavramları da çokça kullanılmaktadır. Bu da söz konusu kavramlar arasında anlamsal bir geçişgenliğe de imkan vermektedir. Kadının toplumsal konumu bu kavramların içeriklerinin doldurulması noktasında birçok yaklaşım için bir sembol konumundadır (Biriciklioğlu, 2014). Bir başka anlamda modernizm, insanların kendi iradelerinden başka her türlü otoriteyi reddederek, özgürlüklerinin önündeki engelleri aşarak, kişisel özgürlüklerle bir arada yaşamanın gereklerinin içine sığdığı bir dünya yaratma hayalidir (Kahraman, 2007:1). Kadın açısından modernleşme ise, özgürleşme ve toplumsal hayatta erkekle aynı saygınlığı paylaşmanın ismi (Kaya, 2016:42) olarak tanımlanabilir. Tarihsel olarak modernleşme, bireylerin ve toplulukların genişleyen piyasa koşullarında kendilerine yer edinmek için bazı geleneksel yükümlülüklerinden kurtulmalarını gerektirmiştir. Modernleşmeyle birlikte toplumsal kurumlar kendi içinde yeni biçimsellikler kazanmış ve bireyler toplumda biraz daha öne çıkmaya başlamışlardır. Toplumda başlayan kurumsal ve bireysel dönüşümler, kimi yerlerde ailelerin

[1] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ELAZIĞ
e-posta: hkarakaya@firat.edu.tr

güçlenmesine, kimi yerde de yeni biçimler almasına katkıda bulunmuştur (Kasaba, 2010:25). Toplumsal yapılar açısından, "modernleşmenin" düzeyi, bir toplumun modern uluslaşma ve ekonomik gelişme sürecini başarması ve hedeflenen refah göstergelerine ulaşmasıyla yakından (Karpat, 2009:33) ilintili olduğu düşünüldüğünde, bu hedefin gerçekleştirilmesi için toplumun tüm ayrıntılarına hükmeden bir değişimin kovalanması da kaçınılmaz olmuştur. Bu ayrıntıların en önemlilerinden biri de toplumun cinsiyet yaklaşımları etrafında biçimlendirilmesidir.

Kadının toplumsal konumu, Osmanlı'nın Batı ile uyum çabalarıyla başlar ve Cumhuriyet sonrasında da devam eder. Bu bağlamda aydınlar, kendi bakış açılarıyla kadının toplumdaki konumunu da değiştirmek için çaba göstermeye çalışmışlardır. Bu çabalarını ise, özellikle romanlarında ve çeşitli köşe yazılarında dile getirmişlerdir (Kurnaz,1996:21). Modernleşme süreci, kadına karşı bakış açılarında çok keskin farklılıklar yaratmamakla birlikte aile ve annelik kavramları üzerinden yeniden tanımlanmış kadınlık rollerini idealize etmiştir, diyebiliriz. Bu bağlamda modernleşme kadın algısında topyekün bir değişmeden çok, bir yeniden kurgulanışı öne çıkarmıştır. Söz konusu süreçte kadın, annelik, eşlik ve ev içi yaşamından bağımsız düşünülmemiştir. Dolayısıyla kadının modernleşme hikayesi toplumsal cinsiyet rollerinin içinde yatan davranış kodlarını içselleştirmesi durumunda söz konusu olmuştur. Toplumun farklı kesimleri tarafından idealize edilen kadın imgelerinin toplumda oluşturulmasına doğru zorlanan kadınlar, içinde bulundukları dünyanın ötesine gitmekten uzak tutulmuşlardır.

Türk toplumunda modernleşme süreciyle tanışıklığından başlayarak farklı yaklaşımların ortaya koyduğu kadın algılarından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerinin kadın algısını bu çalışmanın içine sığdırmak mümkün değildir. Ancak varlığını güçlü bir şekilde ortaya koyan Milliyetçilik, İslamcılık ve Batıcılık yaklaşımı perspektifinde gelişen kadın algılarının genel hatlarını ortaya koymak mümkündür. Bu bağlamda çalışma, söz konusu yaklaşımların kadın algısını oluşturan temeller ve bu temellerin günümüze yansıyan biçimlerini tartışacaktır.

2. ESKİ TÜRKLERDE KADININ TOPLUMSAL KONUMU

Türklerde kadın, hayatın her safhasında varlık göstermesinin yanında sosyal ve siyasal alanda da idari güce sahip olarak tarif edilmiştir. Kadının toplumsal konumunun erkeklerden geride olmadığı düşüncesi, hükümdarlık yapan kadınlardan ve yabancı devlet temsilcilerini kabul eden hakanın yanında hatunun oturması gibi konularda verilen örneklerle desteklenir. Tarihin birçok döneminde kurulmuş olan Türk devletlerinde kadınlar, erkeklerle onların yaptığı işleri yaparak var olmuşlardır. Ne savaşlar, ne farklı kültürlerin yan yana gelmesi Türklerde kadınları erkeklerden daha geriye bırakmamıştır. Cengiz Han'ın gelini Turakina Hatun (639/1241), kocası Oktay Han'ın ölümünden sonra imparatorluğu ele alıp, oğlu Göyük Han zamanında bile idareye devam etmesi (Üçok,1961:81), kadının toplumsal konumunu gösteren önemli örnekler arasındadır. Türklerin gelenek ve göreneklerinin gevşemesi ve Müslümanlığın esas kaidelerinin yanlış yorumlanması ile Türk toplumunda kadınının toplumsal konumunun zamanın gerisine düşürüldüğü kanısı yaygındır (İnan, 1982:86). Özellikle göçebe yaşamın gereği olarak erkek ve kadınları eşitleme durumu, yerleşik hayat ve dini değerlerin etkisiyle kadının erkek karşısında ikincileştirilmiş bir konuma doğru yer değiştirmeyle karşı karşıya kalmış görünmektedir (Yılmaz, 2010:193).

Türkler'de kadının ev ve çadır hayatında öneminin büyük olduğunu ifade eden İnan (1982:39), bunun yanında kadının sosyal ve siyasal hayatta da söz sahibi olduğunun altını çizer. Bu bağlamda Selçuklu Melikelerinden Altun-Can'ın hayatına dair aktardıklar, kadının sosyal ve siyasal hayatta dışlanmamış olduğunu ifade etmeye yöneliktir. Altun-Can Hatun dindar ve hayrı bol olan bir kadın olarak tarif edilir. Bunun yanında kocası Tuğrul Bey'in Hamedan'da kardeşinin isyanıyla kuşatma altında kaldığını Bağdat'ta aldığı mektupla öğrenen, Altun-Can, bir ordunun Tuğrul Bey'e yardıma gitmesine isteksiz olan Veziri ve oğlu Anuşirvan'ı hapseder. Altun-Can Hatun oğuz askerlerinin başına geçerek Hamedan'a yardıma gider. Dolayısıyla bu ve benzeri tarihi kadın karakterler üzerinden, Türkler'de kadının toplumsal konumunun sosyal ve siyasal hayatın içinde önemli bir yer kaplandığının altı çizilmeye çalışılır. Bunun yanında Altun-Can Hatun'un kocasının başına gelenleri bir mektuptan öğrenmesi dönemin kadınlarının eğitim durumlarını göstermesi bakımından

da önemli bir işaret olarak kabul edilmektedir. Altun-Can Hatun'un bir orduyu idare edecek askeri bilgiye sahip olması, kadının toplumsal konumunun eril değerler taşıması bağlamında öne çıktığını göstermektedir.

Eski Türkler'de kadının kamusal hayatta uzaklaştırılmadan ve erkeklerle aynı şartlarda yaşama geleneği bir takım değişikliklerle birlikte Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar devam etmiştir. Bu dönemle birlikte, Türklerde aile fertlerinin tümünün etrafında varlık gösterdiği "ocak"ın, yerini kadın ve erkeklerin yaşam alanlarının farklılaştırıldığı "hane"ye terk edişi, kadını toplumsal hayattan uzaklaştırğı kanısını güçlendiren bir durum olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2010:193).

Milliyetçi yaklaşım açısından kadının toplumsal konumu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, özellikle, Türklerin geçmiş dönemlerine yapılan atıflarla anlatılır ve kadın ile erkeğin hemen hemen eşit bir bir konumu paylaştığının altı çizilmeye çalışılır. Nitekim Kurnaz (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* adlı çalışmasında milliyetçi yazarlar olarak bahsettiği Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip, Müftüoğlu Ahmet Hikmet gibi yazarların, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi dergilerde kadının toplumsal konumunu tartıştışırken geçmiş dönem Türk kadınlarının yaşamına göndermede bulunduklarını ifade etmektedir. Bu tartışmalarda üzerinde durulan ve vurgulanan temel nokta ise, eski Türk toplumlarında kadının konumunun erkekle hemen hemen eşit olduğu ve bu eşitliğini sonradan kaybettiği yönündedir. Zamanla farklı kültürel ve geleneksel faktörlerin etkisiyle Türk toplumunda kadın, kamusal alandaki varlığını ve görünürlüğünü azaltarak, özel alanın asli unsuru olarak tanımlanmaya başlamıştır.

Türk milliyetçiliğinin bayraktarlığını yapanlar, Türk toplumu için önemli olan bazı nitelikler belirlemiş ve bu nitelikleri üzerinde taşıyan kadın ve erkeklerden oluşan ideal bir toplum tasavvur etmişlerdi. Bu toplumsal yapıda, çalışkan, sağlıklı ve zinde Türk erkek ve kadınlarının eşit olarak kurduğu bir toplum ideali söz konusu idi (Durakbaşa, 2002:25). Bu idealin gerçekleşmesi için, toplumunda var olan birçok uygulamanın değişmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş ve değişimin şekli tartışma konusu yapılmıştır. Bu konulardan en önemlileri, kadının toplumda görünür olmasının yanında, eğitimi ve tek kadınla evliliğin benimsenmesi hususunda çabalardır. Ayrıca çok eşliliğin kaldırılabileceği yönünde yazılar da bu tartışmalarda yerini almıştır. Türklerin geçmiş tarihlerde, kadınların sosyal yaşama katılımı konusunda herhangi bir kısıtlama getirmediği ve kadınların içinde bulundukları kısıtlanmışlığın temel nedeninin Türk geleneklerinden değil, Arap ve Fars kültürünün etkisiyle oluştuğu kanısındadırlar (Kurnaz, 1991:69-71). Bununla birlikte, Batı dünyasının değişimi karşısında milliyetçiler, eskiden Batı'dan daha ileri ve şanlı olan medeniyetlerinin büyük yozlaşma ve çöküşe uğradığı ve bu çöküşün en fazla kadını etkiledini ifade etmektedirler. Böylece, kadın ve erkek arasındaki eşit olmayan toplumsal konumun biçimlendiği ve dış etkenlerin kültürü yozlaştırarak dönüştürdüğü düşünülmektedir (Durakbaşa, 2002:82).

Yine bunun yanında, Türkçülük düşüncesinin en önemli temsilcisi olan Gökalp'in soyla ilgili olarak ortaya koyduğu düşünceleri geçmiş dönemlerde kadının toplumsal konumunun önemini anlatması bakımında dikkate değerdir. Gökalp'e göre kadının eski Türk toplumlarındaki önemini anlatması bakımından en önemli belirteçlerden biri de, anasoyu ile babasoyunun birbirine eşit değerde olmasıdır. Bu iki soy arasında birbirine üstünlük sözkonusu değildir. Bunun yanında eski Türklerde bir adamın tam asil olması için de, hem baba cihetinden hem de ana cihetinden asil olması gerekir (Gökalp,1990:161). Cumhuriyet tarihinin öncü kadınlarında biri olan İnan (1982:34)'a göre, Türkler'de kadın sadece ev içinde tanımlanmamış olup, bunun en önemli göstergesi olarakta ata rahat binebilmek için kadınların şalvar ve kürk giydiklerini belirtmiştir. Bunun yanında kadınların saçlarını ördüklerini ve selamlaşırken erkekler gibi dizlerini yere büktüklerini ifade ederken, kadının örtünmediğinin ve erkeklerle arasında keskin tutum farklarının olmadığının da altını çizmeye çalışmıştır. Orta Asya Türk şehirlerinden biri olan Kaşgar halkı için ifade edilen, toplum hayatında kadın ve erkeklerin hep beraber bulunması tutumu, kadınların toplumsal konumlarının erkelerle eşit olduğu (İnan,1982:35) düşüncesini pekiştirmek için kullanılan örneklerdendir.

Türklerin geçmiş yaşantılarında, kadın ile erkek arasındaki aile içi ilişkilerde, çocuğun eğitiminde, mülkiyet ve siyasal hakların kullanımında göreceli bir eşitlik söz konusudur. "Hatun"un, elçi kabulünde "Hakan"ın solunda orturması, ata binmesi, kılıç kullanması, savaşa katılması gibi hususlar bu eşitliğin varlığını gösteren unsurlar olarak ele alınmaktadır. Selcen Hatun ve Banu Çiçek Hatun gibi alplerin olması, temelde, kadın ve erkek arasında bir kaç-göç olayının olmadığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Şaşmaz, 2010:335). Türklerin Orta Asya dönemi ve sonrasında kadının toplumsal olarak üstün bir konumda olduğunun ve bazı durumlarda erkeğin önüne geçtiği konusundaki yaklaşımlarda oluşan bozulmanın kadını getirdiği noktadan ulusal olarak sorumlu olunmadığının altı çizilmek istenir (Kandiyoti, 2015:167). Türk milliyetçi yaklaşımında kadının konumu, her ne kadar Türk toplumunun geçmiş tarihindeki yaşam tarzına atıfta bulunularak parlatılsa da, kadın, analık ve eşlik rolünün yüceltilmesi yoluyla özel alanın en asli unsuru olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, kadını toplumsal cinsiyetçi bir konumdan uzaklaştıramadığı gibi kanının bireysel gelişimine olanak sunması noktasında da başarılı görünmemektedir. Kadının eril tutumları benimsediği oranda kamusal görünürlüğünün artmasının ve söz hakkının güçlenmesinin toplumda bir kadın kimliğinin inşaası için yeterli olduğu söylenemez. Bu dönemin birçok yönden canlı atmosferi, kadınları milliyetçi örgütlenmelerin faaliyetlerine yöneltmenin yanında milliyetçilerin de Osmanlı Türk toplumunun değişiminin merkezine kadın sorununu yerleştirmesine sebep olmuştur (Durakbaşa, 2002:29). Milliyetçi hareketler, kadınların toplumsal hayata katılımını, ulusal bir söylem içinde, anneler, öğretmenler, işçiler ve hatta savaşçılar olarak talep ederler, ancak bu konum da belli sınırları korumak kaydıyla verilir ve belirlenen sınırlara sadakati talep ederler (Kandiyoti, 2015:169). Bu sınırların en önemli göstergeleri, kadınların cinsel kimliklerinin görünmezliği üzerinden tanımlanır. Kadınlar, kadın kimliklerinden sıyrılarak eril kimliğin tutumlarını ve hatta görünümünü benimsedikleri oranda kabul görürler.

Kadının kendini tanımlaması ya da topluma yeni bir kadın imgesiyle karşılık vermesi, bu bağlamda çok zordur. Milli değerlerin biçimlendirdiği yaklaşım içinde kadınlar, bir yandan, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve ilişkilerini yıktıkları için, daha çok kadının toplumsal ve siyasal yaşama katılımına olanak verirken, diğer yandan kadınları, "anne" ya da ulusun geleneklerinin taşıyıcıları gibi kimlikler üzerinden yeniden annelik ve eşlik rollerine doğru zorlarlar (İlkkaracan, 2015:21). Böylece İslamiyet öncesi Orta Asya'da eski Türk toplumundaki kadınların konumu idealize edilerek, bir köklere dönüş tutumu oluşturulmaya çalışılmış olsada, kadının toplumsal konumunda gözle görünür bir katkı yapması mümkün olmamıştır. Bu noktadan bakıldığında; kadınların toplumsal konumu, Bizans ve Acem medeniyetlerinin etkisiyle sosyal ve hukuki olarak gerilemiş ve medeniyetin gerisine düşmüştür. Milli kültürün uyanışıyla birlikte, eski eşitlik ilkeleri, demokrasi, medeniyet, insan hakları ve feminizm ideali yeniden benimsenecektir. Bu kavramların Türk kültürüne yabancı olmadığının bilgisi (Durakbaşa, 2002:121)ortaya konmaya çalışılmıştır.

Milliyetçi hareketler, genellikle kadınlar için çelişkili roller ortaya koyarlar. Bir yönüyle toplumun geleneksel ve kültürel değerlerinin yeniden okunmasıyla oluşturulan yeni kadın imgesi, sosyal ve kamusal hayatta kadının alanını getişletirken, diğer yönden kadının ulusun "annesi" ve ulusun geleneklerinin taşıyıcısı olması konusunda bir feragatte bulunmaz. Böylece toplumsal ve kültürel olarak onaylanmış kadın imgeleri meşruluklarını belirlenen sınırların içinde kalma koşulundan alırlar (İlkkaracan, 2015:21).

3. İSLAMCI YAKLAŞIM AÇISINDAN KADININ TOPLUMSAL KONUMU

İslamcı yaklaşım, Peygamber dönemindeki İslam'ın saf halini özlemle anarak, bu halin yabancı etkiler ve kötü yönetimlerle bozulduğunu ve temelde ilerlemeci ideallerle uyumlu bir içeriği olduğu kanısını dillendirir (Kandiyoti,2015:167). İslam'ın modernizmle karşılaşma sürecinin bir sonucu olarak, Müslüman toplulukların üzerine inşa edildiği değerler kümesi, batılı olandan farklı bir vurgu taşımaya zorlandı. İslam bu bağlamda bir uygarlık ve siyasal kültür olarak kurgulanırken (Özdalga, 2014:30), kadının toplumsal konumu söz konusu kurgunun sembolik

öğelerinden biri olarak öne çıkarıldı. İslam'da bu anlamda kadının konumunun erkek karşısında ikincil olmadığının altı çizilmeye çalışıldı. Böylece İlk dönemdeki İslam'ın kadının toplumsal konumuna yaptığı olumlu katkı, Arap toplumunun İslam öncesinde yaşadığı ataerkil yapının çözülmesine olan katkısı üzerinden ifade edilir. İslam, kadını erkekten daha geride görmez ve onun geriliği içtihadi bir oluşumdan başka bir şey değildir (Sabbah, 1992:26). Dolayısıyla kadının toplumsal konumunu olumsuz yönde etkileyen İslam'ın saf hali dışındaki yorumları olarak görülür.

Kurnaz (1996:25)'ın aktardığına göre Osmanlı'da modernleşme süreciyle birlikte, Celal Nuri, Tahsin Nahid, Halil Hamid gibi İslamcı isimler, İslamiyet'in kadınlara geniş haklar verdiğini, uygulamanın yanlışlığı sebebi ile kadınların bu hale geldiğini, İslamiyet'in kadınlara verdiği hakların, yürürlüğe koyulması gerektiğini ifade ederek, kadının toplumsal konumunda İslam açısından bir geriliğin söz konusu olmadığını ortaya koymaya çalışırlar. İslami ugulamaların aslında kadın üzerinde bir baskı unsuru olmadığı iddiasının yanında baskıcı uygulamaların da İslam açısından kabul edilebilir olmadığı ortaya konmaya çalışılır. Bu iki yaklaşımdan ilki, metalaştırılmış ve sömürülen batılı kadın karşısında müslüman kadının saygınlığını ortaya koymaya çalışırken, ikincisi bozulmamış "özgün" bir İslam'ın önünün açılması gerektiğinin altını çizer (Kandiyoti, 2015:169). Bunlara göre yaşanan İslam ile gerçek İslam'ı birbirinden ayırmak gerekmektedir. Gerçek İslam kadınların aleyhine olan normlara sahip değildir. Kadın ve erkek aile kurumunda eşit konumları paylaşırken, kamusal alanla ilgili talepler ise belli koşullar çerçevesinde meşru karşılanabilir (Kurnaz, 1996:25). İslam dininin toplumsal hayatın birçok alanıyla ilgili düzenleyici kurallarının yanında, kadın-erkek ilişkileri bağlamında kadınının toplumsal konumunun annelik yetisiyle sınırlandırılmasına güçlü bir destek oluşturmuştur. Böylece kadın, kendi arzu ve istekleri yönünde hareket eden bir "özne" olmak yerine kaderi toplumun kaderiyle (Durna, 2008:76) biçimlenen biyolojik bir üretim mekanizmasına indirgenmektedir. Yine İslamcı yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Musa Kazım'dan Kurnaz (1996:65)'ın aktardığına göre, kadın ve erkğin görevleri cinsiyetleri bağlamında ayrılmıştır. Kadının görevinin içerde erkeğin ise dışarda olduğunu ifade eden Kazım, kadının kamusal alanda görevler yüklenmesini tabiatın akışına müdahale olarak değerlendirirken, çocuk dünyaya getirmeyi kadının asli vazifesi olarak değerlendirmiş ve dışarıda çalışmanın bu görevi hakkıyla yerine getirmeye engel olacağını ifade etmiştir.

Böylece İslami geleneğin temel öğretilerinin, gelenek, örf, adet ve kültürel ögelerin etkisinden arındırılma çabasına girildi. Kabaca bir "öz"e dönüş çabası oluştu. Söz konusu "öz"ün kadın açısında hiçbir ayrımcılığa müsaade etmediği vurgulanmak istendi. Bunun yanında kadının toplumsal konumu İslamcılar açısından ahlaksal ve töresel boyutta tartışıldı. Kadının kamusal alanda görünürlüğü belli şartları gerçekleştirmeden serbest kalırsa bunun ahlaki değerler açısından bir sorun oluşturacağı tartışıldı. İktisadi bakımdan erkeğe bağımlı olan kadın, edilgen ve itaatkar bir tanımın içine sığdırılarak, kendi sorumluluğunu alabilen kadın imgesi ötelendi (Sabbah, 1992:27). İslamcı yaklaşımda kadının toplumsal konumunda erkekle bir eşitliğin altı çizilse de kadın varlığı ailenin devamı ve çocuk bakımı üzerinden tanımlanmaktaydı. Dolayısıyla İslamcı yaklaşım kadını modernizm karşısında yeniden konumlandırırken, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, onun ailenin devamı bağlamındaki anlamı ve iyi eş olma rolü üzerinde durur. Kadının toplumsal kurumlarla olan iletişimini de buna göre kurgular. Kurnaz'ın (1996:34) Celal Nuri'den aktardığına göre, kadının birinci görevi aile ile ilgili olduğu için, ona erkekten ayrı bir eğitim vermek gerekmektedir. Dolayısıyla toplumun, siyasi kadınlar, teknisyen kadınlardan çok valideye, zevceye, mürebbiyeye, ensal-i atiyyeyi yetiştirecek kadınlara ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Aktaş (1998:254)'a göre İslamcılık, bu dönemde halkçı bir söylemle toplumun karşısına çıksa da otoriter ve seçkinci anlamını korumaktaydı. Batılılaşma karşısında değişimin kaçınılmazlığına sığdırılan kadına ait unsurlar, onun eğitilmesini, herşeyden önce çocukların yetiştirilmesi açısından önemli buluyordu. Dolayısıyla kadının eğitimi özel alandaki varlığını ve verdiği hizmetleri daha verimli yapabilmesi adına önemli görülmüştü. Böylece kadınların eğitimi, onların ev içi hayatlarının daha teknik ve pedegojik bir ortam yaratma kabiliyetlerini geliştirmeleri açısından araçsallaştırılmaktaydı (Durakbaşa, 2002:97). Kadının birey olarak değerinden çok, toplumun geleceği açısından değeri tartışılmaktaydı. Kadın ev hayatının baş aktörü olarak, her şeyden önce bir terbiyeci ve pedegogtu.

Kadınlara toplumun geleceği için, iyi nesillerin nasıl yetiştirileceği öğretilecektir (Kurnaz, 1996:34). Tabii İslamcı yaklaşım içinde kadının eğitimine toptan karşı olarak onun özel alanın dışına çıkma çabalarını hiçbir şekilde meşru görmeyen bir kanatta mevcuttur. Aktaş'ın üç ana eksende topladığı İslamcılar arasında ikinci sırada yer alan Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye adlı derneğin üyeleri bunlar arasındadır. Mustafa Sabri ve Musa Kazım gibi muhafazakar şeyhülislamların başını çektiği grup, kadının yüksek öğretim görmesine de karşıdır (Aktaş, 1998:255). Dolayısıyla İslamcılar arasında da kadının toplumsal konumu ve bu konumun güçlendirilmesi noktasında bir birlik söz konusu değildir. Kadının kamusal görünürlüğü ve eğitimi ise özel alandaki varlığının güçlendirilmesine yönelik olarak meşru bir değerlendirmeye tabii tutulmakadır.

Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi ve Şemsettin Sami, İslam Hukuku'nun Batı'ya oranla kadına daha fazla haklar verdiği kanısındadır. Dolayısıyla İslami referanslar üzerinden kadının toplumsal konumu geliştirilebilir bir durum olarak değerlendirilmiş, kadının aile içindeki konumunu güçlendirecek şekilde sosyal ve kültürel gelişimi desteklenmiştir (Kurnaz,1996:21). İslamcı yaklaşıma göre yaşanan İslam ile gerçek İslam'ı birbirinden ayırmak ve gerçek İslam'ın içeriğine dönmek, hem kadın için hem toplum için bir kurtuluştur. Gerçek İslam kadınların aleyhine yaptırımlara sahip olmadığı gibi onun hakları konusunda da oldukça hassastır. Ailede kadın erkek eşittir (Kurnaz, 1996:25). Dönemin önemli kadın aydınlarından biri olan Fatma Aliye'de kadının toplumsal konumunun İslam'da oldukça geniş haklarla çevrelendiği kanısındadır. Sorunu oluşturan konu Batılıların Türk kadını ve aile yaşamı hakkındaki bilgisizliklerinin yanı sıra, gelenek ve göreneklerin de İslam'ı kadına karşı olduğundan sert yaptığı kanısındadır. Nitekim Peygamber zamanında kadınların sadece bir başörtüsüyle kapandıklarını ve erkeklerle serbestçe konuştuklarını, yaşmak, ferace, çarşaf ve peçe gibi örtü biçimlerinin sonradan oluştuğunu yazmaktadır (Aliye, 2012:62).

Bir başka görüşe göre ise, İslam hukukçuları, İslam hukukunu oluşturuken, hiyerarşik bir sistem oluşumuna katkıda bulundurlar. Kadın ve erkek arasında biçimlenen bu hiyerarşide, kadın altta bulunan öğeyi temsil eder ve erkek tarafından tümüyle iktidarın dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla kadın kocasının yada kendisinden sorumlu olan erkeğin iradesine boyun eğdiği oranda bu hiyerarşide olumlu anılır. Oysa müslüman kadınlar ve erkekler Allah katında eşit tutulmuşlardır. Kadın bu eşitlikten uzaklaştırılmak için cinsel yönü öne çıkarılarak ötelenmeye çalışılmıştır. Böylece kadın, cinsel bir nesne olarak algılanmaya başlnamış ve diğer insani vasıfları bunun gölgesinde kalmıştır. Dolayısıyla kadının abartılmış cinselliği, mümin boyutunun üzerini örtmektedir (Sabbah, 1992:95). Dolayısıyla İslam'da kadın algısı büyütülen cinselliğin gölgesinde biçimlendirilerek, kadınların kamusal alanın dışında ev içi alanlara itilmelerine bu anlamda meşruluk kazandırılmıştır. Berktay (214:151) ise, İslam'ın Hristiyanlık gibi cinselliği "ilk günah" olarak tanımlamadığını ancak cinsellik ve dolayısıyla da kadın üzerinde mekanın sıkı denetimi ile kontrolü sağladığı kanısındadır. Bu kontrol, kadının kamusal alandan uzaklaşmasını sağlarken, toplumsal kurallar ayrıntılanarak kadının ev içi konumu ve sorımluluklarında yoğunlaşır. Böylece İslamcı bir yaklaşımın bilinçaltında kadın, iç mekana ait bir kimlik olarak tanımlanmaktadır. Kamusal alandaki varlığı da özel alandaki konumunu güçlendirmesine katkı sunduğu oranda kabul görmektedir.

Erkeğin neslini korumak ve devam ettirmek gibi kutsanmış bir görev bağlamında tanımlanan ve yüceltilen kadın, "*Harem*"in asli unsuru olurken, toplumsal yaşamla arasındaki mesafe derinleşiyordu (Yılmaz, 2010:194). Kadının mahren alan olarak tanımlanan (ev içi alanlar) alanların dışındaki görünürlüğü, İslami kültür açısından düzeni tehdit eden bir "fitne" unsuru olarak değerlendirilmiştir(Göle, 2011:101).

Kaldı ki Osmanlı döneminden günümüze kadar, kadınların kamusal alanı kullanımlarının artması, giyim tarzları ve erkeklerin bulunduğu alanlarda bulunmaları birçok noktada tartışmaya konu olmuştur. Modern kıyafetlerle sokağa çıkan, vapur veya tramvaya binen, bir lokantada yemek yemek isteyen, sokakta erkeklerle sohbet eden kadınlar, farklı açılardan eleştiri konusu yapılmıştır (Kurnaz, 1996:60). *Osmanlı'da Kadın* adlı kitabında, Fransız bir seyyaha Osmanlı toplumunda

çokeşlilik hakkında açıklama yapan Fatma Aliye, durumun caizliğinin çok ayrıntılı ve yerine getirilmesi zor şartlara bağlı olduğunu ifade etmeye çalışarak, uygulamanın zorluğuna vurgu yapmaya çalışmıştır. Konuyu açıklarken bunun Allah'ın emirlerinden biri olmadığının altını çizmeye çalışmıştır: "*Eğer mutlaka Allah'ın emri olsaydı her erkek karısının üzerine evlenmeye mecbur olurdu. Cenabı Allah karılarınızın üzerine mutlaka evleniniz diye emretmemiştir. İhtiyaç görüldüğü zaman izin verilmiştir.*"(Fatma Aliye, 2012:49). İslamcı yaklaşım kadınların bazı haklara kavuşmasını özellikle kadının eğitimi bağlamında olumlu karşılarken, buna yüklenen en ömeli işlevin de kadınların aldıkları eğitimle iyi çocuklar yetiştireceği ve ailenin gelişimine katkıda bulunacağı yönünde olması dikkat çekicidir. Kadınların, kentsel mekanlarda görünmesi, kocalarıyla birlikte faytonlarda gezmeleri, fotoğraf çektirmeleri, sokakta bir erkekle rahatça konuşmaları, çarşafın modaya uydurulması ve peçe konusunda esnek davranılması gibi konulardaki tutumlarının değişmesi, İslamcı ahlak ve etiği temelden sarsacağı endişelerine neden olmuştur (Göle, 2011:71). Bir anlamda bu iffetliliğin korunmasına devam edilebilmesi için kadının kamusal görünürlüğü toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı sınırlamalar bağlamında kabul edilebilir görülmüştür. Bu noktada, Tanzimat reformlarına rağmen Osmanlı'nın son dönemlerinde hala kadınlar toplu taşıma araçlarında kendi cinsiyetlerine özgü ayrılmış alanlarda seyahat edebilmekteydiler (Yılmaz, 2010:196). Kadınların kamusal alandaki görünürlüğü de bir anlamda cinsiyet farklılıklarının biçimlendirdiği meşruiyetlere dayalı olarak kabullenilebilmekteydi. Böylece kadın, İslam açısından özgür ve erkek karşısında birçok hakka sahip kılınmış olarak kabul edilse de uygulamada kadının kamusal hayat içerisindeki yerinin oldukça dar ve sınırlı bir çerçeveye sığdırıldığı İslamcı yaklaşıma yapılan eleştiriler arasındadır.

Kadınların örtünmesi, aile yapısı, çokeşlilik ve cariyelik sistemi müslüman toplumunun moderleşmeyle karşılaşması esnasında göze çarpan sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi İslamcı yaklaşımda içinde bulunulan sorunların İslam'ın yanlış uygulamalarının bir sonucu olarak ifade edilmiş olsa da, eleştirilerin önüne geçilememiştir. Kadının kamusal alnı kullanma biçimi belli şartlara bağlanarak, üstü örtülü de olsa kadının esas yerinin özel alan olara tanımlandığı uygulamalarda kendini göstermiştir.

4. MODERN TÜRK KADINI ALGISI

Modern ulus-devletin kuruluşu sırasında laiklilk, toplumun yeni kimliğinin birleştirici unsuru olarak tanımlanmıştır. Böylece bireyler, hem geçmişin değerlerinden arınmış olacaklar hemde farklılaşmış bireylikleri üzerinden toplumun yeniden inşaasının aktörleri olacaklardır. Toplumun özgür ve eşit bireyler yaratması bu temelde mümkündür (Göle, 2000:118). Cumhuriyet yeni yurttaşlar yaratırken, geleneksel kadınlık kültürünü cahil ilan ederek, iktidarın tüm toplumsal kurumları düzenleme yetkisini pekiştirmiştir (Köse,2012:55). Türkiye'de sekülarizm, ahlaki ve pedegojik olması yönüyle batılı yaşam biçimini empoze eder ve öğretir. Toplumsal kurumların laikleştirilmesi, modernist proje için hayati değer taşımaktadır. Dolayısıla modern cumhuriyetçi seçkinler için kamusal alan, yeni bir mekandır ve bu mekana uyum sağlamayanları dışarda bırakır (Göle, 2000:23). Bu bağlamda kadınlar, toplumsal dönüşüme dair yapılan yenilikleri benimsemeleri ve bunun sembollerini üzerlerinde taşımaları koşuluyla kamusal alanın unsurları arasında tanımlanma hakkını elde edeceklerdi.

Kemalist resmi ideoloji ise, cinsiyetten arındırılmış yurttaşlık düşüncesi içinde kurguladığı kadını, ulusal bütünlüğe hizmet eden bir birey olarak tanımladı. Bu bağlamda ulusun çıkarları kadının çıkarlarıyla eklemlenerek bir bütünsellik oluşturdu. Erdemli, aseksüel, çağdaş kadın, eğitimi ve erdemli davranışları ile bir modeldi. Uzun ve koyu renk kıyafetler içinde cinselliği gizlenen bu çağdaş erdemli kadınlar, birçok yönüyle toplum içerisinde tehlikesizlerdi (White, 2013:231). Bir kamu görevlisi olarak Cumhuriyet'in yararına çalışan kadın, kamusal alanda kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirirken, modern dünyayla bütünleşmiş bir toplum yaratmanın verdiği ulusal gururla "babacan" erkekler tarafından desteklenmiştir (Göle, 2000:26). Kadınların yaşamlarının modernleşmesi, Türk toplumundaki kadına ait değerler ve onların algılanışından bir şey eksiltmedi. Temel olarak, modernleşme süreci çoğunlukla kadınların kamusal

rollerini değiştirmeye yönelikti ve bu bağlamda toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasına gerek görülmedi (Cindoğlu, 2015:120). Cumhuriyeti kuran erkekler, modern ulus-devletin kurulmasında kadınları aktif rol almaya çağırırken, kadının geleneksel rollerinden bağımsızlaşması da ulusal davaya sağladığı katkı ölçüsünde arzulanmıştır. Dolayısıyla bu noktada kadınların bireyselleşmesinden çok, kolektif bilinç ve ahlakın korunması önemsenmiştir (Göle, 2000:26).

Bu kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine dayattığı "iffetli kadın" kavramının sınırları içinde ülkenin ve toplumun amaçlarına hizmet etme gayretini kendi benliklerinde somutlaştırıyorlardı. Modern reformcular, Türk toplumunun düzgün, tüm yönleriyle kontrol edilmiş ve sınırları belli bir çizgisel modernleşme sürecinden geçmesini öngörmüştü. Bu sürecin sonunda Batı'nın uygar uluslarıyla eşit düzeyde laik olunacak, etnik açıdanda homojen bir cumhuriyet ortaya çıkacak ve moderleşmede istenen hedeflere ulaşılacaktı (Kasaba, 2010:22). Bu hedeflere ulaşmada en önemli modelleri kadındı. Kadın, modern görünümüyle modernleşmenin somut tezahürü olarak algılanmıştı.

1926'da medeni kanunun kabul edilmesi ve ardından 1934 yılında kadınlara oy hakkı tanınması Cumhuriyet'in kadınlara sunduğu önemli kazanımlar olarak öne çıkmaktaydı (Arat, 2010:100). Oysa Cumhuriyetle birlikte gelen bu yenilikler, toplumun bir kesimini etkileyerek dönüştürürken, geriye kalan büyük kesimi açısından ise ötekileştirilme sınırlarının belirginleştirilmesine katkı sunuyordu(Kandiyoti, 2015:236-237). Bunun en temel sebebi ise, üniversiteli ve eğitimli kadınların bir rol model olarak önlerinde büyütüldüğü kırsal kesimin kadınlarının kamusal alanı paylaşma imkanlarının kısıtlılığı ve bu kısıtlılığın giderek daha fazla beslenmesiydi. Merkezi devlet otoritesi için geçerli olan Medeni Kanun, geleneksel ve dini yasalara dayandırılan birçok örfi yasanın sınırlarını geçemediği gibi işin daha da karmaşık bir boyut kazanmasını sağlamıştı (İlkkaracan, 1998:73). Kadının yerel değerlerin çemberinde olan kimliğinin varlık gösterebilmesi ve görünürlük kazanabilmesi her şeyden önce toplumun değerleri ile olan çelişmesizlik bağlamında ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kırsal hayata nüfuz edemeyen kanunlar, kadınların içinde bulunduğu konuma olumlu bir katkı yapmadığı gibi onları eğitimli kadınlar karşısında daha geride ve aşılması zor engellerin arkasında görünmez kılmıştır. Bu yönüyle kentin eğitim, sağlık ve sosyal imkanlarının hiç birinden yararlanamayan kadınlar için değişimin anlamı, içinde yaşadıkları ataerkil dünyanın duvarlarından sızdığı kadarıyla algılanabildi. Bu kadınların değşimi algılayabilmeleri için her şeyden önce kamusal alanın görünürlüğünün gereklerine sahip olmaları gerekiyordu. Bu gereklerin kendilerine ulaşamadığı kadınlar, kamusal alanın ve modernleşmenin dışında kaldılar. Bir anlamda görünmez oldular.

Bu bağlamda kent merkezlerinde eğitimli ve meslek sahibi kadınların da modernleşme karşısında koşulsuz bir görünürlükleri yoktu. Kamusal alanda görünürlük bağlamında, eğitimli ve meslek sahibi kadınlar, modernleşme sürecinde kamusal rollerini değiştirmeye yönelik çabalardan olumlu yönde etkilenmekle birlite, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında bir sorgulamadan geçmediler. "Modern" ve "Batılı" giyinmiş ve eğitim almış kadınların da, birinci ve öncelikli rolleri iyi bir eş ve anne olmaktan geçiyordu (Cindoğlu, 2015:120). Bunun en önemli göstergelerinden biri, kitlelere ulaşma imkanı yüksek olan sinemalarda görülmektedir. Sinemada bireylerin kendilerini perde de gördükleri karekterlerle özdeşleştirme durumu, yaratılan kadın imgelerinin benimstilmesinde sinemanın bir araç olarak değerlendirilmesine imkan verdi. Sinemanın kadın karakterleri, toplumdan kadına dair ideal imgelerin ipuçlarını vermekteydi. Perde de idealleştirilen kadın imgeleri üzerinden, kadının toplumsal hayatta uyması gereken yazısız normlar somutlaştırılmaktaydı. Sinemanın önemli türlerinden biri olan Melodram, modernleşmenin kırıp yok ettiği gelenekselin düzeni ve yapısının yerini alan bir imgelem ve hissiyatlar (Arslan, 2005:43) bütününü zıtların çatışması üzerinden bireylerin günlük hayatlarına doğru bir anlamda üflemekteydi. Kentli kadınlara ulaşımı kolay olan sinemanın melodram tarzı filmilerindeki kadın imgesi, ahlaki değerlerin temsilcisidir. Bu filmler kadını, ülküleştirilmiş bir varlık olarak, hem toplumsal, hemde bireysel anlamda modern ev kadını, vatanına, topraklarına, eşine ailesine ve çocuklarına sahip çıkan bir sembol olarak yüceltilmiştir (Agocuk, 2015:566). Kerime Nadir'in romanından sinemaya uyarlanan *Hıçkırık* filminde kadın karakterin yaşadıkları buna örnek

gösterilebilir. Filmin kurgusunda birçok melodram filmde olduğu gibi kadın karakter bir yanlış anlama sonucunda kocası tarafından kendisini aldatmakla suçlanmaktadır. Kadın karakter, cinsel kuralları çiğnediği zannedildiği için kızından mahrum bırakılarak cezalandırılmaktadır. Ancak suçsuz anne, bir açıdan kurban diğer bir açıdan düşmüş kadın algılarının çemberindedir. Dolayısıyla bu iki açının görselliği temelde kadına nasıl olup nasıl olmaması konusunda bir gizli mesaj da vermektedir. Kadın moden bir görünüme sahip olmakla birlikte, çaresiz, ağlayan ve çok güçsüz bir konumdadır. Eril tahakkümü, toplumun cinsel kurallarını çiğnemediğine ve gölgesinde kaldığı eril güce sadık olduğuna ikna etmeye çalışmaktadır. Seyircinin gözünde de eşine bağlılığı ve ve çocuğuna olan düşkünlüğü ile geleneksel konumu üzerinden idealize edilmiş bir kadın imgesi kutsanmaktadır (Yıldırım, 2015:41). Kadının cinsel davranışını belirleyen katı kurallar, "kadının" iffetini korumada gösterdiği kusur, kendisine karşı şiddet uygulanmasını toplumun gözünde meşru bir zemine oturtur. Bu bağlamda, cinsel davranış kuralları, kadınların kamusal alana girişini beli kurallar çerçevesinde hareket etmeleri şartına bağlar ve kadınların toplumsal olarak kabul gören, hepsi özel alanın sınırları dahilinde olan evlilik, çocuk doğurma ve yuva kurmadan ibaret rolleriyle ters düşemez (İlkkaracan ve Seral, 2005:197). Kadınlar cinsel kimliklerini ve tutumlarını toplumun "kadınlık" imgesi bağlamında tanımlamak ve sosyal olarak tanımlanan normlara uymak durumundadır. "Namus", "iffet" gibi kavramlar kadın kimliği etrafında tanımlanmıştır.

Dolayısıyla modern yaşamla birlikte gelen değişim, bir takım değerleri evrilterek kadının kamusal yaşamda görünürlüğüne imkan vermiş görünmektedir. Yine bu konuda iyi bir örneği Göle,Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Ankara" (2000:25) romanından aktarmaktadır:

"*Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak… süslü bir kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kalkınmasında ve kuruluşunda kendisine düşen ciddi ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı*."

Batılılaşma hareketleriyle başlayan dönüşümün modern Türk kadının hayatında bir takım değişikliklere yol açtığı görmezden gelinemeyecek bir gerçek olmakla beraber, toplumda kendi kimliğinin farkında bir birey olarak erkeklerle eşit koşullarda bir kadın imgesine imkan verilmediği açıktır. Kadınlar, ulusun hedefleriyle bütünleştirilerek bir ulus devlet geleceğini gerçekleştirme sürecinin araçları olarak algılanmıştır. Kadınlar kendilerine yüklenen "kadınlık" görevlerinin bir kısmı olan ev işi ve çocuk bakımında eşlerinden yardım alamamış, ev ve eve dair işler kadının görev alanında tanımlanmaya devam etmiştir. Her ne kadar sosyal, ekonomik ve siyasal hayatta meydana gelen değişimler eşliğinde aile yapısı ve kadının konumunda bir takım değişiklikler meydana getirse de, ev ve çocuk kavramları hala kadının varlık bütünü etrafında tanımlanmaya devam etmektedir (Costa, 2014:143). Böylece Osmanlı döneminde müslüman ve erdemli bireyler doğurmak ve yetiştirmekle görevlendirilen kadınlar; yeni dönemde ulusal değerleri benimsemiş ve içselleştirmiş bireyler yetiştirmekle görevlendirilmişlerdi (Yılmaz, 2010:202). Durakbaşa (2002:125)'da Atatürk'ün kadınların erkeklerle eşit eğitim görme hakkını iki gerekçenin üzerine oturtarak savunduğunun altını çizmektedir. Bunlardan ilki, kadınların sosyal hayatın bütün alanlarında erkeklerle yan yana görev almalarının gerekliliği ve çocuklarını ilk eğiten kişiler olmalarıydı. Yeni kuşakların yetiştirilmesinde, dolayısıyla "millet"in ilerlemesinde eğitimli annelerin önemi vurgulanmaktadır. Modernleşme projesinde üzerine düşeni kutsal bir görev olarak algılayarak yerine getirmeye çalışan kadınlar, kamu alanında erkeklerle eşit olmaya çalışıyorlardı, ama bu alanda kadın bağımsızlığının kesin sınırlarını aşmak kolay değildi (Arat, 2010:104). Sivil ve kamusal alanın kurucusu olarak tanımlanan erkek, kadını hem biyolojik hem de siyasal olarak "rasyonel aklı"nın sınırlarını aşmaya gücü yetmeyen bir varlık olarak toplumsal uzamın tali unsurlarından biri konumuna indirgemektedir (Durna, 2008:76). Böylece dişilikten sıyrılarak ulusal projenin görünen yüzleri olan kadınlar, eğitim ve mesleklerinin sağladığı ayrıcalıkla toplumun basit, cahil ve geri kalmışlığının temsili olan kadınlardan ayrışmışlardı (Göle, 2011:98). Ancak erkeklerle eşit sosyal ve siyasal haklar elde etme konusunda hala gidecekleri çok yol vardı.

Böylece modernleşme projelerinde kadınların bedenleri, arzulanan modernliği ve geleneksel-liği bir arada gerçekleştirmek üzere temel nesneler olarak tanımlanmıştı. Yerli/milli kimliğin ahlaki

kodları ve sembolleri de bu bedenlerin üzerinde işaretlenerek, ideal imgelerinin sınırlarını belirlenmekteydi (Durakbaşa, 2002:128). Bu yönüyle tüm modernleşme sürecindeki kadın imgesi, Roma'nın otantik tanrısı İanus'u andırmaktadır. Bu tanrının rolü, tanrılarla insanlar, yaşlılarla gençler ve ilkel halklar ile uygar halklar arasında arabuluculuğu sağlamaktır (Bullen ve d., 2013:214). İki yüzünden birinin kente girenlere, diğer yüzünün ise kentten çıkanlara baktığı söylenenen İanus (Janus), hem geçmişi hem geleceği görebildiği gibi, aradaki değişimi de görebilmektedir. Dolayısıyla bir yüzüyle doğuya bakarken diğer yüzüyle de batıyı görmektedir (Yuval ve Davis 2003:17).

Modernleşme projeleri toplumun tüm kesimlerindeki kadınlara ulaşmayı başaramadığı gibi, toplumun belli kesimleri açısından da koşullu varlığı söz konusuydu. Modern kadın imgesi kırsal kesimin kadınları için uzak ve belli belirsiz bir imgeyi temsil ederken, modern kentlerde de kadınlar küçük bir azınlığın dışında, yeniden tanımlanmış geleneksel rollerini gerçekleştirmeye özendirilmekteydi. Bu yönüyle devlet, elit tabakadan bir grup kadının kamusal hayata daha fazla girmesini desteklerken, sayıları giderek artan "öteki" kadınlara ise eğitimli birer ev kadını olmalarının özendirildiği dikkat çekiyordu. Bunun en önemli göstergesi ise Maarif Vekaleti'nin yönetimi altında 1928'de kurulan Kız Enstitüleri ve daha sonraları oluşturulan Akşam Kız Sanat Okulları olarak gösterilebilir (Arat, 2010:102). Bu okulların müfredatlarında bir nevi kadınlara iyi ev kadını olmanın teknik ve pratik eğitimi veriliyordu. Osmanlı döneminde de ilk kız rüştiyelerinin açılışı 1858'e kadar ertelenirken, nakış, ev idaresi, ahlak, sağlığı koruma derslerinin daha erken dönemlerde verildiği görülmektedir. Dolayısıyla kadının toplumsal konumunun belirlenmesinde ataerkil değerlere yüklenen anlamlar yeni ve daha teknik biçimselliklerle kadınların toplumsal rollerine yansımaya devam etmekteydi (Çakır, 2013:297-298). Böylece eğitimli, elit, kentli kadınlar ile eğitimsiz ve kırsalda yaşayan kadınlar arasında yaratılan keskin ayrım, Türk toplumunun yapısal bir özelliği olarak kurumsallaşıyordu (Durakbaşa, 2002:93). Ancak kentli kadınlara da kamusal hayatın kapıları ardına kadar açılmadığı gibi, aralanan kısımdan geçmenin koşulları da dikkatten kaçırılamayacak kadar kalın çizgilerle belirlenmişti. Bunun en temel sebebi olarak ise "erkeklik" olarak adlandırılan ve toplumun kadınların dışındaki kesimini oluşturan anlayışın, kökenlerini ataerkil gelenekten alan ayrıcalıklarını kadınlığa teslim etme konusunda gönüllü olmayışı gösterilebilir (Yılmaz, 2010:204).

Böylece kadın, virajlı ve tehlike dolu yollardan geçerek, kendi kendini yaratmayı, kimliklerini icat etmeyi seçmek durumundadır (Toureıne, 2007:223). Toplumun bilinçaltına oluşturulan normlar üzerinden zerk edilen kadın imgeleri, kadını toplumsal cinsiyetçi bir tahakküm altına (Pelizzon, 2009:31) girmeye doğru zorlamış görünmektedir. Kadının ailedeki statüsünü tanımlayan kurallar her zaman kadının davranışını kontrol etmeyi amaçlayan toplumsal kurallarla ilişkiliydi. Kadınların toplum içinde yada kamusal alanda varlıklarının algılanışı ile erkeğin algılanışı karşılaştırıldığında kadının davranışına ve algılanış biçimine son derece ayrımcı bir biçimde yaklaşıldığı söylenilebilir (Costa, 2014:196). Yapılan çeşitli toplumsal düzenlemelerle kadınların ev dışında bağımsız bir yaşam sahibi olmaya, meslek edinmeye, öğretmen, avukat, doktor olmaya teşvik edilmeleri, iyi eşler, kendilerini çocuklarına adamış anneler ve mütevazi ev kadını rollerinden arındırılmalarına olanak vermedi. Bu bağlamda kadınlar kamusal alanda geleneksel kadınlık rollerinden bağımsız olarak var olamazlardı (Cindoğlu, 2015:120). Aynı zamanda toplumun temel taşı olarak kabul edilen kurumların inşaası noktasında büyük görevler yüklenen kadınlar, siyasal alanda da yeterli oranda varlık gösterme fırsatına sahip olmuş görünmemektedirler.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı'da başlayan modernleşme hareketleri ile ortaya çıkan farklı yaklaşımların kadın algısını ortaya koymaktır. Bu bağlamda geçmişten günümüze kadar gelen farklı kadın algılarının yansımaları tartışılmıştır. En temelde Milliyetçilik, İslamcılık ve Batıcılık yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Her üç yaklaşımda da kadın, toplumun ahlakına itibar kazandıracak imgeler olarak algılanmış ve bu algı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Kadın, içinde bulunduğu toplumsal yapının özel alanı ile ilgili olarak tanımlanan kurumlarının en temel aktörü

olarak görülmüş ve bu da kadının özel alanda tanımlanan rollerinin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında toplumda kadının nasıllığına karar vermeye çalışan birçok yaklaşım arasında kadın, kendine giden yolu keşfetmeye uzaktır ve karar verme gücüne de sahip değildir. Gerek İslamcılık, gerek Milliyetçilik gerekse Laik Türkiye penceresinden kadınlar, olduklarının dışında kalıpların içinde var olmaya zorlanmış görünmektedirler. Bu yaklaşımların temelde kadın-erkek eşitliği ve kadının toplumsal konumunun değerliliğine yaptıkları vurgular, kadına karşı ayrımcılığı, şiddeti ve yok sayılmayı yenmeye yetmemektedir. Dolayısıyla kadınlar, toplumun eril perspektifine sığabildikleri ya da hitap edebildikleri oranda var sayılmışlardır. Dolayısıyla kadınların, toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine yüklediği anlamları benimseyerek, kamusal alanın sınırlarını zorlayabildikleri görülmektedir. Toplumsal kuralların işleyişi yeniden yapılandırılarak moderniteye özgü formlarıyla kadına sunulmuştur. Bu kurallar ve kadına yüklediği anlamlar, toplumun farklı kesimleri tarafından benimsenen yaklaşımlar aracılığı ile sorgulanmadığı gibi bir dönüşüme de imkan vermiş görünmemektedir. Bu imkansızlıklar kadını toplumsal iktidar ve cemaat normları açısından tanımlamış ve bu tanımın dışına çıkmasına olanak vermemiştir.

Bu çalışma, Türkiye'de modernleşme süreci karşısında ortaya çıkan farklı yaklaşımların kadın algılarını görünür kılmaya katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda kadının toplumsal konumuna farklı açılardan getirilen değerlendirmeleri görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

Agocuk, P.(2015), Türk Sineması'nda Melodram: "Seven Ne Yapmaz" Filmi Üzerinden Yeşilçam Sineması'nda Melodramın Kodlarının Çözümlenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt,8, Sayı, 40: 562-576.

Aktaş, Ü. (1998), Osmanlı Çağı ve Sonrası, İstanbul: Bakış

Aliye, F. (2012), Osmanlı'da Kadın, Yayına hazırlayan: Orhan Sakin, İstanbul:ekim

Arat, Y. (2010),Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar, "*Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm"*, Der: Reşat Kasaba, Sibel Bozdoğan, İstanbul:Tarih ve Yurt Vakfı Yurt Yayınları

Arslan, S. (2005), Melodram, İstanbul: L&M

Berktay, F. (2014), Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, İstanbul:Metis

Biricikoğlu, H. Türk Modernleşmesinde Kadın. 25 Şubat 2014 tarihinde http://cws.emu.tr adresinden alınmıştır.

Bullen, M./Collins, B./Doyle N./Hattstein M./Mak, R./Oforiatta, N./Paajanen, T./Trutanow, I./White, W.A./Zgoll, A. (2013), Mitoloji, çev:Nurettin Elhüseyni, İstanbul: NTV.

Çakır, S.(2013), Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul: Metis.

Çarkoğlu, A./ Toprak, B. (2006), Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset, İstanbul: TESEV.

Cindoğlu, D. (2015), "Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret", Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik, Der: Pınar İlkkaracan, İstanbul: İletişim.

Costa, M.D. (2014), Kadınlar ve Toplumun Alt Üst Edilmesi, Çev:Kolektif, İstanbul: Otonom.

Durakbaşa, A. (2002), Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Modernizm, İstanbu: İletişim.

Durna, T. (2008), Türk Modern Muhafazakar İmgeleminde Kadının Kamusal Varlığının Sınırları: Falih Rıfkı Atay ve Peyami Safa Örneği, Kültür ve İletişim Dergisi, 11(2):75-106.

Gökalp, Z. (1990), Türkçülüğün Esasları, Haz: Mehmet Kaplan, Ankara: MEB.

Göle, N. (2011), Modern Mahrem, İstanbul: Metis.

Göle, N. (2000), İslamın Kamusal Yüzleri, İstanbul: Metis.

İlkkaracan,P. (2015) Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik, Der: Pınar İlkkaracan, İstanbul: İletişim.

İlkkaracan, İ./Seral G. (2015), *Kadının İnsan Hakkı Olarak Cinsel Haz: Türkiye'deki Bir Taban Eğitimi Programından Deneyimler,* Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik, Der: Pınar İlkkaracan, İstanbul: İletişim.

İlkkaracan, P. (1998), Anadolu'da Kadın ve Aile, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Der: Kollektif, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları:173-192.

İnan, A. (1982), Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Ankara: MEB.

Kandiyoti, D. (2015), Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, istanbul: Metis.

Karpat, K. (2009), Elitler ve Din, İstanbul: Timaş.

Kasaba, R. ve Bozdoğan, S. *Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kaya, Ş. (2016), "Yeni Türkiye" İnşaasında Kadın, Yeni Türkiye'nın Toplumsal Yapısı, Der: İbrahim Kata, Ankara: İmge.

Kaymaz, İ. Ş. (2010), Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı:Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu, Atatürk Üniversitesi Türk İnlılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.46, 33-366.

Kurnaz, Ş. (1991), Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Kurnaz, Ş. (1996) İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Özdalga, E. (2014), Kimlik Denklemleri, çev: Sevgi Tuncel, İstanbul: İletişim.

Pelizzon, S.M. (2009), Kadının Konumu Nasıl Değişti? Çev: İhsan Ercan Sadi ve Cem Somel, İstanbul: İmge.

Sabbah, F.A. (1992), İslam'ın Bilinçaltında Kadın, çev: Ayşegül Erol, İstanbul: Ayrıntı.

Touraıne, A. (2007), Kadınların Dünyası, Çev: Mehmet Moralı, İstanbul: Kırmızı.

Üçok, B. (1961), "Kirman'da Müslüman Kutluk Devleti'nde İki Kadın Hükümdar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.9, s.1:81-97.

White, J. (2013), Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler, Çev: Fuat Güllüpınat-Coşkun Taştan İstanbul: İletişim.

Yıldırım, T. (2015) Türk Sinema Tarihyazımı ve Türler: Yeşilçam'ın Standart Türlerine Giriş Melodramlar ve Köy Filmleri (1948-1959)Ankara: Doğu Batı Dergisi,2015. S.74:30-65.

Yılmaz, A. (2010), Osmanlı'da Cumhuriyete: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi, ÇTTAD, IX/20-21:191-212.

Yuval-Davis, N. (2003), Cinsiyet ve Millet, İstanbul: İletişim

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 167-176, ELAZIĞ-2017

BAŞKANLIK SİSTEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

An Examination On The Presidency System: Turkey Example

Murat AYGEN[1]

ÖZET

Ülkemizde uzun süredir Anayasa değişikliği ve başkanlık sistemi konusunda tartışmalar yaşanıyordu. Nihayet 2017 yılında TBMM'de gerçekleştirilen 1. ve 2.oturumlar neticesinde 18 maddelik Anayasa değişiklik teklifi kabul edildi. Kısır kavramsal tartışmalar üzerinden yapılan sistem değerlendirmeleri ve tartışmaları konunun gerçek olarak anlaşılmasında ve yorumlanmasında yeterli görülmemektedir. Bu yüzden farklı hükümet sistemlerinden birisini tercih eden ülkelerdeki uygulamalar birbirini tutmamaktadır.

Anayasalarda belirlenen devlet başkanı, parlamento ve hükümet arası ilişkilere tesir eden pek çok faktör bulunmaktadır. Ülkelerin siyaset sosyolojisi, toplumsal parçalanmışlığı, tarihi ve siyasi mirası, parti ve seçim sistemleri, kültürel durum, parlamento çoğunluğunun yapısı ve hatta bazen siyasi aktörlerin kişilik özellikleri, ekonomik durum aynı hükümet sistemini uygulayan ülkelerde çok farklı neticeler doğurabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Yarı Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Anayasa, Anayasa hukuku

ABSTRACT

In our country, there was a long discussion about the Constitutional amendment and presidential system. Finally, as a result of the 1st and 2nd sessions held in the Grand National Assembly of Turkey in 2017, an 18-item amendment to the Constitution was accepted. System evaluations and discussions based on inferior conceptual discussions are not considered enough to be understood and interpreted as real. Therefore, the practices in countries that prefer one of the different government systems do not match.

There are many factors that influence the relations between the president, the parliament and the government as determined by the Constitution. Countries' political sociology, social fragmentation, historical and political heritage, party and electoral systems, cultural situation, majority parliamentary structure, and sometimes even personality traits of political actors, economic situation can produce very different consequences in countries that implement the same government system.

Key words: Presidency System, Semi Presidency System, Parliamentary System, Constıtutıon Constıtutıonal law

GİRİŞ

Günümüz siyasi coğrafyasında hakim eğilim, demokrasiye yönelen bir değişimi işaretlemektedir. Çok partili, serbest ve adil seçimlerin varlığı üzerinden kurumsal düzeyde tanımladığımızda demokratik rejimlerin sayısı, dünya tarihinde hiç olmadığı kadar artmış bulunmaktadır. Yeni anayasa yapma sürecinde olan ya da siyasi reform ihtiyacı içindeki tüm ülkeler açısından hükümet sistemi arayışı önemli bir problem alanı olarak ortaya çıkmaktadır. 3 Kasım 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sonucunda hazırlanmış bir anayasa olduğu için, içeriğinden bağımsız olarak, anayasa yapıcıların demokratik meşruiyeti bakımından günümüzde siyasi meşruiyet sorgulaması ile karşı karşıyadır. Buna paralel olarak ortaya çıkan yeni anayasa arayışları, içinde bulunduğumuz dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisinde Mayıs 2012 tarihinde Anayasa Uzlaşma Komisyonunun kurulmasında somutlaşmıştır. http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/,Erişim: 30.01.2015.

[1] Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ELAZIĞ, email: muraygen@yahoo.com

Her ne kadar siyasi partilerin yazılı tekliflerine yansımasa da, Yeni Anayasa tartışmaları bağlamında en çok öne çıkan konulardan biri de hükümet sistemi tartışmaları ve bu bağlamda dillendirilen başkanlık sistemi talebi olmuştur. Parlamento ile tanıştığı 19 Mart 1877'den beri, Milli Mücadele döneminde kuvvetler birliğini esas alan Meclis Hükümeti Sistemini uygulasa da, Türkiye'de hakim hükümet sistemi geleneği, yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter sistem olmuştur. Kuvvetler arasındaki ilişkilerin niteliği üzerinden ayrışan hükümet sistemlerine ilişkin tartışmaların geçmişi dünyada çok eski olmakla birlikte, Türkiye'de en fazla 1980'lere kadar uzanmaktadır. Hükümet sistemine ilişkin siyaset bilimi literatürü, bu sistemi hem demokrasiye geçiş ve demokrasinin konsolidasyonu, hem de iyi yönetişim etrafında gelişen bir tartışma olarak ele alırken, bu tartışmanın diğer ayaklarını da ihmal etmemektedir. Siyasi kültür, seçim sistemi ve bununla bağlantılı olarak biçimlenen siyasi parti sistemi, hükümet sistemi tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. İlginç bir şekilde, Türkiye'de başkanlık sistemi üzerine odaklanan hükümet sistemi tartışmasının, seçim ve parti sistemi tartışmalarından büyük ölçüde bağımsız olarak yürütüldüğü görülmektedir. Parlamentonun içinden çıkan ve ona karşı sorumlu olan bir yürütme mi, yoksa halk tarafından seçilen ve yasama organından bağımsız olan bir yürütme mi siyasi ve ekonomik gelişmeyi sağlamak açısından daha fonksiyoneldir. Bkz. http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yari_baskanlik.pdf, Erişim: 30.01.2015

Her ülke özelindeki siyasi kültür, uluslararası korunganlık, tarihi miras, geçmişte yaşamış olduğu askeri darbeler, devletlerin toplumsal parçalanma ve kutuplaşma düzeyi ile siyasi kurumsallaşma ve ekonomik gelişme düzeyi, hükümet sistemi tartışmalarında belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümet sistemleri açısından parlamenter sistem ile başkanlık sistemi iki ana ekseni oluştursa da, her iki sistem de kendi içinde genelleme yapmayı neredeyse imkânsız kılacak kadar çeşitlilik içermektedir. Yarı-başkanlık sistemi, iki ana sistemden de unsurlar taşıyan ve daha önce Fransa, Rusya ve Polonya örnekleri üzerinden ele alabileceğimiz karma bir sistemdir. Başkanlık sistemini Amerika, Kore, Meksika ve Latin Amerika gibi bazı ülkeler üzerinden inceleyebiliriz. Parlamenter hükümet sistemini ise İngiltere ve Almanya örnekleriyle incelemek mümkündür. Gerçek manada sert kuvvetler ayrılığını uygulayan, üstünlerin hukuku değil, hukukun üstünlüğünü uygulayan devlet dünyada sadece Amerika Birleşik devletleridir. Başkanlık sistemini uygulayan diğer devletler ABD'ye benzemekle beraber daha çok kendi ülkelerine göre bu sistemi uyarlamışlardır. Parlamenter sistemi gerçek manada İngiltere'de, Yarı Başkanlık hükümet sistemini ise Fransa'da görmekteyiz. Hükümet sistemi tartışmalarının belirleyici sorusu olan "Hangi sistem daha iyidir?" sorusunun cevabını demokrasinin konsolidasyonu ekseninde düşündüğümüzde çok sayıda parametreden söz etmek mümkündür. Bunlar, siyasi meşruiyet, siyasi istikrar, temsil ve hesap verebilirliktir.

Başkanlık sistemi ve parlamenter rejimin demokrasinin sürdürülebilirliği ve kalitesi açısından avantajları ve dezavantajları, özellikle 1980'li yıllardan bu yana, siyaset bilimcileri arasında yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmanın başlamasında öncü rolü oynayan Juan Linz, çeşitli eserlerinde başkanlık sisteminin tehlikelerine ve parlamentarizmin erdemlerine işaret etmektedir. Linz'in başkanlık sistemine yönelttiği başlıca eleştiriler şunlardır:

Toplam-Sıfır Oyunu

Linz'e göre başkanlık seçimleri, kazananın her şeyi kazandığı bir toplam-sıfır oyunudur. Bu sistemde yürütme yetkisi tümüyle tek bir kişiye ait olduğuna göre, kazanan her şeyi elde etmiş olacak, muhalefet ise iktidarda hiçbir pay sahibi olamayacaktır. Buna karşılık parlamenter rejimlerde muhalefet partilerinin hükûmet koalisyonlarına katılarak iktidarı paylaşma şansları mevcuttur. Bu iddia, ancak yürütme organı bakımından doğru kabul edilebilir. Başkan, yürütme yetkisini tümüyle kazansa da, sistemin diğer temel unsuru olan yasama organının, başkana muhalif bir çoğunluğun kontrolünde olması elbette mümkündür. Bu durumda da kazananın her şeyi kazandığı bir sistemden söz edilemez. Muhalif yasama organı, başkanın kanun tekliflerini ve bütçesini reddetmek suretiyle, onu hareketsizliğe ve başarısızlığa mahkûm edebilir.

Seçimi kaybeden parti liderine, muhalefet sıraları görünmüyor. Bu yüzden bu kural ya hep, ya hiç oyununa benziyor. Birlikte yaşama arzusu zora düşüyor.

Katılık

Başkanlık sisteminde başkanın sabit bir süre için seçilmesi ve bu süre içinde çok istisnaî haller dışında yasama organı tarafından görevine son verilememesi, bu sisteme parlamenter rejimde söz konusu olmayan bir katılık vermektedir. Başkanlık sisteminin savunucuları, bu katılığı rejimin avantajlarından biri olarak görmektedirler. Gerçekten, başkanın sabit bir süre için seçilmesi ve yürütme gücünün tek sahibi olması, parlamenter sistemlerde zaman zaman görülen istikrarsız ve kısa ömürlü koalisyon hükûmetlerine imkân vermez; diğer bir deyişle, yürütmede istikrarı sağlar. Buna karşılık katılık, başarısız, kamuoyunun, hatta kendi partisinin güvenini kaybetmiş bir başkanın değiştirilmesine imkân vermez. Oysa parlamenter rejimlerin bu tür krizlere ve değişen şartlara uyarlanma kabiliyeti çok daha yüksektir. Başbakanın düşürülmesi, yeni bir koalisyonun oluşturulması ve benzer yollardan kriz çok daha kolaylıkla çözülebilir. Bu çabalar sonuç vermezse, parlamentonun feshi ile seçimlere gidilmesi ve böylece yeni bir hükûmet çoğunluğunun oluşması mümkündür. Nihayet, yürütmenin istikrarını, genel anlamda siyasal istikrarla karıştırmamak gerekir. Başkanlık sistemi yürütmede istikrar sağlarsa da, başkanın siyasetinin yürütülebilmesi için zorunlu olan kanunların yasama organınca kabul edilmemesi, başkanın bütçesinin reddi, parlamenter sistemlerde görülebilecek olan hükûmet krizlerinden çok daha derin krizler yaratabilir. Bu krizler daha önceleri Latin Amerika'da sık sık görüldüğü gibi, silahlı kuvvetlerin "ara bulucu güç" olarak müdahalesine yol açabilir.

Siyasi meşruiyet veya çift demokratik meşruluk

Başkanlık sisteminde başkanın ve yasama organının ayrı seçimlerle halk tarafından seçilmesi, her ikisine de halkın iradesini temsil etme anlamında demokratik meşruluk kazandırmaktadır. Başkanla yasama organı çoğunluğunun ayrı partilere veya ayrı siyasal eğilimlere mensup olmaları durumunda bu meşruluk krizini çözebilecek bir demokratik mekanizma yoktur. ABD'de bu tarz krizlerin ortaya çıkmaması, Amerikan siyasal kültürünün ve özellikle siyasal partilerinin kendilerine özgü, âdeta benzersiz konumlarıyla açıklanabilir. Sosyal bölünme çizgilerinin daha derin, partilerin daha disiplinli ve ideolojik oldukları ülkelerde, bu krizlerin daha sık ortaya çıkacağı ve çözümlerinin çok daha zor olacağı açıktır. Başkanlık sisteminde hem yürütmenin başı olan başkanın hem de yasama organının halk tarafından seçilmesi "çift meşruiyet" problemine yol açmakta ve iki güç arasındaki anlaşmazlıklarda hangisinin "eşitler arasında birinci sayılacağı" öngörülememektedir. Parlamenter sistemde yürütme parlamentodan bağımsız olmadığı için böyle bir problem, yalnızca tek kanatlı parlamentolarda söz konusu değildir. Çift kanatlı parlamentolarda ise iki kanatta rakip partilerin çoğunluğu söz konusu olduğunda çift meşruiyet problemi doğabilmektedir. Parlamentonun "alt kanadının" feshedilip Senatonun feshedilemediği örneklerde de bu probleme rastlanabilmektedir. İki kanatlı parlamentolarda ortaya çıkabilen çift meşruiyet problemi, bazı siyaset bilimcilere göre, ikili parlamenter yapının sağladığı faydalar yanında ihmal edilebilir niteliktedir.

Siyasi istikrar

Demokratik konsolidasyon için önem taşıyan unsurlardan biri siyasi istikrardır. Başkanın hükümeti kendi çalışabileceği kişiler içinden seçtiği ve görevden alınma ya da güvensizlik oyuna muhatap olma gibi kısıtlarının bulunmadığı başkanlık sistemi bu açıdan parlamenter sisteme üstünlük sağlamaktadır. Kimi siyaset bilimciler ise, kriz durumlarında hükümetlerin değişebilmesini demokrasinin konsolidasyonu açısından olumlu bir durum olarak görmekte ve yürütmeyi sorumlu kılan güvensizlik oyunun başkanlık sisteminde eşdeğer bir karşılığı bulunmadığını ileri sürmektedir. Buna göre, başkanlık sisteminde parti disiplininin zayıf olması da, parlamenterleri pozisyonel değil mesele bazlı olarak tutum belirlemeye itmekte ve bu da siyasi istikrara katkı yapan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Temsil ve hesap verebilirlik (denetim)

Başkanlık sistemini savunanların argümanlarından biri, bu sistemde seçmenlerin kime oy verdiklerini ve kazanması durumunda kimin kendilerini yöneteceğini bilerek oy vermeleridir. Oysa çok-partili bir parlamenter sistemde seçmenin, seçimlerden sonra nasıl bir koalisyon oluşacağını, başbakanın kim olacağını, oy verdiği partinin o koalisyonda yer alıp almayacağını önceden bilmesine imkân yoktur. Bu iddia, ancak aşırı ölçüde parçalanmış çok-parti sistemleri bakımından doğru kabul edilebilir. Hâkim-partili, iki-partili ve ılımlı çok-partili sistemlerde seçmenin konumu, başkanlık sistemindekinden pek farklı değildir. Üstelik birçok ılımlı çok-parti sisteminde, seçimlerden sonra hangi partilerin koalisyon kurabilecekleri az çok bellidir ve bazı durumlarda partiler bunu seçimlerden önce halka ilân ederler. Başkanlık sisteminde adayların partilerinden çok, kişisel özelliklerinin öne çıktığı iddiası da ancak kısmen doğrudur. Başkanlık sistemi, başkanlık yarışmasının kişiselleşmesi yönünde bir eğilim yaratırsa da, başkan adaylarının pek çoğunun bir siyasal parti bağlantısı vardır. Üstelik içinde yaşadığımız görsel medya çağında, parlamenter rejimlerde de parti liderlerinin kişilik özelliklerinin gitgide artan bir rol oynadığı inkâr edilemez. Nihayet, başkanlık sistemi savunucularının, başkanlık sisteminde hesapverirliğin daha açık olduğu yolundaki iddiaları da, tartışmaya açıktır. Başkanlık sisteminde başkanın, yürütme yetkisinin tek sahibi olduğu, dolayısıyla gerçekleştirilen veya gerçekleştirilemeyen politikalardan tek başına onun sorumlu olduğu elbette doğrudur.

Ancak bu hesap verme, ancak başkanın görev süresinin bitiminde, yani yeni seçimlerde gerçekleşebilmektedir. Başkanın görev süresinin tek bir dönemle sınırlandırıldığı başkanlık sistemlerinde bunun hiçbir pratik anlamının olmayacağı açıktır. Kaldı ki, iki-partili ve ılımlı çok-partili parlamenter sistemlerde seçimler yoluyla halka dikey hesap verme mekanizması mükemmelen işlediği gibi, iki seçim arasında parlamentoya karşı yatay hesap verme mekanizması da her zaman harekete geçirilebilir Parlamenter sistemi savunanlara göre, çoğunlukçu karakterinden dolayı başkanlık sistemi küçük partilerin yarışmasına imkan vermemekte ve siyasetin demagoji üzerinden yürütülmesini teşvik etmektedir. Oysa parlamenter sistem, hükümeti kurma sürecinde bazen en küçük partileri de denkleme dâhil ettiği için halkın taleplerini daha iyi temsil etmektedir. Çoğunluk oyu ile başkan seçilen kişi, tüm halkı temsil iddiasıyla hareket ettiğinde muhalefete daha az tahammül göstermekte ve eleştirilere tolerans düzeyi azalmaktadır. Hükümetin üstünde tarafsız bir cumhurbaşkanının bulunduğu parlamenter sistemde ise cumhurbaşkanı, hükümetin gücünü kısıtlayabilmektedir. Karşı tezlere göre ise, parlamenter sistemde cumhurbaşkanı kendisinden beklenen tarafsız ve uzlaştırıcı fonksiyondan uzaklaşabilmektedir. Özellikle, cumhurbaşkanının yetkileri arttıkça bu durumun ortaya çıkma ihtimali güçlenmektedir. Seçmen düzeyinde kutuplaşmamış siyasi sistemlerde başkanlık sistemi problem oluşturmazken, siyasi kültür açısından parçalanmış ve kutuplaşmış toplumlarda kutuplaşmayı hızlandıran bir nitelik taşıyabilmektedir. Hesap verebilirlik açısından baktığımızda, başkanlık sistemi, kuvvetler ayrılığının bulunduğu ve yürütmenin doğrudan halk tarafından belirlendiği bir sistem olarak, seçmen ve seçim sonuçları arasında doğrudan ve açık bir ilişki ortaya koymakta, seçimleri devlet başkanı ve hükümetten doğrudan hesap sorma mekanizmasına dönüştürmektedir. Parlamenter sistem ise, tek bir partinin hükümeti kuramadığı durumlarda, seçim ve hesap verebilirlik arasında doğrudan bir ilişkiye imkân vermemektedir. Kuvvetler ayrılığı ve fonksiyonların örtüşmesi, yürütmenin faaliyetleri, siyaset ve yönetim süreçleri konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesinde başkanlık sistemini bir adım öne çıkarmaktadır. Bu bilgi akışının doğruluğu ise tartışma konusudur. Parlamenter sistemi önceleyen yaklaşıma göre, hür basının varlığı, serbest bilgi akışı için yeterli bir teminattır.4 Hükümet sistemi tartışmalarında unutulmaması gereken temel husus, her iki sistemin de kendisine ait bir mantığının bulunduğu ve bu mantık ile ilgili ülkenin siyasi kültürü ve sosyo-politik yapısının örtüşme düzeyidir. Siyasi krizler, başkanlık sisteminin uygulandığı örneklerde parlamenter sistemi, parlamenter sistemin bulunduğu ülkelerde başkanlık sistemini "avantajları" üzerinden siyasi gündeme taşımaktadır. Hükümet sistemi tercihi diğer belirleyici unsurlardan yalıtılarak değerlendirilebilecek bir tercih değildir (Musil, 2013: 200)

Parlamenter Rejim, Başkanlık ve yarı-Başkanlık hükümeti tipleri, kuvvetler ayrılığı kriterine, daha doğrusu yasama-yürütme ilişkilerinin düzenleniş tarzına göre birbirinden ayrılan hükümet sistemleridir. Hukuk devletinin vazgeçilmez bir şartı olan yargı bağımsızlığı, hükümet şekli ne olursa olsun, bütün çağdaş demokratik rejimlerde korunduğuna göre, yargıyı bu tablonun dışında tutmak gerekir. Yasama-yürütme ilişkileri bakımından parlamenter rejimle Başkanlık Sistemi arasındaki en önemli fark, bunlardan birincisinde hükümetin parlamentonun içinden çıkması ve ancak onun güvenine sahip olduğu sürece görevde kalabilmesidir. Parlamentonun hükümeti her zaman güvensizlik oyuyla düşürebilme imkânına karşılık, hükümetinde parlamentoyu feshederek yeni seçimlere gidebilmesi, parlamenter rejimin asli unsurları arasında sayılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, parlamenter rejimde her iki organın da, diğerinin hukuki varlığına son verebilme yetkisi vardır. Oysa Başkanlık Sistemi'nde ne yasama, yürütmenin hukuki varlığına son verebilir, ne de yürütme yasama organını feshederek yeni seçimlere gidebilir. Bu sistemde başkan ve yasama organı, halk tarafından genel oyla, ayrı ayrı ve sabit süreler için seçilirler ve bu süre içinde diğer organ karşısında bağımsız varlıklarını sürdürebilirler. Başkanlık Sistemi'nde de yasama ile yürütme arasında bazı karşılıklı etkileşim yolları elbette vardır; ancak bu yollar, organlardan birine, diğerinin hukuki varlığına son verme yetkisini vermez.

Prototipini 1958 Beşinci Cumhuriyet Fransız Anayasası'nın oluşturduğu yarı-Başkanlık Sistemi ise bir bakıma iki ana tipin bazı unsurlarını kendisinde birleştiren bir karma tip olarak nitelendirilebilir. Sistemin, Başkanlık Sistemi'ne benzeyen yönü, halk tarafından doğrudan doğruya seçilmiş ve geniş anayasal yetkilerle donatılmış bir Cumhurbaşkanı'nın varlığı, parlamenter rejime benzeyen yönü ise yasama organına karşı sorumlu yani onun güvenine muhtaç bir hükümetin mevcudiyetidir. Yarı-Başkanlık Sistemi'nin de doğurduğu ciddi sorunlar vardır.

Başkanlık Sistemi'nde yasama-yürütme kilitlenmelerini çözebilecek anayasal mekanizmaların yokluğu, ABD kadar olumlu şartlara sahip olmayan Latin Amerika ülkelerinde başkanları zaman zaman yasama organını devre dışı bırakarak ülkeyi kanun gücündeki kararnamelerle yönetme yoluna sevk etmektedir. (Cambridge, Cambridge University Press, 1998).Bu durumun, Başkanlık Sistemini demokratik ruhundan uzaklaştırmakta ve başkanın elinde aşırı kuvvet toplanmasına yol açmaktadır. Latin Amerika Başkanlık Sistemleri'nde yasama organının başkan üzerinde etkili bir denetim gerçekleştirebildiğini söylemek de güçtür. Başkanın, gerek yasama organına, gerek mahkemeler ve Sayıştay gibi diğer devlet kurumlarına karşı hesap verebilirliğinin sınırlı olması, Arjantinli siyasal bilimci Guillermo O'Donnell'i, bu rejimleri "delegasyoncu demokrasiler" adı altında yerleşik temsili demokrasilerden farklı yeni bir tip olarak kavramsallaştırmaya sevk etmiştir.(O'Donnell, 1994:60) Bununla birlikte, Başkanlık Sistemi'nin, çoğu zaman, başkanın kişisel diktatörlüğüne dönüşme eğilimi taşıdığı iddiası da abartmalıdır. Çünkü, başkanlık sistemi de, özünde, parlamenter rejim veya yarı-başkanlık sistemi kadar demokratik bir hükümet biçimidir. Latin Amerika'daki Başkanlık Sistemi deneyimlerinin zaman zaman kişisel diktatörlüklere dönüşmesi veya askeri darbelerle kesintiye uğraması, elbette sadece bu ülkelerde uygulanan Başkanlık Sistemi'ne izafe edilemez. Parlamenter sistemlerde de gücü eline geçiren tek parti iktidarında da otoriter liderler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında, sözü geçen ülkelerde ekonomik azgelişmişlik, gelir farklarının büyüklüğü, demokratik siyasal kültürün zayıflığı ve siyasal mücadelenin aşırı ölçüde kutuplaşmış olması, demokrasinin sürdürülebilirliği üzerinde, muhtemelen hükümet sisteminden daha fazla etkili olmuştur. Bununla birlikte Başkanlık Sistemi'nin de, yasama-yürütme krizlerini çözebilecek mekanizmalardan yoksunluğu, başarısız bir başkanı görev süresi sırasında görevden uzaklaştırabilecek esneklikten mahrum olması, siyasal mücadelenin bir toplam-sıfır oyununa gelerek kızışması ve kutuplaşması gibi nedenlerle, bu sonuca katkıda bulunduğu inkâr edilemez. (Linz,2002:40)

Ampirik veriler, demokratik rejimin sürdürülebilirliği açısından, parlamenter rejimlerin, başkanlık sistemlerine oranla daha şanslı olduklarını göstermektedir. Alfred Stepan ve Cindy Skach'in OECD üyesi olmayan ve 1973-1989 döneminde en az bir yıl demokratik rejim altında yaşamış bulunan 53 ülke üzerindeki araştırmasına göre, bunlar arasında parlamenter rejimle yönetilenlerin yüzde 61'i, 1973-1989 arasında en az on yıl sürekli olarak demokratik rejimi

sürdürmüşlerdir; başkanlık sistemiyle yönetilenler arasında ise bu oran, sadece yüzde 20 'dir. Benzer şekilde, aynı dönemde parlamenter rejimle yönetilen ülkelerin ancak yüzde 18'i bir askeri darbeye maruz kalmış olduğu halde, başkanlık sistemiyle yönetilenlerde bu oran yüzde 40'tır. Stepan vd., :125)Görülüyor ki, başkanlık sistemlerinin uzun vadeli siyasal istikrarı sağlamada daha avantajlı oldukları iddiası, verilerle kanıtlanmadığı gibi, parlamenter rejimlerin her zaman güçsüz ve istikrarsız hükümetlere yol açacağı görüşü de abartmalıdır. Özellikle iki-partili parlamenter rejimlerde hükümet, büyük otorite ve istikrara sahiptir. Hatta sağlam bir tek parti çoğunluğu tarafından desteklenen parlamenter bir başbakanın, başkanlık sistemindeki başkandan daha güçlü olduğu da gerçektir. Çünkü başbakan ve hükümeti, parlamentodaki parti çoğunluğuna dayanarak, yasama faaliyetlerini büyük ölçüde yönlendirme imkânına sahiptir. Gerçi iki-partili parlamenter rejimler oldukça azdır; ancak çok-parti sisteminin özellikle onun ılımlı türünün, Sartori, 1976:135) mutlaka istikrarsız ve güçsüz hükümetlere yol açtığı söylenemez. Ilımlı, ya da "işleyen" çok-parti sistemi, Almanya'da, İskandinav ve Benelux ülkelerinde, etkin ve istikrarlı bir yönetimle mükemmelen bağdaşmaktadır. Türkiye'de de, nispi temsil sisteminin varlığına rağmen, 1965-1971, 1983-1991 yıllarında ve halen tek parti çoğunluğuna dayanan bir hükümet mevcut olmuştur. Çok-parti sisteminin aşırı türünde hükümetleri istikrarsız ve uyumsuz kılan faktör, parti sisteminin aşırı derecede parçalanmış ve ideolojik bakımdan kutuplaşmış olmasıdır. Böyle bir parti sisteminde parlamenter rejimin de, başkanlık sisteminin de istikrarlı ve yönetebilir bir demokrasiyi sürdürebilmesine imkân yoktur.

Türkiye'de başkanlık sistemine geçilmesini savunanların zaman zaman başvurdukları bir argüman da, bu sistemin Türkiye'nin sosyal yapısına ve siyasal geleneklerine uygun olduğudur. Eğer bununla kastedilen, Türkiye'nin altı yüz yıllık monarşi mirası başkanlık sistemi olarak kabul edilebilecek olan tek-parti deneyimi ise tam da bu sebepten dolayı başkanlık sisteminin reddedilmesi gerekir. Türk siyasal partilerinin çok büyük ölçüde kişisel liderliğe dayandığı ve bunun çoğu zaman hükümet düzeyine de yansıdığı düşünülürse, bu olumsuz eğilimleri büsbütün pekiştirecek bir siyasal yapılanmanın değil, tersine onları bir ölçüde de olsa sınırlandıracak bir yapılanmanın tercih edilmesi gerektiği açıktır. Üstelik Türkiye, sınırlı Osmanlı deneyimini bir yana bıraksak bile, çok-partili siyasal hayata geçtiğimiz 1946 yılından beri parlamenter rejimle yönetilmektedir; dolayısıyla bu yönde bir anayasal geleneğin oluşmuş olduğu söylenebilir. Bu geleneğin terk edilmesi için hiç bir zorlayıcı sebep yoktur. Çağdaş demokrasiler arasında parlamenter rejimi terk edip başkanlık sistemine geçen veya bunun tersini yapan bir ülkeye rastlanmamaktadır.

Siyasal Üslûp ve Kutuplaşma:

Linz'e göre başkanlık seçimleri, ister tek-turlu ister iki-turlu olsun, genellikle iki belli başlı aday arasında cereyan eden "iki kutuplu" bir süreçtir ve bu durumun ciddî ölçüde bir kutuplaşmaya yol açması muhtemeldir. Küçük oy farklarının galibi belirleyeceği bu süreçte adaylar, belli oy gücüne sahip aşırı ya da sistem-karşıtı partilerin desteğini sağlamaya ihtiyaç duyabilirler. Bu da toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirir. Ancak Linz'in kendisinin de belirttiği gibi bu tehlike, demokratik oyun kurallarının toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsendiği, sistem-karşıtı partilerin mevcut olmadığı, ya da marjinal konumda olduğu ülkeler bakımından söz konusu değildir. Nitekim ABD'de başkan adayları, daha çok, merkezdeki "yüzen oylar"ı hedefleyerek merkezcil politikaları savunmaktadırlar. Dolayısıyla kutuplaşma tehlikesi, hükûmet sistemi modelinden çok, siyasal sistemin genel niteliklerine ve siyasal kültüre bağlı görülmektedir. Nitekim son yılların Türkiye'si dahil, birçok parlamenter rejim de endişe verici ölçüde siyasal kutuplaşmaya sahne olmuştur.

Linz'e göre başkanlık sisteminin sonuçlarından biri de siyasete çatışmacı bir üslûbun hâkim olmasıdır: "Bir başkanla seçmen kütlesi arasındaki dolaysız ilişkinin belki en önemli sonuçları, başkanın tüm halkın tek seçilmiş temsilcisi olduğu hakkında besleyebileceği duygu ve bunun beraberinde gelen kendi taraftarlarını 'halk'ın tümüyle karıştırma tehlikesidir. Başkanın otoritesinde mevcut olan plebisitçi unsur, onun karşılaştığı engelleri ve muhalefeti çok can sıkıcı gibi gösterebilir. Başkan, bu düş kırıklığı içinde kendi politikalarını halk iradesinin yansıması,

muhaliflerininkini ise dar çıkarların bencil planları olarak tanımlama eğilimine girebilir. … Muhalefete karşı soğuk kayıtsızlık, saygısızlık, hatta açık husumet yönündeki bu kaygı verici eğilim hafife alınamaz. Linz,1995:152)Kulaklarımıza çok tanıdık gelen bu ifadeler, söz konusu eğilimin başkanlık sistemlerine özgü olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak gene de, başkanlık sisteminin yapısının, bu yönde bir eğilimi teşvik edeceği söylenebilir.

Başkanlık sisteminin yapısının teşvik ettiği siyasal üslûp, Guillermo O'Donnell'ın "delegasyoncu demokrasi" olarak adlandırdığı rejim tipiyle büyük benzerlikler göstermektedir. O'Donnell, büyük ölçüde Latin Amerikan başkanlık sistemlerinden esinlenerek yazdığı 1994 tarihli "Delegative Democracy" başlıklı klasikleşmiş (O'Donnell, :58) bu tür rejimlere egemen olan siyasal üslûp hakkında şunları söylemektedir: "Başkan, milletin tecessüm etmiş hali ve onun çıkarlarının başlıca koruyucusu ve tanımlayıcısı olarak kabul edilir… Bu görüşe göre başka kurumlar –meselâ mahkemeler ve yasama organı- can sıkıcı şeylerdir… Bu kurumlara hesapverirlik, kullanması için başkana vekâleten verilmiş sınırsız otoritenin önündeki engellerden ibaret gibi görülür. Delegasyoncu demokrasilerde adaylar, çıplak, kurumsallaşmamış iktidar ilişkileri dışında hemen hemen hiçbir sınırlamaya tâbi olmadan hüküm sürme şansı için yarışırlar. Seçimden sonra da, seçmenlerden/delegelerden, başkanın yaptıklarının pasif ama alkışlayıcı seyircileri olmaları beklenir… Temsilî demokrasinin ayırıcı özelliği olan yatay hesapverirlik, delegasyoncu demokrasilerde ya hiç yok, ya da son derece zayıftır. Üstelik yatay hesapverirliği etkili kılan kurumlar, delegasyoncu başkanlarca kendi 'misyon'larının önünde gereksiz ayak bağları gibi göründüğünden, başkanlar, bu kurumların gelişmesini önlemek için büyük çabalar harcarlar." Başkanlar, "vatanın kurtarıcıları" olarak görülürler. Delegasyoncu başkanlık rejimlerinin özellikleri arasında, siyasetin aşırı ölçüde kişiselleşmesi ve başkanların parlamentoları by-pass ederek ülkeyi başkanlık kararnameleri ile yürütme eğilimlerine de değinilebilir. Gerçekten, çok özel ve kendisine özgü şartları olan ABD dışında, başkanlık sisteminin uzun süreli ve istikrarlı bir demokrasiye vücut verdiği örnekler bulmak zordur. ABD'ni takliden başkanlık sistemini kabul etmiş olan Latin Amerika ülkelerinin hemen hepsinde demokratik süreçler, ya askerî darbeler ya da Juan Peron, Alberto Fujimori, Hugo Chavez gibi liderlerin popülist otoriter yönetimleriyle kesintiye uğramıştır. Güney Amerika'nın dört önemli ülkesi (Brezilya, Arjantin, Şili ve Uruguay) yakın geçmişte uzun süreli askerî diktatörlüklere sahne olmuştur. Uzunca bir dönem nispeten istikrarlı bir demokrasiyi sürdürmüş olan Venezuela, yakın geçmişte Hugo Chavez liderliğinde bir popülist otoriterizme savrulmuştur. Mueller,2014:121)Latin Amerika'nın diğer bir önemli ülkesi olan Meksika, yüzyıla yakın bir hegemonyacı tek-parti (Devrimci Kurumlar Partisi,PRI) yönetiminden ancak yakın zamanlarda yarışmacı bir rejime geçebilmiştir. Demokrasinin üçüncü dalgasında özellikle değişen dış konjonktürün etkisiyle Latin Amerika'da askerî yönetimler dönemi kapanmış görünse de bu demokrasiler kırılgan ya da delegasyoncu niteliklerini korumaktadırlar.

Politika Yapımındaki Sorunlar:

Türkiye'de başkanlık sistemini savunanların sık sık başvurdukları bir argüman, parlamenter sistemin hızlı ve tutarlı politikalar izlenmesinde sorunlar yarattığıdır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, yakın zamanlardaki bir demecinde bunu açıkça ifade etmiştir: "Şu anda inanın patinaj yapıyoruz… Son 3 senedir ekonomik olarak bir patinaj içerisindeyiz… Bizim önümüzde bir engel olmadan, süratle, hızla gitmemiz lâzım. Eğer sistem rahat çalışırsa, inanıyorum ki 2023 hedefimizi yakalama konusunda daha farklı yol alırız. Biz bu seçime kadar kişi başı millî geliri 15 bin dolara çıkarmayı hedeflemiştik. Bunu yakalayamadık. Çünkü, sistemde sıkıntı var. Sistem ciddî manada engelliyor. Oysa O'Donnell'ın belirttiği gibi, delegasyoncu başkanlık demokrasilerinde politikaların oluşturulması ve uygulanması bakımından çok daha ciddî sorunlar vardır. Kurumsallaşmış demokrasilerde kararlar daha yavaş alınırsa da, bunların oluşturulmasındaki kurumsal mekanizmalar ve tartışma süresi, hata ihtimalini azaltır ve bir kez kararlar alındıktan sonra onların uygulanmasını kolaylaştırır. Oysa delegasyoncu demokrasilerde kararlar, başkan ve yakın çevresi tarafından, geniş bir tartışma ve istişare sürecine sunulmaksızın alınır. Yazarın örnek gösterdiği: Arjantin, Brezilya ve Peru'daki istikrarlaştırma "paketler"i, "felaketli" sonuçlar doğurmuştur. Olumsuz sonuçlar karşısında bunlarda sık sık değişikliklere gidilmiştir. Paketlerin başarısızlığı,

başkanın popülaritesinde ciddî bir erimeye yol açmıştır: "Bunun sonucu, umutsuzluk şartları altında politika yapımıdır: Büyük popülariteden genel aşağılanmaya savruluş, hızlı olduğu kadar dramatik de olabilir. Sonuç, hükûmetin mutlak iktidarıyla iktidarsızlığının garip bir karışımıdır." (O'Donnell, :66)

Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalar

Türkiye'nin siyasal sistem arayışında parlamenter sistem içerisinde siyasal parti yapısının parçalanmışlık halinin ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık ve vesayetçi yapıların bu istikrarsızlıktan yararlanarak siyasal alana müdahalesiyle demokrasinin bir türlü yerleşememesi, yeni bir sistem arayışının en önemli sebebidir. Parlamentarizmin krizi ve tutarsız koalisyonların ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık üzerine odaklanarak sürdürülen bu tartışmalar uzun yıllardan bugüne sürekli gündemdeki yerini korumaktadır. 2. Türkiye'de başkanlık sistemi tartışmaları için geniş bir literatür bulunmaktadır. Son dönem başkanlık tartışmaları için bkz. (Aslan,2015:122)

İlk itiraz alanı, daha çok meselenin özüne inmeyen, kategorik söylemler üzerinden çerçevelendirilen ve belirli siyasal duruşlar üzerinden temellendirilen argümanlara yaslanmaktaydı. Burada başkanlık sisteminin, doğal olarak geniş toplum kesimleri tarafından, ayrıntılarının bilinmemesinin getirdiği durumun manipüle edilmesiyle, Türkiye siyasetinde işlevsel olarak kullanılabilecek söylemler öne çıkarılmıştır. (Aslan,2015:122)

Bu açıdan bakıldığında modelleme tartışırken yapmamız gereken, başkanlık sisteminde, etkin yönetim ve gelişmiş bir demokratik sistem için Türkiye özelinde

"denetim ve denge" mekanizmasının nasıl daha iyi dizayn edilmesi gerektiğidir.88. Bu konudaki güncel tartışmalar için bkz. (Duran,2015:

Denetim ve denge sistemi, başkanlık rejimlerinde yasama ve yürütmenin çifte meşruiyet temelinde, her iki yapının da güçlü olmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu iki yapı çeşitli mekanizma ve yetki dağılımı ile birbirini dengeleyebilmektedir. Türkiye için başkanlık modellemesinde de diğer ülkelerde bu denetim ve denge sisteminin nasıl uygulandığına ve uygulama sırasında çıkan krizleri aşmak için hangi iyileştirmelerin yapıldığına odaklanmak gerekmektedir. (Miş,;2015)

Türkiye'de başkanlık veya yarı-başkanlık sistemi önerileri, zaman zaman siyasal gündemimize girmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda, merhum Turgut Özal ve Süleyman Demirel cumhurbaşkanlıkları döneminde bu önerileri dile getirilmişlerse de, konu kamuoyunda ciddi bir destek bulamadan kısa zamanda gündemden düşmüştür. Günümüzde ise, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve iktidar partisi AKP'nin "Türk tipi" bir başkanlık sistemini ısrarla savundukları ve bu sorunun, 7 Haziran 2015 milletvekili seçimi kampanyasının temel temalarından biri olacağı görülmektedir**.** 1982 Anayasasının kurduğu hükûmet sistemi, anayasanın yapılışındaki özel şartların sonucu olarak, parlamenter rejim modelinden önemli ölçüde sapmış ve cumhurbaşkanına bir parlamenter devlet başkanının sembolik yetkilerinin ötesine geçen hayli önemli anayasal yetkiler tanımıştır. 2007 anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halkça seçilmesi sisteminin kabulü, bu melez sistemi yarı-başkanlık sistemine bir adım daha yaklaştırmıştır. Ancak, bu değişiklikten sonra dahi sistemin, özünde parlamenter sisteme daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim parlamenter rejimin temel kuralları olan, hükûmetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu, karşı-imza kuralı, Cumhurbaşkanının aynı zamanda yetkisizliği anlamına gelen sorumsuzluğu ilkeleri, Anayasada açıkça yer almıştır. Anayasanın 104'üncü maddesiyle cumhurbaşkanına tanınan yetkiler uzun bir liste oluşturmakla beraber, bunlar siyaset oluşturucu yetkiler değil, ya temsilî-sembolik, ya da engelleyici-veto edici yetkilerdir.

Hükûmetin genel siyasetinin yürütülmesi başbakan ve bakanlar kurulunun yetki ve sorumluluğundadır (Ay, m.112). Bugünkü hükûmet sistemimize Fransız literatüründe kullanılan bir

deyimle, "zayıflatılmış parlamentarizm" (parlementarisme attenué) adı verilebilir. (Özbudun, 2014: 360)

AKP, 2007 seçim beyannamesinde klasik parlamenter rejim ilkelerine uygun bir yeni anayasa yapılmasını savunmuş ve bu yönde bir taslak hazırlatmış olduğu halde, 2013 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu'na bunun tamamen zıddı bir başkanlık sistemi önerisi sunmuş ve o zamandan beri parti sözcüleri ve gerek başbakanlığı gerek cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Sayın Erdoğan, bu sistemi ısrarla savunmuşlardır. Başkanlık sistemi önerisi, AKP'nin 2015 seçim beyannamesinde oldukça genel ifadelerle ve ayrıntılara girilmeksizin yer almıştır. AKP önerisindeki başkanlık sisteminin, ABD'deki demokratik başkanlık sistemiyle hiçbir benzerliği yoktur. Zaten AKP sözcüleri, başlangıçtan beri bu sistemi "Türk usulü başkanlık" ya da "kendimize özgü başkanlık" ''partili cumhurbaşkanlığı'' sistemi olarak takdim etmişlerdir. Bunu Cumhurbaşkanı Erdoğan da açıkça ifade etmiştir: "İlla ki ABD'deki sistemi almaya mecbur değiliz. Arı maharetiyle her çiçekten alırız, kendi sistemimizi kurarız, ortaya koyarız. Demir tavında dövülür. Türkiye için başkanlık sisteminin tam zamanıdır. Bunun adı başkanlık sistemidir, liderlik sistemidir. Esasen kadim geleneğimizdeki yönetim sistemi de budur."

Türk usulü başkanlık sisteminin klasik başkanlık sisteminden ayrıldığı en temel nokta, başkanın ve TBMM'nin karşılıklı olarak birbirlerinin görevlerine son verebilmeleridir. Barın, 2014: 350)

Sonuç

Başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemi, demokratik hükümet sistemleridir. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yumuşak bir biçimde parlamenter sistemin aksine başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı sert biçimde birbirinde ayrılmışlardır yarı başkanlık sistemi ise bünyesinde hem başkanlığı hem de parlamenter sistemin bazı argümanlarını içerisinde barındıran melez bir sistemdir.

Hükümet sistemlerinin amacı, demokrasinin gelişmesi, bireysel hak ve özgürlüklerinin genişlemesi etkin bir yönetim, temsilde adalet, siyasal istikrar gibi konularda bir araç görevi görmektedir. Hükümet sistemleri arasında bir karşılaştırma yapılarak hangisinin daha demokratik olduğunu anlamak mümkün değildir.

Başkanlık sistemine karşı olanların gerekçesi, meydana gelebilecek kilitlenmeleri açacak anayasal mekanizmalardan yoksun olmasıdır. Bu gerekçe parlamenter sistemde güvenoyu ve fesih mekanizmalarla bu işlev yerine getirilebilmektedir. Başkanlık sistemini uygulayan bazı ülkeler ise bu kilitlenmeyi karşılıklı fesih ile, yürütmenin yasamayı, yasamanın da yürütmeyi karşılıklı feshetmesiyle çözüm yoluna gitmişlerdir.

Başkanlık sisteminin Türk devlet geleneğine uygun olduğunu iddia edenlerin yaklaşımı doğru bir yaklaşım değildir. Asırlar önce yönetilen Türk devletlerinin başkanlık gibi yönetiliyor olması bugünkü teknolojinin geliştiği haberleşmenin yaygınlaştığı, insan haklarının devletlerin birinci gündem maddeleri olması eski Türk devleti sisteminin bugün de uygulanabilir olabileceğini savunma pek gerçekçi görünmemektedir. Başkanım belli bir süreliğine seçilmesi bu sürenin dolmadan halkın güvenini kaybeden ya da halkta karşılık almayan bir başkanın uygulayabileceği halkın istemediği politikaların önlenmesi mümkün görünmemektedir.

Başkanlık sistemi tartışmalarının Türkiye'de uzun bir mazisi vardır. Ancak geçen süre içerisinde genellikle başkanlık sistemi tartışması doğru mecrada yapılamamıştır. Tartışmanın uzun mazisine bakıldığında meselenin yapısal bir mesele olarak ele alınmadığı, konjonktürel olarak tartışıldığı görülmektedir. Siyasi kriz anlarında tartışmanın yoğunlaşması, krizler atlatıldıktan sonra konunun gündemden düşmesi, başkanlık sistemi meselesinin kısa vadeli ve yüzeysel tartışıldığını göstermektedir. Bunun yanında başkanlık tartışmalarının genel seyrine bakıldığında tartışmanın uygun mecrada ilerlemediği de görülmektedir. Parlamenter veya başkanlık sistemlerinden hangisinin Türkiye için daha uygun olacağına ve uygun sistemin birçok farklı örnek ve uygulama

içerisinden hangisine daha yakın olacağına odaklanması gereken tartışma, genellikle gündelik siyasi hesaplara hapsedilmiştir

Türkiye'de başkanlık sistemine geçiş tartışması demokrasi eksikliği ve yönetimde etkinliğin gereken düzeyde olmaması sorunlarına vurgu yapılarak tartışılmaktadır. Türkiye başkanlık sistem, en temelde, bir yandan katılımcı ve farklılıkları kucaklayan bir siyasi-toplumsal merkez inşa edecek ve bu merkezin iradesini devlet yönetimine en iyi şekilde yansıtacak biçimde dizayn edilmesini, diğer yandan da demokratik denge-kontrol mekanizmalarını göz ardı etmeden yürütmeyi etkin ve güçlü kılacak şekilde erkler arası ilişkilerin düzenlenmesini kapsamalıdır. Yürütme, yasama ve yargı organları arasındaki ilişkiler, merkezi-yerel yönetim ilişkileri ve atanmış-seçilmiş ilişkileri bu amaca hizmet edecek şekilde, demokratik siyasetin ilkeleri gözetilerek dizayn edilmelidir. Toplumu daha da parçalayacak ve yürütmeyi zayıflatacak ve yasamanın denetimini azaltacak ve içerisinde denge-denetim mekanizmalarının bulunmadığı bir başkanlık modeli hem demokratik gelişmişlik hem de uluslararası alandaki etkinliği açısından ülkeyi bulunduğu noktadan aşağıya çekme riski taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Aslan Ali, "Türkiye İçin Başkanlık Sistemi: Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma, SETA Analiz, Sayı: 122, (Nisan 2015

Barın Taylan, Türkiye'nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi (İstanbul: XII Levha, 2014), s. 341, 367.

Duran Burhanettin, "Türkiye modeli başkanlık sistemi", Sabah, 20 Şubat 2015; Nebi Miş, "Başkanlık Modeli Tartışmalarına Nereden Başlamalıyız?", Sabah, 25 Nisan 2015. Fahrettin Altun, "Başkanlık sistemi neden gerekli", Sabah, 5, Şubat 2015.

http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/,Erişim: 30.01.2015.

http://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yari_baskanlik.pdf, Erişim: 30.01.2015

Linz Juan J., "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference",Juan J. Linz ve Arturo Valenzuela, eds., The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives, vol. 1 (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994), s. 3-87. Linz'in tezlerinin kapsamlı bir analizi için, bkz., Serap Yazıcı,Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), s. 39-90

Miş Nebi, "Başkanlık Modellemesinde Denetim ve Denge", Sabah, 2 Mayıs 2015.

Musil Pelin Ayan,"Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem, Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar", Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin (der.) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), s. 196-203.

Mueller Jan-Werner, Venezüela'da Chavez, Macaristan'da Orban ve Türkiye'de Erdoğan yönetimlerini, otoriter eğilimli popülist rejimlerin örnekleri olarak göstermektedir:"Erdoğan and the Paradox of Populism", Project Syndicate, August 11,2014.

O'Donnell Guillermo, "Delegative Democracy", Journal of Democracy, (5 January 1994), s. 55-69.

O'Donnell , Guillermo "Delegative Democracy", alıntı, s. 66.

Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), s. 357-70.

"Paket Öyle de Böyle de Çıkacak", Hürriyet, 21 Şubat 2015.

Sartori Giovanni, Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine bir İnceleme (çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yay., Ankara 1997), s. 212-214; keza John M.Carey ve Matthew Sobery Shugart, eds., Executive Decree Authority (Cambridge,Cambridge University Press, 1998).

Sartori Giovanni, Parties and Party Systems: A Framework for Analysis (Cambridge: Cambridge University Press, 1976),s. 131-145.

Stepan Alfred ve Cindy Skach, "Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective", Linz ve Valenzuela, eds., The Failure of Presidential Democracy, s. 124-125.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 177-191, ELAZIĞ-2017

MARKA KİŞİLİĞİ ALGISI: SOSYAL MEDYA MARKALARI ÜZERİNE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Perception of Brand Personality: A Search About Social Media Brands On Undergrad

Nurcan YÜCEL* **Melike HALİFEOĞLU****

ÖZET

Firmaların pazarda başarılı olabilmeleri için markalaşmalarının önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada her firmanın pazara sunmadan önce markasına bir kişilik belirlemesi gerekmektedir. Her markanın ürün olduğu ancak her ürünün marka olmadığı anlayışı içinde markalaşmak için sınırları belirlenmiş, vurguları keskin, içerdiği vaadi tüketiciye doğru bir şekilde yansıtan bir marka kişiliğinin oluşturulması önemli olmaktadır. İnternetin gelişimiyle birlikte özellikle genç tüketiciler arasında sosyal medya araçları yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal medya markalarından Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişiliklerini belirlemek ve belirlenen marka kişilik boyutlarının katılımcıların algılamalarında farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla 373 üniversite öğrencisi üzerinde anket çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda; Facebook'un marka kişiliğinin 4 boyutlu, Instagram'ın marka kişiliğinin 5 boyutlu ve Twitter'ın marka kişiliğinin 3 boyutlu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişilik boyutlarının katılımcılar üzerinde farklı algılanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Kişiliği, Sosyal Medya Markaları.

SUMMARY

It is came out that branding requires for being success in market. At this point before each firm puts brand on market should determine a personality for brand. Within comprehension which every brand is also a product but every product isnt a brand, brand personality is essential to be branding which borders determined, which emphasises have sharp, whose promise echoers to consumer properly. With the advent of the internet, social meda tools came into play from especially young consumers. Social media brands, Facebook, Instagram, Twitter to identify brand personality and brand personality in order to determine if the specified size of showing differences in the perception of the participants of the survey on 343 college students was conducted. After research, it has been identified that Facebook's brand personality of the 4 dimensional, Instagram's brand personality of the 5 dimensional and Twitter's brand personality 3 dimensional. However, it is reached the end of Facebook, Instagram and Twitter's brand personality dimensions aren't perceived different by participants.

Key Words: Brand, Brand Personality, Social Media Brands.

Giriş

Günümüzde rekabetin artması ve teknolojinin gelişmesiyle firmalar müşterilerinin zihinlerinde yerleşmek ve duygusal bir bağ kurmak amacıyla büyük bir çaba göstermektedirler. Bu noktada her firma markasını pazara sunarken, rekabetten kopmamak için güncel ve ilave özelliklerle donatılmış ürünler tasarlamaktadır. Markanın hedef tüketiciler için eşsiz, tek tercih nedeni olacak bir anlam taşıması gerektiği anlaşılmıştır. Bu sebeple, tüketici zihninde ürün grubunda en geniş alana sahip hatta bu alanı işgal eden tek marka olmak önemli olmuştur. Bununla beraber markanın, tanımının ötesinde birçok görevler üstlendiğini de söylemek gerekmektedir.

Bu bilgiler doğrultusunda firmalar, tüketicilerin satın alma kararlarında akla gelen tek markası olabilmek adına büyük bir çaba göstermektedirler. Bu noktada fark yaratacak unsurun markalara insanlar gibi kişilik özellikleri yüklemek olduğu anlaşılmıştır. Markanın nefes alan, dünya görüşü olan, bir mesaj taşıyan, karakteristik özellikleri olan bir organizma olarak görülmesi marka kişiliği

*Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ELAZIĞ, nyucel@firat.edu.tr
**Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, ELAZIĞ, mhalifeoglu@firat.edu.tr

kavramının önemini artırmıştır. Artık markanın hukuki ya da bilimsel tanımının ötesinde ruh taşıyan bir bilince sahip olduğu düşünülmektedir.

1. Marka ve Marka Kişiliği Kavramları

Marka kelimesi etimolojik olarak Fransızca bir kelime olan 'marque' (ürün işareti) ile Almanca'daki 'marc' (sınır/sınır çizgisi) kelimelerinden gelmiştir. Anglo-Sakson dillerinde 'brand-branding' kelimeleri; çiftlik hayvanlarının yakı yoluyla belirlenmesi işlemini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Kelime anlamı dikkate alındığında; 'marka' sözcüğünün ilk kullanım gayesinin belirli bir ürünün nerede üretildiğini veyahut kim tarafından yapıldığını ifade etmek üzere işaretlenmesi olduğu görülmüştür (Taşkın ve Akat, 2012:4).

AMA' a göre marka; "bir firma veya grubun mal ve hizmetlerinin belirlenmesi, rakiplerin mal ve hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlayan bir isim, terim, işaret, veya dizayn ya da bunların bileşimi" olarak tanımlanmıştır (www.ama.org).

Her markanın insanlar gibi bir kimliğe ve kişiliğe sahip olduğu düşüncesinden hareketle literatüre giren marka kişiliği kavramı ilk kez 1955'te Gardner ve Levy tarafından ifade edilmiştir. Daha sonra 1997'de Jennifer L.Aaker tarafından inceleme konusu olmasıyla bu kavram hakkında birçok araştırma yapılmıştır.

Marka Kişiliği, markaları rakiplerinden farklılaştıracak bir güce sahiptir. Bu kavram, markalarla insanları ilişkilendirerek insani duygu ve izlenimlerin tüketici zihnine aksettirilmesini sağlar. Diğer bir ifadeyle, marka kişiliği; insana ait olan karakter özelliklerinin markalarla ilişkilendirilmesi yoluyla tüketici zihninde, ürünlerin ihtiyaç gideren meta özelliğinden sıyrılarak ve insana özgü karakterler vasıtasıyla bir kişi gibi algılanmasını ifade eder. Bunun sonucunda tüketiciler markaları ürün olarak değil, sevecen, hareketli, kışkırtıcı, zarif gibi insan kişilikleriyle algılar.

Marka kişiliği, insani karakter özelliklerinin markalara atfedilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle "Marka, bir kişi olsaydı, nasıl biri olurdu?" sorusunun cevabını ifade etmektedir. Böylece, marka kişiliği tüketiciler yönünden ürünün kişisel olarak anlamını artırarak tüketicilerin ürünle kendisini özdeşleştirmesine olanak vermektedir. Yapılan araştırmalardan Mr.Coffee markası güvenilir, arkadaş canlısı, yetenekli, zarif ve entelektüel kişilik özelliklerine sahip bir marka olarak değerlendirilirken; Harley Davidson markası sert ve açık havayı seven bir kişilik olarak değerlendirilmektedir (Tığlı, 2003:68). Dolayısıyla marka kişiliği; tüketicilerin çeşitli markaları birbirinden ayırt edebilmesini sağlayan kişilik özelliklerinin markalara yansıtılmasıyla meydana gelen bir unsur olarak tanımlanmaktadır.

Marka kişiliği; markanın bir insan formunda yapılandırılmasını ifade eder. Bu anlamda marka kişiliği bir yandan mevcut müşterilerle arasında duygusal bir yakınlık kurarken, öte yandan potansiyel müşterilere vaadini bir karakter biçimiyle sunar ve onlarla yeni ancak kalıcı bir bağ kurmaya çabalar. Marka kişiliği markalaşma sürecinde reklam kullanılarak tüketicilerin zihnine yerleştirilmeye çalışılır. Markanın karakter özellikleri, reklam ikonları yoluyla tüketici üzerinde markanın nasıl algılanması gerektiğine dair bir fikir oluşmasını sağlar. Örneğin; Mr.Muscle-Mr.Muscle, Arçelik- Çelik Robot, Michelin-Bibendum (lastik adam), ING Bank-Aslan, Vestel-Vetrons, Yapı ve Kredi Bankası-Vada Adamlar, Migross-Kanguru, Cheetos-Chester Kaplan, Turkcell-Cell-O, Panda-Panda Ayı, Yumoş-Yumoş Ayıcık, Aymar-Yağ Damlası gibi hayali karakterler marka kişiliklerini görsel bir zemine oturtmuştur (www.webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/06/27/481309.asp).

2. Marka Kişiliğine İlişkin Literatür Çalışmaları

Marka kişiliği konusunda literatür incelemesi sonucunda Dünyada ve Ülkemizde birçok çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

2.1. Marka Kişiliğine İlişkin Yabancı Literatür Çalışmaları

Gardner ve Levy (1955)' nin yapmış oldukları çalışmada; reklam ve satış sektöründeki temel sorunun, ürüne karşı olan tüketicilerin markaya karşı tutumu ve markayı algılayış biçiminden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Tüketicilerin ürüne bakışlarının ondan sağlayacakları faydaya odaklandığını bu nedenle kör noktalar oluştuğu belirtilmiştir. Markaların reklam çabalarında göz önünde bulundurması gereken iki noktadan birisi tüketicilerin tamamının bir marka hakkında ortak bir algıya sahip olamayacağı diğeri ise saygın bir marka imajının uzun soluklu bir gerçek taşıdığının unutulmaması gerektiğidir.

Levy (1959)'nin yaptığı çalışmada; sembollerin tüketici açısından ne ifade ettiği tartışılmıştır. Tüketicilerin satın aldıkları ürünü sadece fiziksel normları dolayısıyla satın almadıkları, ayın zamanda şahsi ve sosyal yönleri nedeniyle de satın aldığı ifade edilmiştir. Herhangi bir sembolin tüketicinin şahsı hakkındaki fikirlerini vurgulaması ve tüketici tarafından ürün hakkında bir memnuniyet yaşanması hâlinde ürünün tüketici için uygun hâle geleceği belirtilmiştir.

Sirgy (1982)'nin çalışmasında; marka kişiliğinin tüketici seçimlerinde ve tüketicinin kişiliği üzerindeki etkisinin ne şekilde ve ne zaman gerçekleşeceği incelenmiştir. Buna bağlı olarak marka kişiliği ile bireyin kişiliği arasındaki eşgüdümden bahsedilmiştir. Marka kişiliğinin tüketicilerin seçimlerini pozitif yönde etkilediğine vurgu yapılmıştır.

Keller (1993)'in çalışmasında; Tüketici Temelli Marka Denkliği içeriğine dayanarak oluşturulan marka bilgisinin, tüketicilerin zihnindeki mevcut marka bilgisi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Marka bilgisini meydana getiren marka imajı ve marka ismi bilinirliği unsurlarının ve bu unsurların alt boyutlarının, marka bağlılığı üzerinde etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında marka bilgisinin tüketicilerden alınmak istenen reaksiyonlara ilişkin tutundurma, fiyatlama ve dağıtım politikaları üzerinde de etkili olduğu belirtilmiştir.

Aker (1997)'ın çalışmasında; insan kişiliği üzerine olan beş büyükler ölçeğinden hareketle pazarlama alanında marka kişiliği ölçeği geliştirilmiştir. Geliştirilen marka kişiliği ölçeği beş ana boyuttan ve bunlara bağlı 42 sıfattan oluşmaktadır. Aaker'ın yaptığı çalışma sonucunda belirlediği marka kişili boyutları; içtenlik (sincerity), heyecan (excitiment), yetkinlik (competence), sağlamlık/sertlik (ruggedness) ve seçkinlik (sophistication)tir.

Low ve Lamb (2000); etkili bir marka imajının sağlanması için tüketicinin zihninde markaya ilişkin pozitif yönde bir fayda, kişilik, nitelik ve işletme değerinin yaratılması gerektiğini ifade etmiştir.

Plummer (2000) yaptığı çalışmada; markaların tüketici zihninde oluşan algılarının diğer bir ifadeyle, marka imajının kendine özgü bir kişilik barındırdığnıı belirtmiştir. Buna göre; markaların da insanlar gibi kişilik özellikleriyle değerlendirilebileceği ve marka kişiliklerinin firmaların müşterileriyle etkileşim çalışmalarında faydalanılan bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak, markaların fiziksel, işlevsel ve kişilik gibi üç niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

Azoulay ve Kapferer (2003)'in çalışmasında; Aaker'ın beş boyutlu marka kişiliği ölçeğinin marka kişiliğini ölçmede geçerli bir ölçek olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Aaker'ın marka kişiliği skalasının birçok araştırmada kullanıldığı ancak kişilik boyutları tanımlamalarının çok geniş olması nedeniyle marka kişiliğinin, kendisinin ötesindeki içerikleri de içine alabileceği ifade edilmiştir. Bu durumun ölçeğin temel problemi olduğu belirtilmiştir.

2.2. Marka Kişiliğine İlişkin Yerli Literatür Çalışmaları

Tığlı (2003) tarafından yapılan çalışmada; Armani marka Aqua di Gio ve Gucci marka Rush parfümlerinin hangi kişiliğe ait olduğunu bulunmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda; iki parfüm markasının marka kişiliklerinin farklı ve benzer özellikler içerdiği tespit edilmiştir. Gucci Rush'ın marka kişiliği; baştan çıkarıcı, feminen, canlı, soğukkanlı, yenilikçi ve artistik çıkmıştır. Armani

Aqua di Gio'nun marka kişiliği maskülen, üst sınıf, genç, içten, kendinden emin ve doğayı seven çıkmıştır.

Torlak ve Uzkurt (2005) tarafından yapılan çalışmada; Coca Cola ve Cola Turka markalarının marka kişilik algılamaları arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Çalışma sonucunda her iki markanın; aylık gelir, cinsiyet ve ürün kullanım sıklığına göre farklı algılandığı sonucuna varılmıştır.

Schneider Kelemci ve Bodur Kelebek (2009) tarafından yapılan çalışma; hijyenik ürün sektöründeki Molped, Orkid ve Kotex markaları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada; ilgili markaları tercih edenler ile etmeyenlerin marka kişiliği algıları arasında fark olacağından yola çıkılarak bu farklılık araştırılmıştır.

Özgüven ve Karataş (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada; McDonald's ve Burger King markalarının marka kişiliği algılamalarının cinsiyete göre nasıl değiştiği araştırılmıştır. Çalışma sonucunda; iki markanın marka kişiliklerinin cinsiyete göre farklı algılandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalman vd. (2012)'nin yaptığı çalışmada; Blackberry ve Iphone marka cep telefonlarının marka kişiliklerinin hangi marka kişilik özellikleriyle birbirinden ayrıldığı incelenmiştir. Çalışma sonucunda; Blackberry'in 'kurumsal, dürüst, erkeksi, güven uyandıran kişilik özelliklerine, Iphone' un cezbedici, neşeli, canlı, bağımsız, yaratıcı kişilik özelliklerine sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kurtoğlu vd.(2013) tarafından yapılan çalışmada; Iphone, Samsung ve Nokia cep telefonu markalarının marka kişiliği algılamaları ve buna bağlı olarak ilgili markaların marka kişiliği boyutları çıkarılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda; Iphone markasının coşku ve yetkinlik, Samsung markasının kadınsılık ve Nokia markasının geleneksellik boyutuna daha yakın olduğu sonucuna varılmıştır.

3. Sosyal Medya ve Sosyal Medya Araçları Kavramları

Sosyal medya, bireylerin düşüncelerini, bakış açılarını ve tecrübelerini paylaşmak ve karşılıklı iletişimde olmak amacıyla kullandıkları alanlardır (www.marketoloji.com). Sosyal medya; kısmen sansürün olmadığı, her düşünce biçimine yer veren, birçok çıkar grubuna bağlı olmaması nedeniyle bir tarafa ait olmayan, kendine has araçları dolayısıyla interaktif ve paylaşım taşıyan bir kavramdır (Kahraman, 2014:20). Sosyal medya; katılımcıların düşünce ve tecrübelerine dayalı içten, samimi bir sohbet ortamı sağlayan online platformlardır. Sosyal medyanın temeli; kişilerin paylaşımda bulunmalarına, müşterek bir noktada buluşmalarına ve çoğunlukla iyi bir seçim yapabilmek adına daha fazla bilgi sahibi olmalarına olanak tanımasıdır. Sosyal medya kullanımında içerik tamamıyla kullanıcılar tarafından oluşturulmakta olup, kişiler karşılıklı bir şekilde ve devamlı surette, ilgili uygulamalar vasıtasıyla iletişim sağlayabilmektedir (Parlak, 2010:28).

Sosyal medyanın insanlar arasında kullanımının yaygınlaşması ve alışkanlığa yol açması, süreklilik taşıyan ve ulaşılabilirliğin sorunsuz bir iletişime dayanmasından kaynaklanmaktadır. Benzer zevklere sahip insanları ve grupları ortak bir noktada buluşturması, bilginin doğrudan aktarımına ve bakış açılarını yansıtan yorumlara yer vermesi sosyal medyanın gücünü göstermektedir. Sosyal medyanın varlık gösterdiği mecralara sosyal medya araçları denilmektedir. Birbirinden farklı metot ve teknolojilerin yer aldığı sosyal medya araçların ortak yönü; kullanıcılarına paylaşımda bulunma hizmetini sunmasıdır. Sosyal medya araçları genel olarak wikiler, sosyal ağlar, lokasyon bazlı servisler, sözlükler, bloglar, içerik paylaşım siteleri, mikro bloglama şeklinde sınıflandırılabilir (Kahraman, 2014:21).

4.Sosyal Medya Markaları Üzerine Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma

4.1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Günümüzde rekabetin artması, tüketicinin bilinçlenmesi gibi etkenler sonucunda markalaşmanın giderek zorlaşması markalaşma sürecinde kilit bir nokta olan marka kişiliği kavramını gittikçe önemli hâle getirmiştir. Bu sebeple, markalaşma stratejisinde ürünün marka

kişiliğini belirlemek kaçınılmaz olmuştur. Teknoloji sektöründe sosyal medya markalarının artması, bu markalar açısından marka kişiliği kavramının göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmıştır.

Araştırmanın konusunu; üniversite öğrencileri tarafından yaygın olarak kullanıldığı düşünülen sosyal medya markalarından Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişilik boyutlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırma sürecinde; bu üç markanın marka kişilik boyutlarının belirlenmesi ve belirlenen marka kişilik boyutlarının tercih edenler/etmeyenler üzerinde bir algılama farklılığı oluşturup oluşturmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Marka kişiliği konusu ele alındığında; birçok markanın marka kişiliğinin belirlenmesine yönelik birçok araştırmanın olduğu belirlenmiştir. Ancak, yapılan literatür incelemeleri sonucunda; sosyal medya markaları üzerine bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple araştırmanın, sosyal medya markalarının marka kişiliklerinin nasıl bir algıya sahip olduğunun ortaya konulması açısından ilgili sektör markalarına rehber olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, araştırmanın literatüre katkı sağlayarak, yenilik getireceği de düşünülmektedir. Araştırmada; sosyal medyayı yaygın olarak kullanan gençler içinde üniversite öğrencilerinin seçilmiş olması bilinçli tüketici olmaları nedeniyle önem arz etmektedir.

4.2.Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırmanın kapsamını; Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 2.500 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem sayısı %95 güven aralığına göre 334 ve % 5 hata payına göre 450'dir. Araştırmanın en önemli kısıtı; zaman yetersizliği ve maliyet faktörleri nedeniyle sadece Fırat Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi öğrencileri arasında yapılmış olmasıdır. Bu nedenle, araştırmada ulaşılacak kişi sayısı sınırlı kalmıştır. Araştırmada zaman ve maliyet faktörleri dışında görsel, işitsel ve teknolojik ekipman kullanmadaki noksanlıklar araştırmanın diğer kısıtlarını oluşturmaktadır.

4.3. Veri Toplama Yöntemi ve Verilerin Analizi

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma yapılmadan önce Fırat Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır. Kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 6 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde; araştırma modeli içinde sosyal medya kullanımını ölçmeye yönelik 7 adet soru yer almaktadır. Üçüncü bölümde; anketi cevaplayan öğrencilerin Facebook, Twitter ve Instagramı bir insan olarak düşünmeleri hâlinde, kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik 42 adet sıfat bulunmaktadır. 42 sıfat her marka için ayrı ayrı sorulmuştur. Katılımcıların 42 ifadeyi 5'li Likert ölçeğine göre "1-Kesinlikle Katılmıyorum"dan "5-Kesinlikle Katılıyorum"a doğru derecelendirilmesi istenmiştir.

Araştırmada; 50 öğrenciye ön test uygulanmış ve yapılan ön test çalışması sonucunda katılımcıların soruları açık bir şekilde anladıkları görülmüştür. Yapılan ön test çalışmasından sonra, anket Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğrenim gören 450 öğrenciye uygulanmıştır. Nihai anket uygulamasına ön anket uygulamasındaki anketler dahil edilmiştir. Anket uygulaması 3-11 Mart 2016 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. 450 anketten 77 tanesi hatalı olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmış, verilerin incelenmesi 373 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir. Anket formlarından elde edilen verilerin analizinde SPSS 20 (Statistical Package for Social Science) programı kullanılmıştır. Güvenirlilik Analizi, Geçerlilik Analizi, Faktör Analizi, One-Way ANOVA, T-Testi yapılmıştır.

4.4. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada; daha önce marka kişiliği incelemesi yapılmamış olan Facebook, Instagram ve Twitter sosyal medya markalarının marka kişiliği boyutlarının çıkarılması ve çıkarılacak olan bu boyutların üniversite öğrencileri arasında algılarının tespit edilebilmesi amacıyla, Jennifer Aaker

(1997) tarafından geliştirilen ve marka kişiliği boyutlarını oluşturan "Beş Boyutlu Marka Ölçeği" kullanılmıştır.

Araştırmanın problemi; David Aaker'ın (1995/2013:160), bir ürünü kullananlar ve kullanmayanlar arasındaki marka kişilik algısının farklılık arz edeceğine ilişkin düşüncesidir. Bu düşünceye göre; bir ürünü kullanan tüketiciler ilgili markanın güçlü bir kişiliği olduğuna ilişkin bir algı taşırken, ürünü kullanmayan tüketiciler markayı bu yönde algılamamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın dayanak noktası; Aaker'ın marka kişiliği ile markayı tercih etme arasında doğru orantı olduğuna ilişkin düşüncesidir. Aaker'ın bu düşüncesinden hareketle, Schneider Kelemci ve Bodur Kelebek (2009) yaptıkları çalışmada; hijyenik ürün sektöründe en fazla paya sahip olan Molped, Orkid ve Kotex markalarını kullanan ve kullanmayan tüketiciler arasında marka kişiliği algısı farklılığını ortaya koymaya ve bu farklılığa bağlı olarak olumlu marka kişiliği algısı ile marka tercihi arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmışlardır.

Araştırma modeli kapsamında; Facebook, Instagram ve Twitter'ı tercih eden ve tercih etmeyen kullanıcılar nezdinde marka kişilik boyutlarının belirlenmesi araştırmanın birincil amacını oluşturmaktadır. Bu amaca bağlı olarak çıkarılacak boyutların, sosyal medya markalarından Facebook, Instagram ve Twitter'ı tercih eden ve tercih etmeyen kullanıcılar arasında algı farklılığı taşıyıp taşımadığını belirlemek ise araştırmanın ikincil amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın modeli Şekil 1'de gösterilmektedir.

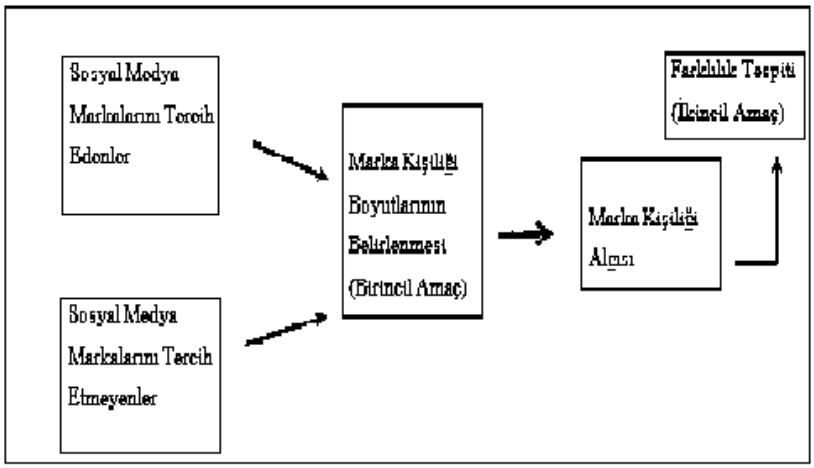

Şekil 1: Araştırma Modeli

Kaynak: Schneider Kelemci ve Bodur Kelebek, "Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı İle Marka Tercihine İlişkin Bir Analiz: Hijyenik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,S.24, 2009,s.129.

Sosyal Medya araçları Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişiliği boyutları ve marka kişilik algılarına ilişkin araştırmanın ana hipotezi ve alt hipotezleri aşağıda gösterilmektedir;

H1: Sosyal medya markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.

- **H1a:** Facebook markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.
- **H1b:** Instagram markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.
- **H1c:** Twitter markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.

5.Bulguların Değenlendirilmesi

5.1.Demografik Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin 216'sı kız öğrenci, 157'si erkek öğrencidir. Kız öğrenciler % 57.9 ve erkek öğrenciler % 42.1' lik bir yüzdeye sahiptir. Katılımcıların ağırlıklı olarak kadın olduğu görülmektedir. Tablo 1'de ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine ilişkin dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyetlerine İlişkin Dağılımı

Cinsiyet	**n**	**%**
Kadın	216	57,9
Erkek	157	42,1
Toplam	373	100

Anketi cevaplayan üniversite öğrencilerinin 365 tanesi 18-25 yaş arasındadır. Bu yaş aralığının toplam içindeki payı % 97.6' dır. 26-34 yaş arasında 9 öğrenci yer almakta olup, bu yaş grubunun toplam içindeki payı % 2.4' tür. 35-44 yaş aralığında katılımcı bulunmamaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmının 18-25 yaş aralığında toplandığı görülmektedir. Tablo 2'de öğrencilerin yaş aralığına ilişkin dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Yaşlarına İlişkin Dağılımı

Yaş	**n**	**%**
18-25	365	97,6
26-34	9	2,4
35-44	0	0
Toplam	373	100

5.2.Marka Kişiliği Boyutları ve Alt Sıfatları İtibariyle Algıları Ölçmeye Yönelik Ölçeğin Geçerlilik Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeğin geçerliliğinin test edilebilmesi amacıyla Faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi; veriler arasındaki ilişkilere dayanarak verilerin daha anlamlı ve özet bir biçimde sunulmasını sağlayan birçok değişkenli istatistiksel analiz türüdür. Araştırmada yer alan değişkenlere yönelik yapılan faktör analizinde 139 ifadeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık oranının (Cronbach Alfa katsayısı) diğer bir ifadeyle ölçülmek istenen kavramı temsil etme oranının 0.973 olduğu bulunmuştur. Daha sonra faktör analizine sokulan bu ifadeler; Facebook, Instagram ve Twitter faktör yükleri açısından incelenmiş, faktör yükleri 0.50 altında olanlar değerlendirmeye alınmamıştır. Faktör yükleri 0.50 üstünde olanlar ele alınarak ayrı ayrı Facebook, Instagram ve Twitter boyutlara ayrılmıştır. Her biri tablolar hâlinde aşağıda gösterilmiştir.

5.2.1.Faktör Analizi Sonuçları

5.2.1.1.Facebook Markasının Faktör Analizi Sonuçları

Facebook sosyal medya markasının 42 ifadeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık oranının (Cronbach Alfa katsayıları) diğer bir ifadeyle ölçülmek istenen kavramı temsil etme oranının 0.91 olduğu bulunmuştur. Varimax rotasyonu temel bileşenler yöntemiyle gerçekleştirilen Faktör analizi sonucunda daha sonra faktör analizine sokulan bu ifadelerin *İçtenlik, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik* olmak üzere 4 boyut altında oluştuğu ortaya çıkmıştır. İfadelerin ilgili olduğu bütün faktör boyutları için toplam açıklanan varyansı % 64,626 olarak bulunmuştur. Tablo 3'de Facebook markasının faktör analizi sonuçları doğrultusunda belirlenen marka kişiliği boyutları faktör yükleri ile gösterilmektedir.

Tablo 3: Facebook Markasının Faktör Analizi Sonuçları

	İçtenlik	**Heyecan**	**Yetkinlik**	**Seçkinlik**
Dürüst	0,782			
Samimi	0,779			
Gerçek	0,788			
Sağlıklı	0,624			
Orjinal	0,581			
Cesur		0,574		
Modaya Uyan		0,641		
Heyecanlı		0,736		
Canlı		0,746		
Serin Kanlı		0,564		
Genç		0,606		
Yaratıcı		0,533		
Modern		0,603		
Bağımsız		0,627		
Çağdaş		0,594		
Güvenilir			0,701	
Çalışkan			0,592	
Güvenli (emin)			0,751	
Zeki			0,629	
Teknik			0,743	
Kurumsal (ortak)			0,635	
Lider			0,728	
Kendinden Emin			0,678	
Göz Alıcı				0,615
Yakışıklı				0,766
Çekici				0,785
Kadınsı				0,722
Hoş				0,526
Cronbach's Alpha	**0,846**	**0,849**	**0,844**	**0,847**
KMO : 0,912; Approx. Chi-Square : 7735,269; df : 861; Barlettt's Test p= 0,000<0.05				

Yapılan Faktör Analizi sonucunda; Facebook markasının marka kişiliğinin 'İçtenlik, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik' olarak 4 boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. Rotasyon (Rotated Component) matrisi incelendiğinde; birinci faktör olan *İçtenlik* boyutu altında "dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı, original" sıfatlarının; ikinci faktör *Heyecan* boyutu altında "cesur, modaya uyan, heyecanlı, canlı, serinkanlı, genç, yaratıcı, modern, bağımsız, çağdaş" sıfatlarının; üçüncü faktör *Yetkinlik* boyutu altında "güvenilir, çalışkan, güvenli, zeki, teknik, kurumsal, lider, kendinden emin" sıfatlarının; dördüncü faktör *Seçkinlik* boyutu altında "göz alıcı, yakışıklı, çekici, kadınsı, hoş" sıfatlarının yer aldığı görülmektedir. Şekil 2'de Facebook'un marka kişiliği boyutları ve bu boyutlar altında taşıdığı sıfatları gösterilmektedir.

Şekil 2: Facebook Marka Kişiliği Boyutları

5.2.1.2.Instagram Markasının Faktör Analizi Sonuçları

Instagram sosyal medya markasının 42 ifadeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık oranının (Cronbach Alfa katsayıları) diğer bir ifadeyle ölçülmek istenen kavramı temsil etme oranının 0.95 olduğu bulunmuştur. Varimax rotasyonu temel bileşenler yöntemiyle gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda daha sonra faktör analizine sokulan bu ifadelerin *Içtenlik, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik, Sertlik* olmak üzere 5 boyut altında oluştuğu ortaya çıkmıştır. İfadelerin ilgili olduğu bütün faktör boyutları için toplam açıklanan varyansı % 63.078 olarak bulunmuştur. Tablo 4'de Instagram markasının faktör analizi sonuçları ile belirlenen marka kişiliği boyutları ve boyutları oluşturan sıfatları faktör yükleri ile birlikte gösterilmektedir.

Tablo 4: Instagram Markasının Faktör Analizi Sonuçları

	İçtenlik	**Heyecan**	**Yetkinlik**	**Seçkinlik**	**Sertlik**
Gerçekçi	0,734				
Aile odaklı	0,772				
Kasabalı	0,599				
Dürüst	0,811				
Samimi	0,718				
Gerçek	0,767				
Sağlıklı	0,536				
Modaya Uyan		0,580			
Heyecanlı		0,762			
Canlı		0,759			
Genç		0,544			
Güvenilir			0,645		
Güvenli (emin)			0,568		
Başarılı			0,662		
Lider			0,671		
Kendinden Emin			0,697		
Üst Sınıf				0,566	
Yakışıklı				0,669	
Çekici				0,689	
Kadınsı				0,655	
Hoş				0,679	
Dışa Dönük					0,547
Erkeksi					0,641
Batılı					0,608
Güçlü					0,664
Sert					0,685
Cronbach's Alpha	**0,898**	**0,865**	**0,864**	**0,872**	**0,821**
KMO : 0,951; Approx. Chi-Square : 9728,356; df : 861; ; Barlettt's Test p= 0,000<0.05					

Yapılan Faktör Analizi sonucunda; Instagram markasının marka kişiliğinin 'İçtenlik, Heyecan, Yetkinlik,Seçkinlik, Sertlik' olarak 5 boyut altında toplandığı ortaya konulmaktadır. Rotasyon (Rotated Component) matrisi incelendiğinde birinci faktör olan *İçtenlik* boyutu altında; "gerçekçi, aile odaklı, kasabalı, dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı" sıfatlarının; ikinci faktör *Heyecan* boyutu altında "modaya uyan, heyecanlı, canlı, genç" sıfatlarının; üçüncü faktör *Yetkinlik* boyutu altında "güvenilir, güvenli, başarılı, lider, kendinden emin" sıfatlarının; dördüncü faktör *Seçkinlik* boyutu altında "üst sınıf, yakışıklı, çekici, kadınsı, hoş" sıfatlarının; beşinci faktör *Sertlik* boyutu altında "dışa dönük, erkeksi, batılı, güçlü, sert" sıfatlarının yer aldığı görülmektedir. Şekil 3'te Instagram'ın marka kişiliği boyutları ve bu boyutları oluşturan sıfatlar gösterilmektedir.

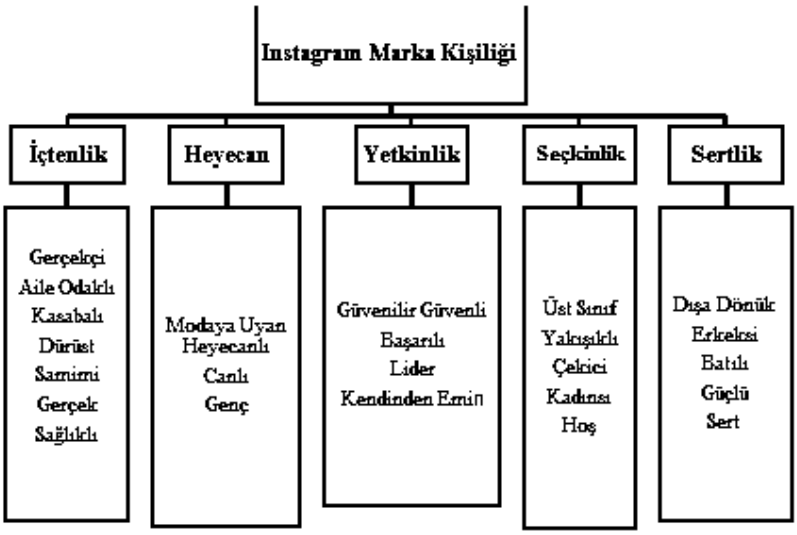

Şekil 3: Instagram Marka Kişiliği Boyutları

5.2.1.3.Twitter Markasının Faktör Analizi Sonuçları

Twitter sosyal medya markasının 42 ifadeden oluşan ölçeğin iç tutarlılık oranının (Cronbach Alfa katsayıları) diğer bir ifadeyle ölçülmek istenen kavramı temsil etme oranının 0.95 olduğu bulunmuştur. Varimax rotasyonu temel bileşenler yöntemiyle gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda daha sonra faktör analizine sokulan bu ifadelerin *İçtenlik, Yetkinlik, Sertlik* olmak üzere 3 boyut altında oluştuğu ortaya çıkmıştır. İfadelerin ilgili olduğu bütün faktör boyutları için toplam açıklanan varyansı % 63.045 olarak bulunmuştur. Tablo 5' de Twitter markasının faktör analizi sonuçları doğrultusunda ortaya çıkan marka kişiliği boyutları ve bu boyutları oluşturan sıfatlar ile faktör yükleri gösterilmektedir.

Tablo 5: Twitter Markasının Faktör Analizi Sonuçları

	İçtenlik	**Yetkinlik**	**Sertlik**
Gerçekçi	0,709		
Aile odaklı	0,725		
Kasabalı	0,507		
Dürüst	0,813		
Samimi	0,800		
Gerçek	0,776		
Sağlıklı	0,705		
Orjinal	0,578		
Neşeli	0,794		
Duygusal	0,685		
Arkadaş Canlısı	0,669		
Güvenilir→		0,698	
Güvenli (emin)		0,712	
Zeki		0,678	
Teknik		0,738	
Kurumsal (ortak)		0,729	
Başarılı		0,649	
Erkeksi			0,683
Batılı			0,583
Güçlü			0,660
Sert			0,713
Cronbach's Alpha	**0,904**	**0,884**	**0,837**
KMO : 0,950;Approx. Chi-Square : 10672,931; df : 861; Barlettt's Test p= 0,000<0.05			

Yapılan Faktör Analizi sonucunda Instagram markasının marka kişiliği 'İçtenlik, Yetkinlik, Sertlik' olarak 3 boyut altında toplanmıştır. Rotasyon (Rotated Component) matrisi incelendiğinde;

birinci faktör olan *İçtenlik* boyutu altında "gerçekçi, aile odaklı, kasabalı, dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı, original, neşeli, duygusal, arkadaş canlısı" sıfatlarının; ikinci faktör *Yetkinlik* boyutu altında "güvenilir, güvenli, zeki, teknik, kurumsal, başarılı" sıfatlarının; üçüncü faktör *Sertlik* boyutu altında "erkeksi, batılı, güçlü, sert" sıfatlarının yer aldığı görülmektedir. Şekil 4'te Twitter'ın marka kişiliği boyutları ve bu boyutların sıfatları gösterilmektedir.

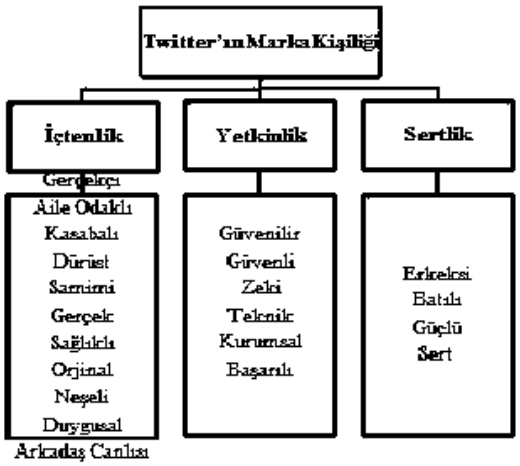

Şekil 4: Twitter Marka Kişiliği Boyutları

Sonuç olarak, 139 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı hesaplandığında 0.973 değeri bulunmuştur. Bu değerin; ölçeğin olması gereken sınırın (α>0.70) oldukça üzerinde bir değere sahip olduğu görülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda; ölçeğin genel olarak güvenilirlik değeri incelendiğinde güvenilir olduğu bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin boyutları itibariyle Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmış ve ölçeğin boyutları itibariyle de güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Yukarıda yer alan Faktör Analizlerinde görüldüğü üzere; Facebook, Instagram ve Twitter markalarının belirli boyutlar altında toplandığı görülmüştür. Bu bilgiler çerçevesinde; bu üç sosyal medya markasının marka kişiliği boyutlar itibariyle belirlenmiştir. Böylece, araştırmanın sosyal medya markaları Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişilik boyutlarının belirlenmesi amacı gerçekleştirilmiştir. Araştırma modelinin diğer bir kısmı olan, sosyal medya markalarını tercih edenlerin ve tercih etmeyenlerin bu markaları marka kişiliği boyutları itibariyle algılamalarında bir farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, sosyal medya markalarını tercih edenlerle tercih etmeyenlerin algıları karşılaştırılacak ve araştırmanın ikincil amacı ele alınacaktır.

5.3. Sosyal Medya Markalarını Tercih Eden ve Etmeyen Kullanıcılarda Marka Kişiliği Algıları

Sosyal medya markaları olan Facebook, Instagram ve Twitter için ayrı ayrı yapılan faktör analizleri sonucunda bu markaların boyutları tespit edilmiştir. Belirlenen bu boyutlar ile sosyal medya markalarını tercih eden ve tercih etmeyen grupların marka kişiliğini algılama düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple, bir farklılık olup olmadığının tespitine yönelik olarak T-testi uygulanmıştır. Yapılan T-testi sonucunda; sosyal medya markalarını tercih eden ve tercih etmeyen kullanıcıların sosyal medya markalarının kişiliklerinin algılanma düzeyleri arasında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sosyal medya markalarının kullanıcıları ile kullanmayanları ele alındığında; marka kişiliği boyutlarını algılama düzeylerinde bir farklılık belirlenememiştir. Bu bilgiler çerçevesinde Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişiliği boyutları için farklılıkları tespit etmeye yönelik analizleri ve sonuçları aşağıda sunulmuştur.

5.3.1.Facebook Markasını Tercih Eden ve Etmeyen Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı

- **H1a:** Facebook markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.

Yapılan T-testi sonucunda 0.05 anlamlılık düzeyinde '*Heyecan* (sig:0.253)', '*İçtenlik* (sig:0.686)', *'Seçkinlik* (sig:0.668)', '*Yetkinlik* (sig:0.501)' şeklindeki marka kişilği boyutlarının algılanışı, Facebook markasını tercih edenler ve tercih etmeyen kullanıcılar açısından değerlendirildiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Böylece, H1a alt hipotezi Red edilmiştir. Facebook markasının marka kişiliği 4 boyut altında 'Heyecan, İçtenlik, Seçkinlik, Yetkinlik' olarak toplanmıştır. Bu boyutlardan 'Heyecan' boyutu dışındaki tüm boyutların her iki grupta da katılımcılar temelinde yapılan ortalama değerin altında değerler aldığı tespit edilmiştir. Sonuçlar çerçevesinde bütün marka kişiliği boyutlarında markayı tercih eden ve etmeyen grup arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Ayrıca 'İçtenlik, Seçkinlik, Yetkinlik' boyutlarının üçünde de kullanıcılar yönünden kullanmayanlara oranla pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Tablo 6'da Facebook markasını tercih edenlerle tercih etmeyenler arasındaki marka kişiliği algısına yönelik ortalama, standart sapma ve T-testi değerleri gösterilmektedir.

Tablo 6: Facebook'u Tercih Eden ve Etmeyen Kullanıcıların Marka Kişiliği Algısı

Boyutlar	Gruplar	n	Ortalama	Standart Sapma	T-Test (p değeri)
Heyecan	Tercih Edenler	356	3,1904	0,79818	0,253
	Tercih Etmeyenler	17	3,1353	0,88030	
İçtenlik	Tercih Edenler	356	2,3112	0,85790	0,686
	Tercih Etmeyenler	17	1,8588	0,81168	
Seçkinlik	Tercih Edenler	356	2,6528	0,98982	0,668
	Tercih Etmeyenler	17	2,4000	1,06771	
Yetkinlik	Tercih Edenler	356	2,7322	0,81077	0,501
	Tercih Etmeyenler	17	2,3007	0,77456	

5.3.2.Instagram Markasını Tercih Eden ve Etmeyen Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı

- **H1b:** Instagram markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.

Yapılan T-testi sonucunda; 0.05 anlamlılık düzeyinde '*Heyecan* (sig:0.828)'*, 'Seçkinlik* (sig:0.488)', *'Sertlik* (sig:0.556)', '*İçtenlik* (sig:0.645)', *'Yetkinlik* (sig:0.168)' şeklindeki marka kişiliği boyutlarının algılanışı, Instagram markasını tercih edenler ve tercih etmeyen kullanıcılar açısından ele alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bu durumda H1b alt hipotezi Red edilmiştir. Instagram markasının marka kişiliği 'Heyecan, Seçkinlik, Sertlik, İçtenlik, Yetkinlik' olarak 5 boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlardan 'Heyecan' boyutu dışındaki diğer boyutlarda her iki grupta da katılımcılar temelinde yapılan ortalama değerin altında değerler aldığı, 'Heyecan' boyutunun ise ortalamanın üzerinde değer aldığı görülmüştür. Sonuçlar çerçevesinde; bütün marka kişiliği boyutlarında İnstagram markasını tercih edenler ile tercih etmeyen gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bununla birlikte, 'Sertlik, İçtenlik ve Yetkinlik' boyutlarının kullanıcılar yönünde, kullanmayanlara oranla aynı düzeyde algılandığı, 'Heyecan' boyutunun ise daha pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Tablo 7' de Instagram markasını tercih edenlerle tercih etmeyenler arasındaki marka kişiliği algısına yönelik ortalama, standart sapma ve T-testi değerleri gösterilmektedir.

Tablo 7: Instagram'ı Tercih Eden ve Etmeyen Kullanıcıların Marka Kişiliği Algısı

Boyutlar	Gruplar	n	Ortalama	Standart Sapma	T-Test (p değeri)
Heyecan	Tercih Edenler	356	3,4539	0,8915	0,828
	Tercih Etmeyenler	17	3,5210	0,9146	
Seçkinlik	Tercih Edenler	356	3,0445	1,0056	0,488
	Tercih Etmeyenler	17	2,9118	0,9073	
Sertlik	Tercih Edenler	356	3,0438	0,9958	0,556
	Tercih Etmeyenler	17	3,0471	0,8874	
İçtenlik	Tercih Edenler	356	2,7953	0,9294	0,645
	Tercih Etmeyenler	17	2,7353	1,0268	
Yetkinlik	Tercih Edenler	356	2,9237	0,9804	0,168
	Tercih Etmeyenler	17	2,8824	1,1884	

5.3.3.Twitter Markasını Tercih Eden ve Etmeyen Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı

- **H1c:** Twitter markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasında marka kişiliği algılamaları açısından farklılık vardır.

Yapılan T-testi sonucunuda 0.05 anlamlılık düzeyinde '*İçtenlik* (sig:0.368)','*Yetkinlik* (sig:0.787)', '*Sertlik* (sig:0.236)', şeklindeki marka kişilği boyutlarının algılanışı, Twitter markasını tercih edenler ve tercih etmeyen kullanıcılar açısından değerlendirildiğinde istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık belirlenememiştir. Bu durumda H1c alt hipotezi Red edilmiştir. Twitter markasının marka kişiliği; 'İçtenlik, Yetkinlik, Sertlik' olarak 3 boyut altında toplanmıştır. Twitter markasının tüm boyutlarında, her iki grupta da tüm katılımcılar temelinde yapılan ortalama değerin altında değerler aldığı tespit edilmiştir. Sonuçlar çerçevesinde; Twitter'ın bütün marka kişiliği boyutlarında markayı tercih edenler ve tercih etmeyen gruplar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. 'İçtenlik, Yetkinlik ve Sertlik' boyutlarında, kullanıcılar yönünden kullanmayanlara oranla daha pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Tablo 8'de Twitter markasını tercih edenler ile tercih etmeyenler arasındaki marka kişiliği algısına yönelik ortalama, standart sapma ve t değerleri yer almaktadır.

Tablo 8: Twitter' ı Tercih Eden ve Etmeyen Kullanıcıların Marka Kişiliği Algısı

Boyutlar	Gruplar	n	Ortalama	Standart Sapma	T-Test (p değeri)
İçtenlik	Tercih Edenler	356	2,7916	0,91623	0,368
	Tercih Etmeyenler	17	2,5187	0,80914	
Yetkinlik	Tercih Edenler	356	2,9263	0,94067	0,787
	Tercih Etmeyenler	17	2,6912	0,88842	
Sertlik	Tercih Edenler	356	3,0242	1,00634	0,236
	Tercih Etmeyenler	17	2,8941	1,14917	

SONUÇ VE ÖNERİLER

Markaların da insanlar gibi kişilik özelliklerine sahip olduğu düşüncesi bir pazarlama taktiği olarak kullanılmaktadır. Firmaların markalarını yansıtacak şekilde doğru bir kişilik belirlemesi, marka kişiliğinin doğru bir karaktere sahip olması, markaların piyasaya girmeden önce belirlenen marka kişilikleriyle tüketicilere sunulması önemlidir. Bununla birlikte markaların kendilerini hedef müşteri kitlesine doğru bir şekilde ifade etmesinde ve etkili bir tutundurma yolu olarak müşteriye sunulmasında marka kişiliği kaçınılmaz bir unsur olmuştur. Tüketici zihninde sahip olunmak istenen algının oluşturulmasında marka kişiliği belirleyici bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, marka kişiliği, firmaların geleceğe yönelik planlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda tüketicilerin interneti ve sosyal medya markalarını her alanda kullanması neticesinde sosyal medya markalarının önemi artmıştır. Böylece, tüketicinin bu markalara olan bakış açısının değerlendirilmesi ve marka kişiliklerinin belirlenmesi önemli olmuştur.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın araştırma alanını; sosyal medya markaları ve marka kişiliği kavramı oluşturmuştur. Araştırmada; sosyal medya markalarından en yaygın olarak

kullanılan Facebook, Instagram ve Twitter seçilmiştir. Bunun temel nedeni; sosyal medyada bu üç markanın özellikle genç kullanıcılar arasında kullanımının ve bilinirliğinin fazla olmasıdır.

Araştırmanın birincil amacı; sosyal medya markaları olan Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişiliği boyutlarının belirlenmesidir. İkincil amacı ise; belirlenen marka kişiliği boyutları itibariyle bu markaları tercih eden ve tercih etmeyen kullanıcıların algılamalarında bir farklılık olup olmadığının tespit edilmesidir.

Araştırma ölçeğinin Geçerliliğinin test edilmesi amacıyla Faktör Analizi yapılmış ve araştırma konusunu oluşturan Facebook, Instagram ve Twitter'a yönelik Faktör Analizi sonuçları ayrı ayrı gösterilmiştir. Yapılan Faktör Analizi sonucunda; Facebook sosyal medya markasının marka kişiliğinin *'İçtenlik, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik'* olarak 4 boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. İçtenlik boyutu altında çıkan alt sıfatlar "dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı, orijinal" olarak; *Heyecan* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "cesur, modaya uyan, heyecanlı, canlı, serin kanlı, genç, yaratıcı, modern, bağımsız, çağdaş" olarak; *Yetkinlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "güvenilir, çalışkan, güvenli, zeki, teknik, kurumsal, lider, kendinden emin" olarak; *Seçkinlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "göz alıcı, yakışıklı, çekici, kadınsı, hoş" olarak tespit edilmiştir. Facebook markasının toplam açıklanan varyansı % 64.626 olarak bulunmuştur.

Instagram sosyal medya markasının marka kişiliğinin '*İçtenlik, Heyecan, Yetkinlik, Seçkinlik, Sertlik' olarak* 5 boyut altında toplandığı belirlenmiştir. *İçtenlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar; "gerçekçi, aile odaklı, kasabalı, dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı" olarak; *Heyecan* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "modaya uyan, heyecanlı, canlı, genç" olarak; *Yetkinlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "güvenilir, güvenli, başarılı, lider, kendinden emin" olarak, *Seçkinlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "üst sınıf, yakışıklı, çekici, kadınsı, hoş" olarak, *Sertlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "dışa dönük, erkeksi, batılı, güçlü, sert" olarak tespit edilmiştir. Instagram markasının toplam açıklanan varyansı % 63.078 olarak bulunmuştur.

Twitter sosyal medya markasının marka kişiliğinin *'İçtenlik, Yetkinlik, Sertlik'* olarak 3 boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. *İçtenlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar; 'gerçekçi, aile odaklı, kasabalı, dürüst, samimi, gerçek, sağlıklı, orijinal, neşeli, duygusal, arkadaş canlısı' olarak; *Yetkinlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar; "güvenilir, güvenli, zeki, teknik, kurumsal, başarılı" olarak; *Sertlik* boyutu altında çıkan alt sıfatlar "erkeksi, batılı, güçlü, sert" olarak tespit edilmiştir. Twitter markasının toplam açıklanan varyansı % 63.045 olarak bulunmuştur. Yapılan Faktör Analizleri sonucunda araştırmanın birincil amacı olan marka kişilik boyutları belirlenmiştir. Yukarıda belirtilen bilgiler çerçevesinde; Facebook, Instagram ve Twitter markalarının daha önceden marka kişiliklerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma yapılmamış olması nedeniyle, araştırmanın sosyal medya markaları için rehber bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Sosyal medya markaları Facebook, Instagram ve Twitter'ın marka kişilik boyutlarının belirlenmesinin ardından bu boyutlar itibariyle sosyal medya markalarını tercih eden ve tercih etmeyen grupların marka kişiliğini farklı algılayıp algılamadığını belirlemeye yönelik T-testi yapılmıştır. Yapılan kullanmayanlara oranla aynı düzeyde algılandığı, 'Heyecan' boyutunun ise daha pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Twitter markasını tercih eden ve tercih etmeyen üniversite öğrencileri arasında İçtenlik, Yetkinlik ve Sertlik boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak, İçtenlik, Yetkinlik ve Sertlik boyutlarında, kullanıcılar yönünde kullanmayanlara oranla daha pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Üniversite öğrencileri arasında sosyal medya markaları Facebook, Instagram ve Twitter'ın, bu markaları tercih eden ve etmeyen gruplar arasında farklı algılanıp algılanmadığının belirlenmesi sonucunda araştırmanın ikincil amacı gerçekleştirilmiştir. Bu durumun; sosyal medya markalarının farkındalığının ve bilinirliğinin yüksek olmasından kaynaklandığı, tercih eden ve tercih etmeyen gruplar tarafından aynı şekilde algılandığı, bilindiği şeklinde yorumlanabilinir. Ayrıca, bu araştırmanın bundan sonra yapılacak çalışmalara rehber olacağı ve farklı demografik özelliklere sahip örneklem üzerinde farklı modeller ortaya konularak çalışılabileceği düşünülmektedir.T-testi her üç sosyal medya markası için ayrı ayrı ele alınmıştır. T-testi sonucunda; Facebook markasını tercih eden ve tercih etmeyen üniversite

öğrencileri arasında Heyecan, İçtenlik, Seçkinlik ve Yetkinlik boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak İçtenlik, Seçkinlik, Yetkinlik boyutlarının üçünde de kullanıcılar yönünden kullanmayanlara oranla pozitif algılandığı tespit edilmiştir. Instagram markasını tercih eden ve tercih etmeyen üniversite öğrencileri arasında Heyecan, Seçkinlik, Sertlik, İçtenlik ve Yetkinlik boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak Sertlik, İçtenlik ve Yetkinlik boyutlarının kullanıcılar yönünde,

KAYNAKLAR

Aker, D., (2013). Güçlü Markalar Yaratmak. Erdem Demir (Çev.), İstanbul: MediaCat, 3.Baskı, (İlk Baskı 1995).

Aaker,L.J .(1997). Dimensions of Brand Personality. Journal of Marketing Research (JMR), 34 (3), 347-356.

Azoulay, A. ve Kapferer, J.N. (2003) .Do Brand Personality Scale Really Measure Brand Personality. Henry Stewart Publıcatıons 1350-231x Brand Management, 11(2), 143-155.

Gardner, B., B., Levy, S., J. (1955, March-April,). The Product And The Brand. Harvard Business Review, 33-40.

Kahraman, M., (2014). Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar İçin Sosyal Medyaya Giriş, İstanbul: MediaCat, 3.Baskı.

Keller, K.,L. (1993). Conceptualizing Measuring Managing Consumer-Based Brand Equity. Journal of Marketing, 57(1), 1-22.

Kurtoğlu, R., Özbölük, T., Hacıhasanoğlu, T. (2013). Marka Kişiliği Algısı: Cep Telefon Markaları Üzerine Bir Araştırma. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 18.Ulusal Pazarlama Kongresi, (19-22 Haziran 2013- Kars/ Sarıkamış), Kars, 257-268.

Levy, S., J. (1959, July-August). Symbols For Sale. Harvard Business Reviev, 117-125.

Low., G., S., Ve Lamb Jr, C., W. (2000). The Measurement And Dimensionality of Brand Associations. Journal of Product &Brand Management, 9(6), 350- 368.

Özgüven, N., Karataş, E. (2010/1). Genç Tüketicilerin Marka Kişiliği Algılamalarının Cinsiyete Göre Değerlendirilmesi: McDonald's ve Burger King. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, 139-163.

Parlak, F. (2010), Sosyal Medya Ve Tüketici Satın Alma Karar Sürecine Etkileri: Nitel Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya,

Plummer, J., T. (2000) . How Personality Makes a Difference. Journal Of Advertising Research, 40 (6), 79-84.

Schneider Kelemci, G., Bodur Kelebek, C. (2009/Ağustos)) .Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı İle Marka Tercihine İlişkin Bir Analiz: Hijyenik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24, 121-140.

Sirgy, M., J. (1982). Self-Concept In Consumer Behaviour A Crıtıcal Review. Journal of Consumer Research. 9 (3), 287-300.

Taşkın,Ç., Akat, Ö. (2012). Marka ve Marka Stratejileri, Bursa: Alfa Aktüel, 2.Baskı.

Tığlı, M. (2003). Marka Kişiliği. Öneri Dergisi, 5 (20), 67-72.

Torlak, Ö., Uzkurt, C. (2005). Kola Markası Kişiliklerinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanması. İşletme Fakültesi Dergisi, 6 (2), 15-31

Yalman, N., Ulusu, Y., Sağlık, D., Durmuş, B. (2012/Temmuz). Blackberry Ve İphone'un Marka Kişilikleri Farklı Mıdır?. Pazarlama Ve Pazarlama Araştırması Dergisi. 10, 83-99.

https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx?dLetter=B (Erişim T: 01.06.2015)

http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/06/27/481309.asp (Erişim T: 23.01.2016)

http://www.marketoloji.com/?p=637 (Erişim T: 19.02.2016)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 193-214, ELAZIĞ-2017

MUHASEBE KÜLTÜRÜNDE ETİK DEĞERLERİN ETKİSİNİN CHAID ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: ELAZIĞ İLİNDE YAPILAN BİR ARAŞTIRMA[1]

Review Of Chaid Analysis Of The Ethical Values In Accounting Culture: An Analysis In Elazıg

Özcan DEMİR [2] **İrem TANYILDIZI[3]**

ÖZET

Küçük ve orta ölçekli işletmeler; ekonomide taşıdıkları değer ve önemle iş yaşamının temel taşları haline gelmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte bu işletmelerin gelişen teknoloji ve rekabete ayak uydurabilmeleri, değişimi ve gelişimi zorunlu kılmıştır. KOBİ'lerin gelişiminde muhasebe kültürü ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kültürün yerleşmesine yardımcı olan muhasebe bilgi sistemi, KOBİ'lerin yönetsel kararlarını etkileyebileceği gibi kurumsallaşabilmesininde önünü açabilecektir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde muhasebe kültürünün gelişmesi ile KOBİ'lerin pek çok sorununun çözülebileceği ve bu işletmelerin geleceğe daha güvenli ve duyarlı bakabileceğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimler: KOBİ, Muhasebe Kültürü, Etik Değerler.

ABSTRACT

The SMEs (Small and Medium Sized Enterprises) have been essential part of occupational life with sustaining value and importance in economy. With globalization these enterprises are obligated to keep pace developing technology, competition and progress. Accounting culture matters another importance in the SMEs improvement. The accounting information system that helps to settle this culture can pave the way of institutionalization as affecting the SMEs' managerial decisions, too. From this point of evaluating with the development of accounting culture, it can be said that many problems of the SMEs can be solved and these enterprises regard to future more responsive and reliable.

Keywords: The SMEs, Accounting Culture and Ethical Values.

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin; çağı yakalamak, fırsatları kendi lehlerine çevirebilmek için mevcut durumlarını iyi bir şekilde analiz etmeleri, güçlü ve zayıf taraflarını tespit etmeleri gerekmektedir. Dış çevreden kaynaklanan avantajların yakalanması ve tehditlerin azaltılması bilgiye doğru ve dolaysız ulaşmakla mümkündür.

Yaşanan bilgi çağında çağın gerisinde kalmak ve gerekli fırsatları kullanmamak işletmeleri her geçen gün daha da geriye götürmektedir. Büyük işletmelerin KOBİ'lerden her zaman önde olmasının en önemli nedeni de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü büyük işletmeler teknolojik gelişmeleri takip etmekte, işletmelerinde kurumsal yapıyı oluşturmakta, çalışanlarını uzman kişilerden seçmekte, elde ettiği her türlü bilgiyi işletme lehine kullanmayı bilmektedir. KOBİ'lere baktığımızda ise KOBİ'ler daha çok yönetimin etkisinde kalmakta ve ona göre şekillenmektedir. KOBİ'ler değişime daha kolay uyum sağlayacak esnek bir yapıya sahip olmalarına karşı yönetim desteğinin olmaması ve yeterli maddi güce sahip olmamaları nedeniyle daha da geride kalmaktadır. KOBİ'lerde stratejik önem taşıyan alanlar kurum içinde oluşturulmak yerine dışarıdan destek alınarak sürdürülmektedir. Bunlardan biri ve en önemlisi muhasebedir.

---

[1]Bu çalışma İrem TANYILDIZI'nın KOBİ'lerin Muhasebe Kültürünün İncelenmesi-Elazığ İlinde Üretim Yapan KOBİ'lerde Bir Uygulama adlı Yüksek Lisans tezinden alınmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

[2] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ELAZIĞ Mail: odemir@firat.edu.tr

[3] Fırat Üniversitesi Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Kurumları Yöneticiliği Doktora Öğrencisi ELAZIĞ Mail: itanyildizi@firat.edu.tr

Günümüzde muhasebe; basit şekilde defter tutmanın ötesinde işletmenin vereceği kararlarda yol gösterici bir nitelik gösteren, teknolojinin gelişmesiyle birlikte sürekli kendini yenileyen bir sistem haline gelmiştir. İşletmelerin ve yöneticilerin, meydana gelen değişimin mevcut durumlarını ve gelecekteki durumlarını etkileme derecelerini incelemeleri gerekmektedir. Bu amaca ulaşabilmeleri yöneticilerin bilgileri doğru kaynaktan almalarına bağlıdır. İşletmede iç ve dış çevreden gelen bilgileri alma, kayıtlama, raporlama, yorumlama ve ilgililere sunma muhasebe fonksiyonunun görevidir. Dolayısıyla muhasebenin işletme içi ve işletme dışı değişimlerden etkileneceği açıktır.

İşletme içinde yönetimin ve çalışanların tutum ve davranışlarını gösteren, işletmelere kimliğini kazandıran işletme kültürü ile işletmede var olan muhasebe sistemi arasında bir ilişki vardır. Yönetim tarafından desteklenen ve alanında uzman kişilerin çalıştığı işletmelerde muhasebe birimine verilen önem diğerlerinden çok daha fazladır. Muhasebe bilgi sistemi başta olmak üzere diğer birimlerini profesyonel olarak kuran işletmelerde, doğru kararların alınması ve alınan kararların doğru yerlerde kullanılması sonucunda başarı kaçınılmazdır.

Çalışmamız Elazığ ilinde üretim yapan 260 KOBİ üzerinde yüz yüze anket tekniği uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada veriler 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada işletmelerin verdiği yanıtların diğer bağımsız değişkenlerle olan ilişkisi Chaid analiz ile ortaya konulmuştur. Böylece çalışmada işletmelerin belirli alandaki yanıtlarını hangi faktörlerin etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır.

1.Muhasebe Kültüründe Etik

Etik, Yunanca karakter anlamına gelen ethos sözcüğünden türetilmiştir. Ethos'tan türetilen ethics kavramı da ideal ve soyut olana işaret ederek ahlak kurallarının ve değerlerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu anlamda etik, toplumda yaygın olarak bilinen ahlak kurallarından daha özel ve felsefik bir yapıya sahiptir (Aydın, 2002:5).

Ahlak; insanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı, bir takım davranış şekilleri, huyları, tavırları, manevi seviyesini belirten tutum ve davranışları olarak tanımlanırken etik; insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe şeklinde tanımlanmaktadır (Kotar, 1997:1). Etik, doğru ve yanlış kavramları ile ilgilidir. Etiğin temel konusu, bir insanın bir başka insana davranış biçimini ve o insanın başkalarından beklediği davranış biçimlerini içermektedir. Etik ilkeler, doğru ve iyi davranışların oluşması ve geliştirilmesini hedeflemektedir (Ay, 2003:59).

Kısacası etik, yasal gerekleri aşan ölçüde kendini kontrol demek olan ideal bir insan özelliğidir (Selimoğlu, 2006:438). Ahlak ise insanın yaratılışından gelen ve toplum içinde yaşanarak kazanılan iyi ve güzel huylardır (Doğan, 1996:96).

Etik davranış, kazanç ve başarı ile uyumludur. İyi bir ürün ve iyi bir yönetim olmadan etik unsurlar firma başarısını tek başına sağlayamayacağı gibi, etik unsurlar yerleşik olmadan da iyi bir ürün ve akıllı bir yönetim takımı firma başarısının garantisini vermeyebilir (Sabuncuoğlu, 2011:166).

Etik ve ahlak ilkeleri, bireylerde olması gerektiği gibi işletmelerde ve mesleklerde de olması gereken değer yargılarıdır.

Yapılan bir iş ve uğraşının meslek olarak kabul edilebilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Buna göre, bir iş veya uğraşı (Marşap, 1996:119):

- ✓ Karmaşık ve sürekli gelişen bir bilgi yapısını içeriyorsa,
- ✓ Uygulamada karşılaşılan sorunların çözümünde mesleki yargı kullanılıyorsa,
- ✓ Kamu yararına hizmet edecek mesleki bir sorumluluk taşıyorsa, meslek olarak kabul edilmektedir.

Mesleki etik; belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu meslek üyelerine emreden, onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimlerini sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkeler bütünüdür (Aydın, 2002:3). Meslek etiği, meslek mensuplarını belirlenen düzenlemelere uymaya zorlamaktadır. Öyle ki uymayanları dışlamaktadır.

Meslek mensubunun özgür seçimini yapabildiği alan ile yasal düzenlemelerle sınırlanan alan arasında yer alan boşluk ise etiksel yargı ile dengelenmektedir (Akdoğan, 2005:296). Meslek mensubunun yapmış olduğu seçimler onun etik ilkelere bakış açısını ve bağlılığını göstermektedir.

Muhasebe meslek mensubu, formal eğitim ve uygulamada edindiği bilgi, beceri ve deneyimlerini talep edenlere (işletmelere, bireylere, muhasebe finansal işlemler konusunda hizmet talep edenlere) muhasebecilik mesleği ile ilgili yasaların ve mesleki kuruluşların öngördüğü sınırlar içinde hizmet sunarak yaşamını sürdüren bir profesyoneldir (Civelek ve Durukan, 1997:131).

Günümüzde diğer mesleklerde olduğu gibi muhasebe mesleğinde de meslek ahlakına ihtiyaç duyulmaktadır. Her meslek grubunun gerektirdiği bilgi, beceri ve kişisel özellikler muhasebe mesleğine de gereklidir. Muhasebe mesleğini yerine getirenler de diğer meslek gruplarında görülen değer yargılarında çelişkiye düşme, kurallarda ve kararlarda anlaşamama ve mesleki problemler gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Fogarty, 1995:103).

Son yıllarda yaşanan olaylar muhasebe mesleğindeki etiğin tekrar tartışılmasına sebep olmuştur. Muhasebe meslek mensubu hesapların tutulmasında hesap verebilir, saydam ve şeffaf olmak zorundadır. Mensubu bulunduğu firma ya da işletmenin iş ve işlemlerinde sektörü, denetçileri, müşterileri yanıltmaya yönelik davranışlardan kaçınmalıdır. Hile ve usulsüzlüğe neden olmamak bir meslek davranışından ziyade bir insanda olması gereken bir özelliktir.

1.1. Muhasebe Kültürü

Ülkelerin muhasebe sistemini etkileyen önemli faktörlerden biri olan kültür, toplum tarafından ortak olarak oluşturulan ve paylaşılan değerler ile davranışları içine alan dinamik bir olgudur (Demir, 2009:78). Kültür bir ülke için söz konusu olabileceği gibi bazen bir birim, bir meslek, bir kişi için bile söz konusu olabilmektedir.

Muhasebe kendine özgü kural, varsayım ve teknikleri olan bir bilim olmasının yanında uygulayıcı öğenin insan olması nedeniyle de sosyal bir alandır. Bu nedenle muhasebenin iki yüzü vardır denilebilir; mekanik yüzü ve sosyal yüzü. Mekanik yüzünde muhasebe teknikleri yer alır ve hemen hemen dünyanın her tarafında aynı olan şekilde uygulanır. Fakat sosyal yüzü deyimiyle muhasebenin ve muhasebecinin içinde bulunduğu toplumun kültürel sosyal değerlerinden doğrudan etkilendiği yönler ifade edilir. Çünkü muhasebe açık bir sistemdir (Sevilengül, 1996:21).

İşletmenin faaliyette bulunduğu çevrenin kültürel yapısı ve özellikleri ile bu faktörlerdeki değişimler muhasebe sistem ve uygulamaları üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, belirli kültürel bağlılıkları olan ülkelerin, kendi kültürlerine benzer kültürel özelliklere sahip ülkelerce geliştirilen ve uygulanan muhasebe sistemlerinden etkilendikleri, bu ülkelerin muhasebe sistemlerini kabul etme eğiliminde oldukları ifade edilebilir (Nobes ve Parker, 2006:5–6; Zengal ve Mhedhbi, 2006:377). Aynı şekilde aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerde birbirlerinin muhasebe sistemlerinden etkilenebilmektedir.

Muhasebe kültürü, muhasebe meslek mensuplarının ya da bir işletmede muhasebe biriminin oluşturduğu dinamik bir süreçtir. Muhasebe kültürü olarak işletmenin genel muhasebe işleyişi, yönetim ve maliyet muhasebesi uygulamaları, meslek mensuplarının etik değerlere verdikleri önem incelenmekte ve bu unsurlar işletmenin muhasebe kültürünü oluşturmaktadır. Muhasebe kültürünün işletmelere göre farklılık göstermesinin en önemli nedeni dış ve iç çevrede meydana gelen değişimlerin işletmelere uyarlanma farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Dış çevrede meydana gelen değişiklikler ve yapılan düzenlemeler ile işletme içinde muhasebe biriminde çalışan kişilerin yetkinlikleri ile yöneticilerin bakış açısı muhasebe biriminin çalışma tarzını, muhasebe düzenlemelerinin uygulamalarını, muhasebe değerine verilen önemi etkilemektedir.

İç çevrede meydana gelen değişiklikler ise işletmenin kurum kültürünü etkilemektedir. Bu değişiklikler, birimlere, personele, teknolojiye, iş ve işlemlere bakış açısını değiştirmektedir.

Gray, 1988 yılında yaptığı araştırmada Hofstede'nin kültürel değerler ve iş tecrübesi araştırmalarından yola çıkarak muhasebe alt kültüründeki uygulamaları doğrudan etkileyen dört ana muhasebe değeri belirlemiş ve bunlara muhasebe değerleri adını vermiştir. Bunlar; statükoculuğa karşı profesyonellik, tek düzeciliğe (yeknesaklık) karşı esneklik, tutuculuğa karşı iyimserlik, şeffaflığa (açıklığa) karşı gizliliktir (Duman, 2007:28-29):

- ✓ **Statükoculuğa Karşı Profesyonellik (Yasal Kontrol)**

Bu boyut; bireysel/profesyonel yorumların kullanımı, muhasebe konusunda gereksinim duyulan düzenlemelerin profesyonel meslek mensuplarının bizzat kendisi tarafından yapılmasına karşın resmi düzenlemelere uygunluğuna ve bu durumun kontrol edilmesi gerektiğine atıfta bulunur. Birinci kısımda profesyonellikten söz edilirken ikinci durumda statükocu bir yaklaşım söz konusudur. Muhasebe alt kültüründe profesyonellik derecesi, muhasebe sistemindeki otoriteyi etkileme derecesini ifade eder. Yüksek profesyonellik derecesinde yüksek oranda kendi kendine yetme söz konusudur. Düşük profesyonellik derecesinde ise herhangi bir durum karşısında resmi kurumların müdahale etme beklentisi vardır (Karabınar, 2005:47).

- ✓ **Tekdüzeciliğe (Yeknesaklık) Karşı Esneklik**

Tekdüzeci yaklaşım, yıllar itibariyle karşılaştırılabilirliği sağlamak üzere tüm şirketlerde yeknesak muhasebe uygulamalarının olması gerektiğine daha çok vurgu yaparken esnek yaklaşım; her bir şirketin kendine özgü durumunun gerektirdiği muhasebe uygulamalarını kullanabilme serbestisinin olması gerektiğine atıfta bulunur. Tekdüzelik derecesi ne kadar yüksekse o kadar daha düşük bir profesyonellik derecesinden ve daha sıkı kural ve prosedürlere uyma zorunluluğundan söz edilir (Robert ve Salter, 1999:123; Choi, 2001:9).

- ✓ **Tutuculuğa Karşı İyimserlik**

İyimser (nikbin) muhasebe sistemlerinde, gelecekteki olaylara karşı iyimser, kendi istediğini yapabilme özgürlüğünün var olduğu, risk alabilen bir tutum sergilenirken tutucu muhasebe sistemlerinde belirsizlikle başa çıkabilmek için daha ölçülü ölçüm yöntemlerini kullanan, riskten korkan bir tavır söz konusudur. Başka deyişle tutuculukta olabileceğinin en kötüsünü bekleme/dikkate alma tavrı belirgindir. Yüksek oranda tutucu muhasebe sistemlerinde; kullanılagelen ölçüm yöntemlerine bağlılık daha kuvvetlidir (Choi, 2001:9).

- ✓ **Şeffaflığa (Açıklığa) Karşı Gizlilik**

Bu boyut; sadece şirket yöneticilerini ilgilendiren bilgilerin mali tablolarda yer alması gerektiğini savunan bir muhasebe sistemine karşın daha şeffaf, daha fazla kamuoyuna açık bir muhasebe sistemine vurgu yapar. Gizlilik derecesi, mali tablolarda hangi bilgilerin yer alıp almayacağını, açıklanacak bilginin kapsam ve düzeyini doğrudan etkiler (Karabınar, 2005:49).

1.2. Muhasebe ve Etik Değerler

Her işletme belirli farklılıkları olan sektörlerde faaliyet gösterir. Yaratılan değerler birbirinden çok farklı olabilir ancak ortak özellik işletmelerin her zaman çeşitli üretim faktörlerini (girdi) kullanarak hammaddenin dönüştürülmesi ile ürün ya da hizmet (çıktı) elde etmesidir (Üstün, 1985:1). İşletmeler de bir diğer ortak özellik ve işletmelerin olmazsa olmazı ise muhasebedir. Sistem olarak kullanılan ya da dışarıdan destek alınarak sürdürülen bilgi sistemlerinin başında ise muhasebe bilgi sistemi gelmektedir.

Bir ölçme, değerlendirme ve iletişim aracı niteliği taşıyan muhasebe; işletme için finansal sonuçlar doğuran olay ve işlemlere ait verileri parasal tutarlar ve gereğinde diğer sayısal doneler halinde toplayan, bu verileri işletme ile ilgisi olan belli başlı kişilerin gereksinim ve amaçlarını göz önünde bulundurarak kayıt, sınıflandırma ve analiz yoluyla işleyen, elde ettiği sonuçları çoğunluğu dönemsel olarak özetleyici raporlar halinde ilgililere sunan sistematik bir bilgi sağlama düzeni olarak tanımlanmaktadır (Büyükmirza, 2008:27). Örten'e (2003:4) göre de muhasebe; işletmelerdeki ekonomik olaylara ait kayıtlama, rapor düzenleme ve düzenlenen raporları yorumlayarak ilgililere mali açıdan yol göstermeye ilişkin usul ve kuralları öğreten ve teknik yönü daha ağır basan bir bilim dalıdır. İşletmedeki ekonomik olaylar kısmen veya tamamen mali nitelik taşıyan işlemlerdir. Örneğin işletmeye sermaye konması, bankadan kredi alınması, mal alınması, mal satılması, gelir elde edilmesi, gider yapılması gibi. İşletme yöneticisinin veya sahibinin ölmesi işletme açısından çok önemli bir olay olmasına rağmen bu tanıma göre ekonomik veya mali nitelikli olmadığından kayda alınmaz (Örten, 2003:4).

Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere muhasebenin amacı ve görevi işletme ile ilgisi bulunan belli başlı kişi ve kurumlara sayısal bilgiler sağlamaktır. Bu gruplardan her birinin işletmenin durumu ve faaliyetleri ile ilgili olarak gereksinim duydukları sayısal bilgiler çoğu kez gerek nitelik gerekse ayrıntı yönünden birbirinden farklıdır (Büyükmirza, 2008:27). Bir kesim için gerekli olan bir bilgi diğer bir kesim için gereksiz olabilmektedir. İşletmeler ihtiyaçlarına göre muhasebe ilkelerini göz önünde bulundurarak muhasebe bilgilerini kullanmaktadır

2. Elazığ'da Üretim Yapan KOBİ'lerin Muhasebe Kültüründe Etik Değerlerinin Chaid Analizi İle İncelenmesi

2.1. Araştırma Yapılan İşletmeler Hakkında Bilgiler

Araştırma yapılan işletmeler; Elazığ ilinde Organize Sanayi Bölgesi (OSB), Yeni Küçük Sanayi Sitesi, İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) ve Elazığ merkez çevresindeki üretim yapan işletmeler arasından seçilmiştir.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Muhasebe sisteminin şekillenmesinde önemli faktörlerden biri, içinde yaşanılan ülkenin ve örgütün kültürüdür. Ekonomilerin dışa açılmasıyla ve meydana gelen değişimlerle birlikte işletmelerin muhasebe sistemlerinde farklılıklar meydana gelmiştir. Büyük işletmeler değişime ve yeniliklere kolay bir şekilde uyum sağlarken küçük işletmeler yönetim kıskacı altında kalmış muhasebe faaliyetlerini dışarıdan muhasebe firmaları tarafından yürütmeye ve dış bilgi sağlayıcılarından gelen bilgilerle yetinmeye devam etmişlerdir. Bu farklılıkların sebepleri üzerinde düşünüldüğünde; toplum, örgüt, yönetici ve muhasebe birimi çalışanlarının kültür ve değer yargılarının muhasebe sistemleri üzerine bir yansıması olarak tanımlayabileceğimiz muhasebe kültürünün farklılıklara neden olduğu düşünülmüştür.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Anket, Elazığ'da üretim yapan KOBİ'lere uygulanmıştır. Çalışmaya başlanıldığında üretim yapan KOBİ'lerin diğerlerinden ayrı olarak belirlenmediği tespit edilmiş ve üretim yapan KOBİ'ler Elazığ'daki KOBİ'ler içerisinden belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bilgiler ilgili yerlerden teyit edilmiştir.

Kültür kavramı çok boyutlu bir kavram olduğundan anket soruları; muhasebe kültürünü etkileyebileceği düşünülen etik değerler üzerinde etkili olabilecek sorular esas alınarak hazırlanmıştır.

2.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma, KOBİ'lerin muhasebe kültürünün ölçülmesi üzerine ampirik bir çalışma olup çalışanların düşüncelerini saptamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin kullanılmasının

nedeni diğer yöntemlere oranla daha uygun cevap alma olasılığının yüksek olması ve gerektiğinde gereken açıklamaların yapılabilmesine fırsat vermesidir.

Araştırmanın evrenini, Elazığ'da üretim yapan 750 KOBİ oluşturmaktadır. Bu evrenden istatiksel açıdan 260 işletme örneklem olarak seçilmiştir**.**

2.5. Araştırma Modeli Geliştirme

Araştırma modeli geliştirilirken KOBİ'ler de muhasebe kültürünü etkilediği düşünülen muhasebe kültürü ve etik değerler ile ilgili ifadeler seçilmiştir. Seçilen içsel değişkenleri etkileyen dışsal değişkenler belirlenmeye çalışılmıştır. Seçilen bağımlı değişkenler ve bunları etkilediği düşünülen bağımsız değişkenler aşağıdaki gibidir:

- ✓ **Muhasebe Kültürü ve Etik Değerler Unsurlarından Seçilen Bağımlı Değişkenler**

İfade 16.2: Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.

İfade16.3: Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.

İfade 16.4: Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.

İfade 16.6: Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.

İfade 16.9: Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.

İfade 16.16: Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.

- ✓ **Seçilen Unsurları Etkileyen Bağımsız Değişkenler:**

Finansal Muhasebe Kültürü

Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Kültürü

Muhasebe Kültürü ve Etik Değerler

Muhasebe Bilgi Sistemi

İfade 16.2, ifade 16.3, ifade 16.4, ifade 16.6, ifade 16.9 ve ifade 16.16'yı etkileyen finansal muhasebe kültürü, maliyet ve yönetim muhasebesi kültürü, muhasebe kültürü ve etik değerler, muhasebe bilgi sistemine ilişkin unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.6. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1: Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.

Hipotez 2: Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.

Hipotez 3: Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.

Hipotez 4: Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.

Hipotez 5: Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.

Hipotez 6: Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.

2.7. Betimleyici İstatistikler

Frekans dağılımı; bir ya da daha çok değişkene ait değerlerin ya da puanların dağılımına ait özelliklerini betimlemek amacıyla verileri, sayı ve yüzde olarak vermektedir (Büyüköztürk, 2014:21). Araştırmamızın anketine katılanların ve katılımcıların çalıştıkları işletmelerin özelliklerini betimleyen frekans dağılımı aşağıdaki gibidir:

2.7.1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada demografik özellikler, araştırmaya katılanlara yönelik ve araştırmaya katılanların çalıştıkları işletmelere yönelik olarak belirlenmiştir. Bu değişkenlere ait istatistikler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı				
Katılımcıların Cinsiyeti	**Frekans**	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
Bay	198	76,2	76,2	76,2
Bayan	62	23,8	23,8	100
Toplam	260	100	100	
Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı				
Katılımcıların Yaş Aralığı	**Frekans**	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
20-29 arası	50	19,2	19,2	19,2
30-39 arası	117	45	45	64,2
40-49 arası	73	28,1	28,1	92,3
50'den fazla	20	7,7	7,7	100
Toplam	260	100	100	
Katılımcıların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı				
Katılımcıların Öğrenim Durumları	**Frekans**	**Yüzde**	**Geçerli yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
İlkokul	10	3,8	3,8	3,8
Ortaokul	11	4,2	4,2	8,1
Lise	75	28,8	28,8	36,9
Ön Lisans	51	19,6	19,6	56,5
Lisans	93	35,8	35,8	92,3
Lisansüstü	20	7,7	7,7	100
Toplam	260	100	100	
Katılımcıların İşletmede Çalıştıkları Bölümlere Göre Dağılımı				
Katılımcıların Çalıştıkları Bölüm	**Frekans**	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
Genel Yönetim	57	21,9	21,9	21,9
Muhasebe	98	37,7	37,7	59,6
Finansman	7	2,7	2,7	62,3
Üretim	47	18,1	18,1	80,4
Pazarlama	41	15,8	15,8	96,2
Diğer	10	3,8	3,8	100
Toplam	260	100	100	
Katılımcıların Çalıştıkları Bölümde Çalışma Yıllarına Göre Dağılımı				
Katılımcıların Çalıştıkları Bölümde Çalışma Yılı	**Frekans**	**Yüzde**	**Geçerli Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
1 yıldan az	7	2,7	2,7	2,7
1-5 yıl	92	35,4	35,4	38,1
6-10 yıl	70	26,9	26,9	65
11-20 yıl	61	23,5	23,5	88,5
20 yıldan fazla	30	11,5	11,5	100
Toplam	260	100	100	

Araştırmaya katılan toplam 260 kişinin %76,2'sini temsil eden 198 kişi bay, %23,8'ini temsil eden 62 kişi ise bayandır. KOBİ'lerin Organize Sanayi Bölgelerinde ya da şehir merkezinden uzak noktalarda kurulması işletmelerde çalışan bayan sayısının az olmasına sebep olmaktadır.

Araştırmaya katılan 260 kişinin %19,2'sini temsil eden 50 kişi 20-29 yaş aralığında, %45'ini temsil eden 117 kişi 30-39 yaş aralığında, %28,1'ini temsil eden 73 kişi 40-49 yaş aralığında, %7,7'sini temsil eden 20 kişi ise 50 yada daha üstü yaşlardadır. KOBİ'lerde genelde orta yaş grubunun çalıştığı görülmektedir.

Araştırmaya katılan 260 kişinin %3,8'ini temsil eden 10 kişi ilkokul mezunu, %4,2'sini temsil eden 11 kişi ortaokul mezunu, %28,8'ini temsil eden 75 kişi lise mezunu, %19,6'sını temsil eden 51 kişi ön lisans mezunu, %35,8'ini temsil eden 93 kişi lisans mezunu, %7,7'sini temsil eden 20 kişi lisansüstü mezunudur. KOBİ'lerde çalışanların büyük çoğunluğunun lisans mezunu olduğu

görülmektedir. Devlet dairelerinde iş imkânı bulamayan lisans mezunlarının KOBİ'lere yöneldikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan 260 kişinin %21,9'unu temsil eden 57 kişi genel yönetim bölümünde, %37,7'sini temsil eden 98 kişi muhasebe bölümünde, %2,7'sini temsil eden 7 kişi finansman bölümünde, %18,1'ini temsil eden 47 kişi üretim bölümünde, %15,8'ini temsil eden 41 kişi pazarlama bölümünde, %3,8'ini temsil eden 10 kişi diğer bölümlerde çalışmaktadır. Araştırmanın üretim yapan KOBİ'lere uygulanması ve araştırmanın muhasebe ile ilgili olması nedeniyle üretim ve muhasebe bölümünde çalışanların oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan 260 kişinin %2,7'sini temsil eden 7 kişi 1 yıldan az, %35,4'ünü temsil eden 92 kişi 1-5 yıl aralığında, %26,9'unu temsil eden 70 kişi 6-10 yıl aralığında, %23,5'ini temsil eden 61 kişi 11-20 yıl aralığında, %11,5'ini temsil eden 30 kişi 20 yıldan fazla bir süredir işletmede şuan bulundukları bölümde çalışmaktadır. Katılımcıların %61,9'unun 6 yıl ve daha üzeri yıldan beri aynı bölümde çalıştıkları görülmektedir. Kurumsal bağlılık ve iş bağlılığının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

2.7.2. Muhasebe Kültürü ve Etik Değerler ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2. Muhasebe Kültürü ve Etik Değerler ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
16.1 İşletmemizde etik değerler belirlenmiştir.	30	11,5	27	10,4	17	6,5	100	38,5	86	33,1
16.2 Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.	5	1,9	0	0	6	2,3	120	46,2	129	49,6
16.3 Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.	5	1,9	8	3,1	20	7,7	103	39,6	124	47,7
16.4 Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.	4	1,5	7	2,7	16	6,2	108	41,5	125	48,1
16.5 Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir.	2	0,8	5	1,9	21	8,1	114	43,8	118	45,4
16.6 Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.	9	3,5	9	3,5	27	10,4	102	39,2	113	43,5
16.7 Muhasebe biriminde çalışanlar kamunun yararını korumaktadır.	11	4,2	11	4,2	30	11,5	110	42,3	98	37,7
16.8 Muhasebe biriminde çalışanlar yanlı davranmamaktadır.	12	4,6	17	6,5	27	10,4	94	36,2	110	42,3
16.9 Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.	31	11,9	16	6,2	30	11,5	91	35	92	35,4
16.10 Muhasebe kayıtları yönetimin isteği doğrultusunda tutulmaktadır.	58	22,3	46	17,7	37	14,2	68	26,2	51	19,6
16.11 Muhasebe bilgileri hatasız olarak sunulmaktadır.	10	3,8	25	9,6	34	13,1	107	41,2	84	32,3
16.12 Muhasebe bilgilerinde yer alan olası hatalar istem dışı gerçekleşmektedir.	2	0,8	12	4,6	29	11,2	115	44,2	102	39,2
16.13 Muhasebe bilgi sisteminde ahlaki değer yargıları önemlidir (dinsel-vicdani).	21	8,1	10	3,8	11	4,2	110	42,3	108	41,5
16.14 Muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açması istem dışı gerçekleşmektedir.	15	5,8	14	5,4	25	9,6	100	38,5	106	40,8
16.15 İşletmenin geleceği ve piyasadaki algısında muhasebedeki etik değerler önemlidir.	7	2,7	4	1,5	14	5,4	114	43,8	121	46,5
16.16 Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.	54	20,8	41	15,8	37	14,2	69	26,5	59	22,7
16.17 Muhasebe politikaları belirlendikten sonra değiştirilmemektedir.	33	12,7	23	8,8	34	13,1	91	35	79	30,4
16.18 Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.	44	16,9	39	15	38	14,6	85	32,7	54	20,8
16.19 Muhasebe bilgileri değişen koşullara göre revize edilebilmektedir.	19	7,3	25	9,6	30	11,5	109	41,9	77	29,6
16.20 Denetimde bağımsızlık önemlidir.	6	2,3	9	3,5	13	5	100	38,5	132	50,8

İfade 16.1 olarak adlandırılan ''İşletmemizde etik değerler belirlenmiştir.'' ifadesine katılımcıların %38,5'ini temsil eden 100 kişi katılıyorum, %33,1'ini temsil eden 86 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu bağlamda işletmelerin büyük çoğunluğu tarafından etik değerlerin belirlendiği görülmektedir.

İfade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %46,2’sini temsil eden 120 kişi katılıyorum, %49,6’sını temsil eden 129 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu bağlamda işletmelerin büyük çoğunluğu dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşıdığını düşünmektedir.

İfade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %39,6’sını temsil eden 103 kişi katılıyorum, %47,7’sini temsil eden 124 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu bağlamda işletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulduğu görülmektedir.

İfade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %41,5’ini temsil eden 108 kişi katılıyorum, %48,1’ini temsil eden 125 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu bağlamda işletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe kayıtlarının hesap verebilir şekilde tutulduğu görülmektedir.

İfade 16.5 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir.’’ ifadesine katılımcıların %43,8’ini temsil eden 114 kişi katılıyorum, %45,4’ünü temsil eden 118 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe biriminde çalışanların etik kuralları benimsediği görülmektedir.

İfade 16.6 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %39,2’sini temsil eden 102 kişi katılıyorum, %43,5’ini temsil eden 113 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe biriminde çalışanların işletmenin çıkarlarını koruduğu görülmektedir.

İfade 16.7 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar kamunun yararını korumaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %42,3’ünü temsil eden 110 kişi katılıyorum, %37,7’sini temsil eden 98 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe biriminde çalışanların kamunun yararını koruduğu görülmektedir.

İfade 16.8 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar yanlı davranmamaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %36,2’sini temsil eden 94 kişi katılıyorum, %42,3’ünü temsil eden 110 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe biriminde çalışanların yanlı davranmadıkları görülmektedir.

İfade 16.9 olarak adlandırılan ‘‘Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %35’ini temsil eden 91 kişi katılıyorum, %35,4’ünü temsil eden 92 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir İşletmelerde çalışanların büyük çoğunluğu tarafından gelir arttıkça etik değerlere verdikleri önemin arttığı görülmektedir. Bu durumda gelir azaldıkça etik değerlere önem verilmediği sonucu çıkmaktadır.

İfade 16.10 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları yönetimin isteği doğrultusunda tutulmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %26,2’sini temsil eden 68 kişi katılıyorum, %19,6’sını temsil eden 51 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe kayıtlarının yönetimin isteği doğrultusunda tutulduğu görülmektedir.

İfade 16.11 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgileri hatasız olarak sunulmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %41,2’sini temsil eden 107 kişi katılıyorum, %32,3’ünü temsil eden 84 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe bilgilerinin hatasız olarak sunulduğu görülmektedir.

İfade 16.12 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinde yer alan olası hatalar istem dışı gerçekleşmektedir.’’ ifadesine katılımcıların %44,2’sini temsil eden 115 kişi katılıyorum, %39,2’sini temsil eden 102 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir.

İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe bilgilerinde yer alan olası hataların istem dışı gerçekleştiği görülmektedir.

İfade 16.13 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgi sisteminde ahlaki değer yargıları önemlidir (dinsel-vicdani).’’ ifadesine katılımcıların %42,3’ünü temsil eden 110 kişi katılıyorum, %41,5’ini temsil eden 108 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe bilgi sisteminde ahlaki değer yargılarının önemli olduğu görülmektedir.

İfade 16.14 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açması istem dışı gerçekleşmektedir.’’ ifadesine katılımcıların %38,5’ini temsil eden 100 kişi katılıyorum, %40,8’ini temsil eden 106 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açmasının istem dışı gerçekleştiği görülmektedir.

İfade 16.15 olarak adlandırılan ‘‘İşletmenin geleceği ve piyasadaki algısında muhasebedeki etik değerler önemlidir.’’ ifadesine katılımcıların %43,8’ini temsil eden 114 kişi katılıyorum, %46,5’ini temsil eden 121 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunun işletmelerin gelecek ve piyasadaki algısında muhasebedeki etik değerlerin önemli olduğunu düşündükleri görülmektedir.

İfade 16.16 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.’’ ifadesine katılımcıların %26,5’ini temsil eden 69 kişi katılıyorum, %22,7’sini temsil eden 59 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetimin karar verdiği görülmektedir.

İfade 16.17 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe politikaları belirlendikten sonra değiştirilmemektedir.’’ ifadesine katılımcıların %35’ini temsil eden 91 kişi katılıyorum, %30,4’ünü temsil eden 79 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda muhasebe politikalarının belirlendikten sonra değiştirilmediği görülmektedir.

İfade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ ifadesine katılımcıların %32,7’sini temsil eden 85 kişi katılıyorum, %20,8’ini temsil eden 54 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğunda mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi olduğu görülmektedir.

İfade 16.19 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgileri değişen koşullara göre revize edilebilmektedir.’’ ifadesine katılımcıların %41,9’unu temsil eden 109 kişi katılıyorum, %29,6’sını temsil eden 77 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşletmelerin büyük bir çoğunluğunda muhasebe bilgilerinin değişen koşullara göre revize edilebildiği görülmektedir.

İfade 16.20 olarak adlandırılan ‘‘Denetimde bağımsızlık önemlidir.’’ ifadesine katılımcıların %38,5’ini temsil eden 100 kişi katılıyorum, %50,8’ini temsil eden 132 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. İşlemelerin büyük çoğunluğunda denetimde bağımsızlığın önemli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3. Muhasebe Kültürü ve Etik Değerler ile İlgili Standart Sapma, Ağırlıklı Ortalama ve Varyans Değerleri

	N	Minimum	Maximum	Toplam	Ortalama	Standart	Varyans
ifade16.1	260	1	5	965	3,71	1,332	1,774
ifade16.2	260	1	5	1148	4,42	0,722	0,522
ifade16.3	260	1	5	1113	4,28	0,88	0,774
ifade16.4	260	1	5	1123	4,32	0,83	0,689
ifade16.5	260	1	5	1121	4,31	0,765	0,586
ifade16.6	260	1	5	1081	4,16	0,984	0,967
ifade16.7	260	1	5	1053	4,05	1,022	1,044
ifade16.8	260	1	5	1053	4,05	1,098	1,206
ifade16.9	260	1	5	977	3,76	1,318	1,736
ifade16.10	260	1	5	788	3,03	1,457	2,123
ifade16.11	260	1	5	1010	3,88	1,084	1,176
ifade16.12	260	1	5	1083	4,17	0,856	0,733
ifade16.13	260	1	5	1054	4,05	1,158	1,341
ifade16.14	260	1	5	1048	4,03	1,115	1,242
ifade16.15	260	1	5	1118	4,3	0,858	0,736
ifade16.16	260	1	5	818	3,15	1,466	2,148
ifade16.17	260	1	5	940	3,62	1,338	1,79
ifade16.18	260	1	5	846	3,25	1,388	1,928
ifade16.19	260	1	5	980	3,77	1,186	1,406
ifade16.20	260	1	5	1123	4,32	0,897	0,805
Valid N	260						
Genel					3,9315	1,0877	1,2363

İşletmelerin muhasebe kültürü ve etik değerlerle ilgili standart sapma değeri 1,0877, ortalama değer 3,9315, varyans ise 1,2363'tür. Ortalama değer 3,68 ile 5,00 arasında olduğu için işletmelerin muhasebe kültürü ve etik değerlerinin yüksek düzeyde yeterli olduğu görülmektedir.

2.8. Karar Ağacı ve CHAID Analizi

Karar verme sürecinde seçeneklerin fazla olduğu durumlarda, hangi seçeneğin en iyi seçenek olduğunu belirlemek amacıyla kullanılabilecek yöntemlerden biri karar ağacı çözümleme tekniğidir (Bayrak ve Yılmaz, 2009:33). Karar ağacı, bağımlı değişken ya da birden fazla açıklayıcı değişken arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak açıklamak için yeterli sayıda örnekleme sahip olunduğu durumda kullanılabilen ve bazı açıklayıcı değişkenleri alt gruplara ayırarak ayrıntılı biçimde inceleyen, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı gruplar oluşturan, gözlemleri sınıflayan bir tekniktir. İsminde de anlaşılabileceği gibi ağaç diyagramı şeklinde görünen, her dallanmanın olası seçenekleri ve bu seçeneklere etkisi olabilecek değişkenleri gösterdiği tahminsel bir modeldir (Tek, 2012:33).

Karar ağaçları için geliştirilen algoritmalar öncelikle AID ile başlamaktadır. Geliştirilen algoritmalardan CHAID, CRT ve QUEST karar ağaçları için geliştirilen algoritmaların başlıcalarıdır. Araştırmamızda kullanılan algoritma CHAID analizidir.

CHAID çözümlemesi AID çözümleme tekniğinin bir uzantısıdır ancak AID çözümleme tekniği açıklayıcı değişkenleri belirlerken önem testleri uygulamamakta ve homojen olmayan ikili ağaçlar oluşturmaktadır (Bayrak ve Yılmaz, 2009:41).

CHAID (Chi-Squared Automatic Interaction Detector-Otomatik Ki-Kare İlişki Belirleyici) Yöntemi 1980 yılında G.V. Kass tarafından geliştirilen algoritma, bölmeleme veya ağaç oluşturma için oldukça etkili istatistiksel bir yöntemdir. CHAID istatistiksel bir testi dallanma kriteri olarak kullanarak, tüm bağımsız değişkenler için bir değerlendirme yapmaktadır. Hedef değişken (bağımlı değişken) değerlerine göre istatistiksel olarak homojenlik gösteren (farklılık göstermeyen) değerleri birleştirmekte, farklılık gösterenlere ise dokunmamaktadır. Daha sonra dallarında homojen değerlerin yer aldığı ağacın ilk dalını oluşturmak için en iyi bağımsız değişkeni seçmekte ve bu süreç ağaç tamamen büyüyene kadar yinelemeli bir şekilde devam etmektedir. Dallanma kriteri olarak kullanılacak istatistiksel test, hedef (bağımlı) değişkenin ölçme düzeyine göre farklılık göstermektedir. Eğer hedef değişken sürekli ise F testi, kategorik ise ki-kare testi kullanılmaktadır. En küçük p değerine sahip değişken ile ağacın ilk dalı oluşturulmaktadır (Atılgan, 2011:23). Değişkenlerin birleşmeye uygun olup olmadığına Boferroni düzeltilmiş p değeri kullanılarak karar verilmektedir.

CHAID analizi bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemekle beraber, bağımsız değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimlerini de ortaya koymaktadır (Kayri ve Boysan, 2008:169).

CHAID analizi üzerinden durulan olayı ya da durumu önemli derecede etkileyen faktörleri belirlemenin yanında bu faktörlerin hangi seviyesinde etkinin yüksek olduğunu da belirleyen bir analiz tekniğidir.

2.8.1. Dürüstlük Muhasebe Kuramında Büyük Önem Taşımaktadır İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 1. İfade 16.2 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

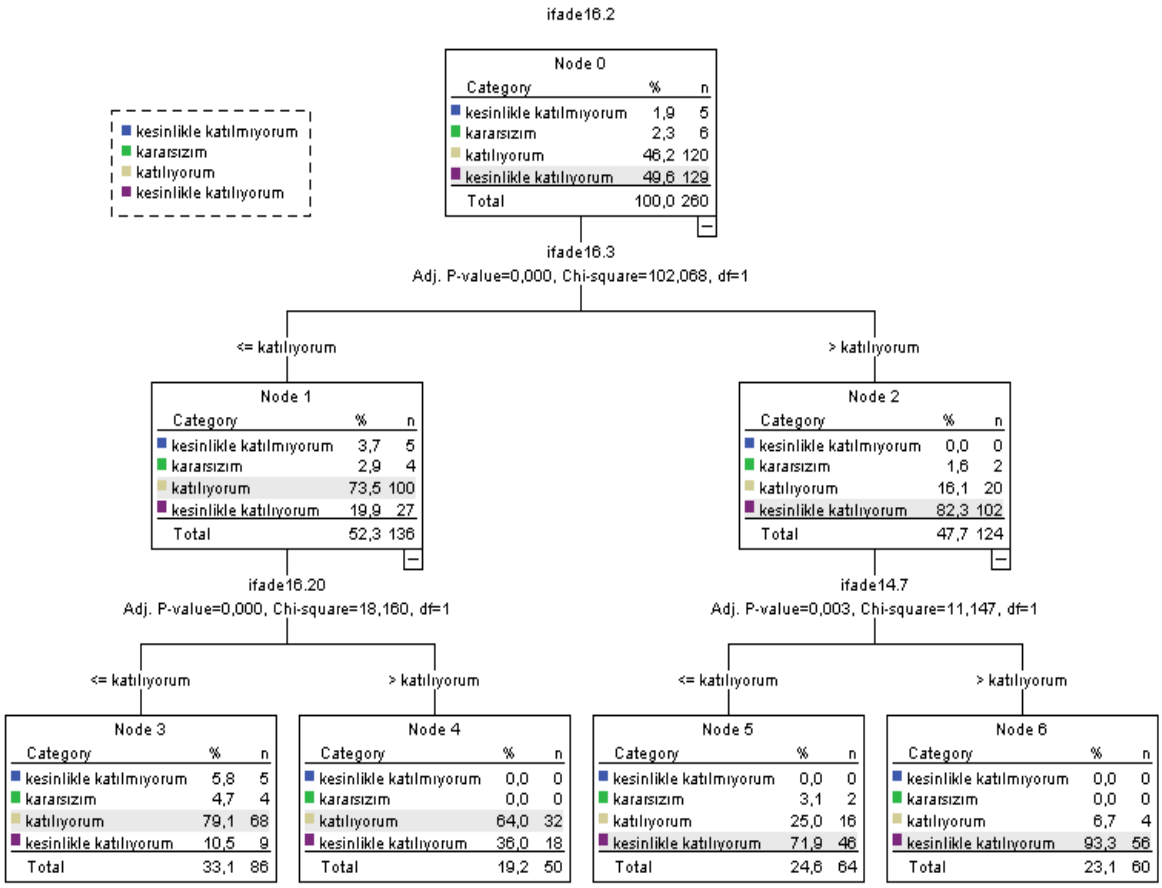

Model içsel değişkeni ifade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ (x^2=102,068, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşıdığını düşünen işletmelerde muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 16.20 olarak adlandırılan ‘‘Denetimde bağımsızlık önemlidir.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesini ifade 16.20 olarak adlandırılan ‘‘Denetimde bağımsızlık önemlidir.’’ ifadesi kesinlikle katılmıyorum,

katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği (x^2=18,160, düzeltilmiş p değeri=0,000) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır ifadesine kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin denetimde bağımsızlığın önemli olduğunu düşünen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=136).

İfade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak üçüncü derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 14.7 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar alanında uzman kişilerdir.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesini ifade 14.7 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar alanında uzman kişilerdir.’’ ifadesi kesinlikle katılıyorum seçeneği (x^2=11,147, düzeltilmiş p değeri=0,003) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır ifadesine kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin muhasebe biriminde çalışanların uzman kişiler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=124).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %46,2’sini temsil eden 120 kişi bu ifadeye katılıyorum, %49,6’sını temsil eden 129 kişi bu ifadeye kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerin muhasebe kuramında dürüstlüğün büyük önem taşıdığını düşündükleri görülmektedir.

Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır ifadesini etkileyen unsurlar ise; muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulması, denetimde bağımsızlığın önemli olması, muhasebe biriminde çalışanların alanında uzman kişiler olmasıdır. Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyan, denetimde bağımsızlığı önemseyen, muhasebe biriminde çalışanların uzman kişiler olduğu işletmelerde dürüstlük kuramına yüksek düzeyde önem verildiği görülmektedir.

2.8.2. Muhasebe Bilgilerinin Sunulmasında Şeffaflık İlkesine Uyulmaktadır İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 2. İfade 16.3 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

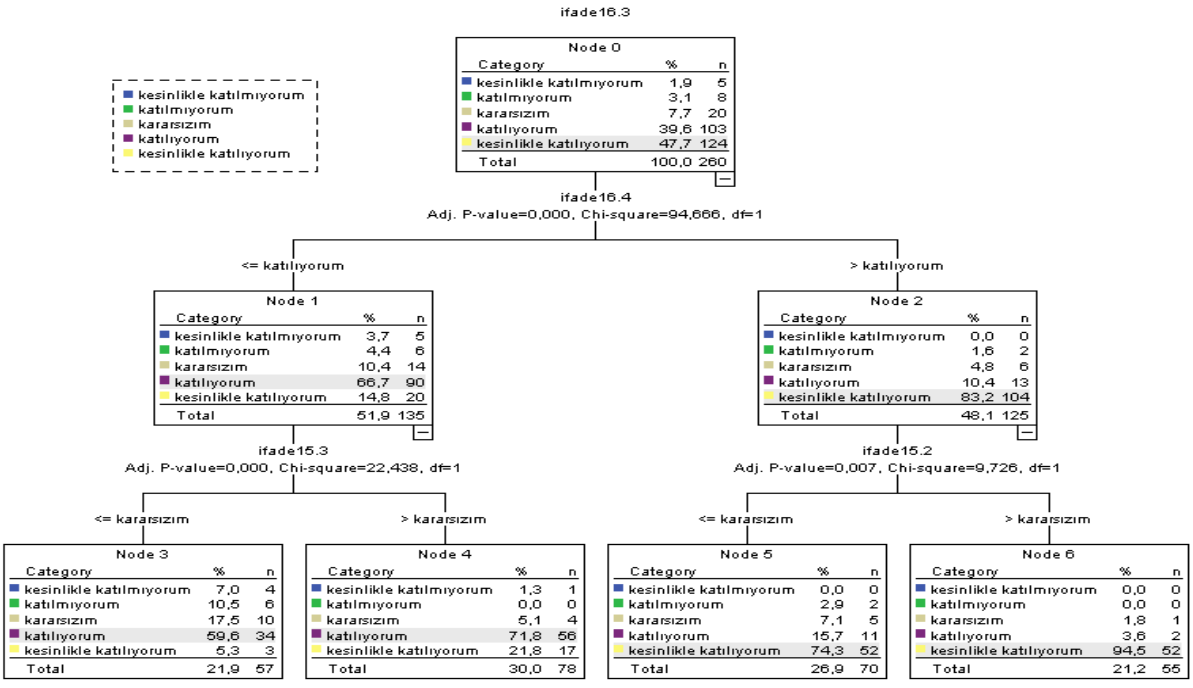

Model içsel değişkeni ifade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ (x^2=94,666, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyan işletmelerin muhasebe kayıtlarını hesap verebilir şekilde tutan işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 15.3 olarak adlandırılan ‘‘Üretim raporları düzenli olarak hazırlanmaktadır.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesini ifade 15.3 olarak adlandırılan ‘‘Üretim raporları düzenli olarak hazırlanmaktadır.’’ ifadesi kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği (x^2=22,438, düzeltilmiş p değeri=0,000) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır ifadesine kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin üretim raporlarını düzenli olarak düzenleyen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=135).

İfade 16.3 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak üçüncü derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 15.2 olarak adlandırılan ‘‘Ayrı bir maliyet-yönetim muhasebesi birimi vardır.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesini ifade 15.2 olarak adlandırılan ‘‘Ayrı bir maliyet-yönetim muhasebesi birimi vardır.’’ ifadesi kesinlikle katılıyorum seçeneği (x^2=9,726, düzeltilmiş p değeri=0,007) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır ifadesine kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin ayrı bir maliyet-yönetim muhasebesi birimi olan işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=125).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmaktadır.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %39,6’sını temsil eden 103 kişi bu ifadeye katılıyorum, %47,7’sini temsil eden 124 kişi bu ifadeye kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerin muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyduğu görülmektedir.

Muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulmasını etkileyen unsurlar ise; muhasebe kayıtlarının hesap verebilir şekilde tutulması, üretim raporlarının düzenli olarak hazırlanması ve ayrı bir maliyet-yönetim muhasebesi birimi olmasıdır. Muhasebe kayıtlarını hesap verebilir şekilde tutan, üretim raporlarını düzenli olarak hazırlayan, ayrı bir maliyet-yönetim muhasebesi birimi olan işletmelerin muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyma düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir.

2.8.3. Muhasebe Kayıtları Hesap Verebilir Şekilde Tutulmaktadır İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 3. İfade 16.4 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

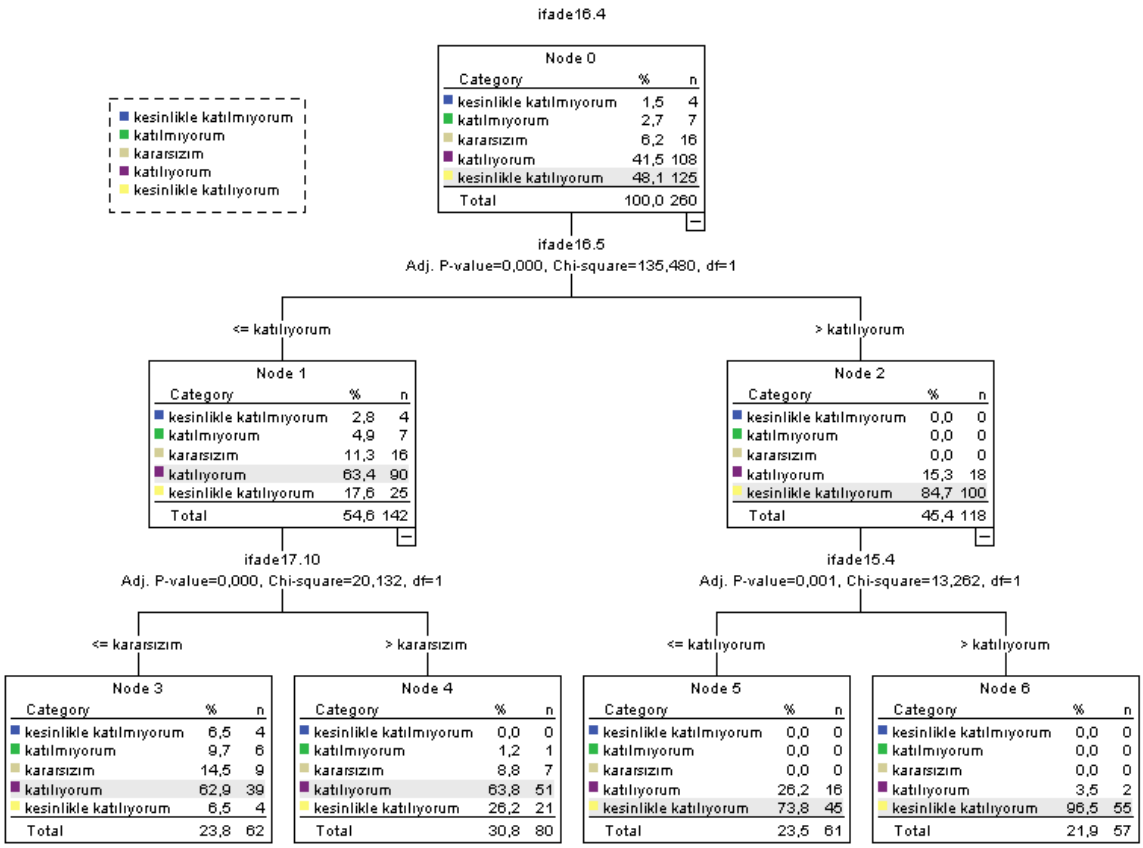

Model içsel değişkeni ifade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.5 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir.’’ (x^2=135,480, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Muhasebe kayıtlarını hesap verebilir şekilde tutan işletmelerin muhasebe biriminde çalışanların etik kuralları benimseyen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 17.10 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgi sistemi hileleri önlemektedir.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.5 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir.’’ ifadesini ifade 17.10 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgi sistemi hileleri önlemektedir.’’ ifadesi kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği (x^2=20,132, düzeltilmiş p değeri=0,000) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir ifadesine kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin muhasebe bilgi sisteminin hileleri önlediğini düşünen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=142).

İfade 16.4 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak üçüncü derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 15.4 olarak adlandırılan ‘‘Maliyete yönelik bilgiler muhasebe bilgi sisteminden elde edilmektedir.’’ ifadesidir.

Bu sistem dâhilinde ifade 16.5 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar etik kuralları benimsemektedir.’’ ifadesini ifade 15.4 olarak adlandırılan ‘‘Maliyete yönelik bilgiler muhasebe bilgi sisteminden elde edilmektedir.’’ ifadesi kesinlikle katılıyorum seçeneği (x^2=13,262, düzeltilmiş p değeri=0,001) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe biriminde çalışanlar etik değerleri benimsemektedir ifadesine kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin maliyete yönelik bilgilerini muhasebe bilgi sisteminden elde eden işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=118).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %41,5’ini temsil eden 108 kişi bu ifadeye katılıyorum, %48,1’ini temsil eden 125 kişi kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerin muhasebe kayıtlarını hesap verebilir şekilde tuttuğu görülmektedir.

Muhasebe kayıtları hesap verebilir şekilde tutulmaktadır ifadesini etkileyen unsurlar ise; muhasebe biriminde çalışanların etik kuralları benimsemesi, muhasebe bilgi sisteminin hileleri önlemesi ve maliyete yönelik bilgilerin muhasebe bilgi sisteminden elde edilmesidir. Muhasebe biriminde çalışanların etik kuralları benimsediği, muhasebe bilgi sisteminin hileleri önlediği, maliyete yönelik bilgilerin muhasebe bilgi sisteminden elde edildiği işletmelerde muhasebe kayıtlarının hesap verebilir şekilde tutulma düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir.

2.8.4. Muhasebe Biriminde Çalışanlar İşletmenin Çıkarlarını Korumaktadır İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 4. İfade 16.6 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

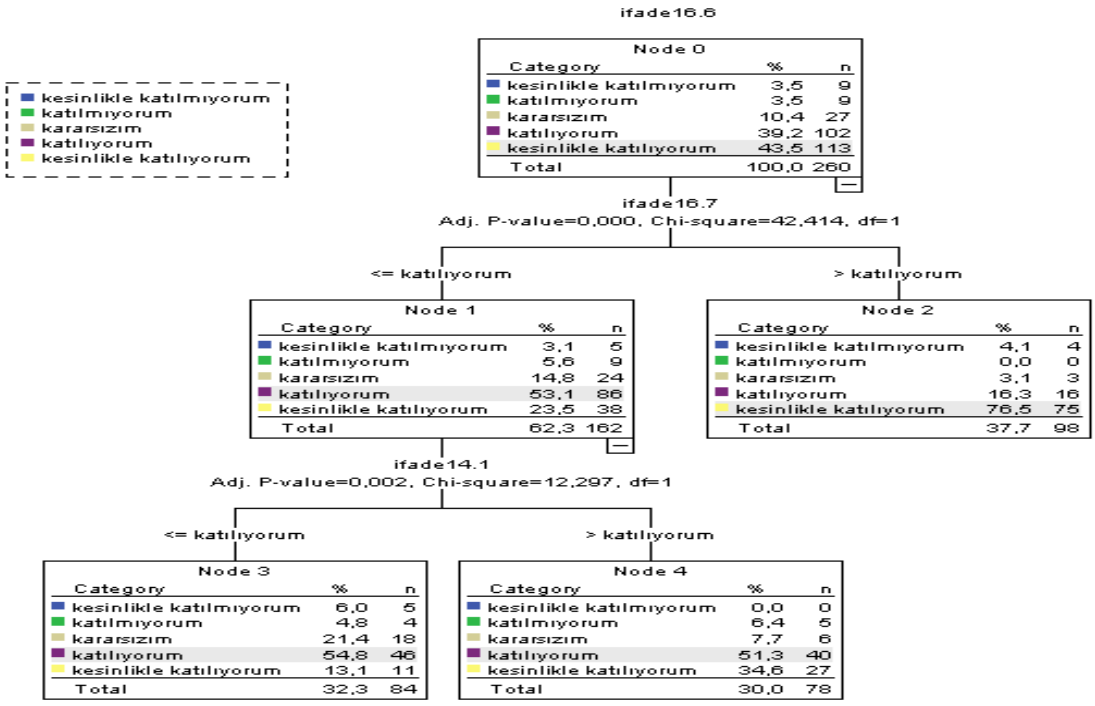

Model içsel değişkeni ifade 16.6 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.7 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar kamunun yararını korumaktadır.’’ (x^2=42,414, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Muhasebe biriminde çalışanların işletmenin çıkarlarını koruduğu işletmelerde çalışanların kamunun yararını koruduklarını ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.6 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 14.1 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerine gerekli önem verilmektedir.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.7 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar kamunun yararını korumaktadır.’’ ifadesini ifade 14.1 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe bilgilerine gerekli önem verilmektedir.’’ ifadesi kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği (x^2=12,297, düzeltilmiş p değeri=0,002) üzerinden etkilemektedir. Muhasebe biriminde çalışanlar kamunun yararını korumaktadır ifadesine kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin muhasebe bilgilerine gerekli önemi veren işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=162).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %39,2’sini temsil eden 102 kişi bu ifadeye katılıyorum, %43,5’ini temsil eden 113 kişi bu ifadeye kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerde muhasebe biriminde çalışanların işletmenin çıkarlarını koruduğu görülmektedir.

Muhasebe biriminde çalışanlar işletmenin çıkarlarını korumaktadır ifadesini etkileyen unsurlar ise; muhasebe biriminde çalışanların kamunun yararını koruması ve muhasebe bilgilerine gerekli önemin verilmesidir. Muhasebe biriminden çalışanların kamunun yararını koruduğu, muhasebe bilgilerine gerekli önemi veren işletmelerde muhasebe biriminde çalışanların işletme çıkarlarını koruma düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

2.8.5. Gelir Arttıkça Etik Değerlere Verilen Önem Artmaktadır İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 5. İfade 16.9 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

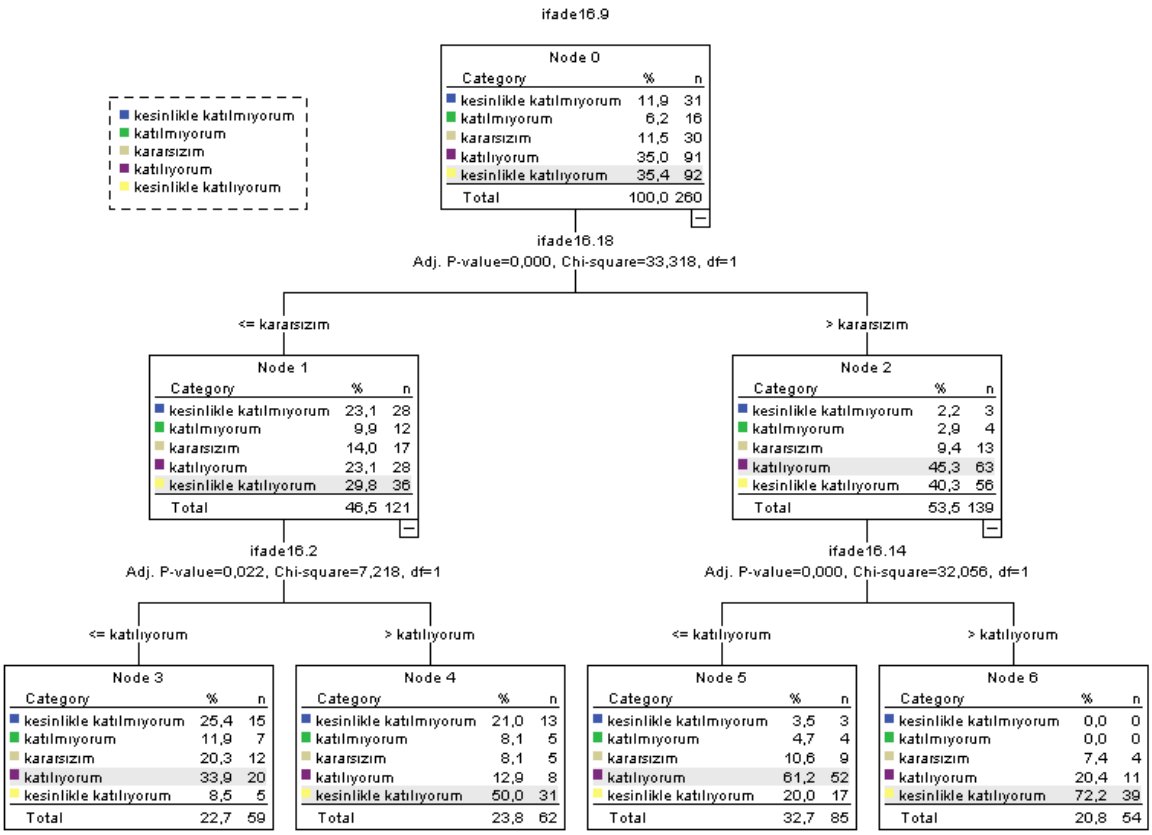

Model içsel değişkeni ifade 16.9 olarak adlandırılan ‘‘Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ (x^2= 33,318, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Gelir arttıkça etik değerlere önem veren işletmelerin, mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisinin olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.9 olarak adlandırılan ‘‘Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 16.14 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açması istem dışı gerçekleşmektedir.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ ifadesini ifade 16.14 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açması istem dışı gerçekleşmektedir.’’ ifadesi katılıyorum, kesinlikle katılıyorum seçeneği (x^2=32,056, düzeltilmiş p değeri=0,000) üzerinden etkilemektedir. Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır ifadesine katılıyorum, kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açmasının istem dışı gerçekleştiğini düşünen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=139).

İfade 16.9 olarak adlandırılan ‘‘Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.’’ ifadesini hiyerarşik olarak üçüncü derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ ifadesini ifade 16.2 olarak adlandırılan ‘‘Dürüstlük muhasebe kuramında büyük önem taşımaktadır.’’ ifadesi kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım seçeneği (x^2=7,218, düzeltilmiş p değeri=0,022) üzerinden etkilemektedir. Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır ifadesine kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşıdığını düşünen işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=121).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Gelir arttıkça etik değerlere verilen önem artmaktadır.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %35’ini temsil eden 91 kişi bu ifadeye katılıyorum, %35,4’ünü temsil eden 92 kişi bu ifadeye kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerde çalışanların gelir arttıkça etik değerlere verdikleri önemin arttığı görülmektedir.

Gelir arttıkça etik değerlere verilen önemin artmasını etkileyen unsurlar ise; mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisinin bulunması, muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açmasının istem dışı gerçekleşmesi ve dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşımasıdır. Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunan, muhasebe verilerinin vergi kaybına yol açmasının istem dışı gerçekleştiğini düşünen ve dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşıdığını düşünen işletmelerin gelir arttıkça etik değerlere verdikleri önemin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

2.8.6. Mali Tablolarda Hangi Bilgilerin Yer Alacağına Yönetim Karar Vermektedir İfadesine Yönelik Chaid Analizi ve Karar Ağacı

Şekil 6. İfade 16.16 İçsel Değişkeni ile Dışsal Değişkenlerin Karar Ağacı

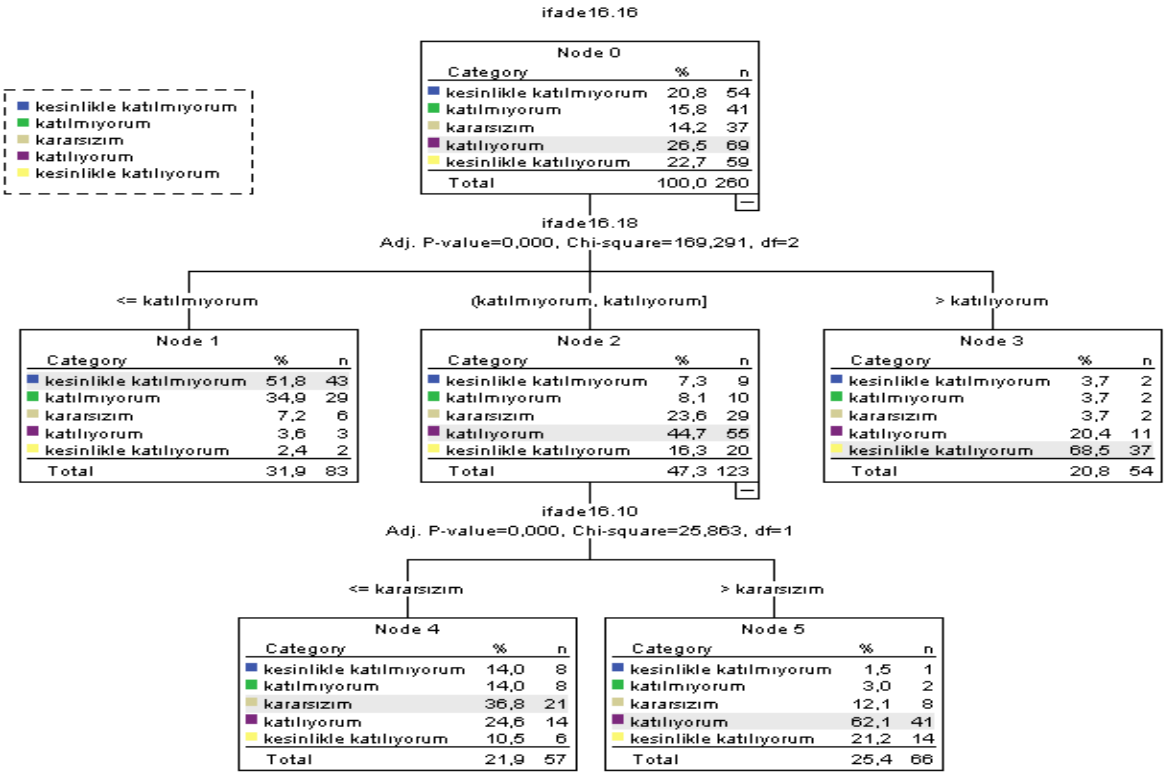

Model içsel değişkeni ifade 16.16 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.’’ ifadesini hiyerarşik olarak en güçlü etkileyen bağımsız değişken ifade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ (x^2=169,291, düzeltilmiş p değer=0,000) ifadesidir. Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim tarafından karar verilen işletmelerde mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi olan işletmeler olduğunu ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=260).

İfade 16.16 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.’’ ifadesini hiyerarşik olarak ikinci derecede etkileyen bağımsız değişken ifade 16.10 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları yönetimin isteği doğrultusunda tutulmaktadır.’’ ifadesidir. Bu sistem dâhilinde ifade 16.18 olarak adlandırılan ‘‘Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır.’’ ifadesini ifade 16.10 olarak adlandırılan ‘‘Muhasebe kayıtları yönetimin isteği doğrultusunda tutulmaktadır.’’ ifadesi kararsızım, katılıyorum seçeneği (x^2=25,863, düzeltilmiş p değeri=0,000) üzerinden etkilemektedir. Mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmaktadır ifadesine kararsızım, katılıyorum seçeneği üzerinden cevap veren işletmelerin muhasebe kayıtlarını yönetimin isteği doğrultusunda hazırladıklarını ilgili örnek hacmine dayanarak söyleyebiliriz (n=123).

Araştırmamızın hipotezini oluşturan ‘‘Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir.’’ ifadesi CHAID analizi ile kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %26,5’ini temsil eden 69 kişi bu ifadeye katılıyorum, %22,7’sini temsil eden 59 kişi bu ifadeye kesinlikle katılıyorum seçeneği üzerinden cevap vermektedir. Bu sonuca göre işletmelerde mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim tarafından karar verildiği görülmektedir.

Mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetim karar vermektedir ifadesini etkileyen unsurlar ise; muhasebe kayıtlarının yönetimin isteği doğrultusunda tutulması ve mali tablolarda bilgi sunumunda yönetimin etkisi bulunmasıdır.

3.SONUÇ

Çalışmamızda işletmeler tarafında dürüstlüğün muhasebe kuramında büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir. Dürüstlük sadece muhasebe kuramında değil her alanda önem taşıyan bir kavramdır. Dürüstlük, hesap verme sorumluluğunun da bir unsurudur. Dürüstlüğü benimseyen işletmelerde denetime etki az olacaktır ve bilgilerin sunulmasında da gizlenecek bir şey olmayacaktır.

İşletmelerde muhasebe bilgilerinin sunulmasında şeffaflık ilkesine uyulduğu belirtilmektedir. Şeffaflık KOBİ'ler ile ilgili şahıslar, kurum ve kuruluşlar arasında sağlıklı işbirliğinin temel şartıdır. Genel olarak ticaret anlayışında mali durumun gizliliği ön plandadır. KOBİ'lerin hesaplarını şeffaf bir şekilde tutmaları kendileri için olumlu bir durumdur.

Anketimizi yanıtlayan işletmelerin muhasebe kayıtlarının hesap verebilir şekilde tutulduğu ifade edilmektedir. Hesap verebilirlik iş ve işlem yapanların kaynakların etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesinden, kullanılmasından raporlanmasından, kayıp ve kötüye kullanımının önlenmesinden yetkili ve sorumlu olmalarını ifade etmektedir. KOBİ'lerde muhasebe biriminde çalışanların işletmenin çıkarlarını korudukları ifade edilmektedir. Muhasebe biriminde çalışanların işletmenin çıkarları yanında kamunun da yararını korudukları belirtilmiştir. Bu ikisi arasında dengenin iyi korunması gerekmektedir.

İşletmelerde gelir arttıkça etik değerlere verilen önemin arttığı belirtilmiştir. Bu demek oluyor ki gelir azaldıkça etik değerlere verilen önem azalmakta, gelirin artırılması için etik dışı davranışlara başvurulabilmektedir.

İşletmelerde mali tablolarda hangi bilgilerin yer alacağına yönetimin karar verdiği belirtilmektedir. Bu doğrultuda mali tablolar yönetimin isteği doğrultusunda hazırlanmaktadır.

Bir işletmedeki uygulamalar işletmelerin yönetim şeklini belirler, çalışanların davranışları hakkında bize bilgi verir. Muhasebe uygulamaları da bize işletmelerin muhasebe kültürü hakkında bilgi vermektedir. Bu açıdan işletmelerin muhasebe kavramından ne anladıkları, organizasyon şemasında muhasebeyi nereye koydukları, çalışanları, muhasebe biriminde çalışanlara ve elde edilen bilgilere karşı tutumları, çalışanların ve yöneticilerin değer yargıları, beklentileri önemlidir. KOBİ'ler de genel olarak, muhasebe bilgilerine gerekli önem verilmesine rağmen istenilen her türlü bilginin işletme içinden elde edilemediği görülmektedir. KOBİ'lere yönelik araştırma sonuçlarımız doğrultusunda önerilerimiz ise aşağıda yer almaktadır.

Muhasebe kayıtlarının hesap verebilir şekilde tutulması yanlış karar, eylem ya da işlem ile ilgili sorumluların tespit edilmesini kolaylaştıracaktır.

Kamu ve işletmenin karşı karşıya geldiği bir durumda etik kuralları göz önünde bulundurarak doğru olan tarafı seçmelilerdir.

KOBİ'lerin kendi çıkarlarını üstün tutmaları gelir arttıkça etik değerlere verdikleri önemin artmasına neden olmaktadır. Bu konuda yasalarla gerekli önlemler alınmalı, yapılacak düzenlemeler ile yasalar etik kurallarla uyumlu hale getirilmelidir.

Mali tablolarda var olan yönetimin etkisi ortadan kaldırılmalıdır. Bu etkinin kaldırılmasıyla bir işletmede muhasebe kültürü olarak ifade edilen muhasebe unsurları uygulamalarında, tozpembe görünen her şeyin gerçek durumu ortaya çıkabilecektir. KOBİ'lere büyük şirketler karşısında rekabet avantajı sağlayacak önemli unsurlar bulunmaktadır. Muhasebe de bunlardan biridir. Muhasebe alanındaki farklılıklar ve yenilikler takip edilmeli ve işletmeye uyarlanmalıdır.

KAYNAKLAR

AKDOĞAN, H. (2005). Muhasebe Meslek Etiğinde Teolojik ve Deontolojik Yaklaşımları Karşılaştırılması, S*üleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10 (1), Isparta, 295-300.

ATILGAN, E. (2011). Karayollarında Meydana Gelen Trafik Kazalarının Karar Ağaçları ve Birliktelik Analizi ile İncelemesi, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

AY, Ü. (2003). *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk,* Adana: Nobel Kitabevi.

AYDIN, İ. P. (2002). *Yönetsel Mesleki ve Örgütsel Etik,* İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık.

BAYRAK, A. S. & YILMAZ, Ş. K. (2009). Veri Madenciliği Karar Ağacı Algoritmaları ve İMKB Verileri Üzerine Bir Uygulama, Isparta.

BÜYÜKMİRZA, K. (2008). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener. (2002). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

CHOI, J. S. (2001, 15-17 July.). Financial Crisis and Acoounting Reform: A Cultural Perspective, Third Asian

Pacific Interdisciplinariy Research in Accounting Conference in Adelaide Australia,

CİVELEK, M. A. & DURUKAN, M. B. (1997), Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı, *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu,* Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar.

DEMİR, V. (2009). Finansal Raporlama Uygulamalarına İlişkin Farklı Yaklaşımlar. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi,* 9 (28), 73-92.

DOĞAN, D. M. (1996). Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: İz Yayıncılık.

DUMAN, S. (2007). İSO 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun Muhasebe Kültürünün Araştırılması, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

FOGARTY, T. J. (1995). Accountast Ethics: A Brief Examination of Meglected Sociological Dimersions, Journal of Business Ethics 14, s.103-115

KARABINAR, S. (2005). *Kültür-Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi*, *Muhasebeye Kültürel Bakışlar*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

KAYRİ, M. & BOYSAN, M. (2007). Araştırmalarda Chaid Analizinin Kullanımı ve Baş Etme Stratejileri ile İlgili Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 40 (2), Ankara, 133-149.

KOTAR, E. (1997). Muhasebe Denetimi Mesleğinde Ahlakın Yeri Ve Önemi, III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı, İSMMMO Yayınları, No: 20, 65-91, Alanya-Antalya.

MARŞAP, B. (1996). Muhasebe Mesleği, Fonksiyonları Ve Meslek Mensuplarının Nitelikleri, *Yaklaşım Dergisi*, 4 (37), 119-123.

NOBES, C. & PARKER, R. (2006). *Comparative International Accounting*, Great Britain: Prentice Hall,

ÖRTEN, R. (2003). Genel Muhasebe (Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Uyumlu), Ankara: Gazi Kitabevi.

ROBERT, C. B. & SALTER, S. B. (1999). Attitudes Towards Uniform Accounting: Cultural Of Economic Phenomena?, *Journal of International Financial Management and Accounting,* 10 (2).

SABUNCUOĞLU, Z. (2011). İşletme Etiği, İstanbul: Beta Yayınları.

SELİMOĞLU, S. K. (2006). Türk Muhasebe Uygulamalarında Etik*, Mali Çözüm Dergisi*, (61), 437-456.

SEVİLENGÜL, O. (1996). *Genel Muhasebe (Tekdüzen Muhasebe Sistemi ile Uyumlu),* Ankara: Gazi Kitabevi.

TEK, Ö. (2012). Çocuk Suçluluğunun Chaid Çözümlemesi İle Değerlendirilmesi, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

ÜSTÜN, R. (1985). *Yönetim Muhasebesi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

ZEGNAL, D. & MHEDHBI, K. (2006). An Analysis Of The Factors Affecting The Adoption Of International Accounting Standarts By Developing Countries, *The International Journal of Accounting*, 41(4), 373– 386.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 215-228, ELAZIĞ-2017

KUR'AN'DA "TÂĞÛT" KAVRAMI

The concept of "Tâğût" in the Qur'an

Hekim TAY*

ÖZET

Kur'an, ilahi bir kelam olarak ortaya çıktığı andan itibaren murad-ı ilahinin tespit ve tayin edilmesi çabalarının bir parçası olmuştur. Bu anlama çabalarından biri de ayetlerde geçen kavramların dilbilimsel olarak analize tabi tutulmasıdır. Böylece ayetlerin ilk muhatap nezdinde anlamı ortaya çıkartılarak zaman içerisinde kavrama yüklenen anlam çerçevesi tespit edilmesi hedeflenir. Bu çalışmada, "tâğût" kavramının nüzul sürecinden günümüze kadar geçen tarihi süreçte anlam bilimsel olarak analizi yapıldı. Çalışma literatür taramasına dayanmaktadır. Kavramın anlam yelpazesinin belirlenmesi için temel sözlük kaynaklarından yararlanıldı. Tarihi süreç içerisinde kavrama yüklenen yorumlar ve farklı bakış açıları tefsir kaynaklarından araştırıldı. Bunun yanında başta hadis metinleri ve İslam tarihi olmak üzere konunun anlaşılmasına katkı sağlayacak temel eserlerden istifade edildi. Elde edilen bilgiler kronolojik olarak sıralanarak aralarındaki anlam ilişkisi tespit edildi.

Anahtar Kavramlar: Kur'an, Tefsir, Tâğût, Semantik

ABSTRACT

As long as the Qur'an has emerged as a divine word, it becomes a taking place at the centre of the struggle for comprehension for interlocutor to identify and appoint the murad-i hymn. One of the efforts of this understanding is the linguistic analysis of the concepts in the verses. Thus, the meanings of the verses are revealed at the first interlocutor and it is aimed to determine the frame of meaning loaded with the concept over time. In this research, meaning analyzed scientifically in the historical process from the process of the connotation of the concept of "tâğût" until the daylight. Our study is based on literature review. First hand dictionaries used to determine the meaning range of the concept. Besides this, it benefited from basic works which will contribute to the understanding of the subject, especially hadith texts and Islamic history. The information obtained chronologically ordered and the meaning relation between them determined.

Key words: Qur'an, Tafseer, Tâğût, Semantic

Giriş

İslam'ın temel kaynağı Kur'an'dır. Davet süreci ilk ayetlerin nazil olması ile başlamıştır. Hz. Peygamber'in İslam'a davet mücadelesinde esas dayanağı ayetlerdi. Ayetler sürece direk müdahale ediyor ve çoğu zaman yeni bir problem ile karşılaşıldığında çözüm için ilahî vahyin müdahalesi bekleniyordu. İslam dini, Hz. Peygamber'in liderliğinde, İlahî vahiy ile şekillendi. Böylece, hem ilk muhatap hem de sonrasında gelen Müslümanlar için en önemli vazifelerden biri, Kur'an'ın her bir ayetinin kapsamlı olarak anlaşılması olmuştur.

Kur'an, öğretisini aktarırken dil olgusunun imkânlarını kullanmıştır. Bu yönüyle O, muhatap topluma okunup anlaşılabilen bir mahiyette; içerik ve üslûp bakımından eşsiz bir kitap olarak indirildi. Çünkü aşina olunanın dışında, yeni ve zengin manalar kazandırmak suretiyle dile kendi damgasını vuruyordu.[1] Ayetlerde geçen kavramların oldukça zengin bir anlam dünyasına sahip olduğu ve bu anlam çerçevesinin tespit edilmesi gerektiği bir vakıadır. Ayetlerde mecaz, istiare, kinaye gibi sanatlar yüksek edebi bir zevk ile işlenmiştir.[2] Bu bakımdan anlambilimsel bakış açısı tefsirin alt ilimleri arasında olan ve ilk örneklerden sayılan vücûh ve nezâir, garîbu'l-kur'ân gibi

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hekimtay_@hotmail.com

[1] Mustafa Öztürk, "Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi –Semantik Bir Tahlil Denemesi-", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:12-13, Samsun 2001, s. 458.

[2] İbrahim Sürücü, "Kur'an'da Bazı Ayetler Çerçevesinde İsti'are ve Kinaye", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Haziran 2016, s. 208.

çalışmalar ile örtüşmektedir.[3] Cahiliye dönemi Araplarında çok güçlü edebi bir zevkin var olduğu, edebiyatta, özellikle şiirde üstün maharetlere ulaştıkları bilinen bir gerçektir. Kur'an ise bundan çok daha ötesine geçen edebi söylem numunelerini içeriyor. Öyle ki en şiddetli muhalifleri bile bu gerçeği itiraf etmek zorunda kalıyordu.

İnsanlar arasında iletişimin temel kaynağı olan dil, zaman içerisinde çeşitli değişmelere maruz kalarak anlam farklılaşmasına uğrayabilir. Bu yönüyle dil durağan değil dinamik bir yapıya sahiptir. Kur'an'a yönelik semantik araştırmalar, kavramlarda meydana gelen bu anlam farklılıklarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu araştırmada, tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak Kur'an'da yer alan tâğût kavramının semantik tahlili yapılacaktır.

1. Tâğût Kelimesinin Etimolojisi

Tâğût kelimesinin kökü ط-غ-ي harflerinden müteşekkil olup, طغى/طغي (tağâ/tağiye) - يطغو/يطغى (yetğâ/yetğû)- طغيانا/طغيا (tuğyânen/tağyen)[4] şeklinde olmak üzere iki formda kullanılır. Kelimenin sözlük manası "ileri derece sapkınlık durumu olarak haddin aşılması",[5] "dinin emirleri dışına çıkarak küfre girme"dir.[6] Kelimenin kök anlamından, insanın yaratılış fıtratından uzaklaşıp, tasvip edilmeyen çeşitli davranışları sergileme manası ön plana çıkmaktadır.

Tâğût kelimesinin türediği kök olan طغى fiili farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin اطغاه المال "malın saptırması" anlamında, servet sahibi kişinin şımarık davranışlarını ifade etmek için kullanılmıştır.[7] طغا البحر deyimi "denizin kabarması" anlamında, taşkınlığı ifade etmek için kullanılmıştır.[8] طغا السيل aynı şekilde "suyun taşması" anlamında kullanılmıştır.[9] طغا الدم "kanın kaynaması"[10] manasında Türkçede kullandığımız "kanı kaynamak" deyimiyle aynı anlamı vermektedir. الطغية "dağın zirvesi, yüksek yerler"[11] anlamındadır. Bununla birlikte الطاغية kelimesinin "Rûm melikleri, yıldırım (=الصاعقة / es-sâika, helâk edici azap sesi)",[12] ve "zorba liderler"[13] anlamında kullanılmıştır. Kelimenin dikkat çekici başka bir kullanımı olan طواغيت ise "cahiliye döneminde Arapların Kâbe dışında kutsal saydıkları mabedleri"ne denilirdi.[14] Buradaki anlam tamamen dinî mahiyete olup, aktarımlarda herhangi olumsuz bir anlama yer verilmemiştir.

Buraya kadar tâğût kelimesinin türediği طغى fiilinin anlam farklılıkları ifade edilmeye çalışıldı. Kelimenin türemesi ile ilgili olarak aktarılan bilgilere göre الطاغوت (et-tâğût) kelimesi, جبروت (ceberut) ve ملكوت (melekût) örneklerinde olduğu gibi فعلوت (fealût) veznindedir. Kelimenin aslı طغيوت (tağayût) olup ya (ي) harfini ğayn (غ) harfi önüne geçmesiyle طيغوت (tayağût) daha sonra ya (ي)'nın elif (ا)'e dönüşmesiyle طاغوت (tâğût) olmuştur.[15] Râzî'ye göre, (tağa) طغى fiiline "ت" harfinin ilave edilmesiyle sıfatı olan "et-tâğût" kelimesi elde edilmiştir.[16] Tâğût kelimesi hem tekil,

---

[3] Mehmet Paçası, "Tefsirde Semantik ve Hermanötik", *İslamî İlimlerde Medotoloji/Usûl Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 585.

[4] İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh*, Tah., Ahmed Abdulğafur Attâr, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990., VI. 2412; Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâler, Beyrut 2005, s. 1307.

[5] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2412; Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307; er-Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s.307.

[6] Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307.

[7] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2412.

[8] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2412.

[9] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2412; Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307.

[10] Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307.

[11] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2412.

[12] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI. 2413; Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307.

[13] Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307.

[14] Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 63.

[15] Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998, V. 296; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dârü'l-Meârif, Kahire, XXX. 2678; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*, s. 308; Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1981, VII. 16; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, II 869.

[16] er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII. 16.

hem çoğul, hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır.[17] Örneğin Nisâ 4/60 ayetinde tekil, Bakara 2/257 ayetinde ise çoğuldur.[18] Bazı aktarımlara göre bu kelimenin aslı Arapça olmayıp, diğer dillerden Arapçaya geçmiştir.[19] Ancak yaygın olan görüş kelimenin aslının Arapça olduğu yönündedir.

Cahiliye Araplarında Tâğût Kelimesinin Kullanımı

Tâğût kelimesinin cahiliye döneminde kullanıp kullanılmadığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Elbette ayetlerde geçen kavramların ilk muhatabın zihin dünyasında çağrıştırdığı anlamın tespit edilmesi, onun asıl anlamının ortaya çıkartılması bakımından kıymetli bir bilgidir. Bunun için yapılması gereken şey erken dönem kaynaklarının taranmasıdır. Buna geçmeden önce konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda, kelimenin cahiliye Arapları tarafından bilinip bilinmediği noktasında varılan kanaati ifade etmek istiyoruz. Bir tez çalışmasında kavramın Cahiliye döneminde kullanımı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadığı kaydedilmiştir.[20] Bu kanaat daha sonra yapılan benzer bir çalışmada da paylaşılmıştır.[21] Ancak yukarıda kısmen değinildiği gibi, tarihçi İbn İshâk kavramın çoğul kipi olan *et-tavâğît* (الطواغيت) hakkında şu bilgiyi kaydetmiştir: "*Araplar Kâbe ile birlikte tevâğitleri (mabed) edinirlerdi. Tevâğît ise Kâbe gibi tazim ettikleri, sidane ve hicabe*[*] *vazifelerini yürüttükleri, kâbe'ye yaptıkları gibi hediyeler sundukları, etrafını tavaf ettikleri, kurban kestikleri evlerdi. Ancak Kâbe'yi bunlardan üstün görürlerdi, çünkü Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından yapıldığını biliyorlardı*".[22] Bu bilgi tâğût kavramının cahiliye döneminde Araplar tarafından bilindiği, hayatlarında önemli bir yer işgal eden tapınaklarına isim olduğu anlaşılmaktadır.

Taberî'nin kaydettiğine göre Cahiliye döneminde Arapların putları kutsama eylemleri tâğût olarak ifade edilmiştir.[23] Aynı şekilde tâğût, cahiliye döneminde Arapların kutsal saydıkları putlardan birinin ismiydi.[24] Bu bilgilere göre tâğût kelimesinin cahiliye dönemi Arapları tarafından kullanıldığı kanaati hâsıl olmaktadır. Aynı şekilde öteden beri araştırmacıların dikkat çektikleri hususlardan biri olan, Kur'ân'ın kullandığı dilin ve o dile ait kelime ve kavramların ilk muhatap tarafından bilindiği ve açıkça anlaşıldığı[25] düşüncesi bu kanaatimizi desteklemektedir.

2. Tâğût Kelimesinin Yer Aldığı Ayetler ve Tarihi Arkaplan

Konu ile ilgili aktarımlara geçmeden önce ilgili ayetleri tespit etmemiz icap eder. Kur'ân'da ط-غ-ي kökünden türeyen kelimeler otuz dokuz yerde geçmektedir.[26] *Tâğût* kavramı ise nüzul sırasına

---

[17] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001, IV. 566; Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1307; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXX. 2678; el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*, s. 308; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII. 17.

[18] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXX. 2679.

[19] Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz., I. 328; V. 120; Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, Tah. Mecdi Bâselum, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, III. 206.

[20] Ahmet Çelik, *Kur'ân'ı Kerim İle Yeni Mana Kazanan Istılahların Cahiliye Dönemindeki Kullanışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991, s. 61.

[21] Süleyman Gür, *Kur'ân'da Tuğyan Kavramı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2009, s.71.

[*] Cahiliye döneminde Kâbe muhafızlığı görevidir. Geniş bilgi için bkz: Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdulmelik b. Abdillah b. Dehiş, Mektebetu'l-Esedî, yy., 2003, I/II. 171-185.

[22] İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 63-64. Ayrıca bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Daru's-Sâkî, XI. 401-402; Tevfik Beru, *Târihu'l-Arabi'l-Kâdîm*, Dâru'l-Fikir, I. 298; Hekim Tay, *Mekkî Ayetler Çerçevesinde Mekke'de Sosyal Tabaka Davranışları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.51.

[23] Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l—Kur'ân*, Tah. M. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hânecî, Kahire 1381, I. 79, 129; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 141.

[24] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* VIII. 461-462.

[25] Halis Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, Şûle Yayınları, İstanbul 2011, s. 128; Dücane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 25-65.

[26] Bkz: Abdulbâkî Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l'Hadîs, Kahire h.1364, s. 426-427.

göre Zümmer 39/17, Nahl 16/36, Bakara 2/256-257, Nisa 4/51, 60, 76 ve Maide 5/60 ayetlerinde olmak üzere sekiz yerde geçmektedir. Bu noktada ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için nüzul sırasına göre tarihi arakaplanına bakmamız gerekmektedir. Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki Nahl 16/32, Nisa 4/76 ve Maide 5/60 ayetleri ile ilgili olarak nüzul sebebi mahiyetinde herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Diğer ayetler ile ilgili olarak muhtelif eserde nüzul sebebi bilgileri aşağıdaki gibidir.

İbn Zeyd'in bildirdiğine göre Zümmer 39/17 ayeti Mekkî olup, nüzulün ilk yıllarında iman eden Zeyd b. Amr, Ebû Zer el-Ğifârî ve Selman el-Farisî hakkında nazil olmuştur.[27] Müfessirler bu ayetlerin ilk iman eden Müslümanlara işaret ettiği noktasında hemfikirdirler. Ancak burada dikkatimizi çeken husus nüzûl sebebinde zikredilen kişilerin sosyal konumlarıdır. Bunlardan Zeyd b. Amr köle; Ebû Zer el-Ğifârî Mekke civarında yaşayan ve geçimlerini ticari kervanları talan etmekle sağlayan Benî Ğifâr kabilesi mensubu bir genç; son olarak hakikati aramak için yola çıkan ancak uğradığı ihanet sonucu köleleştirilen Fars asıllı Selman el-Farisî'dir.* Nüzûl sebebi içerisinde Kureyş'in nüfuz sahibi ailelerine mensup Müslümanların zikredilmemesi dikkat çekicidir. Oysa elimizdeki bilgilere göre ilk Müslümanlar arasında hatırı sayılır nüfuzlu aile mensupları vardı.[28] Rivayetlerde tâğûttan kaçınıp Allah'a iman eden şahısları temsilen yukarıdaki isimlerin zikredilmesi dikkat çekicidir.

Bakara 2/256 ayetinin nüzul sebebi ile ilgili olarak çeşitli rivayetler aktarılmıştır.[29] İbn Abbâs'a dayandırılan rivayete göre İslam gelmeden önce bazı Ensar kadınlarının çocukları çeşitli nedenler ile öldüklerinde yeni doğan bebekleri için "Eğer çocuğum yaşarsa onu Yahudi yapacağım" diye adakta bulunurdu. Bu şekilde Yahudilerin yanına verilen bazı çocuklar Benî Nadîr kabilesi sürgün edilirken onlarla beraber bulunuyordu. Ensar'dan olan bu çocukların aileleri çocuklarını onlara bırakmama yönünde fikir beyan edince bu ayet nazil oldu.[30] Mesrûk'a dayandırılan rivayete göre Ensar'dan birisinin iki oğlu Hz. Peygamber'den önce ticaret için gittikleri Şam'da Hristyanlığı seçmişlerdi. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra ticaret vesilesi ile bu çocuklar Medine'ye geldiklerinde babaları onları İslam'a davet etti. Çocuklar bu teklifi kabul etmeyince babaları onları zorladı ve neticede Hz. Peygamber'e danıştılar. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu.[31] Diğer bir rivayete göre Ensar'dan bazıları çocuklarını Yahudi sütannelere verirdi. Benî Nadir sürgün edilirken bu çocukları sütanneleri ile birlikte kalıp onların dinine girme iradelerini beyan etmeleri üzerine bu ayet nazil oldu.[32] Mücâhid'e dayandırılan rivayete göre Ensar'dan birisinin Sâbiî olan kölesini Müslüman olmaya zorlaması üzerine ayet nazil olmuştur.[33] İfade edilen rivayetlerde her ne kadar olaylar farklı ise de netice itibarı ile birleştikleri nokta "dinde zorlama yoktur" ilkesidir. Tâğût kavramının geçtiği Bakara 2/256 ayeti daha çok "din özgürlüğü" noktasında inceleme konusu yapılmıştır. Ayet genel olarak insanın inanç bağlamında iki tercihe sahip olduğunu bildirir.

---

[27] Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992, s. 368; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003, s. 223; Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz., VII. 170; Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, XII. 118-119.

* Burada zikredilen isimler içerisinde Selman el-Farisî'nin Medine döneminde Müslüman olduğuna dair rivayetler de vardır. Örneğin İbn Cüzey bu ayetin Mekkî olduğunu ifade ederek, Selman-ı Farisî hakkında nazil olduğuna dair rivayetlerin zayıf olduğu kaydını koymuştur. Bilgi için bkz. Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzey, *et-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl*, Şirketu Daru'l-Arkam b. Ebî el-Arkam, Beyrut 1416, II. 219.

[28] Geniş bilgi için bkz: W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 95-104.

[29] Geniş bilgi bkz. Bedreddin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, I. 109-112.

[30] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* V. 408, 409, 411-412; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 493; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 305.

[31] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* V. 409; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 305.

[32] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* V. 411, Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 493; el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 305.

[33] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 305.

Bunlardan birincisi tüm ortaklardan münezzeh olarak Allah'a iman olan tevhid inancı, diğeri ise bunun dışında kalan ve tâğût olarak nitelenen diğer inançlardır.

Bakara 2/257 ayeti, Abde b. Ebî Lubâbe'ye dayandırılan rivayete göre, Hz. İsâ'ya iman edip Hz. Muhammed'in risâletini kabul etmeyenler hakkında nazîl olmuştur.[34] Mücâhid'e göre ise Hz. Peygamber'in risâletinden önce kavimden bir gurup Hz. İsâ'ya iman etti, diğeri ise iman etmedi. Hz. Peygamber'in risâletinden sonra Hz. İsâ'ya iman etmeyen kişiler Hz. Peygamber'i tasdik ettikleri halde, diğerleri inkâr ettiler. Bunun üzerinde bu ayet nazîl oldu.[35] Katâde ve İkrime ise bu ayetin Yahudilerin ileri gelenlerinden olan Ka'b b. Eşref ve Huyeyn b. Ahteb hakkında nazil olduğunu bildirmiştir.[36] Bir önceki ayette geçtiği gibi burada da inanç noktasında iki temel ayrım göze çarpmaktadır. Karanlıktan aydınlığa götüren Allah inancı, buna mukabil aydınlıktan karanlığa götüren ve *tâğût* olarak isimlendirilen diğer inançlar…

Nisa 4/51 ayeti ile ilgili olarak iki rivayet ön plana çıkmaktadır. İbn Abbâs'a dayandırılan rivayete göre Ka'b b. Eşref Mekke'ye geldiğinde Mekkeli inkârcıları ona şöyle dediler: "Sen Medine halkının en hayırlısı ve ileri geleni değil misin?" Ka'b, "Evet, öyleyim" dedi. İnkârcılar, "Kavmini terk etmiş şu zürriyetsiz adam hakkında ne dersin. O, kendisinin bizden daha hayırlı olduğunu ifade ediyor. Oysa biz hacıların ihtiyacını karşılar, onlara ikramda bulunuruz" dediler. Ka'b, "Şüphesiz siz onlardan hayırlısınız" demesi üzerine bu ayet nazil oldu.[37] İkrime'ye dayandırılan diğer rivayete göre ise Ka'b b. Eşref Mekke'ye gelerek, onları Hz. Peygamber'e karşı kışkırttı ve "Biz de sizinle birlikte ona karşı savaşırız" diyerek Müslümanlara karşı savaşmasını istedi. İnkârcılar, "Sizler ehl-i kitapsınzı, bize karşı birleşip hile yapmanızdan emin olamayız. Eğer gerçekten sizinle birlikte savaşmamızı istiyorsan şu putlara secde et" dediler. Ka'b Mekkeli inkârcıların istediğini yaptı. İnkârcılar, "Biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi?" diye sordular. Ka'b, "Kendinizi anlatın" dedi. İnkârcılar, "Biz misafirler için develer keser, suya süt katar, akrabayı ziyaret eder, Kâbe'yi tavaf ederiz. Muhammed akrabaları ile olan bağlarını kopardı ve memleketini terk etti. Hangimizin yolu daha doğru?" dediler. Ka'b, "Tabi ki siz daha hayırlı ve daha doğru yoldasınız" dedi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.[38] Nüzul sebebini bildiren rivayetlerin detayları her he kadar farklı olsa da özü itibarı ile olayın Kureyş inkârcıları ile bir grup Medineli Ehl-i Kitap arasında geçtiği anlaşılmaktadır. Kureş inkârcılarının Medineli Yahudilere danışarak İslam'a karşı verdikleri mücadeleyi çeşitli gerekçeler ile haklı bir zemine oturtmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu vesile ile kureyşlilerin, rivayette ismi geçen Ka'b b. Eşref'e hakem rolü ile danıştıkları anlaşılmaktadır. Mekkeli inkârcıların Yahudilere böyle önemli bir konuda danışacak kadar değer vermeleri dikkat çekicidir. Sebep ne olursa olsun Yahudi ileri gelenlerinin bilerek İslam'ı ve Hz. Peygamber'i inkâr etmeleri ayetin şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır.

Nisa 4/60 ayeti ile ilgili olarak İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre bir Yahudi ile bir münafık arasında anlaşmazlık çıktı. Yahudi, "Muhammed'e gidelim, aramızda hakem olsun." dedi. Münafık ise rüşvet yediğini bildiği için "Hayır, Ka'b b. Eşref"e gidelim" dedi. Yahudi Hz. Peygamber'e gitmekte ısrar edince, münafık istemese de kabul etmek zorunda kaldı. Hz. Peygamber münafık kişi aleyhinde karar verdi. Ayrıldıktan sonra münafık kişi Yahudi'nin yakasına yapışarak "Muhammed'in hükmüne razı değilim, Ebu Bekir'e gidelim." dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir'e gittiler, o da aynı hükmü verdi. Münafık kişi buna da razı olmayıp "Bir de Ömer'e gidelim." dedi. Yahudi kişi başlarından geçenleri Hz. Ömer'e haber vererek aralarında hakem olmasını teklif etti.

---

[34] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV. 565; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 79.

[35] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV. 564; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987, II. 497; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 79.

[36] Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, II. 238; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I. 224.

[37] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 142-144; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 973; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 156; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 79; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 91; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 107.

[38] Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 974; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, III. 327; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 157; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 107; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, Beyrut 1998, I. 203, I. 365. Geniş bilgi için bkz. Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I. 286.

Hz. Ömer olayı teyit ettirdikten sonra orada beklemelerini söyledi ve evine gidip silahını kuşanıp geldi. Kılıcıyla münafığı vurup öldürdü. Sonra da "Allah ve Resulünün hükmüne razı olmayan hakkında ben böyle hüküm veririm." dedi. Sonra bu ayet nazîl oldu.[39] İbn Abbâs'a dayandırılan diğer bir rivayete göre ise Yahudilerin kendisine götürdüğü anlaşmazlıklar hakkında hüküm veren Eşlem kabilesi mensubu kâhin Bürde el-Eşlemî hakkında nazîl olmuştur.[40] Bu iki rivayette de adaleti tesis etmede hakem rolünün Allah ve Resulünde değil, taraflı karar verdikleri sabit olan belli şahıslarda aranmasına karşı çıkılmış ve adaleti aradıkları Allah dışındaki merciler tâğût olarak isimlendirilmiştir.[41]

3. Hadislerde Tâğût Kavramı

Kavramın tefsir kaynaklarındaki detaylı analizine geçmeden önce hadislere bakmamız tarihi arkaplanın anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır. Tâğût kavramı hadis kaynaklarında çeşitli şekillerde geçmektedir. Kavram ile ilgili Ebû Hureyre'den iki rivayet zikredilmiştir. Birinci rivayette sahabenin, Hz. Peygamber'e kıyamet gününde Allah'ın görülüp görülemeyeceği şeklindeki sorusuna yer verilmiştir. Hz. Peygamber bu soruya müsbet cevap verdikten sonra " ويتبع من يعبد الطواغيت الطواغيت" (tevâğîte tapan tevâğîtin peşinden gider) ifadesiyle cevap vermiştir.[42] Diğer rivayete göre ise Hz. Peygamber Tebük Gazvesi dönüş yolunda bineği üzerindeyken bir bedevi devesi üzerinde hışımla ortalığı sarsarak geçti. Orada bulunanlardan birisinin "Bari bunun çabası ve kuvveti Allah için olsa" şeklindeki serzenişi üzerine Hz. Peygmaber " وان كان تفاخرا وتكاثرا فهو فى سبيل الطاغوت" (eğer çabası övünme ve iftihar içinse o tâğût içindir) ifadesi ile karşılık vermiştir.[43] Bu rivayette "fî sebil'illâh" ifadesine karşılık "fî sebili't-tâğût" ifadesi kullanılmıştır

Ebû Mâlik Eş'arî'den nakledilen rivayet Hz. Peygamber'in yatmadan önce Müslümanlara yaptığı "آمنت با الله و كفرت با الطاغوت" (Allah'a iman ettim, tâğutları inkâr ediyorum) şeklindeki tavsiyesidir.[44] Burada kavram, Allah dışında mabud olarak kabul edilen her şeyi ihtiva edecek şekilde kullanılmıştır. Abdurrahman b. Semura'dan nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber, Allah dışında başkası adına yemin etmekten nehy ederken "لا تحلفوا بآبائكم ولا بالطواغي" (babalarınıza ve tevağiye yemin etmeyin) ifadesini kullanmıştır.[45] Bu rivayette, Araplar arasında yaygın olan yemin âdetinin cahiliye dönemindeki alışkanlıklarına atıf yaparak yemin eyleminin sadece Allah has kılınması uyarısında bulunulmuştur.

4. Sahabe ve Tabiunun Tâğût Kelimesine Yükledikleri Anlam

Bilindiği gibi sahabenin ayetleri anlama problemi yok denecek kadar azdı. Zira inen ayetler muhatabın rahat bir şekilde anlayabileceği bir dil ile ifade edildiği gibi, zihin dünyalarına işaret eden ve aşina oldukları bir mantık örgüsüne sahipti. Zaten tefsire ihtiyaç duyduklarında asıl kaynak olan Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Tabiun dönemine gelindiğinde ayetlerin muhatap kitlesi değişmekle birlikte tefsire duyulan ihtiyaç aynı şekilde azdı. Çünkü kaynakları sahabenin bizzat kendisiydi. Tabiînden bize nakledilen tefsir mahiyetindeki rivayetlere baktığımızda tüm ayetlerin tefsir edilmediği, sadece sınırlı sayıdaki ayetlerin birkaç kelime ile tefsir edildiği anlaşılmaktadır.

---

[39] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 189, 190; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, II. 69; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 162; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 501; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 118; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I. 368.

[40] el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 161; es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 81; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 119.

[41] Ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I. 229-232.

[42] Buharî, *es-Sahîh*, "Tevhîd", 24; "Rikâk", 52; "İman", 299; Müslim, *es-Sahîh*, "Ru'yâ", 81; Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, Mektebetu Mennâr, Ürdün 1411.

[43] Ebû Yakub İshak b. İbrahim el-Hanzelî, *Müsned İshak b.Rahiviye*, Tah: Abulğafur b. Abdilhak el-Baluşî, mektebetü'l-İman, Medine 1991, I.350; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Avset*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, IV. 284; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Esbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabâktü'l-Esfiyâ*, es-Saadet, Mısır 1974, VI. 196.

[44] Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1994, III. 297.

[45] Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, "iman", 10; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire h.1400, *es-Sahîh*, "İman", 5; Müslim, *es-Sahîh*, "İman", 6; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Kefâret", 6.

Ömer b. Hattab,[46] Mücahid,[47] Dahhâk,[48] İbn Zeyd[49] ve Süddî[50] tâğût kelimesinin anlamını "şeytan" olarak ifade etmişlerdir. Mücahid[51] diğer bir görüşünde "insanlara hükmeden ve onları etkileyen insan suretindeki şeytan", Said b. Cübeyr,[52] İbn Cüreyc[53] ve Cabir b. Abdullah[54] ise "üzerine şeytanların indiği kâhinler" şeklinde "şeytan" bağlantılı olarak ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Katade[55] ve Ebu'l-Aliye[56] kavramın anlamını şeytan ile bağlantısına işaret etmeden sadece "kâhin" olarak açıklamışlardır.

İbn Abbas[57] ve Dahhak[58] kavramı işaret etmek üzere Yahudi ileri gelenlerinden "Ka'b b. Eşref"in ismini zikretmişlerdir. Burada özel bir ismin zikredilmesi nüzul ortamı ve muhatap ile ilgili olduğu açıktır. Zaten yukarıda ifade edilen nüzul sebebi rivayetleri bu durumu açık bir şekilde izah etmektedir.

İbn Abbas diğer bir görüşünde ise "insanları saptırmak için uydurma sözler sarf eden put bakıcıları" tanımlamasını yapmıştır.[59] Put bakıcıları insanları saptırma noktasında bir etken olarak tâğût şeklinde ifade edilmiştir.

Kavram için ifade edilen diğer bir tanımlama ise Ebû Ali'nin "sihir"[60] ve Ebu'l-Aliye'nin[61] "sihirbaz" tanımlamasıdır. Pek çok toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da sihir ve sihirbazlık toplumu yönlendirme noktasında önemli bir etkene sahipti.

İkrime kavramı "put" olarak izah etmiştir.[62] İkrime'nin bu tercihi dikkat çekicidir. Zira yukarıda yapılan tanımlamalar kahir ekseriyetle canlı bir varlığı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Ancak tâğûtun cansız bir varlık ve tapınma eyleminin bir parçası olan putlar için kullanılması dikkat çekicidir. Aynı şekilde ileride görüleceği gibi tabiîn döneminden sonra gelen müfessir tabakası kavramın anlamını daha çok putları işaret edecek şekilde kullanmayı tercih etmişlerdir.

Kavram için ifade edilen anlamlardan birisi de ilk tabaka müfessirlerden sayılan ez-Zeccâc'ın "Ehl-i Kitab'ın azgınları" görüşüdür.[63] Yukarıda Ehl-i Kitaptan olan Ka'b b. Eşref ismi kavranın işaret ettiği anlam çerçevesinde zikredildi. Ancak Zeccâc burada tercihini herhangi bir şahıstan ziyade bir grubu işaret edecek şekilde kullanmıştır.

Eserinde Kur'ân kavramlarını sistematik olarak izah etmeye çalışan Mukâtil b. Süleyman, yukarıda zikredilen görüşleri özetleyecek mahiyette tâğût kavramının şeytan, Allah dışında tapınılan putlar ve Yahudi olan Ka'b b. Eşref olmak üzere üç farklı anlamlarda kullanıldığını ifade etmiştir.[64] Buna göre Bakara 2/256, Nisa 4/76 ve Maide 5/60 ayetlerinde "şeytan" anlamında; Nahl

---

[46] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 356; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 495; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 327; [46] İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 107.
[47] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 356; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 306.
[48] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 356; [48] İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 107.
[49] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 136; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 975.
[50] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 356; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 495.
[51] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 136; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 495; III. 976.
[52] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 358; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 327; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 306.
[53] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 358.
[54] Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 976.
[55] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 138; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 975; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 107.
[56] İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 306.
[57] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 139; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 975.
[58] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 140; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 495.
[59] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 135; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 495; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 495.
[60] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 357; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III. 975.
[61] el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 327.
[62] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 134, 136; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 495; [62] İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II. 109.
[63] ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, I. 339; İbnü'l -Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I. 306.
[64] Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2004, S. 142-143.

16/36 ve Zümmer 39/17 ayetlerinde "Allah dışında tapınılan putlar" anlamında; Bakara 2/257, Nisa 4/51 ayetlerinde ise "Ka'b b. Eşref" anlamında kullanılmıştır. ed-Dâmeğânî de eserinde yukarıdaki sınıflandırmayı kabul etmekle birlikte Nisa 4/60 ayetinde geçen kavramın "Ka'b b. Eşref" anlamında kullanıldığını ilave etmiştir.[65] Böylece ayetlerde geçen kavramın farklı anlamlarda kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

5. Tabiun Sonrası Dönemde Tâğût Kavramının Anlaşılması

Tabiîn sonrası dönem ile maksadımız tefsir faaliyetlerinin müstakil bir ilmi disiplin halini aldığı, İslamî ilimlerin yazılı olarak kayıt altına alınmaya başlandığı tedvin dönemi ve sonrasıdır. Bu dönemde öne çıkan tefsir kaynaklarında tâğût kavramı çerçevesinde üretilen bilgiler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Kendisinden önceki tefsirlerin ansiklopedisi mahiyetinde eser kaleme alan İbn Cerîr et-Taberî tâğût kavramını "Allah'a karşı haddini aşan her azgın kişi, Allah dışında ibadet edilen -ister zorla olsun ister gönüllü olsun- şeytan, put ve benzeri mabud sayılan her şey"[66] olarak tarif etmiştir. Diğer bir tanımlamasında ise "Allah dışında mabud olduğunu tasdik eden kimse"[67] tabirini kullanmıştır. Bu iki tanımlama farklı ayrıntıları ihtiva etmektedir. Birinci tanımlamaya göre tâğût cansız varlıklara veya bir cisme karşılık gelmektedir. İkinci tanımlamada ise kavram canlı bir varlığa işaret etmektedir. Bu yönüyle birinci tanımlamada tâğût mabud yerine sayılan cansız cisim iken, ikinci tanımlamada ise bu cisimlere mabud vasfı bahşeden kişinin kendisidir. Nisa 4/51 ayetinde *cibt* kavramını tâğût kavramı ile birlikte analiz eden Taberî şunları kaydetmiştir: "Allah dışında bu iki mabudu (cibt ve tâğût) tasdik eden, onlara ibadet edip ilah edinilenlerdir. Böylece cibt ve tâğût, Allah dışında, ibadet edilip tazim edilen, emirlerine itaat edilen ve karşısında boyun eğilen her şeydir. Bu ister taş, ister insan, isterse de şeytan olsun fark etmez. Böyle düşündüğümüz takdirde cahilliye döneminde ibadet edilen putlar, Allah dışında tazim edilen ilahlar cibt ve tağut olarak nitelenebilir. Aynı şekilde inkârcıların Allah'a isyan etmede itaat ettikleri şeytanlar, Allah'a şirk koşmada sözlerine itaat ettikleri kâhin ve sihirbazlar, Yahudilerin Allah'a isyan ve resulünü inkâr noktasında tabi oldukları Huyey b. Ahtab, Ka'b Eşref birer cibt ve tağutturlar."**[68]** Böylece Taberî, mahiyeti ne olursa olsun Allah dışında ilah kabul edilen her şeyi bu kavramın muhtevasına dâhil etmiştir.

Kendisine özgü bir üslup ile tefsirini kaleme alan Mâverdî ayetleri rivayet ağırlıklı olarak izah etmeye çalışır. Bununla birlikte ayet ya da kelime hakkında önceki görüşleri sıraladıktan sonra kendi görüşünü de ifade etmeyi ihmal etmez. Buna göre Mâverdî eserinde yukarıda zikredilen bilgileri özet mahiyetinde aktardıktan sonra kavram için "kötülüğü emreden tuğyana uğramış nefis" tabirini kullanmıştır.[69] Maverdî'nin bu tanımlamasında farklı bir yaklaşım söz konusudur. Burada "kötülüğü emreden nefis" tâğût olarak ifade edilmiştir. Buna delil olarak da Yûsuf 12/53 ayeti[70] zikredilmiştir. Kavram için ifade edilen bu anlam çerçevesinin batınî tefsir mahiyetinde, tasavvufi bir yorum olduğu açıktır. Zira, tasavvuf erbabı için "nefis" dış dünyada Allah'a ulaşmada en büyük manialardan biridir. Bu bağlamda kötülüğü emreden nefis tâğût olarak tanımlanmıştır.

Tâğût kavramı ile ilgili tefsir mahiyetinde zikredilen tasavuffî anlamlardan biri de Abdulkerim Kuşeyrî'ye aittir. O, Bakara 2/257 ayetinde kavramı "Kişiyi Allah'a iman ve Rabbî ile meşgul olmaktan alıkoyan her şey"[71] olarak tanımlamıştır. Kuşeyrî, Zümme 39/17 ayetini izah ederken kavrama yüklediği tadavvufi anlamı daha açık ifadeler ile şöyle ifade etmiştir: "Tağut kişinin kendi nefsidir. Tağuttan kaçınma ancak kişinin nefsi arzularına tapmamasıyla, Mevla'sının rızasını

---

[65] Hüseyn b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, s. 297.
[66] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI. 358.
[67] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII. 140.
[68] et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, VIII. 465.
[69] el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, I. 327.
[70] "وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ Ben nefsimi temize çıkarmam, Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şübhesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhametlidir" dedi."
[71] Abdu'l-Kerim el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, Heyetü'l-Misriyetü'l-Amme lil Kitâb, Mısır, I. 198.

kazanmasıyla olur. Kişinin nefsine ibadet etmesi nefsin arzu ve isteklerine uymasıyla olur. Nefsin arzu ve isteklerinin peşinden gitmeyen ve nefisle anlaşmaktan vazgeçenlerin sayısı oldukça azdır."[72] Bu ifadeler ile kavramın tasavuffî düşünceler izah edildiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tüm bunların ötesinde Kuşeyrî Nisa 4/60 ayetini izah ederken "Her kim yolundan saparsa ve şeyhi/hocası dışında birisine müracaat ederse mahrumiyet ve günaha müstahak olur"[73] ifadesiyle ayetin anlam sınırlarını oldukça zorladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Sem'anî'nin "Yerde ve gökte hevâdan (nefsi arzulara uyma) daha büyük bir mabud yoktur. Hevâ en büyük tâğûttur"[74] ifadesi yukarıda zikredilen tasavvufî anlamlar ile örtüşmektedir.

Aynı zamanda Arap dili üstadı olan ez-Zemahşerî, tâğût kavramının kelime bilgisini verdikten sonra şu tanımlamayı yapmıştır: "Tâğût, Allah'a imanı değil, şeytan veya putlara tapmayı tercih eden kimsedir."[75] Zemahşerî burada önceki âlimlerin kavram ile ilgili söylediklerini teyit etmekle birlikte, tâğûtu bizatihi put ve benzeri nesnelere bu vasfı veren insan ile sınırlandırmıştır. Bu tanımlamada Allah'a imandan sonra, şeytan veya putlara tapma kaydının konulması dikkat çekicidir. Çeşitli şekillerde cereyan eden Allah'ı inkâr eylemleri içerisinde sadece puta ve şeytana tapma eğilimleri tâğût kavramı kapsamında değerlendirilmiştir. Bu tercih aynı zamanda ayetlerin ilk muhatabı olan cahiliye Arap toplumunun paganizm inancıyla da örtüşmektedir.

İbn Atiye Endulüsû tâğût kavramının mabud olarak kabul edilen ve bu eyleme rıza gösteren Nemrut, Firavun gibileri için kullanıldığında isabetli olduğu halde, Hz. İsa, Üzeyir peygamber ve akıl sahibi olmayan putlar gibi kendi rızaları dışında ibadet edilenler için kullanılmasını isabetli bulmamıştır. Ona göre burada asıl tâğût, onları bu eyleme sevk eden ve onlara bu eylemi güzel gösteren şeytanın kendisidir.[76]

Râzî tâğût kavramı ile ilgili iki görüş ileri sürmüştür. Birincisi "Allah'ı bırakıp da taptığınız her şeye ibadet etmekten sakının." anlamında olup, bu tanımlamaya giren her şey tâğûttur. İkincisi ise "Şeytanın kendisine itaat etmeye çağırması, tâğûta yani şeytana tapmaktan kaçının" anlamında kullanılmıştır.[77] Birinci tanımlamada Allah dışında tapınılan her şey tâğût iken, ikinci tanımlamada ise Allah'a değil de kendisinde itaat edilmesini isteyen şeytan için bu tabir kullanılmıştır. Râzî tâğût kavramının şeytanı mı yoksa putları mı işaret ettiği noktasında âlimler arasında öteden beri var olan ihtilafa atıfta bulunarak tartışmaya farklı bir boyut katmıştır. Bazı düşünürlerin "Müşrikler şeytana değil, putlara tapmıştır." itirazına karşılık "Putlara tapmaya kışkırtan şeytan olduğu için, putlara yapılan ibadet dolaylı olarak şeytana yapılmış olur" ifadesi ile tercihini birinci görüşten yana kullanmıştır.[78] Başka bir yerde bu yöndeki düşüncelerini farklı bir şekilde ifade etmiştir. Onun yaptığı tanımlamaya göre tâğût kavramının mecazi ve hakiki olmak üzere iki farklı anlamından bahsedilebilir. O, söz konusu görüşlerini şu ifadeler ile dile getirmiştir: "Putlar harekette bulunmadığı için mecazi olarak 'tâğûttur.' O halde tâğîler bu putlara tapanlardır. Ancak 'tûğyân' putları görüp onlara intizam edildiğinde zuhur ettiği için müsebbibin vasfı sebebe verilerek bu şekilde tavsif edilmiştir."[79] Dolayısıyla tâğût kavramında asıl müsebbip tapınma eylemini gerçekleştiren veya gerçekleştirmesine sebep olanlardır.

Nesefî'ye göre kavramın anlamı "Küfürde ısrar edip, Allah'ın emrettiklerinin tersini yapmasını söyleyenlerdir."[80] Nesefî tâğût kavramının anlamını "Ka'b b. Eşref" tercihinden yana kullanmaktadır. Ona göre bunun üç nedeni vardır: Birincisi Allah'a isyanda azgınlık derecesinde ileri gitmesi ve buna bağlı olarak Hz. Peygamber'e şiddetli bir şekilde düşmanlık yapması, ikincisi

[72] el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, III. 274.
[73] el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, I. 342.
[74] Ebû Muzafer Mensûr b. Muhammed es-Semanî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997, IV. 21.
[75] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I. 487.
[76] İbn Atiye el-Endulüsû, *el-Muharreri'l-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kitâbi'l-İmiyye, Beyrut 1422, I. 344.
[77] er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XX. 29.
[78] er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI. 258.
[79] er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI. 258.
[80] en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I. 212.

olarak şeytana benzemesi ve üçüncüsü ise Allah'ın hükümranlığını değil de şeytanın hükümranlığını kabul etmesidir.[81]

Cahiliye dönemi Araplarının çok tanrılı paganizm inancına sahip oldukları yukarıda ifade edildi. İbn Kesîr cahiliye Araplarında var olan bu inancın esaslarını tartışma konusu yaparak, batıl inançlarının kaynağını şeytanın insanları saptırmasına bağlıyor. Ona göre ayetlerin muhatabı olan inkârcıların delalet içerisinde olmalarının baş aktörü, onlara batıl inançları sempatik gösteren şeytandır. Onun için tâğûtun şeytan için kullanılması daha isabetlidir. Bu davranışları "Cahiliye ehlinin içinde bulunduğu putlara tapma, hükmüne boyun eğmek, ondan yardım dilemek gibi tüm kötülükleri kapsar"[82] ifadesiyle şeytandan kaynaklandığını iddia etmiştir. Nisa 4/60 ayetinde geçen kavramın tahlili bağlamında İbn Kesîr hükmün kaynağını tartışma konusu yapmıştır. Ona göre ayetin işaret ettiği husus Allah'ı inkâr eden, bununla birlikte anlaşmazlıkları Allah'ın kitabı ve resulünün sünneti dışında başka yerde arayanlar tâğût hükmünün kapsamına girmektedir. Nitekim bazı nüzül sebebi rivayetlerini delil göstererek görüşünü kuvvetlendirmeye çalışmıştır. O, ortaya koyduğu çerçeveyi sadece nüzûl rivayetlerinde ifade edilen muhatap kitleye has kılmaz. Tüm bunların ötesinde ayette ifade edilen nüzul sebeplerinden daha kapsayıcı bir anlama sahip olduğunu "Kitap ve sünnetten hükmünü almayan, batıl ile hükmeden tüm düşünceleri ihtiva eder, buradaki tâğût manası da budur." ifadeleri ile dile getirmiştir.[83]

İsmail Hakkı Bursalı ise Sehl et-tüsterî'ye atıfta bulunarak kavram ile ilgili olarak "Tâğût dünyadır. Cehaletin dalı yiyecek ve içecekler, süsü övünme, meyvesi günahlar ve mirası ise şiddet ve kötü bir sondur"[84] şeklinde izahatta bulunmuştur.

Buraya kadar klasik eserlerde yer alan kavram ile ilgili bilgiler analiz edildi. Şimdi konu ile ilgili olarak son dönem tefsir kaynakları çerçevesinde yapılan açıklamalara yer verilecektir.

6. Çağdaş Dönemde Tâğût Kavramının Anlaşılması

Çağdaş dönem insanlık tarihinde siyasi, sosyal ve ekonomi başta olmak üzere hemen hemen tüm alanlarda hızlı değişimin başladığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimden aynı şekilde İslam dünyası da etkilenmiştir. Bu dönemde diğer alanlarda olduğu gibi İslam fikir dünyasında da büyük değişimler meydana gelmiştir. Telif edilen eserlerde bunun izlerini açık bir şekilde görebilmek mümkündür.

Hiç şüphesiz bu dönemde öne çıkan isimlerin başında Muhammed Abduh gelmektedir. Tefsire farklı yaklaşımı ile bilinen Abduh *tâğût* kavramını iki temel esas üzerinde inceleme konusu yapmıştır. Buna göre tâğût ya yaşayan canlı bir şahsiyettir. Veyahut da heykel, parti, sistem gibi liderler tarafından temsil edilen yapılardır. Birinci durumda tâğûtların takipçileri kendilerini efendilerine teslim eder, onları bozgunculuğa karşı uyaran hak yoldan gelen bir ışık kaynağı olarak kabul ederler. Dolayısıyla hizmetinde oldukları liderlerinin içinde bulundukları karanlık durumu düzeltmeye matuf herhangi bir çaba içerisine girmezler. Aksine içerisinde bulundukları şüphe ve kapalılıkları izale etme yerine, saptırıcı sözleri telkin etmeyi tercih ederler. İkinci durumda da lider veya sistemler takipçilerine şüpheleri ballandırmak ve süslü göstermekten uzak durmazlar. Abduh'a göre bu liderler azgınlığın temsilcisi olarak ayetlerde ifade edilen tâğûtların yerini tutar. Onlar, teşkil ettirdikleri sistemin maddi ve manevi güçleri ile iktidarlarını kabul ettirirler.[85] Bu analizler ile birlikte Abduh tâğût kavramını "İbadet ve inancıyla tuğyan ve hak yoldan sapmaya neden olan, ibadet edilen tüm mahlûkat, tabi olunan lider, bağlı olunan hevâ ve arzulardır"[86] şeklinde tarif eder. Burada lider veya temsil ettiği yönetim sistemi öne çıkmaktadır. Bu söylemin yirminci yüzyıl düşünce sistemine paralellik arz ettiği açıktır.

---

[81] en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I. 368-369.
[82] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II. 447.
[83] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 138.
[84] İsmail Hakkı Bursalı, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, VIII. 89.
[85] Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Mennâr)*, Tlf: Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, III. 40-41.
[86] Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Mennâr)*, III. 37.

İbn Âşûr klasik eserlerde yer alan tanımlamaları esas alarak kavramın inkârcıların ileri gelenleri için kullanıldığını ifade etmiştir. Örnek olarak da kâhinleri göstermiştir. Çünkü kâhinler putları tazim edenlerin öncüleridir.[87] Başka bir tanımlamasında ise kavram için "küfür ve zulümde aşırı gidenler" tabirini kullanmıştır.[88]

Yazır tâğûtun açığı-gizlisi, görüneni-görünmeyeni olduğuna işaret ederek; tefsirlerde kavram için ifade edilen şeytan, sihirbaz, kâhin, batıl mabud, insan ve cinlerin büyüklük taslayan inatçı liderleri gibi tanımlamaların anlam itibarı ile eşanlamlı değilseler bile birbirine yakın anlamlı kelimeler olduğuna işaret ederek dikkatleri çekmiştir. Yazır'ın üzerinde durduğu diğer bir nokta ise cansız varlıklar olan putların tâğût olarak isimlendirilmesidir. O bu konuda şunları kaydetmiştir: "Tuğyân (isyan, azgınlık) kavramından anlaşılıyor ki, putlar ikinci derecede tâğûtlardır. Bakılırsa akıl sahibi olmayan putların ve dikili taşların tâğûtlardan bile sayılmaması gerekirdi. Çünkü bunların kendileri Allah'a karşı bir azgınlığa sahip olamazlar ve azgınlığa rıza gösteremezler. (…) Bu yönüyle putlar, asıl tâğût değil, tâğûtların temsilcileridirler."[89] Yazır'ın ikinci derece tâğût olarak isimlendirdiği putlar, yukarıda geçtiği gibi Zemahşerî ve Râzî tarafından da benzer şekilde tanımlanmıştır.

Bilindiği gibi gerçekte Allah'a iman ettikleri halde, peygamberler ve benzeri Allah dostları, kendilerinden sonra bir kısım takipçileri tarafından ilahlık vasfı ile vasıflandırmıştır. Bu duruma dikkatleri çeken Yazır, Allah'a karşı isyankâr olmayan ve asla şirke razı olmayan Hz. İsa, Üzeyir gibi peygamberlerin *tâğût* tarifinden hariç tutulması gerektiğini hatırlatmıştır.[90]

Mevdudî *tâğût* kavramını "Allah'a isyan eden, Allah'ın kullarının hâkimi ve mâliki olduğunu iddia eden ve onları kendi kulu olmaya zorlayan kimse" olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamada tâğût vasfı insana hamledilmiştir. Devamında ise Allah'a isyanın üç şekilde olduğunu ifade etmiştir: "Birincisi eğer bir kimse Allah'ın kulu olduğunu kabul eder, fakat pratikte emirlerinin aksini yaparsa buna fasık denir. İkincisi bir kimse Allah ile irtibatı koparır ve başka birisine bağlanırsa o zaman kâfir olur. Üçüncüsü ise bir kimse Allah'a isyan eder ve kullarını kendisine boyun eğmeye zorlarsa, o zaman tağuttur. Böyle bir kimse şeytan, rahip, dinî veya politik lider, kral veya bir devlet olabilir. Bu nedenle bir kimse tâğûtu reddetmedikçe Allah'a inanmış sayılamaz". [91] Mevdudî'nin bu sınıflandırmasında açıkça anlaşıldığı gibi tâğût mefhumu Allah karşısında isyan eden insanın bir elemi olarak tanımlanmıştır.

Muhammed Esed kavramı "Allah'tan başka ibadet edilen her şeyi ve böylece insanı O'ndan uzaklaştıran ve şeytana yönelten şeyler" şeklinde tanımlamıştır. Kavramın linguistik kullanımında atıfta bulunan Esed, en doğru tabirin "şeytanî güçler" şeklinde olabileceğini ifade etmiştir.[92]

Muhammed Ebû Zehra tâğût olarak ifade edilen kesimin kişiye, akla ve topluma karşı ifsat edici tavır içerisinde olduğuna işaret ederek, bu kesimin topluma musallat olarak, onların hakkı görmelerine engel olan liderler olduğunu bildirmiştir. Bunun gerekçesini ise şöyle ifade etmiştir: "Tâğûtun en açık manası hak dinden saptıran ve bozgunculuk yapan liderler, zorba ileri gelenlerdir. Bunlar batıla boyun eğmeleri için insanları zorlarlar. Zorba liderler insanların inançlarına ve gidişatlarına hükmetmek isterler. Bunlardan dolayı tâğût kelimesinden şunu anlıyoruz: Zorba, hükümran sahibi ileri gelenler, batıl ile ezen yöneticidir."[93]

Zuhaylî'nin "Allah'tan başka kendisine tapılan her şey ve şeytan hakkında kullanılır"[94] ifadesi klasik dönemde yapılan tanımlama ile benzerlik arz edip cansız varlıkların mabud olarak kabul edilmesi düşüncesinin bu kavramın mahiyetine girdiğine işaret etmiştir.

---

[87] Muhammed et-Tâhir ibn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tavniyye, Tunus 1984, V. 86.
[88] ibn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII. 364.
[89] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 870.
[90] Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 870.
[91] Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev., komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I. 202.
[92] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, I. 78.
[93] Ebû Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, II. 946.
[94] Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli, et-Tefsîrü'l-Münîr, Risale Yayınları, III. 98.

Muhammed Seyyid Tantavî kavramın insanların azgınlaştığı duruma işaret ettiğini ifade ettikten sonra şeytanları, saptırıcı liderleri ve Allah dışında ibadet edilenleri örnek olarak zikretmiştir. Ona göre bu kavram haddin aşılması, küfre dalınması ve günahta aşırı gidilmesine işaret etmektedir.[95]

Muhammed Şa'ravî tâğût kavramının *tuğyân* kelimesinin mübalağası olduğunu belirtikten sonra şunları kaydetmiştir: "Bu kelime şeytanı, kendilerini kanun koyucu olarak ortaya atan ve keyiflerine göre inanan, zamanın gücüne göre eşyaya hükmetmeye çalışan sihirbaz, decaller ve haddini aşan her kes bu kavram ile ifade edilmiştir."[96]

Daha çok ayetlerin sosyolojik yorumlamasıyla tanınan Seyyid Kutub tâğût kavramını farklı yönleri ile inceleme konusu yapmıştır. Ona göre tâğût "Sağduyuya ters düşen, gerçeği çiğneyen, Allah'ın kulları için çizdiği sınırı aşan düşünce, sistem ve ideolojidir. (…) İlkelerini yüce Allah'ın direktiflerine dayandırmayan her sosyal sistem, yüce Allah'ın buyruklarından kaynaklanmayan her kurum, her düşünce, her edep kuralı ve her gelenek bu kategoriye girer, bu kavramın kapsamına girer."[97] Kutub, Allah'ın çizdiği sınırlar dışında kanun ve düzen tanzim edilmesini tâğût kavramı çerçevesinde değerlendirmesini kelimenin sözlük anlamı ile izah etmeye çalışır. Buna göre sözlükte "azgınlık, taşkınlık, ölçü dışına çıkma" anlamına gelen kavram, sözü edilen davranışlarda da bir tür taşkınlık ve bir çeşit ölçü dışına çıkma olduğu için bu şekilde tanımlanmıştır. Çünkü Allah'a ait olan egemenlik hakkı insanlardan birine yakıştırmaya yelteniyor. Allah'ın çizdiği sınırları aşarak yaptığı taşkınlık ile kuralları çiğniyor.[98] Başka bir tanımlaması ise "Tağut; otoritesini Allah'tan almayan her türlü yönetim, uygulamasını O'nun şeriatına dayandırmayan her iktidar, hakka tecavüz eden her türlü düşmanlıktır. Allah'ın otoritesine, ilahlığına ve hâkimiyetine, tecavüz ise düşmanlığın en iğrenci, azgınlığın en şiddetlisi, anlam ve söz olarak da Tağut'un kapsamına en çok girenidir." [99] şeklindedir. Kutub kavram çerçevesinde otorite meşruiyetini tartışma konusu yapmıştır. Genel olarak Allah dışında, otorite olarak ortaya çıkan şahıs veya kurumlar bu kavram ile ifade edilmiştir. Ona göre Allah'a ait olan otorite hakkı gasp edilmiştir.

Tâğût kavramı tarihi süreç içerisinde üretilen bilgiler ışığında farklı yönleriyle izah edilmeye çalışıldı. Kavramın zamanla anlam farklılaşmasına uğradığı söylenebilir. Bu farklılaşmada, tanımlamayı yapan kişilerin zihin dünyası, mensup olunan düşünce ekolü ve zamanın bağlı olarak meydana gelen değişmeler etkili olmuştur. Tüm bu tanımlamalarda değişmeyen tek şey kavrama yüklenen teolojik anlamdır.

Sonuç

Metin tahlillerinde anlam çerçevesinin belirlenmesinde önemli hususlardan biri de dil bağlantılarının kapsamlı bir şekilde yapılmasıdır. Söz konusu olan ilahî vahiy ise bunun ehemmiyeti daha da artmaktadır. Tâğût kelimesi cahiliye döneminde kullanılan bir kavramdı. Bu dönmede kelime Kâbe dışında kutsal sayılan mabedler, put bakıcıları veya bizatihi putlara isim olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramın sihir, sihirbaz, kâhin ve şeytan ile bağlantılı olarak kullanılması aynı şekilde dönemin inanç kültürü ile yakından ilgilidir. Bu kelimenin sahabe ve tabiun döneminde Allah dışında mabud kabul edilen canlı veya cansız nesneleri işaret edecek şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tâğût, Ka'b b. Eşref gibi lider konumunda bulunan, aynı zamanda dinî kimliği ile karşımıza çıkan dönemin İslam karşıtı muhalifleri için de kullanılmıştır. Klasik dönem tefsir eserlerinde kavram filolojik tahlillere tabi tutularak farklı anlam çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu dönmede özellikle Hz. İsa, Üzeyir peygamber gibi şahısların kendi istekleri dışında Ehl-i Kitap tarafından mabud olarak kabul edilmesi tartışma konusu yapılarak çözüm önerileri sunulmuştur. Aynı şekilde kavramın canlı veya cansız varlıklar için kullanıldığında muhtemel anlam farklılığı kritik edilmiştir. Modern dönemde toplumda meydana gelen siyasi,

[95] Muhammed Seyyid et-Tantavî, *et-Tefsîru'l-Vesît lil Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'n-Nahda, Kahire 1997, I. 589.
[96] Muhammed Mütevellî eş-Şa'ravî, *Tefsîru'ş-Şa'ravî*, Mutabi' Ahbaru'l-Yavm, 1997, II. 1115.
[97] Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991, I. 465.
[98] Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, II. 507.
[99] Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, III. 311.

sosyal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak kavramın daha geniş bir alamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. İslam dışındaki tüm yönetim mekanizmaları, liderler, liderin temsil ettiği sistem bu kavram ile tanımlanmıştır. Bu yönüyle tâğût, modern dönemde kaynağını İslam'dan almayan veya İslam'dan uzaklaştığı düşünülen sistemleri sembolize eden bir kavram olarak kullanılmıştır.

Kaynaklar

Abduh, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Mennâr)*, Tlf: Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947.

Abdulbâkî Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l'Hadîs, Kahire h.1364.

Albayrak, Halis, *Tefsîr Usûlü*, Şûle Yayınları, İstanbul 2011, s. 128; Dücane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

Beru, Tevfik, *Târihu'l-Arabi'l-Kâdîm*, Dâru'l-Fikir.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire h.1400.

el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh*, Tah., Ahmed Abdulğafur Attâr, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.

Cündioğlu, Dücane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

Çelik, Ahmet, *Kur'ân'ı Kerim İle Yeni Mana Kazanan Istılahların Cahiliye Dönemindeki Kullanışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, Mektebetu Mennâr, Ürdün 1411

ed-Dâmeğânî, Hüseyn b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l—Kur'ân*, Tah. M. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hânecî, Kahire 1381.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.

el-Endulüsû, İbn Atiye, *el-Muharreri'l-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kitâbi'l-İmiyye, Beyrut 1422.

el-Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdulmelik b. Abdillah b. Dehiş, Mektebetu'l-Esedî.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâler, Beyrut 2005.

Gür, Süleyman, *Kur'ân'da Tuğyan Kavramı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2009.

ibn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tavniyye, Tunus 1984

İbn Cezî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî, *et-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl*, Şirketu Daru'l-Arkam b. Ebî el-Arkam, Beyrut 1416.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrâhman, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dârü'l-Meârif, Kahire.

İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz.

el-İsfahânî, er-Rağıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.

İsmail Hakkı Bursalı, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

el-Hanzelî, Ebû Yakub İshak b. İbrahim, *Müsned İshak b.Rahiviye*, Tah: Abulğafur b. Abdilhak el-Baluşî, mektebetü'l-İman, Medine 1991.

Kutub, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991.

el-Kuşeyrî, Abdu'l-Kerim, *Letâifu'l-İşârât*, Heyetü'l-Misriyetü'l-Amme lil Kitâb, Mısır.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, Çev., komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz.,

el-Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr, *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, Tah. Mecdi Bâselum, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2004.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Kitâbu's-Süneni'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl*, Beyrut 1998.

Öztürk, Mustafa, "Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi –Semantik Bir Tahlil Denemesi-", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sı:12-13, Samsun 2001.

Paçası, Mehmet, "Tefsirde Semantik ve Hermanötik", *İslamî İlimlerde Medotoloji/Usûl Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

er-Râzî, Fahruddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, VII. 16; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.

es-Semanî, Ebû Muzafer Mensûr b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.

es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, *ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003.

Sürücü, İbrahim, "Kur'an'da Bazı Ayetler Çerçevesinde İsti'are ve Kinaye", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Haziran 2016.

eş-Şa'ravî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru'ş-Şa'ravî*, Mutabi' Ahbaru'l-Yavm, 1997.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 1991.

el-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1994.

_____, *el-Mu'cemu'l-Avset*, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1994.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001.

et-Tantavî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vesît lil Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'n-Nahda, Kahire 1997.

Tay, Hekim, *Mekkî Ayetler Çerçevesinde Mekke'de Sosyal Tabaka Davranışları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992.

Watt, W. Montgomery, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986.

ez-Zeccâc, Ebu İshâk İbrahim, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998.

ez-Zuhayli, Vehbe b. Mustafa, et-Tefsîrü'l-Münîr, Risale Yayınları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 229-244, ELAZIĞ-2017

GENEL SEÇİM SONUÇLARI ÇERÇEVESİNDE ELAZIĞ SEÇMENİNİN SİYASAL TERCİHLERİ

Political Preferences Of Elazığ's Voters In The Framework Of General Election Results

Adem DOĞAN*

ÖZET

Elazığ, hem sosyo-demografik yapısı hem de farklı etnik ve mezhebe sahip insanların yaşadığı bir kent olarak bir Türkiye mozaiğini andırmaktadır. Bu anlamda Elazığ seçmenin siyasal tercihlerindeki değişim, dönüşüm veya süreklilikler Türk siyaseti açısından önemli ve anlamlıdır. Yapısı itibariyle, Elazığ seçmenin siyasal tercihlerinde yaşanan değişimler bu anlamda Türk siyasetinde ki değişimlerin kent siyasetine etkilerini ve Türk siyasal yapısı içerisinde Elazığ'ın yerini anlamamız açısından değerlidir.

Türkiye'de yaşanan siyasal değişim süreçlerinde lider, parti, güncel gelişmeler gibi farklı parametrelerin etkisi vardır. Bunlarla birlikte yerel parametreler de seçim süreçlerinde kentlerin siyasal eğilimlerine etki etmekte ve bazı hallerde önemli kırılmalar ortaya koyabilmektedir. Bu çalışmada, 1950 genel seçimlerinden bugüne kadar geçen 18 genel seçimde Elazığ seçmenin siyasal tercihleri analiz edilmektedir. Yapılan analizler çerçevesinde 67 yıllık çok partili siyasal yaşam sürecinde Elazığ siyasetinde, belirli dalgalanmaların olduğu dönemler hariç, sağ siyasi yelpazede bulunan siyasal partilerin tercihine ilişkin bir siyasal kültürün olduğu tespit edilmiştir. Yine, Elazığ'ın genelde Türkiye geneli ile aynı düzlemde bir siyasal tercihte bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Elazığ, Genel Seçimler, Siyasal Tercih,

ABSTRACAT

Elazığ resembles a Turkey mosaic as a city both socio-demographic structure and people in live with different ethnic and sectarian. In this sense, the change in political preferences, transformations or continuities of Elazığ electors are important and meaningful in terms of Turkish politics. As a matter of fact, the changes in the political preferences of Elazığ electors are valuable in terms of our understanding of the effects of the changes in Turkish politics on the city politics and the place of Elazığ in Turkish political structure.

In the process of political change experienced in Turkey, there are the effects of different parameters such as leader, party, current developments. Along with these, the local parameters affect the political tendencies of the cities during the election process and in some cases they can reveal significant breaks. In this study, the political preferences of the Elazığ electorate are analyzed in the 18 general elections from the 1950 general elections to today. Within the framework of the analyzes made, it has been determined that Elazığ politics in the 67 year multi-party political life process is a political culture related to the preference of the political parties in the right political fan, except for periods with certain fluctuations. Again, the result of Elazig's political preference on the same level as Turkey's general is reached.

Key Words: Elazığ, General Elections,Political Preferences

GİRİŞ

Seçmen davranışı, siyasal toplumsallaşma çerçevesinde bireyin kazandığı bilgi, siyasal kültür ve deneyimler doğrultusunda ortaya çıkan bir olgudur. Bu nedenle seçmen davranışının temelinde sosyal ilişkiler çerçevesinde gerçekleşen siyasal toplumsallaşma sürecinin etkisi bulunmaktadır. Mora'ya göre (2008), siyasal kültürün aktarıldığı bir süreç olarak siyasal toplumsallaşma, bir yandan kişinin yaşadığı tüm kültürel değerlerin içselleştirildiği, diğer yandan farklılıkların ve aynılıkların belirginleştiği bir değişim sürecidir.

Toplumsal yapının her alanında yaşanan değişimin siyasal alanda da etkileri doğal olarak görülmektedir. Yaşanan değişim ve dönüşüm sadece seçim sistemleri ile ilgili değil seçmenler ve seçmenlere etki eden siyasi kültür ile de ilgilidir. Siyasi kültürdeki yaşanan değişim ve dönüşümleri

* Yrd. Doç. Dr, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi ELAZIĞ, e-posta: ademdogan23@ hotmail.com

görmek ise toplumsal yapıyı ve toplumsal değişim ve dönüşümleri görmekle ancak mümkündür (Beren, 2013: 193). Bu değişim, siyasal alanda bazı hallerde oldukça keskin bazı hallerde yumuşak bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede, örneğin 1950 seçimleri keskin bir değişim sürecini ifade ederken, 1983 seçimlerinden sonraki süreç yumuşak bir geçişi ifade etmektedir.

Türk siyasetinde çok partili yaşamın başladığı 1950'den bugüne kadar yaşanan değişimlerin bir kısmı askeri darbelerin neticesinde bir kısmı ise milletin siyasal partilere verdiği mesajlar çerçevesinde gerçeklemiştir. Bir başka ifadeyle değişim süreci, demokratik olmayan ve demokratik olan olmak üzere iki şekilde yaşanmıştır.

Kentlerde seçmen tercihinin ve eğilimlerinin değişiminde ülke genelinde etkili olan faktörler/ aktörlerin yanında yerel faktörler/aktörler de etkili olabilmektedir. Örneğin, Elazığ ili özelinde 1957 Genel Seçimleri ve 1977 Genel Seçimleri gibi seçimlerde bunun örneklerini görmekteyiz.

Bu çerçevede, bu çalışmada çok partili siyasi hayatın başladığı 1950 seçimlerinden bugüne kadar yapılan genel seçimlerde Elazığ seçmenin tercihlerindeki değişim ve bu değişimde etkili olan faktörler Türkiye geneli seçim sonuçları ile de karşılaştırılarak analiz edilmektedir.

Bu anlamda, değişim sürecine etki faktörler, seçim sonuçlarının ne anlama geldiği ve hangi mesajları içerdiği değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Demokrat, muhafazakâr ve milliyetçi siyasal kimliklerin hâkimiyetinin gözlemlendiği Elazığ'da değişimler oldukça anlamlı sonuçlar ortaya koymaktadır.

1.ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Elazığ sosyo demografik özellikleri dolayısıyla bir Türkiye mozaiğidir. Bu anlamda, Elazığ seçim sonuçlarının değerlendirmesi önemlidir. Doğu Anadolu bölgesinin önemli illerinden biri olarak, sadece coğrafik konumu itibariyle değil kültürel ve sosyal konumu itibariyle de geçiş güzergâhında bulunan Elazığ'ın Türkiye'nin genel siyaseti içerisindeki yeri de incelenmektedir. Aynı zamanda karşılaştırmalı analizlerin yapıldığı bu çalışma ile Elazığ'da seçmen tercihlerinin değişimi ve bu değişimde etkili olan faktörler Türkiye geneli seçim sonuçları ile de karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Yine, siyasi eğilimler çerçevesinde seçmen tercihleri analiz edilerek, bu durum tablolarla açıklanmaktadır.

Çalışmada temel veri toplama tekniği olarak arşiv taraması yapılmış ve temel veri kaynakları olarak TÜİK, YSK ve Belge.net'in verilerinden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, ikincil veri analizi tekniği kullanılarak seçmen tercihlerinin değişimi analiz edilmiştir.

Zaman aralığı olarak çok partili siyasi hayatın başlangıcı olarak kabul edilen 1950 genel seçimlerinde 1 Kasım 2015 genel Seçimlerine kadar 18 Genel seçim Elazığ ili özelinde detaylı olarak betimleyici sosyolojik yaklaşım ile analiz edildi. Kent siyasetindeki önemli değişim ve kırılmalar nedenleri ile birlikte ifade edilerek ve siyasal eğilimlerin değişimleri tablolarla ortaya konulmuştur.

2.1950'DEN 2015'E ELAZIĞ'DA GENEL SEÇİMLER

2.1. 1950 GENEL SEÇİMLERİ

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimler Türkiye'nin siyaset ve toplum yaşamında bir dönüm noktasıydı (Karpat, 2013: 174). 1950 genel seçimleri Türk siyasal yaşamında halkın demokratik seçimler aracılığıyla, doğrudan kendi iradesini kullanarak ülke yönetiminde bir değişime gittiği "beyaz ihtilal" dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde, demokratik sistemin gereği olan çok partili siyasi hayata 1950 yılında ancak geçilebilmiştir. Türk Demokrasi tarihinde 1938-1946 yıllan arası Milli Şef Dönemi olarak anılmaktadır. Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1946 tarihinde kurulması ile Türk demokrasisi yeni bir evreye girmiş, 1946 Genel Seçimlerinden sonra da, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Demokrat Partili milletvekilleri ile tanışmıştır (Benhur. 2007: 62). Ancak, 1946 yılında yapılan genel seçimlerde seçim sistemi, uygulanan baskılar, seçim sayım sistemi, seçim sonuçları hakkında net

bilgiler elde bulunmaması nedeniyle, demokrasi tarihimizde bu seçim çoğu zaman değerlendirilmeye alınmamakta 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçim, çok partili siyasi hayatın miladı olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1: 1950 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Partiler	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
DP	55,2	53,3	5
CHP	39,6	46,47	-
MP	4,6	-	-
DİĞER	0,6	-	-

1950 yılında yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti, Türkiye genelinde olduğu Elazığ'da da önemli bir başarı elde etti. DP, %53,3 oy oranıyla beş milletvekilinin tamamını kazandı. DP, Elazığ'da Türkiye geneli oy oranının altında oy alırken, CHP, Elazığ'da Türkiye geneli ortalamasının üzerinde (%46.47) oy aldı. Seçim sisteminden dolayı DP tüm milletvekillerini kazandı.

2.2. 1954 GENEL SEÇİMLERİ

1954 seçimleri DP"nin iktidar partisi olarak diğer yandan uzun yıllar Türkiye"yi yönetmiş CHP"nin de muhalefet partisi olarak katıldığı ilk seçimlerdi. Toplum, seçmenler açısından bakıldığında icraatları iktidardayken görülmüş iki parti arasında tercih yapılacak gerçek anlamda ilk seçimlerdi (Yılmaz, 2010: 550). Bu yönüyle seçmenlerin iktidar ve muhalefet partilerinin başarılarını, hizmetlerini ve vaatlerini değerlendirdiği ilk seçim süreci olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 2: 1954 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
DP	47,87	57.44	5
CHP	41,09	37.67	-
HP	3,83	2.09	-
CMP	7,13	1.64	-
BAĞ	0,08	1.16	-

Elazığ'da, 1950 yılında % 53.3 oy alarak birinci parti olan Demokrat Parti, 1954 yılında oyunu %57.44 yükseltti ve bir önceki seçimde olduğu gibi 5 milletvekilini de kazandı. Bu artışta gerçekleştirilen hizmetler, açılan fabrikalar, ülkedeki bolluk ve bereketin çok büyük etkisi olduğu düşünülmektedir.

Elazığ, DP'ye Türkiye geneli ortalamasının üzerinde (%57.44) bir destek verirken, CHP'ye ise Türkiye ortalamasının altında (%37.67) bir destek vermiştir. Bunda yapılan hizmetler ile şehrin gelişmesi ve büyümesi yönünde atılan adımlar önemli oranda etkili olmuştur. 1954 genel seçimlerinde elde edilen bu oran (%57.44) DP çizgisindeki (DP-AP) partilerin Elazığ'da ulaştığı en yüksek oy oranı olarak kayda düşmüştür.

2.3. 1957 GENEL SEÇİMLERİ

Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde tüm yıpranmalar ve önceki seçimlere göre oylarının azalmasına rağmen, çoğunluk seçim sistemi sayesinde mecliste çoğunluğu elinde tutabilmişti. CHP ise, önceki dönemlere göre meclis içinde daha güçlü ve etkili bir konuma gelmişti (Özer, 2015:108). 1954'den sonra bir yandan DP'nin bazı uygulamalarının toplumda rahatsızlık oluşturması, diğer yandan ekonomik alanda yaşanan bazı sorunlar ile muhalefet ile basının gerginliği artırmaya yönelik girişimleri bu süreçte dikkat çekmiştir.

1957 genel seçimine gelindiğinde DP, Elazığ'da önemli bir güç kaybederek, hem oy oranını düşürdü hem 6 milletvekilinin tamamını CHP'ye kaptırdı. Elazığ'da DP ilk iki seçimde (1950-1954) elde ettiği başarılı sonuçlardan sonra büyük bir yenilgi almıştır.

1957 seçimlerinin Elazığ'da Demokrat Parti adına bir hezimetle sonuçlanmasının siyasi ve ekonomik bazı nedenleri bulunmaktadır (Pancar ve Öğendik, 2013:98). DP'nin Elazığ'da oy getirme gücü yüksek olan milletvekillerinden Selahattin Toker ve Suphi Ergene Hürriyet Partisine geçmiş, halk üzerinde etkili olan ve daha önce kendi gazetesinde DP'yi destekleyen Dursun Çolakoğlu partiden ayrılıp Hürriyet Partisinden milletvekili adayı gösterilmiştir. Bunlar gibi daha önce Demokrat parti saflarında olan birçok siyasetçi oy potansiyelleriyle beraber Hürriyet Partisine geçince DP'nin oy çıtasını düşürmüştür. İkinci siyasi neden ise Elazığ halkı tarafından çok sevilen General Hüsnü Göktuğ'un önceki seçimin aksine bu seçimde Elazığ'dan aday gösterilmeyip Kahramanmaraş'ta gösterilmesi ve onun yerine Elazığ'da çok tanınmayan Necati Aras'ın genel merkez kontenjanından aday gösterilmesidir. Üçüncü olarak Demokrat Partinin 1954 seçimlerinden sonra bir anlamda oyları garanti olarak görmesi nedeniyle rehavet havasına girerek eski enerjisini sahada sergileyememesidir.

Tablo 3: 1957 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
CHP	41,09	44,43	6
DP	47,87	41,77	-
HP	3,83	10,06	-
CMP	7,13	3,74	-
BAĞ.	0,08	--	-

CHP, Elazığ'da Türkiye genelinde aldığı oranın (%44.43) üzerinde bir oy alırken, DP iki seçimin ardından bu defa ikinci parti konumuna düşmüş ve Türkiye genelinde aldığı oranın altında (%41.77) bir oranda kalmıştır. Elazığ, 1957 seçimlerinde DP'ye daha önceki seçimlerde verdiği güçlü desteği çekmiş ve CHP'ye yönelmiştir.

DP'nin oy kaybetmesinde birçok faktörün yanında Elazığ'da kurulması planlanan Doğu Üniversitesi'nin Erzurum'da açılmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Elazığ kamuoyu gündeminde o dönemde Atatürk Üniversitesi çok önemli bir yer almış ve hatta bu üniversitenin başka bir ile kaptırılmaması için Atatürk Üniversitesi Koruma ve Geliştirme Derneği dahi kurulmuştur. Üniversitesinin Erzurum'da açılmasıyla birlikte Elazığ, büyük bir hayal kırıklığına uğramış kendince DP'yi 1957 seçimlerinde cezalandırmıştır (Doğan ve Göker, 2013: 223).

Demokrat Parti döneminde Elazığ önemli kazanımlar elde etmiştir. Pancar'ın da ifade ettiği üzere (2013:220), II. Dünya Savaşı sonrası yirmi yıl içinde bölgesel kamu kuruluşlarının birçoğunun Elazığ'da toplanması, kara ve demiryolu şebekelerinin Elazığ'ı çevreye bağlaması; çimento, şeker, iplik fabrikaları gibi sanayi tesisleri ile istihdam hacminin artması, ticari hayatında yeni gelişmeler meydana getirmiş ve buna paralel olarak da şehir nüfusunda süratli bir artış görülmüştür. Bu gelişmeler içinde 1945 yılında 23 bine inen şehir nüfusu 1950 de 29 bine, 1955 de 41 bine, 1960 da 60 bine ulaşmıştır. Bu bilgilerden Elazığ'da ki ekonomik canlanma ve nüfus artışının Demokrat Parti iktidar yıllarında yoğunluk kazandığı anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen, DP'nin milletvekili adaylarının beğenilmemesi, Elazığlı olmayan bir ismin (Necati Aras) aday gösterilmesi ve Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'a kurulması gibi yerel faktörlerden dolayı 1957 seçimlerinde Elazığ, DP'yi cezalandırmıştır. Bu anlamda, kent siyasetinde hizmet ve yatırımların yanı sıra halkın beklentilerinin de karşılanması gereği öne çıkmaktadır (Turan Gazetesi 1957).

2.4. 1961 GENEL SEÇİMLERİ

Demokrasiye ilk müdahalenin yapılarak, askeri darbe ile yönetimin ele geçirildiği 1960'ın ardından 1961'de demokratik yaşama yeniden dönüldü. Bu yönüyle 1961 genel seçimleri ilk askeri müdahalenin ardından yapılan genel seçim olması dolayısıyla önemlidir.

1960 darbesinin ardından DP çizgisi kendini Adalet Partisi ile devam ettirirken yine YTP adıyla kurulan parti ve CKMP ve CHP bu seçimde yarıştılar. 1961 genel seçimlerinde DP'nin devamı olarak kabul edilen AP birinci parti olurken, CHP ikinci, CKMP Üçüncü parti olarak

milletvekili çıkarabildi. YTP ise Elazığ seçmeni tarafından desteklenmedi. Elazığ milletvekilleri, AP iki, CHP iki ve CKMP bir olmak üzere üç parti arasında paylaşıldı.

Türkiye geneli oy oranları ile kıyaslandığında Elazığ seçmeni AP'ye ve CKMP'ye Türkiye geneli oy oranından daha yüksek oranda destek verirken, CHP'ye ise Türkiye geneli oy oranları ile aynı düzeyde destek vermiştir. TBMM'nin dördüncü partisi olan YTP ise Elazığ seçmeni tarafından kabul görmemiştir.

Tablo 4: 1961 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AP	34,79	42,19	2
CHP	36,74	35,27	2
CKMP	13,96	21,87	1
YTP	13,73	0,67	-

Bu seçimlerde AP, %42.19 oy alırken, CHP %35.27, CKMP %21.87, YTP %0.67 oranında oy almıştır. CHP, Elazığ'da 1960 askeri darbesinden önceki son seçimde birinci parti olarak, tüm milletvekillerini kazandığı halde 1961 genel seçimlerinde oy kaybına uğramıştır. Bunda darbenin arkasında CHP'nin olduğuna ilişkin kanaatin etkili olduğu düşünülmektedir (Turan Gazetesi, 18 Ekim). 1961 seçimlerinde sürprizi ise CKMP yapmıştır. Partinin kurucuları arasında bulunan Nurettin Ardıçoğlu, CKMP'nin birinci sıra adayı olarak büyük bir başarı göstermiş ve milletvekili seçilmeyi başarmıştır (Doğan ve Göker, 2013:223) Elazığ seçmeni AP ve CKMP partisine Türkiye geneli oy oranından daha fazla, CHP'ye daha düşük oranda destek vermiştir. Bunda 1961 darbesinden bir kısım seçmenin CHP'yi sorumlu tutmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu dönemin önemli bir özelliği de Türkiye'de koalisyon hükümetleri döneminin başlamış olmasıdır. Gaytancıoğlu'na göre (2013: 49) önceki seçimlerin aksine çoğunluk sistemi yerine 1961 seçimlerinde uygulanan nispi temsil sistemine bağlı olarak CHP'nin tek başına hükümet kuracak ve güvenoyu alacak kadar sandalyeye sahip olamamasından kaynaklanan nedenle dönemin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, üç koalisyon hükümeti kurarak bu dönemde ülkeyi yönetmeye çalışmıştır.

2.5. 1965 GENEL SEÇİMLERİ

1965 genel seçimleri sonucunda AP, tek başına hükmet kurabilecek bir çoğunluğa erişti ve koalisyon hükümetinden tekrar tek partili hükümete geçiş yapıldı. 1964 yılında yapılan kongre ile Adalet Partisi'nin genel başkanlığına seçilen Süleyman Demirel, partinin başarısında önemli rol oynadı. 1965 Genel Seçimlerinde AP, Türkiye genelinde ve Elazığ'da birinci parti oldu. Bu seçimlerde AP %48.65, CHP %39.59, YTP %4.02, CKMP %3.25, TİP %2.63 oranında oy aldı.

Tablo 5: 1965 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AP	52,87	48,65	3
CHP	28,74	39,59	2
YTP	3,72	4,02	-
CKMP	2,24	3,25	-
TİP	2,96	2,63	-
BAĞ.	3,18	1,86	-
MP	6,26	---	-

Elazığ seçmeni, AP'ye Türkiye geneli oy oranından daha düşük, CHP'ye daha yüksek oranda destek verdi. Bunda Nurettin Ardıçoğlu başta olmak üzere yerel adayların etkisi olduğu düşünülmektedir. Adalet Partisi'nin Elazığ'da birinci parti olmasında milletvekili aday listesinin ön seçimle belirlenerek, parti tabanının istediği isimlerin aday gösterilmesi etkili olmuştur. Ayrıca, AP'nin Türkiye genelinde estirdiği siyasal rüzgarında etkisinde bahsetmek gerekir. CHP, 1965 seçimlerinde oylarını bir önceki seçime göre azda olsa artırdı ve AP'nin ardından ikinci parti olarak 2 milletvekilliği kazanabilmiştir.

2.6. 1969 GENEL SEÇİMLERİ

1969 genel seçimlerinin galibi, hem aldığı oy oranı hem de çıkardığı milletvekili sayısı bakımından seçimlerden birinci çıkan Adalet Partisi'dir. 1965 genel seçimlerinde olduğu gibi, bu seçimleri de ikinci sırada tamamlayan CHP de seçimlerde, AP'ye benzer bir performans sergilemiştir. Öte yandan, 1965 seçimlerinde üçüncü sırada yer alan MP ise başarısını 1969 seçimlerinde sürdürememiş ve yüzde 49'luk bir oy kaybı ile üçüncü sırayı Güven Partisi'ne kaptırmıştır. Seçimlerde en büyük yenilgiyi, hem milletvekili sayısı ve hem de oy oranı bakımından bir önceki seçimlerde dördüncü sırada yer alırken, bu seçimlerde aldığı yüzde 2,2'lik oy ile sonuncu sırada tamamlayan YTP almıştır (Arslan, 2007: 15-17)

Elazığ'da ise 1969 genel seçimlerinde hem AP hem de CHP bir önceki seçime göre oy kaybı yaşamıştır. 1969 Genel seçimlerinde AP %35.12, CHP %26.84, BAĞ. %15.87, GP %7.98, MHP %5.41, BP %3.28, YTP %2.92 oranında oy almıştır. Bu seçimlerin dikkat çeken siyasal aktörü ise, bağımsız milletvekili adayı Ali Rıza Septioğlu olmuştur. Ali Rıza Septioğlu, en fazla AP'yi etkilemiş ve AP tabanından ciddi oranda oy almış dolayısıyla AP'den ciddi oranda oy kaybına sebep olmuştur. 1965-1969 oy sayıları dikkate alındığında CHP'nin oylarının ise büyük oranda Güven Partisi (GP)'ne kaydığını (%6 oranında) söyleyebilmek mümkündür.

Tablo 6: 1969 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AP	46,55	35,12	2
CHP	27,37	26,84	2
BAĞ.	5,62	15,87	1
GP	6,57	7,98	-
MHP	3,02	5,41	-
BP	2,80	3,28	-
YTP	2,17	2,92	-
TİP	2,68	1,75	-
MP	3,22	0,84	-

Elazığ seçmeni 1969 genel seçimlerinde ilk defa bağımsız bir adaya (Ali Rıza Septioğlu) temsil yetkisi vermiştir. Bağımsız aday, daha önce AP'yi destekleyen seçmenden büyük oranda destek alınca AP'nin Türkiye geneli oy oranı ile Elazığ oy oranı arasında fark açılmıştır. CHP'ye Elazığ seçmeni Türkiye geneli oy oranına yakın bir düzeyde destek vermiştir. Ancak, bir önceki seçime göre CHP'nin de oyu düşmüştür.

2.7. 1973 GENEL SEÇİMLERİ

12 Mart Askeri müdahalesinden sonra yapılan ilk seçimler olması bakımında Türk siyasi ve toplum hayatında önemli bir yeri olan 1973 genel seçimleri, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılmış ve katılım, yüzde 66.82 olarak gerçekleşmiştir (Arslan, 2007: 19). Türk siyasal yaşamında en düşük siyasal katılımın olduğu dönem 1973 (66.82) ve 1977 (%72.42) genel seçimleridir.

12 Mart muhtırası Elazığ'da seçmen eğilimlerini değiştirmiş, üç seçimin (1961-1965-1969) ardından CHP Elazığ'da yeniden birinci parti olmuştur. Yine, bu seçimde muhafazakâr değerleri savunan bir parti olarak Türk siyasal yaşamında yer alan MSP Elazığ'da ilk defa milletvekili çıkarabilmiştir.

Tablo 7: 1973 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
CHP	33,29	29,46	2
MSP	11,80	27,85	2
AP	29,82	25,53	1
DP	11,89	7,73	-
MHP	3,37	4,17	-
CGP	5,26	2,33	-
BAĞ.	2-80	2,00	-
TBP	1,13	0,93	-
MP	0,58	---	-

1973 Genel Seçimlerinde CHP %29.46, MSP %27.85, AP %25.53, DP %7.73, MHP %4.17, CGP %2.33 oranında oy almıştır. Elazığ seçmen, Türkiye genelinde farklı bir siyasal tercih ortaya koymuştur. CHP'yi birinci parti olarak tercih etmesine rağmen Türkiye genelinden daha düşük oranda oy vermiştir. Diğer yandan MSP'yi ise Türkiye genelinden çok daha yüksek bir oranda tercih etmiştir. Bir önceki seçimin birinci partisi olan AP, Elazığ'da üçüncü parti olarak yer almıştır.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in, Elazığ Teşkilatının yoğun isteklerine rağmen seçim çalışmalarında Elazığ'a gelmemesi AP'de büyük bir oy kaybına neden olurken, bir önceki seçimde bağımsız olarak meclise giren ve önemli bir tabanı olan Ali Rıza Septioğlu'nun AP'den ikinci sıra milletvekili adayı olması bu partinin en azından bir milletvekili çıkarmasını sağlar. Ancak, bağımsız olarak meclise giren Septioğlu, AP çatısı altında meclis dışında kalır (Turan Gazetesi, 1973).

2.8. 1977 GENEL SEÇİMLERİ

1977 Genel seçimleri CHP'nin Elazığ'da milletvekili kazandığı son seçim olarak siyasal tarihimizde yer almıştır. Bundan sonra 2015 yılına kadar yapılan seçimlerde CHP bir daha birinci parti olamamıştır.

5 Haziran günü yapılan seçimin sonucu beklendiği gibiydi. Seçime katılım oranı % 70'in biraz üzerindeydi. CHP bu kez yaklaşık % 41,5 oy oranını yakalamıştı. Bir önceki seçimden neredeyse sekiz puan daha yukarıdaydı. AP'nin bütün çabası % 37 ile sonuçlanmıştı. MSP % 8,5'u bulmuştu. MHP % 6,5 kadardı. Diğerlerinin bir varlık gösterdiği söylenemezdi. CHP tek başına iktidar için 226 sandalyeye ihtiyaç duyarken, milletvekili sayısı 213'de kalmıştı. CHP'nin seçim zaferi tamamlanamamıştı. Yeniden bir koalisyon hükûmeti kurmak zorunda kalması, onun siyasal açmazını oluşturacaktır (Koçak, 2014).

Elazığ seçmeni 1977 genel seçimlerinde CHP'yi son kez birinci parti yapmıştır. CHP, 1977 seçimlerinde 2 milletvekili kazanmış ancak bu CHP'nin Elazığ'da milletvekili kazandığı son seçim olmuştur. 1977 Genel Seçimlerinde CHP %28.81, AP %20.06, MHP %18.71, BAĞ. %16.83, MSP %14.4 oy almıştır. CHP, Elazığ'da son kez 1977 genel seçimlerinde milletvekili çıkarabilmiştir. Bu seçimde, AP, MHP birer milletvekili kazanmış, bir milletvekilliğini ise bağımsız aday Ali Rıza Septioğlu kazanmıştır.

Tablo 8: 1977 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
CHP	41,39	28,81	2
AP	36,88	20,06	1
MHP	6,41	18,71	1
BAĞ.	2,49	16,83	1
MSP	8,56	14,04	-
DP	1,85	0,95	-
CGP	1,87	0,60	-
TBP	0,39	-	-
TİP	0,13	-	-

Elazığ seçmeni, 1977 genel seçimlerinde CHP ve AP'ye Türkiye geneli oy oranlarının altında, MHP ve MSP'ye Türkiye geneli oy oranlarının üstünde destek vermiştir. MHP ise ilk girdiği seçimde (1969) CKMP'nin oy oranını %100 oranında artırmış olmasına rağmen ciddi oranda bir varlık gösterememiştir.1977 seçimlerinde ise Elazığ'da en büyük çıkışı MHP yapmıştır. MHP, %4 olan oy oranını % 18'e yükselterek, bir milletvekili çıkarma hakkını kazanmıştır. Bu çıkışın MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in Elazığ mitingi sırasında açıkça görüldüğü ifade edilmekle birlikte, muhafazakârlığa da atıf yapan milliyetçi bir söylemin oluşturduğu genel siyasi atmosferin yanında milletvekili adayı Tahir Şaşmaz'ın da önemli bir katkısının olduğundan söz edilebilir. MHP, elde ettiği oyların çok büyük bir kısmını (18,71) merkez seçmenden almıştır.

MSP ise 1977 seçimlerinde Elazığ'da adeta hayal kırıklığı yaşamıştır. MSP'nin oy düşüşünde; MHP'nin yükselen değerinin yanında seçimlere çok az bir zaman kala birinci sıra adayı Hasan Buz'un adaylıktan çekilmesi ve cemaat diye tabir edilen çevrelerin bir kısmının AP'yi, bir kısmının MHP'yi desteklemesi ve Ali Rıza Septioğlu'nun bağımsız aday olmasının (Palu da MSP 5 bin civarında oy kaybetmiştir) etkili olduğu söylenebilir (Doğan ve Göker, 2013: 226).

2.9. 1983 GENEL SEÇİMLERİ

1980'de gerçekleşen askeri darbenin ardından ilk genel seçimler 1983 yılında yapıldı. Yeniden demokratik yaşama dönülmesi açısından önemli olan bu seçimlerin sonuçları da siyasette yeni eğilimlerin ortaya çıkmasını sağladı.

Katılım oranının %92.3 oranında gerçekleştiği bu seçimlerde, hiç şans tanınmayan ANAP, Milli Güvenlik Konseyinin bütün engellemelerine rağmen, ülke genelinde %45.1 oranında oy alarak 1.parti oldu. Askerler tarafından muhalefet partisi olarak "sol"u temsil edecek parti olarak düşünülen HP, ülke genelinde %30.5 oranında oy alarak ana muhalefet partisi olma hakkı kazandı. Askeri yönetimce büyük oranda desteklenen ve seçimleri kazanacağına mutlak gözüyle bakılan MDP, ülke genelinde ancak oyların %23.3'ünü alarak sonuncu parti oldu (Altan, 2005: 117).

1983 genel seçimleri Elazığ seçmen tercihlerinde önemli bir kırılmanın miladı olmuştur. 1973 ve 1977 genel seçimlerinde sol siyasi yelpazeden CHP Elazığ'da birinci parti olurken, 1983 genel seçimleriyle birlikte artık sol partilerin Elazığ'da ki ağırlığı sona erdiği gibi, bir daha da milletvekili çıkaracak düzeyde destek bulamamıştır.

Elazığ seçmeni, siyasi partilerin Türkiye geneli sıralamasıyla aynı düzlemde bir tercih ortaya koymuştur. Ancak, ANAP'a Türkiye geneli oy oranından daha güçlü bir destek verirken, HP ve MDP'ye ise Türkiye geneli oy oranından daha düşük bir destek vermiştir.

1983 Genel Seçimleri Türk siyasetinde olduğu gibi Elazığ'da da önemli bir kırılmanın gerçekleştiği seçimdir. Bu seçimde dahil olmak üzere bundan sonraki hiçbir seçimde sol partiler Elazığ'da milletvekili çıkaramamışlardır. Sol partiler (CHP) en son milletvekilini 1977 genel seçimlerinde çıkardı. Elazığ'da siyasal yarış, demokrat, muhafazakâr ve milliyetçi çizgide yer alan partilerin kendi aralarında yaşanmaya başlamıştır.

Tablo 9: 1983 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
ANAP	45,14	58,63	4
HP	30,46	22,00	-
MDP	23,26	19,36	-

Turgut Özal'ın liderliğinde ANAP, Elazığ siyasi tarihinin en yüksek oy oranlarından birini alarak 4 milletvekilinin tamamını almıştır. HP ikinci parti, MDP üçüncü parti olmuştur. 1983 genel seçimlerinin ardından Elazığ'da sağ çizgideki siyasi partiler şehrin siyasal yaşamında etkili olmuştur. 1983 genel seçimlerini, askeri darbe ve sonrasında yaşananlar etkilemiştir. Seçmen, sivil ve demokrat bir yönetim yapısından, iktidardan yana güçlü bir eğilim ortaya koymuştur.

2.10. 1987 GENEL SEÇİMLERİ

Siyasi yasaklı liderlerin yasaklarının kaldırılmasından sonra yapılan ilk genel seçimde Elazığ seçmeni DYP'yi birinci parti, ANAP'ı ikinci parti, SHP'yi üçüncü parti, RP'yi ise dördüncü parti yapmıştır. ANAP, bir önceki seçime göre neredeyse %50 dolayında oy kaybederken, siyasetin yeni partileri DYP, RP ve SHP önemli bir çıkış yapmışlardır.

Tablo 10: 1987 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
DYP	19,13	31,15	3
ANAP	36,31	23,58	2
SHP	24,74	18,90	-
RP	7,16	17,61	-
MÇP	2,92	3,71	-
DSP	8,52	3,61	-
IDP	0,81	1,45	-

Elazığ seçmeni 1987 genel seçimlerinde Türkiye genelinden farklı bir şekilde siyasal tercih ortaya koymuştur. Elazığ, Türkiye genelinde 3. Parti olan DYP'yi en yüksek oranda tercih ederken, ANAP'ı ikinci seçiminde 2. Sırada destek vermiştir. SHP ise Türkiye genelinde bulduğu destekten daha düşük oranda Elazığ seçmeni tarafından tercih edilirken, milletvekili çıkarmayı az bir oy oranıyla kaçırmıştır.

1987 Genel Seçimlerinde DYP %31.15, ANAP %23.58, SHP %18.90, RP %17.61, MÇP %3.71, DSP %3,61 ve IDP % 1.45 oranında oy almıştır. DYP üç milletvekilliğini kazanırken, ANAP iki milletvekilliğini kazanmıştır. ANAP, Elazığ'da son kez 1987 seçimlerinde milletvekili çıkarırken, SHP çok az bir oy oranıyla bir milletvekilliğini kaybetmiştir. RP ve devamı olan partiler bu seçimden sonraki seçimlerde şehir siyasetinde başat parti haline gelmiştir.

2.11. 1991 GENEL SEÇİMLERİ

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlere katılım oranı yüzde 83.92 olarak gerçekleşmiştir. Toplam beş partinin yüzde 10'un üzerinde oy alarak parlamentoda temsil hakkı kazandığı 1991 genel seçimlerinde, yüzde 27 civarında oy alan DYP birinci parti olmuştur. Yüzde 24 oy oranı ve buna karşın, 115 milletvekilliği ve parlamentoda yüzde 25.6 civarında temsil gücü kazanan ANAP ise, seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır. 1991 genel seçimlerinin partiler bazında dikkat çeken bir diğer çok önemli sonucu da Erbakan ve genel başkanı olduğu Refah Partisi ile ilgilidir. MÇP ve IDP ile, üçlü örtülü ittifak yaparak seçimlere giren RP, seçimlerde yüzde 16.9 gibi çok yüksek bir oy desteği elde etmiştir. Bir önceki seçimlerde yüzde 8.5'lik oy almasına rağmen, yüzde 10'luk seçim barajın yüzünden parlamento dışında kalan DSP, bu kez yüzde 10.75 oranında oy alarak, 7 milletvekiliyle de olsa parlamentoya girmeyi başarmıştır (Arslan ve Çağlayandereli, 2006: 12-13).

1991 seçimlerinde Elazığ'ın milletvekili sayısı 4'e düştü ve seçim sisteminde tercihli oy kullanımına geçildi. Milletvekili sayısının düşmesiyle birlikte siyasi rekabette artmıştır. 1991 genel seçimlerinde tercihli oy kullanıldığı için her parti milletvekili sayısının iki katı olarak, listelerinde sekiz aday göstermiştir.

DYP'de milletvekili sıralamasında ilk iki sıraya Ali Rıza Septioğlu ve Ahmet Küçükel'i yerleştirmiştir. DYP, seçim sonucunda birinci parti olarak, 2 milletvekili çıkarabildi. Refah Partisi seçime, MÇP-IDP koalisyonu ile girmiştir. Bu nedenle RP'nin listesinde ilk sırayı kendi adayı Ahmet Cemil Tunç alırken, ikinci sırayı MHP adayı Tuncay Şekercioğlu aldı. İttifakın verdiği güç ve heyecanla Elazığ'dan iki milletvekili çıkarabilmiştir.

Tablo 11: 1991 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
DYP	27,03	33,70	2
RP	16,87	29,25	2
ANAP	24,01	18,76	-
SHP	20,75	15,47	-
DSP	10,74	2,35	-
SP	0,44	0,47	-

SHP ve ANAP'ta ise oy kaybı bu seçimde de devam etmiştir. 1991 Genel Seçimlerinde Elazığ'da DYP %33.70, RP %29.25, ANAP %18.76, SHP %15.47, DSP %2.35 oranında oy almıştır.

Siyasi partilerin Türkiye geneli oy oranı ile Elazığ oy oranları kıyaslandığında DYP, Türkiye genelinde olduğu gibi Elazığ'da da birinci parti olmuştur. Ancak, Türkiye genelinde dördüncü parti olan RP ikinci parti, Türkiye genelinde ikinci parti olan ANAP üçüncü parti, Türkiye genelinde üçüncü olan SHP dördüncü parti olmuştur. Elazığ'da bu seçimlerle birlikte muhafazakâr çizgideki RP'nin yükselişi devam etmiştir. DYP ise son kez Elazığ seçmeni tarafından birinci parti olarak tercih edilmiştir. Bundan sonraki seçimlerde DYP'ye olan desteği her seçimde daha da düşmüştür.

2.12. 1995 GENEL SEÇİMLERİ

Türk siyaset ve toplum yaşamında çok önemli bir yeri olan bu seçimlerde, 12 siyasi parti ve bağımsız adaylar siyasi yarış içinde olmuşlardır. Seçimlerin sonucunda ise, 5 siyasi parti yüzde 10'luk barajı aşmış ve meclis çatısı altında temsil edilme hakkı kazanmıştır. Bu seçimlerin partiler bazındaki belki de en önemli sonucu, muhafazakâr sağın efsanevi lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Refah Partisi'nin seçimlerden galip çıkmasıdır (Arslan vd., 2015: 50).

1995 Genel Seçimleri Elazığ'da önemli bir kırılmanın yaşandığı seçimlerden biridir. Bu seçimden sonra şehir siyasetinde muhafazakâr partilerin ağırlığı görülmeye başlamıştır. Bu etki halen daha devam etmektedir. Demokrat çizgideki partiler güç kaybetme sürecine girmiştir. 1995 Genel Seçimlerinde RP %41.84, DYP %24.04, ANAP %11.97, CHP 7.8, MHP %6.88, HADEP %3.91, DSP %1.88 oranında oy aldı. RP üç milletvekili, DYP iki milletvekilliği kazanmıştır. DP, seçimlere Mehmet Ağar ve Cihan Paçacı gibi önemli iki bürokratı aday göstererek girerken, Ali Rıza Septioğlu gibi kent siyasetinde etkili olan bir aktörün listelere alınmaması tartışmalar oluşturmuştur.

Tablo 12: 1995 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
RP	21,37	41,84	3
DYP	19,18	24,04	2
ANAP	19,65	11,97	-
CHP	10,70	7,88	-
MHP	8,18	6,88	-
HADEP	4,16	3,91	-
DSP	14,64	1,88	-
DİĞERLERİ	2,09	1,60	-

Refah Partisi, bu seçim sonucunda oyunu artırmış ve birinci parti olarak üç milletvekilliği kazanmıştır. CHP ve ANAP bu seçimde oy kaybı yaşarken, MHP de oyunu artıran bir diğer parti olmuştur. 1995 genel seçimlerinde Türkiye geneli oy dağılımı ile Elazığ oy dağılımı benzer şekilde olmuştur. Türkiye geneli oy dağılımında birinci parti ola RP Elazığ'da da birinci partidir. DYP, ANAP ve CHP birbirini takip ederken, MHP beşinci parti olmuştur. Elazığ seçmeni RP ve DYP'yi Türkiye genelindeki oylarından daha yüksek oranda desteklerken, ANAP, CHP ve MHP'ye Türkiye genelindeki oylarından daha düşük oranda destek vermiştir.

2.13. 1999 GENEL SEÇİMLERİ

1999 genel seçimleri hem sonuçları hem de sonrasında siyasal yapının şekillenmesine etkileri bakımından dikkat çeken bir seçimdir. Bu seçim sonrasında kurulan koalisyon hükümetinde Türkiye'de etkileri uzun süre tartışılan ekonomik krizler yaşanmış ve ülkede ki son koalisyon hükümeti olmuştur. Zira 2002 yılından 2017 yılına kadar AK Parti hükümetleri tek başına iktidar olarak ülkeyi yönetmiştir. 2017 yılında yapılan referandum ile de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildiğinden koalisyon dönemleri sona ermiştir.

Elazığ siyaseti açısından ise ilk defa bağımsız bir adayın siyasi partileri geriden bırakarak en yüksek oyu alması dikkat çekmiştir. DYP'nin aday listesinde yer bulamayan Mehmet Ağar, Elazığ'dan bağımsız milletvekili adayı olmuş ve aldığı %28.14 oy oranıyla seçimi birinci sırada tamamlamıştır.

Tablo 13: 1999 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
BAĞ.		28,14	1
FP	15,41	24,48	2
MHP	17,97	13,64	1
DYP	12,01	9,02	1
ANAP	13,22	6,56	-
CHP	8,71	4,98	-
HADEP	4,75	4,94	-
DSP	22,18	3,84	-
BBP	1,46	1,90	-
DİĞERLERİ	4,26	2,51	-

Seçimlerde ikinci sırayı Fazilet Partisi almıştır ve bir önceki seçime göre 28 Şubat sürecinden sonra oyunu düşürmüş olmakla birlikte iki milletvekilliği kazanabilmiştir. Seçimde bir milletvekilliğini de DYP, Ali Rıza Septioğlu'nun neredeyse kendi tabanının desteği ile kazanmıştır. 1999 genel seçimlerinde milletvekillerinden birini de MHP, ülke genelinde esen milliyetçi rüzgârın da etkisiyle kazanmıştır.

1999 Genel Seçimlerinde Mehmet Ağar (Bağımsız) %28.14, FP %24.48, MHP %13.64, DYP %9.02, ANAP %6.56, CHP %4.98, HADEP %4.94, DSP %3.84, BBP %1.90 oranında oy aldı. Elazığ seçmeni, Türkiye genelinde partilerin oyu oranında partileri sıralamıştır. Ancak, Mehmet Ağar'ın, tüm partilerden daha fazla oy oranı ile meclise gitmesi kentin siyasi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

2.14. 2002 GENEL SEÇİMLERİ

Türkiye'de 3 Kasım 2002'de, biraz da sürpriz bir şekilde, milletvekilliği erken genel seçimleri yapıldı. Bu, Türk siyasal yaşamında çok partili demokrasiye geçişten sonra yaşanan 14. genel seçimdir. 3 Kasım akşamı sandıklar açıldığında Türk siyasetinde tam anlamıyla bir deprem yaşanıyordu. İlk kez, iktidarda ve mecliste temsilcileri bulunan partilerin tamamı (DSP, MHP, ANAP, DYP ve SP) yüzde 10'luk seçim barajının altında oy alarak TBMM dışında kalırken, sadece bir yıl önce Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yüzde 34'lük bir oy oranı ile seçimlerin açık galibi oluyor ve mecliste üçte-ikilik bir çoğunluğa ulaşıyordu. Bir önceki seçimlerde baraja takılan Deniz Baykal liderliğindeki CHP ise, kendisini iktidara hazırlamışken aldığı yüzde 19'luk oy oranı ve 178 kişilik meclis grubuyla ülkenin yeni ana muhalefet partisi görevini üstleniyordu (Gökçe vd., 2002: 2). Ülke genelinde yaşanan siyasal değişim Elazığ'da da görülmüş ve AK Parti, aldığı %41.99 oyla dört milletvekili kazanmıştır. Bir önceki seçimde meclise Bağımsız aday olarak giren Mehmet Ağar, yine bağımsız aday olarak meclise girmeyi başardı.

AK Parti %41.99, Mehmet Ağar %13, CHP %8.86, DEHAP %7.12, Faruk Septioğlu %7, MHP %6.62, SP %5.92, ANAP %2.36, DYP %1.80, GP %1,61, BBP %0.91 oranında oy almıştır.

Tablo 14: 2002 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AK PARTİ	34,42	41,99	4
AĞAR	-	13,0	1
CHP	19,40	8.86	-
S.OĞLU	-	7,0	-
DEHAP	6,13	7.12	-
MHP	8,34	6.62	-
SP	2,48	5.92	-
ANAP	5,11	2.36	-
DYP	9,53	1.80	-
GP	7,25	1.61	-
BBP	1,02	0.91	-
DSP	1,40	0.32	-
YP	0,95	0.30	-
DİĞERLERİ	3,97	2,19	-

AK Parti'nin bir çekim merkezi haline gelmesinde, uzlaşmacı siyasal tavrı, parti lideri ve kadrolarının geçmişteki belediyecilik faaliyetleri, geleneksel Türk dış politikasının temel parametrelerine aykırı olmayan tutumu, liberal ekonomik bütünleşme politikalarına verdiği destek ve 1980 sonrasında Türkiye toplumunun renklenen gündelik hayatına uyumlu söylemleri etkili olmuştur (Altun, 2009:4). AK Parti, 2002 genel seçimlerinden sonra oyunu sürekli olarak artırmıştır. 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde bir düşüş yaşanmakla birlikte 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde ise en yüksek oy oranına ulaşmıştır.

2.15. 2007 GENEL SEÇİMLERİ

Seçim sonucunda toplam oyların yaklaşık % 47'sini alan AK Parti yeniden tek başına iktidara gelmeyi başarırken; seçimleri ikinci sırada tamamlayan CHP ve üçüncü sıradaki MHP, TBMM'ye giren partiler arasında yer aldılar. Seçime bağımsız adaylarla katılan ve PKK yanlısı söylemleriyle tepki çeken Demokratik Toplum Partisi de grup kurmayı başardı (Balcı ve Bal, 2008: 12). TBMM, 2002 yılında iki partili meclis yapısından 2007 genel seçimleri sonucunda tekrar çok partili bir meclis yapısına dönüşmüştür.

Elazığ, 22 Temmuz seçimlerine siyasi tarihimizde ilk defa bir partinin Genel Başkanı'nı milletvekili seçmek üzere sandığa gitmiştir. Elazığ seçmeni, DP Genel Başkanı Mehmet Ağar'a %20 oranında bir destek vermesine rağmen, DP Türkiye barajını aşamadığından bu ilki gerçekleştirememiştir. 22 Temmuz seçimlerinde iki parti oyunu bir önceki seçime göre artırmıştır. Bunlardan AK Parti oyunu %41.99'dan %57.5'e, DP (Mehmet Ağar) %13'den %20'ye çıkarmıştır. CHP, MHP; HADEP (Bağımsızlar), SP, GP gibi partiler ise Elazığ'da oy oranlarında düşüş yaşanan siyasi partiler olmuştur.

2007 seçimlerinde AK Parti beş milletvekili çıkararak; 1950 ve 1954 seçimlerinde DP (5), 1957 seçimlerinde CHP (6) ve 1983 seçimlerinde ANAP (4)'ın ardından tüm milletvekillerini kazanan dördüncü parti olmuştur.

1991 seçimlerinde dönemin SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'nün ardından 16 yıl sonra (4 genel seçim) ilk defa bir sol partinin genel başkanı, CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Elazığ'da seçim mitingine katılmıştır (Doğan ve Göker, 2013: 232).

Tablo 15: 2007 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AK Parti	46,6	57,20	5
DP	5,41	20,69	-
CHP	20,84	7,07	-
MHP	14,2	6,45	-
SP	2,30	3,72	-
BAĞ	5,24	3,06	-
GP	3,03	0,34	-
DİĞER.	2,38	1,47	-

Tüm Türkiye'de olduğu gibi Elazığ'da da 22 Temmuz 2007 seçiminde tercihi etkileyen faktörlerin en önemlisi olarak "Cumhurbaşkanlığı Seçim Sürecinde" yaşanan sıkıntılar oluşturmuştur.

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan antidemokratik uygulamalara halkın tepki duyması ve Abdullah Gül'e halk tarafından duyulan sevgi ve sempati AK Parti'ye Elazığ'da ciddi bir ivme kazandırdı. Toplumun hemen her kesiminin gündeminde bu antidemokratik uygulamalar yer alırken, vatandaşlar bu uygulamadan dolayı da Ak Parti'ye destek verme eğilimi gösterdiler. Elazığ halkı bu isteğini gerek İl Teşkilatına bizzat giderek gerekse fax ve e-mail yoluyla DYP Genel Merkezi'ne yoğun bir şekilde ilettiği halde Genel Başkan Ağar'ın Meclis oturumuna katılmaması, 1995 seçimlerinden itibaren her seçimde büyük desteğini gördüğü Elazığlı'dan Mehmet Ağar büyük tepki aldığı ((Doğan ve Göker, 2013: 234) ifade edilmektedir.

Elazığ seçmeni AK Parti'ye ve DP'ye Türkiye genelinden daha yüksek oranda oy verirken, CHP ve MHP'yi Türkiye geneli oy oranından daha düşük düzeyde oy vermiştir. AK Parti'nin kent siyasetinde ağırlığı 2007 genel seçimlerinin ardından artırarak devam ettirdi.

AK Parti, 22 Temmuz seçimlerinde Türkiye genelinde aldığı % 47 oy oranıyla tartışmasız bir galibiyet elde etmiş ve neredeyse kullanılan her iki oydan birini almıştır. AK Parti'nin bu galibiyeti, kimilerine göre beş yıl süren iktidarında ortaya koyduğu ekonomi ve sosyal iyileştirme politikalarının performansıyla alakalıydı.

AK Parti'nin 22 Temmuz seçimlerindeki başarısı, yukarıda değinilen dinamiklerin yanı sıra, önemli oranda ve asıl olarak geleneksel devletçi zihniyete, siyasetteki bürokratik vesayete ve toplumsal gerilim üreten politikalara duyulan tepkiden beslenmiştir. AK Parti'nin 22 Temmuz'da aldığı yüksek oyun temelinde 27 Nisan Muhtırası ile ve 367 kararı ile billurlaşan süreç yatmaktadır. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken husus, AK Parti'nin 22 Temmuz'daki seçim başarısını bir mağduriyet söylemi ile değil, bir mücadele söylemiyle yakaladığıdır (Altun, 2009: 6). AK Parti 2007 genel seçimlerinin ardından 2011 genel seçimlerine doğru giden süreçte söz verdiği hizmet ve icraatları gerçekleştirerek, güçlü bir seçmen desteği ile girdi.

2. 16. 2011 GENEL SEÇİMLERİ

12 Haziran 2011'de yapılan genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Türk siyasal tarihinde benzeri olmayan bir biçimde, üst üste üçüncü dönem, hem de her seferinde oylarını artırarak iktidarını sürdürmeyi başardı. Onun dışında, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) doğrudan, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise desteklediği bağımsız adaylar aracılığı ile mecliste yer buldular. Seçime katılan diğer partiler, Saadet Partisi (SP) hariç, % 1'in üzerine çıkamadılar (Bulut, 2010: 1). Seçim sonucunda 2007 genel seçim sonuçlarına benzer bir tablo oluşmuştur. Ancak, AK Parti ve CHP bir önceki seçime göre oylarını daha da artırmıştır.

AK Parti, 2011Genel Seçimlerinde aldığı %67.4 oy oranıyla ANAP'ın 1980 askeri darbesinin ardından yapılan 1983 seçimlerinde aldığı %58.83 oranını geçerek Elazığ siyasi tarihinde en yüksek ikinci oy oranına ulaşmıştır.

Elazığ'da AK Parti, CHP ve MHP oyunu bir önceki seçime göre oyunu artırmıştır. AK Parti'nin milletvekili sayısı ise düşmüştür. AK Parti dört milletvekilini kazanırken, bir milletvekilliğini de MHP kazanmıştır.

Tablo 16: 2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)			
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**	**Milletvekili Dağılımı**
AK PARTİ	49,98	67.4	4
MHP	13,05	14.5	1
CHP	26,06	13.3	-
SP	1,21	2.3	-
DİĞERLERİ	9,7	2,5	-

Elazığ seçmenin AK Parti tercihinde "lider", özellikle CHP ile MHP'ye yönelik tercihinde ise "aday" faktörü öne çıkmıştır. AK Parti'nin Elazığ'da bir önceki seçime göre oy artışının beş önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlar; Recep Tayip Erdoğan (Lider/Genel Başkan), katılımın yüksek olması, yeni seçmenin eğilimi, hizmet ve icraatlar, muhalefet partilerinin tutumudur. Bunların bir kısmı sadece Elazığ'da değil tüm Türkiye'deki oy artışının sebepleri olarak öngörülmektedir. MHP'nin oy oranının artışında ise aday faktörü önemli bir etken iken aynı zamanda milliyetçi duyguları da bulunan ve daha önce DP'ye oy vermiş tabandan oy kayması yaşanmıştır. Yine CHP'nin birinci sıradan aday gösterdiği Ali Özcan'a kendi tabanının yanı sıra demokrat tabandan da oy kayması gerçekleşmiştir (Doğan ve Göker, 2015: 236). Siyasi partilerin Elazığ'da aldıkları oylar ile Türkiye genelinde aldıkları oyları karşılaştırdığımızda, AK Parti ve MHP'yi Türkiye genelinden daha yüksek oranda, CHP'yi ise Türkiye genelinden daha düşük oranda tercih etmiştir.

2.17. 2015 GENEL SEÇİMLERİ

2015 yılında iki genel seçim yapıldı. 7 Haziran'da yapılan genel seçimlerde AK Parti %40.9, CHP %25.01, MHP %16.3 ve HDP %13.1 oy aldı. Bu sonuçlara göre hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek milletvekili sayısını elde edemediğinden koalisyon hükümeti kurma çalışmaları başladı. Koalisyon hükümeti kurulamayınca ülke 1 Kasım 2015 tarihinde erken genel seçime gitti. 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde AK Parti % 49.9, CHP %25.3, MHP %11.9 ve HDP %10.9 oranında oy almıştır.

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Elazığ'da AK Parti'nin oylarını Türkiye genelinde düşürdüğü ilk on beş ilden biri olarak dikkat çekmektedir. Daha önceki seçimlerde AK Parti'ye en güçlü desteğin verildiği illerin başında gelen Elazığ, bu seçimde en fazla oy düşüşünün yaşandığı iller arasında yer almaktadır. Elazığ, sosyo-demografik özellikleri dolayısıyla bir Türkiye mozaiğidir. Bu anlamda, Elazığ seçim sonuçlarının değerlendirmesi önemlidir.

AK Parti, Elazığ'da 2011 genel seçimlerine göre oyunu 212 binden 169 bine düşürmüştür Bir başka ifade ile %20 oranında bir düşüş görülmektedir. Yeni seçmenlerle birlikte (yaklaşık olarak 20 bin) bu kayıp %29'a kadar çıkmaktadır.

Tablo 17: 2015 Genel Seçimlerinde (7 Haziran-1 Kasım) Partilerin Oy Dağılımı

Partilere Göre Oy Dağılımı (%)						
	7 HAZİRAN		Milletvekili Dağılımı	**1 KASIM**		Milletvekili Dağılımı
Parti Adı	**Türkiye**	**Elazığ**		**Türkiye**	**Elazığ**	
AK PARTİ	40,87	52,92	3	49,49	66,81	4
MHP	16,29	20,85	1	11,90	13,44	-
HDP	13,12	15,25	-	10,76	10,97	-
CHP	24,95	6,66	-	25,31	6,01	-
SP	2,06	2,95	-	0,68	1,17	-
DİĞERLERİ	2,74	1,37	-	1,86	1,6	-

AK Parti en büyük oy kaybını Elazığ Merkez'de yaşanmıştır. Merkez ilçede, 2011 genel seçimlerinde 146.834 olan AK Parti, 2011 genel seçimlerinde 121.321 oy alabildi. Yaklaşık olarak merkezde artan 17 bin dolayında yeni seçmenle birlikte AK Parti merkez ilçede 45 bin dolayında oy kaybı yaşadı. İlçelerde ise Ak Parti'nin oy kaybı 18 bin dolayında oldu. 2011 genel seçimlerinde ilçelerde 65 bin dolayında oy alan AK Parti, 2015 genel seçimlerinde yaklaşık olarak 47 bin oy ancak alabilmiştir. Elazığ'da seçmenin %74'ü merkez ilçededir. Bu nedenle merkez son derece önemlidir.

Elazığ, 2007, 2011 Genel seçimleri, 2014 yerel seçimleri ile 2010 Anayasa Referandumu ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Türkiye'de en yüksek destek veren illerden biri olmuştur. Ancak, 2015 Genel Seçimlerinde AK Parti'nin en fazla oy kaybettiği illerden biri olarak dikkat çekmiştir. Dahası AK Parti Elazığ'da 2007 genel seçimlerinde aldığı %57.12 oy oranın da altında %52.36 oranında bir oy ancak alabilmiştir. Yani Elazığ'da AK Parti'nin desteği yüzdelik anlamda 2007 genel seçimlerinin de altına düşmüştür.

2015 Genel Seçimlerinde AK Parti'nin Elazığ'da oylarını düşürmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Aday seçiminde ve adayların bölgesel dağılımında yaşanan problemler seçim sürecini etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. AK Parti'nin aday listesi Elazığ seçmeninin beklediği isimlerden oluşmayıp, sürpriz isimler listede yer alınca seçmende bir tepki oluştu. Elazığlı olmayan bir ismin (Serpil Bulut-Giresun) aday gösterilmesi milletvekili aday listeleri açıklandıktan sonra uzun süre kentin gündemini oluşturdu. Teşkilat ve STK Temayül yoklamalarının olumsuz yansımalarının da olduğu seçim sürecinde görüldü. Teşkilat üyeleri ve sivil toplum kuruluşlarında temayül yoklamaları yapılması büyük bir heyecan yarattı. Ancak, temayül yoklamalarının milletvekili aday listelerine yansımaması, heyecanın yerini, tepki ve kırgınlığa bıraktı. Teşkilat ve STK temayül yoklamalarının dikkate alınmaması seçmende AK Partiye olan "güven düzeyini" düşürdü. Seçmende AK Parti milletin sesine, beklentilerine ve istedikleri adayın listelerde yer alması gerektiğine kulak vermediği algısı oluştu. Teşkilat üyeleri

son bir yılda yaşanan üç seçim sürecinden dolayı da yorgunluk ve motivasyon eksikliği yaşadı. Teşkilat üyeleri seçim çalışmalarına etkin bir katılım göstermedi. Milletvekili adaylarının bölgelere dağılımından kaynaklanan nedenlerden dolayı merkezin yanı sıra, ilçelerde de oy düşmesi yaşanmıştır.

Merkez seçmene hitap edecek bir ismin listelerde yer bulmadığı şeklinde kanaat oluştu. Elazığ seçmeninin ağırlığını oluşturan merkez seçmenin kendi beklediği adaylar listelerde yer almayınca başka partilere, özelliklede MHP'ye yöneldi. Dahası bazı ilçelerden milletvekili adayı olduğu halde, seçmenin desteği görülmediğinden dolayı oy düşüşü yaşandı. Sivrice ve Maden gibi ilçelerde neredeyse 2002 Genel Seçimlerindeki oy düzeyine dahası altına düşüldü. Sivrice'de 2002'de 3.183 oy alınırken, 2015'te 3.131; Maden 2002'de 3.208 oy alınırken, 2015'te 2.683 oy alındı. AK Parti'nin oyları merkezde ve batı ilçelerinde ağırlıklı olarak MHP'ye; doğu ilçelerinde ise HDP'ye kaymıştır. Seçmen sayısı toplamında AK Parti'nin oylarından yaklaşık olarak 25 bin dolayında MHP'ye, 25 bin dolayında HDP'ye kaymıştır.

MHP'nin oyları ağırlıklı olarak merkez ilçede arttı. 2011 Genel seçimlerinde merkezde 39 bin oy alan MHP bu seçimde 58 bine oylarını yükseltti. İl geneli toplamında ise 45 bin olan oylarını 67 bine yükseltmiştir.

Hükümet kurulamamasının ardından 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan erken genel seçimde Elazığ seçmenin eğilimleri değişmiştir. 1 Kasım seçimlerinde AK Parti, % 66.8, MHP %13.4, HDP %10.9, CHP ise %6 oranında oy almıştır. Bu seçimde AK Parti hem oy oranını artırmış hem de milletvekillerinin tamamını almıştır. Bu seçimde yerel faktörlerden daha ziyade ülke genelinde yaşanan gelişmeler, hükümetin kurulamaması gibi faktörler etkili olmuştur.

SONUÇ

Kentlerin seçim sosyolojisi incelediğinde, kentin siyasal tercihleri ve siyasal eğilimlerine ilişkin detaylı analizler yapabilme imkânı vermektedir. Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Elazığ'ın siyasi yapısı ve Elazığ seçmenin siyasal tercihlerinin değişimi ve bu değişimde etkili olan faktörler Türkiye geneli seçim sonuçları ile de karşılaştırılarak analiz edildi.

Elazığ'ın siyasal tercihleri üç seçim dönemi hariç (1957-1973-1977) sağ siyasi yelpazede yer alan siyasi partilerden yana olmuştur. Elazığ seçmenin sol siyasi yelpazede yer alan CHP'ye bu üç seçimde yönelmesinde sağ partilere (DP-AP) tepki göstermek veya ders vermek düşüncesi etkili olmuştur. Örneğin, 1957 genel seçimlerinde kente kurulması düşünülen Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'da kurulması, Elazığlı olmayan bir ismin milletvekili adayı gösterilmesi gibi nedenlerden dolayı Elazığ seçmeni DP'ye tepki göstererek, CHP'ye yönelmiştir.

1950-1960 arasında kent siyasetinde DP etkili siyasal parti öne çıkmıştır. Ancak, 1960-1980 arasında ilk üç seçimde AP, son iki seçimde CHP öne çıkan parti olmuştur. 1973 genel seçimlerinden itibaren Elazığ siyasetinde MSP ve MHP varlığını hissettirmeye başlamıştır.

Elazığ, MHP'nin kalesi bir başka ifadeyle en güçlü olduğu illerden biri olarak algılanmasına rağmen sadece 1977-1999-2011-2015 genel seçimlerinde birer milletvekili çıkarabilmiş, hiçbir seçimde birinci parti olamamıştır.

12 Eylül askeri darbesinden sonraki süreçte Elazığ seçmeni, sol yelpazedeki (CHP, HP; SHP, DSP) partilerden hiçbirini milletvekili çıkarabilecek düzeyde tercih etmemiştir. Bu eğilimdeki partiler son milletvekillerini 1977 genel seçimlerinde çıkarmıştır. Kent siyasetinde sol siyasi yelpazedeki partilerin etkin bir şekilde varlığından söz etmek mümkün değildir.

1983 genel seçimlerinden sonra Elazığ seçmeni demokrat ve muhafazakâr eğilimdeki partilerden yana siyasal tercihte bulunmuşlardır. 1983-1991 arasındaki genel seçimlerde ANAP ve DYP kent siyasetinde etkin olurken, 1995 genel seçimlerinden sonra RP, FP gibi muhafazakâr partiler etkili olmuştur. 2002 genel seçimlerinden sonra Elazığ seçmeni muhafazakâr demokrat bir

kimliğe sahip olan AK Parti yönünde siyasal tercihte bulunmuşlardır. MHP ise kentte varlığını hissettiren bir diğer partidir.

Sonuç olarak, Elazığ seçmeni dönemsel dalgalanmalar haricinde genellikle Türkiye'nin siyasal yapısı içerisinde sağ yelpazede bulunan siyasal partilerden yana tercihte bulunmuştur. Demokrat, muhafazakâr ve milliyetçi eğilimde bulunan partiler kent siyasetinde etkili olmuştur. Bu partiler arasındaki değişimde de yaşanan süreçler, liderler ve ülke siyasetindeki güçleri belirleyici olmuştur. 1950'den bugüne kadar 67 yıl geçmesine rağmen kent siyasetindeki eğilimler çok ciddi bir değişime uğramamış, sağ siyasal partilere yönelik oluşan siyasal kültür devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Altun, Fahrettin (2009) 22 Temmuz'dan 29 Mart'a Siyasal Partiler Değişim ve Statüko Kıskacında Ak Parti, SETA Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara, 1-24

Arslan, Ali (2007). "Socio-Political Structure Of Turkey in General Elections (since1950 upto 1980)." *Journal of Human Sciences* 4.1, 1-29

Arslan, D. Ali.; Çağlayandereli, Mustafa (2006) 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrasından Günümüze Türkiye'nin Siyasi Yapısı. *International Journal Of Human Sciences*, *3(2)*, 1-33

Arslan, D. Ali.; Çağlayandereli, Mustafa, Aslan Gülten (2015) Genel Seçim Sonuçları Temelinde Üsküdar'ın Siyasi Yapısının Sosyolojik Analizi. *International Refereed Journal Of Humanities And Academic Sciences*, *13*, 131-178

Altan, Cemal (2005) "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 3.12, 174-190.

Balcı, Şükrü ve Bal, Enes (2008) "22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nde AKP ve CHP Reklamları: Karşılaştırmalı Bir Analiz ", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 33, 5-28

Benhur, Çağatay (2007). "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları." *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 17,61-75.

Beren, Fatih (2013). "Seçmen Tercihine Etki Eden Faktörler ve Seçim Güvenliği: Şanlıurfa İli Örneği."Akademik İncelemeler Dergisi 8.1, 195-214

Bulut, Nihat (2011) "Temsilde Adalet–Yönetimde İstikrar İkilemi Bağlamında 12 Haziran 2011 Seçimleri." *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14.3-4, 1-18.

Doğan, Adem ve Göker, Göksel (2013) Siyasal İletişim Araştırmaları, Nobel Yay., Ankara

Gaytancıoğlu, Kaan (2013). "Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965-20 Kasım 1965)." *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, S:*6, 48-75.

Gökçe, Orhan, Birol Akgün, and Süleyman Karaçor. "3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim." *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 1.4, 1-44.

Karpat, Kemal (2013) Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yay. İstanbul

Koçak, Cemil (2014) CHP'nin kazandığı son seçim: 1977 seçimine bir bakış,

http://www.star.com.tr/yazar/chpnin-kazandigi-son-secim-1977-secimine-bir-bakis-yazi-892713/

Mora Necla 2008) *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*, Altkitap, İstanbul

Özer, İlbeyi (2015) Demokrat Parti Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat, İskenderiye Yay., İstanbul

Pancar, Emine ve Öğredik, Aydın(2013) Yerel Basına Göre Demokrat Parti Döneminde Elazığ'da Siyasi Hayat (1954-1957), Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C:12 S:46 (382-403)

Pancar, Emine (2013) Demokrat Parti Döneminde Elazığ'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1954-1957), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 23, Cilt: 10, 215-237

TURAN GAZETESİ

TÜİK

Yılmaz, Ensar (2010) "The Importance, Promınent Features And Polıtıcal Consequences Of 1954 Electıons." *Humanities Sciences* 5.4, 541-551.

YSK

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 245-256, ELAZIĞ-2017

FEMİNİST KURAMDA ATAERKİ TARTIŞMALARI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME

A Critical Analysis on Patriarchy Discussions in Feminist Theory

Fatime GÜNEŞ*

ÖZET

Feminizm kadınların toplumsal yaşamdaki ikincil, eşitsiz ve ezilme deneyimlerini inceleyen, neden ezildiklerini ortaya koyan kuramsal bir yaklaşım ve kadınların özgürleşme mücadelesinin politik bir hareketidir. Eleştirel bir yaklaşım olarak feminizm, kadınların ezilmişliğinin nedenlerini ve özgürleşme süreçlerini tartışırken aynı zamanda günlük yaşamdan makro süreçlere kadar toplumsal yaşama nüfus etmiş bütün yapı ve ilişkileri de eleştiriye tabi tutmaktadır. Feminizm içinde hem kuramsal hem de politik düzeyde yapılan en önemli tartışmalardan biri ataerki meselesidir. Kadınlar üzerinde tahakküm kurmanın önemli bir aracı olan ataerkinin ne olduğu, nasıl tanımlanacağı, nasıl açıklanacağı, feminist siyasetteki yeri, kapsayıcılığı, sınırlılıkları gibi meseleler toplumsal teori açısından önemini hep korumuştur. Bu makalenin temel amacı, ataerkilliğin liberal, radikal ve sosyalist feminist kuramlar açısından ne anlama geldiğini, ataerkilliğin nasıl kavramsallaştırıldığı eleştirel bir şekilde ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Liberal, Radikal, Sosyalist, Post-modernist Feminizm, Ataerki

ABSTRACT

Feminism is a theoretical approach and a political movement of women's struggle for liberation that analyzes women's subordination, inequity and oppression experiences in social life and reveals why women are oppressed. As a critical approach, feminism discusses the causes of women's oppression and the processes of liberation, while at the same time criticizing all structures and relationships that have permeated societal life from everyday life to macro processes. One of the most important discussions in feminism both at the theoretical and political level is the issue of patriarchy. As an important tool of oppression over women, patriarchy has always maintained its importance vis-à-vis social theory, in terms of what constitutes it, how to define it, how to explain it, its place in feminist politics, its inclusiveness, and its limitations. The main purpose of this article is to critically define what patriarchy means and how it is conceptualized in terms of different liberal, radical ve socialist feminist theories**.**

Key Words: Liberal, Radical, Socialist, Post-modernist Feminism, Patriarchy

1. GİRİŞ

Feminizm bilindiği üzere - kadın merkezli bakış açısından - kadınların toplumsal yaşamdaki ikincil, eşitsiz ve ezilme deneyimlerini inceleyen, neden ezildiklerini ortaya koyan kuramsal bir yaklaşım ve aynı zamanda da kadınların özgürleşme mücadelesinin politik bir hareketidir. Eleştirel bir yaklaşım olarak feminizm kadınların ezilmişliğinin nedenlerini ve özgürleşme süreçlerini tartışırken aynı zamanda günlük yaşamdan makro süreçlere kadar toplumsal yaşama nüfus etmiş bütün yapı ve ilişkileri de eleştiriye tabi tutmaktadır. Feminizm içinde hem kuramsal hem de politik düzeyde yapılan en önemli tartışmalardan biri ataerki meselesidir. Kadınlar üzerinde tahakküm kurmanın önemli bir aracı olan ataerkinin ne olduğu, nasıl tanımlanacağı, nasıl açıklanacağı, feminist siyasetteki yeri, kapsayıcılığı, sınırlılıkları gibi meseleler feminizm açısından önemini hep korumuştur. Bu tartışmalar Türkiye'de üniversitelerde son yıllarda hızla yaygınlaşan kadın çalışmalarının güçlenmesi açısından da önemlidir. Bu kapsamda bu makalenin temel amacı da, ataerki tartışmalarının farklı feminizmler açısından ne anlama geldiğini feminist literatüre dayanarak eleştirel bir şekilde ortaya koymaktır. İlk önce feminist yaklaşımların kısa bir özeti yapılacak daha sonra ise feminizmin kuramsal ve politik araçlarından biri olan ataerki kavramının tanımı ve farklı feminizmler (liberal, radikal, sosyalist) açısından ne anlama geldiği incelenecektir. Sonuç

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü ESKİŞEHİR e-posta: fgunes@anadolu.edu.tr

bölümünde ise ataerki kavramının post-modernist feminizm ve erkeklik tartışmaları açısından kısa bir eleştirel değerlendirmesi yapılacaktır.

2. TARİHSEL SÜREÇTE FEMİNİZM(LER)[1]

İlk dalga feminist hareketin kökleri ve kuramsal öncülleri 18. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Liberal feminizm olarak isimlendirilen bu hareket, liberal toplum kuramının temel kurucu unsurlarını (vatandaşlık, eşit hak ve özgürlükler, fırsat eşitliği) kadınların özgürleşme projesinin araçları olarak görmüşlerdir. Liberal feminizme göre kadınlar erkeklerin sahip olduğu eğitim, çalışma, seçme seçilme gibi temel vatandaşlık haklarından ve fırsat eşitliğinden yoksun oldukları için eşitsiz konumdadır. Bu yoksunluk kadınları evin içine, özel alana ve/veya yeniden üretim alanına hapseder ve buranın sıradanlaştırışı, dar, engelleyici, baskıcı pratikleri altında kadınlar eşitsiz ve ikinci konumdaki yaşam deneyimine mahkûm olur. Bu kavramsal çerçevenin kurucu politik unsurları da doğal olarak kadınları evin dışına, kamusal alana, üretim alanına çekecek olan eğitim, çalışma, seçme/seçilme gibi temel hak ve özgürlükleri ve fırsat eşitliği gibi temel hümanist talepleri içermiştir. Liberal feminizm kadının ezilmesini biçimsel olarak özel alanda, evin içinde yani yeniden üretim alanında, özgürleşmesini de evin dışında, kamusal alanda ve/veya üretim alanında görmüştür. Bu yaklaşımın kuramsal ve politik unsurları özel/kamusal, eviçi/evdışı, üretim/yeniden üretim alanları arasındaki sınırları aşamamış hatta bu ikili yapılar arasındaki geleneksel ilişkileri korumuştur. Kadınlar kanunlar önünde erkekler gibi birçok hak ve özgürlüklere sahip olsalar bile ev içindeki konumları değişmemiş, yeniden üretim alanındaki işler kadınların emekleri üzerinden sürdürülmeye devam etmiştir. Kadınları kanunlar önünde eşitleyen biçimsel ve reformist liberal talepler kadınların özgürleşme projesi açısından sınırlı kalmıştır. İlk dalga feminizm, ataerkil yapı ve ilişkileri ne kuramsal ne de politik olarak tartışma meselesi olarak görmemiştir.

İkinci dalga feminist hareket, özellikle de radikal feminizm; liberal feminizmin özel/kamusal, üretim/yeniden üretim alanları arasındaki geleneksel ayrımı yıkmaya yönelik politik talepler etrafında şekillenmiştir. "Kişisel olan politiktir" ve "Bütün kadınlar kız kardeştir" sloganları o dönem feminist hareketin örgütleyici ve dönüştürücü unsurları haline gelmiştir. Kadınlar evrensel olarak kız kardeştir çünkü erkekler kadınların bedeni (üreme, cinsel pratikler, annelik, evlilik, ev işleri, porno, tecavüz vb) üzerinde sistematik bir egemenlik kurmuşlardır. Kişisel olan politiktir çünkü kadının özgürleşme mücadelesi, kadının bedeni üzerindeki egemenlik biçiminin en yoğun yaşandığı; özel alana/ev içine/yeniden üretim alanına kaydırılmıştır. Aile/özel alan/yeniden üretim alanı erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu sistematik tahakkümün en yoğun yaşandığı yerdir. Kadınların kamusal alandaki reformist ve biçimsel kazanımları özel alandaki bu egemenliği ortadan kaldırmadığı gibi özel alanı da politikanın dışına itmiştir. Radikal feminizm ise yeniden üretim alanını (aile, özel alan) feminist politikanın temel alanı olarak görmüştür. Küçük kadın gruplarıyla yapılan bilinç yükseltme çalışmaları dönemin en önemli feminist politikaları arasında yer almıştır. Toplumsal bir sınıf olarak kadınların ezilmişliklerinin asıl sorumlusu erkek egemen sistem olarak ataerkilliktir. Ataerkinin olduğu her yer kadınlar için mücadele alanıdır ve kişisel olan politiktir sloganı özel alanı temel bir mücadele alanına dönüştürerek feminist hareketin bu eksende gelişmesini sağlamıştır. Radikal feministler için ataerki erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu bir egemenlik biçimidir, kendine özgü ayrı bir sistemdir, evrenseldir ve bütün toplumlarda vardır. Kadınlar hangi sınıftan, ulustan, ırktan, etnik kökenden olursa olsun ataerkil yapı ve ilişkilerin egemenliği altında ezilmektedir. Ataerkinin her biçimiyle her yerde mücadele eden kadınlar, kişisel olan politiktir sloganıyla özellikle de aileyi/özel olanı/yeniden üretim alanını feminist mücadelenin temel alanına dönüştürmesi açısından önemli bir güce sahip olmuştur. Sonuç olarak, o yıllarda kadın hareketinin ataerkil tahakküme karşı politik olarak örgütlenebilecek ortak zeminde bir araya gelme fırsatını yakaladığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, ataerki kavramı bu ortak zemin için önemli bir politik araca dönüşmüştür.

[1] Feminist kuramın kapsayıcı tartışmaları için bkz. Tong (1998) ve Bryson (1992).

Marksist ve Sosyalist feminist kuramların kadınların ezilmelerini açıklama biçimleri zaman zaman içi içe geçmekte ve açıklayıcı kavramları birbirleriyle örtüşebilmektedir. Ancak yine de iki kuramı birbirinden farklılaştıran temel ayrım hatlarını belirleyebiliriz. *Birincisi,* Marksist feminist kuram günümüz kapitalist toplumlarında kadınların ezilmesini aynı toplumun üretim tarzı ve üretim ilişkileri etrafında açıklar. Marksist feministler kadının ezilmişliğini Marksist kuramının temel unsurlarından biri olan "yeniden üretim" üzerinden açıklar ve hatta yeniden üretim tarzını kadının ezilmişliği açısından çözümler. Kapitalist toplumda kadınlar yeniden üretim süreçlerinde emeklerini kullanan emekçilerdir, erkeklerle karşılaştırıldıklarında daha çok dezavantajlıdır. Bu çerçeve ev içi kadın emeğinin sermaye açısından (kapitalistler) değer üretip üretmediği, erkekler tarafından bu emeğe el konulup konulmadığı konusunda yapılan tartışmalara kuramsal bir zemin hazırlar. *İkincisi*, Marksist feministlere göre tüm kadınların aynı şekilde ezildiklerine yönelik yapılan açıklamalar sorunludur çünkü kadınlar sınıf, ırk, etnik ve sosyo-ekonomik konumlar temelinde kendi aralarında bölünmüşlerdir. Tüm kadınlar cinsel ve üreme özellikleri açısından cinsel taciz, tecavüz, bedenleri üzerindeki kontrollerinin olmaması gibi baskı çeşitlerini yaşasalar bile belirtilen bölünmelerden dolayı bu baskıları yaşama biçimi ve verecekleri karşı tepkilerin aynı olmayacağını düşünürler. Örneğin, onlara göre yoksul siyah kadın, üst sınıf beyaz kadınla karşılaştırıldığında; ekonomik ve cinsel sömürü karşısında daha fazla savunmasızdır (Gimenez, 2009:205-207).

Sosyalist feminizm ise Marksist ve radikal feminist yaklaşımı bir araya getirme çabası olarak da görülebilir. Sosyalist feministlere göre Marksizm kadınların ezilmişliğini sınıf ilişkileri içinde ele alır. Onlara göre, kadınların ezilmesini sınıfsal bölünmenin bir sonucu olarak görmek indirgemeci sığ ve yetersiz bir açıklamadır. Sosyalist feministlere göre, Marksist kuram kapitalist üretim tarzını açıklayan yaklaşımıyla kadınların ekonomik olarak nasıl ezildiklerini ve sömürüldüklerini açıklayabilir ancak kadın olarak ezilmelerini açıklayabilecek kuram ise erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü açıklayan ataerkillik kuramıdır. Günümüz toplumlarında kapitalizm ve ataerki kadınların ezilmesinin temel kaynağıdır ve kadınları ikincil ve eşitsiz kılacak şekilde birbirlerini desteklerler. Ataerki kavramı ataerkil toplumsal pratiklerin, toplumsal ilişkilerin ve ideolojilerin hem aile içinde (özel alan) hem de kamusal alanda, ekonomik ilişkilerde sömürüyü nasıl derinleştirdiğini anlatır. Kısacası sosyalist feministler çağdaş toplumlarda kadınların ezilmesini kapitalist ataerki kuramı çerçevesinde açıklar. Ev içinde kadın emeğine erkeklerin nasıl el koyduklarını ve bu el koymanın kadınları nasıl ezdiğini açıklamışlardır. Kadınlar hem evde hem de işyerinde emek harcarlarken, erkekler ise emeklerini yoğun olarak sadece işyerlerinde kullanırlar. Cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümü soncunda kadınlar işyerlerinden çıkıp eve geldiklerinde de ev işleri ve çocuk bakımı gibi işleri üstlenerek sürekli çalışmak zorunda kalırlar. Yani, sosyalist feministlere göre, kadınların ezilmişliklerinin temel nedeni ataerkil kapitalizmdir çünkü kadın emeğinden hem erkekler hem de sermaye çıkar sağlamaktadır.

Sonuç olarak, kadınların ezilmesinin temel nedeni olarak görülen ataerki kavramı feminist kuramsal tartışmaları zenginleştirmiş ve feminist mücadeleye de büyük katkı sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi ataerki kavramı ilk[2] olarak 1960'lı yıllarda radikal feministler tarafından kadınların ezilmesinin temel nedeni olarak ele alınmıştır ancak kavram feminizm(ler) açısından farklı şekilde tanımlanmış ve açıklanmıştır. İzleyen bölümlerde feminist söylemde ataerki kavramsallaştırması eleştirel olarak ele alınmaktadır.

3. ATAERKİ KAVRAMI

Ataerki terimine ilk olarak Weber'in metinlerinde rastlamak mümkündür. Weber yazılarında ataerkilliği özel bir tür otorite ilişkisi anlamında kullanmıştır. "Ataerki", genellikle hem ekonomik hem de akrabalık bağlarıyla bağlı bir grupta, hane halkı üzerinde otoritenin babadan oğula geçen ve

[2] Ataerki kavramının erken dönem feminist yazarlar tarafından kullanılma biçimi ve ayrıca kavramın toplumsal düşüncedeki kökeni üzerine bkz. Arıkan (1997) ve Yaman Öztürk (2012).

belirli bir kişi tarafından uygulandığı bir duruma karşılık gelir. Aile reisinin otoritesi sadece kendi hanesi içinde itaat etmeyle ilgili katı zorunluluklar gerektirir (Weber, 1995: 337-38).

Kate Millett (1987) ataerkil otorite biçimini *Cinsel Politika* eserinde şöyle tanımlar: "Tüm diğer tarihi uygarlıklar gibi bizim toplumumuz da ataerkildir. Bu gerçek oldukça açıktır, çünkü askeri kurumlar, sanayi, teknoloji, üniversiteler, bilim, siyasi kurumlar ve ekonomi kısacası toplumdaki tüm iktidar kaynakları -ki buna polisin cebir kullanan gücü de dâhildir- erkeklerin ellerindedir. Siyasetin özü iktidardan geçtiği için böyle bir farkındalığın etki yaratmaması beklenemez. Ataerkil devletin, nüfusun yarısını oluşturan kadınları kontrol etmek için kurumlaşmış olması iki yönlü gerçekleşir: erkekler kadınlara, yaşlı erkekler daha genç erkeklere hükmedeceklerdir (Millett, 1987: 47-8). Mackintosh için ataerki yeniden üretim ilişkilerinin bir özelliğidir. Başka bir ifadeyle ataerki "kadınların özellikle cinselliklerinin ve doğurganlıklarının erkekler tarafından denetim altında tutulmasıdır" (Mackintosh, aktaran Barett 1995: 32).

Hartmann ise ataerkilliği şöyle tanımlar: Erkekler arasındaki toplumsal ilişkiler dizisi olarak ataerkillik maddi bir temele sahiptir ve her ne kadar hiyerarşik olsa da karşılıklı dayanışma yaratarak kadınlar üzerinde tahakküm kurar. Ataerkillik hiyerarşik olmasına ve farklı sınıf, ırk ya da etnik kökene sahip erkeklerin ataerkillikte farklı yerlere sahip olmasına rağmen erkekler kadınlar üzerinde tahakküm kurma pratiklerinde birleşir ve bu tahakkümün devam ettirilmesinde karşılıklı bir dayanışma içindedir (Hartmann, 2012: 174). Genel olarak ataerkillik erkeğin kadın üzerindeki baskısı ve erkeklerin kadınların emek gücü üzerindeki denetimi olarak tanımlanır. Ancak ataerkilliğin kökenlerini net bir şekilde ortaya koymak zordur. Diğer bir ifadeyle, Ataerki üretim ilişkilerine mi? Kültürel yapılara mı? Aileye mi? yoksa Psikolojik yapılara mı? dayanır soruları ataerki tartışmalarının farklı boyutlarını içermektedir.

4. RADİKAL FEMİNİST KURAMDA ATAERKİ TARTIŞMALARI

Kate Millett, *Cinsel Politika* (1987) eseriyle İkinci Dalga Feminizm üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ataerkillik hakkındaki düşüncelerini ise Cinsel Politika kitabının ikinci bölümünde tartışmaktadır. Millett'in başlangıç noktası "ataerki ilkelerinin iki yönlü olarak göründüğü, yani erkeklerin kadınlara, yaşlı erkeklerin daha genç erkeklere hükmetmeleri" fikrine dayanır (1987: 47-48). Millett cinsiyetler arasındaki ilişkinin bilinen tüm toplumlarda güce dayandığını ve bu nedenle politik olduğunu belirtir. Erkeklerin yaşamın tüm alanlarında kadınlar ve kadınların cinsellikleri üzerinde tahakküm kurması evrenseldir ve her yerde karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle erkekler kadınlar üzerinde ataerkil bir iktidara sahiptir ve kadınlar üzerindeki bu iktidar kendini farklı biçimlerde yaratır. Ataerki, ailede özellikle de çocukluk dönemindeki toplumsallaşma süreciyle birlikte başlar. Bu toplumsallaşma sürecinde eğitim, din ve edebiyat gibi kurum ve araçlar ataerkilliğin pekiştirilmesinde oldukça etkilidirler. Ataerkil değerler hem kadınlar hem de erkekler tarafından içselleştirilir. Eğer ataerkillik ortadan kaybolur, cinsellik radikal bir şekilde değişmiş olursa ancak o zaman kadınlar ve erkekler eşit olacaklardır.

Millett'in ataerkillik hakkındaki görüşleri şu sorularla sorgulanmıştır: "Neden Millett görüşünde, ataerkil ilişkilerin tüm toplumlarda var olduğunu ve tarihsel süreç içinde devam ettiğini söylüyor? Bu ilişkilerin temeli nedir?" (Beechey, 1987: 68). Millett kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların her iki toplumsal cinsiyet arasındaki güç ilişkilerini, cinsiyet rollerini, baskı ve egemenlik ilişkilerini, kadının ve erkeğin toplumsal konumunu açıklayamayacağını kabul eder. Yani biyolojik farklılıklar kadınların eşitsizliğinin meşru bir kaynağı olarak görülemez. Ancak yine de Millett genel olarak kabul edilen güç ilişkileri etrafında bir ataerkillik tartışması yapmıştır, ataerkilliğin temellerini ortaya koyan bir kuram geliştirememiştir. Yani onun ataerki fikri sadece kadın ve erkek arasında tahakküm kurma ve ezme ilişkilerini içeren temel bir ayrıma dayanır. Kadın ve erkek arasında güç ilişkilerinin bütün insan toplumlarında nasıl kurumsallaştığını ve farklı toplumlarda erkek egemenliğinin ve kadının ezilmesinin nasıl farklılaştığını açıklamakta yetersiz kalır. *Cinsel Politika* temel olarak ataerkil ilişkileri, ataerkinin tanımını ve bu ilişkilerin birtakım göstergelerini (örneğin üretimdeki) sunmuştur ancak bu ilişkilerin kaynağı ve maddi temeliyle ilgili tatmin edici bir açıklama yapamamıştır (Beechey, 1987: 99).

Kendilerini sosyalist ya da feminist olarak tanımlayan kadınlar o dönemde kadın sorununu Marksist kuram ile birleştirmeye çalışmıştır. Sınıf tüm eşitsizliklerin temel kaynağı olarak gösterilmekteydi ve Marksizm kadınların özgürleşmesiyle ilgili politikaları da kapsayacak şekilde genişletiliyordu. Sınıf mücadelesi tarihin temel dinamiklerinden biriydi ve toplumdaki diğer eşitsiz ilişkilerinin de sınıf mücadelesi kapsamında çözüleceğine inanılıyordu. Bu yıllarda Marksist kuramın tarihsel maddeci yöntemi ve bazı kavramları pek çok radikal feminist tarafından ataerkilliğin analizi için temel çıkış noktası oluşturmuştur. Shulamith Firestone ataerkini çözümleyen ilk radikal feministlerden biridir ve 1970'li yıllarda *Cinselliğin Diyalektiği* başlıklı kitabı ikinci dalga feminizmin önemli klasiklerinden biri haline gelmiştir. Firestone Marksizm'in tarihsel materyalist yaklaşımını kadın sorunuyla birleştirir ve Marx'ın sınıf ve üretim kavramlarına dayanan bir cinsiyetçilik kuramı geliştirir. Cinsiyete dayalı sınıf en önemli toplumsal bölünmelerdir biridir. Firestone temel olarak kadınların yeniden üretici kapasitelerinin erkekler tarafından nasıl tahakküm altına alındığını sorgular. Cinsiyete dayalı sınıfın üyeleri olarak bütün kadınların ezilmişliğinin kökeni ve evrenselliği kadınların doğurganlıklarının erkekler tarafından tahakküm altına alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kadınların baskı altına alınmasının maddi temeli biyolojik annelik, adet görme ve heteroseksüel yeniden üretim üzerindeki erkek tahakkümdür. Kadınlara yönelik baskının kaynağı biyolojik olduğu için kadının kurtuluşu da biyolojik devrimle gerçekleşecektir. Nasıl ki işçilerin ezilen bir sınıf olarak kurtuluşu üretim araçlarının kontrolüne dayanıyorsa kadınlarında bir sınıf olarak özgürleşmesi yeniden üretim araçlarının kontrolünü ele geçirmekle sağlanacaktır. Bilimsel gelişmeler (suni döllenme, tüp bebek vb.) kadınların biyolojik devrimi gerçekleştirmeleri için önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu devrim cinsiyete dayalı rolleri değiştirecek ve kadınları da özgürleştirecektir.

Firestone'un ataerki kavramsallaştırması (erkeklerin kadınların yeniden üretim pratikleri üzerindeki kontrolü) evrensel ve tarih dışıdır. Erkeklerin bu denetime nasıl ve niçin sahip olduklarıyla ilgili bir açıklama yoktur. Ayrıca Firestone'un kadınların özgürleşmesi için politik anlamda gerçekleşeceğini düşündüğü bazı noktalarda sıkıntılıdır. Örneğin, kadın devriminin ne zaman olacağı kadınların birbirleriyle nasıl etkileşime geçeceği ve örgütleneceği konusuyla ilgili herhangi bir öneride bulunmaz. Ayrıca çocuk doğurmanın toplumsal yönleriyle ilgili düşünceleri de tartışmalıdır. Bu problemlere ve sınırlılıklara rağmen, Firestone'un ataerki çözümlemesi kadının yeniden üretici kapasitesi ve cinsiyete dayalı işbölümü arasında ilişki kurması açısından, ailedeki cinsiyetler arası ilişkiler bağlamında önemli etkilere sahip olmuştur (Barett, 1995: 18-19).

Kadınların yeniden üretici kapasitesine (doğurganlıkları) dayanan ve birbirinden farklı radikal feminist ataerki kavramsallaştırması bulunmaktadır. Kadınların doğurganlıkları üzerinden baskı altına alınmaları ve modern teknoloji sayesinde kadınların özgürleşmesi fikri bazı feministler için ilham kaynağı olmuştur. Örneğin, Mary O'Brien (1981) Firestone'un düşüncelerini paylaşır ve ondan farklı olarak erkeklerin kadın bedeni üzerindeki denetiminin nedenlerini açıklamaya çalışır. İnsanlık tarihinde iki temel eğilim vardır. Birincisi, baba soyluluğun keşfedilmesi, ikincisi yeniden üretimin mantıklı bir şekilde denetlenmesini sağlayacak modern doğum kontrol teknolojileridir. Erkekler çocuklarını kontrol altına alabilmek adına kadınların bedenlerini denetlemeye çalışır. O'Brien (1981) için ataerkillik erkeklerin yeniden üretimle ilgili sahip oldukları bilinçten yabancılaşmaları anlamına gelir. Bu yabancılaşma üç etmene dayanır: birincisi, yeniden üretim süreci kadının bedeni içinde gerçekleşir. İkincisi, hamilelik ve doğum yalnızca kadının yeniden üretim emeği sonucunda gerçekleşir. Üçüncüsü, kadın ve çocuk arasında bu süreçte gerçekleşen bir ilişki varken erkek ve çocuk arasında böyle bir ilişki yaşanmamaktadır. O'Brien ısrarla ataerkilliğin modern teknoloji ile değiştirilebilme olasılığı üzerinde durur. Yani kadınlar, baskı altına alınmalarının kaynağının aynı zamanda onların özgürleşmelerinin de kaynağı olduğunu görmelidir.

Öte yandan bazı tartışmalarda kadının yeniden üretim kapasitesi yani doğurganlıkları kadınların yaratıcı deneyimi olarak ele alınmaktadır. Örneğin annelik kadınlığın üstün bir değeri olarak görülür yani kadını yücelten bir deneyimdir. Adrienne Rich (1977) kadının yeniden üretim kapasitesini yani anneliği kadın açısından önemli bir güç olarak gören kişilerden biridir. Ataerkillik, kadının annelik gücü üzerindeki erkeğin kontrolü anlamına gelmektedir. Kadının

yeniden üretim gücü erkeklere ürkütücü gelir ve aynı zamanda bu gücü kıskanırlar. '*Toplumsal bir kurum olarak annelik*' ve '*deneyim olarak annelik'* arasında önemli bir ayrım vardır. İlki, yani *anneliğin toplumsal bir kurum olması* kadınların yeniden üretim kapasitelerinin ve cinselliklerinin denetlenmesine karşılık gelir. İkincisi, yani *deneyim olarak annelik* ise kadınlara muazzam bir güç ve mutluluk veren bir durumdur. Kadının biyolojik özellikleri ve yeniden üretim kapasitesi onun baskı altına alınmasını sağlayan zorunlu bir koşul değildir ve hatta bunlar hazzın kaynakları olarak da düşünülebilir. Dolaysıyla, kadın bedeni (hamilelik ve doğum) -erkeğin kadın üzerinde kurduğu denetim olarak değil- yaratıcı bir güç olarak algılanmalıdır.

Kadının yeniden üretim pratiklerinin yanı sıra, cinsellik de erkek iktidarının kadın üzerinde kurduğu iktidarın (ataerkin) başka bir kaynağıdır. Anna Koedt'in *Vajinal Orgazm Miti* çalışması bu konudaki temel çalışmalardan biridir. Koedt (1970) kadınların baskı altına alınmasının temel nedenini erkeklerin kadınlar üzerindeki cinsel iktidarı olduğunu savunur. Klitoral ve vajinal orgazm arasında ayrım yaparak hem bu iktidarın nasıl kurulduğunu hem de bu iktidara karşı kadınların nasıl özgürleşeceğini tartışır. Klitoral orgazma daha fazla önem verilmesi gerektiğini düşünür çünkü kadının cinsel hazzı için esas olan bu orgazm şeklidir. Vajinal orgazm miti ise erkeklerden cinsel olarak bağımsız olmak için yıkılmalıdır.

Erkeklerin kadınlar üzerindeki cinsel iktidarı olarak cinselliğin tartışılması feminist çalışmaların hetereoseksüellik, şiddet, pornografi ve tecavüz konularına üzerine yoğunlaşmasına ve bu alanlar üzerinde yeniden düşünmelerine neden olmuştur. Brownmiller (1975) cinsel şiddetin, özellikle tecavüzün erkeklere kadınları denetleme imkânı verdiğini savunur. Ona göre, tüm kadınlar tecavüzden mağdurdur çünkü tecavüze uğrama tehdidi bütün kadınları baskı altına alır. Erkeklerin neredeyse tamamı bu durumdan açıkça fayda sağlamaktadır. Erkeğe özgü ve şiddet içeren bir saldırı olarak tecavüz toplumsal bir statüye dönüşmüştür. Tecavüz anlık bir kontrol kaybı değildir tersine biyolojik erkek saldırganlığının ve ataerkilliğin bir sonucu olarak oluşan sistematik bir eylemdir.

Bazı feministler (Griffin, 1981; Dworking, 1981; Dworking ve MacKinnon, 1988) erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü pornografi bağlamında açıklayan kuramlar geliştirmiştir. Andrea Dworking 'Pornografi' (1981) adlı eseri bu alandaki çalışmaların temel metni olarak kabul edilir. Bu çalışma erkek iktidarı, cinsel saldırganlık ve pornografi arasındaki ilişkiyi analiz eder. Pornografi kadınların aşağılanmasının bir göstergesidir ve bu durum yüzyıllardır erkeklerin sistematik istismarına açık bir alan haline gelmiştir.

İlk bölümde de belirtildiği ve bu bölümde de ortaya konduğu gibi, radikal feministler kadınların ezilmesinin nedenini ataerki çözümlemesine dayanarak tartışmışlardır. Bu yaklaşıma göre, tüm toplumlar erkek egemenliği ile tanımlanır ve erkek egemenliği köklerini aileden, kadınların yeniden üretici konumundan ve cinsellikten alır. Erkek egemenliği evrensel bir olgu olarak ele alındığı için bu egemenliğin tarihselliği, değişimi ve nasıl farklılaştığına dair herhangi bir açıklama getirilmez. Ayrıca, radikal feminist çözümleme açısından ataerkillik, ayrı, özerk bir sistem ve yapı olarak diğer baskı türlerinin de başlıca nedeni olarak görülmüştür. Dolayısıyla toplumdaki sınıf, ırk, etnik, din vb. temelli eşitsizlikleri dışarıda bırakır. Kadınlar homojen ve tekil bir kategori olarak ele alındıkları için, radikal feministlerin ataerkillik tartışmaları farklı sınıfa, dine, etnik kökene ya da ırka dâhil kadınların toplumsal konumlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ataerkillik daha çok ideolojik ve maddi temeli olmayan psikolojik bir yapı olarak görülür. Oysa toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ideolojik, psikolojik ve kültürel boyutlarının yanı sıra ekonomik bir içeriği de bulunmaktadır. Marksist gelenekten gelen feministler için kadının ikincil konumda olması doğal ya da insan ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucu değil tersine tarihsel olarak sınıflı toplumun bir ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu ele alış biçimi ataerkillik tartışmalarını farklı bir boyuta taşımıştır.

5. SOSYALİST FEMİNİST KURAMDA ATAERKİ TARTIŞMALARI

Marksist gelenekten gelen bazı feminist kadınlar ise kadınların ezilmişliğinin nedenlerini eviçi emeğinin çözümlemesi[3] (öncülleri Benston, 1969; Dalla Costa ve James, 1972) üzerinden yaptıkları tartışmalarla ortaya koymuşlardır. Kadınların eviçinde harcadıkları emek ile kapitalist ekonomi arasında ilişki kurularak kadınların ezilmesinin maddi temeli kuramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu tartışma o yıllarda feminist strateji olarak "ev işlerinin ücretlendirilmesi" talebine dönüşmüştür. Kadın emeği aynı zamanda "yedek işgücü ordusunun" önemli bir parçası olarak görülmüş ve kapitalizmin kadın emeğinden, sistemde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan genişleme ve küçülme dönemlerinde yedek işgücü ordusu olarak fayda sağladığı (Bryson, 1992) yönünde önemli tartışmalar yapılmıştır. Kadınların ezilmesini kapitalist üretim ilişkileri içinde sermaye açısından ele alan feminist yaklaşımların[4] tersine sosyalist feministler arasındaki başka bir eğilimde ataerki kavramını kadın meselesinin çözümüne dâhil etmiştir. Radikal feministler ataerkillik çözümlemesinde ataerkini bir ideoloji, yeniden üretim, cinsellik ya da psikolojik bir yapı olarak görür. Yani radikal feminist çözümlemede, ataerkillik kapitalist sistemden farklı olarak kendine özgü ayrı bir erkek egemenlik sistemidir. Oysa sosyalist feministlerin yaklaşımında ataerkillik kapitalizm ile birlikte ele alınır ve hem kapitalizm hem de ataerki kadınların tahakküm altına alınmasından fayda sağlamaktadır. Bu eğilim kapitalist toplumsal formasyonda ataerki kavramını maddi bir temelde açıklamaya çalışmıştır.

Kapitalizm ataerkil özellikleriyle kadınların sömürülmesinden sorumlu bir sistemdir. Bu tartışmaların sonucunda günümüzde ataerkillik kavramı yerine "ataerkil kapitalizm" "kapitalist ataerki", terimlerinin tek başına "ataerki" yerine kullanılması kavramın daha fazla açıklayıcı gücüne sahip olmasından dolayı tercih edilmektedir. İzleyen alt bölümlerde bu tartışmaların öncülleri eleştirel olarak incelenmektedir.

Juliet Mitchell'in çalışması (1974) Marksist teoriye feminizm açısından eleştirel bakması ve kapitalist toplumda ataerkilliği ideolojik olarak ayrı bir sistem olarak ele alan yaklaşımıyla önemli bir çalışma olduğu söylenebilir. Mitchell kadınların ezilmesini üretim ilişkilerine dayandıran Marksist teoriyi eleştirir ve şöyle der: "ideoloji ve bilinen üretim tarzı birbirine bağımlıdır, ne biri diğerine indirgenebilir ne de birini yönetmek için kullanılan kurallar diğerini yönetmek için kullanılabilir… günümüz Batı toplumunu çözümlerken bizler (başka yerlerde olduğu gibi) iki özerk alanla ilgileniyoruz: kapitalizmin ekonomik tarzı ve ataerkilliğin ideolojik tarzı. Aralarındaki karşılıklı bağımlılık belirli ideolojinin belirli ifadesinde bulunur" (1974: 42). Mitchell (1971) kadınların toplumsal konumunu dört farklı yapı içinde inceler: üretim, yeniden üretim, çocukların toplumsallaşması ve cinsellik. Bu yapılar birbiriyle ilişkilidir ve üretimin dışındaki diğer üç yapı kadının konumunun aile içinde analiz edilmesini gerektirir. Aile ile üretim birbirlerinden görece özerk yapılar olarak ayrılır. Sosyalist devrimle ailenin ekonomik bir birim olarak ortadan kalkacağını ve kadınların da özgürleşeceği fikrini eleştirir. Çünkü sosyalist değişim ailenin ideolojik, biyolojik ve psikolojik boyutunu ortadan kaldırmayacaktır. Eski sosyalist sistemlerin deneyimlerinde de ailenin bu işlevlerinin devam ettiği görülmüştür. Mitchell aynı şekilde hem liberal feministlerin kadınlara verilen haklarla özgürleşeceği hem de radikal feministlerin gelişen yeniden üretim teknolojiyle kadınların ataerkinden kurtulacağı yaklaşımlarına da mesafelidir. Çünkü ilkinde yani verilen haklar kadınların konumunu değiştirmemiş ikincisi de biyolojik bir çözüm olup psikolojik olarak dönüşüm (ataerkinden) olmamıştır. Kadınların psikolojik olarak neden ve nasıl aşağı ve ikincil konuma yerleştirildiklerini göstermek için Freud'un psikanalizini ataerkil sisteme maruz kalan kadınların durumlarını araştırmak için kullanır. Ona göre, kapitalizmin ortadan kalkması ekonomik ilişkilerin değişmesiyle, ideolojik bir form olarak ataerkinin ortadan kalkması da psikanaliz stratejilerle sağlanacaktır.

[3] Bu tartışmaların genel çerçevesi için bkz. Acar Savran (2004), Yaman Öztürk ve Ergüneş (2006), Güneş (2016).
[4] Bu eğilimler üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Yaman Öztürk (2012: 93-96).

Christine Delphy ünlü *Baş Düşman* çalışmasında (1992) yaptığı ataerki çözümlemesinde kapitalizmi ve ataerkilliği birbirinden ayırır. Delphy'ye göre iki tür üretim tarzı vardır: birincisi, kapitalist sömürünün gerçekleştiği "endüstriyel üretim tarzı", diğeri ise erkeğin kadının emeğini sömürdüğü "ataerkil aile-içi üretim tarzıdır". Kadınlar endüstriyel üretim sürecinde ücret karşılığı çalıştıkları gibi evde de karşılığı ödenmeyen yoğun bir emek harcarlar. Ataerkil aile-içi üretim tarzı evlilik sözleşmesi üzerinden varlığını sürdürür ve kendine özgü özerk ayrı bir üretim sistemidir. Ayrı bir sınıf olarak erkekler yine ayrı bir sınıf olan kadınların emekleri üzerinden fayda sağlar, kadınların emeklerini kontrol eder ve sömürür. Erkeğin aile içinde kadının hem üretici hem de yeniden üretici etkinliklerinin üzerinde denetim sahibi olması tüm kadınlar için ortak bir ataerki deneyimidir. Kadınların sömürülmesinin asıl kaynağı ayrı ve özerk bir sistem olan ataerkidir.

Annette Kuhn (1978) da Delphy gibi ataerkini aile kurumu içinde tartışır ancak tartışmasında şu meseleye odaklanmıştır: "Ataerkillik aile içinde özerk bir şekilde işlese de bunun gerçek bir çözümlemesi yoktur ve aile içinde sürekli başvurulan bir yapıdadır" (1978: 42). Bu tartışma şöyle devam eder: "Aile tam olarak mülkiyet ilişkileri ve ruhsal ilişkilerle tanımlanabilir… Ataerkillik bu tür ilişkileri birbirine bağlayan, tarihsel olarak özel bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ailede özerk ya da görece özerk bir etkiye sahip olan bir yapıdır. Ruhsal ilişkilerle ilgili tartışmada kullanılan özne konumlandırma düşüncesi kendisini maddeci öznellik kuramı olarak kuran ve kadınların ataerkil ilişkilerdeki konumunu anlamaya yönelik ilişkiyi ortaya koyan bir alandan gelir" (1978: 42-43). Kuhn'a göre, "ataerkillik düşüncesi aslında mülkiyet ilişkileriyle ruhsal ilişkileri birleştirir… ataerkil yapılar tarih içinde hüküm sürmüştür, ancak üretim tarzı içinde değil: bu yapılar, toplumsal oluşumun daha anlık gelişen özellikleri tarafından ortaya çıkan belli üretim biçimlerince belirlenmiştir, örneğin kapitalizmde aile ataerkil yapıların ve sermayenin işlediği taraftadır çünkü her ikisinin de tahmin edilebilir bir geçerliliği vardır. Aslında aile, karı-koca arasındaki mülkiyet ilişkileri ve eylem halindeki mülkiyet ilişkileri olarak tanımlanabilir. Bu şekilde tanımlanan aile ruhsal ilişki biçimlerini, cinsel ve sınıfsal öznelerin üretim biçimlerini, ataerkil ve sermaye ilişkilerinin yansımalarını, yani ideolojik öznelerin oluşumunu bizlere sunar. Bu anlamda aile devletin pek çok ideolojik aygıtından biri olmakla kalmaz aynı zamanda ideolojinin işlediği ayrıcalıklı bir mekân haline gelir" (1978: 65-66).

Heidi Hartmann'ın *Marksizm ile Feminizmin Mutsuz Evliliği* makalesi ataerkini maddi bir temele oturtmaya çalışan öncü çalışmalar arasında yer alır. Ancak Delphy'den farklı olarak Hartmann (2012) ataerkinin yalnızca ailede olmadığını aynı zamanda yaşamın tüm alanlarında görülen yapısal bir sistem olduğunu tartışır. Kadınların ezilmesi kapitalist ilişkilere indirgenemez bu anlamda Marksist kategoriler cinsiyet körüdür. Dolayısıyla, ataerki kavramı kadınların ezilmesinin çözümlenmesi açısından dikkate alınması gereken önemli bir kavramdır. "Erkekler arasındaki ve erkeklerle kadınlar arasındaki bir ilişkileri sistematik biçimde patriyarkal olarak kabul etmek zordur. Oysa biz, kadınlarla erkekler arasındaki bir ilişkiler sistemi olarak patriyarkanın kapitalizmde var olduğunu ve kapitalist toplumlarda patriyarka ve sermaye arasında sağlıklı ve güçlü bir ortaklığın olduğunu öne sürüyoruz"(Hartmann, 2012:180). Ataerki "maddi bir temeli olan ve erkeklerin kadınlara egemen olmalarını sağlayan erkekler arası hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren bir toplumsal ilişkiler dizisi olarak" (Hartmann, 2012:179) tanımlanmaktadır.

Roberto Hamilton da, *An Examination of the Marxist and Feminist Theories (1978)* isimli makalesinde ataerki analizinde Hartmann ile benzer şeyleri yapmaya çalışmıştır. Kadın sorunuyla ilgili Marksist ve radikal feminist çalışmaları değerlendirdikten sonra kendi düşüncelerini şöyle özetler: "Hem Marksist hem de feminist kuramlar toplumun incelenmesinde kullanılmalıdır. Marksist kuram üretimin toplumsal ilişkilerine ve özel mülkiyetin ortaya çıkışına dayanırken, feminist kuram biyolojik eşitsizlikler ve farklılıkların toplumsal anlamlarını nasıl kazandıklarına ve nasıl kurumsallaştıklarına dayanır. Belki de bir noktada Marksizm ile feminizmin arasında bir evlilik mümkün olabilir" (Hamilton, 1978: 91-104).

Ataerki ve sınıf tartışmaları bağlamında Marksizm ve feminizmi ilişkilendirmek yerine, kapitalist ataerkine ve ataerkil kapitalizme odaklanan ve kadınların ezilmesi için tek bir kuram geliştirmek isteyen yaklaşımlar bir anlamda kapitalizm ve ataerki sentezini içermektedir. Iris Young (1994) kapitalizm ve ataerkinin birbirinden ayrı iki yapı olarak ele alan Michelle, Hartmann, Ferguson gibi feministlerin kuramlarını değerlendirdikten sonra, kadınların baskı altına alınmasını anlamak için ataerkillik ve kapitalizm eleştirisinin merkezine toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü koyar. Feministler tarihsel materyalizmin temel bir kategorisi olarak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü tartışırken zaten var olan sosyalist feminist kuramın herkesçe bilinen bir özelliğini ortaya koyarlar (Young, 1994:223). "Sistemin kendisinin toplumsal cinsiyet çizgileriyle birlikte nasıl oluştuğu sorusu, kapitalizmin emeğin toplumsal cinsiyet temelli işbölümüyle ilgili çözümlemesi, kadınların kapitalist sistemdeki durumlarıyla ilgili bilgi verebilir. Benim iddiam, kadınların ötekileştirilmesinin ve bu nedenle ikincil emek gücü olarak düşünülmelerinin kapitalizm için gerekli ve vazgeçilmez bir özellik olduğu yönündedir" (Young, 1994: 231).

Ataerkilliği kapitalizmden ayırmayan ve Young'ın kuramına yakın duran feministlerden Mcdonough ve Harrison *Patriarchy and Relation of Production* başlıklı makalelerinde "ataerkil ilişkilerin kendine özgü biçimini egemen üretim ilişkilerinden aldığını" (1978: 11) tartışırlar. Kapsamlı bir Marksist feminist çözümlemenin, evdeki ve üretimdeki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün örgütlenme biçimini, cinsellik ve üremenin tarihteki belirli örgütlenme biçimiyle ilişkilendirmesi gerektiğini düşünürler. Ataerkilliğin ikili bir yapıya tutunduğu ile ilgili çıkarımları vardır; ilki tek eşli evlilik içinde kadınların doğurganlığı ve cinselliğinin denetim altına alınması, ikincisi cinsiyete dayalı işbölümü ve mülkiyet aracılığıyla kadınların ekonomik olarak ikincil konuma yerleştirilmesidir" (Mcdonough ve Harrison:1978: 39-40).

Beechey (1987), *On Patriarchy* isimli çalışmasında Radikal ve Marksist feminist çalışmaların bir değerlendirmesini yaptıktan sonra şu değerlendirmeye ulaşır: Beechey'e göre, kadınların ezilmesi ataerkillik çözümlemesi ile başarılı bir şekilde açıklanamamıştır. Ancak, "ataerki hala kadınların ezilmesini anlamak ve buna çözüm üretmek için kullanılabilir. Öncelikle, kapsamlı ve yeterli bir ataerkillik kuramı tarihsel olarak özel olmalı ve belli bir üretim biçiminin içinde ortaya çıkan ataerkil çeşitler incelenmelidir. İkinci olarak belli toplumsal kurumlarda var olan ataerkil çeşitlerin incelenmesi gerekir" (Beechey, 1987: 114-115).

Yukarıda görüldüğü gibi ataerki tartışmaları kadınlar üzerindeki bireysel erkek egemenliği ile ifade edilmekten ziyade maddeci bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Sylvia Walby (1990) ataerkilliğin zamanla nasıl değiştiğini çözümlemeye çalışan biri olarak tartışmaları daha somut bir alana taşımıştır Bu bakış açısından değerlendirildiğinde ataerki diğer baskı türleri ile etkileşim halindedir. Bu nedenle, tek parça, evrensel ya da biyolojik olarak belirlenmiş bir yapı değildir. Walby, ataerkini "erkeklerin kadınlar üzerinde egemenlik kurduğu, kadınları baskı altına aldığı ve sömürdüğü pratikleri ve toplumsal yapıları içeren bir sistem" (1990: 20) olarak tanımlar. Walby (1990) ataerkini farklı soyutlama seviyelerinde kavramlaştırır. En alt soyutlama seviyesinden başlayarak sırasıyla ücretli iş, ev içi emek, cinsellik, devlet, şiddet ve kültür olarak altı farklı ataerkil yapı belirler. Walby'ye göre, geçtiğimiz yüzyılda gerek ataerkilliğin derecesinde gerekse biçiminde değişiklikler olmuştur. Özel ve kamusal olmak üzere iki farklı tür ataerkillikten biri olan özel ataerki kadınların baskı altına alınmasının temel alanı olarak ev içi üretime dayanır. Kamusal ataerki ise temel olarak istihdam ya da devlet gibi kamusal alana dayanır. Özel ataerkillikte ataerkil stratejinin temel ilkesi dışlayıcıdır diğer yandan ayrımcılık ve ikincilleştirme kamusal alanda görülür.

Sosyalist feminist yaklaşımın ataerki çözümlemesi, radikal feminist ataerki çözümlemesinden farklı olarak kapitalist toplumda kadının ezilmesini maddi bir temele oturtmaya çalışmıştır. Kapitalist toplumda hem sermaye hem erkekler kadınların emeği ve bedeni üzerinden fayda sağlar. Dolaysıyla, kadınların sömürülmesinden ve denetim altına alınmasından hem sermaye hem erkekler sorumludur. Yaman Öztürk'ün de (2012: 99) belirttiği gibi, ataerki ve kapitalizm kendine özgü dinamikleri olan sistemlerdir ancak somut işleyiş sürecinde, kurulan toplumsal ilişkilerde

birbirlerinden beslenen ve birbirlerini etkileyen yapılardır. Ataerkil ilişkiler sermayenin dinamikleriyle eklemlenerek kendini yeniden ve yeni biçimlerde üretmektedir. Kısacası, sosyalist feminist yaklaşım kadının sömürülmesini sermayenin/erkeğin karşılıklı çıkarını, faydasını ifade eden kapitalist ataerki kavramıyla açıklamaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Radikal ve sosyalist feminist kuramda ataerki kavramının çözümlenmesine rağmen, post-modernist feministler ataerki kavramına karşı eleştirel bir duruş sergilemişlerdir. Kimileri bu kavramın fazlaca evrensel ve tarih dışı olduğunu düşünmüş, kimileri toplumsal cinsiyet kavramının gücüne inanmış, kimileri de kavramı tamamen reddetmiştir. Örneğin, Rowbothom'a (1981) göre, "ataerkillik ne farklı toplumlardaki cinsiyetler arası çeşitli güç dengesi ilişkilerini ne de gücün gösterildiği farklı yolları kapsayabilir. Ataerkilliğin çerçevesi, kadınlarla erkeklerin eşit olduğu ya da kadınların egemen olduğu bir toplumun var olabileceği olasılığını devre dışı bırakır" (aktaran Bradley, 1996: 93). Gayle Rubin (1975) ise cinsiyet-toplumsal cinsiyet sistemi kavramı temelinde meseleyi ele alır, çünkü bu kavram ataerki kavramına göre kadınların ezilmesinin çeşitliliğini ve tarihselliğini gösterme açısından daha kapsayıcıdır (aktaran Stacey, 1993). Fine (1992) ise ataerki kavramını eleştirmiş hatta reddetmiştir çünkü ataerki, kadınların ezilmesinin açıklanmasının temeli olamaz. Yani, "kısacası, ataerkillik her zaman kadınların nerede ve ne zaman dezavantajlı olduklarının arkasındaki neden olacak, ancak bu sadece daha önceden bilinmekte olanı yeniden ifade etmekten başka bir şey olmayacak, ataerkinin ne olduğunu ve nasıl ve neden değiştiğini açıklamayacak" (Fine, 1992: 26). Mitchell Barette de (1980) ataerkini, kadınların ezilmesini açıklamada bağımsız analitik bir araç olarak görmeyi reddetmiştir. Ataerkilliğin biyolojik anlamda kullanılmasına karşıdır ve kendisi de yalnızca sıfat olarak kullanır. Ancak, sıfat olarak ataerkillik kavramının "babanın, kadınlar ya da daha genç erkekler üzerindeki gücünü ifade ettiği erkek egemenliği" (1980:235) olarak kullanılabileceğini savunur.

1980'lerden sonra ortaya çıkan feminist yaklaşımlar, özellikle de siyah feministler, ana akım feminist eğilimleri toplumsal cinsiyete dair çözümlemelerini etnomerkezci bir bakış açısından sadece orta sınıf beyaz kadınların deneyimlerine odaklandığı için eleştirmişlerdir. Örneğin, beyaz feministler aileyi ataerkil egemenliğin bir temsilcisi olarak düşünürken, siyah kadınlar için aile ırkçılığa karşı dayanışmanın bir kaynağıdır, çünkü beyazların egemen olduğu toplumda siyahlar ikincil konumdadır. Bu nedenle siyah feministler için, radikal feminist politikanın ataerkine karşı ortak mücadele hattı olarak gördüğü kız kardeşlik düşüncesi bir mitten ibarettir. Homojen kadın kategorisi algısına karşı çeşitlenmiş kadın kategorisi temelinde farklı ezilme deneyimleri tartışmak daha önemli hale gelmiştir. Kadınların ezilme deneyimleri toplumsal cinsiyet ilişkileri, yaş, sınıf, ırk ve etnisite gibi eşitsizlik biçimleriyle içi içe geçmiştir ve bu yapılar karşılıklı etkileşim halindedir.

Ataerkine yönelik diğer eleştiriler, ataerki kavramını cinsiyetler arasındaki güç ilişkisini kavramsallaştırmanın tek ve yetersiz bir yolu olarak gören post-modernistler tarafından yapılmıştır. Buradaki güç kadınlar tarafından değil, yalnızca erkekler tarafından kullanılan güç olarak ele alınmıştır ve kadınlar erkek iktidarının edilgen kurbanları olarak görülmüştür. Ayrıca, post-modernist tartışmalar feministleri[5], bilginin parçalı ve bilgiye sahip kişinin duruşuna göre değişken olabileceği yönünde, tek bir gerçeklik yerine birden fazla gerçeklik ve görüş olabileceği konusunda da etkilemiştir.

Ataerki kavramına yönelik bir eleştiri de erkeklik tartışmalarından gelmektedir. Ataerki genellikle kadınlar üzerinde kurulan bir egemenlik ve tahakküm sistemi olarak tartışılırken genellikle kadınlar anlatılır "hâlbuki ataerkillik, erkeklerin kurallarını koyduğu ve iktidarını belirledikleri bir olguydu. Bu yüzden, ataerkilliğin kadınlarla olan ilişkisi üzerinden açıklanmaya çalışılması 'ataerki ağ' adı verilen bu yapının nasıl işlediğini ve yeniden üretildiğini açıklamakta yetersiz ve eksik kalmaktaydı" (Demren, 2004:1). Belirtilen eleştirilere ve sınırlılıklara rağmen,

[5] Klasik feminist kuramın eleştirisi için bkz. Fraser ve Nicholson (1988), Flax(1986), Hachmann (1997).

ataerki kavramı feminist kuramın önemli bir kavramı ve aynı zamanda feminist hareketin güçlü bir sembolü ve etkin bir politik aracıdır. Maria Mies'in de (1996: 38) belirttiği gibi ataerki kavramı kadınların mücadelesini geçmişe bağlar ve bu nedenle geleceğe yönelik umutları yeşertir; eğer ataerkinin tarihte belirli bir başlangıç noktası varsa aynı şekilde bir sonu da olacaktır.

KAYNAKÇA

ACAR-SAVRAN, Gülnur (2004) "Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'e Bir Ufuk Taraması", *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, Kanat Yayınları.

ARIKAN, Gülay (1997) "Ataerkillik Kavramıyla İlgili Sosyolojik Tartışmalar", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 14, Sayı 1-2: 1-25.

BARETT, Michele (1995) *Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar*. İstanbul: Pencere Yayınları.

BEECHEY, Veronica (1987) "On Patriarchy", *Unequal Work* içinde. London: Verso Publications.

BENSTON, Margaret (1969) "The Political Economy of Women's Liberation". *Monthly Review*, 21 (4), 13-27.

BRADLEY, Harriet (1996) *Fractured Identities.* Polity Press.

BROWNMİLLER, Susan (1975) *Against Our Will: Men, Women and Rape.* London: Secker and Warburg.

BRYSON, Valeria. (1992) *Feminist Politic Theory.* London: McMillan.

DALLA COSTA, Mariarosa ve JAMES, Selma (1972) *The Power of Women and The Subversion of Community.* Bristol: Falling Wall Press.

DELPHY, Christine (1992) "Baş Düşman", *Kadının Emeği* içinde. Der. Savran ve Tura. İstanbul: Kardelen. 71-91.

DEMREN, Çağdaş (16.11.2004), "Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri", Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/erkek.htm

DWORKING, Andrea (1981) *Pornography: Men Possessing.* London: The Women's Press.

DWORKING, Andrea ve MACKİNNON, Catharine (1988) Pornography and Civil Rights: A New Day for Women's Equality http://www.nostatusquo.com/ACLU/dworkin/other/ordinance/newday/TOC.htm

FINE, Ben (1992) "On Patriarchy". *Women's Employmen and The Capitalist Family*. London: Routledge. 22-44.

FIRESTONE, Shulamith (1993) *Cinselliğin Diyalektiği.* İstanbul: Payel Yayınları.

FLAX, Jane (1986) "Post-modernism and Gender Theory". Signs, Vol.12.

FRASER, Nancy ve NICHOLSON, Linda (1988) "Social Criticism Without Philosophy: An Encounter between Feminism and Post-modernism". *Theory, Culture and Society.* 5, 2-3, 373-94.

GIMENEZ, Martha E. (2009) "Çağdaş Feminist Kuramda Son Gelişmeler", *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş Eleştirel Bir Perspektif.* Berch Berberoğlu (ed.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

GÜNES, Fatime (2015) "Toplumsal Yeniden Üretim ve Karşılığı Ödenmeyen kadın Emeği", *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Türk Tabipler Birliği, 57. Sayı, Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 2-9.

GRIFFIN, Susan (1981) *Pornography and Silence: Culture's Revenge Against Women*. London: The Women's Press.

HAMILTON, Roberto (1978) "An Examination of the Marxist Theories". *The Liberation of Women: A Study of Patriarchy and Capitalism* içinde. George Allen ve Unwin (Eds.). London. 76-105.

HARTMANN, Heidi (2012) "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği". *Kadının Görünmeyen Emeği,* Gülnur Savran ve Nesrin Tura (der). İstanbul: Yordam Kitap.

HEKMAN, Susan (1997) "Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited". *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 22, no. 21.

KOEDT, Anna (1970) "The Myth of Vaginal Orgasm". *Voices from Women's Liberation*. Lesley Tanner (Ed.). New York: Menter.

KUHN, Annette (1978) "Structures of Patriarchy and Capital". *Feminism and Materialism: Modes of Production*. A. Kuhn ve A.M. Wolpe (Eds.). London: Routledge.

MCDONOUGH, R. ve HARRISON, R. (1978) "Patriarchy and Relation of Production". *Feminism and Materialism: Modes of Production* içinde. A. Kuhn ve A.M. Wolpe (Eds.). London: Routledge.

MIES, Maria (1986) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale.* Zed Books Ltd.

MILLETT, Kate (1987) "Cinsel Politika Kuramı". *Cinsel Politika*. İstanbul: Payel Yayınları.

MITCHELL, Juliet (1971) *Women's Estate.* Hormondsworth: Penguin.

MITCHELL, Juliet (1974) *Psychoanalysis and Feminism.* London: Allentane.

O'BRIEN, Mary (1981) *The Politics of Reproduction.* Boston: Routledge ve Kegan Paul.

RICH, Adrienne (1977) "Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution". *Voices from Women's Liberation*. Lesley Tanner (Ed.). London: Virago.

ROWBOTHOM, Sheila (1981) "The Trouble with Patriarchy". *Feminist Anthology Collective* (Eds.) *No Tuning Back* . London: Women's Press.

RUBIN, Gayle (1975) "The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex". *Towards an Anthropology of Women* içinde. Reiter (Ed.). Monthly Review: New York. 157-209.

STACEY, Jackie (1993) "Untangling Feminist Theory". *Thinking Feminist Key Concepts, Women's Studies* D. Richardson ve Robinson (Eds.). New York: The Guildford Press.

TONG, P. Rosemarie (1998) *Feminist Tought: A More Coprhensive Introduction*. 2th edition. Westview Press

WALBY, Sylvia (1990) "Introduction". *Theorizing Patriarchy*. Basill Blackwell.

WEBER, Max (1995) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı.* Ankara: İmge Yayınları.

YOUNG, Iris (1994) "Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual System Theory". *Feminism* Susan Moller Okin ve Jane Mansbridge (Eds.). Vo. 1. An Elger Reference Collection. 217-241.

YAMAN ÖZTÜRK, Melda (2012)"Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerki Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 10 (28),72-115.

YAMAN ÖZTÜRK, Melda ve ERGÜNEŞ, Nuray (2006) "Maddeci Bir Feminizm İçin: Kadının Görünmeyen Emeği Tartışmaları", *İktisat Dergisi* Sayı: 469, Ocak 2006, 14-24.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 257-264, ELAZIĞ-2017

THE IMPACTS OF THE AGE FACTOR ON RELIGIOSITY

Yaş Faktörünün Dindarlık Üzerindeki Etkileri

Murat SARI *

ABSTRACT

There is an important relationship between continuously fulfilling religious activities and age. Individuals involve religious activities more in their lives as they get older. Younger individuals feel more distant from death due to the feelings caused by their young age and chose to continuously fulfill their religious activities later. This study aims to examine the relationship between continuously fulfilling religious activities and age. In this context, the study evaluates whether or not individuals continuously fulfill their religious activities on the basis of the age factor. As a result of the study, it has been determined that advance age causes individuals to feel closer to death and consequently live a more religious life by continuously fulfilling religious activities.

Key Words: Religion, Religiosity, Age, Ageing, Death, Fear of Death

ÖZET

Dini faaliyetleri devamlı olarak yerine getirme ve yaş arasında önemli bir ilişki vardır. Bireyler, yaşları ilerledikçe hayatlarında dini faaliyetlere daha çok yer vermektedirler. Genç bireyler, yaşlarının vermiş olduğu duygularla kendilerini ölüme daha uzak hissetmekte ve dini faaliyetleri devamlı olarak yerine getirmeyi ileri yaşlardaki bir tarihe bırakmaktadırlar. Bu çalışma, insanların dini faaliyetleri sürekli yerine getirme ile yaş arasındaki ilişkiyi irdelemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, bireylerin dini faaliyetlerini devamlı olarak yerine getirip, getirmemeleri yaş faktörü göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda, bireylerin yaşlarının ilerlemesinin kendilerini ölüme daha yakın hissetmelerine neden olduğuna ve bu durumunda bireyleri dini faaliyetleri sürekli yerine getirerek daha dindar bir şekilde yaşamaya sevk ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Yaş, Yaşlılık, Ölüm, Ölüm Korkusu

Introduction

The main question of this research is *"Why young people seem to participate in religious activity far less than older generations in terms of doing daily prayers, go to mosque to pray and to read Qur'an daily."* Age and attendance to religious activity is related to each other. Religion clearly plays a more important role in the lives of older people than in those of younger people. Firstly, many sociologists suggest that as older people see themselves becoming closer to death, they become more religious as they turn to religion as support and comfort. This view is supported by Malinowski's 'crisis of life' theory. Death is without a doubt a great change which is feared and so older people are more likely to turn to religion as a way of coping with their upcoming death. Younger people however are unlikely to feel particularly mortal or close to death and so the need for comfort and a coping mechanism received through religion is less. In a similar way, having children is likely to increase religious participation due to the wish to socialize children 'correctly'. Many see religion as providing a moral framework or guide with which to teach children morality. Therefore, as people get older and have children, their religious participation is likely to be higher than that of young people. In this view, these children, then socialized into religion, will likely return to it, if not remain in it as they age and have children of their own. A reason for the greater participation in religion by older people than younger people is the wish to rebel or break free from parents by young people. In a bid to assert their independence and individuality young people are likely to rebel against their parents and this means rebelling against the religion which they hold or a conscious choice to opt out of this belief when they reach adulthood. In addition, young people – teenagers in particular – are more easily influence by their peers and the mass media which often

* Research Assistant, Fırat University, Human And Social Science Faculty, ELAZIĞ muratsari@firat.edu.tr

publicize cults and sects. This being a 'lack' in religious beliefs for young people is arguable in the attraction to cults and sects which young people often experience, coupled with the way in which many young people who join through rebellion or to find answers or security often leave the religious cults and sects as middle aged people. However, this is still a significantly lower number of young people than the number of older people who are religious.

Religion is one of the most important element of society in order to create social solidarity, social control and develop spiritual lifes of individuals. In this era, most of moral values and also religion damaged for many reasons. As a result of this, children, adolescences and young people avoid, pretend not to see org et rid of the existence of religion. It is dreadful because it's like a vicious cycle. When these young people become parent, they grow their children with lack of concept of religion, religious beliefs, morality and moral values. Then, this children will be grow and become adults which have families and they also have children who feel absence of these values. These concepts or facts are the elements which keep alive to society. And absence of these values very likely cause social and moral decadence. Because of that, this study has importance. This study is miniature of society which includes old people who are more religious and young generation who are far less than older people in terms of attendance to religious activities.

Allport and Ross (1967), who has conducted extensive research on religiosity, has described religiosity as "the practice of religion". According to Cornwall, Albrecht, Cunningham and Pitcher (1986), religiosity is a concept that encompasses the power and behavior of the individual's religious beliefs. McDaniel and Burnett (1990) define religiosity as "devotion to principles that are believed to have been regulated by God".

Religiosity can be understood as a fact that expresses a religious attitude, experience and style of behavior that is, religious life shown on the basis of faith-deed by humans living according to the commands and teachings of the believed religion. Religiosity has dimensions such as belief, practice, experience/emotion, knowledge, consequence/effect and organization (Okumuş, 2008). In the Islamic context, religiosity has the same definition. For religious Muslims, Islamic practices and worship are criteria for believers to be described as religious or devout. Of course, people can be characterized as more or less and strict or soft according to various levels of having "*taqwa* " (piety). There is more subjectivity in piety such prayer, fast, hajj so on. Okumuş (2008) defines the religiosity from several perspectives such as traditional religiosity and modern religiosity.

Young people seem to participate in religious activity far less than older generations in terms of performance of daily prayers, fasting and daily recitation of holy Qur'an. Firstly, many sociologists suggest that as older people see themselves becoming closer to death, they become more religious as they turn to religion as support and comfort (Nelson, 2009). Yıldız (2001) study on worry about death and age correlation. Young people – teenagers in particular – are more easily influence by their peers and the mass media which often publicize cults and sects. This being a 'lack' in religious beliefs for young people is arguable in the attraction to cults and sects which young people often experience, coupled with the way in which many young people who join through rebellion or to find answers or security often leave the religious cults and sects as middle aged people. However, this is still a significantly lower number of young people than the number of older people who are religious.

Schieman and Bierman (2007) examine the effects of the frequency of religious attendance and prayer on changes in the sense of divine control. In Johnson, Argue and White's (1999) analysis of Age and Religiosity, they mention to strong effect of age in participation of religious activities. They told about the fixed effects model and according to that model, religiosity increases with age. Cornwall (1989) told about age in her research "The Determinants of Religious Behavior: A Theoretical Model and Empirical Test "in order to explore demonstrated effect on religious beliefs and commitments.

A reason for the greater participation in religion by older people than younger people is the wish to rebel or break free from parents by young people. In a bid to assert their independence and

individuality young people are likely to rebel against their parents and this means rebelling against the religion which they hold or a conscious choice to opt out of this belief when they reach adulthood. In the article of Saktanber (2007), - Cultural Dilemmas of Muslim Youth: Negotiating Muslim Identities and Being Young in Turkey - she explores, Muslim youth will contribute to the development of individual freedoms, tolerance, and mutual understanding. Also, new generations may tend towards new forms of religiosity distinct from that of their parents and religious authorities as well as from their earlier generations should not be disregarded. Thus, they are constantly open to producing new forms of cultural dilemmas.

Acar, Yıldırım, and Ergene's work (1996), there is a table that show the sample of several age groups in terms of religiosity levels. According to this study, while people who are between the age of 16-18, are less interested with religion (%58), this proportion is %26 for people whose age between 51-65. Arslan (2003) expressed to popular religiosity in the light of sociological variables such age, education, occupation, gender in his study: Development of Popular Religiosity Criterion: Validity and Reliability. Winchester (2008) researched how Muslims demonstrating the practices of prayer, fasting, and so on. Age influences religious behaviors and activities. Death is without a doubt a great change which is feared and so older people are more likely to turn to religion as a way of coping with their upcoming death. Younger people however are unlikely to feel particularly mortal or close to death and so the need for comfort and a coping mechanism received through religion is less.

There is a study that similar which done by Stephen C. Ainlay, Royce Singleton and Victoria L. Swigert (1992). This study examined the relationship between aging and religious participation, focusing on changes in order people's formal participation in church life, informal or private religious practices and attitudes towards participation in the church.

Research Methods

For this study, variables are age (independent variable) and participation to religious activities (dependent variable). Age is the concept that known as the time that a person or a thing has existed since birth or beginning. We can divide the age to five categories such; Chronological age (calendar age), Functional age (related to physical health, cognitive abilities), Psychosocial age (related to self-perception, social perception), Organizational age (related to social perception, company tenure, career stage, skill obsolescence) and Life-span age (related to life stage / family status). (http://www.tilburguniversity.nl/faculties/fsw/departments/HRS/SGM/presenation/Kooij.ppt) Religious activity is the set of individual and communal practices that they perform to develop and express their spiritual nature. I examined to doing daily prayers, go to mosque to pray and to read Qur'an daily as religious activities in this study. Age is important determinant which effects to attendance to religious activities. I tried to prove young generations participate to religious activities such doing daily prayers, reading to Qur'an daily, to go to mosque to pray (Friday prayer) less than old generations.

Sample

The participants in this study were 120 people (%67 females, %53 males). In this study the 120 people are volunteers who want to participate in the study. Random sampling technique is used in this study. The age range of this sample was under 30, 30s to 45s and above 45s. The survey area is *" Avcılar- Marmara Caddesi "*. I prefer this area because there are two mosque at the top and end of Marmara Caddesi. There are some fast food restaurants, cafes, bars, cloth stores in Marmara Caddesi. So, Avcılar, also this street, includes both young and old generation. I think I can prove my survey question- namely, young generation who spend time in cafes, fast-food restaurants, stores so on, and old generations who go to mosque to pray, and the differences between them in terms of participation to religious activity. This study was carried out between 22.08.2016/ 05.09.2016. I choose the time as 12:00 – 19:00. Because at these times, students left from their schools or training centers and also these times are prayer times both noon time and mid-afternoon prayer times. I think Avcılar- Marmara Caddesi is suitable for my study. Because it includes both

old and young people, students, conservatives and seculars. Marmara Caddesi like a mosaic which have people from every ideology, lifestyle, beliefs and thoughts.

Measure

I use survey method in this project. A single item asked: "Imagine that you died and you now find yourself standing before God. He asks you, "Why should I let you into my heaven?" What would you say? "Response choices are: "Because I have been a good person." (1), "Because I have earned the right to go to heaven."(2), "Because I have obey/ apply all Islamic rules."(3), "Because I believe that God has the power to forgive sins." (4) and "I would be speechless".

Frequency of attendance to religious ceremonies & services. A single item asked: "How often do you attend religious ceremonies and services such pray with congregation, to participate certain occasions/ religious ceremonies/conversations? ". Response choices are: " Daily "(1), " Weekly "(2), "Several times a year " (3), "Annually " (4), " Rarely " (5) and " Never "(6).

Frequency of prayer. The question was: "How many times did you pray last week?". Response choices are: "Daily" (1), "Several times in a week"(2), "Few times in a week " (3) and "Never " (4).

Frequency of reading Quran. A single question asked: "Outside of attending religious services, how often do you read the Qur'an?". Response choices are : "Daily"(1), " Weekly " (2), "Several times a year " (3), "Only on certain occasions "(4), " Once or twice a year " (5) and "Never "(6).

A single item ask respondents about the level of agreement or disagreement with this statement: "I believe attending to religious ceremonies and services is develops my spiritual life". Response choices are : "Strongly Agree " (1), "Agree " (2), " Unsure " (3), "Disagree " (4) and "Strongly Disagree " (5).

Age I coded the ages which under 30 as "1", 30s to 45s as "2" and above 45s as "3".

The data of the study is analyzed with the Spss 16 program. The value of the data is interpreted with chi-square. When p-value is less than 0.05 in chi-square, variables are the significantly related with each other.

Graph 1: How Often Do You Read The Qur'an?

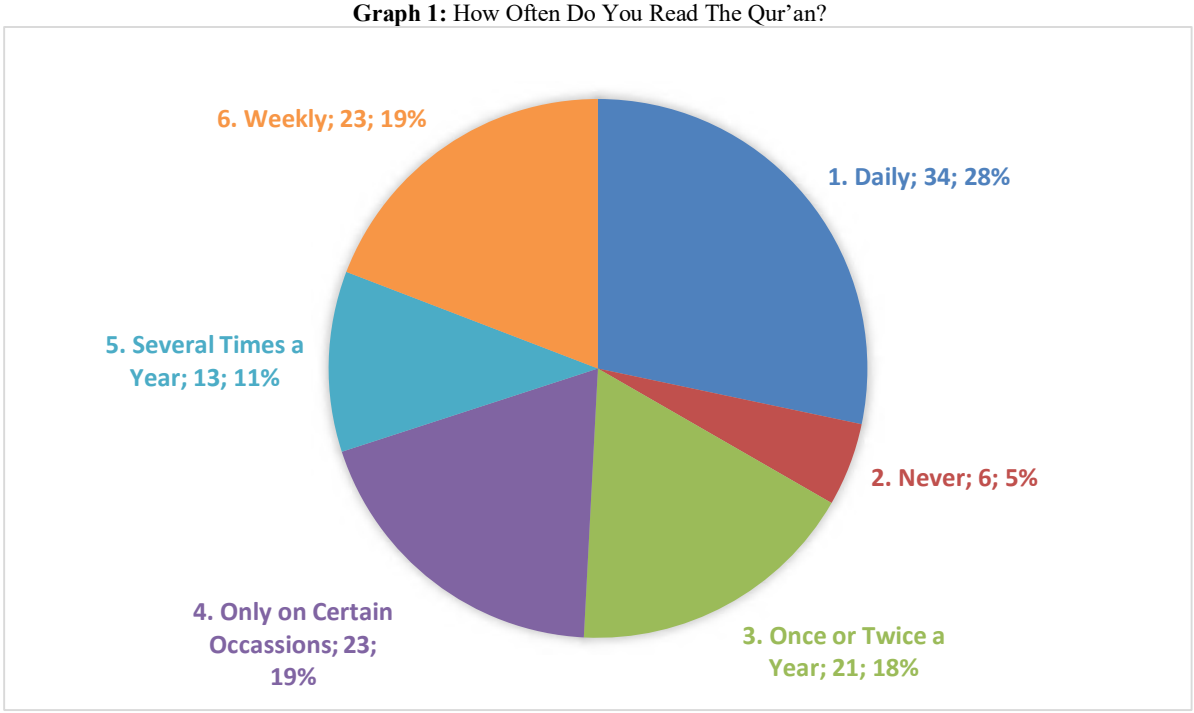

6 people whose age under 30 never read Qur'an, 34 people who read Qur'an daily are at the age of above 45+. Advanced age causes individuals to grow mature and think more profoundly. Individuals who reach a certain advanced age begin considering death and afterdeath more frequently. Because advanced age causes them to feel closer to death. As is seen in the table, the daily religious activity of reading the Qur'an is performed by individuals older than 45. Some of the individuals younger than 30 stated that they did not even know how to read the Quran let alone reading it in certain times, which, to some extent, shows us how much attention young individuals pay to religious activities.

Graph 2: How Many Times Did You Pray Last Week?

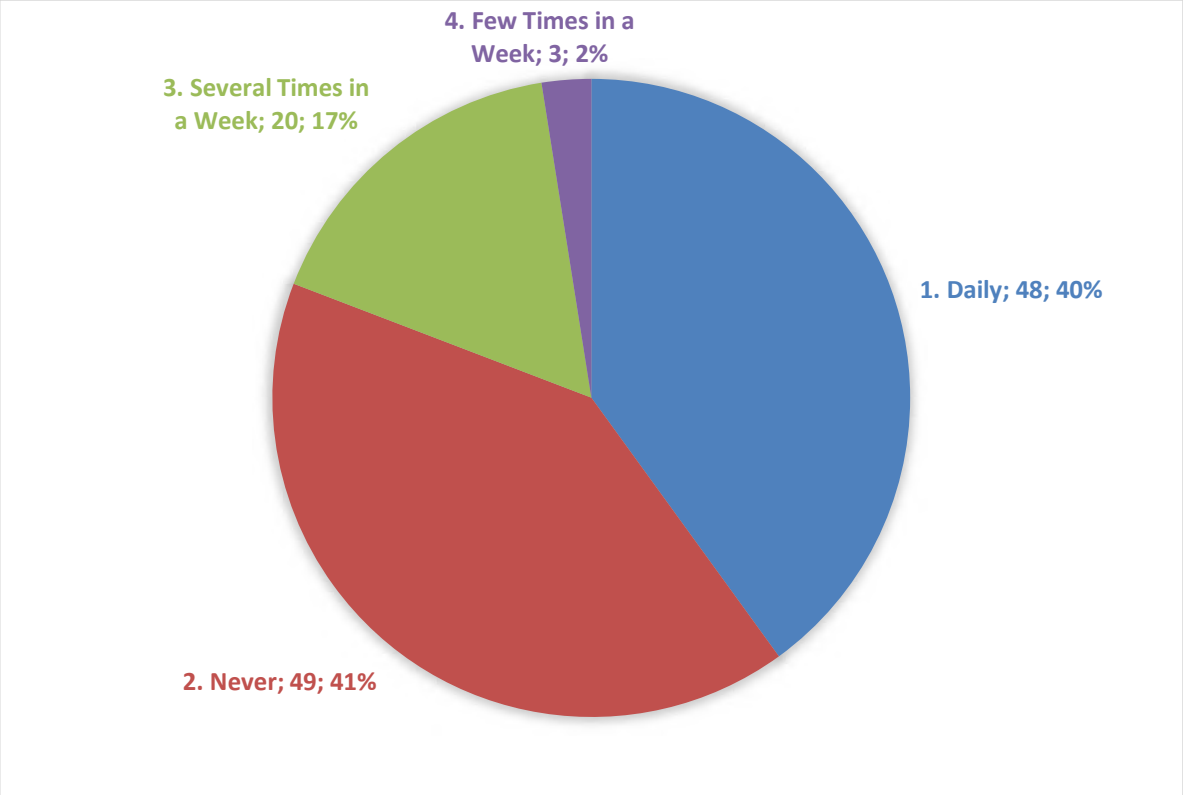

48 people pray daily in a week, 23 people are at the age of above 45+ and 11 people are under the age of 30. Also 49 people never pray in a week and 40 of them are at the age of under 30. According to Islam, "Salaat is the basis of religion", which underlines the importance of salaat among religious activities. In other words, religious sensibility is based on performing the salaat regularly. We may guess the religious sensibility of people by considering their frequency of performing the salaat. Considering the data in the table; it is seen that majority of individuals who never perform the salaat consist of the youth, which proves the weakness of religious sensibility in the youth. As young individuals do not feel close to death, they do not regard performing the salaat so much. They state they they have time and will regularly perform the salaat in the future.

Graph 3: How Often Do You Pray Outside Of Religious Services?

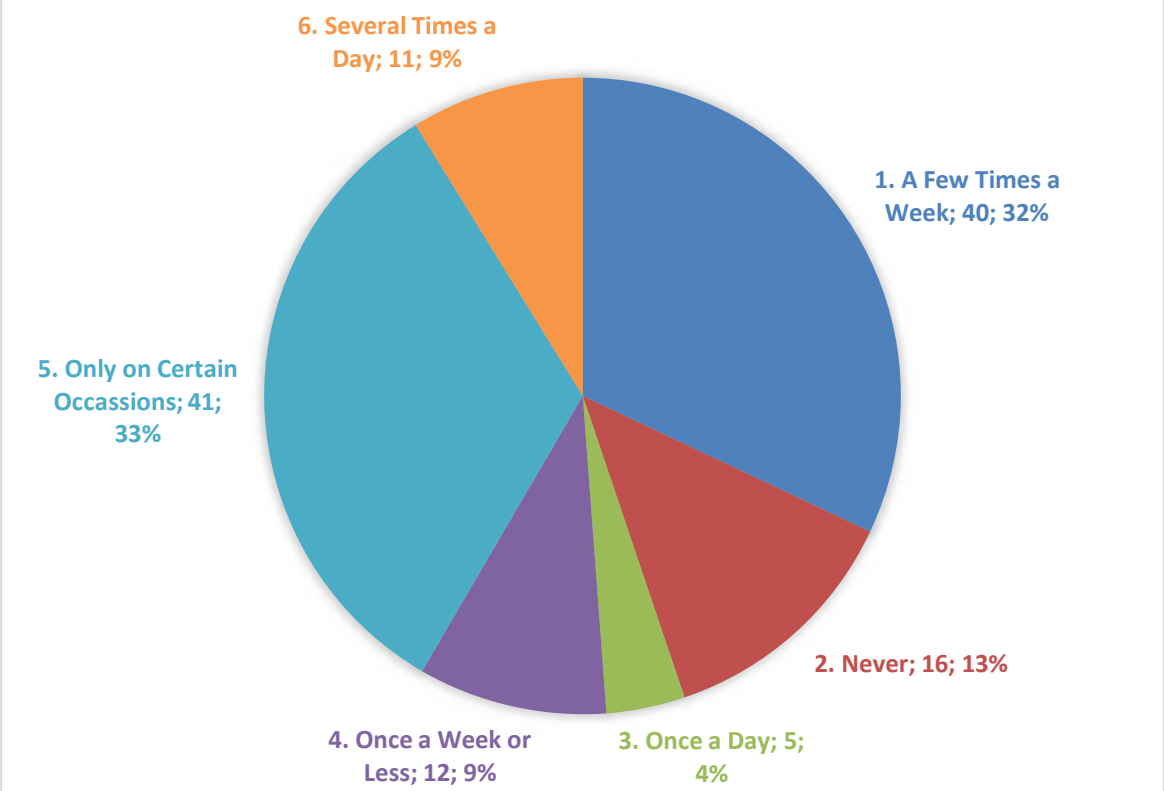

41 people pray out of religious services only on certain occasions and 28 of them are under the age of 30s. 11 people pray out of religious services and 7 of them above 45+ ages. 16 people never pray out of religious services and 15 of them are under age of 30. There is an important relationship between the phenomenon of age and fulfillment of religious activities and religious devotion. People do not show much sensibility towards religion and religious activities when they are young. Because it is more appealing especially for young individuals to spend their time on other activities than religious activities. Older individuals, on the other hand, do the total opposite. They spend more time on religious activities as they think that doing earthly things is only a waste of time. According to the data acquired from the table; older individuals pay a greater attention to praying, which is among religious activities, and they frequently pray as a life habit.

Table 1: Status of respondents on praying in a week

Recoded Age * Recoded Pray Last Week Crosstabulation

Recoded Age	Daily	Several Times In A Week	Few Times In A Week	Total
Under 30 Age	19	4	40	63
30-45 Age	16	2	5	23
45+ Age	29	2	4	35
Total	67	8	49	124

To interpret chi-square; chi-square: 31,014 with df:4, p value: 0,0301. Chi-square is less than the 0,05. Therefore variables are related. So, pray in a week is related to age. As is seen in the table above, individuals younger than 30 have lower rates of performing the salaat, which is among daily religious services. Because individuals who are younger than 30 and are considered young feel distant to death and thus, they do not regard performing the salaat so much. On the other hand, considering the table, it is seen that individuals older than 45 pay strict attention to regularly performing the salaat everyday. Because individuals older than 45 feel closer to death due to both their life experiences and advanced age. It is observed that individuals who feel closer to death pay

sufficient attention to performing the salaat, which is among religious activities aimed at preparing to afterdeath, and try to regularly perform the salaat everyday.

Table 2: Frequency Of Reading Qur'an

Recoded Age * Recoded Read Quran Crosstabulation

Recoded Age	Daily	Weekly	Several Times a Year	Never	Total
Under 30 Age	22	20	5	16	63
30-45 Age	13	5	1	4	23
45+ Age	22	11	0	1	34
Total	57	36	6	21	120

Calculated chi-squared =14,431 with df= 6 p=0.0251. Chi-square is less than the 0,05. Therefore variables are related. So, frequency of reading Qur'an is dependent to age. And again we can see the validity of my research question: young people are less participate to religious activities such as reading Qur'an, we see from table 16 people whose age under 30 never read Qur'an, while 1 person whose age above 45+ never read Qur'an. Considering the table above in general; individuals older than 30 perform the religious activity of reading the Quran more frequently. The youth who are younger than 30 have a lower frequency of reading the Quran. According to the acquired data; age factor also affects the religious activity of reading the Quran. The fact that death is an inevitable ending and advanced age causes individuals to feel closer to death leads to religiousness.

Table 3: Attendance To Religious Ceremony & Services

Recoded Age * Recoded Attendance To Religious Ceremony Crosstabulation

Recoded Age	Daily	Weekly	Several Times a Year	Annualy	Rarely	Never	Total
Under 30 Age	2	8	9	1	28	15	63
30-45 Age	2	7	4	0	9	1	23
45+ Age	7	15	7	1	4	0	34
Total	11	30	20	2	41	16	120

To interpret chi-squared =35,839 with df= 10 p=0.000. Chi-square is less than the 0,05. Therefore age is related to attending religious ceremony. 28 people rarely attend, 9 people attend several times a year and just 2 people whose age under 30 attend to religious services daily. Young individuals do not desire to participate in religious ceremonies and services unless they are obliged to. According to the acquired data; it is seen that individuals older than 30 pay a greater attention to daily and weekly religious services. Age is an important factor that affects the participation in and sustainment of religious activities. As advanced age allows individuals to have a certain life satisfaction, older individuals tend towards religion and pay a greater attention to religious services.

Conclusion

As a result of that survey and study, the research question *"Why young people seem to participate in religious activity far less than older generations in terms of doing daily prayers, go to mosque to pray and to read Quran daily."* is proved. Total of data's that I gathered show us, young generation are less participate to religious activities in compare to old generations. To talk and explain the questions were not easy things. Because religion is sensitive subject and people abstain to participate the survey. General scene of young people is that they are so relax and Younger people however are unlikely to feel particularly mortal or close to death. They easily choose "Never" as a choice.

Most of young people are not pray daily prayer, read Qur'an, attend to religious services and so on. On the other hand, old generation spend much more time with religious activities. They generally practice daily prayer, read Qur'an frequently. Because I think they feel themselves close

to death and in order to be comfortable they become more religious and so they supply support for their after-life.

In conclusion, the fact of religion continues to exert influence over the individual at all ages. As people age older, their sensitivity to performing religious activities is also increasing. Because people who are advancing age see themselves at the end of their life. Individuals who think they have consumed their lives tend to be more religious in order to be prepared for life after death. But this condition is very different on young people. Young people do not want to think about death. They feel death away from them and do not care much about participating in religious activities.

References

Acar, Nilüfer Voltan, İbrahim Yıldırım, and Tuncay Ergene. 1996. "Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi." [Investigation of Religiosity Level According to Several Variables] Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Journal of University Of Hacettepe] 12(45).

Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. Journal of Personality and Social Psychology, 5, 447– 457.

Arslan, Mustafa. 2003. "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması ." [Development of Popular Religiosity Criterion] Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi [Academic Journal of Theology] 3(1). Retrieved February 2, 2016 (http://www.psikolojievi.com/pdf/59.pdf).

Bierman, Alex and Scott Schieman. 2007. "Religious Activities and Changes in the Sense of Divine Control: Dimensions of Social Stratification as Contingencies." Sociology of Religion 68(4): 361-381.

Cornwall, M., Albrecht, S.L., Cunningham, B.H. & Pitcher, B.L. (1986). The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test", Review of Religious Research, 27(3), 226- 243.

Cornwall, Marie. 1989. "The Determinants of Religious Behavior: A Theoretical Model and Empirical Test. " Social Forces 68(2): 572-592.

Johnson, David R., Lynn K. White, and Amy Argue. 1999. "Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis."Journal for the Scientific Study of Religion 38(3): 428-435.

McDaniel, S.W. & Burnett, J.J. (1990). Consumer religiosity and retail store evaluative criteria. Journal of the Academy of Marketing Science, 18(2), 101- 112.

Nelson, James M.. 2009. "Practices and Religious Communities." Psychology, Religion, and Spirituality. Pp 391-433.

Okumuş, Ejder. 2008. "Turkey-Religiosity and the PRA ." Muslim World 98(2/3): 345-362.

Saktanber, Ayşe. 2007. "Cultural Dilemmas of Muslim Youth: Negotiating Muslim Identities and Being Young in Turkey." Turkish Studies 8(3): 417-434.

Singleton Jr., Royce, Victoria L. Swigert, and Stephen C. Ainley. 1992. "Aging and Religious Participation: Reconsidering Effects of Health." Journal for the Scientific Study of Religion 31(2): 176-188.

Winchester, Daniel. 2008. "Embodying the Faith: Religious Practice and the Making of a Muslim Moral Habitus " Social Forces 86(4): 1753-1780.

Yıldız, Murat. 2001. "Dindarlık ve Ölüm Kaygısı." Journal of Religious Culture 43 (1): 1-7.

http://www.tilburguniversity.nl/faculties/fsw/departments/HRS/SGM/presenation/Kooij.ppt (23.12.2016).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 265-276, ELAZIĞ-2017

BİR İNŞA SÜRECİ OLARAK ÇİNGENELİK: KURAMSAL BİR ÇÖZÜMLEME [1]

Gypsyness as a Building Process: A Theoretical Analysis

Süleyman İLHAN[2] **Muhammet FIRAT[3]**

ÖZET

Bu çalışma, Çingenelik'in inşasında ve kamusal alanda yeniden üretilmesinde etkili olan; stereotip, damgalama, önyargı, ötekileştirme, dışlama, Çingenelere dair mit, efsane ve söylence gibi faktörlere odaklanmaktadır. Çalışmada genel olarak Çingeneliğin inşasında etkili olan iki faktörler grubu ele alınmaktadır. İlkinde Çingeneliğin inşasında çeşitli dışla(n)ma pratikleri ve Çingeneleri dışlamaya zemin hazırlayan atasözleri, deyimler, edebi eserler ve medya, ikincisinde ise, mitler ve olumsuz söylenceler irdelenmektedir. Çingene-lik, genel olarak çeşitli dışla(n)ma pratikleri, mitler ve olumsuz söylenceler çerçevesinde inşa edilmektedir. Çingeneliğe dönük önyargıların Çingeneler tarafından içselleştirilmesiyle, Çingeneliğin inşasında ve yeniden üretilmesinde Çingenelerin de rolü vardır.

Anahtar Kelimeler: Çingene, Çingenelik, Mit, Damgalama, Dışla(n)ma, Ötekileştirme, Dezavantajlılık.

ABSTRACT

This study focuses on in the context of Gypsyness and in the reproduction of public space; stereotyping, stigmatization, prejudice, othering, exclusion, myths about gypsies, myths and myths. The study focuses on two groups of factors which are generally influential in the construction of the gypsy. In the first place there are proverbs, idioms, literary works and media, and myths and negative litanies that prepare various exclusion practices and Gypsies exclusive grounds in the construction of the Gypsy. Gypsyness is generally constructed within the framework of various exegesis practices, myths and negative myths. The Gypsies also play a role in the internalization of the prejudices towards the Gypsy by the Gypsies and in the reconstruction and reproduction of the Gypsy.

Key Words: Gypsy, Gypsyness, Miyth, Stigmatization, Exclusion, Alienation, Disadvantage.

GİRİŞ

Çingenelerin, yaklaşık 1000 yıl önce Hindistan'dan üç ayrı koldan başka coğrafyalara yayıldıkları, üç ana dilsel gruptan oluştukları (Dom-Lom-Rom) ve kültürlerini orijinal özellikleriyle büyük ölçüde korudukları genel kabul görmektedir. Kendi içlerinde büyük ölçüde homojen olan Çingenelerin, literatürdeki adlandırmaları çeşitlilik göstermektedir. Bu adlandırmalar, gerek Çingeneler gerekse Çingene olmayanlar tarafından geldikleri düşünülen yerler, yerleştikleri yerler, yaşam tarzları, kültürel özellikleri, meslekleri, dezavantajlılıkları, yabancılıkları gibi özelliklerine vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Ancak dünyanın her yerinde bu adların yüklü olduğu pejoratif (aşağılayıcı) anlamlar benzerdir.

Çingeneler; göçebelikleri, bohem yaşamları, farklı davranış biçimleri ve fiziksel özellikleri ile genelde "marjinal" olarak nitelendirilir. Bu bağlamda tarihleri, dilleri, dinleri, meslekleri, farklı yaşam tarzları ve fiziksel özelliklerinden dolayı Çingenelere, sürekli merak ve kuşkuyla bakılmıştır. Nitekim bir yandan renkli, büyüleyici ve çekici tarafları dile getirtilirken, diğer yandan hor görülebilmekte, önyargılara maruz kalabilmekte ve hırsız, dilenci, uğursuz olarak etiketlendirilebilmektedirler. Bu damgalamalar sonucunda Çingene imgesi olumsuz kurulmaktadır.

---

[1] Bu çalışmada ***"Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingeneler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Malatya Örneği)"*** başlıklı doktora tezinden kısmen yararlanılmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

[2] Doç. Dr. Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ silhan@firat.edu.tr

[3] Arş. Gör. Dr. Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ muhammetfirat@firat.edu.tr

Genelde "tehlikeliler", "riskli gruplar", "dışarıdakiler", "ıslah edilmeyen suçlular", gibi önyargılı sıfatlarla nitelendirilen Çingene/ler, tarihin hemen her döneminde geçtikleri ya da misafir oldukları ülkelerin halkları tarafından sürgünler, zorla yerleştirilmeler ve asimilasyonlar gibi birçok baskıya maruz kalmışlardır. Dahası merak ve kuşkuyla bakılan, haklarında ortaya atılan anlatılardan dolayı dünyanın her yerinde toplumsal bir sorun olarak görülen Çingenelerin yaşadıkları sosyal dışlanma, damgalama, sembolik şiddet, ötekileştirme, soyutlama, marjinallik ve onlara atfedilen basmakalıp imajlar vb. dezavantajlar Çingeneliğin algılanışını da inşa etmektedir. Çingeneliğin inşa sürecinde edindiği konum, Çingeneler ve Çingene olmayanlar arasındaki sosyal mesafeyi de belirlemektedir. Bu anlamda Çingenelik, Çingenelerin yaşadıkları toplum içerisinde sosyo-kültürel/ekonomik açılardan dezavantajlı konuma düşmelerinde önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle etimoloji, etnisite, göç ve dil gibi Çingene/leri tanımaya yönelik sosyo-kültürel ve tarihsel konular ele alınmaktadır. Çingeneleri sosyo-tarihsel açıdan ele almak "Çingenelik" olgusunun anlaşılmasında gerekli görülmektedir. Zira Çingeneliği anlamanın önemli bir adımı onların tarihsel dışlanma pratiklerinde yatmaktadır. Bu makalede Çingeneliğin inşası iki faktörler grubu düzleminde işlenmektedir. Söz konusu faktörlerin grubunun ilkinde Çingenelere yönelik farklı dışlama pratiklerinin ortaya çıkardığı olumsuz Çingene imajıdır. İkincisinde ise haklarında ortaya atılan mitlerin ve efsanelerin Çingeneliğin algılanışına yaptığı olumsuz etkidir. Bu çerçevede Çingeneliğin inşasıyla yakından ilişkili yerel, ulusal ve evrensel dinamikler de ele alınmakta ve bu inşa sürecinde etkili olan faktörler tartışılmaktadır. Dolayısıyla Çingenelerin geçmişten günümüze yaşadıkları toplumsal dışlanma dinamiklerinden yola çıkarak, Çingeneliğin algılanışına ve inşasına neden olan stereotipleştirme, etnisite, yaşam tarzı, fiziksel görünüş, yabancılık, yabanilik, kirlilik ve "Gaco"ların[4] ürettiği söylenceler gibi mekanizmalar bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

1.1. Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Arka Plan

"Çingene" adı, başkaları tarafından bu topluluğa verilmiş birçok isimden biridir. Çingene kelimesi esasen ırksal bir anlamı çağrıştırmaktadır. Bu bağlamda, The Oxford English Dictionary'de, gipsy, ya da gypsy (Çingene) İngiltere'ye ilk olarak 16.yüzyıl başlarında gelen, o dönemde Mısırlı oldukları düşünülen, Hint kökenli gezgin bir ırk üyesi olarak tanımlanmaktadır (Fraser, 2005: 11).

Batı ülkelerinde Rom, Gypsy, Zigeuner, Gitanos, Heiden, Cigani adıyla bilinen bu topluluk, geçtikleri her mekânda ve zamanda farklı adlandırmalar almıştır. Bu açıdan Çingene sözcüğünün nereden geldiğiyle ilgili birçok araştırma yapılmış ve konuyla ilgili farklı kaynaklarda değişik bilgiler verilmiştir. Sürekli göç etmeleri ve farklı kültürlerle karşılaşmaları onlara verilen isimlerin sayısını artırmıştır. Öte yandan dünyanın her yerinde Çingenelere verilen isimlerin, küçültücü, aşağılayıcı ve hor görücü özelliklere sahip pejoratif anlamlar taşıdığı görülür.

Kuzey Hindistan'dan göç ettikten sonra "Domlar" olarak bilinen Çingenelerin, göç ettikleri ülkelerin dillerinden etkilenmeleri nedeniyle Rom ve Lom adlarıyla da anılmaya başladıkları belirtilmektedir (Kenrick, 2006: 20). Böylece Çingeneler, Avrupa ve civarındaki "Rom", Ortadoğu ve civarında "Dom", Ermenistan civarında ise "Lom" olarak adlandırılmışlardır (Kyuchukov, 2007: 72). Bu anlamda Çingene, Asya içlerinden başlayarak, Kafkaslarda, Ortadoğu'da, Avrupa'da, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan topluluğun Türkiye'deki genel adıdır (Andrews, 1992: 194). Benzer biçimde ülkemizde de yaşadıkları bölgelere göre "Rom", "Lom" veya "Dom" olarak tanımlanmışlardır. Köken olarak Hint asıllı üç grup olan Çingenelerin bu farklılaşmalarında göçlerinin farklı zamanlarda gerçekleşmesi etkili olmuştur.

Çingenelerin anavatanı ve kökenlerine dair ileri sürülen görüşler çeşitlilik göstermektedir. Fraser'in (2000, 12; 2005: 19-36) da belirttiği gibi, göçebe yaşamları, kökenlerine dair yeterli bilimsel kanıtların yokluğu ve kolektif bir tarih bilincinin olmayışı gibi birçok etken bu çeşitliliğin

[4] Çingene dilinde Çingene olmayanlar.

nedenlerindendir. Ancak Hindistan kökenli olduklarına ilişkin görüş genel kabul görmektedir. Sınırlı sayıda da olsa, Avrupa kökenli ve değişik köklerden gelen gezginci Çingene gruplar olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır. Yine de, dilsel kanıtlar, fiziksel antropoloji araştırmaları, kültürel özellikler ve genetik bilimi sonuçları, Çingenelerin Hindistan bağlantılı olduklarını çok daha kabul edilebilir kılmaktadır.

Çingeneler üzerine yapılan dil karşılaştırmaları, onların büyük ölçüde dillerinin Hintçe ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Hint dili ile Çingenelerin konuştukları dil arasındaki benzerliklerin keşfedilmesiyle,[5] günümüzde büyük ölçüde kabul gören bu teze göre, Çingenelerin kökeni Hindistan'a dayanmaktadır (Clark, 2013: 1; Berger, 2000: 9; Asseo, 2007: 69).

Fraser (2005: 31), fiziksel antropoloji ve nüfus genetiğinin de desteğiyle Çingene dili ile onu ilk konuşanlar arasında Hint bağlantısı olduğunu saptamış ve bu savını ispatlamıştır. Fraser, Çingenelerin, kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği ve Avrupa Romani'sinde Rom; Ermeni Romani'sinde "Lom"; Süryani ile İran Romani'sinde ise "Dom" şeklinde yaygın olarak kullanılan isimlerden ileri geldiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Hancock 19. yüzyılın sonunda dil üzerine yapılan araştırmalarla, Ortadoğu'da yaşayan ve Hintçe konuşan Dom ve Domari olarak adlandırılan bir nüfusun farkına varıldığını; Rom, Dom ve Lom gruplarının Çingene kabul edildiğini ve bu grupların Hint kökenli olduklarını ifade etmektedir (2002: 6). Dahası, çoğu köken bilimci de Avrupa ve Amerika Çingenelerinin Hindistan'daki Domlarla aynı kökenden geldiğini belirtmektedir (Beynon, 1936: 359).

Çingenelerin çeşitli nedenlerden dolayı yurtlarını küçük topluluklar halinde terk ettikleri tahmin edilmekle birlikte, atalarının Hindistan'dan ayrılma nedenlerine, yola çıkış tarihlerine ve birçok bölgeye göçlerinin ilk evrelerine ilişkin bilgilerin net olmadığı görülmektedir. Göç tarihi konusunda Çingene göçlerinin 5. ile 11. yüzyıllar arasında gerçekleştiği genel kabul görmektedir. Onların göç etmelerine neden olan etkenler hakkında çeşitli görüşler bulunmakla birlikte baskın görüş, bunun tek bir olaya bağlı olmayıp, yüzyıllara yayılan bir süreç olduğu şeklindedir (Marushiakova ve Popov, 2006: 13). Bunlar arasında yönetim kargaşaları, kıtlık, yerleşim alanlarına yapılan saldırılar, paralı asker olarak göçe zorlanmaları, salgın hastalıkların baş göstermesi gibi etkenler bulunmaktadır. Öte yandan Hindistan'daki göçlerin hepsi aynı anda değil görüldüğü üzere dönemsel olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca dönemsel göç durumları, bu grupların homojen olmadıklarını da göstermektedir.

Miller'e göre, Hindistan'dan yapılan ilk göçlerin başlangıcı konusunda farklı tarihler sunulmakta ve çoğunlukla M.S. 5. ile 10. yüzyıllar arasında göç hareketinin yapıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla, Çingenelerin atalarının günümüzden yaklaşık 1000 yıl önce bu uzun yolculuğa başladıkları, Hindistan'dan çıkıp batıya doğru seyahat ettikleri ve 1300'lerde Güneydoğu Avrupa'ya ulaştıkları (2013: 1), nedeni belli olmayan Avrupa yolculuğuna ise İran, Ermenistan ve Türkiye üzerinden farklı zaman ve dalgalarla göç ettikleri tahmin edilmektedir (Lewy, 2000: 78). Ancak Avrupa'da, kabul görmedikleri için yerleşimlerine 15. yüzyılın ilk çeyreğine kadar izin verilmeyen Çingenelerin, göçer bir şekilde yaşamlarını idame ettirdikleri bilinmektedir (Ringold, 2000: 8-9; 2003: 14).

Filolojik bilgiler ışığında Çingene göçleri, göçlerin zamanı ve dilsel bağlılıkların etkisiyle üç ana kol şeklinde gerçekleşmiştir. Birinci göç dalgasında yer alan Dom'lar güneybatıya yönelerek zamanla Suriye ve Filistin'e, bunların bir bölümü buradan Mısır'a ve Kuzey Afrika'ya geçmiştir. İkinci göç dalgasında yer alan Lom'ların kuzeye yönelerek Kafkaslar'ın güneyindeki topraklara, Ermenistan ve Gürcistan'a yerleştiği, ancak bazı araştırmacıların bu güzergâhın tarihsel ve dilbilimsel verilerden yoksun olduğunu belirtmişlerdir. Üçüncü ve son göç dalgasında bulunan

[5] Macaristanlı bir rahip olan Istvan Vali bu ilişkiyi, 1753 yılında Leiden Üniversite'sinde Hindistan'ın Güneybatı kıyısından, Malabar'dan gelen üç öğrenciyle görüşmeler yapmış, onlardan öğrendiği sözcüklerle bin kelimelik bir sözlük oluşturmuş ve Macaristan'a döndüğünde oradaki yerel Çingene halkının bu sözcükleri anladığını saptamıştır (Fonseca, 2002: 100).

Rom'lar önce küçük Asya ve Balkanlara, oradan da Orta ve Batı Avrupa'ya kadar yerleşimlerini sürdürmüşlerdir (Marushiakova ve Popov: 2006: 14-15; Willems, 1998; 305-308).

Kısaca ifade etmek gerekirse Çingeneler için göçün önemi büyüktür. Öyle ki göç kültürün idamesi, grup içi dayanışmanın canlı tutulması ve geçim kaynaklarına ulaşmada önemli rol oynamaktadır. Hatta günümüz Türkiye'sinde yerleşik hayata geçen Çingene gruplarının göçer yaşam tarzlarından büyük ölçüde taviz vermemeleri, onların bir yandan dışlanmalarına neden olurken, diğer yandan kültürlerini korumalarına yardımcı olmaktadır. Göçer yaşam tarzı adeta kültürel kodlara işlenmiş ve göçerlik, Çingeneler için nesilden nesile süregelen-süregiden bir kültür haline gelmiştir.

Çingenelerin dilleri, seyahat ettikleri yollar boyunca etkilenmiş ve bugün beş kıtada konuşulan Çingene dili farklı lehçelere ayrılmıştır (Soravia, 2014: 2). Çingene lehçelerindeki farklılık, Çingenelerin göç yollarının farklılığını da yansıtmıştır (Williams: 1994: 1). Bu durum, Çingenelerin geçtikleri yörelerin/bölgelerin dillerinden aldıkları kelimelerle kendi dil zenginliklerini oluşturduklarını gösterir niteliktedir. Bugün, bin yıldan uzun bir geçmişe sahip olup, tek biçimciliği destekleyecek herhangi yazılı bir modele sahip olmayan Çingene dilinin, tek ya da standart bir biçimi yoktur. Sorunun kaynağı, Çingenecenin okuryazar olmayan bir halkın dili olup, onu yazıya dökecek ortak girişimlerin yetersiz olmasıdır.

Konuyu Türkiye açısından ele alacak olursak; Çingenelerin kendi aralarında kullandıkları dillere "Romani", "Romanca", "Romnice" veya "Mangosar" adı verilmektedir. Ancak bu dil tüm Türkiye Çingeneleri tarafından bilinen ortak dil olmaktan çok, Batı Roman kolu tarafından konuşulan ve daha çok yerel dillerle bütünleşmiştir. Anadolu Çingeneleri arasında konuşulan özel diller ise Romanca ile kısmen bir benzerlik gösterse de ayrı bir karakter taşımaktadır. Yerli halk arasında, Karaçi ağzı, Poşa ağzı, Abdal ağzı, Teber ağzı gibi isimlerle yer alan Anadolu Çingeneleri, son derece karmaşık bir dil yapısına sahiptir (Duygulu, 2006: 26). Buna göre, Anadolu'daki gezgin/konar-göçer Çingene gruplar arasında dilin asimilasyona uğradığı görülmektedir. Çingenece kelimeler Kürtçe, Türkçe ve Farsça ile birlikte kullanılıp, bazen de bu bileşimlere ön ve arka ekler de katılarak gizli diller meydana getirilmektedir. Türkiye'nin doğusundaki Poşalar tarafından konuşulan, Ermenice'nin Çingene lehçesi bunlardan farklıdır (Andrews, 1992: 196).

Sonuçta, dil Çingeneleri tanımada ve anlamada işlevseldir. Zira Çingene dilinin kökenine dair bilgiler, derinlemesine lehçe-diyalekt biçimleri ile bölgesel dil karşılaştırmaları, göç, köken ve yaşam tarzlarındaki çıkarımları mümkün kılmaktadır.

1.2. Çingeneliğin İnşasında Çeşitli Dışla(n)ma Biçimleri ve Dışlamaya Zemin Hazırlayan Bazı Faktörler

Tarih sahnesine çıktıkları ilk andan bu yana, gerek fiziksel özellikleri, gerekse yaşam biçimleri, Çingenelere merak ve kuşkuyla bakılmalarına; ayrıca haklarında ortaya atılan anlatılar, mitler vs. Çingenelerin hemen hemen tüm ülkelerde toplumsal sorun ve tehlikeli insanlar olarak görülmelerine neden olmuştur (Lucassen, 1998; Fraser, 2005). Çingenelik, bu merak ve kuşkuyla beslenip ortaya çıkan söylenceler çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu bağlamda, Çingeneler kendi kimliklerini paylaşmayan toplumsal, kültürel çevrelere yabancılaşma eğilimindedirler. Bu yabancılaşmayı arttıran kavramlardan biri "öteki" kavramıdır. Zira ırk, etnisite, din, mezhep, hemşehrilik, aşiret, akrabalık, cinsiyet gibi etkenlere göre durumsal olarak biçimlenen "öteki" kavramı farklı olmayı ifade ettiği gibi potansiyel ya da fiili düşmanlığı da ifade edebilir (Schnapper, 2005: 24-43; Aydın, 2002: 661). Dolayısıyla geçmişte "Öteki", anlam olarak bizden olmayanı ya da en azından bizden farklı olanı ifade etmekteyken, günümüzde öteki, bünyesinde sosyal dışlanma, öğrenilmiş çaresizlik, sembolik şiddet, soyutlama, damgalama, yabancılaştırma, ayrımcılık vb. kombinasyonları barındırmaktadır. Bu tür durumlarda ötekinin kendini gizlediğini belirten Mollaer (2006), Öteki'nin yaşamını toplumsal yaşamın kıyısında ve sessizliğinin içinde sürdürdüğünü belirtir. Gizlenmek/görünmezlik, öteki olmanın dayanılmadığı

hallerde deneyimlenen bir toplumsal varoluş halinin yansıması olarak açığa çıkar. Bu durum Çingenelerin kimliklerini gizlemeleriyle yakın ilişkilidir. Zira Çingenelerin dışlanmamak, ötekileştirilmemek ve türlü etiketlere maruz kalmamak için kimliklerini gizleyip toplumsal yaşama dâhil olma çabaları bunu anlatır niteliktedir. Olumsuz şekilde inşa edilen Çingene kategorisi, Çingeneler tarafından sahiplenilmeyen bir duruma bürünmektedir.

Çingene sözcüğünün olumsuz çağrışımlarına dikkat çeken Okely; Çingene olmayanlarca betimlenen Çingene imgesinin, çoğunlukla özgür, vahşi ve doğaya yakın olma gibi özelliklerin sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak belirdiğini ifade etmiştir (1983: 2). Çingene teriminin, yerel örneklerde ve Türkiye özelinde önyargıları besleyen ve dışlayıcı/aşağılayıcı bir anlama tekabül etmesi (Özateşler, 2013: 14), Çingeneliği anlamada ve anlamlandırmada büyük önem taşımaktadır.

Hancock, Çingeneler hakkında ileri sürülen mesnetsiz bilgilerin, Çingeneliğin inşasında etkili olduğunu belirtmiştir. Zira renk önyargısı, esmerliğin bazı dinlerde günahla ilişkilendirilmesi, Çingene olmayanlarla ilişkilerin kopmasına yol açmış ve Çingenelere karşı çıkarılan yasalar bu çerçevede şekillenmiştir. Ahlaksızlık ve kanunsuzlukla itham edilen Çingeneler(Hancock, 1995: 1;) için Çingeneliğin inşası da bu önyargılardan beslenerek günümüze kadar gelmiştir. Toplumun yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı ya da yanlış bilgi edinerek karşı tarafa takındığı olumlu veya olumsuz tutumlar, önyargıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu anlamda, Çingeneliği tanımlayan farklı kategoriler ve Çingenelere yönelik önyargıların oluşumunu tetikleyen olgular (imge, olumsuz yargı, efsane, yaşam tarzı vs.) Çingeneliği anlamada işlevsel sayılabilir. Özellikle esmer tenli oluşları, renkli giyim tarzları, dilleri, müziğe düşkün olmaları, dansları, kendilerine özgü mesleklerle ve genel olarak marjinal kültürleriyle bilinen Çingeneler, Çingene olmayanlar tarafından olumlu ve olumsuz özellikleriyle anılmışlardır. Nitekim Williams (1994: 2)'a göre, geçmişten günümüze Çingeneler farklı yaşamları ve farklı yerlerden gelmelerinden dolayı evrensel olarak davetsiz misafir ve yabancı olarak görülmüşlerdir.

Çingeneliğin inşasında ve devamında, onlara karşı üretilen negatif önyargıların, onları sosyal hiyerarşinin en altına yerleştirdiğini ileri süren Gökçen ve Öney (2008: 129)'e göre, "toplumun çoğunluğu tarafından Çingenelere atfedilen ve Çingenelerin en hafifinden, 'hercai', 'tasasız', 'dans-müzik-çiçek' üçgeninde 'günlük yaşayan', 'yüzeysel', ya da daha da ileri gidilerek 'suçlu' ve 'ahlaksız' insanlar olduğuna ilişkin basmakalıp fikirler, gerek medya gerekse farklı alanlarda sürekli tekrarlanmakta ve toplumsal basmakalıp yargılara yol açmaktadır". Zira bir sosyal etkileşim çıktısı olan önyargılar, birey ve grupların birbirlerine bakışı veya kapalılığı ile üremekte ve karşılıklı suçlamalara neden olabilmektedir (Kolukırık, 2005: 52). Kapalı toplumsal özellikleriyle Çingenelere yönelik çok boyutlu ve derin dışlama pratiklerinin bir Çingenelik algısı inşa ettiği görülmekte; karşılıklı olumsuz yargıların oluşması da bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak Çingenelik, sadece etnik kategorizasyon bağlamında değil, sosyal dışlanmanın ve beraberinde getirdiği damgalamanın sonucu toplumda aşağı bir statüye denk düşen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çingeneliğin inşasında, Çingene olmayanlar tarafından "kirli olma, temiz olmama" önyargısının etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan kirlilik Gaco ile Çingene arasındaki keskin ayrılığın şeklini çizen, etnik sınırları güçlendirip dışa vuran kültürlerinin temelini oluşturan bir şey olarak ortaya çıkar (Fraser, 2005: 209). Damgalanmanın önemli kategorilerinden biri olan kirlilik algısı, Douglas'a göre, toplumdaki bireyleri denetleyip toplumsal düzeni sağlamada işlevseldir. Bu bağlamda kirlilik, gerçekte var olan bir şey olmakla birlikte, kasten de üretilebilir (Douglas, 2005). Bu durum Çingene olmayanlar arasında, Çingenelerin yaşadıkları mekânlar, yiyecekleri, eşyaları ve hatta bedenleri ve ruhları kirli olarak zikredilir (Fraser, 2005: 209). Dolayısıyla Çingeneliğin inşasında Çingene'yi kirlilik ve tehlikelilik ile ilişkilendirme mekanizması oldukça etkilidir. Hatta Çingeneliğin yeniden üretiminde etkili olan kirlilik algısı, Çingenelerin sosyal sınırlarının belirlenmesi, toplumdan izole yaşamaları, yabancı konuma indirgenmeleri gibi birçok konuyu anlayabilmek açısından önemlidir.

Çingeneliğin inşasıyla ilgili yapılan araştırmalar, önyargı faktörünün etkisini doğrulamaktadır. Nitekim Adaman ve Keyder (2006: 109)'in altı şehirde yaptığı bir araştırmada katılımcılardan şu cümlenin tamamlanması istenmiş, "Çocuğumun annesi/babası […….] olan bir çocuk ile arkadaş olmasını önlerdim" ve şu seçeneklerden birinin verilen boşluğa yazılması istenmiştir: eşcinsel, seks işinde çalışan, AIDS hastası, Çingene, alkolik, ruh hastası, eski hükümlü, değişik etnik kökene sahip, değişik dinden birisi. Katılımcılar tarafından "Çingene", seçeneği %76 gibi yüksek bir oranda seçilmiştir. Kolukırık (2005) tarafından üniversite öğrencilerinin Çingenelere ilişkin imgelerinin belirlenmesine yönelik yapılan bir araştırmada da, öğrencilere "Çingene"nin neyi çağrıştırdığına yönelik bir soru formu verilmiş ve elde edilen sıfatlar "Çağrışım Burcu" tekniğiyle analiz edilmiştir. En fazla frekans alan sıfatlar; hırsız, göçebe, eğlence ve falcı olmuştur. Bu bakımdan Çingenelere karşı örülmüş pek çok önyargının, onları kategorize etmede ne kadar etkili olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu tür önyargı mekanizmalarının, Çingeneliği inşa ettiği ve onların, Çingene olmayanlarla günlük etkileşimlerini sınırladığı söylenebilir.

Uluslararası Roman Birliği Başkanının, bir gazetecinin Çingenelere yönelik çok boyutlu kalıp yargıların nedeni hakkındaki sorusu üzerine dile getirdiği ifadeler Çingene imgesinin ortaya çıkışına dair genel bir fikir vermektedir: "Bütün Çingeneler tembeldir, hırsızlık yaparlar…" sözü maalesef kabul edilmektedir. Bugün bile İspanyol anneler, her ne kadar ırkçı olmasalar da çocuklarına yemek yedirirken "Yemeğini ye, yoksa Çingeneler gelip seni alacak" diye korkutmaktadır. Böylece toplumda bu yönde korkular ve davranışlar varlığını sürdürmektedir" (Euronews, 2014). Ayrıca putperestlikle suçlanmaları da Çingenelere dair önyargıların pekişmesine yol açmıştır. Tembel, işe yaramaz, kirli, ahlaksız, hilekâr, sihirbaz, büyücü, cadı, hain gibi önyargılar Çingeneliğin oluşmasına neden olduğu gibi (Lewy, 1999: 57) kimliklerinin reddine de yol aç(mış)maktadır.

Martinez (1992: 11), Çingeneliğin inşasında Çingene yaşamı ve tiplemeleri üzerinde durarak Çingene tipini farklı yönlerden irdelemiştir. Zira renkli yaşamları Çingenelerin algılanma biçimlerini değiştirmekle kalmamış, onlara yaşadıkları yere ve döneme göre farklı imgeler yüklemiştir. "Rüya gibi güzel", "kâbus gibi korkunç" türünden imgeler, onların yaşadığı toplumdan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Fiziksel özelliklerine, hatta tenlerinin renklerine varıncaya dek, kendilerine yakıştırılan imgeye uymaya çalışmışlardır.

Çingeneliğe yakıştırılan farklı algılamaların önemli nedenleri arasında sayılabilecek fiziksel görünümleri hakkında Pittard, tipik Çingene halkının, bedenine göre oldukça uzun bacaklarıyla, ortalama Avrupa halklarından biraz daha uzun olduğu sonucuna varmıştır; başları büyük ölçüde dolikosefal ("uzun kafalı", yani oldukça uzun ve dar) bir yapıda olma eğilimindedir; siyah saçlara, küçükçe kulaklara, koyu renkli geniş gözlere ve uzun dar, düz burunlara sahiptir" (Fraser, 2005: 28- 29).

Benzer şekilde Merimee'nin Çingeneler hakkında verdiği gerek fiziksel görünüş, gerekse yaşam tarzları hakkındaki bilgiler, Çingeneliğin inşası hakkında fikir vermektedir. "Çingenelerin yüz ve beden özelliklerini tarif etmek, onları görünce fark etmekten daha zordur. Bin kişi içinde bile bu soydan bir insanı tanımak mümkündür. Renkleri çok yağızdır. Aralarında yaşadıkları ahaliden daima koyu renklidirler. Fark edilecek derecede çekik, iri, çok kara olan gözleri, uzun ve gür kirpiklerle gölgelenir. Erkeklerin çoğu endamlı, fidan boylu, çeviktir. Almanya'da Çingene kadınları genelde güzeldirler; İspanya Çingeneleri arasında ise güzeline seyrek rastlanır" (2004: 271). Ülkelerdeki farklı Çingene tiplemeleri üzerinde duran Merimee, ülkeler arasındaki farklılıklara işaret etmektedir. Ancak Çingenelik türdeş bir olgu olarak inşa edilmektedir.

Tarihsel süreçte Çingeneliğe yönelik olumsuz içerimlerden biri de Fonseca (2002; 256)'nın belirttiği üzere "casus" olarak nitelendirilmeleridir. Özellikle Avrupa'da Türkler lehine casusluk yaptıkları nedeniyle, Çingenelerin manevi baskı ve zulüm görmelerine ve bu çerçevede algılanmalarına yol açmıştır.

Çingeneliğin inşasında etkili diğer bir faktör, toplumun aynası ve kolektif bilincin ürünleri sayılabilecek edebi eserlerdeki Çingene imgesi ve önyargısıdır. Örneğin, Osman Cemal Kaygılı'nın 1935 yılına ait "Çingeneler" adlı kitabında, Çingeneleri tanımlama biçimi bunlardan biridir: "Çingene, insanın tabiatına en yakın kalan cinstir. Zannedilir ki, bu tunç yüzlü ve fağfur (Çin porseleni) dişli kır sakinleri, beşeri şekle istihale etmiş bir takım yeşil ağaçlardır. Çingene bizzat bahardır. Çocukluğumda gördüğüm bahardan bugün hatırımda kalan hayal; yeşil, kırmızı, sarı şalvarlar giymiş, şarkı söyleyen ve el çırpan bir alay genç ki içinde tahta zurna çalıp bu musikinin vahşi kahkahaları ardından müşabih akisleriyle vadileri inim inim inleten genç bir Çingenedir" (Kolukırık, 2005: 58; Kaygılı, 2011: 5). Birçok eserde Çingenelerin eğlence merkezli bir yaşam temelinde ele alınmaları ve Çingenelerle ilgili negatif bilgilerin olumsuz imajlar üretmesi, önyargıların derinleşip kalıplaşmasına yol açmaktadır. Türkiye'de Çingenelerin gündelik dildeki algılanış biçiminde ilk dikkati çeken 'Çingene' sözcüğü, çeşitli sözlüklerde yer alan "Çingene kavgası", "Çingene parası", "Çingen Çingene çatmayınca kasnak boğaza geçmez", "Buçuk millet", "Çingene düğünü", "Çingeneleşmek", "Çingene borcu", "Çingene pazarlığı" gibi tanımlama ve nitelemeler Çingenelere yönelik kalıpyargı ve önyargıları pekiştirici işlev görmektedir (Aşkın, 2012: 12).

Dolayısıyla çeşitli imgelemler vasıtasıyla örülen "Çingenelik", Çingeneleri ikili bir yapı içinde algılamayı teşvik etmektedir. İlk olarak toplumsal ahlaka aykırı davranışları (hırsızlık, dolandırıcılık, fuhuş, kumar vs.) sergileyen insanlar olarak tanımlanan Çingeneler, bu yapının ilk ayağını oluşturmaktadır. Günah keçisi olarak görülen Çingenelere modern olmayan, dini ve milli kimliğin içine almadığı sıfatlar atfedilmesi bu yapının oluşumunda etkili olmaktadır. İkinci olarak da genellikle Çingenelerin medyadaki sunumlarında ortaya çıkan eğlenceyi seven, günlük yaşayan kaygısız insanlar olarak tanımlanan Çingeneler bu yapının ikinci ayağını oluşturmaktadır. Türkiye'deki Çingene imajı bu ikili yapı içinde belirlenmektedir. Günümüzde Çingeneleşmek, Çingene gibi olmak deyimleri ile kastedilen stereotipler, kullanılan duruma göre, hem korkulan hem de özenilen bir grup olarak bu ikili yapı içinde konumlanmaktadır (Solmaz, 2005: 2).

Çingenelerin hâkim kültürdeki imgesi genellikle gazetelerde, dergilerde ve televizyonda "farklı kültüre ait" bir fotoğraf ya da "renkli bir panorama" (Bayraktar, 2011: 124), ya da "olumsuz özellikleri öne çıkan" olarak lanse ettirilir. Dolayısıyla yazılı ve görsel medyada Çingenelerin yanlış tanıtılması, aşağılayıcı dışlayıcı, suçlayıcı yazıların yazılması, "yakıştırmalı" söz ve kıyafetlerin kullanılması Çingeneliğin inşasında etkilidir. Çingenelerin medyada sunumlarında, daha çok ön plana çıkan eğlence, dans ve çiçek üçgeninde ele alınması ve buna göre, Gırgıriye, Darbükatör Baryam, Cennet Mahallesi, Roman Havası, Ağır Roman gibi dizi ve filmlerde anlatılan müzik, dans, dansözlük, alkole düşkünlük, kavga, gayri-resmi yollardan para kazanma ve argo içerikli üsluplar hâkim gruba Çingene imajının yanlış tanıtılmasında etkili olmaktadır.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğünde *çingene* (ç küçük), "Genellikle argo konuşan, falcılık yapan, yaban otları satan, kimi kez de çalgıcılık yapan, seyrek görülen bir tip" ve "kötü kılıklı, esmer kadın tipi" olarak tanımlanırken; *Çingene* (Ç büyük) 1. Hindistan'dan çıktıkları söylenen, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan bir topluluk, Çingen, Kıpti. 2. Bu topluluktan olan kimse, Çingen, Kıpti (www.tdk.gov, 2013) olarak tarif edilmiştir. Yine rüya tabirleri kitabında, rüyada Çingene görmek; para kaybı, eğlence, iftira, dedikodu (www.ruyatabirleri.gen.tr) gibi olumsuz nitelemelere karşılık gelmektedir. "Çingene"nin böyle tanımlanması Çingeneliğe yönelik yerleşik toplumsal önyargılara işaret etmektedir.

Sonuçta kapsamlı bir ayrımcı kategori olan "Çingene", Özateşler (2016: 50)'in de belirttiği gibi ırkçı stereotiplerde standart olarak görülebilir ve varlığını ayrımcılığa uğrayan asıl özneden bağımsız olarak sürdürebilir. Bu nedenle "Çingene" çeşitli durumlarda aşağılayıcı ve ayrımcı bir kavram olarak etkili bir biçimde kullanılabilir. Böylesi bir nitelik genellikle, çağrışım zinciriyle temellendirilen ileri aşamadaki yerleşik olmayan, düzensiz, geleneklere uymayan, pis, hastalık bulaştıran, patolojik vb. aşağılayıcı stereotipleri de bir araya getirir.

1.3. Çingeneliğin İnşasında Mitler-Efsaneler ve Söylenceler

Dünyanın birçok yerinde yaşayan Çingenelerin konumunu açıklamak için birçok mit ve efsane yaratılmıştır. Bu açıdan Çingene kimliğinin inşasında mitlerin önemli yer tuttukları ve Çingeneliği anlamada işlevsel oldukları kabul edilmektedir. Göçebe kültürün yarattığı efsaneler üzerinden geliştirilen söylemler, Çingene kimliğinin önemli bir kurucu unsuru olarak kabul edilmektedir. Zira Çingene kültürü gerçeklik ve kurgu arasındaki karşılıklı bir etkileşimin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, gerçekliliğin mistikleştirilmesi, Çingene anlatılarında sıkça başvurulan metaforlarda kendini göstermektedir (Yolcu, 2012: 185).

Çingenelerin kökenlerine ve göç yollarına ilişkin belirsizlikler bu tür efsane veya söylencelerin ortaya çıkmasında ve yayılmasında etkili olmuştur. Çingenelerin kendilerini Çingene olmayanlarla karıştırmaktan kaçınmaları nedeniyle, kendileri ya da başkaları tarafından yaratılan bu efsaneler, çoğu zaman Çingeneler tarafından da sahiplenilmiştir (Sway; 1988: 39). Örneğin, Hindistan'dan ayrılmaları İran Şahı Behram Gur[6] öyküsü ile başlamıştır.

Diğer bir deyişle bir azınlık grubu ayrıştırmak için kullanılan en önemli araçlardan biri, hâkim grubun türettiği mitlerdir. Bu mitler yerel ve baskın olanın değerleri üzerinden tersten inşa edilir. Çingenelere toplum tarafından yüklenen "ahlaksız" ve "uğursuz" gibi küçültücü ifadeler, Çingenelerin üzerine kurgulanan anlatılarla/mitlerle pekiştirilmiş ve kendisine "meşru" bir zemin kazandırmıştır (Bozkurt, 2004: 36). Çingene etnisitesi ve etimolojisi üzerine anlatılan bir mit bunun en somut örneklerindendir: Mitolojik söylencede, Hz. İbrahim'in, Nemrut ve yandaşları tarafından ateşe atılması esnasında mancınığın çalışmaması üzerine Cin ve Gan adlı kardeşlere zina yaptırıldığı, böylece meleklerin Hz. İbrahim'i koruyamadıklarına inanılmaktadır (Aksu, 2006: 27). Bu mesnetsiz söylenceye göre; hem Çingene isminin ortaya çıkmasının etimolojik kökeni hem de Çingenelerin göçebe hayatı sürmeleri, yoksullukları, dışlanmaları gibi birçok olumsuzluğun nedeni bu sayılabilir.

Hristiyan mitolojisinde Çingenelerin her türlü kötü işleri yapabileceğine inanılmaktadır. Hristiyan dünyasında Çingenelerle ilgili yaygın olan bu mitlerden biri; Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan çivilerin Çingeneler tarafından imal edilmesinden dolayı Tanrı, yazıyı bütün insanlara bahşederken Çingene halkından esirgemiş olmasıdır (Berger, 2000: 14). Ancak sözü edilen mit, Çingenelerin yazılı bir kültür oluşturamadıklarına cevap teşkil eder gibi görünse de, mit olduğundan dolayı bu doyurucu bir açıklama değildir. Onun içindir ki, bu durumu Çingenelerin hayat felsefesindeki tarihsizlik anlayışlarında aramak gerekir (Göncüoğlu ve Yavuztürk, 2009: 111).

Hindistan Çingene gruplarından Richi Çingenelerinin Hindu tanrısına adanmış bir kurbanı yedikleri için lanetlendikleri; böylece Hindu inancında kirli kabul edilen işleri yapmak zorunda olduklarına inanılır. Yasak yiyeceklerin kullanımından dolayı lanetlenme olayına Afganistan'daki Jat Çingeneleri için üretilmiş anlatılara da rastlamak mümkündür (Zene, 2007: 259-260).

Çingenelere göre ise, kendileri atalarının işlemiş olduğu bir suçtan dolayı lanetlenmişlerdir. Sözde bu suç -ensest ilişki- sebebiyle, bir kavim, liderini ve taraftarlarını kovmuştur. Büyük bir

[6] "Öykü, İran Şahı Behram Gur'un, tebaasını eğlendirmek amacıyla Hint Kralından ud çalmada usta, erkek ve kadın çalgıcılardan oluşan yaklaşık 12 bin Lûri (İran'da bulunan bir Çingene kavmi) bir müzisyen topluluğunu gönderme isteği hakkındadır. Firdevsi'nin Şehnamesi (Krallar Kitabı–1010), "Behram Gur tarafından Hint Kralı Shangul'a müzisyensiz içiyor, zenginler bu durumu tasvip etmiyor. Lütfen Luriler arasından, lavta çalacak on bin kadın ve erkek seçip bana gönderin." Behram Gur, tarımla uğraşıp fakirlere müzik yapsınlar diye Lurilere buğday, sığır, eşek verdikten sonra onları krallığının çeşitli vilayetlerine göndermiştir. Bir yıl içinde Luriler hem buğdaylarını hem de sığırlarını tüketmişti. Hükümdar bu müsrifliklerinden dolayı onları azarladı sonra da huzurundan kovdu, ama kovarken kesin bir dille eşeklerini alıp bütün eşyalarını bu eşeklere yüklemelerini, şarkıları ve çalgılarıyla geçinmelerini ve her yıl ülkeyi boydan boya gezip, zenginlerle fakirlerin gönüllerini coşturacak şarkılar söylemelerini buyurdu. Luriler, şimdi bu fermana uygun olarak dünyayı dolaşıp iş ararlar. Bazen köpekler ve kurtlarla arkadaşlık eder ve gece gündüz yollarda hırsızlık yaparlar. Bu öyküler, 5. ve 11. yüzyıllar arasında farklı zamanlardaki göçlerin Hindistan'dan İran'a ve buradan batı ve güney olmak üzere iki güzergâhta gerçekleştiğini göstermektedir (Berger, 2000; Tietze, 2002; Fraser, 2005).

büyücü, bu kovulanlara; "Sonsuza dek yeryüzünde dolaşıp dursunlar, geceledikleri bir yerde ikinci kez konaklamasınlar, su içtikleri bir kaynaktan ikinci kez içmesinler, bir yıl içinde aynı nehirden iki defa geçmesinler" diyerek korkunç bir biçimde lanet etmiştir (Berger, 2000: 39).

Yine Çingenelere ait olan bir söylenceye göre; refah ve huzur içerisinde yaşayan Dom Krallığı, Brahmanlar tarafından işgal edilmiştir. Bundan dolayı dünyanın sürekli savaş halinde olduğu ve bu savaştan kurtulmanın, refah ve huzurun tekrar gelmesinin Çingene olmayanların (Gaco), Çingenelere (Domlara) diğer insanlar gibi davranmayı öğrenmeleriyle mümkün olabileceği inancıdır (Mezarcıoğlu, 2010: 100-103).

Diğer bir efsaneye göre, Çingenelerin Hz. Davut Peygamberin soyundan gelen demirciler olduğu, sözde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nankörlük ettikleri ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i yalnız bırakıp kaçtıkları ve onların katledilmelerine göz yumdukları için Allah Çingeneleri kadın seviyesine indirmiştir. Bu yüzden ata değil eşeğe binebilmektedirler (Mezarcıoğlu, 2010: 101). Bunlar gibi onlarca efsanede ilginç olan nokta, bu söylencelerin ve efsanelerin önyargılarla örülmüş olduğudur.

Çingenelere ait anlatıları dini eksende ele alan Berger (2000: 12-13), eski literatürde Çingenelerin inanç ve dinine ayrılmış olan ve sürekli tekrarlanan iki düşünce olduğunu belirtmektedir. Birincisi Çingenelerin herhangi bir dini yoktur, ikincisi içinde yaşadıkları toplumun dinine mensup olmalarıdır. Dini yaşamları çerçevesinde Romanya ve Macaristan'da yaygın olan bir efsaneye göre; vaktiyle Çingenelere ait kilisenin domuz yağından inşa edildiği ve daha sonra köpekler tarafından yenildiği şeklindedir. Onların "dinsiz" oluşu, misafir oldukları halkların kendilerine zulmetmesine ve bundan ötürü kendilerine zorunlu olarak sağlam inançlı birer Hristiyan ya da Müslüman süsü vermelerine yol açmıştır. Bu tarihsel ve sosyal-dinsel koşullar, Çingenelerin aşırı, hatta neredeyse tabu diyebileceğimiz bir dikkat ve ürkeklikle dışarıdan herhangi bir kimseye kendi toplumsal ya da düşünsel, özellikle de dinsel gelenekleri konusunda açılmaktan sakınmalarının önemli bir nedenini oluşturur.

SONUÇ

Çingenelere, yaşadıkları toplumlarda yaşam biçimleri, davranış şekilleri, fiziksel özellikleri ve kapalılıkları nedeniyle sürekli merak ve kuşkuyla bakılmış ve genellikle "tehlikeli insanlar" ve "toplumsal sorun" olarak değerlendirilmişlerdir. Yaşadıkları ya da misafir oldukları ülke ya da bölgelerde genelde olumsuz bir imaja sahip olan Çingenelerin uyumsuz, hırsız, dilenci, tembel, yalancı, ahlaksız, ensesti olumlayan insanlar olduklarına inanılabilmektedir. Bu nedenle yoğun dışla(n)ma pratiklerini deneyimlemişlerdir. Aynı zamanda Çingenelere yönelik damga, stereotip, önyargı, ötekileştirme, efsane, mit, söylence gibi mekanizmalar Çingeneleri yaşadıkları toplum içerisinde sınırlayıcı, belirleyici ve kategorileştirici bir yapıya büründürmüş ve "Çingenelik"in inşasında büyük rol oynamıştır.

Çingeneliğin oluşumunda ve devamında ortaya atılan birçok mit ve efsanenin etkili olduğu görülmektedir. Çingenelerle ilgili olumsuzlamalara yol açan bu tür söylenceler, Çingeneliğin negatif içerimlerine işaret etmekte ve önyargıların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Dikkate değer olan ise, bu efsane ve mitlerin her ülkede benzer biçimde ortaya çıkması ve negatif içerimlere sahip olmasıdır.

Öte yandan haklarındaki mit ve efsaneler, Çingene ve Çingene olmayanlar tarafından üretilmekte, kabul edilmekte ve Çingeneliğin inşasında etkili olmaktadır. Yani Çingenelik, Gaco kadar Çingene açısından da mit ve efsaneler üzerinden üretilmektedir. Çingenelerin, kendileri hakkında ortaya çıkan mitlere inanmaları, yanı sıra, toplumca olumsuz kabul edilen davranışlar sergileyebilmeleri, dilencilik yapabilmeleri ve suç işleyebilmeleri gibi faktörler Çingene imajını olumsuz etkilemektedir. Yani Çingene olmayanların, Çingeneliğin inşasında kullandıkları dilenci, tehlikeli, normsuz gibi parametreler, aslında Çingeneler içerisinde sosyal düzene aykırı davranan ve suç işleyen (özellikle hırsızlık) bir kısım insan tarafından da pekiştirilmektedir.

Toplumda Çingenelere yönelik pejoratif sıfatların, Çingenelik damgasına yol açtığı ve Çingenelerin bu damgayla anılmak istemedikleri ileri sürülebilir. Zira damgalanmayla birlikte oluşan Çingenelik, Çingeneler için tüm sorunların ana kaynağı haline gelmektedir. Ancak Çingeneler bir yandan bu şekilde ortaya çıkan "Çingene" imgesini büyük oranda kabullenirlerken diğer yandan bu tür pejoratif imgelerle anılmaktan da kaçınmaktadırlar.

Esasen "Çingenelik", özsel bir nitelik olmaktan çok meslek, fiziksel görünüş, çeşitli dışla(n)ma pratikleri, anlatılar ve söylenceler temelinde inşa edilmekte, kamusal alanda yeniden üretilmektedir. Bu nedenle Çingenelik, Çingenelerde bile çoğunlukla istenilmeyen bir konuma indirgenmektedir.

Yerli halk tarafından Çingeneler, göçebe bir topluluk olarak algılanmakta iken, Çingene yaşam biçimi olarak kabul edilen Çingenelik ise türlü olumsuzluklara denk düşen özellikleri ile dikkati çekmektedir. Yani Çingenelerle ilgili efsane ve mitlerde, Çingenelerin kendi çıkarları uğruna göze alınamayacak derecede ilkesiz davranacakları ve örneğin ensesti olumlayan, ahlaksız, hırsız vb. olumsuz konumlarına vurgular ön plana çıkmaktadır. Ancak bu tür söylenceler, Çingeneleri içe kapanmaya zorlayarak kültürlerinin korunmasına da imkân sağlamaktadır. Zira kapalı olmak, aynı zamanda yeni jenerasyonun asimilasyonunu engelleyici bir işleve de sahiptir.

Çingeneliğin olumsuz algı ve önyargılarla karmaşık bir hal alarak zihinlere yerleşmesi, aslında Çingeneler hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Zira yabancılıkları onlar hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olunmadığına da işaret etmektedir. Çingenelik, Çingene olanlar ve olmayanlar arasındaki günlük etkileşimlerde sosyal mesafeyi arttırıcı bir etkiye sahiptir. Hatta Çingene ve Çingene olmayan arasındaki ilişkiler bu şekilde azaldıkça, önyargılı söylencelerin kalıplaşarak kalıcık kazandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006), "Türkiye'de Büyük Kentlerde Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma", European Commission, http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf (E.T: 20.12.2013).

Aksu, Mustafa (2003), Türkiye'de Çingene Olmak, İstanbul: Ozan Yayıncılık,.

Andrews, Peter Alford (1992), Türkiye'de Etnik Gruplar, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Ant Yayınları.

Asseo, Henriette (2007), Çingeneler: Bir Avrupa Yazgısı, Çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları.

Aşkın, Umur (2012), "Çingeneler ve Sosyal Politika-1, Sosyo-Kültürel Alt Yapı", Çalışma Ortamı Dergisi, Ocak - Şubat-ss.10-12, http://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/2012/02/calisma_ortami120.pdf. (E.T: 20.05.2014).

Aydın, Mustafa (2002), Siyasetin Sosyolojisi, İstanbul: Açılım Kitap.

Bayraktar, Özlem (2011), "Çingeneler Başka Dünyanın İnsanları", Global Media Journal Turkish Edition Sayı:1(2) s.118-132.

Beynon, Erdmann Doane (1936), "The Gypsy in a Non-Gypsy Economy", The American Journal of Sociology, Vol. 42, No. 3, Novp. 358-370.

Berger, Hermann (2000), Çingene Mitolojisi, Çev: Musa Yaşar Sağlam, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Bozkurt, Tülin (2004), Poşalar Örneğinde Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Clark, Colin (2013), "Counting Backwards: The Roma 'Numbers Game' in Central and Eastern Europe", http://www.radstats.org.uk/no069/article4.htm s.1 (E.T: 7.10.2013).

Douglas, M. (2007). Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi, Çev.: Ayhan, E., İstanbul: Metis Yayınevi.

Duygulu, Melih (2006), Türkiye'de Çingene Müziği Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Fonseca, Isabel (2002), Beni Ayakta Gömün –Çingeneler ve Yolculukları-, Çev: Özlem İlyas, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fraser, Angus (2005), Avrupa Hakları Çingeneler, İstanbul: Homer Kitapevi.

Fraser, Angus (2000), "The present and future of the Gypsy past", Cambridge Review of International Affairs, 13/2, 17-3

Gökçen, S.; Öney, S. (2008), "Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik", E. Uzpeder, S.Özçelik, S. Danova ve S.Gökçen (der.), Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul: Mart Matbaacılık.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk; Şükriye Pınar Yavuztürk (2009) , "Sulukule ve Çingeneleri", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı:23, ss.107-134.

Hancock, Ian (2002), We are the Romani People, Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Hancock, Ian (1995), "The Struggle for the Control of İdentity", Transitions Vol.4,No:4.

Kaygılı, Osman Cemal (2011), Çingeneler, İstanbul: Destek Yayınevi.

Kenrick, Donald (2006), Çingeneler, Ganj'dan Thames'e, Çev. Bahar Tırnakçı, Istanbul, Homer Kitabevi ve Yay.

Kolukırık, Suat, (2005), "Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, C.8, S.2, ss.52-71.

Kyuchukov, Hristo (2007), "Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar"ın Tarihi, Kültürü ve Dili", Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler, (Editör: Suat Kolukırık), İstanbul: Simurg Kitapçılık Yay., ss.71-85.

Lewy, Guenter (1999), "The Travail of The Gypsies", National Interest, Issue 57, Fall 1999, p. 78–86.

Lewy, Guenter (2000), The Nazi Persecution of the Gypsies, Newyork, Oxford University Press.

Lucassen, Leo (1998), "Harmful Tramps: Police Professionalization and Gypsies in Germany, 1700 – 1945", Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Aproach, (Editors: L. Lucassen, W. Willems, A. Cottaar) (74–93), London: MacMillan Press.

Martinez, Nicole (1992), Çingeneler, Çev: Şehsuvar Aktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi Dizisi.

Marushiakova, Elena ve Popov, Vesselin (2006), Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler-Balkan Tarihinde Bir Katkı-, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi.

Merimee, Prosper (2004), "Carmen", Türk ve Dünya Yazarlarından Çingene Öyküleri (Antoloji), Hazırlayan, Hasan Aydın, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Mezarcıoğlu, Ali (2010), Çingenelerin Kitabı, İstanbul: Cinius Yayınları.

Miller, Shirley A. (2013), "The Road to Porrajmos, The Gypsy Holocaust", http://www.geocites.com/Paris/5121/road-to-porrajmos.html. (E.T: 15.12.2013).

Mollaer, Fırat (2006), "Görünmez Ötekiler", http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2& haberno= 5880, (E.T.05.04.2015).

Okely, Judith (1983), "The Traveller-Gypsies", Cambridge University Pres, http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/82009478.pdf, (E.T: 20.01.2013).

Özateşler, Gül (2016), Çingene: Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği, Çev: Didem Dinçsoy, İstanbul: Koç Üniv. Yay.

Özateşler, Gül (2013), "Avrupa'da Roma/Çingeneler Üzerine Sosyal Politikalar", Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, ss.13-34.

Ringold, Dena & Orenstein, Mitchell & Wilkens, Erica (2003), Roma in An Expanding Europe, Breaking The Poverty Cycle, Washington: A World Bank Study.

Ringold, Dena (2000), "Roma and the Transation in Central and Eastren Europe: Trends and Challange", The World Bank, Washington D.C.

Schnapper, Dominique (2005), Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki, (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Solmaz, Başak (2005), "Türk Çingenelerin Medyada Temsili ve Kimlik Süreci", İstanbul: II. Uluslararası Roman Çalışmaları Konferansı, 14-15 Mayıs 2005, Konferans Tebliği.

Soravia, Giulio (1984), A Wandering Voice: The Language of The Gypsies, http://www.oocities.org/~patrin/language.htm (E:T: 17.12.2014).

Sway, Marlene (1988), Familiar Strangers: Gypsy Life in America, Urbana: University of İllinois Press.

Tietze, Andreas (2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Cilt: I, İstanbul: Simurg Kitabevi.

Willems, Wim (1998), İn Search of the True Gypsy: From Englihtenment to Final Solution, Londra: Routledge.

Williams, Patrick (1994), The European Odyssey of The Gypsies on the Road, Unesco Courier, Nowember, Vol.47,İssue 11.

Zene, Cosimo (2007), "Myth, İdentity and Belonging: the Rishi of Bengal/Bangladesh" Religion, 37 (4). pp. 257-281.

Yolcu, Serap (2012), "Devletsiz- Avrupa Çingeneleri", Roman Olup Çingene Kalmak, (Der: Levent Ürer), İstanbul: Melek Yay., ss. 179-201.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54587853121a66.06204876 (E.T: 14.12.2014).

http://www.ruyatabirleri.gen.tr/ruyatabirleri/yorum/1526/cingene.htm(E.T:14.12.2014).

Euronews.com (E.T. 15.02.2014).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 277-295, ELAZIĞ-2017

OSMANLI DEVLETİNİN SON YÜZYILINDA MALATYA-TOKMA (TOHMA/TOKHMA) NEHRİ SUYU'NUN ARAZİ VE İÇME SUYUNDA KULLANIMI

The Use Of Malatya Tokma (Tohma/Tokhma) Rıver As Drınkıng Water And Land In The Last Century Of Ottomans

Sevim ERDEM*

Özet

Bugünkü Malatya, tarihi süreç içerisinde birkaç defa yer değiştirmiş ve ilk olarak Arslantepe ve çevresi yerleşim yeri olarak alınırken daha sonra Melitene adı verilen yer ikinci merkezi olmuş son değişimini ise Osmanlı Devleti zamanında Hafız Paşa'nın emri ile gerçekleştirmiş ve Aspuzu bağlarına yerleşmişlerdir.

Malatya önemli yolların kesiştiği noktada yer alır. Bilhassa Roma ve Bizans dönemlerinde doğu sınırlarının kontrolünün sağlanması açısından askeri bir öneme sahip olmuştur. Şehir Cumhuriyet'in ilk yıllarında il merkezi konumuna gelmiş ve bilhassa iki önemli demiryolu hattının şehre ulaşmasıyla hem mekânsal büyüme hem de nüfus bakımında önemli bir artış sağlamıştır.

XIX. Yüzyılda Avrupa başkentleri hızlı bir imar hamlesi yaşarken, bir yandan da şehirsel altyapılarını geliştirmeye çalışmışlardır. Bu değişim, su alanında da kendini göstermeye başlamıştır. Şehirlerde basınçlı su dağıtımının yapılmasına başlanmış. Suya olan ihtiyacın gün geçtikçe artması, devletin yeni yerleşim yerlerini açması, fabrikalaşma, sulu tarımın giderek daha yaygın hale gelmesi, suyun daha sistemli kullanımını gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında verilen hizmetlerin büyük bir kısmı imtiyaz karşılığında yapılmaya başlanmış, Tohma Suyunun da Meşrutiyet devrinde devlet ekonomisine kazandırılması için imtiyaza verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Malatya Sancağı, Tohma (Tokhma) Suyu, Meşrutiyet, Osmanlı Devleti

Abstract

The current location of city of Malatya has changed several times throughout the history. The first site was Arslantepe neighbourhood which later changed to a second site, called Melinete. And finally, with the command of General Hafiz, Asbuzu/ Aspuzu vineyards became the last site for settlement.

Malatya has a location where important roads cross. Therefore, it has kept its importance as an important passageway route. Particulary in Byzantium and Roman periods, it had a military significance in order to control the east border. Malatya attained a central position in the first years of the Republic. As two important railroads was connected to the city, there was a notable growth in the city both physically and demographically.

In the 19th century, there were rapid city development plans in European capitals along with the attempts to develop infrastructure of the cities. Such changes had also a reflection in the issue about drinking water. The distribution of pressure water was started in the cities. The period of fountain water was replaced by a new period in which water was distributed to houses and workplaces through taps. As the need for water increased day by day and the new sites, industrialization and irrigated farming became more and more widespread, it became compulsory to use the water systematically. In the last century of Ottoman Empire, most of services were given in exchange for privileges and it was seen that Tohma water was also given for privilege in order to bring it in state economy in the period of constitutional monarchy.

Key words: The Sanjak of Malatya, Tohma (Tokhma) water, constitutional monarchy, the Ottoman State.

Giriş

Malatya'nın yerleşim alanı olarak varlığını M.Ö. 4500 yıllarına kadar götürmek mümkündür. Çeşitli medeniyetlerin hâkimiyet alanı içerisine girmesinden dolayı birçok etnik unsurun ve

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BİTLİS sevimerdem23@hotmail.com

beraberinde çeşitli kültürlerin ve dinlerin etkisinde kalmıştır. Bunlar arasında; Roma, Bizans, Maruni, Paulikian, Pers ve Arapları saymak mümkündür.

Malatya adı yani Melitene bugün Eski Malatya olarak bilinir ve Güneydoğu Anadolu'da Malatya kent merkezinin 7 km kuzeydoğusunda yer alan yerleşim yeridir[1].(Bakınız Harita I-II).

Yaşlı Plinius[2] kenti "Semiramis'in[3] kurduğunu" ifade eder ve Plinius burada daha eski bir yerleşimin olduğunu belirtir. Bu yerleşim alanı M.Ö. 4500'lerde kurulmuş olan Arslentepe'dir[4].

M.Ö. 2000 sonlarında birkaç kilometre ötede kurulan Melitene'nin adıyla yeni bir yerleşim yeri kurulur ve bu yeni yerleşimin adında bir süreklilik dikkat çekecektir. Hitit kayıtlarında Malidiye/Maltiya olarak geçen kenti Asurlular Melid/Melidu/Milit, Kaneş belgelerinde Melita, Urartular Meliteia, Yunan ve Romalılar Melitene olarak kullanılacak ve günümüz Malatya adı da buradan gelecektir[5].

Geç Hitit döneminde bir kent devleti olarak görülen şehir, izleyen dönemde Urartu, Asur Krallığı hâkimiyetinde kalır. Pers egemenliği döneminde Kappadokia Satraplığına bağlanır. Bu devirde Perslerin merkezini Batı Anadolu'ya bağlayan ünlü Kral Yolu'nun Melitene'den geçmesiyle şehir askeri ve ticari bakımdan önem kazanır. Bu yol İran üzerinden gelerek Malatya-Ankara-Eskişehir-Afyon-Denizli istikametinden Efes ve Milet'e ulaşmaktadır.

İskender sonrası dönemde kent; Selevkos, Kappadokia ve Pontus krallıklarının hâkimiyetine girer. Romalılar zamanında Fırat'ın batısında yer alan önemli bir askeri merkez olur ve Romalıların bölgeye gelmesiyle şehir 4 km kuzeyindeki Eski Malatya'ya taşınır. Bugün Battalgazi adıyla bilinen mevkiidir. I. Theodosius döneminde (M.S. 379-395) Armenia eyaleti iki parçaya ayrıldığında başkenti Melitene olur.

Bu şehre İranlılar ***Aspozan*** derler, Türkmenler Mal-Atiye, Araplar Malatye derler. Yunanlılar Rakabe, Tarihçiler ise Dar'ül- Rakabe demişlerdir[6].

Malatya, Bizans ve Arap devletlerinin sınırını teşkil etmesi dolayısıyla bu iki devlet arasında geçen mücadelelerde önemli bir merkez olmuş ve Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde bazı şehirlerin adını değiştirirken Malatya adını korumuştur. Arapların sıklıkla kullandıkları Malatiyye adını benimsemişlerdir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bu şehre Dar-ı Rakabe adını verdiklerini kayıt eder[7].

Türklerin ilerleyişi ve başarılarını doğudaki Bizans ordusunun engelleyememesi üzerine Bizans bölgeye yeni kuvvetler göndermeye başlar. Tuğrul Bey, devletin merkeziyetçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra bizzat kendisi Anadolu seferine girişir. Selçuklu Şehzadeleri üç koldan; Kars-Ani, Malazgirt-Muş ve Erzurum üzerinden Erzincan-Kemah'a kadar ilerleyen koldur. Emir

---

[1] Cladius Ptolemaeus; *Geofraphia,* Starssburg 1513, Theatrum Orbis Terrarum tarafından yayınlamıştır.

[2] Plinius Secundus, Garus (Yaşlı MS. 23-79) Romalı bilgindir. Antikçağın dev ansiklopedi yazarıdır. Naturalis Historia adlı çalışması vardır. Alper Can; *Antik Çağ Sözlüğü*, Sentez Yayıncılık, İstanbul-2015, s.753.

[3] Semiramis; Efsanevi Asur Kraliçesidir. İlk Asur kralı Ninus'un eşidir. Ninus tüm Asya'yı hükmü altına alma isteğine kapılmış bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Ninus'un ölümünden sonra Semiramis tek başına hüküm sürdür. Kraliçe Babil'de ovayı kaplayan bendler, surlar, sarnıçlar, kanallar, setler yaptırmış ve pek çok kent kurmuştur. Bunlardan biri de Melitene'dir. Alper Can; *a.g.s.,*s.849.

[4] Arslantepe; Anadolu'nun güneydoğusunda Malatya'nın 6 km kuzeydoğusunda yer alan höyük tipi yerleşimdir. İlk kez M.Ö. 4500'lerde iskân edilmiştir. Arslantepe'nin ilgi çeken özelliği devlet oluşumunun örnekleri olan saray kalıntılarına rastlanılmış olmasıdır. Anadolu'daki devlet oluşumuna ilk örnek olarak yorumlanır. Alper Can; *a.g.s.,*s.135.

[5] Bakınız: Göknur Göğebakan; "Malatya", *İslam Ansiklopedisi,* C.42, DİA., s.469. Ernst Honigman; "Malatya", *EI,* s.230.

[6] "…Çünkü bu şehrin ilk banisi Yunus Nebi ümmetinden Rakabe isimli Kayser olup, sonradan Aspoz ismindeki kızı tarafından imar edilmiştir. Bu kız babası ile birlikte Meram Bağında bir mağara içinde gömülüdür. Şehrin ileri gelenleri şehrimizin ismi "Mal-Atiye"dir derler. Çünkü Ulu Efrasiyab burada bulunduğundan Efrasiyaba "Mal-Atiye", "Mal-Geliyor" demişlerdir. Ancak mülk ve toprak kayıtlarını havi defterlerde "Malatya" yazılıdır. Mustafa Kuşçuoğlu; *a.g.e.,* s.13.

[7] Tülay Metin; *Selçuklular Döneminde Malatya,* Malatya Kitaplığı, İstanbul-2013, s. 21-26; Göknur Göğebakan; *"a.g.m.",* s.469.

Dinar komutasındaki kuvvet Kemah, Arapkir üzerinden Malatya önüne gelir. Selçuklular o devirlerde Anadolu'nun en zengin ticaret şehirlerinden biri olan Malatya'da altın, gümüş, çeşitli mücevherler ve değerli kumaşların var olduğundan haberdardır.

Selçuklu devleti 1058'de şehri ele geçirir. Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas, Türklerin sorunsuz bir şekilde Malatya'ya ve Sivas'a kolaylıkla girmeleri üzerine bu şehirlerin surlarının ve hendeğinin onarılması için doğu eyaletleri valilerine emirler verir. Dukas, Malatya'nın surlarını tamir ettirerek Selçuklulara karşı tedbirler alsa da Afşin komutasındaki birlikler Bizans'ı yenilgiye uğratacaktır. Selçuklu akınları, Bizans sarayında endişe uyandırmaktadır. Romanes Diogenes, Malatya'yı önemsediği için Ermeni komutan Philaretos kumandasındaki bir orduyu buraya sevk eder. Ancak Malazgirt'te Sultan Alparslan'a yenilir. Büyük Selçuklulardaki sarsıntılı dönemde bu bölgede bir boşluk oluşur ve Ermeni komutan Philaretos, Malatya'dan Antakya'ya kadar uzanan bölgede bir Ermeni beyliği (1074) tesis etmeye çalışır. Kısa sürede Göksun, Raban, Tarsus, Misis, Anazarba ve Ceyhun'u zapt ederek geniş bir alana hâkim olur. Phileratos'un ölümünden sonra Ermeni asıllı Ortodoks Gabriel Malatya'da hüküm sürmeye devam eder. Malatya havalisi bir süre için Hristiyan yöneticilerin elinde kalmıştır[8].

Bir süre sonra şehir Danişmentlerin eline geçer ve Malatya'daki hâkimiyetleri uzun süre devam eder[9]. Malatya, Anadolu Selçukluları döneminde "Darürrifa" (üstünlük ve asalet) şehri olarak anılır. Danişmentliler Selçuklu döneminde Malatya önemli kültür ve ilim şehri özelliği kazanır.

1. Osmanlı Devleti Kayıtlarında Malatya

Malatya'ya 1338'lerde Memlukler hâkim olmakla birlikte XIV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Malatya ve civarı Dulkadiroğulları ile Memlukler arasında mücadele alanı olmuştur. Malatya ilk olarak 1399'da Yıldırım Bayezıd, Memluk nüfuz sahasına inerek Fırat Havzası boyunca Malatya, Elbistan, Behisni, Darende ve Divriği'yi ele geçirip Osmanlı sınırını doğuda genişletmiştir. Malatya, Osmanlı hâkimiyetine alındıysa da uzun süreli bir hâkimiyet olmadı. Şehir bir süre daha Safevi tehdidi altında kalacaktır.

Malatya'nın ilk tahriri 1518'lerde yapılmıştır[10]. İkinci ve üçüncü tahrirler ise 1530 ve 1560 tarihlerine rastlar. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Malatya birçok mahalleleri, camileri, medreseleri, çarşıları surlar içerisinde bulunan bir şehirdir. Şehrin 1560'lardaki nüfusu 8.700'den fazla idi ve bunun ancak 1.300 kadarını gayr-i müslim Ermeniler teşkil ediyordu. XVI. yüzyıl ortalarında Malatya'da 32 mahalle bulunduğu anlaşılmaktadır[11]. Malatya XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin doğudaki bazı siyasi askeri teşebbüslerinde konak yeri olmuştur. IV. Murad'ın Revan Seferi dönüşünde Diyarbekir'den Malatya'ya gelmiş ve Malatya da bir süre konaklamıştır. 1837'lerde bu surlar pek harap haldedir. Sur'un kuzey kapısı Alaca-kapı, güneye bakan kapısı Meşak-kapı idi. Batısındaki kapı ise Sıpdırus adını taşıyordu. Şehrin bir kısım mahalleri surların dışında bulunduğu gibi bir kısım cami mescit ve zaviyeleri de sur içerisinde bulunuyordu.

1.2. XIX. Yüzyılda Malatya Sancağı

Malatya, Fırat nehrinin batısında, geniş sahrada eski bir kasabadır. İstanbul'dan doğuya uğranılan bayındır bir yerleşim yeridir. Buradan yarım fersah[12] doğuya gidilince Fırat nehrine varılır ve gemiler hazırdır, geçerler. Bu şehrin ovası dağlarla çevrilidir. Ardı Sis Vilayetidir. Bir küçük nehir bunları sular ve Sur'a uğrar bostanlar bu nehir üzerindedir. Batıya-kuzeye-Maraş'a ve Haleb'e asker menziliyle 8 günde varılır.

---

[8] Tülay Metin; *a.g.e.,* s.35-41.
[9] Göknur Göğebakan; *"a.g.m",* s.470.
[10] "…Malatya ve yöresi Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra 1517 tarihli olduğu tahmin edilen bir sancak listesinde Yahya Paşaoğlu Mehmed Bey'in yönetiminde Arap vilayeti içinde yer alan bir sancak olarak geçmiştir…" Göknur Göğebakan; *"a.g.m",* s.472.
[11] Nejat Göyünç; "*a.g.m.",* s.655-656. Mustafa Kuşçuoğlu; *a.g.e.,* s.16.
[12] Fersah; 5.000 metrelik mesafedir. Şemsettin Sami; *Kamûs-u Türki,* Çağrı Yayınları, İstanbul-1999, s.989.

Meliten Vilayetinin kuzey hududunu tayin etmek güçtür. Buradaki sınır Arapkirden gelen Kozluk Çayı'na kadar götürmek mümkündür. Melitene bahçelerinde 2 saat yürüdükten sonra Torosların dağlık bölgesine doğru yönelinir ve 18 saaatlik yürüyüş sonrası Toros'un eteklerine 1 saat uzaklığı olan Sürgü kasabasına gelinir[13].

1830'larda Malatya'nın bucakları; Adıyaman, Divriği, Şiro, Bucak, Taşabad, Tinel, Kahta, Gerger ve Cubas'dır[14]. 1830'larda birkaç defa civar göçebelerin hücum ve tahribine uğrayan, salgın hastalıklar sebebiyle nüfusu azalan şehir 1838/1839 kışında da Hafız Paşa'nın ordugâhı olmuştur. 1830'larda Hafız Paşa Malatya-Akçadağ bölgesi ayanları ile meşguldür[15]. Bu sebeple halkın büyük bir kısmı evvelce yazlığa gittikleri, güneydeki Asbuzu'ya temelli olarak yerleşerek bir daha geri dönmemişlerdir. Böylece bir "Eski" birde "Yeni" sıfatlarını taşıyan iki Malatya meydana gelmiştir[16]. Aspuzu modern Malatya'nın çekirdeğini oluşturmuştur.

Poujoulat, 1837'de Malatya'ya yolculuğu sırasında Sivas ile Malatya arasında bulunan Deliklitaş köyünün vergiden muaf olduğunu belirtir. Zira Türk köylüsü Sivas-Malatya yolu güvenliğini sağlamaktadır. Sık sık Kürtlerin saldırılarına uğramaktadır[17]. Eski Malatya artık 1837'lerde tamamen harap haldedir. Osmanlı Devleti, Eski Malatya'yı 2 saat uzaklıktaki geniş bahçelere yerleşmek üzere yavaş yavaş Meliten'i terk etmek üzeredir. Yüzyıllardır, bahçelerin ortasında yalnızca küçük bir köy vardır. Şimdi ise burada büyük ve zengin Yeni Malatya adlı bir şehir vardır. Meliten ile yeni şehir arasındaki mesafe 2 saattir. İki şehir arasındaki arazi eşit olmayan parçalara bölünmüştür. Bu arazi tarım yapmaya pek elverişli değildir[18].

Osmanlı Devleti, XIX. Malatya'yı önce Diyarbekir'e sonra ve Mamuratü'l-aziz Vilayetine bağlı olarak yönetecektir[19].

2. Malatya Tarihi Açısından Suyun Önemi

Yaşlı Plinius, kenti "Semiramis'in kurduğunu" ifade eder. Semiramis; Efsanevi Asur Kraliçesidir. İlk Asur kralı Ninus'un eşidir. Ninus tüm Asya'yı hükmü altına alma isteğine kapılmış nitekim başarılı olmuştur. Ninus'un ölümünden sonra Semiramis tek başına hüküm sürer ve Kraliçe Babil'de ovayı kaplayan bendler, surlar, sarnıçlar, kanallar, setler yaptırmış ve pek çok kent kurmuştur. Bunlardan biri de Melitene'dir[20].

Strabon Melitene'yi tanımlarken; Kapadokya'da her tarafında meyve ağaçları olan tek kent olarak tanımlar ve ekler ***"Böylece hem zeytin üretir [21]hem de Hellen şarabı ile rekabet eden Monarite şarabı elde eder"*** diye yazmıştır[22]. Charles Texier'de Küçük Asya adlı eserinde ***"Üzüm salkımların büyüklüğü hayret verici"*** olduğunu ifade eder ve Strabon'un bahsettiği Monarite şarabının bu üzümden yapılıyor olmalı diye yazmıştır[23]. Hititler ise Maltiya olarak isimlendirdikleri kente "***Bal"*** karşılığı vermişlerdir. Maltiya şehrinin simgesi olarak da ***"Öküz başı ve ayağı"*** ile bütünleşmiştir[24].

---

[13] Adnan Işık; *Malatya Tarihi (1830-1919),* s.47.
[14] Adnan Işık; *a.g.e.,* s.22.
[15] Adnan Işık; *a.g.e.,* s.31.
[16] Nejat Göyünç; "*a.g.m.",*s.654. Göknur Göğebakan; "*a.g.m",* s.471.
[17] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.37
[18] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.39.
[19] İbrahim Yılmazçelik; *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* Ankara-1995, s.7-8 ve 124-125.
[20] Alper Can; *a.g.s.,*s.849. Ali Cevad; *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lugat,* Mahmud Beğ Matbaası, Der-saadet-1313, s.729.
[21] "Her ne kadar mütekaddim Semiramis'in ikametgâhı olan bu beldenin tezyinat-ı mahsusasında olan meyvedar eşcar meyanında zeytun ağaçlarını zikr etmişler ise de bu zikirleri asılsızdır…" Ali Cevad; *a.g.s,* s.729. Tohma havzası tarımda ve sanayide o kadar ileri gitmiş ki, zeytinyağı ve sirke imalatı geliştirilmiştir…"Fütühül- Buldan'dan alıntıyı Mehmet Ali Cengiz; *Tohma Havzası,* Beydağı Matbaası, Malatya-1987, s.3.
[22] Alper Can; *a.g.s.,* s.601.
[23] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.29.
[24] Tülay Metin; *a.g.e.,* s.23.

Melitene'de suyun varlığı ve kullanımı antikçağlardan itibaren vardır. M.Ö. 66'da Roma egemenliğine geçen kent Fırat[25] ırmağına yakın konumu nedeniyle önemli bir merkez haline gelmiştir ve bu konumu yüzünde Romalılar M.S.70'te XII. Lejyonu buraya yerleştirmiştir. Arrianus Fırat Nehrinin ***"Tigris'in tersine etrafındaki araziden daha yüksekte aktığı için sulama amacıyla rahatlıkla kullanıldığını ifade eder"***[26]**.**

Aspuzan bağları; su ve havzasının güzelliği sınırsız derecede meyvesinin bolluğu sebepleri önemlidir. Başlıca meyveleri şunlardır: Al Hamri, Sarı Hamri, Mişmiş Hamri, Beyaz Hamri, Bek Hamri, Sulu Hamri, Etli Hamri isimli yedi türlü sulu kayısısı vardır. Zerdalisinin hesabı bilinmez gayet bol olduğundan pestil yapılıp tüccarlar üklerl diyar diyar taşıyıp satarlar. Seksen türlü sulu armudu kayıtlarda yer alır. Malatya'nın yedi türlü elması olur. Yedi türlü ayvası olur. Aspozan bağları içinde Seyyit Battal Cafer Gazi'nin dünyaya geldiği ev Beytül-hüzün vardır[27].

Etrafı dağlarla çevrili olan şehirde asma, badem ve ceviz ağaçlarının bol olduğu toprağında hem sıcak hem soğuk bölge tahıllarının yetiştirildiği söylenir. Zekariyya el-Kazvin, Rum ülkesinde bulunan bu meşhur şehirdeki bir dağdan beyaz bir su fışkırdığı ve Fırat Nehri'nin bölgedeki ziraatı zenginleştirdiğini anlatır[28]. Malatya'nın çeşmelerinin suyu saf ve tatlı olup Bağ-ı Kuhi Ahker'den yani Kömür Dağından ve Der-Mesih (Derme) kaynaklarından çıkarak şehri sular. Sebillerden 7 tanesi büyük şehir sebilleri gibi gösterişli olup birisi Silahtar Mustafa Paşa'nındır[29].

Malatya'nın suyu ve havası gayet latiftir. Denizde ve karada dolaşan seyyahların beyanına göre havası Tebriz'in iç çekici havasına benzetilmektedir. Havasının güzelliğinden halkı dinç, güçlü, kuvvetli ve rahatına düşkün ve güzel tenlidirler. İkibin kadar kuyuları vardır. Bağ ve bostanlarını bu berrak sular ile suladıkları bazen zaruri ihtiyaçların giderilmesi için evlerde kuyu suyu da kullanırlar. Gerçi kuyu suyuna ihtiyaçları yoktur. Ama yine de her hanede birer kuyu bulunmaktadır.

Moltke eserin de, Malatya ve su arasındaki ilişkiyi tanımlarken ***; "Gölge ve suyun ne büyük bir mutluluk olduğunu anlamak için kızgın sıcakta bir doğu yolculuğu yapmak ve sonunda Aspuzuya varmaktır"*** şeklinde ifade etmiştir[30].

Yeni Malatya'ya doğru ilerlerken önümüzde Beydağı vardır. Bu dağın gri rengi ve çıpla verimsiz görünümü, eteklerine kadar uzanan göz kamaştırıcı bitki örtüsü ile şaşırtıcıdır. Yeni Malatya, ıssız ve sonu olmayan çirkin bir çölün ortasında harikulade bir vaha gibidir. Bu şehir 5 fersahlık bir alanda meyve bahçeleri ile doludur. Sık koruluklar, ağaçlı yollar ve Beydağı eteğinde kaynayan şırıl şırıl dereler ovaya doğru yayılır.

Yeni Malatya'nın sakinleri Küçük Asya ve Mezopotamya'da ilk insanın hayatının başladığı yer olarak Asbuzu olduğunu söylüyorlar[31]. Şehrin en önemli akarsuları başta Fırat olmak üzere Tohma, Kuruçay ve Sürgü ile diğerlerini saymak mümkündür[32].

2.1. Malatya'da Su İdaresi

Malatya XIX. yüzyılın sonlarında idari bakımdan Mamuratü'l-aziz vilayetine bağlıdır. Malatya-Haleb bölgesinin su işleri ile bu vilayetten gönderilen mühendisler ilgilenmektedir. Mamuratü'l-aziz vilayeti Ser-Mühendislikçe görevlendirilecek mühendis talebinde bulunmuştur. Mühendisler gelene kadar Belediyelerin kalfaları gerekli keşif çalışmalarını yapmakla yükümlüydü.

[25] Alper Can; *a.g.s.,*.315.
[26] Ali Cevad; *a.g.s,* s.597.
[27] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.44.
[28] Göknur Göğebakan; *"a.g.m",* s.471.
[29] Mustafa Kuşçuoğlu; *a.g.e.,* s.19.
[30] Helmut Von Moltke; *a.g.e.,* s.254.
[31] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.39.
[32] Tülay Metin; *a.g.e.,* s.40.

Vilayet İdaresinden mühendis gelene kadar Malatya Belediyesi kalfası bu işleri yapmakla yükümlüdür[33]. Malatya Belediyesi ilk temel masrafları karşılamaya Vilayet idaresince yetkiliydi.

Malatya halkı sularının bakım ve onarımı ile meşgul olmaktaydı. Buna güzel bir örnek olarak Malatya Kazası Göndik köyü halkının çalışmalarını verebiliriz. Malatya'nın temel su kaynağı olan Derme nehrinin bendlerinin tamir, bakım ve onarım işlerini yapmaktaydı. Devlet bu işe karşılık vergi muafiyeti sağlamıştır. Ancak bu işi ***"mîn'el-kadîm"***[34]den beri yapmakta oldukları anlaşılmaktadır.

Malatya sınırları dahilinde akan sular tarım arazisini sulamada ve içme suyu olarak kullanılmasından dolayı mevcut suyun ölçülü ve nizamlı kullanımına özen gösterilmiş bunun için devlet memurları görevlendirilmiştir[35].

Malatya Liva İdaresi, suları şehrin çeşitli kurumlarına dağıtmaktaydı. Bu kurumlardan biri de Malatya'daki Mahpushanedir. 1914'te 13 koğuşlu Malatya Mahpushanesinin çeşmeleri zarar görmüştür. Çeşmenin bakım ve onarımı tamamlanana kadar Belediye doktoru mahkûmların su ihtiyacının Çarşı'da bulunan 2 kuyulu Handan karşılanmasını fenni olarak uygun görmüştür. Ancak suyun temini küp alınması ve diğer masraflar hesaplanınca 250 kuruşu bulmaktaydı. Bu nedenle çeşmenin tamirinin yapılmasının daha ekonomik olacağına karar verilmiştir[36].

Malatya civarındaki sular aynı zamanda askeri geçiş güzergâhında yer almaktadır. Sultan IV. Murad Han, Bağdat Seferini Malatya civarındaki suları geçerek gerçekleştirmiştir. Devlet bu geçişi gerek yaptırdığı taş köprüler gerekse dubalar ve gerekse kelekler vasıtasıyla sağlamıştır. Bu köprülerden en meşhuru ise Kömürhan köprüsüdür. Bugün bu köprü askeri amaçlı olarak hizmetini devam ettirmektedir[37].

3. Tohma Havzası ve Yerleşimleri

Bugünkü Malatya; Anadolu'nun güneybatısında Yukarı Fırat Havzasında yer alır. Sultan Suyu ve Sürgü çayları ile Akdeniz'e, Tohma Vadisi ile İç Anadolu'ya, Fırat Vadisi ile Doğu Anadolu'ya açılarak bir geçiş noktası oluşturur[38].

Tohma havzasına yerleşen insan toplulukları iki karakter göstermişlerdir. Kıyıya ve kıyıya yakın yerlere yerleşenler ve dağlık kesimlere yaylalara yerleşenlerdir. Tohma kıyısına yerleşen toplumlar genellikle köyler, kasabalar kurmuşlar, sebze ve meyve üretmişlerdir. Çarşılar ve pazarlar oluşturarak ticareti, sanatı ve kültürü geliştirmişlerdir. Dağlık kesimlere yerleşmeler ise çok sonraları olmuş buradaki insanlar daha çok hayvan yetiştiriciliği ile uğraşmışlardır. Hem kıyıdaki için hem de dağdaki için Tohma bir hayat damarıdır. Tohma'nın öteki büyük kolu olan Balıklı Suyu'da aynı ölçüde önemlidir.

---

[33] *BOA. DH-MB-HPS-M-00012-00079-001-001,* 27 Mart 1330/9 Nisan 1914.

[34] "…Harput sancağına tabi Malatya Kazası kurrasından Gündik/Göndik nam karye ahalisi mezkur Malatya kazası vürudunda cereyan etmekde olan Derme nam nehir bendlerine tamir ve tathir edegeldiklerinden vergüden muaf olarak ol-babda yedlerinde çend kıta emr-i ali bulunmuş…"*BOA. A-MKT-UM-00019-00038-001-001,* 8 SİN 66/19 Haziran 1850.

[35] "…Mamuratü'l-aziz vilayeti dahilinde Malatya'da Deyr-i mesih nehrinden beher sene Martın 15'inden teşrin-i evvelin 15'ine kdar isticar ve mezruatın sakı varidesi için şehri 300 guruş maaşla müstahdem 1 nefer müşir ile 60'er guruş maaşlarla müstahdem 9 nefer safiyye müddet-i mezkure tarafından verilen ceman 5880 guruş ücretin mahalli müteferrika tertibine zimmeten tesviyesi hususunun maliye nezaretine celilesine havalesi tezkir edildiğine dair Şura-yı Devlet Maliye dairesinden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdim olunmuş olmağla…"*BOA. BEO- 000976-073174-001-001,* 28 Haziran 312/10 Temmuz 1896.

[36] "…mahpushane denilen 13 koğuşdan ibret olub beher koğuşa aid olmak üzere 10 teneke su işab eder bir küp lazım olub ve bu küpün alt tarafında bir musluk takılması iktiza edeceği beher küpün 15-20 guruşa alınacağı tabii olub binaen aleyh mezkur küpler 250 guruş raddesinde bir masarıf yapılacağı cihetle bu masarıfın böyle fuzuli olaraktan sarf edilmesi muvaffak olamayacağı der-kar olduğundan mezkur çeşmenin icab eden tamiri cihetinde bir an evvel tesri-i…" *BOA. DH-MB-HPS-M-00012-00079-001-001,*27 Mart 330/9 Nisan 1914.

[37] *BOA. DH-İ-UM-EK 00016-00022-001-001,* 19 Mayıs 332/1 Haziran 1916.

[38] Helmut Von Moltke; *a.g.e.*, s.189.

Tohma ve Balıklı Suyu; Tohma Havzasını oluşturmaktadır[39]. Tohma vadisi ile Kuruçay vadisi arasında yer alan Akçababa dağları Nurhak dağlarının kuzeydoğuya doğru sokulan uzantıları durumundadır. Tohma Vadisi askeri açıdan kolaylık sağlamaktadır. Bizans tarihinden edindiğimiz bilgi kadarıyla İmparator Dukas zamanında Selçuklulara bağlı Afşin Bey komutasındaki ordu Melitene'de karşılaştığı orduyu yenilgiye uğratarak Tohma ırmağı vadisi boyunca ilerleyip Kayseriye'ye kadar gittiler ve buradan Konya istikametinde İç Anadolu'ya kadar akınlar düzenleyip Konya'ya kadar ilerlediler[40].

Balıklı kolu ise Uzunyayla'nın Gürün ve Kangal hudutlarından doğar, Karışık Köyü Dereleri ile beslenerek Sofular-Bicir-Darılı Alvar (Yünlüce) Köylerini geçerek Kuluncak'a gelir. Malatya'nın dört bir yanından nehirler akar. İçinden ve dışından büyük-küçük 17 adet nehir vardır. Simsat Suyu, Malatya'nın Simsat Kalesi dağlarından çıkıp şehrin dışında Tohma Suyuna karışır.

Tohma suyu, nehir Rakabe dağlarından gelir ve kendisine Aspuzan Bağlarında 3 adet küçük akarsu karışır. Daha aşağıda Pınarbaşı Suyu ile birleşir. Ondan aşağıda ise Der-Mesih suyu karışıp Aspuzan bağlarını sulayarak Malatya kalesinin duvarının etrafından geçerek akar gider. Daha aşağıda Devval Deresi isimli yerde Tel Suyu ile birleşir.

Tel Suyu; Malatya şehrinden 5 mil kadar aşağıdaki Tohma Suyundan bir kol ile birleşir ve cümlesi bir Uluçay olarak akar. Rum ve Divriği tarafından gelen tüccar vesair adamları, seyyahlar bu nehir üzerindeki Sultan Hasan Mansur'un yaptırdığı Kırkgöz Köprüsünden geçerek Malatya'ya ulaşırlar[41].

Malatya ovası geçildikten sonra Tohma suyu 2 fersah kadar devam ederek Fırat nehrine dökülür. Malatya'dan çıkarak kuzeyden güneye doğru giden eski bir yol Pont kıtasına gider[42].

Hasanbadrik (Fethiye); Malatya kuzeyinde, Hekimhanı ile Malatya arasında Fırat nehrinden bir merhale batıda bir büyük dağ eteğinde mamur bir kasabadır. Yolgeçen hanı üzerine düşer ve Şar geçidinde geçilip isteyen Hasandabrik'e isteyen Hekimhan'a gider. Bu dağ doğudan batıya Hasandabrik semtine kadar devam eder, Kırkgöz suyu bu dağdan çıkıp bir taş köprü altından geçerek Şar Geçidinden yukarı da Fırat Nehrine dökülür. Malatya ile Hasandabrik arasında akar[43]. Buna Tohma suyu denir. (Bakınız Harita III-IV).

Şehri ihya eden çay, Tohma suyunun bir kolu olan Sultansuyu'dur[44]. Bununla meyve bahçeleri ve bostanlar sulanır.

İsmini küçük bir köyden alan Kozluk, gayet dar ve iki yanı şakuli (dikey) ola bir vadiden akar. Fırat Nehri'ne karışmadan evvel Meram Çayı ismindeki bir dereyi alır. Fırat nehri burada güneye doğru geniş bir kavis yaparak Tohma Suyuna varıncaya kadar başka bir su karışmaz[45]. Tohma ile birleşerek Fırat nehrine akarlar.

Tohma suyunun civarında önemli bir yer de Hasan Çelebi'dir. Sivas yönünde gelinen Deliklitaş'ın doğusunda yer alan 12 Türk yerleşimden biridir. Hasan Çelebi, güzel manzaralı 12 kadar dere ve çayın suladığı yeşillik ve meyvelik bir vadidir. Hasan Çelebi'den sonra Malatya'ya doğru Kuruçay ve Tahir Köyü geçilir. Eski Malatya'ya 2 saat uzaklıktaki Kırkgöz köprüsüne ulaşılır[46]. Bu köprü Tohma Suyu üzerinde kurulmuştur.

---

[39] Mehmet Ali Cengiz;*a.g.e.,* s.3-5.
[40] Tülay Metin; *a.g.e.,* s.40.
[41] Mustafa Kuşçuoğlu; *a.g.e.,* s.30.
[42] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.31.
[43] Adnan Işık; *a.g.e.,* s. 22.
[44] Yavuz Sultan Selim zamanında Malatya Osmanlı hâkimiyetine girdi. Mısır seferi sırasında Hadım Sinan Paşa kumandasındaki ordu 1516'da Memluk sınırında olan Sultan suyu civarında konakladığında Sinan Paşa şehrin Memluk valisine haber verip askerlerin Fırat üzerinden köprü kurarak geçmelerine izin verilmesini istedi. Bu istek kabul edilmeyince de Malatya'yı ele geçirdi. Göknur Göğebakan; *"a.g.m",* s.471.
[45] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.31.
[46] Adnan Işık; *a.g.e.*, s.38.

Malatya'nın bir antrepo konumunda olması yol güzergâhından da anlamak mümkündür. Nehirler vasıtasıyla gelen ürünler karayolu ile dağıtılmaktadır.

Tohma nehri üzerinde hanlarda vardır. Bunlardan biriside Kalolar hanıdır. Darende'nin 55 km doğusundadır. Bu han Sultan II. Abdülhamit zamanında Akçadağ'daki Hamidiyye Kışlası ile birlikte yapıldığı söylenmektedir[47].

Tablo 1: Han ve Gidilecek Yönler[48]

Han	Han	Han	Han	Han	Han	Varılacak Yer
Çingene Hanı	Şahna Hanı	Sarıhacı Hanı	Kurttepe Hanı	-	-	Elbistan
Çingene Hanı	Yazı Hanı	Kömüş Hanı	Hekimhanı	Kötünün Hanı	Alaca Han	Sivas
Yazı Han	Horum Hanı	Kara Han	Kızılca Han	Kantarmış Hanı	Mirçinge Hanı	Divriği
Çifte Han	Görk Hanı	Tepe Hanı	Çifte Han (Taşkale)	-	-	Kahta
Yarımca Hanı	Şişman Hanı	Kömür Hanı	-	-	-	Harput

Şehrin 5 km güneyindeki tepelerden müteşekkil olan vadideki sular Malatya'yı kadimden beri sulamakta ve meyve ve bahçelerinin gelişimini sağlamaktadır.

4. Tokhma[49]/Tohma Suyu

Tohma adı; Saka-İskit kökenli Toharlar adlı bir topluluktan geldiği belirtilmektedir. Bir diğer isim kaynağı ise Halife El-Mansur zamanında ***"Malatya şehrinden 30 mil uzakta Kubakib Irmağı kenarında karakollar"*** inşa etti. Buradaki "***Kubakib"*** adı Tohma'dır.

Tohma Havzası halkı ise Dokma-Dökme kelimelerinin zamanla Tohma olduğunu söylüyorlar. Zamanla Tohma suyu yüksek yerlerden dökülerek atılarak akmaktadır. Bu akış şeklinden de bu adı almış olacağı tahmin edilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin arşiv kayıtlarında da "Tohma-Tokhma" şeklinde geçmektedir. Dok-ma; çok su anlamına da gelmektedir[50].

Tohma Havzasına yerleşen insanlar kıyıya ve kıyıya yakın yerlerde yerleşenler ve dağlık kesimlere ve özellikle yaylalara yerleşenler olarak ayırmak mümkündür. Tohma nehri kıyısına yerleşenler; köy, kasaba kurmuşlar, sebze meyve yetiştirmişlerdir[51]. Nehir hem kıyıdaki hemde dağın başındakiler için "hayat damarıdır".

Helmut Von Moltke ise Tohma Nehrini tanımlarken şu şekilde ifade eder;

Meşhur bir İngiliz Mühendisine sormuşlar "Acaba Allah nehirleri ne için yarattı" diye "kanallara su versin diye" ifadesini kullanırken, Helmut ise "taşları da sulasın diye" sözünü kullanmıştır[52].

Tohma Suyu (eski Melas yahut Karemos) Malatya'ya yakınında Fırat nehrine karışır[53]. Fırat nehrine karışmadan önce Pınarbaşında büyük bir kaynak olarak çıkan Deyr-i Mesih suyu Tohma Suyuna karıştıktan sonra birlikte Fırat Nehrine karışır. Tohma Suyu,[54] Fırat Nehri'ne karıştığı yerden itibaren bakılırsa büyükçe bir **"Y"** harfi çizmektedir. Harfin kollarının birleştiği yere Suçatı[55] adı verilmiştir. Suçatı mevkiinde Akçatoprak (Mığıdı), Karadiğin, Irmaklı (Mezgiden) ve Yeşiltaş köyleri vardır. (Bakınız Resim 1)

Resim 1: Tohma Suyunun Fırat Nehrine Karıştığı Hali

[47] Mehmet Ali Cengiz;*a.g.e.,* s.92.
[48] Göknur Göğebakan; *"a.g.m",* s.476.
[49] Roma kayıtlarında Tokhma olarak geçer. (Bakınız Harita III).
[50] Mehmet Ali Cengiz;*a.g.e.,* s.8.
[51] Mehmet Ali Cengiz; *a.g.e.,* s.3.
[52] Helmut Von Moltke; *a.g.e.,* s.253.
[53] Helmut Von Moltke; *a.g.e.,* s.193.
[54] Mevlut Oğuz; *Malatya Tarihi ve Sosyo-Ekonomik Durumu (M.Ö.5500-M.S.1920*), İstanbul-2000, s.68.
[55] Suçatı mevkiinde Çatalbahçe (Ozan) Barajının yapımına 1986 yıllarında başlanmıştır. Bu mevkide köyler su atında kalacaktır. Mehmet Ali Cengiz; *a.g.e.,* s.6.

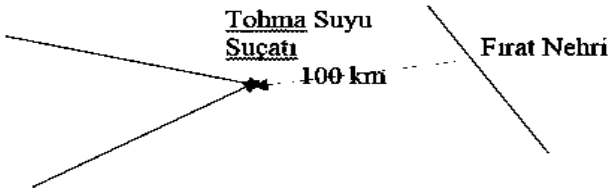

Tohma nehri; Güründe Tohma Havzasının bittiği yerde yani Uzunyayla'nın başladığı yerden doğar. Küçük derelerden beslenerek yine Gürün'ün Suçatı denilen kasabasında Gökpınar ve Sazcağız kaynaklarının sularını alarak Darende'ye girer. Darende'de Gürpınarı (Aşudu) suyu ile birleşir. Daha sonra Gedikağzı, Yenice ve Balaban Çayları ile beslenerek Suçatı'ya kavuşur bu kolun uzunluğu tahminen 60 km kadardır. Tohma Nehrinin bir kolu olan Balıklı ise, Uzunyaylanın Gürün ve Kangal hudutlarından doğar. Karlıklı Köyü dereleri ile beslenerek Sofular, Bicir, Darılı Evler (Yünlüce) Köylerini geçerek Kuluncak'a gelir. Kuluncak'ta Başören, Konaktepe, Ciritbelen ve Köyderesinin cılız sularını alarak Karaçayır, Karıncalık, Sultanlı hudutlarından geçer ve Kızılhisar, İlisuluk ve Ayvalı Dereleri ile beslenir ve Hantarız (Hontoroz) Boğazından geçerek Suçatı'na ulaşır ve bu kolun uzunluğu 100 km'dir.

Tohma Nehrinin su yapısı ufak bir yağışta Tohma'da su hemen sel veya milli akmaya başlar. Bu nedenle Tohma'da balık az yaşar. Tohma'ya karışan Balıklı Kolu ise fazla sel ve milli değildir. Suyu, Tohma'ya göre daha berraktır.

Tohma Suyu[56], Anadolu coğrafyası içinde batıdan Fırat Nehrine kavuşan en büyük akarsudur. Aynı zamanda büyük bir vadi ve havza oluşturur. Tohma Havzası, Fırat Havzasından bir dağ silsilesi ile ayrılır. Bu dağ silsilesi; kuzeyden Kurşunlu Dağlarının biraz alçalarak ve birazda daralarak güneye yani Akçadağ dağ topluluğuna kavuştuğu yerdir. Tohma suyu kuzeyden güneye doğru daralarak uzanan dağ silsilesini oluşturan sırtın ortasından açılan bir yarıktan geçerek Yazıhan'a oradan da Fırat Nehrine kavuşmaktadır (Bakınız Harita III, V)[57]. Fırat Havzasından veya Yazıhan Havzasından Tohma Havzasına geçmek isteyenler kolay kolay yol bulup geçemezler. Malatya'ya sahip olmak isteyen Tohma Havzasını ele geçirmelidir.

Fırat Havzasından Batıya geçip Tohma Havzasına ilk yerleşenlerin Kafkaslardan gelen Kimmerler olduğu söylenmektedir. Hititler M.Ö. 7000'li yıllarda buraya yerleşmişlerdir. M.S. 7.yy.larda Araplar, Selçuklular, Türkmen aşiretleri, Oğuz boyları ve Karakeçililer buraya gelmiştir.

Osmanlı Devleti buralarda ilerledikçe Tohma Havzası için önemli olan Çatalköprü önemini yitirmiş. Artık geliş ve gidişler sadece doğudan değil batıdan-kuzeyden-güneyden yapılmaya başlamıştır. Balaban mevkii Tohma için önemli olmaya başlamıştır. Tohma havzası Osmanlı Devleti egemenliğine girdikten sonra Diyarbekir Eyaletine bağlanmıştır. Suyun kontrolüde havzanın idaresi de Diyarbekir Eyaletine verilmiştir.

Tohma suyu genelde dar bir vadiden geçmektedir. Fırat nehrine doğru her iki taraftaki düzlüklerin genişlemesi 1 ile 20 km arasında değişmektedir[58].

Tohma'ya karışan su; Tohma havzası içerisinde yer alan Kuyucak mevkiinin su ihtiyacı akar ve kaynar sulara uzaklığından dolayı sulama suyu Setrek Çayından getirilmektedir. Kuyucak halkının su ihtiyacı ise Ören'deki Gavur Hamamı denilen mevkide açılan bir kuyu ile temel su ihtiyaçlarını gidermektedir. Su, toprağın 30 cm kadar altında toprak künk-puhreklerle doğuya-batıya-kuzey yönüne doğru götürüldüğü sanılmaktadır. Kuyucak mevkiindeki su 1940'lı yıllarda merhum Şeyh Mustafa tarafından künkler vasıtasıyla 1 km kadar aşağıdaki Balaban-Tohma boyu

[56] Mehmet Ali Cengiz; *a.g.e.,* s.7.
[57] Tohma Suyunun geçtiği dağı yararak geçtiği mevkie halk Şuğul demiştir. Bu Şuğul'un yüksekliği 500 metredir. Tohma, burada derinleşir yaya olarak geçmek zorlaşır. Tohma'nın doğduğu sırtın üstünde doğal bir kale vardır. Mehmet Ali Cengiz; *a.g.e.,* s.11.
[58] Mehmet Ali Cengiz; *a.g.e.,* s.19.

köylerine giden yol üzerine alınmış sonradan da önüne bir kürüm yaptırılmak suretiyle daha geniş istifadeye sunulmuştur.

4.1. Tohma Suyunun Arazi Sulamasında ve İçme Suyunda Kullanımı

Tohma'nın Deyr-i Mesih nehrinin çarşıya doğru olan suyunun geçtiği mevkilerden biri olan Çarkabey kasabasından geçen kısmındaki su kirlenmiştir. Bu su Bugün Malatya merkezinde akmakta olan ve Çarşıbaşı'ndan başlayıp Hristiyan mahallesinde açıkta bir halde bulunan sudur. Kasabanın hem havasını bozmakta hem de birtakım hastalıklara sebebiyet vermektedir.

Akmakta olan suyun zararını önlemek için suyun üstünün kapatılmasının uygun olacağı Belediye tabiplerince önerilmiştir. Bu kapatılma işi için 2.040 arşın uzunluğunda ve 1,5 arşın derinliğinde ve 1 arşın genişliğinde ve tabanına sal yerleştirerek üzerine kesme sal taşı kapatılmak suretiyle bir lağım yapılması uygun görülmüştür.

Bu ölçülerdeki bir lağım taşının yapımı için ortalama 72.000 bin kuruş harcanacaktır. Bu meblağın 24.380 kuruşu suyun üzerinde bulunan hane ve arazi sahiplerinden karşılanırken geri kalan 48.000 kuruşun ise Malatya Belediyesinin geçen yıldan arta kalan meblağdan karşılanmasına ve bu konuda Mamuratü'l-aziz Vilayet idaresinin izni istenerek durumun Dahiliye nezaretine bildirilmesi istenmektedir.

Şura-yı Devlet, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Vilayet idaresinin bu yetkisini kullanmasına izin verilmesini istemiştir[59].

4.2. Arazi Sulaması

Tohma suyu geçtiği bölge halkını kalkındırmaktaydı. Bu nedenle Tohma'Nın geçtiği yerlerdeki köylüler tarafından kullanılmak isteniyordu. Örneğin; Malatya Sancağı dâhilinde yer alan Emirden Köyü halkı ekonomik sıkıntı çekmekteydi. Zira arazileri tarıma elverişli değildi. Köy halkının ekip biçme işleri ile meşgul olması için Kırkgöz Köprüsüne 4 saat mesafede bulunan Harabhan mevkiindeki devlete ait olan 50 dönümlük arazinin kendi köylerine tahsis edilmesini ve buranın köy haline getirilmesi için izin istemektedirler. Köy oluşturulması ile ilgili ilk talep 28 Mayıs 1310/9 Haziran 1894'te yapılmıştır. Emirden Köyü ileri gelenlerinden Derviş Ömer ve 5 neferi bu taleplerini 4 Cemaziyel-evvel 1312/3 Kasım 1894 Ser-Askeriye 'ye yazmışlardır.

Ancak Emirden köyü ileri gelenlerinin istedikleri arazi Tohma Suyuna akan Sultan Suyu çiftliği arazisinin sınırları dahiline eklenilmesi düşünülen arazidir. Bu nedenle Sultan Suyu çiftliği arazisi Nezaretinden bu konu hakkında görüş istendiği gibi Ser-Askeri teşkilatından da bilgi istenmektedir. Zira bu arazi askeri teşkilatın meyve sebze tahıl ihtiyacını gidermek amacıyla oluşturulmuş özel bir çiftliktir[60].

Tohma havzasında Çiftlik-i Hümayun oluşturulması çalışmaları 1860'lı yıllarda başlanılmıştır. Zaman içerisinde Malatya Kazasında yer alan Tohma suyu ve Sultan Suyu mevkilerinde devlet adına bir Çiftlik-i Hümayun oluşturulmuştur. Zamanla bu çiftliğin büyütülmesi gündeme gelmiş ve 1866'da civardaki bazı arazilerinde bu çiftlik dahilinde yer alması gündeme gelmiştir. Arazi geliri Devlet hazinesi geliri kapsamında yer alacaktır[61].

4.3. Tohma'nın İmtiyaza Verilmesi

Malatya Sancağından geçen Tohma Suyu'ndan arazi sulamasında istifade etmek ve boş halde bulunan Bezihan mevkiinin suya kavuşması imtiyazını devlet 1880'lerde Mehmet Şevki Efendi'ye vermiştir[62]. Mehmed Şevki Efendi ve Şirketi sulanacak araziye karşılık olarak vergiden muafiyet

[59] *BOA. İ-DH-01318-00015-001-001,* 8 Cemaziyelahir 312/7 Aralık 1894.
[60] *BOA. BEO-000626-046945-001-001,* 25 Zilkade 312/20 Mayıs 1895.
[61] *BOA. A-MKT-MHM-00348-00029-001-001,* 8 N 1282/25 Ocak 1866.
[62] Nafia Nezareti'nin Dâhili Nizamnamesi 'ne göre, seyr-i sefere açık olmayan nehirler ile göller ve bataklıkların temizlenmesi, arazisinin suya kavuşturulması yetkisini Vilayet İdarelerine vermiştir. *BOA. T- 181. 4/1296,* 3 Nisan 296/15 Nisan 1880.

talebinde bulunmuştur. Devlet araziden görülecek faydaya uygun olarak bir müddet için vergiden muaf tutmuştur[63]. Ancak talebin sonu gelmemiştir.

4.4. Yazıhan Arazisi Sulama Çalışmaları

Malatya Sancağı dâhilinde bulunan Sultan Suyu Çiftliği'nin kuzeydoğu yönünde yer alan Yazıhan mevkii susuz olduğundan dolayı 1884'e kadar imar olunamamış ve hatta su dahi buraya maalesef ulaştırılamamıştır. Arazinin suyunun olmaması Hazine için istifade edilebilecek bir alanda olmamıştır. Oysa arazi oldukça, geniş, büyük ve verimlidir. Su ile buluştuğu takdirde Hazine için önemli bir kaynak olacaktır.

24 Teşrin-i evvel 1300/5 Kasım 1884 tarihinde 7. Fırka Iskan-ı Harbiye Kaymakamlarından Mehmed Şükrü Malatya'ya görevlendirilmiştir. Kaymakam Mehmed Şükrü, Yazıhan arazisini gözden geçirdikten sonra bir rapor hazırlamıştır[64].

Bu raporda arazinin özellikleri şu şekilde belirtilmiştir:

Arazinin kuzeyinde Kuruçay, güneyinde Tohma Nehri, Doğusunda Fırat Nehri ve batısında Özsür deresiyle çevrili olup kuzey 4, güneye 6, doğuya 2, batıya 3 saat mesafede bulunan **şeb-i müteharrik** bir arazi olduğu, tahmini olarak 1 sata merbaa büyüklüğünde olduğu belirtilmiştir.

Raporda, arazi Tohma Nehri suyu ile sulanabilir. Ancak Tohma Nehrinin hangi noktasından bendler yapılarak ve cedveller/kanallar inşa edileceği konusuna gelince araziyi suya kavuşturmak için güneyinde bulunan Tohma nehri mecrasının münasip bir noktası 3-4 gün zarfında araştırma yapılıp Kızıl Geçit mevkiinin uygun yer olmadığı anlaşılmıştır. Tohma Nehri üzerinde bulunan Atikan Karyesi, Yazıhan'dan 15.000 metre uzaklıkta olduğu tespit edilmiştir ve su yatağından da bir hayli yukarıdadır. Oysa Kızıl Geçit mevkii Atikan Karyesinin üst tarafındaki 15 km noktasından daha 70 metre kadar yükseklikte olup Yazıhan mevkiinin sulanması ve suya doyurulması için münasip ve müsaadeli bir noktasında olduğu ifade edilmiştir.

Yine raporda, buradan inşa edilecek kanallar vasıtasıyla arazinin 10 saatlik yani 200 dönüm merbaasının sulanabileceği ve ziraat edebileceği kanıtlanmıştır, sadece batı yönündeki 3 saatlik alanı kaplayan mahallin yapılacak olan kanallardan ve su yatağından daha yukarıda olması sebebiyle zirai faaliyetten ve sulamadan mahrum kalacağı tespit edilmiştir.

Raporda, bundan sonra yapılacak iş ise, açılacak su harkının hangi yerleri takip edeceği, ne taraflardan geçeceği ve geçtiği noktalardan sonra suyun belirlenen noktalara akıttırılması ve bunların gerekli keşif çalışmalarının yapılarak arazi suya kavuşturularak önemli bir hayır işi yapılacaktır. Arazinin su altına alınması ile mükemmel bir ***"Çiftlik"*** haline getirilmiş olacaktır.

Yeni kurulacak olan çiftliğin sınırlarının belirlenmesine ve haritasının düzenlenmesine başlanılmıştır. Ancak mevsimin kışa doğru gitmesi Yazıhan mevkiinde sisin yoğun olması çalışmaları engellediği gibi arazi dâhilinde etrafında korunabilecek bir kulübe dahi bulunmadığından zaruri şartlardan dolayı çalışmayı bırakmak zorunda kalmışlardır. Mehmed Şükrü Bey, böylesine önemli bir vazifeyi yarım bırakmış olduğundan dolayı çok üzgün olup tamamlamaya muvaffak olamadığından dolayı baharda çiftlikle ilgili haritayı ve keşif defterini düzenleyerek arz ve takdim edeceğinin taahhüt etmiştir. Harput Valisi Nafi Efendi arazinin suya kavuşturulacağı ile ilgili Bab-ı Ali'ye ve Dâhiliye Nezaretine yazılar yazmış alınan cevaplar memnuniyet verici olmuştur.

Harput Valisi Hasan Bey Efendi'de Tohma nehri suyunun Yazıhan mevkisin getirilmesi çalışmalarını güzel ve başarılı bulmakla birlikte o da Malatya'da bulunan Sultan Suyu Çiftliğine bağlanmak üzere ve su çıkarılmak üzere teşebbüste bulunmuş hatta bu konuda çalışmalar yapılması

[63] *BOA. T- 181. 4/1296,* 3 Nisan 296/15 Nisan 1880.
[64] *BOA. Y-PRK-ASK-00025-00028***,** 21 Kanun-u evvel 300/3 Aralık 1884.

amacıyla IV.Ordu Müşirliğine telgraf çekmiştir[65]. Ancak gerek Hasan Bey Efendinin gayreti gerekse Mehmed Şükrü Bey'in çalışmaları düşünceden file geçememiştir. Çalışmalar plan, proje taslak halinde kalmıştır. Su getirilme projesi büyük ve önemli bir projedir. Büyük fedakârlıklar gerektirmekteydi. Mehmed Şükrü Bey, ancak Yazıhan'da-Harput'ta bulunursa bu işin ancak tamamen sona erdirilebileceğini yoksa geçici görevlendirme ile bu işin tamamlanamayacağını belirtmiştir. [66] Mehmed Rüşdü Bey, çalışmanın bekası için yeniden görevlendirme istemiştir[67].

4.5. Tohma'nın Arguvan'a Götürülme Düşüncesi

Ticaret ve Nafıa Nezaretine yazılan yazıda Keban Madenine bağlı Arguvan nahiyesinde imara uygun 350.000 dönüm arazinin boş halde bulunduğundan ve bu arazinin mahsulat üretimine uygun olduğu ve miri arazi statüsündeki bu arazinin üretime kazandırılması amacıyla Tohma Nehrinden yapılan kanallar vasıtasıyla su getirilmesi düşünülmüştür.

Bu iş için Vilayet İdare Meclisinin onayı alınmakla birlikte Dâhiliye Nezareti'nin görüşü beklenmektedir[68].

4.6. Tohma Suyu ve Köprüleri

Tohma Nehri, Malatya Sancağında, Akçadağ Kazasının Kürne Nahiyesi tarafından doğuya doğru akar ve Eski Malatya'ya 2 saat kala kuzeye dönerek Korucuk Ziyaretgâhı bitişiğinde yer alan Fırat Nehrine dökülür. Tohma suyunun derinleştiği yerlerde insanlar karşıya geçmek için Kırkgöz Köprüsü ve bir taş köprüden geçmek suretiyle doğudan-batıya ve güneye gidenlerin bu köprülerden geçerek gitmesi gerekmektedir. (Bakınız Resim 2)

Resim 2: Kırkgöz Köprüsü Konumu

Fırat suyolunu batıya ve güneye bağlayan Tohma ve bunun kolları ve buralar yerleşen insanlar hep birbiri ile ilgili olmuştur[69].

Kırkgöz Köprüsü zaman içerisinde tahrip olmuştur[70]. 1854 yılında bakım ve onarıma muhtaç duruma gelmiş ve tespit çalışmaları amacıyla yerel memurlardan Alacakapı Muhtarı Topaloğlu Ahmed keşif çalışmaları için görevlendirilmiştir. Ahmed'in çıkardığı maliyet toplamı 10.000 kuruştu. Bu meblağın 5212 kuruşluk kısmı bağış yolu ile karşılanırken 4700 kuruşluk kısmı ise Devlet hazinesinden karşılanması talep edilmiştir. Ancak 1854 yılında Nafia Nezaretinin almış

[65] …Hasan Beğ Efendi dahi bir cemile göstermek üzere bu efkarda bulunduğu ruus-u halden anlaşılmakda olub bu şekille beraber Malatya'da bulunan çiftlik-i hümayuna ilhak olunmak ve su çıkarılmak üzere teşebbüsatda bulunduğundan bu babda himmet buyurulması hususu Orduyu Hümayun Müşiriyetinden Harput Vilayetine dünkü gün bir kıta telgraf geldiği görülmüşdür ancak bunların kaffesi kuvveden kalıb fiile çıkarılamayacağı derkardır çünkü bu hususda pek büyük fedakarlık ve himmet lazımdır yni icabına icra etmek üzere gayet …ve metin ve burulmaz ve bir sadık bendenin sayakdan orada bulunub nezaret eder se belki matlub hasıl olur yohsa el-yevm çiftlik-i hümayuna kadar bakılıyor ve imar ediliyor ise burası da öyle olacağı şüpheden varestedir bi mennihi teali husussat maruza muhataallim cihan-ı tefhim asifaneleri buyuruldukda hemen muhtaç olduğum hüsnü nazar …..asar-ı fehimanelerinin hakk-ı tacdaranemde bir devam buyurulması teferruatı mahsusasına cüret eylerim ol-babda emr ve ferman hazret-i men lehül emrindir" *BOA.Y-PRK-ASK-00025/00028*, 21 Kanun-u evvel 300/3 Aralık 1884.

[66] *BOA. Y-PRK-ASK-00025-00028,* 21 Kanun-u evvel 300/3 Aralık 1884.

[67] *BOA. Y-PRK-ASK-00025-00028,* 21 Kanun-u evvel 300/3 Aralık 1884.

[68] *BOA. DH-MKT-01808-00041,* 2 Receb 308/11 Şubat 1891.

[69] *BOA. DH-MKT-02230-00138,* 4 Rebiül-evvel 310/26 Eylül 1892.

[70] Adnan Işık; *a.g.e.,* s.251.

olduğu karar gereğince bu meblağın ancak 4000 kuruşu karşılanmıştır. 700 kuruşluk bir eksik vardır.

Kırkgöz Köprüsünün taşıdığı önemden dolayı 797 guruşun cüzi bir rakam olmasından dolayı Nafıa Nezaretinden karşılanmasına karar verilmiştir[71]. Tamir bakım ve onarım yolu ile Karakaya Barajının yapımına kadar varlığını sürdürmüştür. Kırkgöz köprüsü, Eski Malatya'nın kuzeyinde ve Tohma nehri üzerindedir. Malatya yakınında bulunan bu köprüden vergi alınıp alınması konusu 6 Şubat 1314/18 Şubat 1899 tarihinde gündeme gelmiştir. Malatya Mutasarrıflığından da görüş istenmiştir. Mutasarrıflık verdiği cevapta köprünün Malatya'ya 3 saat uzaklıkta olan Tohma Nehri suyu üzerinde kurulu olduğunu ve köprünün zamanında Malatya'nın ileri gelenleri tarafından yapılan bir hayır eseridir. Bu köprü sayesinde Bağdad Caddesi yoluna ve Der-saadet'e gidilmektedir.

Malatya halkı yol bedelinden muaf tutulmuş değildir. Ayrıca bu köprüden geçişlerde vergi alınması halkı mağdur edecektir. Böylece 2 kat ücret alınmış olacaktır. Ücretin talep edilmesi halinde halk Tohma suyu civarındaki diğer geçitlerden geçmeye kalkacaktır. Bu ise yağışlı zamanlarda hem can hem de mal telefine yol açacaktır.

Malatya Mutasarrıflığı, Mamuratü'l-aziz Vilayetine yazdığı yazıda eğer köprüden vergi alınmak isteniyorsa bu miktarın cüzi bir miktar olması gerektiğini ifade etmiştir[72]. Bölge halkı vergi alınmaması konusunda Malatya Bidayet Mahkemesi memurları tarafından bir layiha hazırlanarak Şura-yı Devlete verilmiş evrak Maliye Dairesince değerlendirmeye alınmıştır[73].

Tohma suyu üzerindeki bir diğer köprü ise Kavlak Köprüsü (bir taş köprü)dür[74]. Tohma suyu üzerinde Kırkgöz Köprüsünden sonra en uzun köprü bu olmalıdır. O nedenle bu köprüye Uzunköprü'de denilir.

Nehir üzerindeki bir diğer köprü ise Darende'yi dolayısıyla Tohma'yı Gürün ve Sivas'a bağlayan yol üzerindeki Darende'nin kuzeybatısında 15 km kadar ötede tek kemerli Avgun Köprüsüdür. Eski bir taş köprüsüdür. Burası aynı zamanda Darende-Gürün hududunu teşkil eder[75].

Firdevsi'nin Şehnamesinde geçen ve Sultan Murad Hazretlerinin beratı ile Malatya Sancağı dahilinde bulunan ve Tohma Nehri üzerindeki köprü ile bu köprünün 3 yıldan beridir tamiratına başlanılan köprü ile Hekimhan civarındaki Kara Kısık Köprüsünün tamiratı 1886 yılında tamamlanarak geliş-gidişe açılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'e dualar eşliğinde resmi açılış töreni yapılmıştır[76].

SONUÇ

Eskiçağlarda daha çok kuvvetli bir askeri üs özelliği taşıyan Malatya, Ortaçağlarda giderek gelişme gösteren bir şehir haline gelmiştir. Arap Coğrafyacılar, Malatya'yı mevki olarak bir ticaret ambarı olarak değerlendirmişlerdir. Malatya'nın etrafının nehirlerle çevrili olmasından dolayı yükleme ve boşaltma niteliğinde bir antrepo bölgesi olma özelliğine sahiptir.

Sularının çokluğu ile toprağının fevkalade verimliliği ile Malatya tarih boyunca su ihtiyacını nehir sularından, kaynak sularından sağlamıştır. Gerek içme suyu gerekse arazi suyu neredeyse borulardan hiç akmayıp cadde ve sokaklardan fışkırır bir nitelik göstermiştir.

Malatya'daki Tohma suyu etrafına iki yönlü katkı sağlamaktadır. Hem içme suyu olarak kullanılmakta hem de arazi sulamasında kullanılmaktadır. İçme suyu olarak kullanımı Fırat

[71] *BOA. İ-MVL-00303-002391,* 18 L 70/14 Temmuz 1854.
[72]*BOA. ŞD-01479-0004-001,*7 Muharrem 317/18 Mayıs 1899. *BOA. BEO. 001341-100516-001-001.*4 Temmuz 1315/16 Temmuz 1899.
[73] *BOA-İ-MVL-00303-002391,* 18 L 70/14 Temmuz 1854.
[74] Mehmet Ali Cengiz;*a.g.e.,* s.87.
[75] Mehmet Ali Cengiz;*a.g.e.,* s.92.
[76] *BOA.DH-MKT-01439-00038,* 23 Safer 1304/21 Kasım 1886.

nehrine karışmadan önceki kısım için geçerlidir. Arazi suyunda kullanımı ise Fırat nehrine kavuştuktan sonradır.

Tohma suyu Fırat'a gelinceye kadar Deyr-i Mesih, Sultan suyu ve Pınarbaşı suları ile birlikte sancağın temel içme su kaynakları içerisinde yer almıştır. Tohma'nın ikinci önemli tarafı ise arazi sulamasındaki önemidir. Tohma kendine bir havza oluşturmuş ve bugün bu havza Malatya İli ile Sivas İli arasındaki mevkide kalmaktadır. Su, burada daha ziyade bir arazi sulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nehrin etrafındaki köyler ve nehrin uzağındaki dağlık mevkilerde yaşayanlar için bu su bir hayat kaynağı özelliği göstermiştir.

Tohma suyu, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında da en iyi şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Su, geçtiği güzergâhtaki köy, mezra ve yaylalar açısından önemlidir. Devlet, bu suyu daha fazla köy ve mezraya ulaştırmak için teşebbüslerde bulunmuş, ancak çalışmalarda devamlılık olmadığı için başarı sağlanamamıştır. Mamuratü'l-aziz Vilayeti idaresi, kendi yetkisi çerçevesinde Tohma suyunu imtiyaza vermiş. Fakat işin devamı gelmemiştir. Keza askeri bir başka teşebbüs olarak devlet adına çiftlik kurulması ve bu çiftliğin Tohma suyu vasıtasıyla sulanması projesi de rapor aşamasında kalmış ve uygulamaya geçememiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. A-MKT-MHM-00348-00029-001-001, 8 N 1282/25 Ocak 1866.

BOA. A-MKT-UM-00019-00038-001-001, 8 SİN 66/19 Haziran 1850.

BOA. BEO- 001341-100516-001-001.4 Temmuz 1315/16 Temmuz 1899.

BOA. BEO-000626-046945-001-001, 25 Zilkade 312/20 Mayıs 1895.

BOA. BEO- 000976-073174-001-001, 28 Haziran 312/10 Temmuz 1896.

*BOA. DH-MB-HPS-M-00012-00079-001-001,*27 Mart 330/9 Nisan 1914.

BOA. DH-MKT-01439-00038, 23 Safer 1304/21 Kasım 1886.

BOA. DH-MKT-01808-00041, 2 Receb 308/11 Şubat 1891.

BOA. DH-MKT-02230-00138, 4 Rebiül-evvel 310/26 Eylül 1892.

BOA. DH-İ-UM-EK 00016-00022-001-001, 19 Mayıs 332/1 Haziran 1916

BOA. İ-DH-00729-050816-001-001, 3 Sin 93/14 Haziran 1850.

BOA. İ-DH-01318-00015-001-001, 8 Cemaziyelahir 312/7 Aralık 1894.

BOA. İ-MVL-00303-002391, 18 L 70/14 Temmuz 1854.

*BOA. ŞD-01479-0004-001,*7 Muharrem 317/18 Mayıs 1899.

BOA. ŞD-01456-00020-002, 3 Mart 1295/15 Mart 1879.

BOA. T. 181. 4/1296, 3 Nisan 296/15 Nisan 1880.

BOA. Y-PRK-ASK-00025-00028, 21 Kanun-u evvel 300/3 Aralık 1884.

Tetkik Eserler

ALİ CEVAD; *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lugat,* Mahmud Beğ Matbaası, Der-saadet-1313.

CAN, Alper; *Antik Çağ Sözlüğü*, Sentez Yayıncılık, İstanbul-2015.

CLADIUS PTOLEMAEUS; *Geofraphia,* Starssburg 1513.

CLAVDIS PTLEMAEVS; *Cosmographia,* Bologna 1477.

GÖĞEBAKAN, Göknur; "Malatya", *İslam Ansiklopedisi,* C. 42, DİA., s.469-471.

GÖYÜNÇ, Nejat; *Malatya'dan Görüş,* İstanbul-1985.

HONIGMAN, Ernst; "Malatya", *EI,* s.230-231.

HONIGMAN, Ernst; *Bizans'ın Doğu Sınırı,* Çeviren: Fikret IŞILTAN, İstanbul-1970.

IŞIK, Adnan, *Malatya Tarihi (1830-1919),* İstanbul-1998.

KUŞÇUOĞLU, Mustafa; *Evliya Çelebi'den Malatya,* Mim Yayınları, İstanbul-1968.

METİN, Tülay; *Selçuklular Döneminde Malatya,* Malatya Kitaplığı, İstanbul-2013.

MOLTKE, Helmut Von; *Moltke'nin Türkiye Mektupları,* Çeviren: Hayrullah Örs, 2012.

OĞUZ, Mevlüt; *Malatya Tarihi ve Sosyoekonomik Durumu (M.Ö.5500-M.S.1920*), İstanbul-2000.

ŞEMSETTİN SAMİ; *Kamûs-u Türki,* Çağrı Yayınları, İstanbul-1999.

YAPICI, Süleyman; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Malatya(1869-1908),* Malatya Kitaplığı, İstanbul-2014.

YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır,* Ankara-1995.

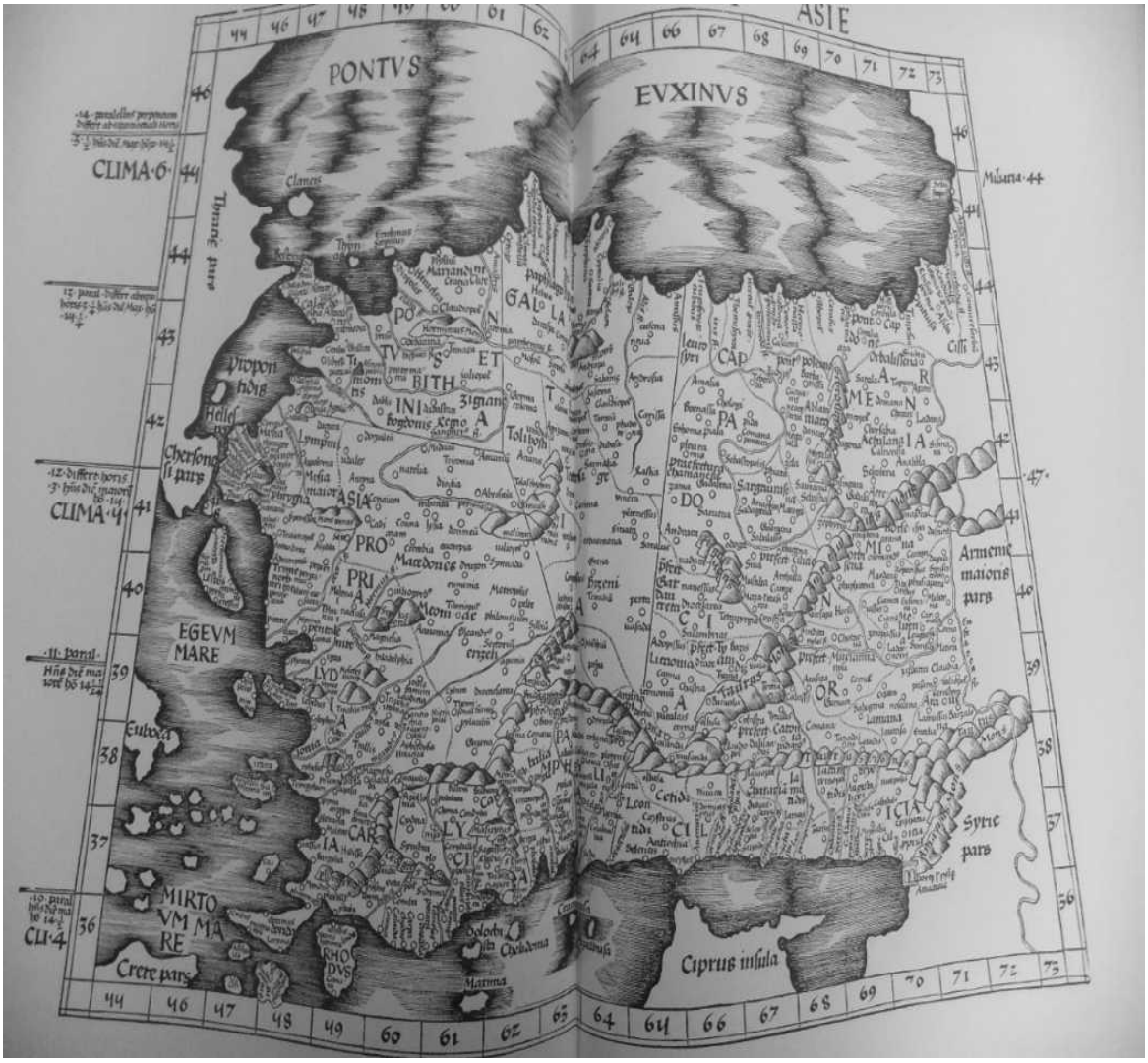

Harita I: Cladius Ptolemaeus; Geofraphia Adlı Kitabında Melitene

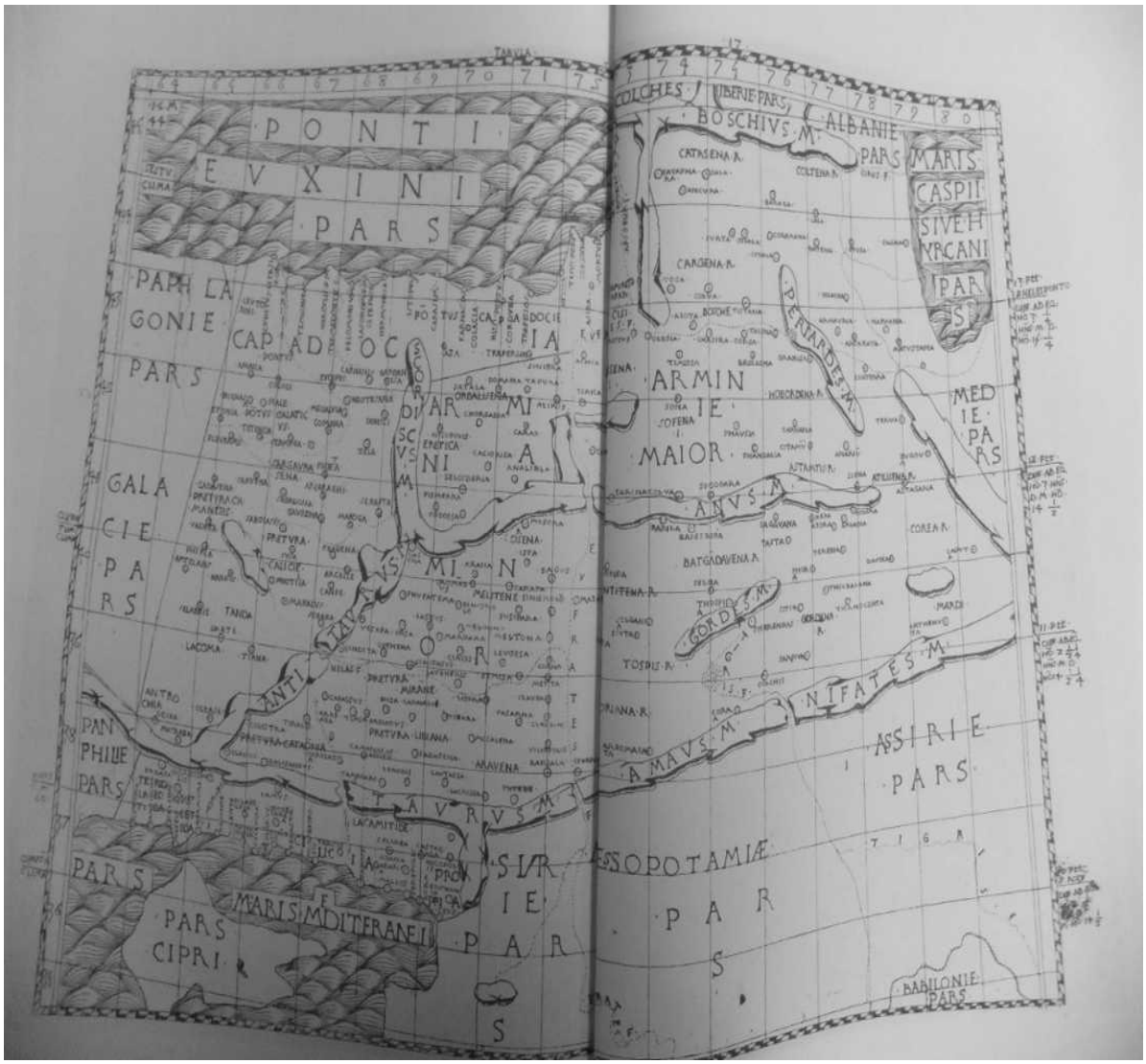

Harita II: Clavdis Ptlemaevs; *Cosmographia*

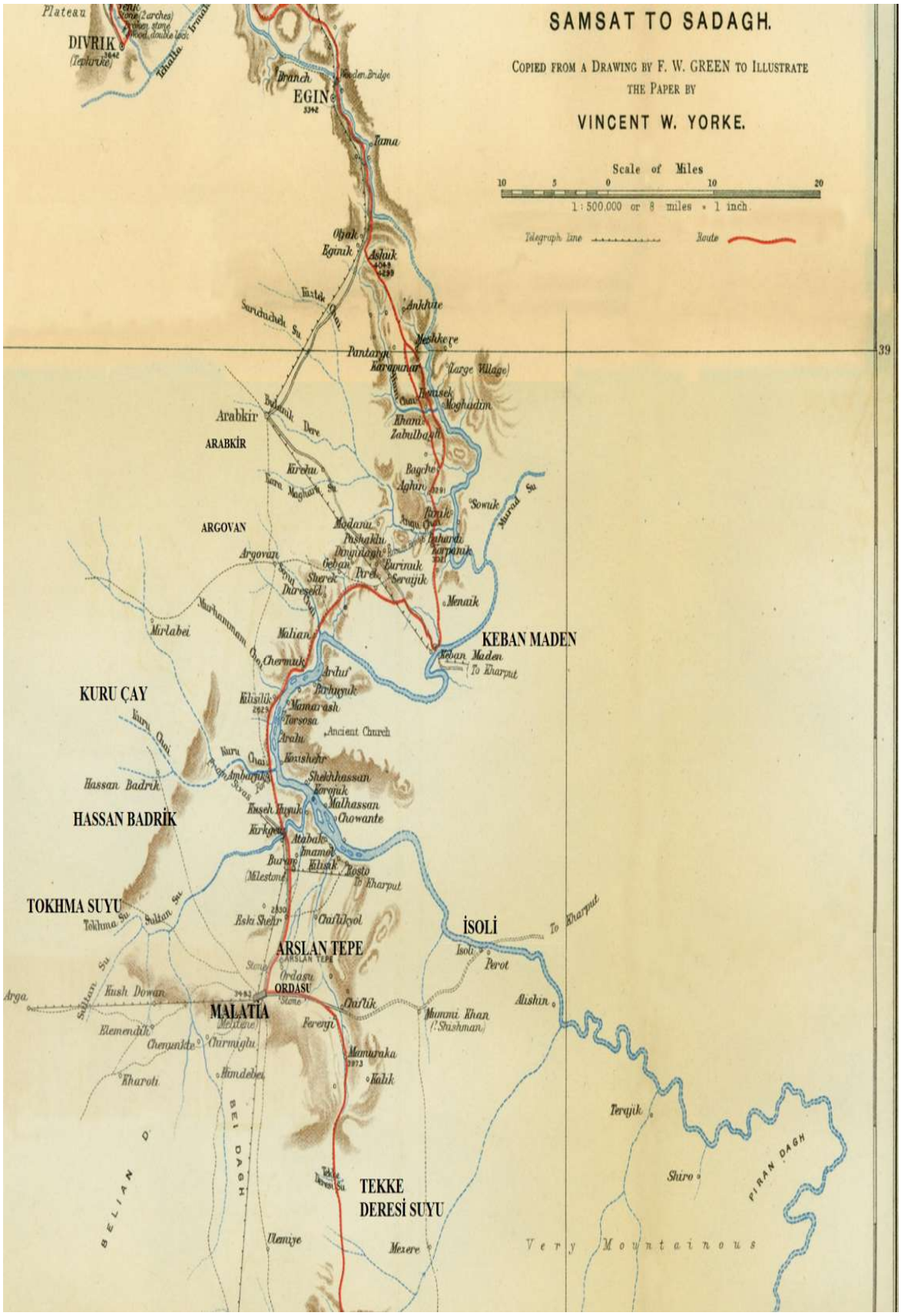

Harita III: Tohma/Tokhma Suyu

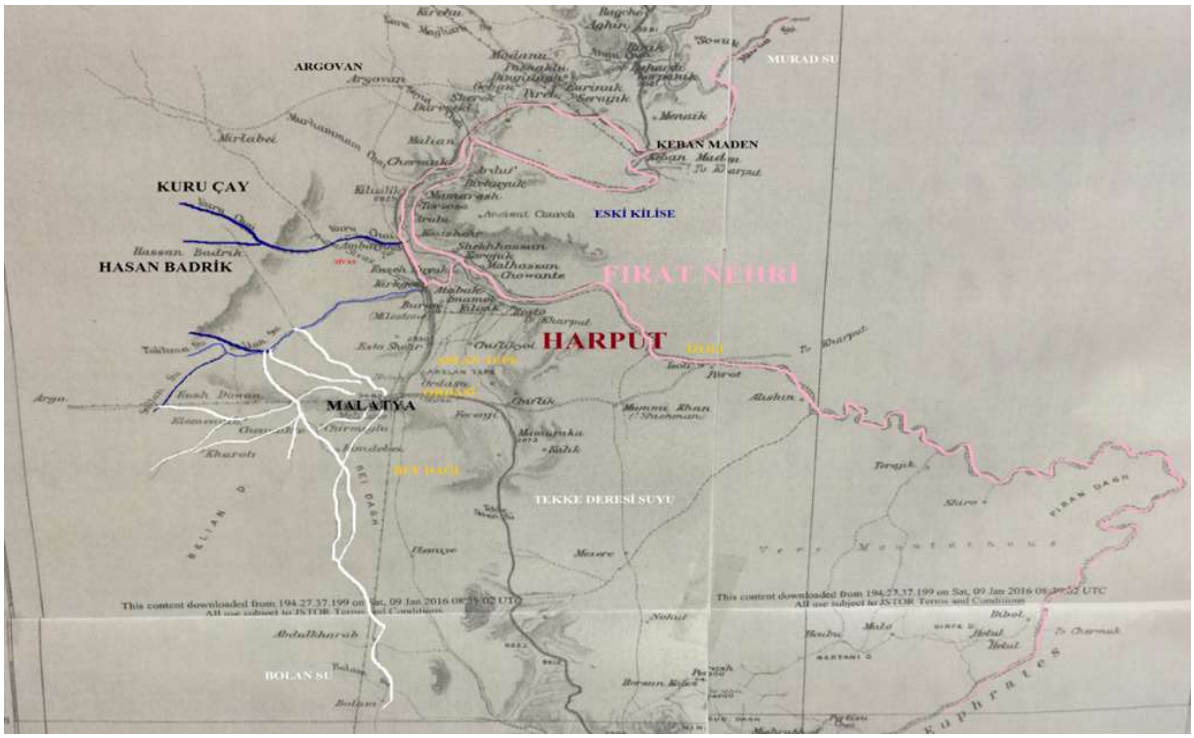

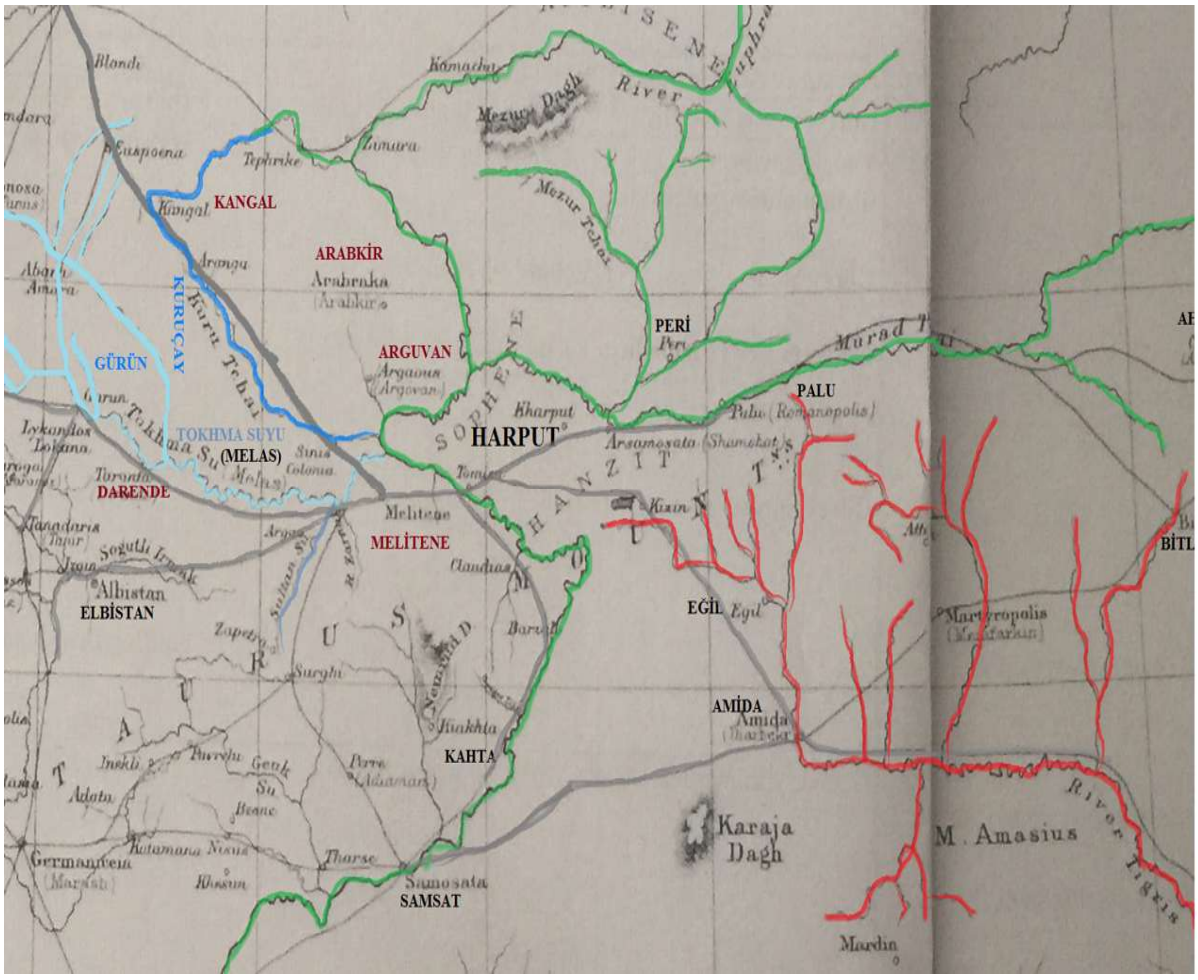

Harita IV.: Tohma Suyu ve Kolları

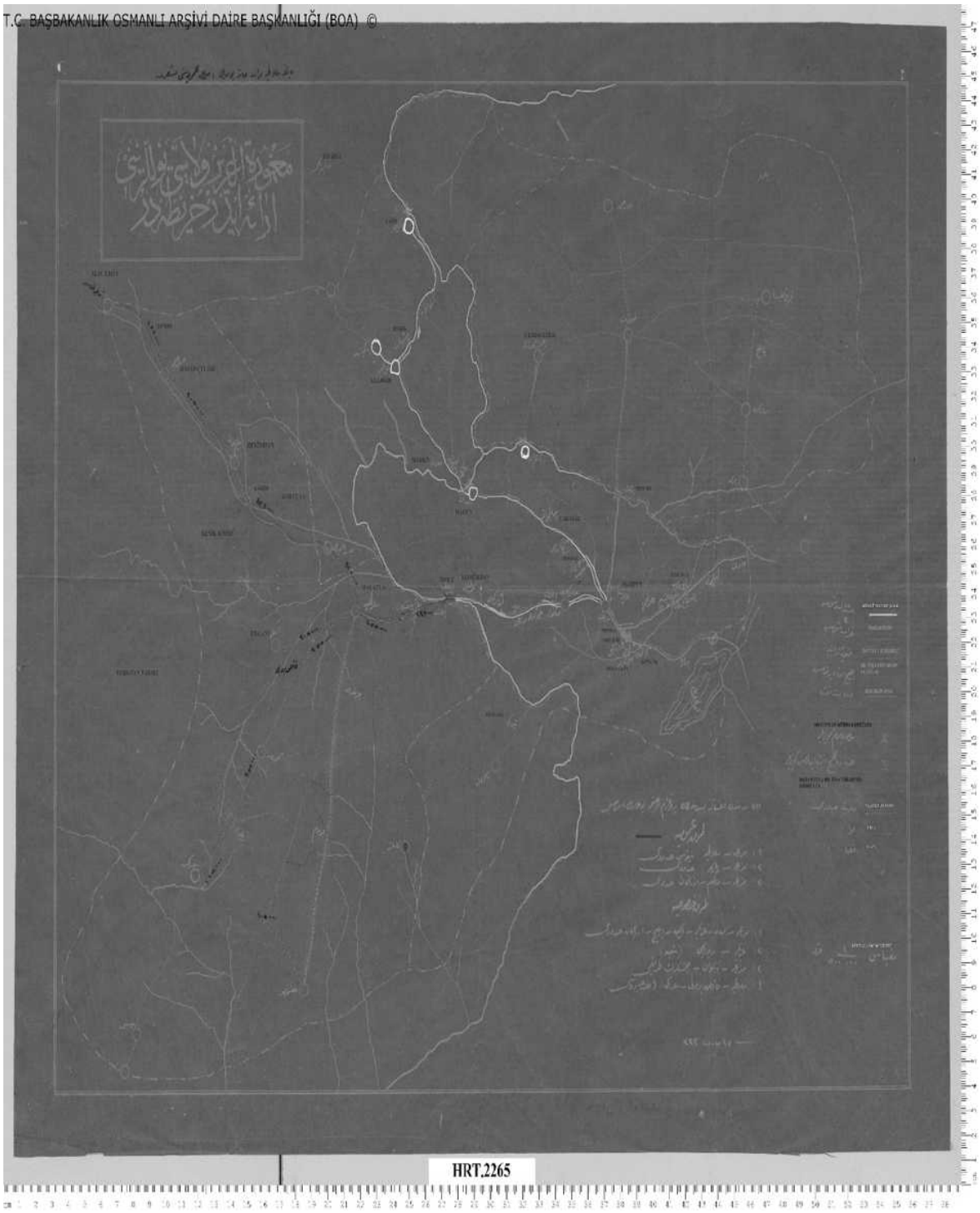

Harita V: XIX. Yüzyılda Tohma Suyu ve Malatya (*BOA. HRT-2265*)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 297-310, ELAZIĞ-2017

CEMAL PAŞA'NIN EMRİYLE ALİYE SIKIYÖNETİM MAHKEMESİNCE İDAM EDİLEN ARAP İLERİ GELENLERİNİN ARAP AYRILIKÇI HAREKETLERİNE ETKİSİ [1]

The Effect of Leading Arabs, Who Wewe Executed With The Order of Cemal Pasha by The High Martial Cort, on The Arabic Seperatist Movements

Seydi Vakkas TOPRAK*

Özet

Osmanlı uyruğundaki gayrimüslim etnik ve dini unsurların milli devletlerini kurmak amacıyla isyan ettiği XIX. yüzyılda, Müslüman Araplar Türklerle birlikte yaşamaktan yana tavır takınmışlar, siyasi geleceklerini Osmanlı Devleti ile birlikte tasavvur etmişlerdir. XX. yüzyıl başlarında, merkeziyetçi bir yönetimi savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket eden Arap aydın ve liderler olduğu gibi adem-i merkeziyeti savunanlar da olmuştur. Ancak İktidara geldikten sonra Jön Türklerin Türk milliyetçiliğine meyletmesi üzerine Arap yazar ve düşünürler arasında yerinden yönetim ve bağımsızlık modellerini gündeme getirenler ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden Arapların sayısı çok olmakla birlikte Arabistan, Mısır ve Suriye'de milliyetçi ve ayrılıkçı Arap yazar ve düşünürler cemiyetler kurarak taraftarlarını örgütlemeye başlamışlardır. Savaş sırasında IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye'de, ilk olarak Arap ayrılıkçı hareketleriyle uzlaşmaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve milliyetçi liderleri ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Cemal Paşa'nın emriyle yakalanarak *Aliye Divan-ı Harbi Örfisi*ne sevk edilenlerden otuz dört (34) kişi, Cemal Paşa'nın baskısıyla ölüm cezasına çarptırılmış ve idam edilmiştir. Cemal Paşa'nın milliyetçi Arap liderleri cezalandırarak asayişi sağladığı ve Arpların isyan etmesini engellediğini savunan bilim insanları olduğu gibi, bu idamların Şerif Hüseyin isyanına zemin hazırladığını iddia edenler de vardır. Bu çalışmada, *Aliye Divan-ı Harbi Örfisi*nce icra edilen idamların, Osmanlı Devleti'ne karşı Birinci Dünya savaşı sırasında çıkan Arap isyanına etkisi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aliye Divan-ı Harbi Örfisi, Arap Milliyetçiliği, Cemal Paşa, Aliye İdamları, Arap Cemiyetleri.

Abstract

In the 19th century while non-muslim ethnic and religious elements were uprising to found their own national states, Muslim Arabs and Turks took a stand to live together and they envisioned their political future with Ottoman State. At the beginning of the 19th century while there were Arab intellectuals and leaders acting in unison with The Committee of Union and Progress which was advocating centralist governance there also were the ones who advocated decentralization. However, after they took power and had an inclination for Turkish nationalism, among Arab thinkers and intellectuals some appeared bringing decentralization and independence models to the agenda. After The First World War started, even though the number of Arabs who acted in unison with The Ottoman State were a lot, in Arabia, Egypt and Syria nationalist and separatist Arab writers and thinkers founded committees and started to organize their supporters. In Syria, during the war the 4th Army commander Cemal Pasha firstly though tried to have an agreement with the Arabic separatist movements but he could not succeed and decided to clear the nationalist Arabs away. 34 people who were arrested by the order of Cemal Pasha and transferred to *Aliye Divan-ı Harbi Örfi*, under the force of Cemal Pasha, were sentenced to death and executed. While there are historians advocating that Cemal Pasha prevented an Arab rebellion and ensured public order by punishing national Arabic leaders, some others claim that these executions set the stage for Sheriff Hussein Pasha`s uprising. In this study the effect of executions carried out by *Aliye Divan-ı Harbi Örfi* on the Arab uprising against The Ottoman State in the course of The First World War is argued.

Key words: Aliye Court of Divan-ı Harbi Örfi, Arab Nationalism, Cemal Pasha, Aliye Executions, Arab Societies.

---

[1] Bu makale 4 Kasım 2016 tarihinde Ankara'da düzenlenen *Uluslararası Suriye Politik Süreç ve İnsanî Krizler Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

* Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ADIYAMAN. seyditoprak@gmail.com

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferleri neticesinde Osmanlı egemenliğine giren Araplar, milli isyanların görüldüğü XIX. yüzyıla kadar devlete ve hilafete bağlı olarak yaşadılar. Milliyetçiliğin ayrılıkçı etkilerinin görüldüğü ilk dönemlerde çoğunluğu Müslüman olan Araplar, gayrimüslim azınlıklardan faklı olarak devletin her kademesinde görev alabilmekteydiler. Ülkenin her köşesinde Arap asıllı mülkî ve askerî idareciler görmek mümkündü. Yönetimin halka açıldığı Meşrutiyet döneminde Arapların yaşadığı vilayetler Mebusan Meclisi'ne gönderdikleri mebuslar vasıtasıyla temsil edilmiştir[2].

Milliyetçilik düşüncesi ilk olarak Suriye ve Mısır'da gayrimüslim Araplar arasında yayılmaya başlamıştır[3]. Ortadoğu'daki çıkarlarını Hristiyan nüfus üzerinden elde etmeye çalışan Batılı büyük devletler, XIX. yüzyıl başlarından itibaren misyonerlik faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Özellikle İngilizlerin desteklediği Amerikan Protestanları, Fransız Cizvitlerinin Suriye ve Lübnan'da açtıkları misyoner okulları ile Rusların Kudüs'teki Rum Ortodoks Kilisesi bölgedeki Hristiyan ahali üzerinde etkili olmuşlar, Arap geçmişi ve kültürel mirasından haberdar bir nesil yetiştirmişlerdir. Aldıkları eğitimin bir sonucu olarak milliyetçilik düşüncesini benimseyen Hristiyan Arap gençler, milliyetçiliğin tüm Araplar arasında yayılmasında önemli roller aldılar[4]. Suriye'deki misyoner okulları sayesinde okur-yazar, aydın ve düşünür sayısının artması Suriye ve Mısır'da Arapça gazete ve dergiler neşredilmesine imkân sağladı. Arap milliyetçi yazar ve düşünürler matbuat yoluyla kamuoyunu etkilemeye başladılar. Mısır'ın İngilizler tarafından işgali de Arap milliyetçiliğinin yayılışı için uygun zemin hazırladı. Hristiyan Arapların etkisiyle Müslüman Araplar arasında zamanla milli duygular yayılmaya başladı. Bu süreçte milliyetçi Müslüman Araplar, devleti Batı karşısında güçlü kılabilmek için yapılan yenilikleri destklerken, milliyetçi Hristiyan Araplar ise Avrupalı hamilerine dayanarak bağımsızlık hülyası peşinde koşmuşlardır. Bu gayelerine ulaşmak için çeşitli dernek ve cemiyetler kurmuşlardır[5].

Milliyetçi Arap ayrılıkçılar II. Abdülhamid döneminde, Suriye, Mısır ve Avrupa'da kurdukları çeşitli dernek, cemiyet ve yayınlar vasıtasıyla Suriye ve Irak'ın Türk egemenliğinden kurtulması için propaganda yaparken, devletin takip ettiği İslam Birliği siyasetinin etkisinde kalan Müslüman Araplar devletin birliğinden yana tavır takınmışlardır. Siyasi etkinliklerini Jön Türk hareketi olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yürüten Araplar, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra ise mecliste yeteri kadar temsil edilmediklerini ileri sürerek rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir[6]. İttihatçıların iktidara gelişinden sonra, özellikle Balkan Savaşlarının etkisiyle, *Turancılık* ve *Pantürkizm* düşüncesinin parti içinde yüksek sesle dile getirilmesi Arap aydınlarca asimilasyon ve *Türkleştirme* olarak algılanmıştır[7]. Bu arada Türk düşmanlığının Araplar arasında XX. yüzyıl başlarında revaç bulduğunu ve ayrılıkçıları motive ettiğini belirtmekte yarar vardır[8]. Milliyetçiliği ön plana çıkaran Arap aydınlar reform ve otonomi isteklerine olumlu cevap alamayınca bağımsızlık talebinde bulunmaya başlamışlardır. İstanbul, Suriye, Beyrut, Lübnan, Irak, Kahire ve Paris'te kurdukları dernekler üzerinden Arap dili ve kültürünün gelişimi, Arap vilayetlerinin adem-i merkeziyetle idaresi veya Avusturya-Macaristan gibi ikili bir yönetimin tesisi için çalışmaya başlamışlardır. Paris'te, 1913'te, toplanan Arap Kongresi'nde bazı reformların yapılması şartıyla Türklerle birlikte yaşamaktan yana karar alınmış ise de, İttihatçılar bu karara itibar etmemişlerdir[9].

---

[2] Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar-Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 28-33.

[3] Arap milliyetçiliğinin Arap teorisyenleri hakkında bilgi için bkz: Mehmet Akif Kireçci, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 94-100.

[4] Kireçci, *a.g.e.*, s. 69-72.

[5] Baysan Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz 2014, Sayı 30, s. 175-180; Arap aydınların Avrupa'daki ayrılıkçı propaganda ve çıkardıkları neşriyat için bkz: Kayalı, *a.g.e.*, s. 44-46.

[6] Avrupa'da *el-Hilafe* gibi Arap milliyetçileri arasında Arap Hilafeti düşüncesini yaymaya çalışan yayınlar da çıkmıştır. Bkz: Kayalı, *a.g.e.*, s. 45, 50, 51.

[7] Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul 2006, 223, 236.

[8] İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 1999, s. 181-190.

[9] Soy, *a.g.m.*, s. 183-186.

Bu sırada bazı Arap mebuslar ve düşünürler, merkezî bir Türk idaresi altında yaşamaktansa, adem-i merkeziyetçi bir yönetim tarzını tercih edeceklerini dile getirmeye başladılar. Bu amaçla, İstanbul, Paris, Kahire, Beyrut, Lübnan ve Arapların çoğunlukta olduğu şehirlerde kurdukları cemiyet ve dernekler vasıtasıyla propagandalarına hız verdiler. *İha ül-Arabî, El-Müntedi ül-Edebi, Kaftaniyye, El-Ahd, Cemiyetü's-Suriyye el-Arabiyye, En-Nuhzatü'l-Lübnaniyye, Cemiyet-i Islahiyye* ve *El-Lâ-Merkeziye* bu cemiyetlerin en önemlileridir[10].

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda Arapların yaşadığı topraklar Osmanlı sınırları dâhilinde olduğu gibi, Araplar da Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmekteydiler. Ancak adem-i merkeziyetçi ve ayrılıkçı düşünceleri savunan yazar, düşünür ve liderler fikirlerini dile getirmeye devam etmekteydi. Savaş sırasında Arapların yaşadığı coğrafyanın büyük bir kısmı savaş alanı oldu. Osmanlıların Almanlarla birlikte gerçekleştirdiği Kanal Harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında bölge İngiliz ve Fransız ordularının hedefi haline geldi. Osmanlılar ve İtilaf Devletleri arasında meydana gelen çatışmaların çoğu Suriye, Filistin ve Irak bölgelerinde gerçekleşti. Bu sırada halkın çoğunluğu devletin yanında yer alırken ayrılıktan yana olanlar da seslerini yükseltmeye başladılar. Emellerini gerçekleştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar Araplarla işbirliği yaparak bağımsız bir Arap devleti kurma emelinde olan Şerif Hüseyin'i isyana teşvik ettiler. Hicaz merkezli bir Arap imparatorluğu kurmaya çalışan Şerif Hüseyin ve oğulları, Avrupalı büyük devletlerin desteğini elde etme fırsatını kaçırmamışlardır[11]. İngiltere'nin desteğiyle amacına ulaşacağına inanan Şerif Hüseyin, Osmanlıların yanındaymış gibi görünürken, aslında İngilizlerin uygun bulduğu bir tarihte isyan başlatmak için hazırlık yapmaktaydı[12]. Nitekim Şerif Hüseyin'in başlattığı isyan, Osmanlı ordusunun bölgedeki yenilgisinde önemli etkenlerden biri olmuştur[13].

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Komutanlığı ve Araplarla İlişkileri

Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya ile birlikte Mısır ve Süveyş Kanalı üzerine bir sefer planlamaktaydı. İngiltere'nin elinde bulunan Mısır, İngilizlerin Hindistan'dan batıya asker sevkinde önemli bir üs konumundaydı. Buradan İngilizlerin batı cephesine, özellikle Çanakkale'ye yapacağı asker sevkiyatı, düzenlenecek olan Kanal Seferi ile durdurulabilirse İttifak grubu batıda daha rahat mücadele edebilecekti.

Kanal Seferi'nin yapılmasına karar verildikten sonra Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Mısır üzerine yapılacak seferin hazırlığına başlamıştır. Kanal Seferi için ilk olarak IV. Ordu Kumandanı Halepli Zeki Paşa'ya görev verilmiştir. Ancak Zeki Paşa'nın, bu seferden başarı elde edilemeyeceğini ileri sürerek görevden affını istemesi üzerine görev Cemal Paşa'ya teklif edilmiştir[14]. Cemal Paşa'yı konağına davet eden Enver Paşa, Süveyş Kanalı üzerine bir harekât yaparak Hint askerlerini Mısır'da tutmayı, böylece İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapmalarına engel olmayı istediğini anlatmıştır. Muhtemel askerî harekâtın ayrıntılarını açıklayan Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanlığı göreviyle birlikte Kanal Seferinin hazırlanıp icrası ve Suriye'de asayişin temini görevlerini Cemal Paşa'ya teklif etmiştir. Bu sırada Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa tereddüt göstermeden görevi kabul etmiştir[15].

---

[10] Araplar arasında milli duyguları uyandırarak bağımsızlık fikrini aşılamaya çalışan bu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Âliye Divân-ı Harb-i Örfîsi* (Yay. Haz: Ayşe H. Aydın), Arba yay., İstanbul 1993, s. 14-90.

[11] Kireçci, *a.g.e.*, s. 73-74.

[12] Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti ile ilişkileri ve isyanı için bkz: Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM yay., Ankara 2004, s. 219-255.

[13] Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olmasında İngilizlerin katkısı bilinmektedir. Savaşın başlamasından önce bir Arap devleti kurmak düşüncesiyle gizli çalışmalarda bulunan Şerif Hüseyin İngilizlerle de anlaşmıştı. Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 27-30; Sadık Sarısaman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 58-64.

[14] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/I, TTK Yay., Ankara 1991, s. 410-413.

[15] Cemal Paşa, *Hatırat* (yayına hazırlayan: Metin Martı), Arma Yay., 1996, s. 146-147; Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008, s. 208-209.

Böylece yürüttüğü Bahriye Nazırlığı görevine ek olarak Kilikya, Suriye, Filistin ve Hicaz Genel Valiliği ile IV. Ordu Kumandanlığının sorumluluğu da Cemal Paşa'ya verilmiştir. Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığına getirilmesindeki amaç Kanal Seferini düzenlemek ve görev bölgesindeki Arap ayrılıkçı cereyanları önleyerek asayişi temin etmekti[16]. 6 Aralık 1914'te Şam'a ulaşan Cemal Paşa, bir taraftan Alman komutanlarla birlikte Süveyş Kanalı üzerine düzenleyeceği seferin hazırlıklarını yaparken, diğer taraftan bölgedeki ayrılıkçı unsurları kontrol altında tutmaya çalışmıştır[17].

Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanlığına atanmasından kısa bir süre önce İstanbul'da bulunan Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, yayınladığı bir beyanname ile Mısır ve Sudan halkına çağrı yaparak, işgalci İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarını istemiştir. Yine Padişah da Mısır'ı kurtarmak amacıyla düzenlenecek olan seferde Mısırlıların desteğini istemiştir. Hatta Kanal Seferine Abbas Hilmi Paşa'nın da katılması düşüncesine Cemal Paşa'nın karşı çıktığı da bilinmektedir[18].

Cemal Paşa'nın öncelikli hedefi muhtariyet talep eden, ıslahatçı ve ayrılıkçı unsurların çalışmalarına engel olmaktı. Paşa, devlet otoritesini sağlamak ve asayişi temin edebilmek için Suriye'de otoriter bir idare tarzı uygulamak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan, Arap milliyetçilerini halk desteğinden yoksun bırakmak ve devlete güveni temin için oldukça uzlaşmacı bir yol takip etmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin Türkçü ve merkeziyetçi bir politika izlemesi karşısında Arap milliyetçi unsurların tepkileri devam etmiştir. Nitekim Suriye'ye gelişi sırasında bazı huzursuzluklarla karşılaşmış olan Cemal Paşa, tüm olumsuzluklara rağmen Arap milliyetçilerini kazanmaya gayret etmiştir. Uzlaşmacı tavrını sürdüren Paşa, cihat ve halifelik temalarını ön plana çıkararak Arapları Türklerle birlikte Osmanlı çatısı altında tutmaya gayret etmiştir[19].

Arap milliyetçiliğinin bölgede yayılmasını önlemek isteyen Cemal Paşa, bir yandan Arap milliyetçiliği propagandası yapan Mısır kaynaklı neşriyatın Suriye'ye sokulmasını yasaklarken, diğer yandan Müslüman Arapların desteğini kaybetmemeye gayret etmiştir. Arap ileri gelenleriyle ikili ilişkilerini geliştiren Paşa, bazı Arap milliyetçileri vasıtasıyla edebiyat müsameresi düzenleyerek Arapların sempatisini kazanmaya çalışmış, Arap tarihiyle ilgili konuşmaları ve Arapları öven şiirleri memnuniyetle dinlemiştir[20]. Böyle bir müsamerenin sonunda yaptığı konuşmada; Türkçülüğün Araplara karşı bir düşünce olmadığını, düşmanların iki milleti birbirine düşürmeye çalıştığını, Türklerle Arapların etle kemik gibi bir bütün olduğunu, İttihat ve Terakki'nin de Türkleri ve Arapları İslam Halifesinin bayrağı altında bir arada görmek istediğini vurgulamıştır. Cemal Paşa, Suriye'ye geldikten sonra bölgedeki Arap ileri gelenleri ve şeyhlere dostluk mektupları gönderdiği gibi, halkı yanına çekmek için onları savaş yükümlülüklerinden muaf tutmuştur. Ordunun bölge halkından alacağı her şeyin parasının peşin olarak ödeneceğini ilan etmiştir. Böylece bölge halkının sempatisini kazanmıştır. Bu sırada devleti destekleyen gösteriler bile yapılmıştır[21].

Bütün iyi niyetli çabalara rağmen Arap ayrılıkçı hareketlerin bağımsızlık emellerini devam ettirdiğini öğrenen Cemal Paşa uzlaşmacı tavrını bir tarafa bırakmıştır. Suriye, Lübnan, Arabistan ve Mısır'daki milliyetçi Arap liderlerin ihtilalci fikirlerini yaymaya devam ettikleri istihbarat raporlarıyla tespit edilmiştir. Milliyetçi Araplar, devletin savaşa girmesi durumunda yıkılacağını, Arapların bu duruma hazırlıklı olması gerektiği fikrini yaymaktaydılar. Mısır'daki ayrılıkçı Arap cemiyetleri yaptıkları neşriyatla halkı galeyana getirmeye ve Suriye'ye gönderdikleri şahıslar

[16] Artuç, *a.g.e.*, s. 209-210.
[17] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/I, s. 415-419; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 403-404.
[18] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/I, s. 402-404.
[19] Artuç, *a.g.e.*, s. 298-299.
[20] IV. Ordu Kumandanlığı sırsında Cemal Paşa'nın karargahında subay olarak bulunan Falih Rıfkı Atay eserinde, Şam'da Paşa'nın şerefine düzenlenen bir suarede hatiplerin dile getirdiği övgülere geniş yer ayırmıştır. Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul 2004, s. 54-55.
[21] Artuç, *a.g.e.*, s. 298-300.

vasıtasıyla isyan çıkartmaya çalışmaktaydı. Lübnan'da Fransız taraftarlarının sayısı bir hayli çoğalmıştı. Şerif Hüseyin'in ayaklanma ihtimali ortadaydı. Ordunun büyük kısmı Çanakkale Cephesine yollandığından, bölgede çıkacak bir isyanın feci sonuçlar doğurmasından endişe edilmekteydi. Bu sırada Cemal Paşa'yı Arap milliyetçilerine karşı sert tedbir almaya sevk eden bazı olaylar gerçekleşmiştir. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Suriye ve İstanbul'a yaptığı ziyaretler ve Suriye'de halkı isyan için kışkırtanların tespit edilmesi, Cemal Paşa'yı harekete geçirmiştir[22]. Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, Fransa'nın Şam konsolosu, birçok Arap ileri geleninin Fransa ve İngiltere'ye hizmet ettiklerini gösteren belgeleri kaçırmayı veya imha etmeyi unutmuştu. Bu belgeler 1914'te Osmanlıların eline geçmiştir[23]. Teşkilat-ı Mahsusa ajanları tarafından Fransa'nın Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçirilen belgeler Suriye Valisi Hulusi Bey tarafından Cemal Paşa'ya verilmiştir[24]. Cezayir Emiri Abdülkadir'in[25] oğulları Ali Paşa[26] ile Emir Ömer Bey'in isimlerinin geçtiği konsolosluk belgelerinde Meclis-i Mebusan azalarından Rüşdü Bey eş-Şem'a, eski mebus Şefik el Müeyyed, Meclis-i Ayan üyesi Abdülhamid ez-Zöhravî, Dürzi Şeyhü'l-Meşayihi Yahya el-Atraş, Mülkiye müfettişlerinden Abdülvahhab el-İngilizî ve Şükri el Aseli gibi siyasetçi ve liderlerin akları da yer almaktaydı[27].

Adı geçen konsolosluk belgeleri İngiltere ve Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerini ortaya koyduğu gibi, Suriye eşrafından bazı kişiler ile Arap milliyetçi liderlerin Arap bağımsızlığının Fransa'nın himayesinde gerçekleşmesi için Fransız yetkililerle işbirliği yaptığını göstermekteydi. Bir müddet savaşın seyri gözlendiğinden belgeler hemen işleme konulmadı. Belgelerde belirtilen suçların 1913 affından önce işlendikleri için af kapsamında olma ihtimalleri de mevcuttu. Bâbıâli Baskını ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, genel af ilan etmişti[28]. Bu kişilerin aftan sonra da aynı suçları işlemeye devam ettiklerini ileri süren Cemal Paşa, af konusunu dikkate almamış, belgelerde ismi geçen kişileri yargılanmak üzere, 1915 yılı başlarından itibaren mahkemeye sevk etmiştir[29].

Teşkilat-ı Mahsusa, konsolosluk belgelerinde ismi geçenlerin dışında kalan Arap ileri gelenleri ve milliyetçi liderlerle ilgili dosyalar da tutmuştu. Bu sırada Arapların ihtilal çıkaracağıyla ilgili haber ve istihbarat bilgileri de IV. Ordu Kumandanına gelmekteydi[30]. Savaş sırasında Divan-ı Harb-i Örfî adıyla mahkemeler kurulmuştu. Cemal Paşa'nın emriyle İskenderun, Humus, Halilü'r-Rahman, Baalbek, Birrüsseba, Gazze, Kudüs, Şam, Tellüşeria, Nasıra, Akka ve Aliye'de Divan-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kurulmuştur[31]. Arapların bağımsızlığı için Fransız ve İngilizlerle işbirliği yapanlar ve ayrılıkçı fikirleri yayarak halkı isyana teşvik edenler mahkemelere sevk edildiler. Beyrut'ta gerçekleşen ilk yargılamalar sonucu bağımsızlık taraftarı 11 kişi halkın gözü önünde idam edildi. Ardından Mısır orijinli milliyetçi Arap cemiyetleriyle ilişkili ve devlet aleyhinde faaliyet gösteren Beyrut, Suriye ve Lübnanlı bazı Arap aileleri Anadolu'ya sürgün olarak nakledildi[32].

---

[22] Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 247-248.
[23] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, TTK Yay., Ankara 1991, s. 211, 223.
[24] Artuç, *a.g.e.*, s. 300-301.
[25] Emir Abdülkadir, Cezayir'de, Fransızlara karşı 1831-1847 yılları arasında bağımsızlık mücadelesi vermiş ve esir düşmüştür. 1852'de esaretten kurtulduktan sonra Suriye'ye yerleşmiş ve Osmanlı yönetiminden büyük iltifatlar görmüştür.
[26] Ali Paşa bu sırada Meclis-i Mebusan'ın ikinci reisiydi. Emir Abdülkadir'in soyu kurumasın diye Cemal Paşa, Ali Paşa'yla ilgili belgeleri mahkemeye vermemiştir. Bu sırada Şam mebusu olan Ali Paşa da mebusluktan istifa etmiştir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 212, 223.
[27] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 211-212.
[28] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 212.
[29] Philip H. Studdard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul 1993, s. 123-124; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 221.
[30] Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 237-241; Umar, *a.g.e.*, s. 329.
[31] Umar, *a.g.e.*, s. 336.
[32] Artuç, *a.g.e.*, s. 301-306. Anadolu'ya sürülenler hakkında geniş bilgi için bkz: Emir Şekip Arslan, *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda Meyda-Ahmet Meydan), Çatı Kitaplar, İstanbul 2005, s. 361-366.

Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi ve Yargılamalar

Cemal Paşa, *Hatırat*'ında, Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçirilen belgelerde adı geçen Arap eşraf ve ileri gelenlerinin haklarında, belki pişman olmuşlardır diyerek, bir şey yapmamaya karar verdiğini ifade etmektedir. Cemal Paşa'ya göre adı geçen belgelerde, önde gelen Arap liderlerini ihanetle suçlayacak yeterlilikte delil mevcuttu[33]. Arap milliyetçilerinin ihanetinin kesin olduğuna ve ihanetten vaz geçmediklerine Cemal Paşa'nın kanaat getirmesine bazı olaylar sebep olmuştur. 1915 yılı başlarında Irak, Suriye ve Lübnan'daki Arap subaylar ile memurların temsilcileri Suriye'de bir ihtilal çıkarmak için Şerif Hüseyin ile irtibata geçmişlerdir. Durumdan emin olmak isteyen Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ı Suriye'ye gönderirken diğer oğlu Abdullah'ı da İngiliz yardımını sağlamak için Mısır'a göndermiştir[34]. Büyük oğlu Emir Ali'yi de Medine civarında kuvvet toplamakla görevlendirmiştir. IV. Ordu'nun büyük kısmının Çanakkale cephesine nakledildiği bir sırada Arapların isyan etme ihtimali, Cemal Paşa'yı tedbir almaya sevk etmiştir. Mısır kaynaklı ayrılıkçı cemiyetlerin Suriye'deki faaliyetlerini sürdürmeleri ve Mısır'dan gönderilmiş olan Ağustos 1914 tarihli bir mektup Cemal Paşa'yı Arap ayrılıkçıları cezalandırmaya yöneltmiştir. Henüz Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmadığı bir sırada kaleme alınmış olan bu mektup, savaşa girmesi durumunda devletin yıkılacağı ve sonuçtan zarar görmemeleri için Arapların hazırlıklı olmaları gerektiğini vurguluyordu. Eldeki bilgi ve belgelerden Arapların 1915 bahar veya yaz aylarında isyan edeceklerine kanaat getiren Cemal Paşa, ihanetle suçladığı milliyetçi Arap liderleri cezalandırmaya karar vererek mahkemeye sevk etmiştir[35].

Aliye'de tutuklanarak serbest bırakılanlardan eski mebus ve Beyrut Şehremini Selim Ali Selam, anılarında Aliye'de verilen idam kararlarına geniş yer vermiştir. Ona göre; Cemal Paşa, Suriye'ye gelir gelmez bazı Arap ileri gelenlerini Fransızlarla işbirliği yapmak ve reform talep etmek suçlamasıyla tutuklatarak korku salmıştır. Yine İngilizlerle birlikte bir ayaklanma planlayan Abdülkerim el-Halil ve Rıza es-Sulh, Sayda'da bir toplantı yaparak devlete isyana karar vermişlerdir[36]. Bu toplantıyı da Kamil el-Esad IV. Ordu kumandanına haber vermiştir. Bu olay üzerine isyan çıkacağını düşünen Cemal Paşa, Arap ileri gelenlerini cezalandırma kararı vermiştir. Suriye'de muzaffer bir hükümdar gibi dolaşan Cemal Paşa, milliyetçi olduğundan şüphelendiği çok kişiyi yakalatarak işkence ettirmiştir. Arap ileri gelenlerini ve liderlerini Aliye'de yargılatarak Beyrut ve Şam'da halkın gözü önünde astırmıştır. Bu eylemler halkta büyük bir korku ve nefret hissi meydana getirmiştir. Arapların Cemal Paşa'yı sevmemesi bu olaylar nedeniyledir[37].

Konsolosluk belgelerini işleme koyan Cemal Paşa, belgelerde adı geçen şahısları tutuklatarak mahkemeye sevk etmiştir. Tutuklanan şahısların Lübnan'ın Aliye kasabasında kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanmaları için gerekli talimatları vermiştir. Enver Paşa ve Talat Bey, suçlanan kişilerin önemli mevkilerdeki şahıslar olmaları nedeniyle, başlangıçta yargılama fikrine karşı çıkmışlar ise de sonradan razı olmuşlardır. Aliye'deki mahkemeye sevk edilen 200 civarındaki şahıs arasında Cemalettin el-Hatip, Şefik el-Müeyyed, Abdulvahhab el-İngilizî, Abdülhamid ez-Zöhravî, Abdülgani el-Arisi ve Şükrü el-Aseli gibi önde gelen Arap liderler bulunmaktaydı. İstanbul Polis Müdürlüğü ile irtibata geçen Cemal Paşa suçlanan kişilerin yakalanarak mahkemeye sevk edilmelerini bizzat takip etmiş, tutuklamalara yapılan itirazlara karşı ise sert bir tavır takınmıştır[38].

---

[33] Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul 1996, s. 210-211.

[34] İngilizlerin desteğini sağlamak için Mısır'a giden Emir Abdullah, Kahire'de İngiltere temsilcisi Lord Kitcherener ile görüşmüştür. Emir, Arapların isyan sebebini Osmanlı memur ve askerlerinin Araplara kötü davranması, Türklerin Arapları hor görmesi ve Arapların Türk askerleri tarafından işkenceye tabi tutularak öldürülmesi olarak göstermektedir. Kral Abdullah, *a.g.e.*, s. 57-63.

[35] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 218-221.

[36] von Kress [Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein], *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s.204.

[37] Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları (1814-1918),* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik yay., İstanbul 2005, s. 150-168.

[38] Artuç, *a.g.e.*, s. 306-308.

Aliye'de kurulan *Divan-ı Harb-i Örfî* yaptığı yargılamalar sebebiyle Suriye'de kurulan en önemli mahkeme olmuştur. Arap ileri gelenlerini yargılayan bu mahkeme araştırma heyeti, kadılar heyeti ve genel davalılardan oluşuyordu. Mahkemenin araştırma heyeti Hasan Asım Bey ile subay Selahaddin Bey tarafından idare ediliyordu. Mahkemenin başkanlığını ise Fahri Bey yapmaktaydı. Daha sonra Fahri Bey'in yerine mahkeme başkanlığını Binbaşı Şükrü Bey yürütmüştür. Yargılama hazırlıklarına belgelerin mahkemeye verilmesinin ardından, 5 Şubat 1915 tarihinde, Fahrettin Paşa ve Miralay Rıza Bey'in gözetiminde başlanmıştır. İlk yargılamalar 1915 yılı içerisinde Halep, Şam ve Beyrut'ta yapılmış, esas büyük dava ise aynı yılın sonuna doğru Aliye kasabasında görülmüştür[39].

Ayrılıkçı oldukları gerekçesiyle tutuklanan Arap ileri gelenleri yargılanmak üzere Aliye kasabasına getirilmiştir. Bu şahıslardan çoğunun Şam ve Beyrut konsolosluklarında ele geçen belgelerde adları geçmekteydi. Sanıklar mahkeme tarafından Osmanlı Devleti'ne düşman devletlerle ilişki kurmak, ayrılıkçı kulüp ve cemiyetlere üye olmak ve ihanetle suçlanmıştır. Tutuklananlar mahkeme huzuruna çıkarılırken kaçanlar da olmuştu. Mahkeme sırasında Suriye'de bulunmayanlar ve kaçanlar da gıyaplarında yargılanmışlardır. Çeşitli tarihlerde toplanan mahkeme davayı görmüş ancak sanıkları birbiriyle yüzleştirmemiştir. Sanıkların çoğunun benzer ifadeler vermesi mahkemenin suçun sabit olduğuna kara vermesinde etkili olmuştur. Bazıları suçlamaları reddederken bazıları da kendilerini temize çıkarmak için diğerlerinin isimlerini itiraf etmiştir. Yargılama sonucunda mahkeme heyeti üç-dört kişiye idam cezası verip diğer sanıklara müebbet hapis cezası verme taraftarıydı. Mahkeme başkanı, onay almak için sanıkların isimlerinin karşısına mahkeme heyetinin takdir ettiği cezanın yazılı olduğu belgeyi Cemal Paşa'ya sunmuştu. Paşa, listedeki isimlerin karşısına kendi isteği olan idam cezasını yazarak onaylamıştır. Mahkeme başkanı Şükrü Bey, listeyi bu haliyle alarak Aliye'ye dönmüştür[40].

Aliye'de Verilen Cezalar

Yargılama hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1915 Şubat ayında dava görülmeye başlanmış ve 1916 Nisanında sonuçlanmıştır. Yargılanan şahıslardan üç veya dört kişi idama mahkûm edilmiş, diğerleri ise ömür boyu hapis ve sürgün gibi cezalara çarptırılmışlardır. IV. Ordunun Erkan-ı Harp Reisliğini yapan Ali Fuad Erden'e göre mahkeme reisi Şükrü Bey, onayını almak düşüncesiyle kararı açıklamadan önce Cemal Paşa'ya sunmuştur. Karardan memnun olmayan Cemal Paşa, karar metnini değiştirerek cezaları idama tahvil etmiştir. Cemal Paşa, idam kararını onaylayıp derhal uygulamak arzusunda olduğundan infaz emrinin yazılmasını Adlî müşavir Vassaf Bey'den istemiştir. Hazırlanan emri Vassaf Bey ve Ali Fuad Bey imzalamayınca IV. Ordu Kumandanı yetkisini kullanarak infaz emrini imzalamıştır[41]. Böylece daha önce idamı kesinleşen 11 kişiyle birlikte idama cezası verilenlerin sayısı 34'e yükselmiştir Bu arada kaçmış oldukları için gıyabında yargılananların çoğu da idama çarptırılmıştır.

Aliye'de yargılanarak cezalandırılan kişiler aşağıda görüldüğü gibi Arapların önde gelen aydın, düşünür ve liderleridir. Aliye'de idama mahkûm edilenler[42]:

Abdulvahhab el-İngilizi[43]; İttihat ve Terakki hükümetine kızdığından El-Lâ-Merkeziye'ye katılarak, Arap ayaklanması için Şam'da yapılan çalışmalarda etkin rol almıştır.

---

[39] Umar, *a.g.e.*, s. 336.

[40] Umar, *a.g.e.*, s. 336-338.

[41] Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, (Yayına haz: Alpay Kabacalı), *İş Bankası Kültür Yay*..,İstanbul 2006, s. 274-276.

[42] Aliye'de cezalandırılan şahıslar hakkında geniş bilgi için bkz: *Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi*, s. 158-168.

[43] *Kırmızı Kitap* olarak anılan *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi* isimli eserde Abdülhamid el-İngilizi olarak geçen bu şahsın ismi Cemal Paşa'nın anılarında ve konuyla ilgili araştırmalarda Abdulvahhab el-İngilizi olarak zikredilmektedir. Karşılaştır: Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 211; Artuç, *a.g.e.*, s. 306, 307, 308; Umar, *a.g.e.*, s. 338.

Abdülgani el-Arisi; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Paris Kongresi öncesinde ve sonrasında Arapların bağımsızlığı için Arapları isyana teşvik etmiştir. İlk olarak gıyabında idama mahkûm edilmiş, daha sonra yakalanmıştır.

Abdülhamid ez-Zöhravî; El-Müntedi el-Edebi'nin kurucusu olup, cemiyetin gizli programını yürütmüştür. El-Lâ-Merkeziye ile gizli görüşmeler yapmış, Paris Kongresine katılmış ve Arap bağımsızlığı için faaliyet göstermiştir.

Abdülkadir el-Hurasâ; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesinin etkin üylerindendir. Cemiyetin mührünü Mısır'dan Beyrut'a getirmiştir.

Abdülkerim Halil; El-Lâ-Merkeziye'nin gizli teşkilatındandı. Mısır'da Arap bağımsızlık çalışmalarına katılmıştır.

Ali Efendi el-Armenâzi; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve mutemedidir. Adına basılmış cemiyetin mührü ele geçirilmiştir.

Arif eş-Şehhab; El-Lâ-Merkeziye'nin çöle firar ederek, bedevileri isyana teşvik eden üyelerindendir. Cemiyet merkezi ile Beyrut şubesi arasındaki iletişimi sağlamıştır.

Baytar Ali; El-Lâ-Merkeziye ve Cemiyet es-Suriyetü'l-Arabiye ve El-Kahtaniye gibi Arapların bağımsızlığı için faaliyet gösteren cemiyetlerde çalışmıştır.

Celal Buharî; Seferberlikten önce Arap bağımsızlığı için çalışmış, savaşın başlamasından sonra Arapları ayaklandırmak gayesiyle ordudan firar etmiştir.

Corci Haddâd; Cemiyet-i Lübnaniye üyesidir. Neşriyat yoluyla Lübnan'ın bağımsızlığı için propaganda yapmıştır.

Emin Lütfî Bey; El-Ahd Cemiyeti'nin Halep şubesi reisidir. Seferberlik ilanından sonra Şam'da subaylar arasında ayrılıkçı propaganda yaptığı tespit edilmiştir.

Emir Ömer; Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgelere göre bölgedeki Fransa memurlarına yardım etmiş, Fransız propagandası yapmış ve Birinci Dünya Savaşına kadar Fransız konsolosundan para almıştır.

Mahmud el- Mahmasani; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve gizli programının yürütücülerinden olup, Suriye'de faaliyet göstermiş ve Beyrut şubesini idare etmiştir.

Mahmud el-Acem; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesi üyesidir.

Muhammed el- Mahmasani; El-Lâ-Merkeziye'nin Beyrut şubesinde çalışmış, Türklerin Araplara zulmettiğiyle ilgili mektuplar yazarak, Osmanlı'dan ayrılma propagandası yapmıştır.

Muhammed eş-Şanti; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup cemiyetin mektuplarını Suriye'deki adreslere teslim etmekteydi.

Muhammed Müslim bin Abidin; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve cemiyetin Lazkiye mutemedidir.

Naif Efendi Tellu; El-Lâ-Merkeziye'nin Bekaa el-Aziz şubesi üyesidir.

Nuri el-Kadı; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup cemiyetin mühürlerini ilgili yerlere götürmekteydi. Zararlı yayınları Fransız konsolosluğundan alarak ilgili yerlere ulaştırmıştır.

Ömer Hamd; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Türkler ve Arapları birbirinden nefret ettirecek şiirler yazmıştır. Çöle, bedevilerin arasına firar etmişse de yakalanmıştır.

Petro Pavli; bağımsız Arap devletinin kurulması için basın-yayın yoluyla faaliyet göstermiş, bu yöndeki düşünce ve faaliyetleri desteklemiştir.

Refik Rızk Sellum; El-Lâ-Merkeziye azası olup, Arap bağımsızlığı için çalışanları teşvik etmek için şiirler kaleme almıştır.

Rüşdü eş-Şem'a; El-Lâ-Merkeziye'nin gizli teşkilatına mensuptu. Cemiyetin bütün eylemlerinde etkiliydi. Araplar arasında ayrılık ve bağımsızlık fikrinin propagandasını yapmış, düzenlediği konferans ve tiyatrolarla halkı etkilemeye çalışmıştır.

Said Akl; İttihad el-Osmani gazetesinde yaptığı yayınlarla bağımsız bir Arap devletinin kurulması için propaganda yapmış ve bu yöndeki eylemleri desteklemiştir.

Said Efendi El Keremi; El-Lâ-Merkeziye üyesi ve Beni Sa'b mutemedidir.

Salih Bey Haydar; El-Lâ-Merkeziye'nin Baalbek şubesinin mutemedidir. Kendisine ve el-Mahmasani'ye Mısır'dan gönderilmiş olan mektuplarda gizli teşkilata dâhil olduğuna dair deliller tespit edilmiştir.

Selim Bey Cezâiri; Arapların bağımsızlığı fikrini ortaya koyanların ileri gelenlerindendir. Arap Zabitan Cemiyeti'ni kurmuştur. Arapları yücelterek Türkleri aşağılayan bir marş yazmıştır[44].

Selim el-Ahmed Abdülhadi; El-Lâ-Merkeziye'nin Cüneyn kazası mutemedidir.

Seyfeddin el-Hatib; El-Müntedi el-Edebi'yi gizli ajandası doğrultusunda idare etmiş, Arapların bağımsızlığı için ilan edilen programı imzalamış, Mısır'da El-Lâ-Merkeziye ile müzakerelerde bulunmuştur.

Şefik el-Müeyyed; El-İhâ el-Arabi'nin temsilcisiydi. Fransa'nın İstanbul Elçiliği, Mısır ve Suriye'deki Fransa görevlileriyle Suriye'de kurulacak Suriye prensliği ve Arapların bağımsızlığı için görüşmeler yaparak müdahale için Fransa'dan asker talebinde bulunmuştur. El-Lâ-Merkeziye ile irtibatlıdır.

Şeyh Ahmed Tabbare; El-Lâ-Merkeziye'nin koruyucusu olan önemli üyelerindendir. Arapların bağımsızlığı için gazetesi vasıtasıyla propaganda yapmış ve bağımsız bir Arap devletinin kurulması için Mısır'da yapılan faaliyetlere iştirak etmiştir.

Şükrü el-Aseli; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Mısır'da ayrılıkçı isteklerini açıkça dile getirmiştir. Fransa'nın Şam konsolosuyla ilişkileri tespit edilmiştir.

Tevfik el-Bisat; Bedevi Arapları ayaklandırmak için ordudan firar etmiştir. El-Muntedi ve El-Lâ-Merkeziye cemiyetlerinin gizli faaliyetlerine katılmıştır.

Yusuf Hanî; hali vakti yerinde, şık ve iyi giyinen, eğlenceye düşkün zengin biriydi. Kışı Beyrut'ta, yazı Avrupa'da geçiren Yusuf Hanî, savaş başladığında geç davrandığından Beyrut'ta kalmıştı. Savaştan önce kumar masasında kendisine imzalatılan bağımsızlık bildirgesinden haberdar bile değildi. Affı için yalvarmışsa da imzalamış olduğu belge idamına yeterli olmuştur[45].

Firar ettikleri için yakalanamayarak gıyaben İdama mahkûm edilenler[46]:

Hakkı el-Azm, Refik el-Azm, David Berekât, Şeyh Redid Rıza, Faris Nemer, Dr. Şebeli Şemil, Halil Mitran, İbrahim Neccar, Corc Abdülmesih, Corc Bahri, Cebrail Asaf, Necib Garveri, Alfred Garveri, Aziz Bahri, Emir Halil Ebullema, Halil Bulad, Hanri Habib Bulad, Necib Bistani, Filip Şeyma, Necib Kuttan, Necib Karisani, Corc Romani, Corc Karisani, Kâfil Eve, Jan Abiye, Necib Atenace, Dr. Grozozi, Nimetullah Ganem, Refail Gurre, Mişel Lütfullah, Dr. Yusuf Kehil, Şeyh Yusuf el-Hazan, Corc Hayır, Reşid Hıyat, Edmon Melhame, Dr. Halil Şakka, Yusuf Şem'an Saydnavi, İlyas Huneyn, Selim Şemil, Maryus Şemil, Yusuf Habib Zenabezi, İlyas Zühhar, Alfons Zeyniyye, Fuad Hatib, Konstantin Nebi, Hasan Hamad, Abdülhafız bin Mahmud el-Hasan, Rızkullah Arkaş, Selim Sabit, İzzet el-Abid, Şükrü Ganem, Aziz Ali.

---

[44] *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi,* s. 30-31.
[45] Atay, a.g.e., s. 52-53.
[46] *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi,* s. 167. Ayrı bir liste için karşılaştırınız: Umar, *a.g.e.*, s. 338-339. Her iki liste arasında ufak telaffuz farkları vardır.

İdam dışında ceza alanlar[47]:

Alber Humsi; Muhammed el-Mahmasani'nin etkisiyle El-Lâ-Merkeziye'ye girerek, Arap bağımsızlığı için çalışma suçundan beş yıl kalebentlik cezası almıştır.

Emir Tahir; Osmanlı askerî sevkiyatı hakkında Fransız konsolosluğuna bilgi verdiği ve Arap ayaklanması çıkarılması için çalıştığı suçlamasıyla muvakkat küreğe mahkûm edilmiştir.

Esad Haydar ve oğlu *Hüseyin Haydar;* El-Lâ-Merkeziye'ye üye olmakla suçlanmışlardır. Esad Haydar; oğlunun Mısır'dan gönderdiği mektupları inkâr etmiştir. Oğluyla birlikte iki yıl sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Ancak oğlu aleyhinde başka delillerin ortaya çıkmasıyla Hüseyin Haydar'ın cezası ikinci mahkemede artırılmıştır.

Muhammed Ali El-Halebi; Arap gizli cemiyetlerine üye olmaktan beş sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

Muhammed Salim bin Mustafa Mazlum; gençler arasında Arap bağımsızlık fikrini yaymak için telkinlerde bulunduğu suçlamasıyla beş sene kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

Mustafa Semisme; El-Lâ-Merkeziye üyesi olup Halep ve Beyrut'ta Arap davası için faaliyette bulunmuştur. Ancak faaliyetleri ispatlanamadığından iki sene gözetim altında bulundurulmasına karar verilmiştir.

Reyyaz Sulh; Arap bağımsızlığı için siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. İlk mahkemede iki yıl sürgün cezasına çarptırılmışken daha sonra yeni delillerin ortaya çıkmasıyla Aliye'de cezası ömür boyu sürgüne çevrilmiştir.

Rıza Sulh; Savaş sırasında Sur ve Sayda taraflarında halkı bağımsızlığa sevk etmek gayesiyle maneviyatı kuvvetlendirecek telkinlerde bulunmuştur. Suriye'nin işgal edilmek üzere olduğunu, İskenderun ile Suriye arasındaki irtibatın kesildiğini ileri sürerek isyanı teşvik etmiştir. Ömür boyu sürgün cezasına çarptırılmıştır.

Yusuf Süleyman el-Hayber ve *Tevfik en-Natur*; Araplar arasında ayrılıkçı fikirler yayma konusunda belgelerde isimleri çok sık geçen iki şahıstır. İkisi de muvakkat küreğe mahkûm edilmişlerdir.

İdamların Uygulanması ve Tepkiler

Mısır'daki ayrılıkçı cemiyetlerle işbirliği yapmak, İngiltere ve Fransa himayesinde bağımsız bir Arap devleti kurmak ve bir Arap halifeliği tesis etmek suçlarından Aliye'de verilen idam cezalarını Cemal Paşa vakit geçirmeden uygulamak istiyordu. İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri bu konuda Cemal Paşa ile aynı düşüncede olmakla beraber idam kararlarının hükümet tarafından da incelenmesini arzu ediyorlardı. İçlerinde bazı mahkûmların affedilmesini isteyenler de vardı. Enver Paşa Abdülhamid ez-Zöhravî, Talat Bey de Şefik el-Müeyyed'in idamdan kurtarılması için Cemal Paşa'dan ricacı olmuşlardır. Yine Emir Şekip Arslan, Emir Faysal ve onun adına Şeyh Bedrettin de idamların engellenmesi için girişimde bulunmuşlardır. Ancak Cemal Paşa bu isteklerin hiçbirini kabul etmemiştir[48].

İdama mahkûm edilenlerden 10'u Müslüman 1'i Hristiyan olan 11 kişilik ilk grup cezalarının infazı için 20 Ağustos 2015 tarihinde Aliye'deki hapishaneden alınarak, Beyrut'a getirilmişlerdir. Mahkeme kararları yüzlerine okunarak sabah saat dörtten sonra idam edilmişlerdir. İdama mahkûm edilenlerden 21 kişilik ikinci grubun cezası ise 6 Mayıs 1916 tarihinde Beyrut'ta ve Şam'da infaz edilmiştir. İkinci grupta idam edilenlerin 17'si Müslüman, 4'ü de Hristiyan'dı. Şam'da idam edilenler sessizce ölüme giderken, Beyrut'ta asılanlar cesaretle ve hürriyet şarkıları söyleyerek darağacına gitmişlerdir[49]. İnfazların yapıldığı gün Cemal Paşa, idam edilenlerin suçlarını açıklayan

[47] *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi,* s. 162, 165, 167, 168.
[48] Artuç, *a.g.e.*, s. 308-309; Umar, *a.g.e.*, s. 339.
[49] Erden*, a.g.e.*, s. 277-279.

bir beyanname yayınlamıştır[50]. Aynı gün önceden hazırlanan yazılarla Şam gazeteleri hainleri cezalandırdığı için Cemal Paşa'ya methiyeler dizmişlerdir[51]. Emir Faysal ve Şam Mebusu Azmzade Mehmed Paşa idamları destekler mahiyette beyanatta bulunmuşlardır. Said Halim Paşa ise Padişah onayı alınmadan yapılan infazları eleştirmiştir. İdamlardan birkaç hafta sonra Hükümet ve Padişahın onayı için Cemal Paşa, durumu resmî bir yazıyla Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir[52].

Cemal Paşa, Suriye'de bir isyanın çıkmasından çekindiği için idam kararlarını hemen uygulamıştır. İdam cezalarını uygularken, savaş sırasında yürürlüğe konan ve vatan savunması için gerekli görürlerse idam kararlarını İstanbul'dan onay almadan infaz etme yetkisini ordu kumandanlarına veren bir karara dayanmıştır[53]. Gerçekte İttihat ve Terakki merkezi, idam kararlarının bir kez de Harbiye Nezareti'nde incelenmesini istiyordu. Ancak Cemal Paşa, idam kararlarının değiştirilebileceği düşüncesiyle yetkisini kullanarak idamları hemen uygulamıştır. Acele ederek çıkması muhtemel isyanı önleyeceğini ve Arap milliyetçilerini sindireceğini sanmıştır[54].

Gazete yayınlarının etkisinde kalan Suriye'de, infazlardan hemen sonra idamların haklılığı kanaati yayılmıştı. Ancak bu kanaat zamanla değişerek Türk düşmanlığına dönüşmüştür. İdam edilenlerin yakınları ve akrabaları Cemal Paşa'ya kin beslemişler, içlerinden bazıları daha sonra çıkan isyana katılmışlardır. Daha önceden isyan hazırlığında olan Şerif Hüseyin için bu idamlar ayaklanma bahanesi olmuştur[55]. Askerî açıdan gerekli görülen bu idamlar, içinde bulunan zaman ve ülke siyaseti için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ancak eleştirilerinde Kuşçubaşı Eşref gibi Cemal Paşa'yı haklı görenler de olmuştur. Ona göre Arap milliyetçiliğinin belini kırmak, devletin birliğini ve bütünlüğünü korumak için bu mahkemeler gerekliydi. Yine Osmanlılarla birlikte Suriye-Filistin cephesinde çalışan Alman subaylar da Cemal Paşa'yı haklı bulmuşlardır. Alman Subay von Kress'e göre Cemal Paşa, vatan hainlerine şiddetli cezalar vererek çıkabilecek isyanları önlemiş ve ordunun arkadan vurulmasının önüne geçmiştir[56]. İngilizler ve Fransızlar ise bu idamları Araplara karşı Türkleri kötülemek için propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Daha sonra 'de verilen idam hükümlerinin uygulandığı 6 Mayıs 1916 tarihi Suriye'de *Şehitler Günü*[57] olarak ilan edilmiştir[58].

Aliye idamlarının uygulanması Cemal Paşa'ya karşı tepkilere neden olmuştur. Bazıları idamlara kanıt gösterilen konsolosluk belgelerinde işlendiği iddia edilen suçların 1913 genel affı kapsamında olduğunu ileri sürerek, idamların haksız ve kanuna aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir[59]. İdamların infazını gerçekleştirirken Padişah onayını almadığı için de Cemal Paşa'yı suçlamışlardır. Yine idam kararları uygulanmasa gerçekten Suriye'de Araplar isyan etmeyecek miydi? Şerif Hüseyin isyanının çıkmasında bu idamların etkisi var mıydı? Bütün bu eleştirileri Cemal Paşa kabul etmeyerek kendini savunmuştur. İdamlar dolayısıyla Suriye'de asayiş ve sükûnetin temin edildiğini, Hicaz kaynaklı isyanının da bizzat Şerif Hüseyin'in ikiyüzlülüğü ve ahlaksızlığından kaynaklandığını ileri sürmüştür[60].

Emir Şekip Arslan da, Arap ileri gelenlerinin idam edilmesinin Şerif Hüseyin'in isyanı ve Arapların İmparatorluktan ayrılma isteği üzerinde etkisinin olmadığını savunmuştur. Ona göre

---

[50] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222.
[51] Erden, *a.g.e.*, s. 279.
[52] Artuç, *a.g.e.*, s. 309; Umar, *a.g.e.*, s. 340-341.
[53] Erden, *a.g.e.*, s. 275-276.
[54] Artuç, *a.g.e.*, s. 309.
[55] Erden, *a.g.e.*, s. 68-69; 279-280.
[56] von Kress, *a.g.e.*, s. 204-205.
[57] Erden, *a.g.e.*, s. 281.
[58] Umar, *a.g.e.*, s. 341-343.
[59] Aliye'de yargılananların genel aftan sonra ihtilalci el-Lâ Merkeziyye cemiyetiyle ilişkilerini kestiklerini ispatlayamadıklarını belirten Ali Fuad Erden, mahkemenin de cemiyet ve sanıkların ilişkisinin devam ettiğini ispatlayamadığını dile getirmiştir. Erden, aftan sonra ilişkilerin sürdüğünü ispat etmenin mahkemenin görevi olduğunu da ifade etmiştir. Erden, *a.g.e.*, s. 276.
[60] Artuç, *a.g.e.*, s. 310-311.

Şerif Hüseyin, isyan düşüncesini II. Abdülhamid zamanından beri taşımaktaydı. Cemal Paşa'nın uyguladığı idamları cinayet olarak gören Şekip Arslan'a göre öldürülenlerin çoğu devlet haini değil, sadece İttihat ve Terakki muhalifiydi. Bunlardan bazıları suçlu olsa bile, suçları idamı değil, hapis ve sürgün cezalarını gerektiriyordu. Siyaset gereği Arap ileri gelenlerinin bir kısmını sürgüne gönderip, bir kısmını öldürten Cemal Paşa, Araplarla Türkleri birbirine düşman haline getirmiş, Osmanlı düşmanlarına, Arap-Türk çatışması isteyenlere, bölgede yabancıların çıkarlarını savunanlara uygun zemin hazırlamıştır[61].

Aliye'de verilen idam kararlarının zaman geçirilmeden uygulanmasına gelen tepkiler üzerine Cemal Paşa kendini savunmak zorunda kalmıştır. Ağustos 1915 ve Mayıs 1916'da idam edilenlerin isimlerini, suçlarını ve Fransız konsolosluklarında ele geçirilen belgeleri hazırlattığı *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsinde Rü'yet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında Bazı İzahat* adlı bir kitapta bir araya getirmiştir[62]. *Kırmızı Kitap* olarak anılan bu kitabı Falih Rıfkı Atay aracılığı ile İstanbul'a göndermiş ve 1916'da Tanin Gazetesi Matbaası'nda bastırmıştır. Bu kitap daha sonra günümüz Türkçesine de çevrilmiştir[63].

Cemal Paşa'nın Suriye'de yaptırdığı yargılamalar ve uyguladığı idam hükümleri çok tartışılmıştır. Paşa'nın kurmay başkanı olan Ali Fuat Erden de daha sonra yazdığı hatıralarında Aliye'de verilen idam kararlarını doğru bulmadığını ifade etmiştir. Erden'e göre idamların Şerif Hüseyin isyanıyla ilgisi yoktur. Çünkü Şerif Hüseyin idamlardan çok önce isyan kararını vermiştir[64]. İngilizler ise, daha sonra çıkarttıkları yayınlarda idamlar konusunda Cemal Paşa'ya hak vermişlerdir[65].

Cemal Paşa'ya yöneltilen eleştirilerden biri de Ruslarla işbirliği yaptığı yönündedir. Kuran'ın ifadesine göre İngilizler, Şerif Hüseyin ve oğulları vasıtasıyla Arapları isyan ettirmeye çalışırken, Ruslar da Cemal Paşa'yı Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmişlerdir. Rus Dışişleri belgelerine göre Kilikya, Ermenistan, Kürdistan, Arabistan, Suriye, Filistin ve Irak'ta sultan olarak tanınacak olan Cemal Paşa devlete isyan edecek, buna karşılık savaşın sonunda İstanbul ve Boğazların terkine razı olacaktı. Ancak Rusların bu teşebbüsü neticesiz kalmıştır. IV. Ordu Kumandanı sıfatı ile Kanal Seferini tertip eden Cemal Paşa'nın, Suriye'de bağımsız bir hükümdar gibi hareket ettiği, emrindeki yedi milyon altın liralık örtülü ödenekle dilediği gibi servet dağıttığı, hoşuna gitmeyen Arap ileri gelenlerini İstanbul'dan izin almadan darağacına çektiği bazı kaynaklarda ifade edilmiştir[66].

Falih Rıfkı Atay, Aliye kurulan mahkeme kararıyla Şam'da ve Beyrut'ta kırk kadar Arap milliyetçisi, politikacı, gazeteci, fikir adamı, düşünür ve idealistin öldürüldüğünü belirtmiştir. Çoğunluğu *El-La Merkeziye* üyesi olan bu kişilerin, 1913 affı öncesinde işledikleri suçları nedeniyle, af göz ardı edilerek idam edildiklerini dile getiren yazar, cezalar konusunda hukuk ve adaletin zorlanıp zorlanmadığını hukukçulara havale etmiştir. Atay, Cemal Paşa'nın milliyetçi Arap ayrılıkçı hareketini tedhiş politikasıyla durdurma fikrinde olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Şam ve Beyrut'ta idam edilenlerin çoğu cesaretle ve gururla marşlar söyleyerek idama gitmişlerdir. Aslında bunların hiçbiri öleceğine inanmamıştır. Mahkeme sürecinde Cemal Paşa ile görüştürülen Şefik el-Müeyyed ve Abdülhamid ez-Zöhravî gurur ve vakarlarını göstermeye çalışmışlar, ancak kendilerine savaştan önceki suçlarıyla ilgili belgeler gösterilince renkleri solmuş ve korkmuşlardır. Yazara göre idamlar olmasaydı da Şerif Hüseyin isyan edecek ve Suriye kaybedilecekti[67].

[61] Emir Şekip Arslan, *a.g.e.*, s. 408-410.
[62] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222.
[63] Artuç, *a.g.e.*, s. 309; *Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi.*
[64] Erden, *a.g.e.*, s. 279-280.
[65] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III/III, s. 222-223.
[66] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 426-429.
[67] Atay, *a.g.e.*, s. 48-51.

Sonuç

Cemal Paşa'nın emriyle yapılan yargılamalar ve idamlar sonrasında Suriye ve Filistin'de hiçbir ayaklanma çıkmamıştır. Hatta Şerif Hüseyin'in İngilizlerin yardımıyla ayaklanmasına kadar da bir isyan belirtisi görülmemiştir. Mekke Emirinin isyanı, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğinin cemiyeti olduğunu ve Türklerle Arapların yollarının ayrıldığını göstermiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığının yayınladığı bir esere göre, Türklerin 1915'te Suriye'de aldıkları önlemler sayesinde savaş öncesinde var olan ihtilalci teşkilatlar Arap bağımsızlığına önemli bir katkı yapamamışlardır.

Suriye'deki idamların Şerif Hüseyin isyanına etkisi ise mümkün değildir. Çünkü Şerif Hüseyin idamlardan çok önce isyan hazırlıklarına başlamıştı. Bağımsız bir Arap devleti kurmak amacıyla İngilizlerle irtibata geçen Şerif Hüseyin, Cemal Paşa'nın Suriye'de bulunduğu sırada faaliyetlerini gizli olarak sürdürmekteydi. İsyan hazırlığı için ikisi de Osmanlı mebusu olan oğulları Abdullah ve Faysal'ı görevlendirmişti. Abdullah, İngilizlerin desteğini sağlamaya çalışırken, Faysal da bir taraftan Suriye'deki Arapları isyana hazırlıyor, diğer taraftan Osmanlıların bölgedeki hareketliliği fark etmemesi için uğraşıyordu. Faysal bu amaçla uzun süre Suriye'de kalmış, Osmanlı ordusunun durumunu görmek için Çanakkale'ye gitmiş, hatta bedevilerin isyana katılmasını sağlamak için Sina Çölü'ne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bütün bunları Cemal Paşa'nın onayı ile yapan Faysal, esas amacını gizlemeyi başarmıştır. İdamlar konusunda ikiyüzlü davranan Faysal, Cemal Paşa'yı desteklediğini ifade etmiştir.

Kaynakça

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

ARSEL, İlhan, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 1999.

ARTUÇ, Nevzat, *Cemal Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

ATAY, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul 2004.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/I, III/III, TTK Yay., Ankara 1991.

CEMAL PAŞA, *Hatırat*, (Yay. Haz: Metin Martı), Arma Yay., İstanbul 1996.

EMİR ŞEKİP ARSLAN, *Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda Meyda-Ahmet Meydan), Çatı Kitaplar, İstanbul 2005.

ERDEN, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*, (Yayına haz: Alpay Kabacalı), *İş Bankası Kültür Yay.*.,İstanbul 2006

KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar-Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998.

KİREÇCİ, Mehmet Akif, *Başlangıcından Günümüze Arap milliyetçiliği*, Grafiker Yay., Ankara 2012.

KRAL ABDULLAH, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik Yay., İstanbul 2006

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000.

NEDİM, Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı (1914-1918)*, (Çev: Abdullah Es), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri-Aliye Divân-ı Harb-i Örfîsi (Yay. Haz: Ayşe H. Aydın), Arba Yay., İstanbul 1993.

SARISAMAN, Sadık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

SELAM, Selim Ali, *Beyrut Şehremini'nin Anıları (1814-1918),* (Tercüme: Halit Özkan), Klasik yay., İstanbul 2005

SOY, Baysan, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz 2014, Sayı 30, s. 173-202.

STUDDARD, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev: Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul 1993.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, ATAM yay., Ankara 2004.

von Kress [Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein], *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 311-347, ELAZIĞ-2017

TEK PARTİ DÖNEMİ VALİLERİNDEN TEVFİK SIRRI GÜR VE ELÂZIĞ VALİLİĞİ

One of the Governors of the One Party Period: Tevfik Sirri Gür and Governorship of Elaziğ

***Yavuz HAYKIR**

ÖZET

Tevfik Sırrı Gür Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve milli mücadelede idareci olarak devlet hizmetinde çalışmış ve ülkenin değişik bölgelerinde bucak müdürlüğü, kaymakamlık, mülkiye müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinde idareciliğe devam eden Tevfik Sırrı Gür, Silifke, Elâzığ, Muş, İçel, Kastamonu gibi vilayetlerde valilik görevini sürdürmüştür. Cumhuriyet değerlerine ve ideolojine bağlı idealist bir yönetici olarak görev yaptığı illerde önemli ve kalıcı hizmetler yapmıştır. Bu hizmetlerinden en çok göze çarpan ise şehirlerdeki imar ve bayındırlık alanında yaptığı kalıcı eserlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı uzun yıllar halka hizmet vermiştir.

Tevfik Sırrı Gür, valilik yaptığı vilayetlerde şehir planını modern bir şekilde oluşturmak için büyük çaba harcamıştır. İhtiyaçları göz önünde tutmasının yanında hem modernizm hem de rejimin simgelerini göstermek amacıyla valilik yaptığı yerlerde cumhuriyet meydanları oluşturmuş yanı başına halkevi ve halkevinin karşısına Atatürk Heykeli ve etrafında okul, hastane, spor tesisleri yaparak yeni rejimin iktidarını temsil eden yapıları oluşturmuştur. Bir anlamda tek parti dönemi cumhuriyet ideolojisiyle şekillenen modern şehir planı oluşturmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmamızda tek parti döneminde valilik görevi yapmış olan Tevfik Sırrı Gür'ün hayatı, görev yaptığı vilayetlerdeki hizmetleri ele alınarak özellikle Elâzığ valiliği sırasında yapmış olduğu valilik görevi ve hizmetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk İdare Tarihi, Valilik, Elâzığ, Tevfik Sırrı Gür, İmar, Bayındırlık

ABSTRACT

Tevfik Sırrı Gür worked in the state service as an administrator in the last years of the Ottoman Empire and as a manager in the national struggle and worked as a branch manager, district governor, inspector of the property in various regions of the country. Tevfik Sırrı Gür, who continued his administration in the Republic of Turkey, served as governor in provinces like Silifke, Elazığ, Muş, İçel,and Kastamonu. He made significant and lasting services in the areas where he served as an idealist manager devoted to Republic values and ideology. The most spectacular of these services was the permanent artifacts that was in the areas of zoning and public works in the cities. Most of these works have served the public for many years.

Tevfik Sırrı Gür made great efforts to create the city plan in a modern way in the provinces that he was the governorate. In addition to considering the needs, he founded republic squares in order to show the symbols of modernism and regime in the places, where he was the governor, beside the square he founded community center and in front of it the Atatürk Statue, and around them he composed school, hospital, and sports facilities present the power of the new regime. In a sense, he was intended to create a modern city plan, shaped by the ideology of a single-party republic.

In this study, the life of Tevfik Sırrı Gür, who had served as governor in the one party period, his services in the cities he had served as a governor, especially in Elazığ, will be examined.

Key words: History of Turkish Republic, Turkish Administration History, Governorship, Elazığ, Tevfik Sırrı Gür, Zoning, Public Works.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv., İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ. yavuzhaykir@hotmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nin enkazından doğan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, güçlü bir merkezi idare yapısı ve modern bir toplum oluşturma hedefi üzerine politikalarını uygulamaya koymuştur. Kurulan devletin güvenliği, asayişi, refah ve huzurun tesis edilmesi ile modern bir devlet ve toplum için dönemin iktidarı bu yönde çalışmalar yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Anadolu şehirlerinin yokluk harabe içerisindeki halinden kurtarılması için imkânlar dâhilinde çalışmalar yapılmıştır. Merkezi sistemin belirlediği çalışma programlarının yanında valiliklerin yapmış olduğu çalışmalar da önemli bir etki bırakmıştır. Bu anlamda bazı valilerin öne çıkan hizmetleri olmuştur. İşte bu valilerden biri de Tevfik Sırrı Gür'dür.

Tevfik Sırrı Gür valilik yapmış olduğu yerlerde kendi hedeflediği işleri yapmak için bürokrasiyi birazda görmezden gelerek faaliyette bulunmuştur. Daha çok imar, bayındırlık ile halkın sosyal ve kültürel anlamda gelişimi için çeşitli hizmetler yapmıştır. Bu hizmetleriyle görev yaptığı şehirlerde Tevfik Sırrı Gür'ü unutulmaz bir idareci yapmıştır.

Cumhuriyet idarecileri şehir yapılaşmasının modern bir şekilde oluşturmak için büyük çaba harcamışlardır. Hem modernizm hemde rejimin simgelerini gösterme amacıyla bu şehir planı elden geldiğinde Anadolu'daki şehirlerde uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet rejimi, şehir kasaba ve hatta köylere kadar iktidarını temsil eden cumhuriyet meydanlarını kurmuştur. Şehirlerde bu cumhuriyet Meydanlarının etrafına Halkevi ve Atatürk Heykelleri yapılarak yeni rejimin iktidarını temsil eden yapıları oluşturmuştur[1]. Bu şehir yapı planını Tevfik Sırrı Gür bulunduğu her ilde uygulamak için ciddi çalışmalar yaptığını görmekteyiz. Elazığ valiliği sırasında bu şekilde bir plan hazırlamış ve bunu uygulamıştır. Kültür ismiyle modern planlaması yapılmış bir mahalle ve mahallenin hemen yanı başında şehrin ana arteri üzerinde bir meydan, meydanın etrafında Halkevi ve Atatürk Heykeli yapılmıştır.

1. Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Hayatı ve Kişiliği

Ahmet Tevfik Sırrı Gür, aslen Konya Ermenekli olan Darülfünun müderrislerinden, Maarif Meclisi reislerinden Süleyman Sırrı Efendi ile Nesime Hanım'ın oğludur[2]. 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. İçişleri Bakanlığı sicil dosyasında doğum tarihi 6 Mart 1308 olarak kaydedilmiştir[3]. Ahmet ön adını pek kullanmamış ve Tevfik Sırrı olarak tanınmıştır.

Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'nden orta, İstanbul İdadisi'nde lise eğitimini tamamlamıştır. Ağustos 1911 tarihinde Mülkiye Mektebi'nden iyi dereceyle mezun olmuştur. Mülkiye Mektebi'ndeki okul numarası 619'dur[4].

Tevfik Sırrı Gür, 12 Ocak 1912 tarihinde İstanbul Vilayeti Maiyyet memurluğuna ve ek görev olarak da Kabataş Sultanisi tarih muallim vekilliğine tayin edilerek devlet hizmetine girmiştir. Maiyyet memurluğu, bucak müdürlüğü, kaymakamlık ve valiliklerde bulunmuştur[5]. Kastamonu'da valilik görevine devam ederken Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle görevinden alınmıştır. 8 Haziran 1950 tarihinde 581 lira maaş ile emekliye ayrılmıştır. Kastamonu vilayetinde yapmış olduğu valilikte halkın büyük takdirini toplamış ve Kastamonulular belediye başkanının kendi isteğiyle görevinden ayrılmasını sağlayarak Tevfik Sırrı Gür'ü Kastamonu Belediye Başkanı olarak

[1] Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 1999, s.140
[2] Mustafa Oral, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l- Müntehî 'Alâ Kifâyeti'l Mübtedî Adlı Eserinin Tahlili*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s.23.
[3] *TC İçişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü Sicil Arşivi(İBPGMSA), Dosya No.913*
[4] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[5] *Elazığ,* 4 Mart 1959, Y.10, S.2686, s.1

seçmişlerdir. Ekim 1952 yılına kadar belediye başkanlığı görevini sürdürmüş ve sağlık sorunları sebebiyle kendi isteğiyle görevinden ayrılmıştır[6].

Emekli olduktan sonra Ankara'ya yerleşmiş ve geçimini sağlamak için beton briket fabrikası kurarak işletmeye başlamıştır[7]. Yine bunun yanında suni mermer atölyesi de kurarak işletmiştir. 1950 ve 1954 seçimlerinde CHP İçel Milletvekili adayı olarak seçimlere katılmış ise de seçilememiştir[8].

28 Şubat 1959 tarihinde geçirmiş olduğu kalp krizi sonucunda vefat etmiştir[9]. Cenazesi 2 Mart 1959 tarihinde Hacı Bayram Camii'nde kılınan öğle namazından sonra Cebeci'deki Asrı Mezarlığa defnedilmiştir[10].

Tevfik Sırrı Gür soyadı kanunu çıktığında Elâzığ'da görev yapmaktaydı. Soyadı olarak "*GÜR*" ismini almıştır[11]. 17 Aralık 1934 tarihinde "*Gür*" soyadı aldığını İçişleri Bakanlığı'na bildirmiş ve imza olarak "*T.GÜR*" kullanacağını belirtmiştir[12].

Rusçuklu olup Varna'da doğan Mukaddes hanımla evli olan Tevfik Sırrı Gür, Fazıla ve Melike isminde iki kız evlat sahibiydi[13]. Arapça, Fransızca ve Almanca bilmekteydi[14]. Tezyini resim yapmaya bina projeleri çizmeye büyük merakı vardı. Muş, Mersin ve Kastamonu şehirlerinde fahri hemşeri olarak kabul edilmiştir[15].

Tevfik Sırrı Gür, uzun boylu, endamlı, esmer tenli ve güzel giyinen biriydi. Bir dekoratör gibi inşa ettirdiği binaların dekorasyonuyla bizzat ilgilenirdi. Kararlı aceleci ve otoriter bir yapıya sahipti. Vilayetlerde başlıca meşguliyeti temelini atıp yapımına başladığı binaları bitirmekti. Bu binaların bitirilmesi için daha fazla imkân aramak ve bulmak için çaba sarf ederdi. Bunu için yetkisini kullanır ve ara sıra da yetki sınırlarını zorlardı. Güzel resmi yapar ve bir mimar kadar proje çizerdi. Tevfik Sırrı Gür, sporu, müziği seven sosyal yönü güçlü bir yöneticidir. Görev yaptığı illerde, halkevi, şehir kulübü ve spor salonları gibi tesisler yaptırmıştır[16].

İkinci Dünya Savaşı'nda dünya ticaretinin küçülmesi, genç işgücünün askere alınması ülkede ciddi boyutlara varan kıtlığı getirmiş, karaborsa ve haksız kazanç elde etme hızla artmıştır. Hükümetin aldığı bütün önlemlere rağmen dar gelirliler hızla yoksullaşmış savaş zenginleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda Tevfik Sırrı Gür, devlet işlerinde ve özel yaşamında tutumlu davranmış, yaptığı harcamaları verimli ve yerinde kullanmak istemiştir. Devletçe açılan ihalelere müdahale etmiş, müteahhitlerin haksız kazanç elde etmelerini önlemiştir[17]. O'nu yakından tanıyanlar valinin temiz giyindiğini, fazla elbisesi olmadığını ve köy gezilerinde giydiği elbisenin ters yüzü çevrilerek yenilenmiş olduğunu belirtmişlerdir[18].

---

[6] Dursun Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin,2001, s.12.
[7] Ali Çankaya(Mücellidoğlu), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1968, s.1436.
[8] *Elazığ,* 4 Mart 1959, Y.10, S.2686, s.1
[9] Mehmet Ağırgan, "Edirne Belediye Başkanı Tevfik Sırrı Gür -2- (1.03. 1926- 31.08.1927)", *Edirne Hudut Gazetesi*, 16 Aralık 2014, S.12247, s.6.
[10] *Elazığ,* 4 Mart 1959, Y.10, S.2686, s.1
[11] *Turan, 23 Kanunu Evvel 1934, Y.4, S.255, s.1.*
[12] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[13] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…., s.15.
[14] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[15] A. Çankaya(Mücellidoğlu), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild*…, s.1437.
[16] Hayri Orkun ve diğerleri, *Meşhur Valiler,* İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara, 1969, s.618.
[17] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…., s.15.
[18] Mehmet Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*, T.C İçişleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.438.

2. Bulunduğu Görevler

2.1. Maiyet Memurlukları

İstanbul Vilayeti Maiyet Memurluğu'nu 29 Aralık 1911'den 23 Mayıs 1912 tarihine kadar aylıksız olarak sürdürmüştür. 24 Mayıs da 500 kuruş aylıkla bu görevi resmi ataması yapılmış fakat mayısın sonunda Üsküdar Sancağı Maiyet Memurluğuna atanmıştır. 1 Haziran 1912'den Ekim ayı sonuna kadar burada görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul Maiyet Memurluğuna atanmıştır. 1 Kasım 1912'den 9 Ekim 1913 tarihine kadar 500 kuruş ücretle bu görevi sürdürmüş ve daha sonra Edirne Maiyet Müdürlüğüne atanmıştır. Burada 18 Ekim 1913-6 Kasım 1913 tarihleri arasında 500 kuruş ücretle çalıştıktan sonra bucak müdürlüğüne terfi ederek buradaki görevinden ayrılmıştır[19].

2.2 Bucak Müdürlükleri

9 Kasım 1913'de Malkara İlçesi Şahin Bucağı Müdürü olarak göreve başlamıştır. 22 Haziran 1914 tarihine kadar 800 kuruş aylıkla bu görevini sürdürdükten sonra 24 Haziran 1914 tarihinde Tekirdağ merkezine bağlı Pınarlı (Bekarlı) Bucağı'nda 1000 kuruş ücretle müdürlük yapmıştır. Buradaki görevinden terfi ederek 2 Eylül 1914 tarihinde Babaeski kaymakamlığına atanmıştır[20].

2.3. Kaymakamlık ve Müfettişlik Görevleri

2.3.1. Babaeski Kaymakamlığı

Babaeski kaymakamlığına atanan Tevfik Sırrı Gür burada 11 Eylül 1914'den 22 Mayıs 1919'da kadar 1500 kuruş maaşla görev yapmıştır[21]. Genç bir kaymakam olarak işine heyecanla sarılan Tevfik Sırrı Gür, Birinci Dünya Harbi'nin maddi ve manevi yıkımlarını kendi ölçüsünde etkisiz kılmaya çalıştı. Tarımsal üretimin artırılması için çaba sarf etti. "*Temin-i zeriyat hususundaki gayret ve faaliyet-i mümtazesi sebketmesine mebni(ekim hususundaki üstün çabasından dolayı)*" gümüş iftihar madalyasıyla ve yine 1917 aşarının tahsilindeki şükrana değer gayretlerinden dolayı takdirname ile ödüllendirildi[22].

Tevfik Sırrı Gür, Babaeski'de imar ve bayındırlık işlerinin de yapılmasını sağlamıştır. 1914 yılında belediye binası yapılmıştır. Kare plan üzerine iki katlı olan binanın çatısı kubbe şeklinde kurşundur. 1915 yılında, Tevfik Sırrı Gür'ün kaymakamlığı döneminde yapılan hastane binası, sonraki yıllarda ilkokul olarak 1960'lı yıllara kadar kullanılmıştır[23].

Tevfik Sırrı Gür'ün Babaeski kaymakamlığında İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi idare tarzını devam ettirmesi ve değiştirmemesi, bölgedeki İngiliz temsilcilerinin dikkati çekerek şikâyet edilmiştir. Bu nedenle burada kalmasının uygun olmayacağı düşünülerek Gerze Kaymakamlığı'na atanmıştır[24]. Bu anlamda atamanın gerekçesi Mondros Mütarekesi sırasında İttihatçılıkla suçlanması olmuştur[25].

Babaeski kaymakamlığı sırasında askerlik görevini yapmak üzere silahaltına alınmıştır. Birinci Dünya Harbi süresince yedek subay olarak görev yapmıştır[26].

2.3.2. Gerze Kaymakamlığı

Encümen-i müdiran (Müdürler Komisyonu) kararı ve becayiş yoluyla 12 Nisan 1919 tarihinde bu 1500 kuruş maaşla Gerze Kaymakamlığı'na atanmıştır[27]. Bu görevden kendi isteğiyle ayrılarak Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde kurtuluş mücadelesine katılmıştır[28].

---

[19] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[20] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[21] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[22] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*…, s.431.
[23] H. Şinasi Develi, *Eserleriyle Anılaşan Tevfik Sırrı Gür*, Mersin Akdeniz Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin, 2004, s.7
[24] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[25] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*…, s.429.
[26] A. Çankaya(Mücellidoğlu), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild*…, s.1437.

2.3.3. Hayrabolu Kaymakamlığı

26 Haziran 1920 tarihinde Hayrabolu Kaymakamlığına atandı. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine Bulgaristan'a sığındı. Galip Devletlerin temsilcileri, vatana dönmesi için vize vermediklerinden, bir Bulgar dostunun yardımı ve bir İtalyan vapuru ile İstanbul'a kaçtı. Eşiyle birlikte Karadeniz'de işleyen bir vapurla İnebolu'ya geçerek Ankara'ya ulaştı. Tevfik Sırrı Gür'ün Hayrabolu Kaymakamlığı görevi bir ay gibi kısa bir süredir[29].

2.3.4. Üçüncü Sınıf Mülkiye Müfettişliği

Ankara'ya geçen Tevfik Sırrı Gür, TBMM Hükümetinin tecrübeli yöneticilere ihtiyaç duyması sonucu 19 Ocak 1921 tarihinde üçüncü sınıf mülkiye müfettişliğine atanmıştır. Bu görevini sürdürürken teftiş heyetinin kaldırılmasıyla 1 Temmuz 1921'de boşta kalmış ve kısa bir süre sonra da Keskin kaymakamlığına atanmıştır[30].

2.3.5. Keskin Kaymakamlığı ve Erzincan Mutasarrıflığı

21 Eylül 1921 tarihinde 3000 kuruş maaşla göreve başlamıştır. Buradaki görevindeyken ehliyet ve başarılarından dolayı mutasarrıflığa yükseltilmiş, 1 Ekim 1922'de Erzincan Sancağı mutasarrıflığına atanmış ve bu görevine başlamadan Kırklareli mutasarrıflığına atanmıştır[31].

2.3.6. Kırklareli Mutasarrıflığı

Türk İstiklal Harbi'nin zaferle neticelenmesi ve TBMM Hükümeti'nin başarılı bir diplomasisi sonucunda Doğu Trakya yeni bir savaşa gerek olmadan kazanılmıştır. Trakya'yı teslim alacak olan Refet Paşa'ya yardımcı olmak üzere Şakir Kesebir Edirne Valisi olarak atanmıştır. Şakir Kesebir, Refet Paşa ile birlikte Trakya'da görev yapacak memurların listelerini hazırlayarak Dâhiliye Vekâleti'ne sunmuştur. Mudanya Mütarekesi'nden sonra bölgede görev alacak idarecilerin içerisinde Tevfik Sırrı Gür'de Kırklareli mutasarrıfı olarak yer almıştır[32].

6 Kasım 1922 tarihinde 4000 kuruş maaşla göreve başlamıştır. Tevfik Sırrı Gür kanunların uygulanışında bazı esneklikler gösterdiğinden hakkında şikâyetler olmuştur. Bu şikayetlerden birisi ise Himaye-i Etfal adına, derneğin ilişkisi ve bilgisi olmadan araba fabrikası kurdurmak, bu fabrika için İktisat Vekâleti'nden 2000 lira ödenek sağlamak ve kullanılamayacak durumdaki dernek mallarından birçok eşyayı değersiz görerek fabrika eşya defterine kaydettirmemiştir. Kanunlara uymayan başka işlerle devletin güvenirliğini sarstığı iddiasıyla görevi sürdürmesinin doğru olmayacağı düşünülerek memurlar tüzüğünün 26. Maddesi gereğince 19 Temmuz 1923'de görevinden alınmıştır. Bu konuda yapılan soruşturmalar sonucunda ise beraat etmiştir[33].

2.3.7. Dahiliye Vekâleti 3. Sınıf Mülkiye Müfettişliği

Tevfik Sırrı Gür, 29 Mayıs 1927 tarihinde tekrar Mülkiye Müfettişi olarak mesleğine dönmüş ve 5500 kuruş maaşla görevine başlamıştır[34]. Bu görevdeyken Menemen Olayı soruşturmasında görev almıştır[35]. Çalışma ve tecrübesi göz önünde bulundurularak 20 Eylül 1931'de İçel(Silifke) valiliğine atanmıştır[36].

---

[27] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[28] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.22.
[29] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*…, s.429-430.
[30] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.22.
[31] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[32] Veysi Akın, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler, C.16*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.225.
[33] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[34] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[35] *Elazığ,* 4 Mart 1959, Y.10, S.2686, s.1
[36] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.23.

2.4. Valilikleri

2.4.1. İçel (Silifke) Valiliği

Tevfik Sırrı Gür, 20 Eylül 1931 tarihinde 8000 kuruş maaşla İçel Valiliğine atanmış ve görevine 1 Kasım 1931 tarihinde başlamıştır[37].

Silifke sokakları 1930'lu yıllarda akşamları gaz feneriyle aydınlatılmaktaydı. Gazi Mustafa Kemal, Atayurt'da ki çiftliğinin tarım çalışmaları için Almanya'dan getirttiği paletli traktörlerden birisini elektrik sağlamak üzere Silifke Belediyesi'ne armağan etmiştir. Tevfik Sırrı Gür, Göksü Irmağı kıyısında toprak damlı bir yapıya yerleştirmiş ve uygun bir dinamo da sağlamıştır. Yolların yan taraflarına ve işlek caddelere ağaç direkler dikilmiş ve ampuller takılmıştır. Elektrik verilme töreni 29 Ekim 1932 tarihinde Silifke halkının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece Silifke sokaklarının elektrikle aydınlatılması sağlanmıştır[38].

Bu ilk valilik döneminde Tevfik Sırrı Gür, "*Gazi Heykeli Yaptırma Derneği*"'ni kurarak Silifke Atatürk Anıtı'nın yapımını başlatmıştır. Atatürk Anıtı'nın yapımını açılan yarışma sonucu heykeltıraş Kenan Yontunç üstlenmiştir. Anıtın masrafları Silifke halkının destekleriyle karşılanmıştır[39].

Silifke Atatürk Anıtı, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı günün 15. yıldönümü olan 19 Mayıs 1934 günü törenle açılmıştır. Anıtın yapımında büyük emeği geçen Tevfik Sırrı Gür, Elazığ Valiliğine atanmış olması ve işlerinin yoğunluğu nedeniyle açılış törenine katılamamıştır[40].

2.4.2. Elâzığ (Elâziz) Valiliği

Tevfik Sırrı Gür kıdeminden dolayı derecesi dördüncü sınıfa yükseltilerek 8000 kuruş maaş ile 5 Ocak 1933 tarihinde atanmıştır. 23 Haziran 1937 tarihine kadar dört buçuk yıl Elazığ valiliği görevini yürütmüştür[41].

2.4.3. Muş Valiliği

4 Haziran 1937 tarihinde Muş Valiliğine atanan Tevfik Sırrı Gür 13 Temmuz 1937 tarihinde göreve başlamıştır. 19 Mayıs 1943 tarihine kadar da buradaki valilik görevini sürdürmüştür[42].

Muş Valiliğine atanan Tevfik Sırrı Gür, kalabalık bir topluluk tarafından Muş'ta karşılanmıştır. Kendisini karşılayanlar içerisinde bulunan köylü Celal Efendi;

"*Sefa Geldiniz. İmarla Elâzizi cennete çeviren yüce varlığınız pek yakında memleketimizi de imar edecektir.*" Sözlerine karşılık olarak;

"*Elbirliğiyle ile çalışacağız*" diyerek cevap vermiştir. Göreve başlar başlamaz hemen Muş Vilayeti'nin ihtiyaçlarını belirlemiştir. Bu konuda Son Posta Gazetesi'nde yer alan haberde Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'ta yapmayı planladığı işler hakkında şu bilgiler verilmiştir:

"*Memleketin imar sahasında çok geri kaldığını gören yeni vali geldiğinden bir hafta sonra mükemmel yeni bir şehir planı çizmiş ve buna hususî muhasebe dairesi, orta mektep binası, memleket hastanesi ve bilhassa memurin için sıhhi evler yapmayı koymuştur. Modern bir park ve şimdilik bir belediye ve resmi müessesatı tenvir edecek kudrette bir dinamo celbi ile elektrik tesisatı yapmaya ve evvelce çok geniş mikyasta tutulan temiz su mecralarına şimdilik memleketin ihtiyacını temin edecek derecede su isalesi için demir boru tedarikine başlanmıştır.*

---

[37] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[38] İzzet Aslan, *Atatürk Silifke'de*, Kemal Matbaası, Adana,1981, s.315.
[39] Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003, s.81-82.
[40] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.25.
[41] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[42] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*

Memleketimizde rakımın yüksekliği dolayısıyla ancak üç aylık bir çalışma zamanı kalmıştır. Bu dar zamanda yukarıdaki işlerden el atılan kısımlar ikmal edilecektir. İmarcı olarak tanınmış olan yeni valimiz aynı zamanda bir mühendis kadar malûmatı fenniyesi de vardır."[43]

Tevfik Sırrı Gür, iki ay içerisinde Muş'ta yapılacak işlerin bir programını hazırlamıştır. İki yıllık bu mesai programında Atatürk ve şehitler abidesi, çocuk ve belediye bahçeleri, belediye dairesi, vali konağı, orta mektep binası, inşasına başlanan fakat yarın bırakılan memleket hastanesi, aygır deposu, spor sahası, temiz su isalesi, elektrik tesisatı, memurun evleri yapımı yer almaktaydı. Bitlis- Muş yolu üzerindeki 43 menfez üzerine temelli geçitler yapılması, Muş'u Elâzığ'a bağlayan 450 km.'lik yolun Çapakçur'dan geçirilerek 245 km.'ye indirilmesi de bu programa dahildi[44].

Tevfik Sırrı Gür'ün göreve başladığı ilk yıl içinde kısa sürede, Hükümet Konağı, Orta Mektep ve garaj yapımı tamamlanarak hizmete girmiştir. Yine bu zaman diliminde Hükümet Konağı, halkevi, resmi daireler ile şehrin önemli geçit yerlerini aydınlatabilecek bir dinamo getirilmiştir. Gerekli olan tesisatlar döşenerek ilk defa Muş'a elektrik getirilmiştir. Ganiyadengi suyunun şehre akıtılması için proje hazırlanarak 1938 yılının bahar ayında çalışmalara başlanması planlanmıştır. Geçici olarak halka temiz su içirmek için Baş Mahallesinde ve Mehmet Can bağları karşısındaki memba sularından istifade edilmiş ve bu suların demir borularla şehre akıtılmasına başlanmıştır[45]. 1938 yılında Muş'un hem elektrik hem de su işini çözmek üzere İstanbul'da çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda su ve elektrik tesisatının 11500 liraya yapımı için mukavele imzalanmıştır[46].

Yollar imkânlar dâhilinde çamurlu bir görüntüden kurtarmak için parke taşlarla donatılmıştır. Yeni tali yollar açılarak mahallelerin birbirleriyle bağlantısı sağlanmıştır. Planladığı mesai programı dâhilinde 1941 yılına değin Muş - Bitlis karayolunun inşaatına önem vererek menfez çalışmalarıyla yolun daha kullanışlı hale gelmesi sağlanmıştır[47].

Tevfik Sırrı Gür daha önce de Elazığ'da oluşturduğu Kültür Mahallesi projesini Muş'ta da uygulamaya koymuştur. Bugünkü belediyenin karşı tarafından ovaya doğru kalan araziler 1938 yılında istimlak edilerek kamulaştırılmış ve aynı adla yeni bir mahalle oluşturulmuştur. Kurulan Kültür Mahallesi'nde bilhassa yeni konutların inşasına önem verilmiştir. Bu konutların bir kısmı kışların yörede sert ve karlı geçmesi göz önünde bulundurularak çatı mimarisi ve ev içi planı yörenin ihtiyacına cevap vereceği düşüncesiyle İskandinav modelinde yapılmıştır. Özellikle Muş Ziraat Bankası Şubesi bu mimarinin en güzel örneğini oluşturmuştur. Bu konutların sistemli bir plan dâhilinde inşa edilmesine dikkat edilerek, dikey ve yatay yollar ile mahalle içi yol ağı da kurulmuştur[48].

Vilayet Konağı ve Halkevi'nin karşısındaki arazi istimlak edilerek "*Belediye Parkı*"na dönüştürülmüştür. Parkın içinde çocuk oyun alanları, havuz ve oturma yerleri yapılmıştır. Parkta ağaçlandırma çalışması yapılmış ve halkın dinlenebileceği bir mekan haline getirilmiştir. Ayrıca buraya bir Atatürk anıtı yaptırmıştır. Yine Hükümet Konağı ve halkevinin arasından geçen Belediye Caddesi'nin başına bir çeşme yaptırmıştır. 1930 yılında bir keşif uçuşu sırasında Eralan Köyü civarında düşen askeri uçağın iki pilotunun mezarları için Atatürk İlkokulu'nun doğu cephesinde Tayyare Şehitliği yapılmış ve cenazeler buraya nakledilmiştir. Şehrin iktisadi gelişimi için, tarım ve hayvancılık sahasında ticari faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla bugün *Eski Muş* diye tabir edilen Kale mahallesinde içinde ikişer fırın ve kasabın bulunduğu 30 adet dükkan inşa edilmiştir. Muş Vilayeti'ne ise bir kısım Kafkasya göçmeni iskan edilmiş ve bunlara arazi ve konut

[43] *Son Posta*, 17 Ağustos 1937, s.5
[44] *Son Posta*, 29 Birinciteşrin 1937, s.5
[45] *Son Posta*, 29 Birinciteşrin 1937, s.5
[46] *Son Posta*, 16 Ağustos 1938, s.6.
[47] İrşad Sami Yuca, "Cumhuriyet Kent Modernleşmesine Bir Örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'taki Faaliyetleri (1937-1943)", *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)*, Y.2, S.4, Eylül 2015, s.84.
[48] İ.S.Yuca, "Cumhuriyet Kent Modernleşmesine Bir Örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'taki …", s.84.

tahsisi yapılmıştır. Tevfik Sırrı Gür özellikle Muş merkezdeki göçmen konutlarının inşa edilmesinde etkin bir rol oynamıştır[49].

Görev yaptığı tüm illerde halkevi çalışmalarına yakından ilgi gösteren Tevfik Sırrı Gür, Muş Kütüphane binasının tahsis edildiği halkevine yeni bir bina yaptırmıştır. 1939-1941 yılları arasında emlaki metrukeden binalar istimlak edilerek inşa edilmiştir[50].

Tevfik Sırrı Gür, altı yıla yakın valilik yaptığı Muş vilayetinde, Muş Hükümet Konağı, Vali Konağı, İl Jandarma Komutanlığı Halkevi, Atatürk İlkokulu, Yeni hamam, Belediye Çarşısı, Belediye Parkı, Çocuk Bahçesi, Asri Cezaevi, Stadyum, Atatürk Anıtı ve memur lojmanları gibi eserlerin yapımını gerçekleştirmiştir. Muş içme suyu ve hidro-elektrik tesisleri ile Muş – Bitlis yolu yine bu dönemde hizmete girmiştir[51].

Muş merkezindeki bir okul "*Tevfik Sırrı Gür*" adını taşımaktadır. Muş belediye Meclisi, 12 Nisan 1943 tarihli ve 4 sayılı kararında "*Muş Valiliği'nde şehrin imar ve ihyasında mesaisinden, Muş halkının derin minnet, sonsuz şükran ve sevgi duygusunun ve kadirşinaslığın bir nişanesi olmak üzere*" kendisine fahri hemşehrilik verilmiştir[52].

2.4.4. İçel (Mersin) Valiliği

Tevfik Sırrı Gür, 23 Mart 1943 tarihinde daha önce de görev yapmış olduğu İçel Vilayetine vali olarak tayin edilmiş ve 11 Haziran 1943'de görevine başlamıştır. 22 Kasım 1947 tarihine kadar İçel Vilayetinde dört buçuk yıldan fazla görev yapmıştır[53].

Mersin'deki görevine başlayan Tevfik Sırrı Gür, şehrin sorunlarını öğrenip çözüm bulmak için kendisine üç ay süre verilmesini istemiştir. Macar asıllı mühendisiyle birlikte üç ay boyunca Mersin ve ilçelerini gezmiştir. Bu incelemelerden sonra çalışmalarına başlamıştır[54].

Diğer illerde olduğu gibi burada da birçok eser meydana getirmiştir. Bayındırlık işlerine gereken bütçenin bir kısmını halktan toplamıştır. Kurdurduğu bir dernek vasıtasıyla ihraç edilen meyve ve sebzelerden, ithal edilen sanayi ürünlerinden, gazyağı ve benzin dağıtımından, otomobil lastiklerinin satımı gibi birçok şeyden teberru adı altında cüzi bir bağış aldırmıştır. Toplanan bu paralarla Mersin Halkevi, Mersin Lisesi, Atatürk ve İnönü Anıtları, Akotel, Akkahve, Çocuk yuvası, Kızılay binası, Tüccar Kulübü Binası ve stadyum gibi birçok tesislerin yapılmasını sağlamıştır. Şehrin yolları asfaltlanmış ve gerekli yerler parke taşlarıyla döşenmiştir[55].

Tevfik Sırrı Gür daha önce planlanan fakat bir türlü yapımına başlanılamayan halkevi binası için çalışmalara başlamıştır. Şubat 1944 yılında Mersin Halkevi binasının temeli atılarak inşa çalışmalarına başlanmıştır. Yeni halkevi binasının inşasına paralel Atatürk Caddesi üzerinde ve halkevi önünde açılacak olan Cumhuriyet Meydanı çalışmalarına da başlanmıştır. Meydan çalışması sırasında çıkartılan topraklar, sonradan inşa edilecek olan sahil gezi yolunun doldurulmasında kullanılmak üzere taşınmıştır. Meydanın resmi geçitlerde kullanılacak olan yürüyüş kısmı da planlanmıştır. Halkevi önüne Atatürk Anıtı yapımına başlanmıştır[56]. 30 Ağustos 1944 tarihinde Zafer Bayramı kutlamalarıyla açılışı yapılan Atatürk Anıtı, 10 basamaklı ve 140 m. uzunluğunda bulunan amfinin ortasındaki kaidenin üzerindedir. Osmaniye-Toprakkale yöresinden getirilen, iki ton ağırlığında çok sert ve tek parça masif bazalt taştan yapılan tabakanın üst kısmına

[49] İ.S.Yuca, "Cumhuriyet Kent Modernleşmesine Bir Örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'taki …", s.86-87.
[50] İ.S.Yuca, "Cumhuriyet Kent Modernleşmesine Bir Örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'taki...", s.87.
[51] H. Orkun ve diğerleri, *Meşhur Valiler…*, s.619.
[52] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri…*, s.429-432.
[53] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[54] Resul Yiğit, *Mersin Halkevi (1933 – 1951)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin,2001, s.47.
[55] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri…*, s.432-433.
[56] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği…*, s.121-125.

2 cm. kalınlıkta bronz plaka eklenmiştir[57]. Heykeltraş Kenan Yontunç tarafından yapılan tunç heykel, Atatürk ayakta, askeri giysili ve göğsünde dürbünüyle 3.30 cm boyundadır[58].

Halkevi binasının yapılmasına karar verildiği yıllar II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Gerekli para ve malzemeyi sağlamanın zorluğuna rağmen Tevfik Sırrı Gür inşaat işlerine kaynak yaratmak için çeşitli yollar izlemiştir. Şehrin ileri gelen tüccarlarından yardımlar alınmıştır. Halkın gereksinim duyduğu kamyon lastiği, akaryakıt, çivi, tel, yemeklik ve madeni yağlar gibi halka satılan her maldan az miktarda bağış alınmıştır. Limana gelen yabancı gemilerden giriş ücreti dışında bir teneke gaz yağı, fabrikalara satılarak alınan paralar halkevi binası inşaatına harcanmıştır.

Balkan Savaşları sırasında Rauf Orbay komutasındaki Hamidiye Kruvazörü Ege ve Akdeniz'e açılarak düşman gemilerini batırmış bu arada, Marsilya Limanı'ndan kiremit alarak Akdeniz'e açılan bir gemiyi de Anamur ile Gilindire arasında Başparmak mevkiinde torpillemişti. Gemi yüklü bulunduğu 200 bin Marsilya tipi kiremit ile beraber denize gömülmüştü. Tevfik Sırrı Gür bu batan gemideki kiremitleri dalgıçların da yardımıyla çıkartmış ve Halkevi binasının çatısında kullanmıştır[59].

Halkevi işleri iki yıl sekiz ay sürmüş ve cumhuriyetin ilanının 23. yıldönümü olan 29 Ekim 1946 tarihinde hizmete açılmıştır. Tevfik Sırrı Gür tarafından projesi düşünülen halkevi binası her katı 4800 metrekare olmak üzere 9600 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Döner sahneli tiyatro salonu, iki büyük tören salonu, çeşitli kurslar için düzenlenmiş sınıflar, kapalı spor salonu ve başka bölümleriyle İçel'in en iyi, Türkiye'nin ise sayılı tesislerinden biriydi[60].

Cumhuriyetin ilanından itibaren Mersin halkı bir lise açılması için sürekli çaba sarf etmişlerdi. Tevfik Sırrı Gür, valiliği döneminde Mersin'de lise açılması için ciddi çabalar göstermiştir. Lisenin açılması için 30 Eylül 1943 tarihinde Türk Maarif Cemiyeti şubesinin açılmasını sağlamıştır. Bu cemiyetin öncülüğünde yapılan çalışmalar ve toplanan maddi yardımlarla lise binası yapımı gerçekleştirilmiştir. Binanın yapımının bittiği Milli Eğitim Bakanlığına bildirilmiş ancak bakanlık yine de liseyi açmak istememiştir. Tevfik Sırrı Gür ise buna direnerek okula öğrenci kaydettirmiş ve Mersin'de bulunan Deniz Harp Okulu öğretmenlerinden bir kadro oluşturmuştur. Nihayetinde bakanlık valinin oldu bittisini kabul ederek 1945-46 öğretim yılında liseyi öğretime açmıştır. Açılışında Mersin Lisesi olan okulun adı daha sonra Tevfik Sırrı Gür Lisesi olmuştur[61].

Mersin halkının nezih ve seviyeli bir mekanda vakit geçirmeleri için tüccarların maddi katkılarıyla iki katlı Mersin Tüccar Kulübü binası inşa ettirmiştir. Tevfik Sırrı Gür binanın inşaatıyla yakından ilgilenmiş sürekli kontrol etmiştir. Hatta bir gün bu kontroller sırasında duvar üzerinde yürürken dengesini kaybederek düşmüş ve ayağını kırmıştır. Mersin Tüccar Kulübü esas tüzüğünün 7. maddesinde şu hüküm konulmuştur:

"*Mersin Tüccar Kulübüne büyük hizmet ve yardımda bulunmuş olan İçel eski valisi Merhum Tevfik Sırrı Gür, kulübün ebedi şeref ve fahri üyesidir.*"[62]

Tevfik Sırrı Gür, Mersin'de yerli ve yabancı turistlerin kalabileceği bir otel ve bu otelin yanında bir lokal yapımına başlamıştır. Lokal Akkahve adıyla hizmete açılmış ve uzun yıllar Mersin halkına hizmet etmiştir. Akotel ismiyle inşaatına başlanan otel binasının ise kaba inşaatı bitirilmiş fakat Tevfik Sırrı Gür'ün Kastamonu Valiliği'ne atanmasıyla otel inşaatı durmuştur. Daha sonra ise bu bina belediye binası olarak hizmete girmiştir[63].

---

[57] Semihi Vural, *Mersin Halkevi Mersin Kültür Merkezi*, Mutlu Son Yayınları, Ankara, 2007, s.59.
[58] K. Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*..., s.122.
[59] R.Yiğit, *Mersin Halkevi (1933 – 1951)*..., s.51.
[60] S. Vural, *Mersin Halkevi Mersin Kültür Merkezi*..., s.72-73.
[61] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.121-125.
[62] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.126-127.
[63] H.Ş.Develi, *Eserleriyle Anılaşan Tevfik Sırrı Gür*..., s.36.

Tevfik Sırrı Gür, sosyal yardım amaçlı hizmetlerin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için çalışmalar da yapmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay şubesinin binalarının yapımını sağlamıştır[64].

Tevfik Sırrı Gür'ün başkanlığında 1944 yılında Mersin Tenis ve Spor Oyunları İhtisas Kulübü kurulmuştur. Kulübün amacı, Mersin'de tenis ve spor etkinliklerinde katkıda bulunmak, eskrim ve jimnastikle uğraşmak ve bu sporlara karşı halkın ilgisini artırmak, üyelerine sportif ve sosyal bir toplanma yeri sağlamaktı[65].

Mersin'de sportif faaliyetlerin özellikle futbol müsabakalarının yapılabileceği bir sahanın olmadığını gören Tevfik Sırrı Gür, bu amaçla 1943 yılında geniş bir araziyi kamulaştırmış ve spor tesislerinin planları çizilmiştir. Yapımına 1946 yılında başlanan stadyumun inşaat işleri bitmeden Tevfik Sırrı Gür, 1947'de Kastamonu Valiliği'ne atanmıştır. Yapım işi 1951 yılına kadar süren stadyumun açılışına Tevfik Sırrı Gür davet edilmiş ve o da kızıyla birlikte törene katılmıştır[66].

Tevfik Sırrı Gür valiliği döneminde şehir içi yol çalışmalarına büyük önem vermiştir. Yeni yollar açılmış, halı hazırdaki yolların parkeyle döşenmesine ve asfaltlanmasına büyük önem vermiştir. Yine Mersin'in köy, kasaba, ilçe ve şehirlerle bağlantı sağlayan yollarının iyileştirilmesine gayret göstermiştir.

2.4.5. Kastamonu Valiliği

6 Kasım 1947 tarihinde Kastamonu Valiliği'ne atanan Tevfik Sırrı Gür, 21 Kasım 1947'de Mersin'den ayrılmıştır. 25 Kasım 1947'de 4488 sayılı kanun gereğince kendi kadro ve aylığıyla İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu'nda çalışması uygun görülmüştür. İstanbul'un valilik ve belediye makamlarının birbirinden ayrılması için yapılan çalışmalara katılmak üzere 27 Kasım 1947 tarihinde İstanbul'a hareket ederek 29 Kasım da buradaki görevine başlamıştır. İstanbul'daki görevi bitince atandığı Kastamonu'ya hareket etmiştir[67].

Kastamonu'ya İnebolu yoluyla 17 Mart 1949 tarihinde gelmiştir. İnebolu'da vapurdan inen Tevfik Sırrı Gür, büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, çarşıyı limanı gezmiş, kasabayı ilgilendiren konularda Belediye Başkanı'na direktifler vermiştir. Bu arada, bir şehir otelinin yapılması için hemen harekete geçilmesini istemiştir. Tevfik Sırrı Gür'ün göreve başlamasından kısa bir süre sonra çalışkanlığı, başarısı ve Kastamonu halkının beklentileri 23Temmuz 1949 tarihli *Doğrusöz Gazetesi*'nde şu şekilde ifade edilmiştir:

"*Yıllardır bakımsız kalan ve sokakları çamurdan geçilmeyen, pazar yerleri perişan olan ve hayat şartları günden güne tahammül edilmez bir hâl iktisap eden şehrimizin canlanmasında O'nun tükenmez gayretlerini esirgemeyeceğini tahmin ediyoruz. Bu gün hemşehrilerimiz bu dinamik adamın ne büyük bir kudrete sahip olduğunu görüyorlar. Stadyumdaki tribünlerin inşası, blok yapma tesisleri, Sanat mektebi önünden ve mahkeme altından geçerek Kışla'nın arkasında İnebolu yoluna kavuşacak ikinci bir anayolun yapılması, Cumhuriyet Meydanı'ndaki muazzam faaliyet, parke taşların döşenmesi, diğer sokakların kaldırımlanması, Muallim Evleri'nin birbirinden güzel ve zarif olarak inşası, pazar ve hal yerleri yapımı… Bunlar hergün gözlerimizin önünde canlanma hakikatleridir. Bu yapılar hergün valimiz tarafından iki defa gözden geçirilmekte, çalışanlara direktif verilmektedir. Valimiz halkın yakacak ihtiyacını düşünmekte ve bunun temini için çalışmaktadır. Yukarda ki satırlardan anlaşılacağı üzere bir vali, isterse memleketin imarında başlı başına bir kıymet ve kudret olabiliyor. Elverir ki düşünmesini yapmasını ve takip etmesini bilsin…*

[64] H.Ş.Develi, *Eserleriyle Anılaşan Tevfik Sırrı Gür*..., s.38.
[65] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.135.
[66] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.133-134.
[67] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.29.

İşte biz bunu, muhterem valimizde gördüğümüz için sevinç ve iftihar duyuyoruz. Gece yarılarına kadar Kastamonu için çalışan dinamik valimize şehrimizin duyduğu minnet ve şükran duygularını arzediyorum." [68]

Hızlı bir şekilde çalışmalara başlayan Vali Tevfik Sırrı Gür, Kastamonu hükümet konağı önündeki evleri istimlâk ederek kamulaştırıp Cumhuriyet meydanı olarak düzenletmiş ve Atatürk Anıtı yaptırmıştır[69]. Şehir içinde geçen dere temizlettirilip rıhtım yapılmasına ve bu rıhtımın paralelinde yollar açılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla çalışmalar başlatılmıştır. Alâaddin Tepesi'nde 27 öğretmen lojmanı yaptırılarak hizmete sokulmuştur. Şehir yolları parke ile kaplanmıştır.

Kastamonu'nun iktisadi yönden gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Azdavay kömür ocaklarının işletmeğe açılmasını sağlamış ve bu sayede yöre insanına iş imkânı yaratmıştır. Daha önce faaliyette geçmiş olan Dokuyucu Kooperatifi'nin çalışmalarına destek vermiştir[70].

Tevfik Sırrı Gür, iki yıllık bir imar programı hazırlamıştır. Onun zamanında makineli çalışma başlamıştır. İki buldozer, iki greyder alınması için vilayet bütçesine 180 bin lira ödenek konmuştur. Şehir içi yollar tamir edilmiş; kaldırım döşenmiştir. 1948 yılında meydana gelen sel felaketi sebebiyle Kastamonu Stadı önündeki yol yıkıldığından 1949'da yeni duvarlar yapılmıştır. Cumhuriyet Meydanı düzenlenmiş ve buraya 28 Ekim 1949 günü Atatürk'ün heykeli dikilmiştir. Şehir telefon şebekesi genişletilmiştir. İçme suyu, elektrik tesisatı v.b alanlarda iyileştirici çalışmalara başlanmıştır. Yine şehir hali binasının yapımında büyük emeği olmuştur.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Tevfik Sırrı Gür, Tek parti döneminde görev alması, ideal düşüncelerle halk yararına çalışması, bayındırlık çalışmalarında çıkar çevrelerinin çok kar etmesini engellemesi, yapı işlerinde ve projelerde düşüncesi doğrultusunda değişiklikler yapması gibi nedenlerle çok partili dönemde hakkında şikayetler artmıştır. Halkın sevgisini kazanmış olan Tevfik Sırrı Gür, tek partinin valisi olmasından dolayı Kastamonu valiliği görevini sürdürürken, çalışmaları göz önünde tutmadan hedef haline getirilmiştir[71].

Tevfik Sırrı Gür ve bazı valiler 8 Haziran 1950'de resen emekliye sevk edilmişlerdir. Tevfik Sırrı Gür, 17 Haziran 1950 tarihinde Kastamonu'dan ayrılmış ve giderken de şu konuşmayı yapmıştır:

"*Ben 36 yıllık idare hayatımda idare ile politikayı ayırt etmeyi bilmiş, parti ve politika üyelerini hükümet kapısından sokmamış bir idareci olmaklığımla övünebilirim. Kastamonu'ya geldiğim zaman ahalinin yüksek vasıflarına, tabiatın nihayetsiz değerlerine hayran kalmıştım. Ayrılırken de sevgilerine doyamayan insanların duydukları elemleri beraberimde götürüyorum. Evim, barkım; hayatta dikili bir çubuğumuz, saklı ve toplu bir servetimiz yok.*"[72]

Kastamonu Valiliği'nden emekliye sevk edilmesinden sonra yapılan bir röportajda "*Bundan sonra ne yapacaksınız?*" sorusuna şu cevabı vermiştir:

"*Bundan sonra ne yapacağımı bilmiyorum. Hayatımın en olgun ve verimli çağındayım. İktidar beni kadrosunda çıkarmakla imar ve inşa hizmetlerinin ifası yolunda verimli bir elemandan mahrum kalmıştır. Karakterim oturmağa, boş durmaya ahbaplık ve dedikodularla vakit geçirmeye müsait değildir. Sabahın yedisinden gecenin 22'sine kadar çalışmaya muhtacım. Sağlığım müsait olduğu müddetçe çalışacağım. Ama nerede? Ne ile?..Allah kimseyi aç ve açıkta bırakmaz.*"[73]

---

[68] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*…, s.433-435.
[69] H. Orkun ve diğerleri, *Meşhur Valiler*…, s.619.
[70] Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Önder Matbaacılık, Ankara, 2000, s.182.
[71] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.31.
[72] M. Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*..., s.184.
[73] M. Aldan, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*…, s.436.

Kastamonu belediye Meclisi, valinin vilayete yapmış olduğu hizmetlerden ötürü halkın sevgi ve saygısını göstermek ve adını yaşatmak amacıyla şehir merkezindeki caddelerden birisine "*Tevfik Sırrı Gür*" adını vermiştir.

2.5. Belediye Başkanlıkları

2.5.1 Edirne Belediye Başkanlığı

1 Mayıs 1926'dan 31 Ağustos 1927 tarihine kadar Edirne'de Belediye Başkanlığı görevini yürütmüştür[74]. Tevfik Sırrı Gür, Kırklareli Mutasarrıflığı döneminde Edirne Belediye Başkanlığı görevini atama yoluyla üstlenmişti. Edirne Belediye başkanlığı döneminde genel olarak imar çalışmalarına ağırlık vermiştir[75].

Belediye binası karşısındaki meydan da bulunan dükkanlar ve bir eski han istimlak edilerek toplumun hizmetine sunulmak üzere park düzenlemesine başlanmıştır[76]. Belediye önünden Selimiye Camiî yönüne giden caddenin genişletme çalışmaları yapılarak yolun 15 metre eninde düzenlenmesi kararlaştırılmıştı[77]. Meriç Köprüsü ile Karaağaç arasında yol boyunca iki tarafa 3 er kişilik 40 tane banko yaptırarak halkın dinlenmesine ve park kültürü zevkine destek sağlamıştı[78]. Caddelerin temizliği ve sulanması için çalışmalar yapmış bu anlamda Meriç Nehri'nin suyundan istifade edilmesi için daha önce de kullanılan motor faaliyete geçirilmiştir[79].

Edirne Belediye başkanlığı bünyesinde bir bando takımı kurulmasını sağlayarak şefliğine de bir öğretmen görevlendirilmiştir.[80].

Edirne'de mevcut fabrikaların (Tarım Aletleri Fabrikası v.b.) ve diğer kurumların elektrikle donatılması konusunda AEG firması, Edirne Belediye Başkanlığı'na başvuruda bulunmuştur. Edirne Belediye Başkanı olarak Tevfik Sırrı Gür bu konuda araştırmaları başlatmıştır[81].

2.5.2. Kastamonu Belediye Başkanlığı

Tevfik Sırrı Gür, valilik yaptığı dönemde halkın ihtiyaçlarına çözüm bulmaya çalışması, yaptığı bayındırlık ve imar işleriyle Kastamonulların saygı ve sevgisini kazanmıştır. Kastamonulular, valilerinin zamansız bir şekilde emekli edilmesine tepki göstermişler ve hükümeti protesto etmek amacıyla Kastamonu Belediye Başkanı'nın kendi isteğiyle görevden ayrılmasını sağlayarak Tevfik Sırrı Gür'ü belediye başkanlığına seçmişlerdir [82].

8 Eylül 1950 günü toplanan Kastamonu Belediye Meclisi o günkü mevzuata göre Tevfik Sırrı Gür'ü belediye başkanlığına seçmiştir. CHP il başkanı Tahsin Öziş ve iki arkadaşı bu konuda ki kararı bildirmek üzere İstanbul'a gitmişlerdir. Bu karar üzerine Tevfik Sırrı Gür 29 Eylül 1950 akşamı Kastamonu'ya gelmiş ve 30 Eylül günü de belediye başkanlığı görevine başlamıştır[83].

İçişleri Bakanlığı Tevfik Sırrı Gür'ün Belediye Başkanı seçilmesini 12 Ekim 1950 tarihli kararıyla onaylamıştır. 2 Ocak 1951 tarihinde ise Tevfik Sırrı Gür'ün belediye başkanlığı cumhurbaşkanlığı tarafından onaylanmıştır[84]. 2 Ekim 1950 tarihinde toplanan Belediye Meclisi, Tevfik Sırrı Gür'e fahri hemşehrilik vermiştir[85].

---

[74] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[75] Mehmet Ağırgan, "Edirne Belediye Başkanı Tevfik Sırrı Gür (1.03. 1926- 31.08.1927)", *Edirne Hudut Gazetesi*, 15 Aralık 2014, S.12246, s.6.
[76] *Edirne Postası*, 12 Ağustos 1926, S.101, s.1
[77] *Edirne Postası*, 1 Ağustos 1926, S.98, s.1
[78] *Edirne Postası*, 19 Temmuz 1926, S.94, s.1
[79] *Edirne Postası*, 16 Eylül 1926, S.111, s.1
[80] *Edirne Postası*, 22 Temmuz 1926, S.96, s.1
[81] *Edirne Postası*, 1 Ağustos 1926, S.98, s.1
[82] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.32.
[83] M. Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*..., s.184.
[84] *BCA Fon Kodu, 030.11.1.* Yer No, 218. 39. 14.
[85] M. Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*..., s.184.

Ancak onun bu gelişi DP tarafından hoş karşılanmamış, çeşitli bahanelerle soruşturmalar başlatılmış ve bir anlamda yıpratma bezdirme politikası uygulanmıştır. Neticede Tevfik Sırrı Gür kısa bir süre sonra belediye başkanlığı görevinden ayrılmıştır[86].

3. Elazığ Valiliği ve Döneminde Yapılan İşler

Elazığ Valisi Nizamettin Ataker'in Urfa Valiliğine atanmasıyla[87] boşalan valilik makamına Tevfik Sırrı Gür atanmıştır[88]. Silifke Valiliği görevinden sonra 5 Ocak 1933 tarihli kararnameyle Elazığ Valiliğine atanan Tevfik Sırrı Gür[89] 11 Şubat 1933 tarihinde Silifke'den ayrılmıştır. 28 Şubat 1933'de Elazığ'a gelerek görevine başlamıştır[90].

Tevfik Sırrı Gür'ün atanmasıyla ilgili olarak Turan Gazetesinde başyazı olarak şu makale yayınlanmıştır:

"*Bu günlerde aziz elimizin idaresi başına gelen Tevfik Sırrı Bey Efendiyi… onun bulunduğu yerlerde işlerde olgun çalışmalarını duymuş ve tanımış olan halkımız çoktan beri beklediği işlerine ve varlığına anlayışlı ve otoriter bir buyurucu Türk inkılabının ideal yürüyüşlerinin… halkın sükun ve emniyetinin selahiyyetli koruyucusu tanıyarak…sevinç ve saygıyla karşıladı.*

Valilik selahiyyeti…vilayet makamı, inkılabımızı onun büyük kanunlarının emniyetli himayelerini yayacak…doğru yürüyüşlü fertlerin haklarını ve dertlerini cemiyetlerin dürüst adımlarını…iktisadı selametimizin inanıklı ve faydalı veçhesini zamanın bilgileriyle belli edecek düşünücü ve çalışıcılarımızın nurlu bir dayanağıdır. Halk cumhuriyetinin faydalı hareketlerini o makamın herkese emniyet veren kanunlarımızın yolların gösteren…başbuğumuzun derin görüşlü duygularını saçan parlak bir aynası telakki eder. Görüşlerini daima bu çerçevenin hareketlerine… inzibat ve otoritesine uydurur.

Türkün asil heyecan ve emniyetlerini bağladığı bu büyük vazifeyi duyuşlu ve görüşlü kumandasını ihmal etmek rejimden ne kadar ayrılıcı bir adım ise…

Tevfik Sırrı beyefendi gibi bulunduğu yerlerde ve işlerde kanunlarımızın murakabe ve teftişinden tecrübeler toplamış kudretli ve olgun bir idarenin vilayetimizde kuracağı emniyetli nizamlar ve hareketlerde daha çok sevinç ve huzur verecektir.

O makamın büyük otorite ve inzibatını her gün ciddi bir bağlanışla yükseltmek halkın faydasına, kötülüklerin kaldırılmasına yürüyen inkılabımızın esaslarına uyar.

Cumhuriyetimizin nizam ve kaidelerinde tahakküme tağallübe yer ve yol yoktur…Her şeyin başında her işin önünde yalnız ve yalnız devlet ve inkılap kanunlarımızın büyük murakabesini buluruz.

Görüşlü adımların arkasında…halkın inilti ve sevincinin korunmasında eyi ve kötü hareketlerin seçilmesinde kudret gösterecek valimize candan muvaffakiyetler diler saygılarımızla karşılarız."[91]

Tevfik Sırrı Gür'ün Elâzığ'a atanması sırasında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri tarafından Elâzığ'da halkevi açılması imkânının araştırılması ve bu doğrultuda bir çalışma yapılması istenmiştir[92].

Tevfik Sırrı Gür, göreve başladığından bir ay sonra, yapmış olduğu inceleme ve gözlemleri doğrultusunda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne Elâzığ vilayeti hakkında bir rapor sunmuş ve yapacağı işler hakkında bilgi vermiştir. Yine bu raporda Elâzığ'da halkevi

[86] M. Eski, *Kastamonu Valileri 1838-2000*..., s.184.
[87] *Turan, 7 Kanuni Sani 1933, Y.2, S.112, s.1*
[88] *Turan, 26 Şubat 1933, Y.2, S.119, s.1*
[89] *BCA Fon Kodu, 030.18.1.2* Yer No, 33. 2. 3.
[90] *İBPGM Sicil Arşivi, Dosya No.913*
[91] A. "Yeni Valimiz", *Turan, 28 Şubat 1933, Y.2, S.120, s.1*
[92] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*

kurulabileceği yönünde olumlu bir görüş sunmuştur. Tevfik Sırrı Gür'ün 2 Nisan 1933 tarihli bu raporunda Elâzığ'ın imar durumu ve kültürel yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Şehir merkezinde modern denilecek bir şehir planının olmadığını, modern ve işlevsel binaların bulunmadığını vurgulamıştır. Halkının genel olarak aydın ve görgülü olduğunu belirterek bir Türk şehri olan Elâzığ'ın bu Türklük kimlik ve şuurunun muhafazası için tedbirlerin alınması gerekliliğini de raporunda ifade etmiştir:

"*....Burada bir aylık müşahede, vazife ve tetkikatlarımın, bu mevzuda zatıalilerine maruzatta bulunmak için kâfi olduğuna kani bulunmaktayım. Vaziyeti iki cihetten tetkik ettim:*

I-Bina vaziyeti ve şehrin umran vaziyeti şehrin umuma ait bina ve müesseselerinden, biraz sağlam ve ciddi görünen

A-Hükümet Konağı ile Jandarma, Adliye binaları, askeri fırka dairesi ve kışlalar, saltanat devrinde kerpiç ve çamurdan yapılmış basit şeylerdir.

B-Meşrutiyet devrinde yalnız İttihat ve Terakki Cemiyeti için ve bugün muhasebe-i Hususiye tarafından Umumi Kütüphane olarak istimal edilen keza kerpiç bir bina yapılmıştır.

C-Cumhuriyet devrine ait olarak, kerpiç ve kavak ağacından yapılmış bir katlı bir belediye binası vardır. Belediye tarafından yaptırılmakta olan ayrıca üç daireyi ihtiva eden sinema binası bihakkın iftihar edilecek bir müessese ve şehrin yeğane medenî binası olacaktır.

D-Şehrin bütün ilk orta, yatı mektepleri, hastane ekserisi Amerikan ve Alman, Fransızlardan kalmış harap ve nakafi binalarda bulunmaktadır. Binaenaleyh Elâziz de bugün için halkevi ittihaz edilecek münasip ve kafi bina yoktur. Her ne kadar fırkamıza ait binalar içinde elyevm Muallimler Birliği ve Musiki Teşekkülü tarafından işgal edilen bir bina varsa da bunun da adi ve basit bir evden ibaret olduğu görülmektedir.

2-Halkın İrfan ve Telakki Vaziyeti:

Elâziz şehri ve civar köyleri halkın umûmiyet itibariyle mesela Adana, Mersin, Silifke, Konya gibi şehirler halkından münevver, görgülü buldum. Bilhassa münevverler arasında çok miktarda imanlı ve liyakatlilerini tanıdım. Beş ilk ve bir yatı ve orta mekteplerinin muallimleri ve fırka karargahı olması dolayısıyla çok miktarda zabitler bu münevver zümreyi zenginleştiren kıymetli unsurlardır. Geçenlerde yapılan Ticaret Odası İntihabı münevver halkın siyasi terbiye ve telakkileri derecesini göstermiştir. Her yerde olduğu gibi Elâziz münevverleri arasında mevcut şahsi ikiliğe rağmen intihapta fırka namzetleri kalabalık ekseriyet kazanmış ve bilhassa odanın bütün azası intihaba iştirak etmiştir. Binaenaleyh Elâziz de halkevini idare ve muayyen vazifeleri ifa edecek ehil ve itimat edilecek insanlar vardır. (Yalnız reislik meselesinde fırkanın nafiz olara şahsi ihtilaflara meydan verilmemesi lazımdır.)

Elâziz de halkevinin yapılmasına ve açılmasına çok ihtiyaç vardır.

I-Şehir umuma ait temiz ve ciddi binalardan mahrumdur. Senelerce devam eden yakın telkinler az gelmiş ve hala Amerikadan getirilmekte olan zihniyetler yetişmiyormuş gibi çocukların Amerikan vesaireden kalan harap binalarda okutulması ve hastaların keza onlara ait perişan binalarda tedavi edilmekte bulunması....ve seneler geçtiği halde El'an medenî varlığımızın müeyyidesi olacak bu binalar yapmayışımız meselesini atık hal etmek lazımdır. (Bu sene hastanenin ve 934 ve 935 senelerinde ilk mektep binalarının yapılması programımıza dahil ettik) bun bina ihtiyaçları arasında halkevi binası da kendiliğinden yer almıştır.

2-Himayeietfal muallimler birliği, hilali ahmer, musiki, spor, kütüphane teşekkül ve müesseseleri Elâziz de göze görünür hareketlerde bulunmaktadır. Bunların kuvvetli bir merkezde toplanarak çalışmalarını halkevi talimatnamesine tevfikl edilmesi lazımdır.

3-Bilhassa Elâziz kasabası ve muhiti Türk Halkı, kendisini şimal; şak ve cenuptan ihata etmiş olan Kürt kesafeti arasında ve onların lisan adetleri tesir ve tehdidi altında bulunmaktadır. Her

Türk benlik ve asıl adetlerini muhafaza ve hemde aslen Türk olan bilhassa Dersim halkını tenvir ve tesir için merkez ve mücavir kaza ve köy Türklerinin takviye edilmesi ve üç cenaha karşı imanında ve gayelerinde çok kuvvetli bir öz Türk varlığı meydana getirilmek lazımdır. Hulasa: Hemen halkevi binası yapılmalı ve bitince açmalı ve çalışmağa başlanılmalıdır..."[93]

3.1. İmar ve Bayındırlık Alanında Yapılan Hizmetler

3.1.1 Kültür Mahallesi Projesi

Bu raporla birlikte Tevfik Sırrı Gür Elâzığ'da hızlı bir şekilde çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda 1933-34 yılları imar çalışma programı hazırlamıştır. Program dâhilinde şehrin batı kısmında *Kültür Mahallesi* adı altında bir mahalle kurmayı planlamış ve hemen inşa çalışmalarını başlatmıştır[94]. Bu imar planlamasında ana yapı halkevi olarak tasarlanmıştır. Tevfik Sırrı Gür, Kültür Mahallesi ve halkevi projesini *"Bilhassa Şark ellerinde, malum devlet hizmetleri dışında halka maddi ve manevi verilecek bir lokma ekmek, bir zerre irfan ve sanatın behemehal Halk Partisi ve Halkevi kanalı ile verilmesinde veya o menbaalardan geçirilmesinde siyasal ve ulusal kültür bakımlarından faydalar tasavvur ederek ve bu ülküleri gösteren halkevi talimatnamesinden ilham ve kuvvet alarak, bütün kültürel durum ve vasıtaları bir arada toplayacak bir şekilde..."*[95] planladığını vurgulamıştır.

Kültür Mahallesi projesi içinde Cumhuriyet Meydanı, Atatürk Heykeli, Halkevi Çocuk Oyun Bahçesi, Halkevi Bahçesi, Jimnastik Alanı, Açık Sahne, Sinema Makine Dairesi, Memleket Hastanesi, Stadyum, Kapalı Spor Salonu, Kültür Parkı, Yüzme Havuzu, Atış Poligonu, İlk ve ortaokul binaları yer almaktaydı[96].

3.1.1.1 Cumhuriyet Meydanı

Bağdat Caddesi[97]*'nin* cumhuriyet idaresindeki yeni ismiyle *Gazi Caddesi*'nin batı kısmında Cumhuriyet Meydanı açılmıştır. Bu meydan planı cumhuriyet iktidarının kente hakim olma ve iktidarın sembollerini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Cumhuriyet Meydanı kenarında Halkevi, halkevinin hemen karşısında Atatürk Heykeli yer almıştır. Bu anlamda bu üç projenin planlanması ve yapılmasında yetkili ve etkili olan dönemin *Valisi Tevfik Sırrı Gür'*ün, kentsel yapılanmayı Cumhuriyet ideolojisi ekseninde oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz.

Şehrin batı kısmında Himaye-i etfal Cemiyetine ait geniş bir arsa ile karşısında mensucat şirketine ait olan arsalar kullanılarak, Halkevi ve Atatürk Heykelinin yer alacağı Cumhuriyet Meydanı projesi Mart ve Nisan 1933 tarihleri arasında bitirilmiştir. Hemen inşaat faaliyetlerine geçilmiştir. Vali Tevfik Sırrı Gür bu süreci Elazığ Halkevi'nin senelik raporunda şöyle anlatmaktadır.

"*Şehrin mimarisini alakalandıran (ATATÜRK HEYKELİ), CUMHURİYET MEYDANI ve HALKEVİ yapısı için münasip bir yer bulmakta kolay oldu. Şehrin garp tarafında, Malatya caddesi üzerinde Himayaietfal Cemiyetine ait geniş bir arsa ve bunun karşısında mensucat şirketine ait topraklardan, bu ulusal müesseseleri kurmak mümkündü. Bu yerlerden mühim bir kısmının*

---

[93] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*
[94] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[95] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1705.930.1*
[96] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[97] Bağdat Caddesi: Cumhuriyet idaresi döneminde, Gazi Caddesi olarak isimlendirilen bu cadde, günümüzde Elazığ şehrinin en önemli caddesidir. Bu cadde etrafında şehir gelişme göstermiş ve şehrin bütün cadde ve sokakları, Bağdat caddesine göre şekillenmiştir. Caddenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında Üsküdar'dan başlayarak, Ankara, Kayseri, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Musul, ve Bağdat'a kadar devam eden bir karayolu yapılmıştır. Çok kısa sürede yapılmış olan bu karayolunda hanlar, kervansaraylar ve köprüler yapılmıştır. Şu an Elazığ – Malatya il sınırını oluşturan Kömürhan Köprüsü'nün yanı başında bulunan ve bölgeye ismini veren Kömür Hanı da işte bu Bağdat Karayolu yapımı sırasında inşa edilmiş bir eserdir. Bu karayoluna izafeten, İstanbul Üsküdar, Kayseri, Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'da Bağdat Caddesi olarak son yıllara kadar kullanılmıştır. Üsküdar'daki cadde, hala bu isimdedir.1930'lu yıllara kadar, Diyarbakır'da da Bağdat caddesi olarak kullanılmış daha sonra Elazığ'da olduğu gibi Gazi Caddesi olarak değiştirilmiştir; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul, 1958, s.153.

Himayeietfal Cemiyetine ait olması, başka bir bakımdan da faydalı idi. Ulusal kültür kaynağının etrafında bir çocuk bakım evi, bir çocuk oyun yeri, bir çocuk bahçesi, vücuda getirilmek suretiyle çok geniş olan ülküye erişmeye çalışmak imkânı olacaktı….Birbirinin önüne ve ardına konması mümkün olmayan Cumhuriyet Meydanı; ATATÜRK'ÜN Heykeli ve Halkevi yapısının üçüne birden başlamak zarureti duyuldu ve öylece yapıldı." [98]

8 Mayıs 1933 tarihli Turan Gazetesi yapılmakta olan bu imar faaliyetleri hakkında okuyucularına şu bilgileri vermiştir.

"*Valimiz Tevfik Sırrı Beyefendi şehrimizde mühim inşaata başlamışlardır. Müşarileyh beşkardaşlar mevkiindeki büyük arsada muazzam bir halk evi ve Gazi Abidesi yaptıracaklardır. Müşarileyh aynı zamanda memleketin mühim ihtiyaçlarından bulunan bir hastane binasının da inşasına başlatmışlardır. Kudretli valimize muvaffakiyetler teminni ederiz.*" [99]

Elazığ'da da ***Cumhuriyet Anıtı*** veya ***Cumhuriyet Taşı***[100] diye adlandırılan mütevazı bir anıt yapılmıştır[101]. Böylece Mart 1933'de projelendirilerek yapımına başlanan Cumhuriyet Meydanının, 10. Yıl Kutlamalarında isim konma töreniyle resmi açılışı yapılmıştır.[102] Meydanın peyzaj ve çevre düzenlemesi ise 1934 yılında tamamlanmıştır. Cumhuriyet Meydanı, şehrin ortasından doğudan batıya uzayarak şehri ikiye ayıran Gazi Caddesi'nin Malatya yolu ile birleştiği arazide, Himayeietfal Cemiyeti ile Mensucat Fabrikasının arasında 100X60 metrelik alanda hazırlanmıştır. Meydanın ortasında iki tarafında üçer metrelik yaya kaldırımları bulunan 10 m. genişliğinde ve 6 m. uzunluğundaki refüj ortasına Atatürk heykeli için yer ayrılmıştır.[103]

3.1.1.2 Gazi Heykeli

Yapımına 1933 yılında başlanan Gazi Heykeli, dönemin heykeltıraşı ***Kenan Ali Yontunç*** [104] tarafından 4500 liraya yapılmıştır[105]. Kenan Ali Yontunç'un bronzdan yapmış olduğu bu heykel altı ayda bitirilmiştir[106]. Cumhuriyet Gazetesi Elâzığ için yapılan Atatürk Heykeli'nin dünyada bir komutanın dürbünle yapılmış ilk heykel olma özelliğini taşıdığını vurgulayan haberinde şu bilgileri vermiştir:

"*Heykel Gazi Hazretlerini müşir üniformasıyla, kaputlu ve ellerinde bir dürbün tuttukları halde göstermektedir. Heykele, Gazi Hazretleri hudut boyunda tasavvur edilerek bu vaziyet verilmiş ve dürbün ilavesiyle de çok uzakları gören dehasına işaret olunmuştur. Dünya yüzünde hiçbir komutanın dürbünle yapılmış bir heykeli bulunmadığından, Elâzizdeki heykel bu noktadan da bir hususiyet arzetmektedir…*"[107]

---

[98] Tevfik Sırrı Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı" *Altan*, Y.1, S.1, 22 Şubat 1935, s.3

[99] *Turan*, S.134, 8 Mayıs 1933, s.1

[100] 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamalarında Halkevi'nin batı köşesine dikilen 10. Yıl Anıtı diğer isimlendirmeyle cumhuriyet taşı yıllarca yerinde kaldı. Yıllar içerisinde, kaidesinin üzerinde "***Cumhuriyet meydanı***" yazan tabelası kırıldı ve dönemin idarecileri yeniden yerine takmayı düşünmediler. Yıllarca kaidesi ağaçlar arasında kendini gizleyerek korudu. Fakat 2007 yılında çevre düzenlemesi sırasında belediye çalışanları tarafından sessizce yerinden sökülüp bir traktörle bilinmeyen bir yere götürüldü. Elazığ'ın Cumhuriyet dönemindeki bir hatırası daha ortadan kaldırılmış oldu.

[101] Yavuz Haykır, "Elazığ'da Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamaları, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.250, Ekim 2007, s.54.

[102] *Turan*, S.181, 4 Teşrini sani 1933, s.2

[103] T. S. Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.3

[104] Türkiye'de en fazla Anıt heykel çalışmasında imzası olan Kenan Ali Yontunç'un yapmış olduğu Anıt heykelleri şöyle sıralayabiliriz;
Amasya Atatürk Heykeli (1929), Tekirdağ Atatürk Anıtı (1929), EdirneAtatürk Anıtı (1931), Isparta Atatürk Anıtı (1931), Çorum Atatürk Anıtı (1931), Elazığ Atatürk Anıtı (1933), Kayseri Atatürk Anıtı (1933), İçel Atatürk Anıtı (1944), Çankırı Atatürk Anıtı (1944) , Tarsus Atatürk Anıtı (1946), İçel Atatürk Anıtı (1946), İstanbul Bakırköy Atatürk Heykeli, Bilecik Atatürk Heykeli.; Kıvanç Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923 – 1946)*, Ankara, 2003, s.210

[105] T.S.Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.4

[106] *Hakimiyeti Milliye*, 5 Birinci kanun 1933, Y.14, S.4447, s.1.

[107] *Cumhuriyet*, 24, Teşrinievvel 1933, s.3.

10. Yıl Kutlama etkinlikleri içerisinde yapılması planlanan Gazi Heykeli açılış merasimi, heykelin bayram kutlamalarına yetiştirilememesi sebebiyle, 20 Kasım 1933 tarihinde özel bir programla yapılmıştır[108]. Atatürk, Elazığ'daki bu heykeli çok beğenmiştir. Hatta Kenan Ali Yontunç, Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Mersin'de valilik yaptığı dönemde, Elazığ anıtının bir benzerini de Mersin'de yapmıştır[109].

Vali Tevfik Sırrı Gür, Elazığ'da açılışı yapılan Gazi Heykeli münasebetiyle Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekmiştir. Mustafa Kemal ise, Elazığ Valiliği'ne şu telgraf cevabını göndermiştir.

"*Elaziz Valisi Tevfik Sırrı Beyefendiye*

Muhterem Elazizlilerin hakkımdaki asıl duygularından ve gösterdikleri alaka ve kadirşinaslıktan pek mütehassis oldum. Sevgi ve selamlarımla teşekkürlerimin iletilmesini rica ederim. Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal "[110]

3.1.1.3 Elâzığ Halkevi Binası

Elazığ Halkevi binasının projesini, halkevlerini "*hisleri yükselten fikirleri genişleten, milli bir mabet* " olarak tanımlayan Elazığ valisi Tevfik Sırrı Gür çizmiştir. Tevfik Sırrı Gür'ün "*tasavvur*" ettiği [111] Elazığ Halkevi binasının projesi Teknik Üniversiteye gönderilmiş ve burada gerekli düzeltme yapılıp eksiklikler tamamlanarak projenin hayata geçirilmesine imkân sağlanmıştır.[112]

1933 yılının Mayıs ayında inşaatına başlanan[113] halkevi binası kargir beton olarak Cumhuriyet Meydanı'nın güney kısmında inşa edilmiştir. Binanın zemin katı ön cephede meydan seviyesinden yarım metre yüksektir. Yapı arsası meydan seviyesinden iki bucuk metre aşağıda bulunduğundan, zemin katının altında ve bina arkasına gelmek üzere bir kat daha yapılmıştır. Arka zemin katı denilen bu katta mutfak, kütüphanenin birinci salonu, depolar, temsil soyunma yerleri bulunmaktadır.[114]

Ön cephe itibariyle zemin katında; doğu cephesinde kütüphane, güneyde büfe, arka bahçeye giden iki koridor, oyun ve idare heyeti toplantı salonları ile büyük toplantı salonu ve binanın doğu cephesini teşkil eden amfili konferans ve temsil salonu vardır. Bu salon projede jimnastik salonu olarak planlanmış ve o şekilde inşaatına başlanmışsa da sonradan, toplantı salonunun ihtiyaca kafi gelmediği anlaşılarak toplantılarda kullanılmak üzere düzenlenmiştir. Bu salon 24 X 88 ebatlarındadır. Böylece toplantı salonuna dönüştürülen bu bölüm 2112 metrekaredir. Yine bu katta binanın kuzey cephesinde Halkevi komiteleri için özel olarak döşenmiş sekiz oda hazırlanmıştır.[115]

İkinci kat ise, ***Atatürk (Köşesi) Dairesi*** olarak hazırlanmıştır. O dönem halkevleri binaları içerisinde Elazığ Halkevi binasına ayrı bir konum kazandıran en önemli sebeplerden biri olan ***Atatürk (Köşesi) Dairesi***'nin bulunmasıdır. Bu bölümde, bir koridor üzerinde, çalışma ve yatak odası ve banyo ile kabul, yemek ve çalışma salonu ve ayrıca bir hususi yemek odası ile ayrıca, iki odadan oluşan bir istirahat odası ve bir banyodan ibaret iki daire bulunmaktadır. Bu bölümün bulunduğu koridorun bir ucu büfe, servis odası ve büyük toplantı odasının balkon kısmına uzanmaktadır. Buradaki büfe, alt iki kattaki iki mutfak ve büfe ile özel merdivenlerle bağlantılı hale getirilmiştir[116].

---

[108] *Turan,* S. 181, 4 Teşrin-i Sani 1933, s.2
[109] K. Osma, *Cumhuriyet Dönemi Anıt ve Heykelleri,* s.122
[110] *Turan*, S. 186, 29 İkinci Teşrin 1933, s.1
[111] Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık,* s.145
[112] T. S. Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.3
[113] *Turan,* S. 134, 8 Mayıs 1933, s.1
[114] T. S. Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.4
[115] T. S. Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.4
[116] T. S. Gür, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı", s.4

Atatürk Dairesinin düzenlenmesi ve döşenmesi işini Vali'nin eşi Mukaddes Gür yapmıştır. Odada bulunan abajurların boyasını da Tevfik Sırrı Gür kendi elleriyle yapmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, 1937 yılında Elâzığ'a geldiğinde Halkevi'nde kültürel bir toplantıya katılmış ve bu daireyi ziyaret ederek kısa bir süre dinlenmiştir. Hem Elâzığ halkevi hem de kendisi için özel olarak hazırlanan bu daireyi çok beğenen Atatürk, o dönem Muş Valisi olarak görev yapan Tevfik Sırrı Gür'e Şükrü Kaya vasıtasıyla bir teşekkür telgrafı çektirmiştir[117].

50.811 lira harcanarak inşaatı tamamlanan Elâzığ Halkevi[118], Halkevlerinin kuruluşunun ikinci yıldönümünde 25 yerleşim merkezinde açılan halkevlerinden biri olarak 23 Şubat 1934 tarihinde resmi açılışı yapılarak faaliyete geçmiştir. Elazığ'ın sosyal kültürel hayatında önemli bir yer edinmiştir. Elazığ Halkevinin yapılışı ve faaliyete geçişi 9 ay gibi kısa bir sürede gerçekleşmiştir. O gün için, Elazığ Halkevi binası Elazığ ve bölge illerdeki en modern ve işlevsel bir yapı konumundadır[119]. Günümüzde bu bina Elâzığ Öğretmenevi olarak Elâzığ'a hizmet vermektedir.

Turan Gazetesi, Elazığ Halkevi binası inşaatının bittiği ve açılışa hazır hale geldiği haberini ve açılış törenine davet ile açılış programını şu şekilde duyurmuştur.

"*İnşaatı bitmiş olan halkevinin dahili tefrişatı ve mobilyası da temamile ikmal edilmiştir 23 Şubat Cuma günü saat 13 te bir çok zevat ve halkın iştirakile merasimle açılacaktır. Merasimde müsamereler ve nutuklarda söylenecektir. Az zamanda bu muazzam binayı vücuda getirdiklerinden dolayı valimiz Tevfik Sırrı beyi tebrik ve şükranlar.*"[120]

Açılış dolayısıyla Vali Tevfik Sırrı Gür tarafından devlet erkanına telgraflar gönderilmiştir. Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve Birinci Umum Müfettişi'nin gönderdiği cevap telgrafları, *Turan Gazetesi*'nde okuyucularla paylaşılmıştır. Atatürk'ün göndermiş olduğu telgraf da gazetede yerini almıştır:

"Elaziz Valisi ve Halkevi Reisi Tevfik Sırrı Beyefendiye

Halkevlerinin açılmasının yıldönümünden ötürü hakkımda bildirilen candan duygulara teşekkürler eder ülkümüze ulaşmak yolundaki çalışmalarınızda muvaffakiyetler dilerim Ef.- Reisi Cumhur Gazi M. Kemal"[121]

3.1.1.4. Çocuk Oyun Parkı ve Açık Jimnastik Salonu

Halkevi binasının yanında 3360 m^2 lik alanda çocuk oyun parkı yapılmıştır[122]. Bu oyun parkında içinde oyuncak kayık yüzdürme havuzu, motorlu kayıklar, çocuklara havacılığın sevdirilmesi amacıyla hareketli uçak maketinin de olduğu 22 adet çocuk oyun aleti yerleştirilmiştir. Bu park da aynı anda 85 çocuğun oyun oynayabileceği şekilde düzenlenmişti. Bu çocuk oyun parkında 13 yaşından büyük erkek çocuklarının bir arada bulunup oynamaları uygun görülmemiş ve yetişkin gençlerin beden terbiyesi ve jimnastik ihtiyaçları göz önünde tutularak 13 yaşından büyük erkeklerin kullanacağı Açık Jimnastik Salonu yapılmıştır. 10 jimnastik aletinin bulunduğu bu kısımda ise aynı anda 25 genç istifade edebilecekti[123]. Bu çocuk parkının açılışı Tevfik Sırrı Gür'ün başkanlığındaki kalabalık bir misafir topluluğu ve çocukların katılımıyla[124] 6 Temmuz 1935 tarihinde yapılmıştır[125]. Turan Gazetesi bu açılış törenini okuyucularına şu haberle sunmuştur:

"*Değerli İlbayımız Bay Tevfik Gür bu hafta Elâzize kıymetli bir bayındırlık işi daha hediye ettiler. Anadolunun hiçbir tarafında tesadüf edilmeyen bir çocuk bahçesi yaptılar. Zarif ve modern*

---

[117] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.27.
[118] *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.132
[119] Yavuz Haykır, "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.171, Kasım – Aralık 2007, s.123
[120] *Turan*, S.199, 18 Şubat 1934, s.1
[121] *Turan*, S.200, 23 Şubat 1934, s.1
[122] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1489.73.1*
[123] *Altan*, Y.1, N,5, 22 Haziran 1935, s.5.
[124] *Altan*, Y.1, N,6, 22 Temmuz 1935, s.2.
[125] *Turan*, S.283, 5 Temmuz 1935, s.1

halkevinin yanına yapılan bu çocuk oyun yeri bütün teferruatı ile çocukların ihtiyacına ihzar edilmiştir. Muhtelif oyun sahaları temiz kumları zarif gölleri ve salıncak yerleri ile her akşam Elâzizin çocuklarını sinesine toplayan bu yurt büyük bir ihtiyaca cevap teşkil eylemektedir. Mutevadane ve kudretle çalışarak memlekete büyük şerefler kazandıran ilbayımıza candan teşekkürler."[126]

3.1.1.5. Stadyum

Yapılan Halkevi binasının yanında bir stadyum yapılmasına karar verilmiş ve bu anlamda Türkiye Futbol Federasyonu'ndan bir stadyum planı talep edilmiştir[127].

1934 yılının yaz aylarında stadyum projesine başlanmıştır. Stadyum yapılacak sahanın bir kısmı Maliye Bakanlığı'na aitti. Bir kısmı ise 12 kişiye ait şahıs arazisi idi. Yine bu saha içerisinde beş farklı kişiye ait evler bulunmaktaydı. Şahıslara ait olan topraklar Cumhuriyet Halk Fırkası namına satın alınmış ve stadyum inşaat sahasında bulunan evlerin istimlak işleri tamamlanmıştır[128].

Stadyum projesi Almanya'da neşredilen Moderne Bourformen mimari mecmuasında yayınlanan 1930 yılında Floransa'da[129] yapılan stadyumun resim ve tafsilatlı planları örnek alınarak stadyum tipi ve kapalı tribün kısımları korunarak 1000 kişilik kapasiteli hale getirilerek hazırlanmıştır. Bunun yanında oyun sahası Türkiye İdman Merkezi İttifakı Cemiyeti Umumi Merkezi tarafından 1933 yılında belirlenen standartlara göre hazırlanmıştır[130].

Stadyum bütün sportif faaliyetlerin yapılacağı bir hale getirildi. 1000 kişilik kapasiteli tribünlerinin üstünün kapatılması çalışmalarına devam edildi. Stadyum etrafının duvarlarının yapımına başlandı[131].

Tribünün ve stadyum çevirme duvarlarının keşif bedeli 18.342,99 ve toprak tesviyesi için birinci derecede keşif bedeli 840 lira olarak tespit edilmiştir. Stadyum inşaatı hem pahalı olacağı hem de bir bütçe yılında ödeme yapılamayacağı düşünülerek bir müteahhide ihale edilmemiştir. Bütçe ve ödeme imkânı oranında taşı, kumu, kireci, çimentosu ve duvar işçiliği ayrı ayrı ihale edilerek müteahhitlere verilmiştir. 1937 yılında hizmete giren stadyum[132] uzun yıllar Elâzığ spor hayatına hizmet etmiştir[133].

3.1.1.6 Kapalı Spor Salonu

İtalyan mimar tarafından İzmir Kültür Parkı için hazırlanan ve Türk Spor Kurumu Umumi Katibi Nizamettin Bey tarafından gönderilen proje esas alınarak Tevfik Sırrı Gür'ün de katkılarıyla Elâzığ'da hazırlanmıştır[134]. 1936- 1938 yılları arasında inşaatı tamamlanmıştır[135]. Günümüzde bu yapı Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nin Kapalı Spor Salonu olarak kullanılmaktadır.

3.1.1.7 Sinema Tesisatı

Halkevi'nde sinema gösterimi için 1935 yılının Ekim ayında Halkevi Temsil Salonunda gerekli tesisatlar yapılmıştır. Ayrıca Bingöl, Tunceli vilayetleri ve Elâzığ ilçelerinde kullanılmak üzere seyyar sinema makinesi alınmıştır[136]. Yine bunun yanında Kültür Park'ta açık sahne inşa edilmiş ve burada yazlık sinema için sinema makine bölümü yapılmıştır[137].

---

[126] *Turan,* S.283, 5 Temmuz 1935, s.1
[127] *Milliyet, 10 Haziran 1933, s. 4.*
[128] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[129] Elimizdeki bazı kaynaklarda ise Floransa yerine Milano şehrindeki bir stadyumdan örnek alındığı bilgisi vardır. Bilgi için bkz. Elaziz Halkevi, *Elaziz Halkevi 1935*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935, s.25.
[130] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[131] *Milliyet, 10 Şubat 1935, s. 2.*
[132] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1.*
[133] Stadyumun olduğu arazi üzerine 1980'lı yıllarda Elâzığ Hükümet Konağı yapılmıştır.
[134] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1.*
[135] Elâzığ Vilayeti, *Elâzığ Vilâyeti XV*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1938, s.28.
[136] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1217.41.2.*
[137] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1.*

3.1.1.8 Memleket Hastanesi Binası

1930 bütçesinden Elâzığ'da Memleket hastanesi yapılması için 20000 liralık bir tahsisat konulmuştu. Tevfik Sırrı Gür hazırlamış olduğu Kültür Mahallesi projesi içerisinde hastane projesini de uygulamaya koymuştur. 1933 yılının sonunda hastane binasının birinci katı inşaatı bitirilmiştir [138]. 75 yataklı, laboratuar, eczane ve poliklinikleri ile idare kısımları ayrı ayrı planlanmıştır[139]. Hamam çamaşırlık, mutfak kısımları için hastaları rahatsız etmeyecek, idare ile alakası olmayacak şekilde düzenlenmiştir[140]. 1936 yılının sonunda Memleket Hastanesi'nin inşası tamamen bitirilmiştir[141]. Fakat Sıhhat Vekâleti tarafından halkın, gençlerin ve çocukların yoğun olarak bulunduğu halkevine yakın olduğu gerekçesiyle bu binanın hastaneye elverişli olmadığına karar vermiştir[142].

Bu durum üzerine hükümetin Doğu bölgesinde yapmış olduğu ıslahat çalışmaları kapsamında Elâzığ'da açılmasına karar verilen Kız Enstitüsünün [143] bu binada faaliyete geçmesine karar verilmiştir [144]. Hastane olarak inşa edilen binada *Elâziz Kız Enstitüsü* Cumhuriyetin 14. Yıldönümünde 29 Ekim 1937 tarihinde[145] açılışı yapılarak hizmete girmiştir[146]. O dönem itibariyle şehrin uzağında bir mahal olarak kabul edilen Akliye Hastanesi'nin yakınında 80 yataklı yeni bir hastane yapılmasına için karar verilerek [147] 30 Ekim 1937 tarihinde [148] temel atma töreni yapılmıştır[149]. Ayrıca bu hastane için hemen 100.000 liralık bir tahsisat ayrılmıştır[150].

3.1.1.9 Halkevi Kültür Parkı

Kapalı Spor Salonu'nun önünde halkın yazları oturacağı vakit geçireceği bir park yapılmıştır. Bu parkta ayrıca bir sinema makine dairesi yapılmış ve bu açık sinema tesisatı 1936 yılında faaliyete geçmiştir[151]. Kültür Park'ta çeşitli etkinler yapılmasına imkân sağlayacak bir düzenleme de yapılmıştır. Yine parkta bir süs havuzu yapılmıştır. Uzun yıllar Elâzığ halkının hizmetinde kalmıştır.

3.1.1.10 Atış Poligonu

Kültür Mahallesi Projesi içinde yer alan Atış Poligonu ile ilgili yer tespiti ve planlama yapılmıştır. Projesi Ankara'da bulunan Atış Poligonu planının uygulanmasına karar verilmiştir. 9 Ocak 1936 tarih 1215 sayılı yazı ile Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'ndan Ankara'da ki Atış Poligonunun planlarının gönderilmesi talep edilmiştir. Tevfik Sırrı Gür, Atış Poligonu inşası ile ilgili olarak izlenecek yol hakkında Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine şu bilgiyi vermiştir:

"*Bu örneğin, önündeki methal kısmında bir tadilat yapmak şartıyla ve benim takip ve tatbik ettiğim daima birinci ve tecrübe edilmiş emin ellere kısım kısım pazarlıkla ihale suretleriyle ve bütün malzemesiyle beraber 4000 liraya mal edileceğini ümit ediyorum*"[152]

---

[138] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*
[139] *Tan*, 20 Temmuz 1936, s.4
[140] *Ulus*, 29 İlkkanun 1936, s.6.
[141] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[142] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1705.930.1*
[143] *Son Posta*, 7 Temmuz 1937, s.1.
[144] *Turan, 5 Ağustos 1937, Y.7, S.459, s.1.*
[145] Ömer Kemal Ağar, "Bir Vesika: Kız Enstitüsü Açıldı", Altan, S.34, 28 İlk Kânun 1937, s.12.
[146] *BCA Fon Kodu, 030.10.1.* Yer No, 72. 470. 2.
[147] *Turan, 8 Ağustos 1937, Y.7, S.461, s.1.*
[148] *BCA Fon Kodu, 490.010.0. Yer No, 1144.12.2.*
[149] *BCA Fon Kodu, 030.10.1.* Yer No, 72. 470. 6.
[150] *BCA Fon Kodu, 030.10.1.* Yer No, 71. 449. 5.
[151] *Ulus*, 3 Eylül 1936, s.4.
[152] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1.*

Kültür Mahallesi Projesinde yeri alan Atış Poligonu projesinin ilerleyen yıllarda tamamlanmadığını görmekteyiz. Bunda, Tevfik Sırrı Gür'ün başka vilayete vali olarak atanmasının da etkisi vardır.

3.1.1.11 Yüzme Havuzu

Tevfik Sırrı Gür, 32 kilometre uzaklığında 100 kilometre genişliğinde bir göl bulunan Elâzığ şehrinin insanına yüzmeyi öğretmek ve sevdirmek için Kültür Mahallesi projesi içinde bir yüzme havuzu yapımını lüzumlu gördüğünü belirtmiştir. Kapalı Spor Salonunun hemen yanı başında bulunan yerde 40X15 metre ebatında bir yüzme havuzu yapılması planlanmıştır. Bütün tesisatı ile birlikte 3500 lira mal olacağı hesaplanmıştır. Tevfik Sırrı Gür, yüzme havuzu başta olmak üzere Kültür Mahallesi'nde yer alan yapılar için su sıkıntısının olduğunu belirtilerek bunun için yapılan ve yapılacak çalışmalarla su sorunun çözüleceği şu sözlerle ifade etmiştir:

"*....Kültür Mahallesi için elyevm kafi su yoktur. Mahaza, mahalle projesini yaparken bu ihtiyacı da göz önünde tutmuş ve en nihayette bir sıra verdiğim şunu düşünmüştüm. Kültür mahallesi yanında bulunan vali Konağı'na ait 5 kilometreden künk borularla gelen bir su vardır. Bu suyun demir boru içinde alınması için Hususi Muhasebeden 933 bütçesinden 6000 liralık bir tahsisatta vardı. Vali Konağı suyunun az ve çok akmakta bulunması ve en evvel Halkevinden itibaren Kültür müesseselerine başlanması icap edeceği göz önünde tutularak, o yıl bu masrafı yapmıştım. En kurak bir zamanda 10 santim kutrundaki bir boruyu doldurarak gelen bu su(yapılacak ilk mektebin kâfi suu vardır) Halkevi ve bahçelerinin hastaneye (hastaneye şimdiden bu sudan demir boru ile bir kol verilmiştir) stadyumla bilhassa yüzme havuzunun ihtiyacını temin edeceğini sanıyorum.*"[153]

Planlanan yüzme havuzu yapılamamıştır. Bunun yerine Halkevi Kültür Park'ının içinde bir süs havuzunun yapıldığını görmekteyiz[154].

Tevfik Sırrı Gür'ün Kültür Mahallesi projesi kapsamında yapılan imar çalışmaları sonucunda inşa edilen bina ve tesislerin etrafında yerleşim hızla gelişmiştir. Bu bağlamda Elazığ Belediye Meclisi 5 Şubat 1937 tarihinde yapmış olduğu toplantıyla Kültür Mahallesinin teşkilini kabul etmiş[155] ve böylece Elâzığ'ın en eski mahallelerinden biri olan Kültür Mahallesi resmen şehir planında yerini alarak günümüze kadar büyüyerek gelmiştir.

3.1.2. Vali Konağı Tadilatı ve Vali Fahri Bey Caddesi

Tarihi Elâzığ Vilayeti Hükümet Konağı tamir edildi[156]. Vali Konağı'nda tadilat yapılarak dönemin moda mimarisi olan kübizm sanatı ekseninde yeniden restore edilmiştir. Vali konağı önündeki caddenin parke ve kaldırımları yapılarak bulvar haline getirilmiştir. Merhum Elâzığ valisi Fahri Bey'e istinaden Vali Fahri Bey Caddesi ismi verilmiştir. Yine Valilik Konağı önünde Merhum Vali Fahri Bey'in yaptırmış olduğu çeşme tadilattan geçirilerek halkın istifadesine sunulmuştur[157].

3.1.3. Cadde ve Kaldırımların Yapımı ile Akasya Fidanı Dikimi

Tevfik Sırrı Gür göreve gelir gelmez şehrin önemli cadde ve sokaklarına parke döşenmesine başlanmış ve kaldırımlar yapılmıştır[158]. Günümüzde Zafran Mahallesi olarak geçen o dönem köy statüsünde olan Zafran'daki taş ocakları düzenli çalışır hale getirilerek şehrin cadde ve sokaklarının

[153] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1.*
[154] Elâzığ Vilayeti, *Elâzığ Vilâyeti XV*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1938, s.27.
[155] *Turan, 6 Mart 1937, Y.6, S.406, s.1.*
[156] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.*
[157] *Milliyet, 10 Şubat 1935, s. 4.*
[158] *Turan, 12 İkinci Teşrin 1936, Y.6, S.384, s.1*

parke döşemesi gerçekleştirilmiştir. Hatta bu taş ocaklarından çıkartılan parke taşlarının başka illere satışını da sağlamıştır[159].

Modern şehir anlayışıyla şehrin ana caddesi olan Gazi Caddesi ve şehrin önemli sokaklarının iki tarafına akasya fidanları dikilmiştir[160]. Akasya fidanı dikimi şehrin hemen hemen her sokak ve caddesinde uygulanmaya başlanmıştır[161]. Böylece Elâzığ'ın cadde ve sokaklarını uzun yıllar akasya ağaçları süsleyecekti.

3.1.4.İstasyon Bulvarı

Ağustos ayında Aksaray Mahallesinde yapımına karar verilen Elâzığ İstasyon Binası'nın inşaatına başlanmıştır[162]. Yine demiryolunun Elazığ'a gelmesi sebebiyle yapılan çalışmalar içerisinde Belediye Binası ile İstasyon Binası arasında[163] İstasyon Bulvarı adıyla büyük bir caddenin açılması için çalışmalara başlanmıştır[164]. 1934 yılının başında açılacak olan caddenin ölçüm işlerine başlanmıştır[165]. 30 metre genişliğinde olan caddenin yapım işinin bir kısmı vilayet hususi bütçesinden karşılanmıştır[166]. İstasyon caddesinin yanından geçen derenin, olabilecek su taşkınlarında yola zarar vermemesi için bir istinat duvarı yapılmasına karar verilmiş ve çalışmalara başlanmıştır[167]. İstinat duvar çalışmaları ve yolun parke döşeme işinin büyük kısmı 1934 yılında tamamlanmıştır[168]. 1935 yılında yolun bir tarafı tamamen bitirilmiştir. Kalan kısımlarda yıkılması gereken bir takım evlerin istimlak işlemi yapılmıştır. Ayrıca caddenin yanından geçen derenin önüne yapılan istinat duvarı inşaatı da tamamlanmıştır[169].

3.1.5. Demiryolu Anıtı

Demiryolunun Elâzığ'a gelmesiyle yapılan İstasyon Binası'nın önünde bir meydan yapılmış ve bu meydanın ortasında bir ilk olarak Türkiye'nin ilk demiryolu anıtı yapılmıştır. Yapım ve projesini Elâzığ valiliğinin üstlendiği Demiryol Anıtı'nda[170] sütun üstünde T.C.D.D.'nın demiryol-kanat amblemi bulunmakta ve Elâzığ Şube hattının açılış tarihi yer almaktadır[171].

3.1.6 Atatürk İlkokulu

İstasyon Caddesi'nde İkinci Mektebin bulunduğu binanın bahçesine yeni bir ilkokulun yapımına karar verilmiştir. İnşaatın keşif ve diğer işleri bakanlık tarafından kabul edilerek müteahhide ihale edilmiştir. İnşaatın temeli 1935 yılının haziran ayında atılmıştır[172]. On üç derslikli olan okulda altı idare odası[173], bir müze salonu, resim ve el işi atölyesi, kütüphane ile kışlık ve yazlık teneffüshanesi bulunmaktaydı. 500 öğrenci kapasiteli bu okul 1936 yılında tamamlanarak eğitim ve öğretime başlamıştır[174]. Günümüzde hala bu bina ilköğretim okulu olarak Elâzığ'a hizmet vermektedir.

---

[159] D. Aslan, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*…, s.26.; H.Orkun, C.Kasaroğlu, M.Belek, K.Atakul, *Meşhur Valiler*… s.620.
[160] *Son Posta, 4 Mayıs 1933, s. 2.*
[161] *Milliyet, 23 Teşrinievvel 1933, s. 2.; Son Posta, 4 Mayıs 1933, s. 2.*
[162] *Turan, 24 Ağustos 1933, Y.3, S.163, s.1*
[163] *Milliyet*, 21 Nisan 1934, s.4.
[164] *Turan, 5 İkinci Kânun 1934, Y.3, S.193, s.1.*
[165] *Turan, 29 İkinci Kânun 1934, Y.3, S.196, s.2.*
[166] *Turan Gazetesi, 5 Nisan 1934, Y.3, S.207, s.2.*
[167] *Turan, 10 Teşrini Sani 1934, Y.4, S.251, s.1.*
[168] *Akşam, 26 Eylül 1934, s.5.*
[169] Milliyet, 29 İkincikanun 1935, s.4.
[170] *Ulus*, 29 İlk Kanun 1936, s.6.
[171] Yavuz Haykır, "Demiryolunun Elâzığ'a Gelişi", *Tarih Okulu Dergisi*, Y.9, S.XXVII, Ekim 2016, s.283.
[172] *Turan, 29 Haziran 1935, Y.5, S.282, s.1.*
[173] *Ulus*, 3 Eylül 1936, s.4.
[174] Akşam, 6 Temmuz 1936, s.7.

3.2. İktisadi Alanda Yapılan Hizmetler

Elazığ'da görevine başlayan vali Tevfik Sırrı Gür iktisadi yönden vilayette hemen çalışmalara başlamıştır. İlk olarak şehirde bulunan mensucat fabrikalarını ziyaret etmiştir[175]. Kooperatifçilikle ilgili bir konferans düzenlemiştir[176]. Tevfik Sırrı Gür Elazığ'ın sanayi ve ziraatının gelişmesinde katkısı olacağını düşündüğü 15000 lira sermayeli Alati Zürraiye ve araba işleri yapmak üzere bir kooperatif kurmuştur[177]. 1933 yılı sonuna kadar köy sandıklarından 1500 lira İktisat bankasına yatırılmıştır. Köylü yardım ve artırma sandığı namına İktisat Bankasına 1500 lira toplanmıştır. Mülhakatta toplanan zahireler satılınca bu rakamın 10000 liraya kadar baliğ olması düşünülmüştür[178].

Tevfik Sırrı Gür, Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası vasıtasıyla Ticaret Kulübü kurulmasına ön ayak olmuştur[179]. Bu kulüp Elazığ'da iktisadi konferanslar, lisan ve ticaret kursları vermek[180] başta olmak üzere halkın iktisadi bilgisini artırmak ve üzere sosyal ve iktisadi faaliyetlerde bulunmuştur[181].

1934 yılında Belediye ile Tütüncüzade Mehmet Fettah Bey'in ortaklığıyla bir un fabrikası kurularak faaliyete geçmiştir. Elâzığ ve civarın ihtiyacını karşılayabilecek kapasitedeki son sistemlerin kullanıldığı fabrikada ayrıca elektrik üretimi de yapılacaktı. Bu elde edilen elektrik hem fabrikada kullanılacak hemde şehir istifade edecekti[182]. Fabrika, 1 Mart 1934 tarihinde, Vali Tevfik Sırrı Gür, Belediye Başkanı Hurrem Müftügil, Mektupçu Mehmet Hilmi Bey ile birçok misafirin hazır bulunduğu ve Vali'nin dinamoya elektriği bağlayan şaltere bağlanan kurdeleyi kesmesiyle açılmıştır[183].

Elazığ'ın su ihtiyacını karşılamak için çalışmalar yapmıştır. Elazığ'a 13 km uzakta olan Hinsor Köyünde emvalı metrukeye ait arazide bulunan Ören Suyu olarak bilinen kaynaktan Elazığ'a su getirmek için plan ve projeler yapılmıştır[184].

3.4. Sosyal ve Kültürel Alanda Yapılan Hizmetler

Elâzığ'da sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin 1934 yılında açılan Elazığ Halkevinin çatısı altında yapıldığını görmekteyiz. Tevfik Sırrı Gür vilayette yapılacak tüm etkinliklerin halkevi çatısı altında yapılmasını planlamıştır. Elâzığ Halkevi, halkevlerinin kapatıldığı 1951[185] yılına kadar Elazığ'ın kültür ve sosyal hayatında etkin bir rol oynamıştır. Özellikle Tevfik Sırrı Gür'ün valiliği ve halkevi başkanlığı yürüttüğü dönemde Elazığ Halkevi çalışmaları doruk noktasına ulaşmıştır[186].

Vilayette göreve başlayan Tevfik Sırrı Gür ilk olarak Musiki Birliği kurmuş ve halk ve çocuklara yönelik musiki dersleri başlatılmıştır[187]. Musiki şubesi için 18 kişilik bir bando ve 5 kişilik bir salon orkestrası kurulmuştur[188]. Tevfik Sırrı Gür'ün özel olarak Elâzığ'a getirttiği Süreyya ve Recep Turgut Beyler Elâzığ'ın ilk şehir bandosunu kurmuşlardır. Şehir halkına ve esnaf çocuklarından isteyenlere dersler verilmiş ve müziğe olan ilginin artırılmasına çalışılmıştır. 18 kişilik şehir bandosuna özel elbiseler hazırlanmıştır. Yine Süreyya, Recep Turgut ve Orta mektep Muallimi Sadi Günel ve piyanist İsmail beylerden oluşan bir orkestra da faaliyete geçirilmiştir.

---

[175] *Turan, 5 Mart 1933, Y.2, S.121, s.1*
[176] *Turan, 4 Nisan 1933, Y.2, S.128, s.1*
[177] *Turan, 28 Mayıs 1933, Y.3, S.138, s.1*
[178] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*
[179] *Milliyet*, 29 Mayıs 1933, s.5.
[180] *Milliyet*, 18 Şubat 1934, s.5.
[181] *Turan, 4 Mayıs 1933, Y.2, S.133, s.1*
[182] *Son Posta*, 14 Mart 1934, s.4.
[183] *Milliyet*, 19 Mart 1934, s.5.
[184] *Turan, 25 Haziran 1933, Y.3, S.146, s.1*
[185] Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul, 2002, s.213.
[186] Y. Haykır, "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi" s.130.
[187] *Turan, 13 Temmuz 1933, Y.3, S.151, s.1*
[188] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*

Hem şehir bandosu hem de orkestra Elâzığ Halkevi'nin çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir[189].

Tevfik Sırrı Gür, çok zengin bir halde bulunan Muhasebe-i Hususiye Kütüphanesi'ni halkevine taşımıştır[190].

Gösteri sanatlarının Elâzığ'da gelişmesi için ciddi çabalar sergileyen Tevfik Sırrı Gür, halkın ve gençlerin bu sanata ilgi göstermesi için yoğun bir mesai harcamıştır. Fakat gelenek ve göreneklerinde etkisiyle Elâzığ vilayetinde bu konuda çeşitli zorluklar yaşandığını yine Tevfik Sırrı Gür'ün yazmış olduğu raporlarda görmekteyiz. Tevfik Sırrı Gür bu konuda düşünceleri ifade ederek bu önyargıyı kırmak ve halkın ve gençlerin ilgi duymasını sağlamak için şehir dışından ücretli gösteri grupları getirdiğini belirtmiştir:

"*Halkta inkılap ve istiklâl heyecan ve duygularını daima harekete geçirmek ve yaşatmak lazımdır. Bu söz ile olmuyor. Münevverim diyenler kimseyi dinlemeğe ve kimseden bir şey öğrenmeğe tek bir satır okumağa tahammül etmiyor. Cahilim diyenlerde söyleneni anlamıyor ve okumak bilmiyor. Hepsinin üstünde olarak da herkese kendini dinletecek söyleyici ve okunacak kitap bulunamıyor. Her türlüsünü musirrrane tecrübe ettik. Menfi neticeler aldık. Konferansı dinlemeğe tahammül etmeyenlere temsil yolu ile telkin yapmak, daima heyecan uyandırmak yolunda çalışmak istedik. Lakin taşra, maalesef sahnenin kadın artistine kiralık et, erkeğine soytarı tanıyor. Mektep müsamerelerinde bile ancak zorla emirlerle ve talebe arasında sahneye çıkan kadın öğretmenin takip eden haftalar ve aylar müddetince maruz kaldıkları dedikodulara acımamak elden gelmiyor.*"

"... Yerliler arasından amatör gençler yetiştirmek için her şeyden evvel, sahne artistliğinin de diğer sanat şubeleri gibi fena bir şey olmadığını göstermek, alıştırmak ve inandırmak lazım geldiğini zarureti duyuluyor. İşte ben gösterit işlerimde,artistliğin kıymetini ve bir sanat işi olduğunu gösterip alıştırmak ve bu yol ile de talimler, telkinler yapmak için ücretli bir temsil turupu tedariki zaruretini duydum."[191]

Ülkenin güvenliği için "*500 tayyaremiz olmalıdır*" sözleriyle 1935 yılında tüm Türkiye'de Türk Hava Kurumu'nun desteklenmesi için bir kampanya başlatılmıştır. Tevfik Sırrı Gür'de Elazığ'da bu kampanya için çalışmalar yapmıştır. Türk Hava Kurumu'na üye kaydetme ve yardım kampanyasını yürütmüştür. Bu konuda bir beyanname yayınlamıştır[192]. Vilayette bizzat bu çalışmalara katılan Tevfik Sırrı Gür ilçe ve nahiyelerde de kampanyayı yürütmüştür[193].

Vali Tevfik Sırrı Gür'ün teşebbüsleri ile 1933 yılında Halk Spor ismiyle bir kulüp kurulmuş ve faaliyete geçirilmiştir. Bu kulüp içerisinde ayrıca Atlı Spor şubesi de tesis edilmiştir. Bir aylık bir süre içerisinde 60 üzerinde üye kaydedilmiştir. Futbol ve idman şubesinin başında Ortaokul Beden Eğitimi öğretmeni Şuayp Bey görev almıştır. Özellikle cirit oyunlarının canlandırılması, binicilik, at yarışı sporları üzerine yoğunlaşması planlanmıştır. Kulübün futbol takımı da yine aynı yıl içerisinde oluşturulmuştur[194]. Elâzığ Halkevi'nin kuruluşundan sonra tüm sportif faaliyetler bu çatı altında sürdürülmüştür. Tevfik Sırrı Gür, stadyum ve kapalı spor salonu inşa ederek sportif faaliyetlerin belli bir düzen içerisinde devam etmesi ve gelişmesi yönünde ciddi çabalar sarf etmiştir.

Halkevi faaliyetleri içerisinde Elâzığ'ın tarih ve coğrafyası üzerine araştırmalar yapılmıştır. 4 bin köy evinin Türkçe karşılıkları bulunmuştur. 114 köy gezilerek 2861 çeşmesi kontrol edilmiş 13 kilogram kinin dağıtılmıştır. 2350 hastaya bakılmıştır[195].

---

[189] Milliyet, 10 Mart 1934, s.3.
[190] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*
[191] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1*
[192] *Turan, 13 Haziran 1935, Y.4, S.280, s.1*
[193] *Turan, 7 Eylül 1935, Y.5, S.296, s.1*
[194] *Milliyet, 10 Haziran 1933, s. 4.*
[195] *Tan*, 7 Ağustos 1936, s.5.

Tevfik Sırrı Gür, halk sağlığı konusunda da ciddi çalışmalar yaptırmıştır. Mesela 1936 yılında geniş bir sağlık taraması yapılmış ve 2350 okul çağındaki çocuk muayene edilerek velilere bilgiler verilmiştir[196].

3.5. Kaza ve Kasabalarda Yapılan Hizmetler

Vilayete bağlı kazalarda inceleme gezilerine başlamış ilk kaza gezilerini Erganimadeni[197] ve Çemişgezek'e yapmıştır[198]. İlçelerin ihtiyaçlarını belirlemiştir.

Tevfik Sırrı Gür'ün valilik yaptığı dönemde Kürk köyü merkez olmak üzere[199] Sivrice Kazası kurulmuştur[200]. Baskil Köyü'nde bulunan kaza merkezi köyün güneyindeki 5 km uzaklıktaki Baskil tren İstasyonunun bulunduğu yere taşınmıştır[201]. Yeni kurulan bu kazanın hükümet konağı ve kaymakamlık evi yapılmıştır[202]. Tevfik Sırrı Gür döneminde Kığı kazasının Çan Nahiyesi ve bütün köyleri ile Palu kazasının Uhi Nahiyesinin bütün köyleri ile alınarak[203] Karakoçan adıyla yeni bir kaza kurulmuştur[204]. Zelhidir Köyü ise Karakoçan kazasının merkezi yapılmıştır[205]. Daha sonra ise 12 Nisan 1937'de Karakoçan kaza merkezi Tepe Köyü'ne nakledilmiştir[206]. Yine Tevfik Sırrı Gür'ün valiliği döneminde Elâzığ Vilayetine bağlı Erganimadeni kazasının ismi 15 Nisan 1937 tarihli kararla Maden olarak değiştirilmiştir[207].

9 kazada cumhuriyet meydanlarında birer gazi büstü konması planlandı[208].1935'de Harput, Pertek, Baskil, Palu'da Atatürk Anıtları yapılmıştır[209]. Her kaza merkezinde sahneli ve salonlu birer hükümet konağı binası yapımına başlanmıştır. Pertek, Harput, Hozat, Maden, hükümet konağı binaları bitirilmiştir[210]. Maden Hükümet Konağı'nda Ziraat Bankası, Tekitler Dairesi, Konut Dairesi ve bir temsil salonu bulunmaktaydı[211]. 1934 yılında Maden ilçesinin cumhuriyet meydanında Atatürk'ün sivil elbiseli bir heykelinin yapımına başlanmış[212] ve bitirilmiştir. Mazkirt kazasının İringil, Pah ve Muhindi köylerinde hükümet konakları yapılmıştır[213].

1934 yılında Bakır Madeni Köprüsü'nün büyük kemeri yeniden inşa edilmiştir. 1935 yılında Munzur suyu üzerinde bulunan ve yıkılan Mazkirt Köprüsü yeniden inşa edilmiştir. Ağaçtan yapılan bu köprü 70 metre uzunluğundaydı[214].

Malatya yolunda 10 köprü ve menfez yapıldı. Nazimiye Mazkirt kaymakam evi bitirildi. Baskil hükümet ve kaymakam evi bitirildi.[215]

Tevfik Sırrı Gür Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda Harput Halkevi'nin açılmasıyla ilgili olarak "*Harput'un şimdiye kadar birçok ilim ve devlet adamı yetiştirmiş olması bakımından ilim ve kültür işlerinde yüksek bir heves ve kabiliyeti bulunması ve hele Elâzize çok yakınlığı göz önünde tutularak yapılıp bitirilen Uray binasında, altı yedi yüz evli*

---

196 *Tan*, 7 Ağustos 1936, s.5.
197 *Turan, 29 Nisan 1933, Y.2, S.132, s.1*
198 *Turan, 12 Teşrini Sani 1933, Y.3, S.183, s.1*
199 *Turan, 10 Haziran 1936, Y.6, S.339, s.1.*
200 *BCA Fon Kodu, 030.18.1.2* Yer No, 61. 8. 19.
201 *Son Posta,* 23 Birinci Kanun 1933, s.4
202 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1144.12.2.*
203 *Turan, 8 Mayıs1936, Y.6, S.334, s.1.*
204 *BCA Fon Kodu, 030.18.1.2* Yer No, 61. 8. 19
205 *Turan, 10 Haziran 1936, Y.6, S.339, s.1.*
206 *BCA Fon Kodu, 030.11.1.2* Yer No, 111. 9. 4.
207 *BCA Fon Kodu, 030.11.1.0* Yer No, 111. 9. 16.
208 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*
209 *Cumurluk Devrinde Elâziz İl ve İlçelerde Kültürel Bayındırlık İşleri 1935*
210 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.927.1*
211 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1144.12.2.*
212 Son Posta, 19 İkinci Kanun 1934, s.3.
213 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1144.12.2.*
214 *Cumurluk Devrinde Elâziz İl ve İlçelerde Kültürel Bayındırlık İşleri 1935*
215 *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1*

bir kasabanın ihtiyacına cevap verecek taksimatta bir halkevi dairesi de ayrılmıştı. Bu yapı ve daire bitirildi. Elâziz Halkevinin Güzel San'atlar, temsil ve spor şubeleri vesait ve kadroları, diğer kasabalar arasında bilhassa Harput Halkevinin bu şubelerini tenmiye ve takviye edecek bir kıyafette bulunduğundan, bu yıl açılacak olan Halkevleri arasında yapısı bitirilmiş olan Harput Kasabasına da bir yer verilmesi arz ve rica ederim" diyerek Harput'ta halkevinin açılmasını talep etmiştir[216].

Bununu için halkevinin kullanacağı bir bina yapılmıştır. Binanın planını bizzat Tevfik Sırrı Gür çizmiştir. Evin beş şubesi faaliyete geçmiştir. Harput Medreselerinde bulunan kitaplar buraya nakledilerek burada büyük bir kütüphane kurulmuştur. Harput Halkevi'nin 300 kişilik temsil salonu ile güzel bir sahnesi vardır. Yine evin arkasında bir çocuk bahçesi projesi hazırlanmıştır[217]. Yine bunun yanında Pertek Halkevi binasının projesi de Tevfik Sırrı Gür tarafından çizilerek inşa edilmiştir.

3.6. Göçmenlere Yönelik Yapılan İşler

Elazığ'a yerleştirilen muhacir işleriyle ilgili olarak ciddi çalışmalar yapmıştır. Vilayetin civar ova köylerine yerleştirilen muhacirler için muntazam evler inşa edilmiştir. Muhacirlerin yerleştirildiği Etminik köyünde bir ilkokul yapılmıştır. Muhacirlere hizmet verecek şehir merkezinde bir hastane kurulmuştur[218]. Bu hastanenin yanında muhacirlerin yerleştirildiği köylere ilaç dağıtımı da yapılmıştır[219].

Romanya'dan gelen göçmenler için modern bir şekilde inşa edilen köyün isminin Romanya'daki köylerinin adı olan Kovancılar adı ile anılmasına karar verilmiştir. Yine Palu kaza merkezinin buraya taşınmasına karar verilmiştir[220].

1936 kışında gelen göçmenlerin havanın şiddetli soğuk olmasından dolayı iskanları yapılamamıştır. Geçici olarak yerleştirilen bu 500 aileli göçmen kafilesinin arasında hastalıkların çıkmasına meydan vermemek için bunlara doktor tayin edilmiştir. Elâzığ'da bir dispanser açılmıştır. Yine bu göçmenlere Tevfik Sırrı Gür'ün eşi Mukaddes Gür'ün başkanlığındaki heyet tarafından elbise çamaşır ve para yardımı yapılmıştır. 232 aileye birer koyun etlik olarak verilmiştir[221].

1934 yılında Hülvenk ve Bizmişen Köylerinde göçmenler için 160 ev inşa edilmiştir. 1935 yılında Habusu Köyünde göçmenler için 26 ev yapılmıştır. Göçmenler için Etminik Köyünde 89, Vertetil Köyünde ise 17 ev yapılmıştır. Perçenç Köyünde de göçmenler için evler yapılmıştır. Yine göçmenler için Elâzığ'da kurulan Göçmen Mahallesinde 26 ev yapılmıştır[222].

Göçmenlere dağıtılmak üzere Kars Vilayetinden büyükbaş hayvanlar getirilmiş ve göçmenlere dağıtılmıştır[223].

SONUÇ

Tevfik Sırrı Gür, Osmanlı Devletinin son yıllarında devlet yönetiminde göreve başladığı 1912 yılından emekli olduğu 1950 yılına kadar 38 yıl boyunca çeşitli kademelerde başarılı hizmetler yapmıştır. Valilik yaptığı vilâyetlerde devlet işlerinin yürütülmesinde katkıda bulunmuş, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir.

Tevfik Sırrı Gür, görev yaptığı yerlerde üretken bir yönetici olarak kendini göstermiştir. Özellikle yapmış olduğu imar ve bayındırlık hizmetleri ile yararlı ve kalıcı izler bırakmıştır. Yeni

---

[216] *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.927.1*
[217] *Tan,* 22 Haziran 1936, s.4.
[218] *Turan, 8 Birinci Teşrin 1935, Y.5, S.301, s.1.*
[219] *Turan, 14 Ağustos 1935, Y.5, S.291 s.1.*
[220] *Turan, 10 Haziran 1936, Y.6, S.339, s.1.*
[221] *Tan*, 7 Ağustos 1936, s.5.
[222] *Cumurluk Devrinde Elâziz İl ve İlçelerde Kültürel Bayındırlık İşleri 1935*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935,
[223] *Cumurluk Devrinde Elâziz İl ve İlçelerde Kültürel Bayındırlık İşleri 1935*, *BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1144.12.2.*

kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin imardan yoksun Anadolu şehirlerinde valilik dönemindeki yaptığı işler bir anlamda modernleşme çabalarının bir yansıması olarak örnek teşkil etmiştir. Elâzığ, Muş, Mersin ve Kastamonu'da yapmış olduğu imar çalışmaları şehrin gelişiminde odak noktası haline gelmiş ve şehir yapılaşmaları bu imar işlerinin etrafında gelişme göstermiştir.

Tevfik Sırrı Gür, idealist, cumhuriyet ilkelerine ve modern yaşam kültürünü benimsemiş biri olarak görev yaptığı yerlerde kültürel, sosyal gelişimin yükselmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Tek parti döneminin bir ideolojik ve kültürel modernite projesi olan halkevlerinin kurulmasında ve bu kurulan halkevlerinin faaliyetlerinin yapılmasında çok etkin bir şekilde görev almıştır. Halkın bilgi, kültür, sanat ve sportif alanlarda yetişmesi için ciddi çalışmalar yapmıştır. Bu alanlarda faaliyetlerin sürdürülmesi için tesisler açmıştır.

Bir cumhuriyet şehri olan Elâzığ'da da Tevfik Sırrı Gür'ün kalıcı eserler bıraktığını görmekteyiz. XIX. Yüzyılda başlayan şehirleşme sürecindeki Elâzığ'da yapmış olduğu imar faaliyetleriyle bir anlamda şehrin yapılaşmasının temelini oluşturmuştur. Eserleri uzun yıllar Elâzığ halkına hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

1.TC İçişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü Sicil Arşivi(İBPGMSA)

Dosya No.913

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA Fon Kodu, 030.10.1. Yer No, 71. 449. 5.

BCA Fon Kodu, 030.10.1. Yer No, 72. 470. 2.

BCA Fon Kodu, 030.10.1. Yer No, 72. 470. 6.

BCA Fon Kodu, 030.11.1. Yer No, 218. 39. 14.

BCA Fon Kodu, 030.11.1.0 Yer No, 111. 9. 16.

BCA Fon Kodu, 030.11.1.2 Yer No, 111. 9. 4.

BCA Fon Kodu, 030.18.1.2 Yer No, 33. 2. 3.

BCA Fon Kodu, 030.18.1.2 Yer No, 61. 8. 19.

BCA Fon Kodu, 490.0.1.0. Yer No, 1144.12.2.

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1111.57.1

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1144.12.2.

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1217.41.2.

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1489.73.1

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.927.1

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1704.929.1

BCA Fon Kodu, 490.01. Yer No, 1705.930.1

II. Süreli Yayınlar

1.Gazeteler

Akşam, 26 Eylül 1934.

Akşam, 6 Temmuz 1936.

Cumhuriyet, 24, Teşrinievvel 1933.

Edirne Hudut Gazetesi, 15 Aralık 2014, S.12246

Edirne Hudut Gazetesi, 16 Aralık 2014, S.12247

Edirne Postası, 1 Ağustos 1926, S.98.

Edirne Postası, 12 Ağustos 1926, S.101.

Edirne Postası, 16 Eylül 1926, S.111.

Edirne Postası, 19 Temmuz 1926, S.94.

Edirne Postası, 22 Temmuz 1926, S.96.
Elazığ, 4 Mart 1959, Y.10, S.2686, s.1
Hakimiyeti Milliye, 5 Birinci kanun 1933, Y.14, S.4447.
Milliyet, 10 Haziran 1933.
Milliyet, 10 Mart 1934.
Milliyet, 10 Şubat 1935.
Milliyet, 18 Şubat 1934.
Milliyet, 19 Mart 1934.
Milliyet, 21 Nisan 1934.
Milliyet, 23 Teşrinievvel 1933.
Milliyet, 29 İkincikanun 1935.
Milliyet, 29 Mayıs 1933.
Son Posta, 14 Mart 1934.
Son Posta, 16 Ağustos 1938.
Son Posta, 17 Ağustos 1937.
Son Posta, 19 İkinci Kanun 1934.
Son Posta, 23 Birinci Kanun 1933.
Son Posta, 29 Birinciteşrin 1937.
Son Posta, 4 Mayıs 1933.
Son Posta, 7 Temmuz 1937.
Tan, 20 Temmuz 1936.
Tan, 22 Haziran 1936.
Tan, 7 Ağustos 1936.
Turan Gazetesi, 5 Nisan 1934, Y.3, S.207.
Turan, 8 Mayıs 1933, Y.2, S. 134.
Turan, 29 İkinci Teşrin 1933 Y.2, S. 186.
Turan, 4 Teşrini sani 1933, Y.2, S.181.
Turan, 10 Haziran 1936, Y.6, S.339..
Turan, 10 Teşrini Sani 1934, Y.4, S.251.
Turan, 12 İkinci Teşrin 1936, Y.6, S.384.
Turan, 12 Teşrini Sani 1933, Y.3, S.183.
Turan, 13 Haziran 1935, Y.4, S.280.
Turan, 13 Temmuz 1933, Y.3, S.151.
Turan, 14 Ağustos 1935, Y.5, S.291.
Turan, 23 Kanunu Evvel 1934, Y.4, S.255.
Turan, 24 Ağustos 1933, Y.3, S.163.
Turan, 25 Haziran 1933, Y.3, S.146.
Turan, 26 Şubat 1933, Y.2, S.119.
Turan, 28 Mayıs 1933, Y.3, S.138.
Turan, 28 Şubat 1933, Y.2, S.120.
Turan, 29 Haziran 1935, Y.5, S.282.
Turan, 29 İkinci Kânun 1934, Y.3, S.196.
Turan, 29 Nisan 1933, Y.2, S.132.
Turan, 4 Mayıs 1933, Y.2, S.133.
Turan, 4 Nisan 1933, Y.2, S.128.
Turan, 5 Ağustos 1937, Y.7, S.459.

Turan, 5 İkinci Kânun 1934, Y.3, S.193.

Turan, 5 Mart 1933, Y.2, S.121.

Turan, 6 Mart 1937, Y.6, S.406.

Turan, 7 Eylül 1935, Y.5, S.296.

Turan, 7 Kanuni Sani 1933, Y.2, S.112.

Turan, 8 Ağustos 1937, Y.7, S.461.

Turan, 8 Birinci Teşrin 1935, Y.5, S.301.

Turan, 8 Mayıs1936, Y.6, S.334.

Turan, S. 181, 4 Teşrin-i Sani 1933.

Turan, S.134, 8 Mayıs 1933.

Turan, S.199, 18 Şubat 1934.

Turan, S.200, 23 Şubat 1934.

Turan, S.283, 5 Temmuz 1935.

Turan, S.283, 5 Temmuz 1935.

Ulus, 29 İlk Kanun 1936.

Ulus, 29 İlkkanun 1936.

Ulus, 3 Eylül 1936.

Ulus, 3 Eylül 1936.

2.Dergiler

Altan, Y.1, N,5, 22 Haziran 1935.

Altan, Y.1, N,6, 22 Temmuz 1935.

Altan, Y.1, N.1, 22 Şubat 1935.

Altan, Y.3, N.34, 28 İlk Kânun 1937.

Tarih Okulu Dergisi

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)

III.Tetkik Eserler

A. "Yeni Valimiz", *Turan, 28 Şubat 1933, Y.2, S.120, s.1*

AĞAR Kemal Ömer, "Bir Vesika: Kız Enstitüsü Açıldı", Altan, Y.3,N.34, 28 İlk Kânun 1937.

AĞIRGAN Mehmet, "Edirne Belediye Başkanı Tevfik Sırrı Gür (1.03. 1926- 31.08.1927)", *Edirne Hudut Gazetesi*, 15 Aralık 2014, S.12246, s.6.

AĞIRGAN, Mehmet, "Edirne Belediye Başkanı Tevfik Sırrı Gür -2- (1.03. 1926- 31.08.1927)", *Edirne Hudut Gazetesi*, 16 Aralık 2014, S.12247, s.6.

AKIN Veysi, "Mudanya Mütarekesi ve Trakya'nın Kurtuluşu", *Türkler, C.16*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ALDAN Mehmet, *İz Bırakan Mülki idare Âmirleri*, T.C İçişleri Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

ASLAN İzzet, *Atatürk Silifke'de*, Kemal Matbaası, Adana,1981, s.315.

ASLAN, Dursun, *Tevfik Sırrı Gür ve İçel Valiliği*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001.

Cumurluk Devrinde Elâziz İl ve İlçelerde Kültürel Bayındırlık İşleri 1935, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.

ÇANKAYA (Mücellidoğlu), Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV. Cild*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1968.

DEVELİ H. Şinasi, *Eserleriyle Anıtlaşan Tevfik Sırrı Gür*, Mersin Akdeniz Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin, 2004.

Elâzığ Vilayeti, *Elâzığ Vilâyeti XV*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1938.

Elaziz Halkevi, *Elaziz Halkevi 1935*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935.

ESKİ Mustafa, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Önder Matbaacılık, Ankara, 2000.

GÜR Sırrı Tevfik, "Halkevimizin Yapılış ve Açılışı" *Altan*, Y.1, N.1, 22 Şubat 1935.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

HAYKIR Yavuz, "Demiryolunun Elâzığ'a Gelişi", *Tarih Okulu Dergisi*, Y.9, S.XXVII, Ekim 2016.

HAYKIR Yavuz, "Elazığ (Elaziz) Halkevi Yayınları ve Altan Dergisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.171, Kasım – Aralık 2007.

HAYKIR Yavuz, "Elazığ'da Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamaları, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.250, Ekim 2007.

ORAL Mustafa, *Ermenekli Süleyman Sırrı Efendi ve Kifâyetü'l- Müntehî 'Alâ Kifâyeti'l Mübtedî Adlı Eserinin Tahlili*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015

ORKUN Hayri, KASAROĞLU Celal, BELEK Mehmet, ATAKUL Kazım, *Meşhur Valiler,* İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, Ankara, 1969.

OSMA Kıvanç, *Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

SUNGUROĞLU İshak, *Harput Yollarında*, C.1, İstanbul, 1959.

ŞİMSEK Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul, 2002.

VURAL Semihi, *Mersin Halkevi Mersin Kültür Merkezi*, Mutlu Son Yayınları, Ankara, 2007.

YEŞİLKAYA G. Neşe, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul, 1999.

YİĞİT Resul, *Mersin Halkevi (1933 – 1951)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001.

YUCA Sami İrşad, "Cumhuriyet Kent Modernleşmesine Bir Örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'ün Muş'taki Faaliyetleri (1937-1943)", *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)*, Y.2, S.4, Eylül 2015.

EKLER

Foto 1. Tevfik Sırrı Gür'ün göreve başladığı ilk yıllar

Foto 2. Tevfik Sırrı Gür Elâzığ Valisi iken

Foto 3. Tevfik Sırrı Gür Elâzığ'da görev yapan öğretmenlerle

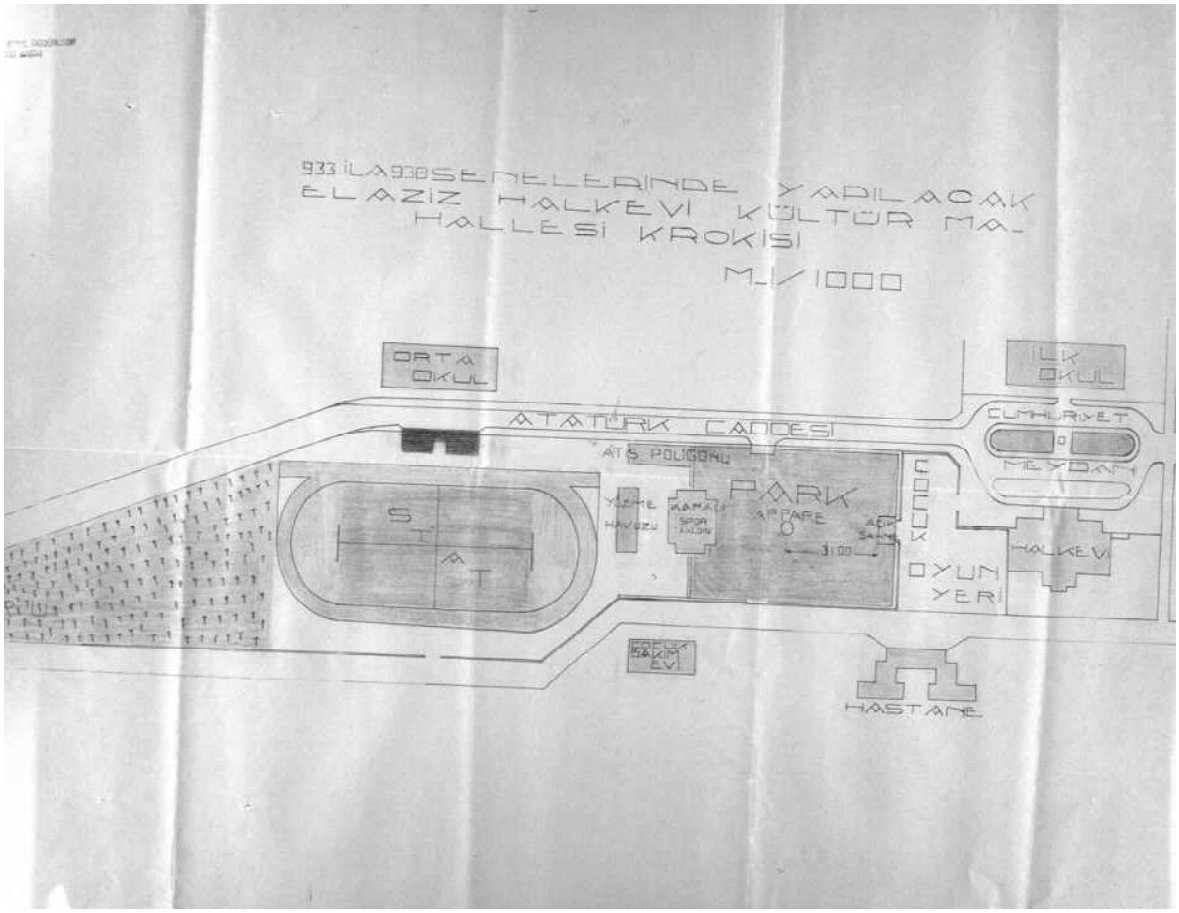

Foto 4. Tevfik Sırrı Gür tarafından planı yapılan Kültür Mahallesi Krokisi

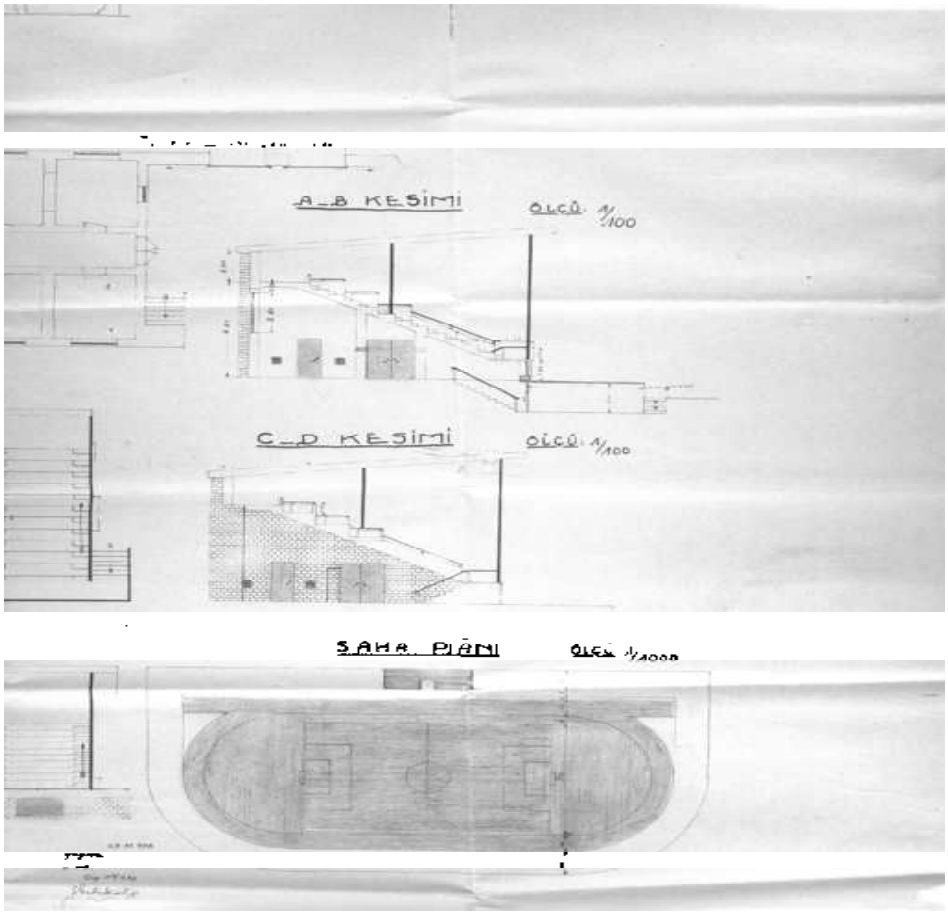

Foto 5. Tevfik Sırrı Gür tarafından planı yapılan Stadyum Planı

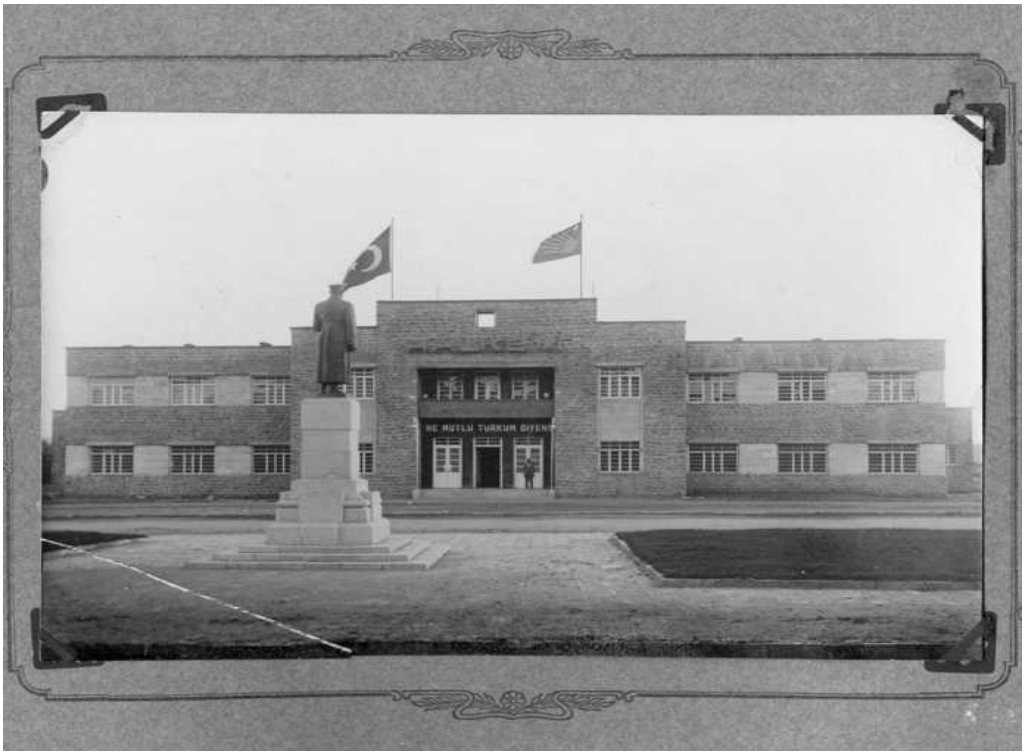

Foto 6. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan Elâzığ Halkevi ve Gazi Heykeli

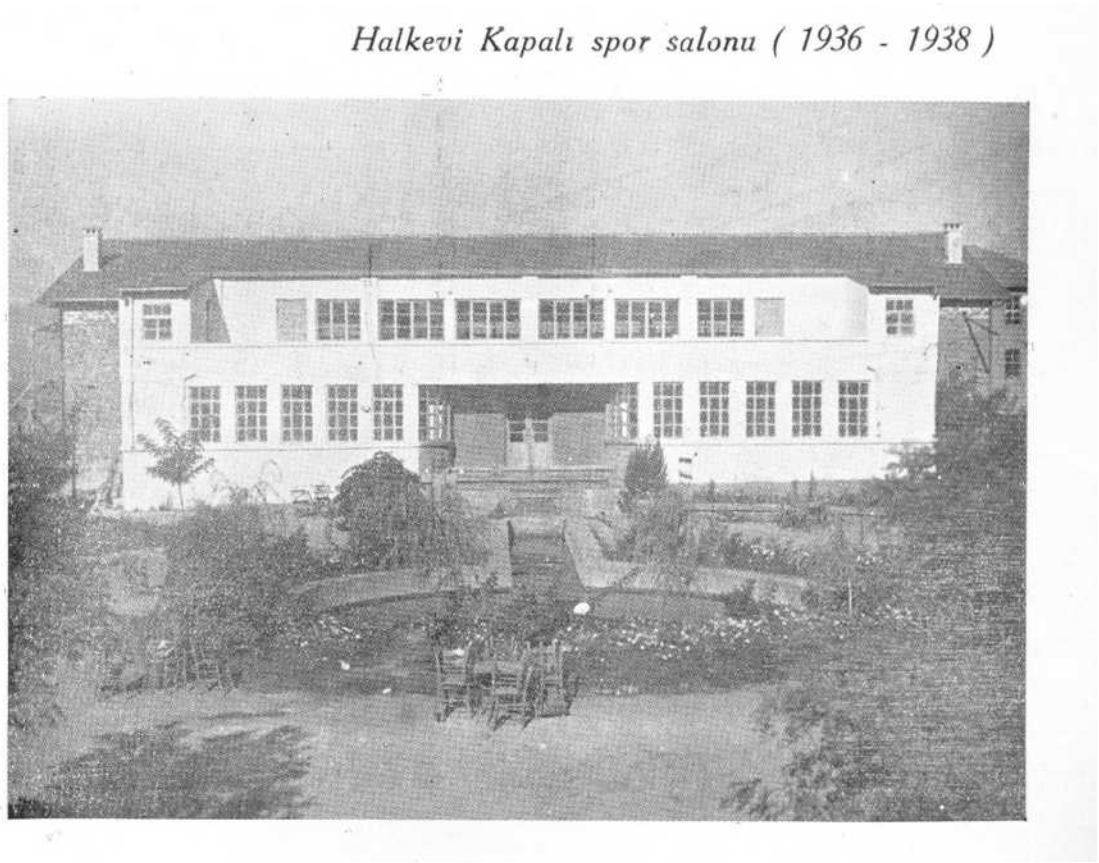

Foto 7. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan Elâzığ Kapalı Spor Salonu

Foto 8. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan Elâzığ Kültür Parkı

Foto 9. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan Elâzığ Kültür Parkında Sinema Makine Dairesi

Foto 10. Tevfik Sırrı Gür zamanında kurulan Elâzığ Halkevi Bandosu

Foto 11. Tevfik Sırrı Gür zamanında kurulan Elâzığ Halkevi Orkestrası

Foto 12. Tevfik Sırrı Gür zamanında Memleket Hastanesi olarak yapılan ve sonra Kız Enstitüsü şeklinde hizmet veren bina

Foto 13. Tevfik Sırrı Gür zamanında kaldırımları yapılan parke taşları döşenen Gazi Caddesi

Foto 14. Tevfik Sırrı Gür zamanında açılan ve düzenlenmesi yapılan Vali Fahri Bey Caddesi

Foto 15. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan Atatürk İlkokulu

Foto 16. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan İstasyon Bulvarı

Foto 17. Tevfik Sırrı Gür zamanında yapımı tamamlanan İSTASYON Meydanı ve T.C.D.D Anıtı

Foto 18. Tevfik Sırrı Gür zamanında faaliyete geçen Un Fabrikası'nın Açılış Töreni

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 349-359, ELAZIĞ-2017

TÜRK DEMOKRASİ HAYATINDA CUMHURİYET HALK FIRKASI

The Republican Citizen Party In The Turkish Democrasy Life

Yunus EKİCİ[1]

ÖZET

Bu makalede, Türkiye'de demokrasinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen çok partili siyasal hayatın başlangıç süreci ve bu sürecin hayli uzun bir dönemi irdelenmiştir. Demokratik sistemde, insanların oluşturduğu topluluklar içinde en önemlisi siyasi partilerdir. Siyasi partiler günümüzde demokrasinin temel varlık koşullarından birisidir. Dolayısıyla siyasi partilere dayanan demokrasi, halkın taleplerinin devlet yönetimine yansımasını, bu taleplerle kamusal politikalar arasında bir paralellik kurulmasına yardımcı olur. Lozan Görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanması ve Türk Devletinin bağımsızlığının uluslararası alanda da kabulüyle ARMHC işlevini kaybetmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, gelecekte düşündüğü devrimleri hayata geçirebilmesinde araç olabilmesi için cemiyetin fırkalaşması faaliyetlerini başlatmıştır. 8 Nisan 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın, ''Halk Fırkası" adında bir fırkanın kurulacağını bildiren seçim bildirisini, Müdafai Hukuk Grubuna onaylatmasıyla başlayan bu faaliyetler, 9 Eylül 1923 yılında fırkanın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 11 Eylül 1923 yılında yapılan seçimde fırkanın Genel Başkanlığına TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Genel Sekreterliğine de Recep (Peker) getirilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal, TBMM.

ABSTRACT

In this article, the starting process of the multi-party political life, which is considered as one of the most important elements of democracy in Turkey, and a very long period of this process have been examined. In a democratic system, the people in the communities of the most important political parties. Political parties today, the basic entity is one of the conditions of democracy. Therefore, based on democracy of political parties, a reflection on the demands of the public, the government, public policies, helps establish a parallelism between these demands. The Lausanne negotiations and reaching agreement with the International acceptance of the independence of the Turkish state has lost the function of AMC. For this reason, Mustafa Kemal Pasha, the future of thinking in tool's ability to implement the reforms of the society, who has initiated activities firkalasmas. 8 April 1923, Mustafa Kemal Pasha, the 'People's Party" that will be established by the name of a party to the Declaration of election that States, started with mudafai Law Group approve these activities, which resulted in the formation of the party in September 9, 1923. On September 11, 1923, the by-election to the President of the division the President of the Parliament, Mustafa Kemal Pasha and general secretary Recep (Peker) were transformed.

Key Words: Ottoman State, Republican people's party, Free Republican Party, Mustafa Kemal, Turkish Grand National Assembly.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi ilk siyasal partilerin oluşturuldukları dönem olarak karşımıza çıkar. 1889'da gizli örgüt olarak ''Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'' adıyla oluşturulan parti, 1907 yılında birçoğunu asker ve sivil mekteplilerin oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiş Terakki ve İttihat Cemiyeti ismini almıştır. II. Meşrutiyet'in ilanında büyük öneme sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından yasal statü elde etmiş ve hemen ardından gerçekleşen seçimlerde Ahrar Fırkasını mağlup ederek, Meclis-i Mebusan içinde önemli bir çoğunluğu ele geçirmiştir. Ayrıca Ahrar Fırkası dışında

[1] Dr. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı ELAZIĞ, yunusekici23@hotmail.com

Fedakaran-ı Millet, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası bu dönemde kurulmuş partilerdir.[2]

Osmanlı siyasal hayatında 1908 yılının 23 Temmuz'una kadar net bir çoğulculuk göze çarpmamaktadır. Bu tarihte ise Osmanlı tarihinde ilk defa ''Hürriyetin İlanı'' ismiyle meşrutiyetçi bir iktidarın merasimi söz konusudur. Bu merasim çok partili iktidarın da temelini oluşturur. Yakın süreçte ''İkinci Meşrutiyet'' olarak adlandırılan dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik çalışmalarında ileri ve cesur hamlelerle doludur. Bu dönem, II. Abdülhamit'le bütünleşmiş olan bir baskı yönetimini devirmiş, Jön Türkleri ülkedeki mevcut özgürlük severlerle bir araya getirerek iş başına getirmiştir. Kanuni Esaside gerçekleşen ilk değişikliklerle (1909) kamu özgürlükleri artmış, var olan baskılar yok edilmiş, toplanma ve dernek kurma özgürlükleri getirilmiştir.

II. Meşrutiyet, yüzyıllardır çekilen sıkıntıların, hasretlerin, ümitlerin başlangıcını ifade eder. Nitekim hukuk metinleri üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler ne baskı dönemini sonlandırmış ne de tam anlamıyla özgürlükçü bir yönetim gerçekleştirmiştir.[3]

Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kuruluşu özellikle aydın kesim arasında sıcak karşılanmış ve ivedilikle toplanmış olan 70 mebusla hükümeti ve aynı zamanda iktidar partisini denetlemek tarafını yakaladığı düşünülerek kendisi ile ilgili olarak ilk etapta büyük beklentiler içine girilmişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası yeni oluşmuş olan İttihat ve Terakki Fırkasını kesinlikle hazmedememiştir.[4]

1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla birlikte Osmanlı sivil ve asker aydınları bir yanda seçkinci, otoriter, Türkçü, İttihat ve Terakki yönetimi; diğer tarafta âdem-i merkeziyetçi, Osmanlıcı, liberal idealler etrafında birleşen Hürriyet ve İtilaf Fırkası muhalefeti olmak üzere iki düşman gruba ayrılmıştı. 1912'de yapılan ''sopalı seçim'' neticesinde İttihat ve Terakki Fırkası tekrar iktidarı ele geçirmiştir. Fakat Halaskaran Zabıtan Hareketi, bir gün önce güvenoyu almayı başaran Sait Paşa Hükümetinin devrilmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyetle başlamış olan çok partili dönem 1908-1913 yılları arasında anarşi ve terör hareketleri nedeniyle huzursuz geçmiş ve ülkenin büyük bölümünde sıkıyönetim hâkim olmuştur. 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali baskını neticesinde yönetimi ele alan İttihat ve Terakki, aynı yıl içerisinde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından çok partili sisteme nokta koyarak tek partili otoriter rejimi getirmiştir. Bu siyasi parti, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın yenilmesi nedeniyle kendisini feshetme kararı almıştır.[5]

İkinci Meşrutiyetin ilk 5 yılı (1908-1913) çok partili dönem, sonrası da tek partili rejim olarak geçirilmiştir. Bu durum Meclisi Mebusan'da da etkisini göstermiştir. Bu süreye Mütareke Döneminin 1920 yılı başında toplanan Osmanlı parlamentosunun son dönemi de ilave edilmelidir. Böylece 1908'den 1920 yılına kadar geçen sürede dört yasama dönemi (devre-i teşriiye) mevcuttur: 1. Devre (1908-1912), 2. Devre (1912), 3. Devre (1914-1918), 4. Devre (1920).

1912 yılına kadar devam etmiş olan 1. Devre çok partili bir dönemdir. Diğerlerinin tamamında tek partili bir rejim söz konusu olup, zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi bünyesindeki gruplaşmalarını oluşturmuşlardır. 4. Devre' deki 1920 Mebusan Meclisi, diğerlerine göre farklı bir tutum sergilemiştir. Meşrutiyet parlamentosu Meclisi Umumi olarak nitelendirilmiş ve iki meclisten meydana gelmiştir: Ayan (Meclisi Ayan) ve Mebusan (Meclisi Mebusan). Siyasal rejimin farklılıklarına göre her iki meclisin niteliğinde ve kendi aralarındaki diyaloglarda da değişmeler görülmüştür. İlk on yıl içinde dört buçuk yıldan biraz fazla bir parlamento süreci söz konusudur. 1920 dönemi bu süreden ayrı tutulmuştur.

---

[2] Yılmaz Aliefendioğlu, ''Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri'', *Anayasa Yargısı Dergisi,* Cilt:16, Ankara, 1984, s.99.

[3] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1988, s.3.

[4] Mustafa Emil Elove, ''İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış'', *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt:9, Sayı:1, Ankara, 1952, s.213.

[5] Yılmaz Aliefendioğlu, *a.g.m*., s.99.

1908-1918 döneminin çok partili mevcut yapısında İttihat ve Terakki Fırkasının hâkimiyeti söz konusudur. Bu durum partiler arası diyaloglara hükmedince kaçınılmaz bir savaş bütün ülkeyi sarmıştır. İktidarda olan parti, tüm problemlere çözüm bulma noktasına gelince, sayıca artan muhalefetin hedefi haline gelmiştir ve çok hızlı bir şekilde gruplaşmalar başlamıştır. Bu gruplaşmalar din savaşları haline bürününce gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran Zabitan Hareketi, Bab-ı Ali Baskını, Sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme teşebbüsü ve Sinop sürgünleri gibi olaylara sebebiyet vermiştir.

1912 senesinde muhalefet durumuna sokulan İttihat ve Terakki, Bab-ı Ali Baskını ile tekrar yönetimi ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından çok partili rejimi kısmen kaldırmıştır.

İkinci parlamenter yönetimde padişahın dışında İttihat ve Terakki'nin hâkimiyetine dayalı tekçi parlamentarizme dönüşmüş olup, bu süreç Ekim 1918 sonuna kadar devam etmiştir. Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki düzeni sona erince tekrar anarşik bir çoğulculuk ve particilik süreci ortaya çıkmıştır. Mart 1920'den sonra parti ve cemiyetlerden artık söz edilemez duruma gelinmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman Hürriyet ve İtilaf ile ilgili haberler söz konusu olmuştur.[6] Osmanlı Devleti'nde partilerin katılabildiği bir seçim ve millet meclisi sadece İkinci Meşrutiyet'ten sonra mümkün olabilmiştir.[7]

İkinci Meşrutiyet döneminde siyasal partiler cemiyetler yasasına uygun olarak kurulduklarından dernek, siyasi parti ayrımı yapmak mümkün olmamıştır.[8] Demokrasilerde ortak siyasi fikre sahip olan kişilerin oluşturduğu siyasi partiler olmak zorundadır. Bu anlamda çok partili siyasal yaşam, demokrasilerin vazgeçilmez unsurudur. Çok partili siyasal deneyime II. Meşrutiyet'le ulaşılmış olmakla birlikte bu deneyim başarıyla devam ettirilememiştir.[9]

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'yle fiilen sona ermesi ve hemen sonrasında oluşan millî mücadele hareketinin başarıyla neticelenmesinin ardından Türkler, kendileri için yeni bir siyasî hayat tarzı benimsemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ulaşılan ''millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk devleti'' meydana getirilmiştir. Meydana getirilen bu devletin adı Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu devletin ilk hükümet şekline ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adı verilmiştir. Milletin demokratik ilerlemesine engel teşkil eden saltanatın 1922 yılında yıkılmasının ardından birçok siyasî hareketlilik söz konusu olmuştur. Çoğunlukla Mustafa Kemal'e ve yeni rejime muhalif olan bu gruplar ''Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu'' adını almışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasi görüşü millî egemenlik doğrultusunda şekillenmektedir. Mustafa Kemal, millî egemenlik ilkesini millete mal etmeyi hedefleyen ilk Türk lideridir. Onun bu ilkesi cumhuriyet yönetimiyle anlam kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, gerçek anlamda bir demokrasi hayranı idi. Fakat koşullar ve mevcut durum tam olarak demokrasinin uygulanmasını zora sokmuştur. Demokrasi ve millî egemenlik anlayışı, Mustafa Kemal'in yaşamı süresince çok önem verdiği bir hususdur.[10]

Tesanüt Grubu üyeleri bir çeşit sendikalizmi savunmayı öngören bir program çevresinde bir araya gelmişlerdir. Sayıları yaklaşık 40'a yakın olan İttihat ve Terakki savunucuları bu grup içerisinde bulunmuştur. Halk zümresi mensupları ise Bolşevik olmaya eğilimli sol meyilli mebuslardan oluşmuştur. İstiklal Grubu mebuslarının çoğunluğunda ileri görüşlü gençler getirmiştir.

---

[6] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.7-8.
[7] Cemalettin Taşkıran, ''Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)'', *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt:4, Sayı:14, Ankara, 1995, s.255.
[8] Yılmaz Aliefendioğlu*, a.g.m.*, s.100.
[9] Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 2011, s.444.
[10] Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.255.

1920 yılı sonlarına doğru meydana gelen grupların yanında aynı zamanlarda kurulmuş ‘‘Türkiye Komünist Fırkası’’ ve ‘‘Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’’ olarak adlandırılan iki partinin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak sol meyilli bu partilerin, 1921 yılı Ocak ayından itibaren çalışmaları kısıtlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, mecliste oluşturulan bu grupları birleştirmek ve aralarında ortak bir amaç oluşturmak için hayli gayret göstermiştir. Bunda etkili olamaması üzerine ‘‘Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’’ adı altında bir grup kurmak için faaliyetlere başlamıştır.[11]

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Fırkasına Dönüşmesi

Mustafa Kemal Atatürk, milli mücadele hareketinin ortaya çıktığı andan tarihten 1921 Anayasasının ilan edildiği tarihe kadar geçen süreçte, önce başkanlığını yaptığı Erzurum ve Sivas Kongreleri’yle milli direniş hareketini A-RMHC (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) himayesi altında merkezileştirmiş, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesi çalışmalarını engellemiş, direniş karşıtı bir tavır sergileyen İstanbul Hükümeti’ne karşı sürdürdüğü başarılı bir gayretle milli direniş hareketinin kuşkusuz lideri konumuna gelmiştir.

A-RMHC (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)’nin temsil heyeti adına Mustafa Kemal, olağanüstü yetkilerle donatılmış yeni bir meclisin oluşturulması için seçim çalışmalarının başlamasını istemiştir. Bu meclis, yeni seçilen üyeler ve İstanbul’dan kaçarak Ankara’ya gelen vekillerinde katılmasıyla 23 Nisan 1920’de açılabilmiştir. Fakat Milli Mücadelenin yönetim sorumluluğunu üstlenen bu meclis, sosyal yapı ve anlayış bakımından bir ortak düşünce birliği içinde bulunamamıştır. Zamanla meclis içinde çeşitli kutuplaşmalar ortaya çıkmıştır.[12]

Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli toplantısında kuruluşuyla alakalı son derece önemli kararlar almış ve hükümet üyelerinin seçilmesi hususundaki kanunu onaylayarak on bir kişilik Bakanlar Kurulunu kurmuştur. 3-4 Mayıs 1920 tarihli toplantılarda ise seçimlerin yapılmasıyla birlikte Büyük Millet Meclisi’nin ilk hükümeti kurulabilmiştir.

TBMM Hükümeti’nin faaliyet göstermeye başlamasının ardından ulusal bağımsızlık savaşı hukuksal bir zemine dayandırılmış, milletin kaderi ve geleceği için millet adına yönetime el konulmuştur. Büyük Millet Meclisi’nin açılması esnasında büyük sıkıntılar ve olağanüstü sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. İç ayaklanmalar, Yunan saldırısı, iç güvenlik, düzenli ordunun kurulamaması, para kaynaklarının azlığı nedeniyle kısıtlı bütçeler, mecliste gruplaşmalara neden olmuştur. Ancak tüm bu sıkıntılar çalışmalara engel olamamış, gerek TBMM gerekse Hükümet bir taraftan yeni devlet düzenini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da düşmana karşı başarılı olabilmek için sıkı bir çalışma içine girmiştir.[13]

Mustafa Kemal Paşa, meclisin büyük çoğunluğundan destek görmüş olmakla birlikte, mecliste kendisine yakın mebuslardan bir grup kurarak, meclis desteğini örgütlü bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştır. Böylece bu grup sayesinde mecliste çoğunluğa her zaman egemen olunacak, yapılması planlanan hususlar bu grubun desteği alınarak başarıyla neticelendirilebilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu düşüncelerden yola çıkarak, 10 Mayıs 1921 günü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurmuştur. Bu oluşum, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin meclis grubunu meydana getirmiştir.[14]

---

[11] Refik Turan- Mustafa Safran, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1994, s.247-248.

[12] Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)* (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s.28.

[13] Necdet Aysal, ‘‘Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da İlk Günleri Ziraat Mektebi’’, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt:10, Sayı:39, Ankara, 2007, s.381-382.

[14] Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s.28-29.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, çok geçmeden tüm ülkede milli mücadeleyi destekleyen bürokrasi, aydınlar ve eşraf tarafından teşkilatlandı. Bu cemiyet Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde milli mücadelenin sivil cemiyeti durumunda idi. Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetle halkın ve yönetimin nabzını kontrol etmeyi başardı. Toplumun nazarında emir ve direktiflerinin yerine getirilmesini sağladı.[15]

1923 seçimleri I. TBMM döneminde onaylanan yeni seçim yasasına uygun olarak yapılmıştır. Yeni bir devletin kurulması, sınırlarının ve nüfusunun Osmanlı coğrafyasına göre farklılık arz etmesi sebebiyle yeni bir seçim kanunu oluşturulmuştur. Osmanlı döneminde 50.000 oya karşılık bir milletvekili oranı, yeni kanunda 20.000 oya çekilmiştir. 25 olan seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, vergi verme koşulu sona ermiştir.

I. TBMM döneminde Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik (Samsun) Milletvekili Emin Bey 25 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ye geçici seçim kanununun yeni koşullara göre düzenlenmesini gerekli gören bir kanun teklifi sunmuşlardır. Bu teklif anayasa komisyonunda detaylı bir şekilde incelenmiş, TBMM'de 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun olarak onaylanmıştır. Bu kanuna göre milletvekili sayısı her 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili düşecek şekilde hesaplanması kararı alınmıştır. Nüfusu 30.000'e ulaşan bölgelerde bir milletvekili çıkacaktır. 0-30.000 arası 1, 30.001-50.000 arası 2, 50.001-70.000 arası 3, olmak üzere devam edecektir.

Seçim kanununda yapılan yeni düzenlemede mecliste tek dereceli seçim sisteminin millet egemenliğine daha yatkın olduğu öne sürülmüş ise de iki dereceli seçim sistemi aynı şekilde devam etmiştir. Bununla beraber seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, seçmenin seçilmesi için vergi verme mecburiyeti son bulmuştur. İkinci seçmen tespitinde 200 kişi esas alınmış, 0-300 arası bir, 301-500 arası iki, 501-700 arası üç, ikinci seçmen olması onaylanmıştır. Milletvekili olmak için istenen özellikler arasında Türkiye Devleti milletinden olmak, 30 yaşını tamamlamış olmak ve Türkçe bilmek gibi koşullar bulunmaktadır.

1923 seçimlerinin 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır. TBMM kapanmadan önce Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçimlerde takip edeceği politikayı belirleyen "9 umde" olarak anılan bir bildiri yayınlamıştır. Seçimlere Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu ileride Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak birinci grup ile onun karşısında yer alan muhalefeti temsilen ikinci grup katılmıştır. Haziran-Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen 1923 seçimlerine Mustafa Kemal, Ankara ve İzmir'den iştirak etmiş, iki yerden de başarılı olması neticesinde kendisi Ankara'yı tercih etmiştir.[16]

2. Cumhuriyet Halk Fırkasının İlk Programları ve Dokuz Umde

Halk Fırkasının resmen kurulması, 1923 seçimlerinden sonra olsa da Mustafa Kemal Paşa bu hususta düşüncesini 6 Aralık 1922'de Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçle tüm millete duyurmuş, demecinde yeni bir parti kuracağını ifade ederken, fırkanın ana programının hazırlanmasında uzmanların görüşlerinden istifade edeceğini ifade etmiştir.

14 Ocak 1923'te İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri'ye, çıkacağı bir seyahat esnasında oluşturmayı hedeflediği Halk Fırkası ile alakalı açıklamalar yapmıştır. Öncelikle herkesi aydınlatmayı amaçladığını dile getiren Mustafa Kemal Paşa, hakikaten de gerçekleştirdiği uzun bir yurt gezisi esnasında kurulmasını planladığı parti hakkındaki fikirlerini dile getirmiş, partinin özellikleriyle ilgili olarak gazetecilere ve halka aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Bu arada Halk

[15] Süleyman Kocabaş, *T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi 1923-1938 Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk'ün Ölümü*, İstanbul, 2007, s.13.
[16] Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı:79, Ankara, 2011, s.11-12.

Fırkasının tüm grupların menfaatine hitap edecek bir parti olacağını ifade etmiştir. 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de, 16–18 Ocak 1923'te İzmit'te, 30 Ocak 1923'te İzmir'de, 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de bazen gazetecilerle, bazen de topluma hitaben gerçekleştirdiği konuşmalar esnasında Halk Fırkası meselesine çok kez değinmiş, hedefi hususunda açıklamalar yapmaktan kaçınmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın ilk programı olarak kabul gören ve "Dokuz Umde" denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır. Bu beyannamenin başlangıç kısmında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini belirterek, seçim sonrası oluşturulması hedeflenen Halk Fırkası meselesini de halkın onayına sunmuş, dokuz umdeyi onaylayanların oylarını istemiştir.[17] Seçimlerden sonra TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'te başlamıştır.[18]

Onaylanan ve yayınlanan programı eksik ve yetersiz bulanlar olmuştur. Program uzun olmayıp temel ilkeleri uygulanabilir niteliktedir. Birinci ilke, egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu belirterek başlar. Yönetim biçimi halkın direkt olarak kaderine egemen olduğu kuralına dayanır. Ulusun hakiki ve tek temsilcisi TBMM'dir. Bu meclis haricinde hiç kimse hiçbir kuvvet ve hiçbir makam ulusun geleceğine müdahale edemez. Bütün yasaların oluşumunda her türlü örgütlenmede, genel eğitimde ve ekonomide ulusal egemenlik ilkesi doğrultusunda yola çıkılacaktır. İkinci ilkede, egemenliğin vazgeçilmez, devredilmez, bölünmez bir bütün olarak Türkiye halkının asıl temsilcisi olan TBMM'nin manevi kişiliğinde olduğu ifade edilir ve meclisin saltanatın sona erdirilmesiyle alakalı 1 Kasım 1922 tarihli kararının kesinlikle değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Dayanağı TBMM olan hilafet makamı ise Müslümanlar arası yüce bir makam olarak korunacaktır. Üçüncü ilkede, yurtta güven ve düzenin sağlanmasının en önemli görev olduğu belirtilmiştir. Dördüncü ilke, yargı ile ilgilidir. Mahkemelerde, adaletin uygulanmasında ivedilik sağlanacaktır. Bütün yasalar, ulusun mevcut ihtiyaçlarına ve hukukun unsurlarına göre sil baştan düzenlenecektir. Beşinci ilke, ekonomik, mali ve sosyal konular ile alakalı olup Aşar vergisi ayrıntılı olarak düzenlenecektir. Altıncı ilke, askerlikle ilgilidir ve genel olarak askerlik süresinin kısaltılacağı ve orduda okuma yazma bilenlerle, orduda okuma yazma öğrenenlerin askerlik sürelerinin daha kısalacağı belirtilmiştir. Yedinci ilke, ordu mensuplarının refahının sağlanmasının mecburi bir durum arz ettiğini, yedek subayların yaşam ve gelecekleri ile alakadar olunacağı ile ilişkilidir. Sekizinci ilke, devlet memurları durumlarının inceleneceği atanma, sorumluluk, yükselme, emeklilik gibi sıkıntılarının giderileceği açıklanmıştır. Dokuzuncu ilke, yıkılmış, yakılmış olan vatanın kısa sürede tamir edileceği belirtilmiştir. Bu hususta devlet direkt tüm imkânlarını kullanacaktır. Fakat devletin yanı sıra bu hususta faaliyet gösterecek şirketlerin inşası teşvik edilecek, bireysel girişimler destek görecektir.

Yeni seçimlere Halk Partisi bu ilkeler doğrultusunda gidecektir. Bu ilkeleri benimseyen ve kabul eden milletvekili olmak isteyen kişiler ilk önce Mustafa Kemal Paşa'ya başvuracak, daha sonra adaylar belirlenecek ve sırası geldiğinde Mustafa Kemal Paşa tarafından duyurulacaktır.[19]

3. Cumhuriyet Halk Fırkasının Kurulması

Yeni kurulan mecliste 17 Ağustos 1923 tarihinde 133 milletvekilinin iştirak etmesiyle gerçekleşen oturumda Halk Fırkasının oluşturulması için çalışmalar başlatıldı. Ağustos ayında düzenlenen toplantılar ve bu sırada Lozan'ın da mecliste kabul edilmesi ile iç siyasetin hayli yoğun olması üzerine 9 Eylül 1923'te İzmir'in kurtuluş gününün yıldönümünde Başkan olarak Mustafa Kemal ve Genel Sekreter olarak Recep Peker'in imzalarının bulunduğu bir dilekçe ile İçişleri Bakanlığı'na başvuru yapılarak Halk Fırkasının kurulduğu ilan edildi.

Halk Partisi'nin kurulması ile Mustafa Kemal Atatürk, mecliste disiplinli bir kadroya hâkim olarak devrim hususunda güç kazanmış bulunuyordu. Mustafa Kemal, Halk Partisi'ni tanıtırken

[17] Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları'' *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 9, Sayı: 20-21, İzmir, 2010, s.234-235.
[18] Refik Turan- Mustafa Safran, *a.g.e.*, s.249.
[19] Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, İstanbul, 2006, s.116-117.

daha önce kurulan ve ülkenin kaderini elinde tutan diğer siyasi partilerden farklı olduğunu belirterek, ‘‘halkın müşterek menfaatlerini muhafaza eden bir parti ve bir ihtilal komitesi olmayıp, bir inkılâp komitesi olacağını…’’ söylemiştir. 9 Eylül 1923’te Halk Fırkası (Halk Partisi) kurularak, bu parti Mustafa Kemal’in ideal ve amaçlarını hükümete yansıtmış, cumhuriyetin önemli inkılâplarını TBMM’de gerçekleştirme imkânı yakalamıştır.[20]

Savaş sürecini komuta eden meclisin, siyasal ve ideolojik fonksiyonu hayli önemli olmuştur. Meclis, farklı düşünceye sahip kişilerden oluşuyordu. Olağanüstü yetkilere sahip, güçler birliği ilkesini kabul eden bu mecliste mesleki temsil gibi birbirinden farklı siyasal fikirler mevcuttu. En büyük gruplaşma ise Birinci ve İkinci Grup arasında olmuştu. Ülkenin kurtuluşu hususunda ortak düşüncelere sahip bu iki grup, ülkenin kurtuluşunun ardından rejimin niteliğinin nasıl olacağı hususunda fikir birliği halinde değillerdi. Birinci Grup’un lideri Mustafa Kemal Paşa olup, İkinci Grup’un tek bir lideri bulunmamaktaydı: Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin Beyler göze çarpan ve önde gelen kişilerdi. İkinci Grup’un Mustafa Kemal Paşa’nın kişiliğine karşı bir duruşu olduğu gibi fikirsel olarak her iki grubun ayrımını şu iki düşünce özetleyebilir: Birinci Grup, “İnkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir” anlayışını savunurken; İkinci Grup, “İhtilalin de hukuku vardır, olağanüstülüğün de hukuku vardır” anlayışını savunmaktadır. Bu iki düşünce, her iki grup arasındaki felsefi ayrımının açık bir şekilde göstergesidir.

Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki Birinci Grup Devrimci/Reformcu, Jakoben bir dünya siyasetine hâkimdir. Bu açıdan İkinci Gruptan ayrılmaktadır. İkinci Grup; gelenekçi, muhafazakâr ve halkçı bir tutumu savunmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında 1923 yılında yapılan seçimleri kazanamayan İkinci Grup üyeleri İkinci TBMM’ye girmeyi başaramamıştı.[21]

1924 yılı Kasım’ına kadar Cumhuriyet Halk Fırkasının adı ‘‘Halk Fırkası’’ idi. Başında ‘‘Cumhuriyet’’ bulunmuyordu. Muhalif gruplar arasında ‘‘erdemli rejim’’ olarak nitelendirilen ‘‘Cumhuriyeti sahiplenmek’’ tekelinden kaynaklanan rekabet nedeniyle de partilerin ismine ‘‘Cumhuriyet’’ tabiri ilave edilecektir.[22]

Halk Fırkası, Cumhuriyet ilânından hemen sonra 10 Kasım 1924 tarihinde alınan bir kararla adını ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’ olarak ilân etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası, inkılâbın ilerleyişi ve işleyişiyle beraber kendi mevcut yapısında ve programında birçok farklılıklar geçirmiştir. Prensiplerini sürekli olarak gelişen duruma ve ihtiyaçlara göre yenilemiştir.[23]

4. Cumhuriyet Halk Fırkasının 1920’li ve 1930’lu Yılları

Milli Mücadele’nin askeri safhasının zaferle neticelenmesinden 1927 yılına kadar geçen zaman içinde, Türkiye’de birçok önemli gelişmeler yaşanmış, ülke bütünüyle farklı bir yapıya bürünmüştür. Siyasi ve toplumsal alanlarda, Osmanlı Devleti’nden bütünüyle ayrılışı ifade eden mühim ve gerçekçi çalışmalar yapılmış; saltanat ve hilafet kurumlarına son verilmiş, cumhuriyet ilan edilerek toplumsal alanda toplumun gündelik hayatını direkt etkileyen, kılık ve kıyafet konusu düzene sokulmuş, medeni kanunun değiştirilmesi gibi birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır. Bu tür gelişmeler halk tarafından olumlu karşılanmayarak, Mustafa Kemal Paşa’nın yakınındaki kişilerde dâhil olmak üzere, yeni uygulamalara ve onun kişiliğine yönelik olmak üzere meclis içinde ve dışında son derece güçlü bir muhalif kesim oluşmuş, ülkede siyasi ve sosyal sıkıntılar çoğalmış ve sıkıntılı bir sürece girilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele Dönemi’ndeki samimi dostları tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın oluşturulması, bu tür problemlerin bir nevi yansıması olarak kabul edilebilir. Fakat muhalefet bununla sınırlı kalmayarak, Şeyh Sait İsyanı gibi bazı ayaklanmalara hatta Mustafa Kemal Paşa’nın, İzmir’de kendisine yönelik olarak bir suikast teşebbüsü hazırlanmasına kadar gitmiştir. Bu tür olaylara engel olmak için yürürlüğe

[20] Sait Dinç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana, 2003, s.143-144.
[21] Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası 1920–1938”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara, 2006, s.34.
[22] Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.37.
[23] Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.257.

konulan Takrir-i Sükûn Yasası ve oluşturulan İstiklal Mahkemeleri de, ülkede otoriter olarak değerlendirilebilecek yönetimin doğmasına sebep olmuştur.[24]

İktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı basında, Mecliste ve toplum arasında kısa sürede bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasına yönelik eleştiriler başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasının meclis üzerinde denetim kurduğu öne sürülüyordu. Dış politika hususunda da olumsuz eleştiriler söz konusu olmuş, Başvekil İsmet (İnönü) başvekilliği bırakarak, yeni kabineyi Fethi Okyar kurmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası içinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları yeni bir partinin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kurulan bu yeni partinin adı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslarla kurulan bu yeni partide, askerlikle ilişkilerini kesen Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da yer almıştır. Bu fırka Büyük Millet Meclisi'nin içinden kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra müzakerelere katılmış, hükümetten çeşitli meseleler hususunda açıklamalar istemiştir. Daha çok İsmet Paşa Hükümeti ile uğraşıp, Fethi Bey kabinesine de toplu olarak güvenoyu vermişlerdi.

1925 yılı bütçe görüşmelerinde parti görüşlerini bildirmişler ve aşar vergisinin kaldırılmasını alkışlarla kabul etmişlerdir. Ara seçimlerde iktidar partisini baskı uygulamakla suçlamışlardır. Bütün bu olaylar Cumhuriyet Halk Fırkasında telâşla karşılanmıştır. Bütün bunlara rağmen iktidar partisinin karşısında bir muhalefetin olmasını isteyen Mustafa Kemal, başlangıçta durumdan memnun kalmıştı. Çünkü Mustafa Kemal demokratik bir sistemin kurulmasını istiyordu ve bu sistemin kurulması için de çok partili sisteme geçmek şarttı. Bu parti için Mustafa Kemal, ''Bırakınız karşımıza çıksınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim'' diyordu.

Mustafa Kemal bu partinin kurulmasını o kadar hoşgörü ile karşılamıştı ki, Batılı ülkelerin parlâmentolarını örnek gösteriyor ve çok partili rejimin gerekliliğini ve yararlarını anlatıyordu. Bu konuda ''Biz meclisimizde tek parti ile bir diktatör intibaı vermekteyiz. Bize bakan Batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır derler. Bizim meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medenî ülkelerin parlâmentolarına benzemeliyiz demekteydi''.[25]

Modernleşme sürecinin bıraktığı miras üzerine kurulmuşsa da ulus-devlet modelinde yeniden yapılanma sürecine gidilmiş olunduğundan, kendine özgü değişiklikleri de ortaya koyarak çoğu yerde Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenden kopuşun da bir sebebi olmuştur. Bu sebeple cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı ve radikal değişim hamleleriyle yeni rejime uygun, yeni bir insan ve toplum modelinin yaratılması amaçlanırken, 1930 yılına gelindiğinde ülkede iki önemli sorunla karşılaşılmış; Cumhuriyet Halk Fırkasının ekonomik sorunları çözme ve inkılâbın halka benimsetilmesi hususunda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımının, Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla neticelenmesi ve akabinde gelişen Menemen Olayı, bu sorunların iktidar tarafından daha aleni bir şekilde gözlemlenmesine sebep olmuştur.[26] 1929'daki ekonomik kriz ve buna bağlı hoşnutsuzlukları dengelemek için alternatif bir siyasi harekete ihtiyaç vardı. Öyle bir hareket ki merkezi teşkilata bağlı kalmak koşulu ile alternatif fikirler üretecekti.[27]

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından sonra kurulan ikinci muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ve desteğiyle, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuştur. Yeni fırkanın kurulmasında hem iç siyasi gelişmeler hem de dış siyasi gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur. Bir yandan dünya ekonomik bunalımının olumsuz yansımaları ülkede muhalif seslerin artmasına sebep olurken, diğer taraftan da katı tek parti

[24] Hakan Uzun, *a.g.m.*, s.237.
[25] Cemalettin Taşkıran, *a.g.m*., s.257-258.
[26] Hakan Uzun, *a.g.m.,* s.239.
[27] Abdurrahman Dilipak, *İnönü Dönemi*, İstanbul, 1989, s.26.

yönetiminin eleştiri ve denetimden yoksun olması sorunları çoğaltıyordu. Bu koşullar içerisinde 1930'un yaz aylarında Mustafa Kemal Paşa muhalefet işlerini üstlenmek üzere kısıtlı ve denetim altında tutabilecek bir muhalefet partisinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücünü açık olarak görmek istemiştir. İki partili bir sisteme geçilmesi aynı zamanda Türkiye'nin batı kamuoyundaki prestijini arttıracaktı. M. Kemal Paşa ve Fethi Bey arasında meydana gelen birçok görüşmenin ardından muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. İlerleyen günlerde Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden 15 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı. İktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir program benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendine ait bir yayın organı olmamakla birlikte başta Arif Oruç'un Yarın'ı olmak üzere Son Posta, Hizmet, Yeni Asır ve sonradan yayın hayatına giren Serbest Cumhuriyet isimli gazeteler tarafından desteklenmiştir.[28]

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulup altı ay ayakta kalan ve sonrasında hüsranla neticelenen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hala akıllardaydı. Ancak aradan seneler geçmiş, inkılâplar artık yerleşmişti. Serbest Fırka, önceden yapılan tahminleri kat kat aşan bir derecede halktan destek ve ilgi gördü. Fethi Bey'in hatıralarında belirttiği gibi; ''Memlekette bir anda beklenilmeyen ve ümit edilmeyen heyecanlı ve ümitli bir alaka belirmişti. Her taraftan fırkaya katılma müracaatları akmaya başlamıştı.''[29]

İktidardaki İsmet Paşa hükümetinin tek parti rejimi içerisindeki denetimsizliğinin, ekonomi politikasındaki yanlış kararların düzeltilmesini imkânsız kıldığı, bunun için de hükümetin denetlenmesi gerektiği hususundaki fikirlere katılan Mustafa Kemal Paşa, çözümü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasında görmüştür. Buna göre devletçi bir ekonomik görüşe sahip İsmet Paşa hükümetine karşı muhalefet partisi liberal bir görüşte olacaktır. Yeni parti, halkın mevcut gerginliğinin azalmasına da yardımcı olabilecektir.

Ekonomik sıkıntılarla birlikte CHF hükümetinin denetimsizliğinin diğer bir olumsuz neticesi de halk ile arasındaki kopukluğu olmuştur. İstek ve fikirlerini parti yönetimine aktaramayan halk ile eleştiriden uzak olan Cumhuriyet Halk Fırkası arasında büyük bir mesafe açılmıştır. CHF hakkındaki ciddi yolsuzluk ve suistimal iddiaları, ekonomik sıkıntı içerisindeki halk ile CHF arasındaki mesafeyi de arttırmıştır. Bu sebeple halkın hükümete yönelik eleştirilerini meclise taşıyacak muhalif bir partiye ihtiyaç duyulmuştur.[30]

Kurtuluş biçimi Serbest Cumhuriyet Fırkasının danışıklı olarak kurulduğu yapay ve güdümlü bir parti olduğu izlenimi vermekteydi. Önceden tasarlandığı şekliyle parti mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasını eleştirecek ve denetleyecekti. Oysa bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açmıştır. Böylelikle parti toplum içinde hızlı bir şekilde kök salarak, büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir şekilde kısa sürede adeta bir iktidar seçeneği haline gelmiştir. Partinin gördüğü bu büyük ilgi nesnel olarak partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi.[31] 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası sadece 3 ay ayakta kalabilmiştir.[32]

1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ve Menemen Olayı sonrasında CHF giderek daha otoriter ve daha disiplinli nitelik kazandı. 1931 yılı yeni bir dönemin başlangıcını

---

[28] Günver Güneş, ''Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar'' *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:25 Sayı:39, Ankara, 2006, s.119-120.

[29] Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek-Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci,* İstanbul, 1994, s.31.

[30] Barış Ertem, ''Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'' *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ordu, Aralık 2010, s.72-73.

[31] Günver Güneş, *a.g.m.*, s.120.

[32] Sina Akşin "Atatürk Döneminde Demokrasi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), Ankara, 1992, s.246.

ifade etmekteydi. İlk kapatılan derneğin Türk Ocakları olmasında o dönemde en güçlü dernek olması ve dolayısıyla muhalefet odağı olabilecek bir yapıda olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Türk Ocakları'nın SCF denemesi sırasında Serbest Cumhuriyet Fırkasından yana tavır alması; Pan-Türkist eğilimleri ve milliyetçi bir nitelik kazanmaya başlamasını da kapatılma nedenleri arasında saymak gerekir.[33]

CHF'nin 1931 büyük kongresi toplanmadan önce milletvekilliği seçimleri de yapılmış, iki başarısız deneyimden sonra Türkiye'de çok partili siyasi hayatın henüz işletilemeyeceği düşüncesiyle mecliste çok seslilik yaratabilmek için 20 bağımsız milletvekilinin, meclise girmesine olanak sağlanmış, 10 Mart 1931'de otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Bey (Peker) CHF'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bunların haricinde parti-devlet bütünleşmesini sağlayan girişimlerde de bulunulmuş, CHF ülkede daha otoriter bir şekle bürünmeye başlamış ve tek parti yönetimini pekiştiren uygulamalara gidilmiştir. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları'nın yanı sıra Mason Locaları, Kadınlar Birliği ve Muallimler Birliği gibi derneklerin faaliyetlerine son verilmiş; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Spor Kulüpleri CHF'nin kontrolüne girmişlerdir. Tüm toplumsal katmanları kontrolü altına almaya ve kendine bağlamaya çalışan CHF, işçi ve esnaf cemiyetlerini de kendi çatısı altında örgütlemeye çalışmıştır. Üniversitenin özerkliği de 1933 yılında çıkarılan bir kanunla son bulmuştur. 1935'deki kongrede parti genel sekreterlik görevi ile İçişleri Bakanlığı görevi birleştirilmiş, illerdeki parti başkanlığı görevi valilere bırakılmıştır.[34]

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetten sonraki gelişmeleri yakından takip etmiş, bu dönemde kurulan siyasi partileri ve bu partilerin ülkeyi halktan aldığı güç ile yönetmeye çalıştıklarını görmüştür. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'ndeki partileşme tecrübelerine dayanarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan evvel ikinci dönem TBMM seçimleriyle beraber ülkede partileşme süreci başlatmış ve ilk olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulmuştur. Halk Fırkası örnek teşkil ettiğinden kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmasına karşın, Şeyh Sait isyanı sebebiyle mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Mustafa Kemal bir süre sonra demokrasinin gereği olarak çok partili döneme geçebilmek amacıyla kendi girişimleri ve gayretleriyle 1930 yılında Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurtmuştur. Ancak ülke içerisindeki iç gelişmeler sebebiyle bu fırka aynı yıl kendini fesh etmiştir. Çok partili döneme bu iki girişimle geçilememiş ve uzun süre ülke tek partili hükümetlerce yönetilmiştir. Atatürk dönemi, tek partili bir yönetimle geçmesine karşın demokratikleşme açısından hem çok partili dönemden hem de birçok Batılı ülkeden daha fazla yenileşme gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk siyasal partisidir. Gerek Türkiye'deki devrimi gerçekleştirmesinden ve uzun bir süre tek parti olarak iktidarda kalmış olmasından, gerekse kendisinden sonra kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti gibi partilerin kurucu kadrolarını kendi içinden çıkarmış olmasından dolayı Türkiye'de var olan siyasi kültürün biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple de Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina "Atatürk Döneminde Demokrasi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), Ankara, 1992

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, ''Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri'', *Anayasa Yargısı Dergisi,* Cilt:16, Ankara, 1984

AYSAL, Necdet, ''Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri Ziraat Mektebi'', *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt:10, Sayı:39, Ankara, 2007

[33] Hakkı Uyar, *a.g.m.*, s.16.
[34] Hakan Uzun, *a.g.m.*, s.239-240.

DİLİPAK, Abdurrahman, *İnönü Dönemi*, İstanbul, 1989

DİNÇ, Sait, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana, 2003

ELOVE, Mustafa Emil, ''İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış'', *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt:9, Sayı:1, Ankara, 1952

ERTEM, Barış ''Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'' *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ordu, Aralık 2010

GÖZE, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, İstanbul, 2006

GÜNEŞ, Günver, ''Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar'' *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt:25, Sayı:39, Ankara, 2006

KİRMAN, Emin, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006

KOCABAŞ, Süleyman, *T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi 1923-1938 Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk'ün Ölümü*, İstanbul, 2007

OLGUN, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Sayı:79, Ankara, 2011

TAŞKIRAN, Cemalettin, ''Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)'', *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt:4 Sayı:14, Ankara, 1995

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1988

TURAN Refik - SAFRAN Mustafa, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1994

UYAR, Hakkı, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920–1938", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara, 2006

UZUN, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları'' *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Cilt:9, Sayı:20-21, İzmir, 2010

ÜNAL, Oğuz, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek-Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci,* İstanbul, 1994

YAZICI, Nuri, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 2011

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 27, Sayı: 2, Sayfa: 361-373, ELAZIĞ-2017

HELLENİZMİN GÖLGESİNDE DİADOKHLAR DÖNEMİ

Diadochs Era in The Shadow of Hellenism

Yüksel ARSLANTAŞ[*] **Cuma Ali YILMAZ**[**]

ÖZET

Büyük İskender, MÖ 336 yılından 323 yılına kadar Makedonya kralı olarak hüküm sürdü. MÖ 13 Haziran 323 yılında Babylon'da (bugünkü Irak) öldü. Büyük İskender, o zamanlar bilinen dünyanın neredeyse tamamını işgal etti. Sınırları Makedonya'dan Hindistan'a uzanan büyük bir imparatorluk kurdu. Ancak Büyük İskender'in ölümü çok ani oldu. Dahası kralın belli bir meşru mirasçısı da yoktu. Böyle bir ortamda Büyük İskender'in MÖ 323'te ölümünden sonra, generalleri, ailesi ve arkadaşları imparatorluğun kontrolü için savaştı. Diadokhlar Savaşı Hellenizm döneminin başlangıcına işaret eder. Çalışmanın amacı bir imparatorluğun çöküşünde ve Hellenizmin yayılmasında Diadokhlar'ın etkisini saptamaktır.

Bu çalışmada Büyük İskender'in ölümü ve Makedonya İmparatorluğu'nun sınırları hakkında bilgi verildikten sonra, Makedonya İmparatorluğu'nun parçalanması, Diadokhlar ve Hellenizm konularına değinildi. Makalenin sonunda çalışma değerlendirilip bir sonuçla özetlendi.

Anahtar Kelimeler: Diadokhlar, Hellenizm, İmparatorluk, Büyük İskender

ABSTRACT

Alexander the Great reigned as king of Macedonia from 336 to 323 BC. He died in Babylon (now Iraq) on June 13 323 BC. Alexander the Great, who conquered almost the entire known world his era. He established a great empire whose boundaries extended to India from Macedonia. However the death of Alexander the Great was suddenness. Indeed the king's had no an obvious legitimate heir as well. In such a setting, Diadochs, families and friends of Alexander the Great who fought for control over his empire after his death in 323 BC. The Wars of the Diadochs sign the starting of the Hellenistic Period. The aim of the study is to determine the impacts of Diadoch's, on collapse of an empire and Hellenism's expansion.

In this study, after it was informed about the death of Alexander the Great and the borders of Macedonian Empire, it was also mentioned about decline of the Macedonian empire, Diadochs and Hellenism. At the end of the article, the labour was summarized with the result of evaluation.

Keywords: Diadochs, Hellenism, Empire, Alexander the Great

GİRİŞ

Büyük İskender'in Yunanistan'dan Hindistan'a uzanan imparatorluğu, 5 milyon kilometre kareyi kaplamaktaydı. Dolayısıyla imparatorluk çeşitli etnik yapıya sahipti[1]. İmparatorluğun sınırlarının bu denli geniş olması, yönetimi de doğal olarak zorlaştırıyordu. Büyük İskender, ülkenin fiziki durumunu göz önüne alarak stratejik bir yaklaşımla imparatorluğu idare etmeli, aynı zamanda halkları kaynaştırmalıydı[2]. İskender bu amaçla, Yunan kültürüyle Asya kültürü arasında bir kaynaşma meydana getirerek emri altındaki bütün halkları Yunanlılaştırmak istedi[3]. İzlediği bu politikayla hem Yunan kültürü yayılacak hem de imparatorluk istikrarlı bir şekilde ayakta kalacaktı. Fakat İskender amacını tam manasıyla gerçekleştiremeden öldü[4].

İskender İmparatorluğu, bir takım bağımsız devletlerin birleştirilmesinden meydana gelmişti. Bu devletlerden hiçbiri, herhangi bir şekilde diğerine bağlı değildi. Kral hem Makedonya hem de

[*] Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ yarslantas@firat.edü.tr.

[**] Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ cuma2323@hotmail.com.

[1] Barry Strauss, *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar, İskender, Hanibal ve Sezar'ın Liderlik Dehası,* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, 2003, s. 283.

[2] Murat Albecer, *Büyük İskender'in Doğu Siyaseti,* (Sosyal Bilimler Enstitüsü/Gazi Üniversitesi), Ankara, 2000, s.95.

[3] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* (Çev. Afif Erzen), İstanbul, 1942, s. 113.

[4] I.C. McManus, *The Modern Mythology of The Left-Handedness of Alexander The Great,* London 2006, s. 569.

Pers kralıydı. Yani İskender, krallık mevki ve yetkilerini kendisinde toplamak suretiyle, ülke birliğini sağlam tutma amacını gütmüştü[5]. İskender İmparatorluğu'na baktığımızda, belirgin olarak dört bağımsız bölgenin birleşmesi sonucu meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bunlar:

1- Makedonya Krallığı
2- Korinthos Birliği'ne bağlı Yunan şehir devletleri
3- Asya Krallığı
4- Himaye altındaki devletler[6]

Ancak İskender İmparatorluğu hiçbir zaman kesin ve sürekli bir idari örgütlenmeye sahip olamadı. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi kral ideallerini tam olarak gerçekleştiremeden öldü[7]. Kral öldüğünde, karısı Roksana[8] hamileydi[9]. Büyük İskender'in, Barsine ile ilişkisinden de Herakles adında bir oğlu vardı. Kral öldüğünde Herakles yaklaşık dört yaşlarındaydı[10].

Büyük İskender'in ölümü ciddi problemlere yol açtı. Kurduğu imparatorluk ölümüyle hemen parçalanmaya başladı[11]. İmparatorluğu İskender'in generalleri arasında bölünmesinden Hellenizm devri krallıkları meydana geldi[12]. Ancak Büyük İskender, arkasında çekici ve hiç bitmeyen bir imparatorluk ülküsü bıraktı. Ölümünden sonra, generalleri onu davranışlarından giyimine kadar hemen her konuda taklit etmeye başladılar. Tanrılarla olan ilişkisi de taklit edilmişti. Apollon'u göksel babası olarak ilan eden Seleukos, krallığının tanrılar tarafından onaylandığını söylemiştir. Bu kadar fazla olmamakla beraber, Mısırlı Lagids kendisinin tanrısal Argeadai soyundan geldiğini söylemiştir. Ptolemaios kendi soyunu Herakles'e kadar, karısı Arsinoe'nin soyunu da Dionysos'a kadar götürmüştü. Hayatta olan kralın tanrılaştırılması geleneği böylece başlatılmış oldu. Büyük İskender'in batıda gerçekleştiremediği sefer planı Babil'de Makedonya ordusu tarafından iptal edildi. Bazı satraplar, aldıkları yönetim için Babil'de savaşmak zorunda kaldılar[13].

1. Diadokhların Egemenlik Mücadelesi

İskender'in ölümüyle başlayıp Aktium muharebesine kadar süren üç yüzyıllık dönem, karışık olaylar ve sürekli cereyan eden harplerle dolu bir dönemdir. Kralın beklenmedik bir zamanda ve halef göstermeden ölmesi kurduğu evrensel devlet için büyük bir felaket oldu[14]. İskender'in tabut içerisinde bekletildiği Babylon (Babil) Sarayı karmakarışık ve idaresizdi. Kralın mühür yüzüğünü alan Perdikkas, danışmak için komutanları ve muhafızları yanına çağırttı. Fakat arkalarından askerler de salona zorla girince, kendiliğinden bir nevi Makedonya ordu kurulu meydana geldi. Şartlar nedeniyle de bu ordu kurulu, karar yetkisi olan bir kurul olarak kabul gördü. Perdikkas yüzüğü Büyük İskender'in tacının yanına koyarak, hamile olan Roksana'nın doğurmasını bekleme ve bu sürede de geçici bir düzenleme getirme önerisini sundu. "Eğer Roksana dünyaya erkek çocuk getirirse, bu çocuk kral olacaktır." dedi. Ancak Roksana Persli olduğu için, bu duruma itiraz edenler oldu. Bergama'da yaşayan, Herakles'in de dile getirildiği şiddetli bir tartışma patlak verdi[15]. Nihayet

[5] Ekrem Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi,* Konya, 2003, s. 104.
[6] Murat Albecer, *Büyük İskender'in Doğu Siyaseti*, s. 95.
[7] Murat Albecer, *Büyük İskender'in Doğu Siyaseti*, s. 95.
[8] Oxyartes'in kızı ve soylu bir kadın olan Roksana, MÖ 327 yılında Maracanda'da Büyük İskender ile evlendi. MÖ 311 yılında hem oğlu IV. Alexander hem de kendi öldürüldü. Ian Worthing, *By the Spear; Philip II, Alexander the Great and The Rise and Fall of the Macedonian Empire, America, 2014,* s. 332.
[9] Ian Worthing, *By the Spear; Philip II, Alexander the Great and The Rise and Fall of the Macedonian Empire,* s. 350.
[10] John D. Grainger, *Alexander The Great Failure, The Collapse of The Macedonian Empire,* New Zealand, 2007, s. 93.
[11] Richard Stoneman, *Alexander The Great,* London and New York, 1997, s. 88.
[12] Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi,* Bursa, 2012, s. 266.
[13] A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri,* s. 217-219.
[14] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* Ankara, 2014, s. 476-477.
[15] Siegfried Lauffer, *Büyük İskender,* (Çev. Nilgün Sarnuç), İzmir, 2004, s. 190-191.
Barsine MÖ 333 yılında Issos Savaşı'ndan sonra Damascus'ta Parmenion tarafından esir alındı ve Büyük İskender'e gönderildi. Ian Worthington, By the Spear, Philip II, Alexander The Great and the Rise and Fall of the Macedonian Empire, s. 328.

Babil'de oluşturulan konsey, Roksana'nın doğacak çocuğunun erkek olması halinde kral seçileceği konusunda anlaşmaya vardı. Daha sonra konseyden, imparatorluğun başına vekaleten atanacak adayı belirleme kararı çıktı. Adaylar arasında adı en çok geçenler Perdikkas, Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos, Antipatros, Krateros ve Antigonos idi. Ancak Krateros, Antipatros ve Antigonos bu Konsey'e katılmamışlardı. İmparatorluğun başıboş kalmaması için devletin başına geçici olarak Perdikkas atandı. Çok geçmeden Roksana bir erkek çocuğu dünyaya getirdi. Babasından dolayı ismini Alexsander (IV) koydular. IV Alexander ile Arrhidaios tahtın meşru mirascısı oldular. İskender'in üvey kardeşi Arrhidaios[16] çocuk denecek yaştaydı dolayısıyla onlar büyüyene kadar imparatorluk topraklarının yönetilmesi gerekiyordu. Babil konseyi imparatorluğun yönetilmesi için toprakları generaller arasında bölüştürdü. Bu paylaşımdan Seleukos ilk etapta bir toprak alamadı. Sadece Perdikkas'ın sağ kolu olarak, Süvari Birliği'nin komutası verildi[17].

Büyük İskender öldükten sonra, Satraplıklar aşağıda verilen tarzda paylaştırıldı:

*Frigya-Hellespont, Leonatas'a verildi.

*Lidya'yı, satrap Menandros aldı.

*Karya, Kassandros'a verildi.

*Likya, Pamfilya, Pisidya, Büyük Frigya ile birleştirildi ve daha evvel Büyük İskender tarafından Frigya satraplığına tayin edilmiş olan Antigonos'a verildi.

*Kapadokya ve Paflagonya Büyük İskender'in kâtibi Eumenes'e bırakıldı. Kendisi büyük nüfuza sahip önemli bir kişiydi. Ancak yabancı olduğundan Makedonyalılar tarafından sevilmezdi. Bu yüzden O hâkimiyet sahasından uzaklaştırıp buraya gönderilmişti.

*Kilikya, Büyük İskender'in ölümünden önce satraplığa tayin edilen Philotas'ın uhdesinde kaldı. Fakat bu bölge, oğlu Kassandros'a bırakılmıştı.

*Suriye, Büyük İskender'in gençlik arkadaşlarından Laomedon'a bırakıldı.

*Mısır'ı Ptolemayos aldı. Kendisi en baştan beri açık açık generallerin şahsi hâkimiyeti siyasetinin taraftarıydı[18]. Bu paylaşımdan Seleukos ilk etapta bir toprak alamadı. Sadece Perdikkas'ın sağ kolu olarak, Süvari Birliği'nin komutası verildi[19].

Generaller yapılan paylaştırmadan hemen sonra tayin olundukları satraplıklara gittiler. Bütün haldeki yeni imparatorluk düzeni görünüşten ibaret olup, kısa bir süre sonra birbirleriyle mücadeleye girişeceklerdi. Satraplar, kendilerini Büyük İskender'in verasetinin idarecisi değil, daha ziyade onun halefleri sanmaktaydılar. Bu yüzden onlara Diadohkhlar denilmekteydi[20].

Büyük İskender'in ölümü üzerine doğu sakin kalmıştı. Baktria'da meydana gelen isyan yerli halkın değil, o bölgeye yerleştirilmiş olan Yunanlılar'ın eseriydi[21]. Yunanistan'da ise ciddi karışıklıklar meydana geldi. Atina, daha evvel olduğu gibi, bu karışıklıkların merkezi oldu. Burada Makedonya düşmanları başa geçmişlerdi. Bu karışıklıkların öncülerinden biri Lukurgos'tu. Kendisi MÖ 338 yılından beri bölgenin maliyesini idare etmekteydi. Diğeri ise hapishaneden kaçmayı başaran Demosthenes'ti (Makedonyalılar'ın ezeli düşmanı). Demosthenes etrafına insanları toplayarak, Makedonyalılar aleyhine yeni bir Yunan ittifakı meydana getirdi. Bu ittifaka neredeyse bütün Yunanistan dahil olmuştu. İsyanı bastırmakla görevli Antipatros (Makedonya ve Yunanistan'dan sorumlu general) isyanı bastırmak güç olduğu için, Avrupa'ya doğru hareket eden

---

Büyük İskender'in Pers soylusu Barsine ile yaklaşık beş altı yıllık bir ilişkisi oldu. Bu ilişkiden MÖ. 327 yılında Herakles adında bir oğulları oldu ve Herakles Büyük İskender'in bildiğimiz ilk çocuğudur. Waldemar Heckel, Lawrence A. Tritle, *Alexander The Great, A New History,* Hon Kong, 2009, s. 205-206.

[16] II. Philippos'un üçüncü eşi Thessalialı Philinna'dan olan III. Philippos (esas adı Arrhidaios olup sonradan kendisine III. Philipos denilmiştir.), MÖ 357 yılında doğdu. Zihinsel engelli olan Arrhidaius, Pella'da yaşıyordu. Büyük İskender'in ölümüyle, IV. Alexander ile krallığı paylaştı. Ancak Generallerin savaşında karısıyla birlikte MÖ 317 yılında öldürüldü. Ian Worthing, *By the Spear; Philip II, Alexander the Great and The Rise and Fall of the Macedonian Empire,* s. 334.

[17] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* İstanbul, 2008, s. 141-142.

[18] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 131-133.

[19] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* s. 142.

[20] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 131-133.

[21] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 477.

Krateros ve Frigya-Hellespont satrapı Leonatas'tan yardım talebinde bulunmak zorunda kaldı. Atina harp kumandanı Leostenes, Termopul geçidini işgal ederek, ilerlemekte olan Antipatros'a, orta Yunanistan'a giden yolu kapattı. Leostenes Makedonyalıları mağlup ederek, Thessalialı (Teselya) müttefeklerin tarafına geçti ve Antipatros Thessalia'da Lamia şehrinde muhasara altına alındı[22]. Bu nedenle bu harp tarihe 'Lamia Savaşı' olarak geçmiştir[23].

Leonatos ise öldürüldü ve böylece O, siyasi sahneden çekilen ilk Diadokh oldu. Fakat yine de Leonatos'un ordusu Antiptaros'un ordusu ile birleşti ve Thessalialı müttefikleri MÖ 322 senesinde Thessalia'da Kranon civarında mağlup etti. Atina filosu Amargos adası yakınınında imha edildiği için, artık Atina'nın kudret ve kuvveti kırılmıştı. Böylece Yunan birliği kendiliğinden dağıldı. Devletler tek başına Antipatros'la uzlaşmak zorunda kaldılar[24]. Antipatros, Lamia kuşatmasını kaldırmayı başarıp, Amorges açıklarında, Makedonyalılar Atina filosuna karşı büyük bir zafer kazandı[25]. Ayrıca barış anlaşmasını[26] öyle bir düzenledi ki, her devlet Makedonya'ya tabi oldu. Her tarafta Makedonya taraftarları hükümetlerin başına getirildi. Bütün önemli noktalara Makedonya işgal kuvvetleri yerleştirilerek, bu bölgeler emniyet altına alındı. Korinthos ittihadından da artık hiç bahsedilmedi[27].

Atina'daki mağlubiyetin ardından, Demosthenes ölüme mahkûm edildi. Bu yüzden MÖ 322 senesinde kendini zehirledi. Onun yerine, Fokiyon başa geçti. Kendisi Atina'yı bağımsız bir devlet olarak devam ettirmekten vazgeçme şartıyla Antipatros tarafından kabul edildi. Buraya da bir Makedonya işgal kuvveti yerleştirildi. Perdikkas ise, bu süreçte bütün gücü elinde toplamış, Büyük İskender'in kız kardeşi Kleopatra'yla evlenerek kral olmayı hedeflemişti[28]. Generallerden Antigonos, Ptolemaios ve Lysimakhos ve Krateros koalisyon oluşturarak Perdikkas'ın hakimiyeti altına girmek istemediler. Perdikkas hem Anadolu'da hem de Mısır'da savaşmak zorunda kaldı. Mısır'da olan Ptolemaios Kyrene'yi Perdikkas'a danışmadan işgal etmiş böylece büyük bir servet biriktirmişti[29]. Ptolemaios, kendi saygınlığını artırmak için, Makedonya krallık mezarlığında toprağa verilmek istenen İskender'in cesedine el koydu. Cenaze alayına Suriye'de saldırdı ve kendi başkenti İskenderiye'ye gömmek amacıyla hükümdarın cesedini Mısır'a götürdü. Bu eylem Perdikkas'ı Mısır'a sefer yapmaya zorladı. Ancak Perdikkas, nil nehrini geçmek üzere Memphis civarında kurduğu kampta, içlerinde Seleukos'un da olduğu subayları tarafından bir suikasta uğrayarak öldürüldü[30]. Ordusu Ptolemaios tarafına geçti. Ptolemaios kendisine teklif edilen kral naipliğini kabul etmedi. Mısır satraplığı ile yetindi[31]. Perdikkas'ın ölümünden sonra naiplik Antipatros'a geçti. Naiplik birleşik bir imparatorluğun varlığını gerektiriyordu. Ancak imparatorluk giderek daha çok parçalanıyordu[32].

Antipatros, satraplıkları yeniden düzenledi. Perdikkas'a karşı mücadeleye girişmiş olan herkesi mükâfatlandırdı. Perdikkas'ın katlinde rol oynamış olan Seleukos, Babil satraplığına tayin edildi. Antigonos'a Büyük Frigya satraplığı verilmekle birlikte, imparatorluğun Asya başkumandanlığına da tayin edildi. Antipatros bu dönemde, belli başlı bir icraatta bulunmamıştı. MÖ 319 senesi ilkbaharında ölen Antipatros'un yerine imparatorluk naipliğine, Büyük İskender'in eski piyade

---

[22] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 134.
[23] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 478.
[24] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 135.
[25] Claude Mosse, *Büyük İskender Efsanenin Kaderi,* (Çev: Nuriye Yiğitler), İstanbul, 2005, s. 130.
[26] Antipatros Hellen Birliği'ni dağıttı ve isyana katılan her şehirle ayrı ayrı barış yaptı. Atina bu barışla Sisam'dan vazgeçmek, Munihia limanına bir Makedonya garnizonu kabul etmek ve oligarşik bir hükümet kurmak zorunda kaldı. Sadece 2000 drahmi vergi verebilecek güçte olanlar vatandaşlık haklarından faydalanacaklardı. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 478.
[27] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 134-135.
[28] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 135.
[29] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 478-479.
[30] V. Dıakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi, (Çev. Özdemir İnce), Ankara 1987,*s. 481-482.
[31] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 479.
[32] V. Dıakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi, (Çev. Özdemir İnce), Ankara 1987,*s. 481-482.

generallerinden biri olan Poliperhon geçti[33]. Bunun üzerine Antigonos, Kasandros, Lsimakhos ve Ptolemaios ikinci kez koalisyon oluşturdular. Poliperhon, Yunanistan için bağımsızlık buyrultusu yayınlamak ve Korinthos ittihadını yeniden canladırmak koşuluyla Yunanlılar'ı kazandı. Ayrıca Eumenes'i orduların başkumandanı yaptı. Eumenes İskender ailesinin dostuydu. MÖ 318 yılında Antigonos Byzantion'da (bugünkü İstanbul) kazandığı zaferle güçlenmişti. Ancak en büyük gücü Eumenes'in ölümüyle elde etmişti. Böylece Antigonos Anadolu'da bir kral gibi saltanat sürmeye başladı ve İskender imparatorluğunun tamamını ele geçirmek için harekete geçti[34]. Koalisyon müttefikleri, hüküm sürdükleri toprakları istedikleri için MÖ 315'te Antigonos'a bir heyet gönderdiler. Ancak Antigonos bu isteği reddetti. Bunun üzerine savaş başlamış oldu. Antigonos Makedonya'da bulunan Kasandros'a karşı savaş hazırlıkları yaparken oğlu Demetrios'u ise Suriye'ye gönderdi. Bunu yapmaktaki amacı Ptolemaios'a karşı güneydeki cepheyi güçlendirmekti. Bunun üzerine Ptolemaios Demetrios'un üzerine doğru harekete geçti. Filistin Gaza'da (Gazze) yapılan savaşta Demetrios yenilerek savaştan kaçtı[35]. Mısır'da olan Seleukos ise Babil'e geri dönerek buradan Antigonos ile savaştı. MÖ 311 yılında ise barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre Seleukos'un dışındaki dört General IV. Alexander'in komutanları olduklarını ilan ediyor, Alexander tahta çıkıncaya kadar Kasandros'u saltanat naibi ve Avrupa'nın komutanı olarak tanıyorlardı. Ayrıca Ptolemaios Mısır'da, Lysimakhos Trakya'da, Antigonos Asya'da hüküm sürecekler, Yunan şehirleri ise bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. Bu sayede Antigonos'un İskender'in krallığı diriltme çabaları boşa çıktı. Bunun yanısıra gelecekte kurulacak olan devletlerin temelleri atılmış oluyordu. Bulunduğu mevkiyi güçlendirmek isteyen Kasandros'un MÖ 310-309 yılında Roksana ile oğlu Alexander'i öldürtmesi üzerine İskender imparatorluğunu tamamıyla kurmak fikri ortadan kalktı[36].

İskender'in ölümünden sonra yaklaşık kırk yıl, önde gelen Makedonya generalleri bu büyük mirası kontrol etme iddiasıyla birbirlerine karşı çok şiddetli savaşlar verdiler. Nihayet Mısır'da Ptolemaioslar, Önasya'da Seleukoslar ve Makedonya'da Antigonoslar olmak üzere üç büyük Hellenistik krallık kuruldu[37].

1.1. Hellenistik Ptolemaioslar Krallığı

Lagos'un oğlu Ptolemaios, Büyük İskender'in generalidir. MÖ 323 senesinde Mısır satraplığı başlayan Ptolemaios, MÖ 305 senesinde kurulan Hellenistik Mısır devletinin (Ptolemaioslar devleti) kurucu hükümdarıdır. Krallığını Mısır'da eski firavunlar devletinin mirası üzerine kurdu. Ülkeyi tamamen kendine özgü ekonomik formlarla kendisine bağlı olarak merkezileştirdi[38].

I.Ptolemaios, başlangıçta yalnızca Mısır'da hüküm sürdü, ancak sonradan Ptolemaioslar Mısır haricinde de toprak elde etmek için mücadele ettiler. Ptolemaiosların Anadolu'da bulunan en büyük rakibi Seleukoslardı. Ptolemaioslar ve Seleukoslar bu nedenle sık sık savaşmışlardı. Ptolemaiosların Anadolu'da toprak sahibi olmak istemelerinin tek nedeni Eski Yunan dünyasına ulaşımı sağlayan Ege Denizi ve Akdeniz'i ele geçirmek değil, kereste gibi doğal zenginliklere de sahip olmaktı. I. Ptolemaios Antigonos'a MÖ 310 yılında savaş ilan ederek Dağlık Klikya'yı işgal etti. Ancak Demetrios kısa bir müddet sonra, Ptolemaios'un işgal ettiği yerleri geri aldı. Bir yıl sonra Ptolemaios, Likya bölgesi Phaselis (Tekirova), Ksanthos (Kınık) ve Kaunos'u (Köyceğiz-Dalyan) işgal etti. Ptolemaioslar Likya'nın egemenliğini bir müddet sonra kaybettiler. Fakat MÖ 295 yılına gelindiğinde bu bölgeyi yeniden hâkimiyetleri altına aldılar[39].

---

[33] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 135-147.
[34] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 480.
[35] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* s. 142-143.
[36] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 481-482.
[37] http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/35/306.pdf, 11.05.2017, George E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi,* (Çev: İnci Delemen), İstanbul, 1997, s. 11.
[38] Bülent İplikçioğlu, *Eskibatı Tarihi,* Ankara, 1997, s. 20, 120, 388.
[39] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* s. 140.

Şekil 1. . Ptolemaios'un heykeli.
(Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1995, s. 457.)

Mısır'da eskiden beri var olan merkezileştirilmiş idare sistemi Ptolemaioslar zamanında da uygulanmaktadır. Devletin başında mülki, idari, adli, askeri ve dini idarenin başında kral vardı. Kral, çıkardığı kanun, ferman ve buyrultularıyla ülkeyi istediği gibi yönetmekteydi. Mısır devlet teşkilatı geniş bir memur kadrosuna dayanmaktaydı. Bu memurlar, Yunan memurlarının aksine devlet hazinesinden belirli bir ücret yerine belirli bir miktar toprak mahsulü almaktadırlar. Kralın yanında deneyimlerinden istifade edilen ve 'arkadaş' ünvanı taşıyan asillerden oluşturulmuş 'danışma kurulu' vardı. Kralın yardımcısı olan en yüksek memurlar arasında Hiliarhos, Arhigrammetevs (mabeyn baş katibi) ve Dioiketes (hazine bakanı) vardı. Devletin yüksek memurluklarında görev yapacak, orduda hizmet edecek subaylar, saray okullarında yetiştirilmekteydi. Askerler kendilerine kral tarafından verilen çiftliklerde, bunların gelirlerinden faydalanmakta, savaş çıktığında orduya katılmak zorunda bulunmaktaydılar. Özel mülkiyet Mısır'da ancak Hellenizm döneminin sonlarına doğru yaygınlaşmıştır.

Ptolemaioslar MÖ 30 yılındaki Roma işgaline kadar, Mısır'ı ellerinde tuttular. Mısır İskenderiye, Hellenistik dünyanın kültür merkezi konumundaydı. Ptolemaioslar burada büyük bir kitaplık kurdular[40]. Hellenistik Mısır[41] yönetimi, bir yandan eski zamanların mirası olan temel ilkelere dayanıyordu. Yönetimsel bölünme eskiden olduğu gibi kalmıştı. Normlarıyla topluluk örgütlenmesiyle Yukarı ve Aşağı Mısır devam ediyordu. Öte yandan, ortaya yeni nitelikler, özellikler de çıktı. Örnek verecek olursak, devlet örgütü özellikle Greklerden ve Makedonyalılardan oluşuyordu. Bu durum ise yerli halkı aşağı bir statüye indirgiyordu. Yönetim şekli yerli halkı ezilen ve sömürülen bir katman durumuna getirmişti. Ptolemaioslar Mısır'ı kendi özel mülkleri gibi kabul ediyorlardı. Kral, kendi mülkü olan toprakları, "krallık toprakları"nı, küçük çiftçiler, krallık çiftliklerini işliyordu. Krallık çiftçileri, Helenistik Mısır'da ekonomik etkinlikleri bakımından bağımsız değillerdi. Çiftçi, saptanan kuralları değiştiremezdi. Asilik yapanlar ağır para cezalarına

[40] George E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi,* s. 12.
[41] Frank Dumont, *A History of Personality Psychology, Theory, Science and Research from Hellenism to the Twenty-first Century*, New York, 2010, s. 14.

çarptırılıyorlardı. Bütün doğal zenginlikler, maden kömürü, kaya tuzu, taş ocakları vb. bunların hepsi krala aitti. Ticaret de tekel altındaydı. Toplumsal ve siyasi bakımdan, yerli halk ile yeni gelen Grek-Makedonyalılar arasındaki fark çok çarpıcıydı. Yerli halkın oturduğu ülke (Khora), Greklerin, Makedonyalıların sahip oldukları kentin (Polis) karşıtıydı. Kral, mutlak efendiydi ve yönetim biçimi doğu tipi despotizme yakındı. Çoğunluğu Makedonyalı ve Grek olan memurlar yardımıyla ülkeyi yönetiyorlardı[42].

Diğer Helenizm devletlerinde olduğu gibi, Ptelomaioslar krallığında da mali işlere büyük önem verilmiş, devlet gelir giderleri arasında bir denge kurmaya çalışılmıştır. Devletin en önemli gelir kaynağı kraliyet memurları tarafından toplanan arazi vergisiydi. Bunun yanısıra hayvan, köle vergileri, gümrük resimleri ve kral çiftliklerinin gelirleri de büyük önem taşıyordu[43]

Sonuç olarak, Ptolemaios hanedanının son kraliçesi Kleopatra'nın Aktium yenilgisinden sonra intihar etmesiyle ve Romalıların İskenderiye'yi alıp Mısır'ı kendi ülkelerine dahil etmeleriyle Ptelomaiosların Hellenistik Mısır devleti MÖ 30 yılında sona erdi[44].

1.2. Hellenistik Seleukoslar Krallığı

Doğu'yu (Hindistan, Orta Asya, Arabistan) Batı'ya (Akdeniz) bağlayan ticaret yolları Seleukoslar krallığından geçiyordu. İskender'in politikasını devam ettiren Seleukoslar, devletlerine bir savunma aracı olarak yeni şehirler kurdular. İmparatorluğun başkenti olan Antiokheia (Antakya) gibi bazı kentler dünya çapında önemli ticaret ve sanayi merkezi oldu. Seleukosların krallığı Grek-Doğu karakterliydi[45].

MÖ 301 senesinde, Seleukos ve Lysimakhos, Antigonos ve Demetrios'un kuvvetleri üzerinde kesin bir zafer kazandılar. Antigonos öldürüldü ve böylece Seleukos iyice güçlendi. Seleukos Suriye ve Anadolu'nun mühim bir kısmına sahip oldu, dahası egemenliğini İndus'a kadar yaydı. Bir müddet sonra Lysimakhos'un hakim olduğu topraklarda huzursuzluk baş göstermesi ve Lysimakhos'un kötü yönetiminden dolayı, Seleukos duruma müdahale etti. Lysimakhos, Seleukos'un Batı Anadolu'ya ilerlediğini duyunca Hellespont'tan geçip güneye doğru ilerledi. İki ordu, Manisa yakınlarındaki Korupedion'da karşı karşıya geldi. Seleukos savaşı kazandı ve Lysimakhos savaş esnasında öldü. Böylece Seleukos'un gücü daha da arrtı. Karadeniz kıyıları hariç Anadolu'nun tamamına hakim oldu. Ancak bu zaferin bir yıl akabinde, Seleukos öldürüldü[46].

Seleukoslar Krallığı'nın teşkilatı hakkında çok fazla bilgimiz olmamakla beraber, bu teşkilatın birçok konuda Mısır'ınkine benzediğini ancak bazı durumlarda Mısır'dan farklı olduğunu görüyoruz. Bu devletin kapsadığı geniş alan 25 kadar satraplığa bölünmüştü. "Strategos" ya da satrap ünvanını taşıyan valilerin idare ettiği bu eyaletler Persler zamanındaki satraplıklardan daha küçük olup birtakım Hiparhialara (idari birim) bölünmüşlerdi. Ptolemaiosların Mısır'da sadece bir tek şehir kurmalarına rağmen, Seleukosların Anadolu ve Suriye'den Hindistan içlerine kadar uzanan geniş ülkelerde birçok şehir kurduklarını saptamak mümkündür. Yalnızca I. Seleukos 16 tane, Antiyoheia 5 tane, Laodikeia 9 tane, Seleukeia 3 tane, Apameia ve Stratonikeia 3 tane kurmuştu[47].

Toprakların çoğuna kral sahip bulunuyordu, ancak büyük bir bölümü de tapınaklara, kentlere ve kişilere bırakılmıştı. Sanayi ve ticari alanın da, kralın tekelinin yanısıra özel girişimciler de bulunuyordu. Bu kralllık, parlak dönemini I. Seleukos Nikator (MÖ 312-280) döneminde ulaştı. Ancak krallık en büyük gelişimini III. Antiyohos döneminde yaşadı[48]. Nihayetinde MÖ 64 yılına gelindiğinde Romalılar tarafından tamamen ele geçirildi[49].

---

[42] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 482-486.
[43] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 514.
[44] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 489.
[45] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 489-490.
[46] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* s. 144.
[47] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 496.
[48] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 499.
[49] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 489-491.

1.3. Hellenistik Antigonoslar Krallığı

MÖ 306 yılında Salamis (Kıbrıs) civarında yapılan deniz muharebesi sonucu Ptolemaios'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti Antigonos'a geçti. Antigonos oğlu Demetrios'a Rodos'u ele geçirmesi için emir verdi. Demetrios bir senelik muhasaradan sonra, Rodosluların lehine bir anlaşma ile bu mücadele sona erdi. Bu süreçte Kasandros yeniden Yunanistan'da kendi hakimiyetini genişletmeye başladı. Demetrios hızla Rodos'tan Yunanistan'a geçti ve orta Yunanistan'ı işgal etti. MÖ 303 senesinde Peloponez'e giderek, Sikyon ve Korint'i zaptetti. Dahası Demetrios, Epiros kralının kız kardeşi Deydameya ile evlendi. Bu siyasi bir evlilikti. Bu evlilik Makedonya krallık tahtı için önemli bir bağ teşkil ediyordu. MÖ 303/302 yılında Yunan devletleri temsilcilerini Korinthos'a davet etti ve Korinthos Birliği'ni yeniledi. Kendisini Yunan devletlerinin başkomutanlığına tayin ettirdi. Yunan müttefikler ordusu oluşturularak, Kasandros'a karşı savaş açma kararı alındı. Kasandros ise bu savaştan kaçınmak için Antigonos'a müzakare talep etti. Ancak Antigonos kendisinden tam bir itaat talep ettiğinden müzakereden bir sonuç alınamadı[50].

Antigonos krallığında, kralın mevkisi II. Philippos zamanındaki gibi kalmıştı. Kral milli bir hükümdardı ve bu sıfatla Makedonya halkı tarafından kabul görmüştü. Ordu Makedonya'da yaşayan askerlerden oluşturulmuştu. Makedonya ve Thessalia'daki Yunan şehirleri siyasal bakımdan Makedonya kralına tabi olmasının yanında özel idare şekillerine hiçbir şekilde dokunulmuyordu. Bu durum, bu şehirlerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmak için her fırsatta ayaklanmalarına neden oluyordu[51].

Lysimakhos, İskender'in ölümünden sonra Trakya'ya sahip oldu. Hâkimiyet alanı, Thermopylai Geçidi'nden Makedonya ve Trakya'ya hatta Anadolu içlerine kadar uzanıyordu. Antigonos ve oğlu Demtrios Yunanistan'ı ele geçirmeyi hedeflemişlerdi. Bu yüzden Lysimakhos, MÖ 302 yılında Antigonos ve Demetrios'a karşı Kasandros, Ptolemaios ve Seleukos ile ittifak yaptı. Lysimakhos ve müttefikleri kısa süre içinde Batı Anadolu'da mühim başarılar elde ettiler. Antigonos ise Batı Anadolu'ya doğru ilerledi. Seleukos da müttefiki Lysimakhos'a yardım için Batı Anadolu'ya doğru harekete geçti. İki ordu İpsos[52] civarında (Afyon yakınında) karşı karşıya geldi. Lysimakhos ve Seleukos bu savaşta galip geldi. Antigonos öldürüldü, Demetrios ise kaçtı[53].

Demetrios Hellas'a döndü ve Yunan devletlerini ele geçirip Makedonya kralı oldu. Ancak Ptolemaios, Seleukos ve Lysimakhos[54] yeniden Demetrios'a karşı birleştiler. MÖ 288 yılında Ptolemaios Makedonya'yı ele geçirdi. Demetrios'un ölümüyle oğlu Antigonos Gonatas MÖ 283 yılında Makedonyalı Antigonoslar hanedanını kurdu[55]. MÖ 148 yılına gelindiğinde Makedonya, Roma'nın bir eyaleti oldu[56].

1.4. Pergamon (Bergama) Krallığı

Philetairos Bergama'da Lysimakhos'un hazinesini ele geçirmiş, hazineden orada bir kral soyu kurmak üzere yararlanmıştı. Attaloslar adıyla bilinen bu soy hızla güçlendi. Kısa zamanda üç büyük krallıkla boy ölçüşebilecek duruma geldi[57].

---

[50] M. E. Boch, Helenizm Tarihinin Anahatları, (Çev: Afif Erzen), İstanbul, 1942, s. 151-152.
[51] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 510-511.
[52] Ipsos Savaşı'nın ardından Kasandros Makedonya ve Yunanistan'ı, Seleukos Frigya'nın içlerinden İndus'a kadar olan toprakları, Lysimakhos ise Trakya'ya ek olarak Küçük Asya'nın Toroslar'a kadar olan kesimini almıştır. R. Eser Kortanoğlu, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları,* Eskişehir, 2008, s. 7.
[53] Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* s. 146.
[54] Ancak daha sonra Lysimakhos ve Seleukos karşı karşıya geldiler hatta MÖ 281 senesinde Lysimakhos'un saltanatına Seleukos son verdi. Dr. Reinhard Stewig, *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları,* (Çev: Ruhi Turfan-M. Şevki Yazman), İstanbul, 1970, s.37.
[55] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 492-493.
[56] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 492-493.
[57] George E. Bean, *Eskiçağda Ege Bölgesi*, s. 12.

Çok sayıda kentten oluşan Pergamon krallığı, helenistik devletlerin ortak özelliğine sahipti. Helenistik krallıklarının en küçüklerinden biri olan Pergamon uygarlık bakımından çok önemli bir rol oynadı[58]. Ancak MÖ 133 yılında Pergamon bir Roma eyaleti oldu ve Asya Eyaleti adını aldı[59].

2. Hellenizm Mefkûresi ve Diadokhlar'ın Etkileri

"Hellenizm" sözcüğünün ilk kez bilimsel bir terim olarak tarihe mal eden Alman tarihçisi J.G. Droysen bununla, Yunan kültürünün Yunanistan sınırları dışına çıkıp Akdeniz bölgesi ve Ön Asya'da doğu kültürleriyle karışması ve kaynaşması sonunda meydana gelen uluslararası bir kültürü kastetmiştir. Bu kültür Büyük İskender'in Asya seferlerinden başlamakta, etkilerini uzun zaman göstermekle beraber esas itibariyle Mısır'ın Romalılar tarafından işgali ile sona ermekte, yani MÖ 330'dan M.S. 30'a kadar gelen 300 yıllık dönemi kapsamaktadır. Büyük İskender ele geçirdiği topraklarla Yunan kültürü Akdeniz Bölgesi'nden Hindistan içlerine kadar yayılmış, birçok yerde doğu kültürlerine etkide bulunmakla beraber bazı hallerde bunların etkisi altında da kalmıştır[60]. Bu kültürün bu kadar büyük bir genişlik kazanmasında o dönemde doğu ülkelerine akın eden ve oralara yerleşen Yunanlıların önemli rolü olmuştur. Yunan göçmenlerinin bu uzak ülkelerdeki yaşam tarzlarında, birbiriyle ya da yabancılarla olan ilişkilerinde değişiklikler olması tabiidir. Üst üste denilebilecek bir halde yaşayan çeşitli kabile veya çeşitli şehir devletlerine mensup bu insanlar aralarındaki gelenek, töre, lehçe, hukuk ve din ayrılıklarını zamanla unutmak zorundaydılar. Zaten doğu ülkelerinde bu ayrılıkların ortadan kalktığını ve Yunan kültürünün buralarda hâkim olduğunu görüyoruz. Bu olayı en çok dilde[61] bulmak mümkündür. II. Philippos ve Büyük İskender tarafından resmi dil olarak kabullenilen ve İyon etkileri altındaki Attika lehçesi yavaş yavaş başka Yunan lehçelerini gölgede bırakmış, o zamanın genel dili olmuştu[62].

Hellenistik kültürün kendine has birçok özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerden bir tanesi, Hellenistik kültür anlayışında insanlık bilinci yatması, bir diğeri ise, bilimsel düşünce biçimini geliştirmiş olmasıdır. Temasta bulunduğu birçok milletin kültür ve medeniyetini içinde sindirdikten sonra tek bir kültür haline gelmiş olan Helenizm, bünyesinde kendine ait pek çok özellik taşımaktaydı[63].

Hellenizm, Doğu'nun birçok bölgelerine yayılan Grek köleci toplumunun daha gelişmiş biçimlerini sunar. Akdeniz ekonomi ve kültür çevresine bağlı olan doğu ülkeleri bunların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Büyük İskender İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde, Doğu ve Grek temel ilkelerinin karışımını sunan büyük, bağımsız devletler kuruldu. Bunlar, yönetici katmanı Grekler, Makedonyalılar ve Hellenleşmiş yerli aristokrasiden oluşan doğu tipi merkezi monarşilerdi. Hellenleşmiş yerli aristokrasi, ayrıcalıklı konumuyla yabancı istilacının ezdiği yerli halk yığınlarının karşıtlarıydı. Ulusların sömürülmesi ve vurgun savaşları, Hellenistik hükümdarların, ekonomik ve kültürel hayatta giriştikleri büyük çalışmaların maddi temelini atmalarına izin veriyordu. Küçük Asya, Orta Asya, Arabistan, Hindistan, Çin, Akdeniz ülkeleriyle ticaret yapıyordu. Maddi hayatın büyük bir gelişme gösterdiği bazı Hellenistik devletlerde, Grek bilimi büyük ölçüde ilerledi ve teknik

---

[58] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 494.

[59] V. Diakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 494-497.

[60] Büyük İskender, büyük doğu kültürünün özüne Helenistik sorgulama ve bireyselliği koyarak, doğu ve batıyı düzgün bir şekilde bir araya getirdi. Sasan Samiei, In Western History, *Hellenism and The Representation of The Achaemenid Empire,* London, 2014, s. 2.

[61] Eski zamanlarda Yunancayı anlama ve bu dile hâkim olma "Hellenizm" sözcüğüyle gösterilmekteydi. Bu açıdan hareket eden Alman tarihçisi J. G. Droysen, "Geschichte des Helenismus" adlı eserinde bu sözcüğü tarihi araştırma alanına sokmuş ve eskiçağlar tarihinde, Helen dilinin Hellas'ın sınırları dışına çıkarak bütün Akdeniz havzasına ve bilhassa Önasya'ya doğru yayılıp hangi millete ait olursa olsun, bütün aydınların, okumuşların dili olduğu bu devri, anılan kelimeyle yani Hellenizm ile adlandırmıştır. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 266.

[62] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi,* s. 507-508, Arnold J. Toynbee, *Helenism The History of a Civilation,* New York and London, 1959, s. 3.

[63] Sezgin Güçlüay, *Hz. Ömer ve Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Yakılması Meselesi,* (Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Fırat Üniversitesi) Elazığ, 1993, s. 5.

düzey üzerinde büyük etki yaptı. Böylece Doğu ülkeleri ve Grek devletlerinin ekonomik ilişkileri, kültürlerinin karşılıklı etkileşimini sağladı[64].

Hellenizmin başlıca karakteristik özellikleri:

1. Geniş sahalı, yerel devletler: Klasik devrin Yunanlılarının tercih ettiği devlet modeli polis devletiydi. Yani şehir devletlerinden oluşuyordu. Milli bir birlik gösteren bu devlette halk, özerk bir şekilde idare ediliyordu. Hellenistik devletler ise bir sülaleye bağlı, milli nitelikten ayrılmış verasetle yürütülen devletlerdi. Yani hiçbir zaman Mısır veya Suriye Devleti gibi milli karakterde bir devlet olmadılar.

2. Kozmopolitik: Klasik zamanda Yunanlılar için, kendi dillerinden konuşmayan bütün insanlar barbar yani bir yabancıydılar. Dünyanın her yeri Yunanlıların vatanıydı.

3. Dinlerin birbirine karışması: Asya'da kabul edilen bütün büyük ilahları Yunanlılar kabul etti ve kendi inançlarıyla bütünleştirdiler. Asya kültür unsurlarının Helenistik devrinde etkili bir rol oynadıkları ve Yunan kültürünün doğululaşması, Doğunun Yunanlılaşması bugün kabul edilen bir gerçektir. Bu iki büyük kültürün birbirleriyle kaynaşması, Büyük İskender ve onun kültür politikasıyla başlamıştır ki, bizler bundan meydana gelen sonucu Hellenizm adıyla tanımlamaktayız. Hellenizm, MÖ 4. yüzyılın ortasında başlamıştır. Helenizmin sonu için, önceleri Roma Devleti'nin Önasya'ya doğru yayılması zamanı kabul edilmektedir. Fakat Roma İmparatorluk zamanını Hellenistik devrin dışında tutmak mümkün değildir. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun kültürel esasları, Hellenizm'den başka bir şey değildir. Hellenizmin dünya tarihi açısından en önemli başarısı olan din âleminin birleştirmesi ise, Roma İmparatorluğu'nun ilk döneminde sonucuna ulaşmıştır. Bu sebepten dolayı Hellenizm devrinin sonu MS IV. asrın başlangıcı kabul edilir[65].

Hem Ptolemaios İmparatorluğu hem de Seleukos İmparatorluğu büyük ölçüde Yunan göçmenlerine dayanıyordu. Büyük İskender'in fetihlerinin kışkırtmasıyla binlerce Yunanlı yabancı ülkelerde zengin olmak ümidiyle, anayurtlarını terketti. Bazıları devlet memuru ve yönetici oldu, ötekiler askerlik mesleğine girdi, diğerleri de askeri önem taşıyan koloni bölgelerine gidip bu bölgelere çiftçi olarak yerleşti. Yunan göçmenlerinin büyük kısmı tacir, doktor, mimar, yazıcı, vergi toplayıcısı olarak, hem devlet hizmetinde hem özel işlerde hem de serbest mesleklerde yüzlerce farklı iş yapan kent halklarını oluşturdu. Bu geniş çaplı göç, Yunanistan'da görülen ekonomik gerilemenin hem bir belirtisi hem de nedeniydi. Büyük İskender'in işgallerini izleyen yüzyılda bırakılmış tarlalardan, boşaltılmış köylerden söz edildiğini duyarız. Yurttaşlar, git gide artan bir hızla kırsal bölgelerden ayrıldılar ve onların yerini kölelerle yabancılar aldılar. Tüm bu değişiklikler bir bakıma Yunan toplum biçimini Ortadoğu'da öteden beri görülen biçime yaklaştırdı. Yunan kültürünün ilk gelişme döneminde görülen, bir süre için topluma egemen olan çiftçilerle kent halkı arasındaki sıkı ilişkiler yok oldu. Kasabaların, artık büyük bir bölümü köyden gelen rantlarla beslenen yukarı sınıflarıyla köylü sınıfı arasında, hiçbir zaman kapatılamayacak kadar büyük toplumsal bir uçurum açıldı. Aslına bakılırsa bu kutuplaşma uygarlığın karşılığında ödenen bir bedeldi[66].

[64] V. Dıakov, S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi,* s. 480.
[65] M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Anahatları,* s. 1-3.
[66] William H. McNeill, *Dünya Tarihi, (Çev. Alaeddin Şenel),* Ankara, 2002, s. 234-235.

Şekil 2. Helenizm çağı krallıklarının sikke portreleri. 1. Selevkos I, 2. Ptolemaios I, 3. Demetrios Poliyorketes, 4. Antiyohos I, 5. Ptolemaios II ve Arsinoe.
(Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1995, s. 460.)

Bu döneme genel bir değerlendirme yapacak olursak, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Babil'de toplanan ordu meclisinde hem siyaset hem de iktidarı ele alma savaşı vardı. Ptolemaios Lagu'nun haricindeki generallerin hepsi imparatorluğun bir bütün olarak korunmasını düşünüyorlardı. Büyük İskender'in Roksana'dan olan çocuğu IV. Alexander'in Büyük İskender'in varisi ve halefi olması konusunda çıkan tartışmalar, Büyük İskender henüz hayattayken de yapılmıştı. Toplantıda alınan üçlü üst yönetim belirlenirken dikkate alınan tek ölçü kıdemdi. Perdikkas, diğer ikisinden daha fazla ön plana çıktı. Büyük İskender'in halefi olarak kral ilan edilen IV. Alexander ve üvey kardeşi Arrhidaios onun yanındaydı. İmparatorluk, satraplıklar ve Medonya olarak ikiye ayrılmıştı. İmparatorluğun hazinesi ve bütün askeri gücü Asya'daydı. Büyük İskender'in hedefleriyle hiç ilgilenmediler. Satraplıkların dağıtımı konusunda da hiç sorun yaşanmadı. Ortak sorumlulukları sadece Yunanistan'da ve Baktria'daki isyanların bastırılmasıydı. Babil toplantısı yapıldıktan sonra iki yıl içinde bu isyanlar bastırıldı ve Kapadokya ele geçirildi. Olympias (Büyük İskender'in annesi), MÖ 316 yılında Kassandros tarafından öldürüldü. Aynı sene, Argeadlar hanedanı için savaş sürdüren Kardialı Eumenes hayatını kaybetti[67].

MÖ 311 senesinde barış yapıldı ve bu barış haleflerin Argeadlar hanedanın gölgesinden kurtulmak istediklerinin kesin belgesi oldu. Bu anlaşmayla, IV. Alexander ve annesi Kassandros'a emanet edildi. Kral ünvanı alması için, Kassandros'un IV. Alexander ve annesini öldürmesi beklendi. Kassandros, MÖ 310 yılında onları öldürerek bu misyonu tamamladı. Antiganos, MÖ 314 yılından beri takip ettiği bu politikayla, kralsız dönemin (MÖ 310-306) en güçlü generali oldu. MÖ 306 senesinde Antiganos'un kendini kral ilan etmesiyle hem kralsız dönem hem de diadohkhlar dönemi son buldu[68].

[67] Mehmet Ali Kaya*, Büyük İskender'in Halefleri (Diadohkhoi) Savaş ve Siyaset (İ.Ö. 323-306), Ömer Çapar'a Armağan',* s. 198-199.
[68] Mehmet Ali Kaya, *Büyük İskender'in Halefleri (Diadohkhoi) Savaş ve Siyaset (İ.Ö. 323-306), Ömer Çapar'a Armağan'* , s. 199-200.

SONUÇ

Büyük İskender, sınırları Makedonya'dan Hindistan'a uzanan büyük bir imparatorluk kurdu. Henüz imparatorluğa istikrarlı bir yönetim oluşturamadan ve bir halef göstermeden öldü. Bundan dolayı generalleri imparatorluğu paylaşmak için rekabete girdi. Generaller arasındaki fikir çatışmalarına rağmen bir süre ortak bir yol bulundu. İmparatorluk satraplıklara ayrılarak yönetildi. Resmiyette de olsa İskender'in kardeşi III. Philippos ve oğlu IV. Alexander kral ilan edildi. Ancak İskender'in varislerinin tek tek öldürülmesiyle Argedai hanedanlığı son buldu.

Büyük İskender'in ele geçirdiği bölgelerde Yunan kültürünü yayma politikası gütmesi Helenizm kültürünü doğurdu. Diadokhlar döneminde ise Yunan kültürü somut bir şekilde yerleşilen bölgelerde yayılmaya başladı. Özellikle Diadokhların izlediği Yunan göçü politikası, Hellenizmin yayılmasını kolaylaştırdı. Etkileri uzun yıllar sürecek Hellenizm krallıkları meydana geldi. Hem Ptolemaioslar hem de Seleukoslar izlediği Yunan göç politikasıyla Hellenizm kültürünün yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Ancak bu krallıkların ömrü birbirinden farklı olmakla beraber, uzun olmadı. Farklı zamanlarda Roma Devleti'nin hâkimiyetine girdiler. Roma hâkimiyetiyle ise Hellenizm devrinin sonu başlamıştır.

KAYNAKÇA

ALBECER, Murat; *Büyük İskender'in Doğu Siyaseti,* (Sosyal Bilimler Enst./Gazi Üniv.), Ankara, 2000.

ARRIAN; *İskender'in Seferleri*, (Çev. Meriç Mete), İstanbul, 2005.

BEAN, E. George; *Eskiçağda Ege Bölgesi,* (Çev. İnci Delemen), İstanbul, 1997.

BILLOWS, Richard A.; *Antigonos The One-Eyed and The Creation of The Helenistic State,* Oxford 1997.

BOSCH, M. E.; *Helenizm Tarihinin Anahatları,* (Çev. Afif Erzen), İstanbul, 1942.

BOSWORTH, A. B.; *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri; Fetih ve İmparatorluk*, Ankara, 2005.

DIAKOV V., KOVALEV S., *İlkçağ Tarihi* I, (Çev. Özdemir İnce), Ankara, 1987

DUMONT, Frank; *A History of Personality Psychology, Theory, Science and Research from Hellenism to the Twenty-first Century*, New York, 2010.

GRAINGER, John D.; *Alexander The Great Failure, The Collapse of The Macedonian Empire,* New Zealand, 2007.

GÜÇLÜAY, Sezgin; *Hz. Ömer ve Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Yakılması Meselesi,* (Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Fırat Üniversitesi) Elazığ, 1993.

HECKEL, Waldemar, TRITLE, Lawrence A.; *Alexander The Great, A New History,* Hon Kong, 2009.

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/35/306.pdf, 11.05.2017.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent; *Eskibatı Tarihi,* Ankara, 1997.

KAYA, Mehmet Ali; '*Büyük İskender'in Halefleri (Diadohkhoi) Savaş ve Siyaset (İ.Ö. 323-306), Ömer Çapar'a Armağan',* Ankara, 2012.

KORTANOĞLU, R. Eser; *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Dağlık Phrygia Bölgesi Kaya Mezarları,* Eskişehir, 2008.

LAUFFER, Siegfried; *Büyük İskender,* (Çev. Nilgün Sarguç), İzmir, 2004.

LENDERING, Jona; *Büyük İskender,* (Çev. Burak Sengir), İstanbul, 2009

MANSEL, Arif Müfid*; Ege ve Yunan Tarihi,* Ankara, 1995.

MANSEL, Arif Müfid*; Ege ve Yunan Tarihi,* Ankara, 2014.

MCMANUS, I. C.; *The Modern Mythology of The Left-Handedness of Alexander The Great,* London, 2006.

MCNEIL, William H.; *Dünya Tarihi, (Çev. Alaeddin Şenel),* Ankara, 2002.

MEMİŞ, Ekrem; *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi,* Konya, 2003.

MEMİŞ, Ekrem*; Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi,* Bursa, 2012.

MOSSE, Claude; *Büyük İskender Efsanenin Kaderi,* (Çev. Nuriye Yiğitler), İstanbul, 2005.

SAMIEI, Sasan; *In Western History*, *Hellenism and The Representation of The Achaemenid Empire,* London, 2014.

STEWIG, Reinhard; *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları,* (Çev. Ruhi Turfan- M. Şevki Yazman), İstanbul, 1970.

STONEMAN, Richard; *The Book of Alexander The Great A life of The Conqueror,* London and New York, 2012.

STRAUSS, Barry; *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar, İskender, Hannibal ve Sezar'ın Liderlik Dehası,* (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, 2003.

TEKİN, Oğuz; *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* İstanbul, 2008.

TOYNBEE, J. Amold; *Helenism The History of A Civilation,* New York and London, 1959.

WORTHINGTON, Ian; *By The Spear; Philip II, Alexander The Great and The Rise and Fall of the Macedonian Empire*, America, 2014.

YURDKORU, Suad; *Büyük İskender'in Anadolu Savaşları,* İzmir, 1962.

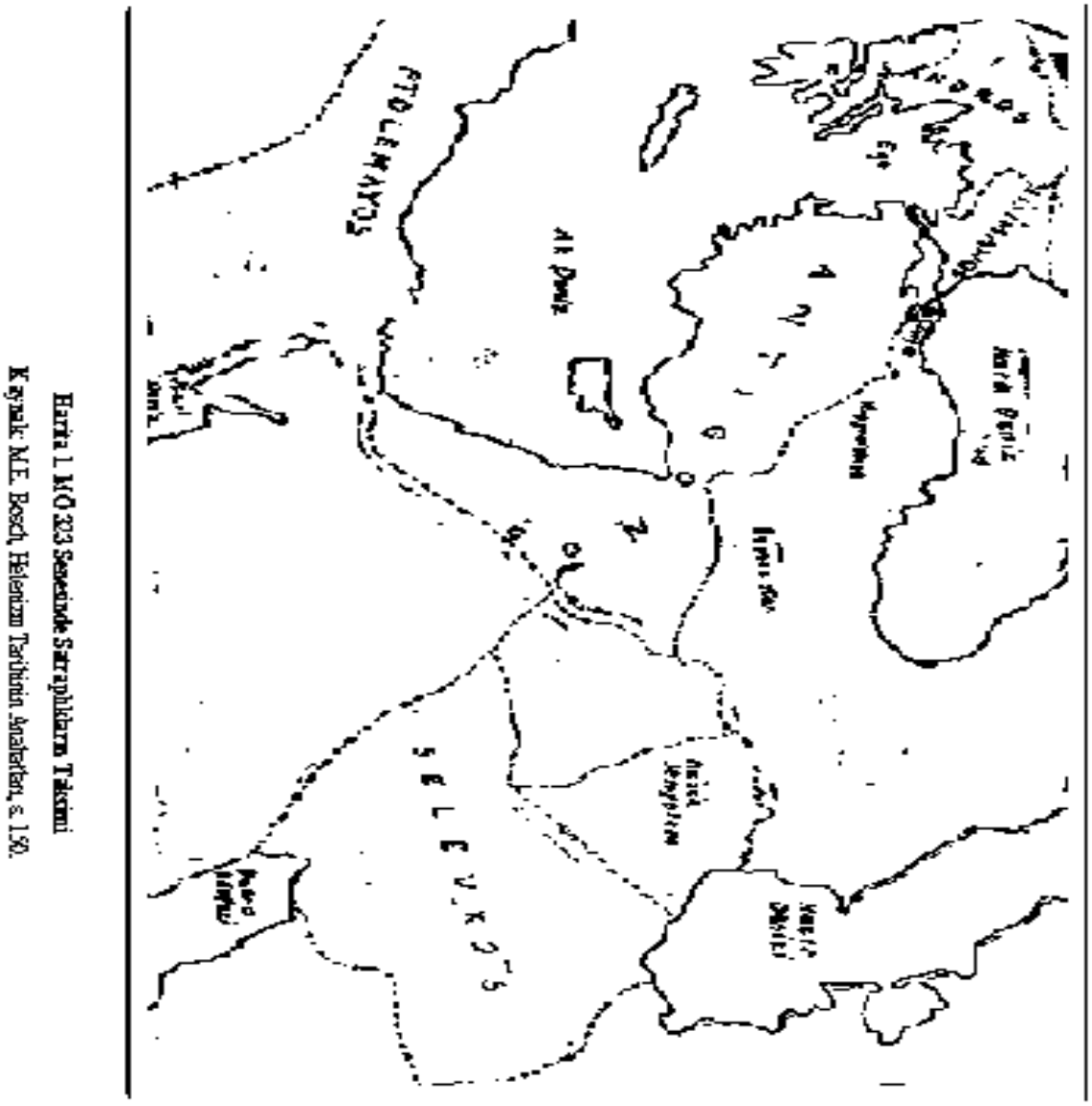

Harita 1 MÖ 323 Sonrasında Satraplıkların Taksimi

Kaynak: M.E. Bosch, Helenizm Tarihinin Anaları, s. 150.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen **nitelikleri** taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki **biçimde** düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üsten 2 cm. boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 1,0 cm boşluk bırakılarak asılı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 6 punto sonrasında 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 12 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfayı** geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale **teslim** edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 40 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayınlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80 Faks: 0 (424) 233 21 80 e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739